

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Zvonko Benković

**PROMJENE SVADBENIH OBIČAJA U
TOLIŠKOME KRAJU OD KRAJA 19.
STOLJEĆA DO SUVREMENOGA DOBA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Zvonko Benković

**CHANGES OF WEDDING CUSTOMS IN THE
TOLISA AREA FROM THE END OF 19TH
CENTURY TO THE MODERN AGE**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2018

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Zvonko Benković

**PROMJENE SVADBENIH OBIČAJA U
TOLIŠKOME KRAJU OD KRAJA 19.
STOLJEĆA DO SUVREMENOGA DOBA**

DOKTORSKI RAD

Mentorica:
dr. sc. Jasna Čapo Žmegač

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Zvonko Benković

CHANGES OF WEDDING CUSTOMS IN THE TOLISA AREA FROM THE END OF 19TH CENTURY TO THE MODERN AGE

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Jasna Čapo Žmegač, PhD

Zagreb, 2018

U zahvalu materi i ćáci

SAŽETAK

Na osnovu istraživanja arhivske građe, sekundarne literature te vlastitih terenskih istraživanja, a na podlozi etnoloških i kulturnoantropoloških teorija i studija, analiziraju se promjene u svadbenim običajima u Bosanskoj Posavini. Konkretno promjene u svadbenim običajima razmatrati će se na primjeru rimokatoličke župe Tolisa u razdoblju od 1884. do 2014. godine. Posebna pažnja će se posvetiti analizi ekonomske strukture svadbenih običaja, kvantitativnoj analizi godišnjega broja sklopljenih brakova temeljem podataka prikupljenih iz knjiga matica vjenčanih župe Tolisa te utjecaju crkveno-povijesnih prilika na mijene svadbenih običaja. Uz navedeno, namjera je predloženoga doktorskoga rada kritičkim osvrtom na dosadašnje pristupe istraživanju pružiti nacrt mogućih novih promatranja i interpretacije svadbenih običaja.

KLJUČNE RIJEČI: svadbeni običaji, toliški kraj, Bosanska Posavina, svadbena ekonomija, statistička analiza sklopljenih brakova, autoetnografija

ABSTRACT

The changes in wedding customs in Bosanska Posavina are analysed in this study based on research of the archival material, secondary literature and my own field research, and on the grounds of ethnological and cultural-anthropological theories and studies.

Specifically, the changes in wedding customs shall be observed on the example of the Roman Catholic Parish of Tolisa in the period from 1884 to 2014. Special attention shall be given to the analysis of the economic structure of wedding customs, quantitative analysis of annual number of contracted marriages based on data gathered from the Tolisa Parish Register of Marriages and also to the influence of church-historical conditions to changes of wedding customs. Along with the above-mentioned, the intention of this proposed doctoral study is by using critical review to former approaches to research, provide the draft of possible new observation and interpretation of the wedding customs.

KEY WORDS: wedding tradition, region of Tolisa, Posavina, region of northern Bosnia, wedding economy, statistical analysis of marriages, auto-ethnography

PROŠIRENI SAŽETAK

Svadbeni običaji bili su česta tema opisivanja i istraživanja hrvatskih etnologa i kulturnih antropologa kao i sakupljača amatera od sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća do danas. Opisivali su ih autori različitih profila, struka, naobrazbe i društvenih položaja, a često su to činili i zaljubljenici u tradicijski život i običaje. Do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća najvećim su dijelom opisivani svadbeni običaji na selu, a tek rijetki autori opisivali su svadbene običaje u gradskim sredinama poput Save Semiza u Mostaru (Semiz 1903), Milana Langa u Samoboru (Lang 1913) i Radmile Kajmaković u Neumu (Kajmaković 1959).

Opisi svadbenih običaja nisu ujednačeni jer je većina prikupljene građe nastala po uzoru na *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu i običajima* Antuna Radića, *Upitnicama* Etnološkog atlasa Jugoslavije ili kao bilježenje nevezano ni uz jedan od navedenih naputaka za istraživanje. Bilježili su različite aspekte svadbenih običaja te su bili neujednačeni i u smislu opsežnosti i detaljnosti opisa. Najveći dio prikupljene građe obilježen je kulturnopovijesnom potragom za opisivanjem svadbe kakva je bila u prošlosti ne definirajući razdoblje na koje se građa odnosi. Na upite etnografa kazivači su najčešće govorili o poželjnom modelu, idealnoj svadbi kakva je trebala biti, a ne o svadbi kao dijelu vlastite životne prakse. Zapisivači, kako amateri tako i etnolozi, svojevremeno nisu obraćali pozornost na individualno ni na odstupanja, nego su željeli dobiti što usklađeniji opis svadbe bez obzira jesu li prikupljali podatke iz vlastitoga interesa ili po nečijem naputku.

Sredinom šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća Ivan Ivančan napravio je usporednu analizu izdvojenih dijelova iz svadbenih običaja u Molvama od početka do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća (Ivančan 1966). To ujedno označava početak sustavnijega istraživanja i proučavanja svadbenih običaja i pojavu radova koji ne donose samo opise modela neke pretpostavljene davne svadbe, nego kritički prikaz i usporedbu prikupljene građe s podacima iz prethodnih razdoblja. Od početka sedamdesetih godina promijenio se i pristup pisanju pojavom hrvatskih etnologa, zapravo etnologinja, koje su se bavile svadbenim običajima (Rajković 1974a, 1981, 1985, 1990; Konstantinović-Čulinović 1971, 1976; Kajmaković 1959, 1960, 1963; Supek Zupan 1983, 1987a; Vitez 1998, 2003a, 2003b, 2004; Černelić 1991, 1993, 1995, 1999, 2000, 2009, 2015; Lasić 1999; Klopota 1999; Škrbić 1999; Bekavac 1999; Škrbić Alempijević 2000, 2006, 2007; Birt, Jurković i Kelemen 2003; Lončar 2009b, 2009c, 2009d).

Olga Supek u svojim je radovima o svadbenim običajima početkom osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća zastupala tezu o promjeni uloge mladenaca i usmjeravanju svih radnji i darivanja na njih, uočila je sve veću marginalizaciju seljačke kulture i svjesno prilagođavanje gradskom načinu življenja (Supek Zupan 1983, Supek 1987). Milana Černelić je u devedesetim godinama analizirala svadbene običaje kod svih bunjevačkih grana (Černelić 1991a, 1993, 1995, 1999b, 2006, 2007) i u širem južnoslavenskome kontekstu (1990, 1991b, 1995/1996, 2000/2001, 2002/2003a, 2002/2003b) ponovno propitujući vrijednosti kulturnopovijesne metode.

U prvom desetljeću dvadeset prvoga stoljeća Nevena Škrbić Alempijević, Danijela Birt, Jasmina Jurković, Petra Kelemen i Sanja Lončar u svojim radovima o svadbenim običajima nastojale su zabilježiti što kazivači znaju o svadbenim običajima prema usmenoj predaji, što znaju iz vlastitoga iskustva, kako je o njima pisano u literaturi, utvrđujući trajnost i promjene tradicijskih obrazaca i sadržaja uz pretpostavke za njihovu buduću primjenu. Njihovi radovi odlikuju se temeljitom obradom, analitičnošću i različitosti u pristupu istoj temi (Škrbić 1999; Škrbić Alempijević 2000, 2006, 2007; Birt, Jurković i Kelemen 2003; Lončar i Dačnik 2009a; Lončar 2009b, 2009c, 2009d).

Mali je broj radova koji su se bavili analizom svadbenih običaja u suvremenom kontekstu (Supek Zupan 1983; Vitez 2003, 2004; Zlatanović 2012), ekonomskom dimenzijom svadbenih običaja (Supek 1987, Kolić-Klikić 1987; Černelić 1993, 2002, 2006; Černelić i Jaramazović Ćurković 2014), kvantitativnom analizom godišnjega broja sklopljenih brakova na temelju podataka iz matica vjenčanih rimokatoličkih župa (Konstantinović-Čulinović 1971; Čapo 1988, 1989, 1990, 1993; Rubić i Vuković 2009) ili su prepoznavali dramske momente u svadbenim običajima (Rajković 1985b; Čale Feldman 1991; Škrbić Alempijević 2006a, 2006b). Postoje i neistražene teme kao što su one vezane uz ulogu Katoličke Crkve na promjene u svadbenim običajima u određenome kraju, izmjenama u danima sklapanja braka, smanjenju troškova i predsvadbenih pohoda, sprječavanju privođenja djevojaka prije crkvenoga vjenčanja te kako su i na koji način svećenici na župama prihvaćali i provodili upute, naredbe, zabrane i savjete mjesnoga biskupskog Ordinarijata.

U ovom doktorskom radu na osobit način stavljen je naglasak na zanemarene ili slabo obrađivane segmenti svadbenih običaja vezane za *toliški kraj* u dijakronijskoj analizi povijesno-političkih prilika koje su ih uvjetovale. Pod pojmom *toliški kraj* podrazumijeva se skupina od petnaestak hrvatskih katoličkih sela u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine koju s lijeve strane dijeli od Slavonije rijeka Sava, a s desne niz od pet pravoslavnih sela. Nalazi se u dijelu Bosanske Posavine, koji obuhvaća područje općina Orašje, Domaljevac –

Šamac i Gradačac. Riječ je o župama Domaljevac, Grebnice, Kopanice, Orašje, Oštra Luka – Bok, Tolisa i Vidovice. koje se nalaze u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, Šamačkom dekanatu i na području Franjevačkoga samostana na Raščici. U disertaciji se analiziraju svadbeni običaji u toliškome kraju o kojima su uglavnom pisali zapisivači amateri (Mikić 1965; Spajić UEA eL 342; Lagundžija UEA eL 331; Matić 1997; Šušnjar 1999; Šilić 2001; P. Živković 2008; M. Živković 2012), etnolozi (Nikolić 1956; Čulinović 1956, 1957, 1959; Kajmaković 1963; S. Janjić OEFF 44, 45, 163; UEA FL 214) i svećenici (Kovačić 1973, 1974, 1975; V. Janjić 2006; Martić 2002, 2005; Nedić 2014; Draganović 2014).

Rad obuhvaća kritički pregled dosadašnjih istraživanja o svadbenim običajima na hrvatskom govornom području te interpretaciju građe o svadbenim običajima u toliškome kraju temeljenu na teorijskim i metodološkim postavkama etnologije i kulturne antropologije. Kritičkim pregledom i uvidom u dosadašnju etnološku i kulturnoantropološku literaturu, a temeljem kritike postojećih izvora i vlastite etnografske građe, pružit će se uvidi u problematiku, obrađivane teme, neistražena područja i predložiti društveno-povijesno kontekstualizirane interpretacije.

Propitivala se kompleksna uloga istraživača-etnologa i kulturnoga antropologa, svećenika i jednog od sudionika svadbi. Riječ je o jedinstvenom spoju uloga u istraživanju, koji do sada, primjerice kod svećenika-amaterskih etnografa s početka dvadesetoga stoljeća, nije bio razmatran. Propitivanjem te pozicije u odnosu na istraživanu stvarnost oslanjalo se na već postojeće epistemološke rasprave u etnologiji i kulturnoj antropologiji o ulozi istraživača u znanstvenom istraživanju, odnosu prema istraživanima, odnosu etnografije i (auto)biografije i sl. (Čapo Žmegač et al. 2006; Gulin Zrnić 2009; Šantek 2009; Narayan 1993).

Studijski rad na disertaciji podrazumijevao je prikupljanje, pregled, analizu i kritičko čitanje relevantne literature, kritičko čitanje obrade teme u stručnim časopisima, prikupljanje i analizu arhivske građe te prikupljanje i analizu etnografske građe. Metodološki postupci u razmatranju svadbenih običaja u toliškome kraju obuhvatili su deskripciju, analizu, komparaciju i interpretaciju. Prilikom analize podataka iz knjiga matica vjenčanih župe Tolisa, kao demografskih podataka, u radu su se koristile i metode statističke analize. Za razumijevanje i interpretiranje prikupljenih podataka unutar društvenoga, političkoga i kulturnoga konteksta koristila se literatura iz područja etnologije i kulturne antropologije, povijesti, teologije i drugih znanosti.

Analizom literature o svadbenim običajima predstavljen je kritički pogled na dosadašnju znanstvenu produkciju čime se pruža uvid u ovu problematiku u hrvatskim znanstvenim krugovima, kao i uvid u etnografsku građu o svadbenim običajima. Sustavnom

analizom istraživane građe predstavljena je etnografska građa o svadbenim običajima vezana uz toliški kraj. Za dodatna pojašnjenja pojedinih promjena u svadbenim običajima korištene su razne upute, zabrane, naredbe, dekreti i člancima objavljenim u glasilima Vrhbosanske nadbiskupije, kao i analiza arhivske građe Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa. Zbog obimnosti građe istraživanje je bilo usmjereno na razdoblje od kraja devetnaestoga stoljeća do suvremenoga doba i to samo na područje župe Tolisa i njezinih susjednih župa Vidovice, Domaljevac i Oštra Luka–Bok u Bosanskoj Posavini.

U prikupljanju suvremene građe o svadbenim običajima korištene su metode intervjua, polustrukturiranim i strukturiranim; promatranje sa sudjelovanjem i naknadnim bilježenjem; prikupljanje videomaterijala; fotografiranje i prikupljanje fotografske građe, kako starih tako i novih fotografija te analizom internetskih portala vezanih uz svadbene običaje u toliškome kraju. Intervjui su provedeni sa sudionicima i promatračima svadbenih običaja, kako s glavnim akterima (mladencima, svatovskim časnicima, svećenicima), tako i s raznim ponuđačima usluga (pekarima, mesarima, cvjećarima, frizerima, šminkerima, dekoraterima, organizatorima vjenčanja, autoprijevoznicima, fotografima, snimateljima, konobarima, iznajmljivačima dvorana, šatora i sl.).

Disertacija je podijeljena u pet dijelova. U prvom dijelu prikazani su izvori i arhivska građa koji su poslužili za oblikovanje i strukturiranje samoga rada. Uvidom u objavljenju građu analizirano je na koji su način različiti autori pisali o svadbenim običajima u toliškome kraju i na koji je način raznovrsna arhivska građa, osobito župna i samostanska, poslužila u razjašnjavanju određenih nejasnoća u dijakronijskoj analizi promjena u svadbenim običajima. U drugom dijelu analizirana je struktura, utjecaji i promjene u svadbenim običajima u toliškome kraju naglašavajući važnost (re)kontekstualiziranja povijesno-političkih (ne)prilika koje su utjecale na promjene u predsvadbenim i svadbenim običajima. U dijakronijskom prikazu analizirane su promjene u svadbenim običajima od kraja 19. stoljeća do suvremenoga doba. Zbog lakšega uočavanja promjena i odstupanja opisano je kako su o svadbenim običajima pisali etnografi različitih zanimanja i povezanostima s toliškim krajem, kakva su bila njihova zapažanja, što je ostalo prepoznatljivo kao lokalno i tradicijsko, a što se i pod kojim utjecajima mijenjalo kroz više od sto i trideset godina. Dijakronijski prikaz podijeljen je u šest razdoblja. U prvom razdoblju usporedno se analizira opisi svadbenih običaja fra Bone Nedića i Petra Draganovića koji su nastali krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Drugo dio donosi opis svadbenih običaja prije Prvoga svjetskoga rata, na osnovu analize zapisa Tunje Mikića, a u trećem se analiziraju svadbeni običaji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata uz pokušaj rekonstrukcije svadbenoga planera na osnovu rukopisa. U četvrtom razdoblju opisuje

se poslijeratno vrijeme do kraja 1950-tih i čime su sve svadbeni običaji u tome razdoblju bili uvjetovani. U petom dijelu analiziraju se promjene koje su nastale od početka 1960-tih do kraja 1980-tih godina na temelju arhivske građe i prikupljenih kazivanja. U šestom razdoblju predstavljaju se uočene promjene u svadbenim običajima od početka 1990-tih godina do suvremenoga doba.

Treći dio bavi se statističkom analizom kvantitativnih podataka iz matica vjenčanih župe Tolisa od 1884. do 2014. godine. U razdoblju od 131 godine sklopljeno je nešto malo manje od deset tisuća brakova, a njihova analiza poslužila je za uočavanje odstupanja u godišnjem broju sklopljenih brakova. Uz to, na osnovu analize arhivske građe iz Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa, uočeno je kada se dogodio prelazak iz naglašene seoske endogamije u suvremenu egzogamiju nastojeći uočiti: što je sve utjecalo na nju; kad se dogodio prijelaz; koliko je na sve to utjecalo postupno otvaranje seoskih i župnih zajednica suvremenom načinu življenja; zapošljavanje u državnim institucijama i poduzećima; potraga za poslom i odlazak na brojne dnevne, tjedne i sezonske migracije u Slavoniju, Baranju, Bačku i Srijem ili kao privremeni, prisilni ili trajni migranti, takozvani *auslenderi* od kraja 1960-tih i otvaranja inozemnih granica. Svi su oni utjecali na određene promjene u svadbenim običajima, smanjenje trajanja svadbenoga slavlja, premještanju sklapanja braka iz dominantnih jesenskih i zimskih mjeseci u ljetne, kao i promjene u danima svadbi prebacivanjem s ponedjeljka i srijede na dane vikenda. U disertaciji su uočene i definirani njihovi razmjeri i neposredna refleksija na godišnji broj sklopljenih brakova.

Utjecaji gradske kulture, mode, odijevanja i promjena u društvu odrazio se i na svadbenu ekonomiju o kojoj je riječi u četvrtom poglavlju. Na osobit način stavljen je naglasak na analizu utjecaja Katoličke Crkve i njezinih službenika u Bosni i Hercegovini na smanjenje rastrošnosti na svadbama i pokušaj svojevrsnoga niveliranja razlika između ekstremno siromašnih i bogatih pojedinaca od kraja devetnaestoga stoljeća do sredine pedesetih godina. Analizom ekonomske strukture svadbenih običaja uz pomoć provedenih anketa ustanovljene su razlike u promatranju svadbe iz različitih perspektiva i uloga koje je pojedinac imao. Dokazano je kako je o reciprocitetu odnosa i bliskosti veza ovisila i visina iznosa kojim su pojedinac i/ili njegova obitelj, javno ili diskretno, darivali mladence u toliškome kraju. Promišljano je o kompleksnosti samoga dara i promatranja istoga kao svojevrsnoga kredita koji se obiteljski nasljeđivao i u koji se ulagalo kroz nekoliko generacija. Iz razgranatosti veza i odnosa u toliškome kraju analizirana je kompleksna pozadina naslijeđenoga načina darivanja i recipročnost uzvraćanja dara u raznim životnim (ne)prilikama.

Na koncu u petom poglavlju pisano je o multipozicioniranosti samoga istraživača, njegovoj ulozi u istraživanju svadbenih običaja od običnoga svata, etnologa na terenu do svećenika s onu stranu oltara. Time su se na temelju etnografskoga istraživanja povezali dosadašnji rezultati istraživanja svadbenih običaja te pokušati otvoriti nove perspektive u promatranju istih navodeći perspektive nekih novih istraživanja.

SUMMARY

The wedding traditions were very often a topic of discussion and research for Croatian ethnologists and cultural anthropologists, as well as that of various amateur collectors, starting with the seventies of the 19th century up to this date. The wedding traditions were described by authors of various profiles, professions, education and social classes, frequently by people who were fond of the traditional life and customs. Up until the sixties of the last century, the wedding traditions in the village were mostly the topic of discussion. Only rarely did authors describe the wedding traditions in the towns such as Sava Semiz in Mostar (Semiz 1903), Milan Lang u Samobor (Lang 1913) and Radmila Kajmaković in Neum (Kajmaković 1959). Descriptions of the wedding traditions are quite varied, as most of the collected materials were created on the model of Grounds for collection and studying of the materials on folk life and customs, by Antun Radić, "Questions" of the Ethnological Atlas of Yugoslavia, or as recorded data not related to any of the given research instructions. They were collecting and gathering various aspects of the wedding traditions and they were not unanimous with regard to the amount and details of the descriptions. The largest part of the collected materials were marked by the cultural-historical quest for the descriptions of the weddings that took place in the past, without defining the period to which those materials referred. When asked by the ethnographers, story tellers mostly spoke about the desirable model, the ideal and perfect wedding was projected, rather than the wedding as part of their own life praxis. Data collectors, both amateurs and ethnologists, back in those days never paid much attention to individual approaches or to deviations from the norm, but desired to gain the most harmonious description of the wedding, regardless of whether they were collecting data originating from their own interest or according to someone else's instructions.

In the middle of the sixties of the past century, it was Ivan Ivančan who made the comparative analysis of the selected parts of the wedding traditions in Molve from the year 1900, up to the mid nineteen-sixties (Ivančan 1966). At the same time, this was the beginning of more complex research and the studying of wedding traditions. This time frame also marked the beginning of works that offered not only descriptions of the models of some alleged ancient weddings, but also more of a critical view and comparison of the collected materials with the records published in the previous periods. Ever since the beginning of the seventies, with the advent of new female ethnologists who now dealt with the wedding traditions, the approach to the writing has changed (Rajković 1974a, 1981, 1985, 1990; Konstantinović-Čulinović 1971, 1976; Kajmaković 1959, 1960, 1963; Supek Zupan 1983,

1987a; Vitez 1998, 2003a, 2003b, 2004; Černelić 1991, 1993, 1995, 1999, 2000, 2009, 2015; Lasić 1999; Klopotan 1999; Škrbić 1999; Bekavac 1999; Škrbić Alempijević 2000, 2006, 2007; Birt, Jurković i Kelemen 2003; Lončar 2009b, 2009c, 2009d).

Olga Supek set out the following thesis in her treatment of the wedding traditions in the beginning of the eighties of the 20th century: There was a change in the role of the bride and groom in that all of the attention and the presentation of gifts were focused on them. She also noticed a de-emphasis on the folk-peasant culture and a conscious adaptation to the urban way of life (Supek Zupan 1983, Supek 1987). Milana Černelić during the next two decades analysed the wedding traditions, not only in all of Croatian Bunjevci (Černelić 1991a, 1993, 1995, 1999b, 2006, 2007) but also in the broader Yugoslavian context, (1990, 1991b, 1995/1996, 2000/2001, 2002/2003a, 2002/2003b) by questioning again the values of the cultural-historical methods.

In the first decade of the 21st century, Nevena Škrbić Alempijević, Danijela Birt, Jasmina Jurković, Petra Kelemen and Sanja Lončar tried to record and register in their works much of what the people, who were telling them stories about the wedding traditions, knew about those traditions. They recorded whether or not they originated from the stories they heard from others, from their own experiences, or from what was written about them in the literature. They defined the durability and changes of the traditional patterns and contents with a presumption for their future use. Their works are supported by thorough method, analyticity and diversity in approach to the same topic (Škrbić 1999; Škrbić Alempijević 2000, 2006, 2007; Birt, Jurković and Kelemen 2003; Lončar and Dačnik 2009a; Lončar 2009b, 2009c, 2009d).

There are few works that dealt with the analysis of the wedding traditions in the modern context (Supek Zupan 1983; Vitez 2003, 2004; Zlatanović 2012), of the economic dimension of those wedding traditions (Supek 1987, Kolić-Klikić 1987; Černelić 1993, 2002, 2006; Černelić and Jaramazović Ćurković 2014), of the quantitative analysis of the annual marriages based on data from the wedding registries of the Roman Catholic parishes (Konstantinović-Čulinović 1971; Čapo 1988, 1989, 1990, 1993; Rubić and Vuković 2009) or of those who recognised dramatic shifts in the wedding traditions (Rajković 1985b; Čale Feldman 1991; Škrbić Alempijević 2006a, 2006b). There are also topics that have not been researched, with regard to the role of the Catholic Church in the changes to the wedding traditions in certain areas, changes in the days of the week when marriages were conducted, in the reduction of expenses and of pre-marital visits, in the prevention of bringing women to their new homes prior to the wedding day, including how and in what way priests in the

parishes accepted and carried out the instructions, orders, advice and prohibitions of the local Bishop.

This doctoral thesis particularly emphasises neglected or poorly researched segments of the wedding traditions related to the region of Tolisa with diachronic analysis of the historical and political circumstances that influenced this region. The term region of Tolisa refers to the group of around fifteen Croatian Catholic villages in northeast Bosnia and Herzegovina, where on the left they are separated from Croatia by the river Sava, and on the right where there is a group of five Orthodox villages. This region is in part of Posavina, the region of northern Bosnia, with the following municipalities: Orašje, Domaljevac – Šamac and Gradačac. The parishes are: Domaljevac, Grebnice, Kopanice, Orašje, Oštra Luka – Bok, Tolisa and Vidovice, located in the Roman Catholic Archdiocese of Vrhbosna, Šamac Deanery and region of the Franciscan Monastery in Raščica. This dissertation aims to analyse the wedding traditions in the region of Tolisa, mostly researched by several amateurs in the past, namely (Mikić 1965; Spajić UEA eL 342; Lagundžija UEA eL 331; Matić 1997; Šušnjar 1999; Šilić 2001; P. Živković 2008; M. Živković 2012), ethnologists (Nikolić 1956; Čulinović 1956, 1957, 1959; Kajmaković 1963; S. Janjić OEFF 44, 45, 163; UEA FL 214) and priests (Kovačić 1973, 1974, 1975; V. Janjić 2006; Martić 2002, 2005; Nedić 2014; Draganović 2014).

This work contains a critical overview of the previous research on the wedding traditions in the Croatian language region, as well as the interpretation of the material on the wedding traditions in the region of Tolisa, based on the theoretical and methodological foundations of ethnology and cultural anthropology. This critical overview and insight into the existing ethnological and cultural-anthropological literature, based on the review of the existing sources and specific ethnographic material, shall provide insight into the problems, the topics that were researched in the past, as well as non-investigated areas, and shall provide a social and historical context interpretation.

The complex role of the researcher - ethnologist and cultural anthropologist, a priest, and one of the participants at the wedding, was being questioned. Here we talk about the unique combination of roles in research, something that was not taken into the consideration up to this point, particularly with a priest – amateur ethnographer in the beginning of the 20th century. Once this position in relation to the researched reality was investigated, the foundation was based on the existing epistemological discussion in ethnology and cultural anthropology about the role of the researcher in scientific work, relationships vis-a-vis those

who are the subject of the research and relations between ethnography and (auto) biography, etc. (Čapo Žmegač et al. 2006; Gulin Zrnić 2009; Šantek 2009; Narayan 1993).

This thesis study presumed collection, review, analysis and critical reading of the relevant literature, critical reading of these topics in the scientific magazines, collection and analysis of the archive materials as well as collection and analysis of the ethnographic materials. The methodological procedures used in reviewing wedding traditions in the region of Tolisa were description, analysis, comparison and interpretation. During the analysis of records from the wedding registry of the parish Tolisa, as well as of the demographic data, the methods of statistical analysis were used. The literature on the scope of ethnology and cultural anthropology, history, theology and other sciences was used for understanding and interpreting collected data within social, political and cultural contexts.

The analysis of the literature on wedding traditions was used to present a critical review over the existing scientific production, which gives insight into this matter in Croatian scientific circles, as well as an insight into the ethnographic materials on wedding traditions. Systematic analysis of the researched materials presented the ethnographic structure on wedding traditions related to the region of Tolisa. Additional explanations of the specific and concrete changes in the wedding traditions were in the form of various prohibitions, instructions, orders, decrees and articles published in the bulletins of Vrhbosna Archdiocese, as well as in the analysis of the archive materials of the Franciscan Monastery in Raščica and in the parish of Tolisa. Due to the huge amount of collected materials, the research was directed more specifically to the period from the end of the 19th century to the modern era, and only for the region of the parish of Tolisa and its neighbouring parishes of Vidovice, Domaljevac and Oštra Luka–Bok in Posavina, the region of northern Bosnia.

While the modern materials on wedding traditions were collected, the following methods were used: semi-structured and structured interview; observation with participation and additional notes; collection of video materials; photographing and gathering of photographs, from the past and those more recent, with the analysis of internet web sites related to the wedding traditions in the region of Tolisa. The interviews were conducted with the participants and those who observed wedding traditions, as well as with the main actors (bride and groom, honourable persons associated with the wedding), as well as with the various other service providers (bakers, butchers, florists, hairdressers, makeup artists, decorators, wedding organisers, transport service providers, photographers, recorders, those who rent wedding halls and tents, etc.). This dissertation was divided into five segments. The first one presents the sources and the archive materials used for shaping and structuring the

thesis. The investigation of all published materials, analysed the way in which various authors wrote about the wedding traditions in the region of Tolisa and in what manner different archive materials, particularly those of the parishes and monasteries, were used in clarifying a certain vagueness in diachronic analysis of changes that occurred in the wedding traditions.

The second part analysed the structure, influences and changes in the wedding traditions in the region of Tolisa by emphasising the importance of (re)contextualisation of historical and political circumstances that had an impact on the pre-wedding and wedding traditions. Diachronic review analysed changes in the wedding traditions from the end of the 19th century up to this date. In order for changes and deviations to be spotted more readily, a description was given on how ethnographers of various professions wrote about the wedding traditions in relation to the region of Tolisa, including their observations about what was local and what was traditional, what changed, and the reasons why change occurred in the course of 130 years. Diachronic review was divided in six periods. The first period provides a parallel analysis of the wedding tradition of Fr. Bono Nedić, OFM and Petar Draganović, made at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century. The second part offers a description of the wedding traditions prior to World War I, based on the analysis of the writings of Tunjo Mikić, while the third one observes wedding traditions during the course of World War II, with the attempted reconstruction of the wedding planner based on the found writings. The fourth period deals with the post-war period up to the end of the 1950s and demonstrates the reasons for the adaptation of those wedding traditions. The fifth period analyses the changes that occurred from the beginning of the 1960s, to the end of 1980s, all based on the archive materials and stories. The sixth period presents all recorded changes in the wedding traditions from the beginning of the 1990s to the modern era.

The third part deals with the statistical analysis of the quantitative records from the wedding registry of Tolisa parish in the period from 1884-2014. In the period of 131 years, there were fewer than 10,000 marriages and their analysis was used so deviations could be noticed within the annual number of marriages. At the same time, based on the analysis of the archive materials from the Franciscan monastery in Raščica and in Tolisa parish, it became evident when the transition from the extreme peasant endogamy to the modern exogamy took place. We observed what the factors were that influenced the transition, when it occurred, and how all of that determined the gradual accommodation of village and parish communities to the modern way of life. These influencing factors included employment in state institutions and companies, job search strategies which entailed going for many daily, weekly and seasonal migrations to Slavonija, Baranja, Bačka and Srijem, either as temporary or

permanent migrants, so called *auslanders* from the end of 1960s, following the opening of foreign borders. All of these circumstances have influenced certain changes in the wedding traditions, such as reduction of the wedding party time, movement from weddings in the fall and winter to summer and springtime, as well as changes in the days weddings took place from Monday and Wednesday to the days of weekend. This dissertation noted and defined the impact of the foregoing and its immediate reflection in the annual number of marriages.

The influences of city culture, fashion, clothes and societal changes reflected the wedding economy that is discussed in the fourth chapter. Particularly, the emphasis was placed on the analysis of the influence of the Catholic Church and its servants in Bosnia and Herzegovina in the reduction of the expenses during the weddings, as well as in the attempt at a certain levelling of differences between the extremely poor and the extremely rich from the end of the 19th century to the mid 1950s.

The analysis of the economic structure of the wedding traditions, along with the conducted polls, was used to establish the differences in observing weddings from the various perspectives and roles of the individuals in the process. It was proved that there was reciprocity between relationships and relatives with the amount certain families or individuals, publicly or discretely, were accustomed to give to the newly-weds in the region of Tolisa. There were thoughts on the gift itself, as a certain loan received in the family which was to be invested within it during several generations. The complexity of relationships in the region of Tolisa was explored in order to understand the deeply complicated background in the manner of giving and reciprocal giving in dissimilar life circumstances, the fortunate ones and those less fortunate.

Finally, the fifth chapter was about the multi-position of the researcher himself, about his role in investigating wedding traditions from the perspective of being at times just an ordinary wedding guest, ethnologist at his work, or a priest on the other side of the altar. That is how, based on the ethnographic research, connections were drawn regarding current developments of wedding traditions, new perspectives were discovered in observing these, and simultaneously, some new scientific research was utilized.

KEY WORDS: wedding tradition, region of Tolisa, Posavina, region of northern Bosnia, wedding economy, statistical analysis of marriages, auto-ethnography

SADRŽAJ

UVOD	1
1. PRIKAZ IZVORA	7
I. Odbor za narodni život i <i>Osnova</i> Antuna Radića	8
II. Tko su autori građe o svadbenim običajima u toliškome kraju?	9
III. Zapisivači narodnog života i običaja u župi Tolisa – svećenik i učitelj	10
1. Bono Dobroslav Nedić – <i>Bosanska Posavina (Toliški kraj)</i>	12
2. Petar Draganović – <i>Ženidba. Narodni običaji u Matićima (Bosna)</i>	15
IV. Iz arhiva Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa	17
V. Naknadne ubilježbe vjenčanja	19
VI. Iz knjigā ženidbenih navještajā župe Tolisa	20
VII. O knjigama <i>Najave zaruka župe Tolisa (uređenje računa)</i>	21
VIII. Iz knjigā župnih obavijesti	23
IX. Rukopis <i>Svatovski običaji u toliškoj okolici</i>	24
X. Iz službenih glasila Ordinarijata vrhbosanske nadbiskupije	24
XI. Rukopisna građa Zemaljskoga muzeja u Sarajevu	25
XII. Arhivska zbirka Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu	26
1. Iz zbirke <i>Starih rukopisa</i>	27
2. <i>Upitnice Etnološkoga atlasa Jugoslavije</i>	28
3. Iz zbirke <i>Novih rukopisa</i>	30
XIII. Ostala rukopisna i tiskana građa o svadbenim običajima u toliškome kraju	31
XIV. Terenska istraživanja	35
XV. Kazivači	36
2. SVADBENI OBIČAJI U TOLIŠKOME KRAJU OD KRAJA 19. STOLJEĆA DO DANAS – STRUKTURA, UTJECAJI I PROMJENE	39
I. Svadbeni običaji koncem 19. i početkom 20. stoljeća	39
1. Mladić i djevojka prije svadbe	41
1.1. Sastajanje mladića i djevojaka na seoskim susretima	42
1.2. Prednosti ženidbe i udaje unutar sela	43
1.3. Prisilna ženidba i udaja	44
1.4. Tko je započinjao razgovor o ženidbi?	45
1.5. Svekrvino višestruko darivanje djevojke	45
2. Od zaruka do svadbe	48
2.1. Prvi pohodi muškaraca	48
2.2. Spremanje svadbenih izdataka	50

2.3. Prvi pohod žena	52
2.4. Drugi pohod žena	52
2.5. Drugi pohod muškaraca.....	53
2.6. Mala svadba.....	54
2.7. Zaruke i prstenovanja u crkvi.....	57
2.8. Predsvadbeni dogovori i priprema hrane.....	59
3. Trodnevno svadbeno slavlje.....	60
3.1. Prvi dan trodnevnoga slavlja - okupljanje svatova pred mladoženjinom kućom	60
3.1.1. Doručak kod mladoženje.....	62
3.1.2. Raspored kola, blagoslov i putovanje do mladenkine kuće.....	63
3.2. Kod mladenkine kuće	64
3.2.1. Prepreke na ulazu u mladenkino dvorište.....	64
3.2.2. Ručak kod mladenkine kuće.....	65
3.2.3. Izvođenje lažne mladenke	65
3.2.4. Mladenkina svadbena odjeća i ogavlje.....	66
3.2.5. Izvođenje mladenke i darivanje mladoženje	67
3.2.6. Oproštaj mladenke s ukućanima i raspored kola na putu do crkve	68
3.3. Pred crkvom – vjenčanje i susret s drugim svatovima	69
3.4. Kod mladoženjine kuće	71
3.4.1. Primanje mladenke u novi dom i obitelj.....	72
3.4.2. O raspored sjedenja za stolom za vrijeme svadbenoga ručka u mladoženjinoj kući i skrivenoj mladenki	74
3.4.3. Svadbena večera i prigodne šale.....	74
3.4.4. Polijeganje mladenaca uz glasno bučanje i blagoslovnu molitvu	76
3.5. Drugi dan svadbenoga trodnevlja.....	78
3.5.1. Čajin doručak i prigodne šale	79
3.5.2. Mladenkino umivanje djece po selu	80
3.5.3. Pohodi mladenaca po selu	80
3.5.4. Dočekivanje kumina i starosvatičina dara	81
3.5.5. Ručak na drugi dan svadbe.....	82
3.5.6. Mladenkino darivanje svatova uz čajino javno <i>prikazivanje</i> darova.....	82
3.5.7. Vraćanje uzdarja mladenki za prikazane darove	83
3.6. Treći dan svadbenoga slavlja.....	84
3.6.1. Doručak za kuhare i kuharice	85
4. Pohodi nakon svadbe.....	85
4.1. Prve nedjelje nakon vjenčanja	86

4.2. Druge nedjelje nakon vjenčanja	86
4.3. Treće nedjelje nakon vjenčanja	86
4.4. Pohodi u dane Božića	87
5. Dodatak	87
5.1. Kada svadba nije bila po uobičajenom redu	88
5.2. Rekonstrukcija svadbenoga planera prema zapisima Petra Draganovića za 1908. godinu	88
6. Zaključak	90
II. Svadbeni običaji prije Prvoga svjetskoga rata	91
III. Svadbeni običaji u toliškome kraju za vrijeme Drugoga svjetskoga rata	93
1. Rekonstrukcija svadbenoga planera za 1943. godinu	97
IV. Svadbeni običaji krajem 1950-tih godina	98
1. Susreti mladih i godine za ženidbu i udaju	98
2. Provjere prije odlaska u prošnju	98
3. Odlazak na pitanje	99
4. Prstenovanje u crkvi	100
5. Predsvadbeni pohodi muškaraca	100
6. Kupovanje vjenčanoga odijela	101
7. Višestruko darivanje zaručnice	101
8. Predsvadbeni pohodi žena	102
9. Okupljanje kuhara i odlazak po zaručničino ruho	105
10. Svadba	106
11. Zaključak	110
V. Svadbeni običaji od šezdesetih do kraja osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća	111
1. Javno darivanje buduće zaručnice	111
2. Odlazak na <i>pitanje</i> , slanje <i>djevojačkoga kolača</i> i prosidba	112
3. Uvođenje novoga crkvenoga obrednika za zaruke i vjenčanje	115
4. Predsvadbeni dogovori i prijevoz zaručničina ruha	115
5. Svadba	116
6. Svadbena odjeća	120
7. Svatovske uloge ili <i>glavni svatovi</i>	126
8. Zaključak	128
VI. Svadbeni običaji od početka devedesetih do suvremenoga doba	131
1. Miraz	136
2. Pozivanje na svadbu	137
3. O promjeni vremena održavanja svadbi i mjesta svadbene večere	138
4. Sastav svatova	139
5. O ulogama na svadbi	140

5.1. Kum i kumstvo	140
5.2. Stari svat	141
5.3. Čajo	142
5.4. Endija	144
5.5. Djever/i i djeveruša/e.....	145
5.6. Barjaktar	147
6. Svadbena večera	149
6.1. Darivanje mladenaca ili <i>prikaza</i>	151
6.2. Ples na svadbi	154
7. Povećanje broja neoženjenih i neudanih mladića i djevojaka.....	155
8. Komercijalizacija vjenčanja	156
9. Zaključak.....	158
3. STATISTIČKA ANALIZA KVANTITATIVNIH PODATAKA IZ MATICA VJENČANIH ŽUPE TOLISA OD 1884. DO 2014. GODINE	160
I. Geografski položaj župe Tolisa i struktura seoskih zajednica	161
II. Uvod u statističku analizu i podjela prema povijesnim razdobljima.....	164
1. Podjela povijesnog isječka na šest razdoblja.....	165
2. Analiza godišnjega broja sklopljenih brakova	166
3. O uvjetovanosti ženidbe i udaje prirodnim zemljopisnim položajem selā.....	168
4. Analiza učestalosti udaje i ženidbe unutar vlastitog sela i župe prema povijesnim razdobljima.....	174
5. Zaključak	177
III. Promjene u danima i mjesecima u kojima su sklapani brakovi	178
1. Dijakronijski prikaz vremenskih (ne)prilika koje su utjecale na promjene u godišnjem broju sklopljenih brakova.....	179
2. Ratna vjenčanja	182
2.1. Prvi svjetski rat.....	183
2.2. Drugi svjetski rat	184
2.3. Rat u Bosni i Hercegovini devedesetih godina dvadesetoga stoljaća.....	185
3. O pokorničkim danima i zabranjenom vremenu u crkvenoj godini.....	186
4. Promjene u mjesecima u kojima su sklapali brakove	187
5. Analiza dana u kojima su najčešće sklapali brak u župi Tolisa	190
5.1. Udaja i ženidba oko svete Kate	193
5.2. Suvremeni utjecaji na odabir datuma vjenčanja.....	194
6. Zaključak.....	195
IV. Dob ženidbe i udaje.....	196
1. Analiza dobi sklapanja braka prema povijesnim razdobljima	197

1.1. Prvo razdoblje.....	198
1.2. Drugo razdoblje.....	200
1.3. Treće razdoblje.....	200
1.4. Četvrto razdoblje.....	201
1.5. Peto razdoblje.....	202
1.6. Šesto razdoblje.....	203
1.7. Zaključak.....	204
2. Razlika u godinama između bračnih partnera.....	205
3. Statistička analiza prethodnoga bračnoga stanja mladenaca.....	207
4. Kada su se ženili i udavale drugi, treći, četvrti pa i peti put.....	210
5. Zaključak.....	211
V. Analiza udjela došljaka u ukupnom broju sklopljenih brakova u župi Tolisa od 1884. do 2014. godine.....	212
1. Došljaci u toliškome kraju – što su bili po zanimanju.....	213
2. Porijeklo došljaka.....	214
3. Statistička analiza podrijetla mladenaca.....	215
4. Suvremeni <i>stranci</i> s višestrukim mjestima prebivališta.....	219
5. Mješovite ženidbe.....	220
6. Zaključak.....	222
VI. Zaključak poglavlja.....	223
4. SVADBENA EKONOMIJA.....	227
I. Na koji način su crkvena vlast u Bosni i Hercegovini i svećenici na terenu pokušali racionalizirati troškove na svadbama u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća.....	229
1. Upute i upozorenja nadbiskupa Josipa Stadlera o tome kako su se svećenici trebali ponašati i što su trebali činiti u slučaju samodošlosti.....	230
2. Na koji su način župnici Sarajevske nadbiskupije pokušali smanjiti rastrošnost na svadbama 1914. godine.....	232
3. <i>Samodošla</i> ili <i>uskočica</i> – etimologija, uzroci, posljedice i načini suzbijanja.....	233
4. Okružnica o samodošlosti iz 1925. godine.....	234
5. Samodošlost kao dijecezanska zapreka, opomena i kazna.....	236
6. Reakcije svećenika u župi Tolisa na odluke Nadbiskupskog ordinarijata glede smanjenja rastrošnosti na svadbama i samodošlosti.....	239
7. Samodošlost kao izazov.....	241
8. Zaključak.....	243
II. Dugoročni krediti ili svadbena ekonomija.....	245
1. Pripomoć u hrani i radu nekada i danas.....	247
2. Vrijeme i način darivanja mladenaca.....	250
3. Uzdarje nekada i danas.....	252

4. Fiktivni darovi	253
5. Domaća nasuprot inozemnoj svadbi	254
6. Darivanje mladenaca – javno ili diskretno	256
7. Ekonomija vremena.....	257
8. Što je sve moglo utjecati na odgodu vjenčanja, promjene i eventualna odstupanja ..	258
III. Analiza visina iznosa koji se darivao kod mladenkine i mladoženjine kuće	260
1. Statistički prikaz visine iznosa koji se daruje kod mladenkine i mladoženjine kuće.	261
1.1. Darivanje u selima župe Tolisa i Oštra Luka – Bok.....	263
1.2. Darivanje u župi Domaljevac	265
1.3. Darivanje u župi Vidovice.....	266
2. Studija slučaja – koliko su nas koštali svatovi	267
3. Svadba kao pokretač malih obiteljskih gospodarstava, kreativnih ideja i prigoda da se nešto zaradi.....	268
IV. Zaključak.....	269
5. MULTIPOZICIONIRANOST ISTRAŽIVAČA U ISTRAŽIVANJU SVADBENIH OBIČAJA	272
I. Između plana i realizacije	273
II. Odmak od bliskoga terena	273
III. Prema etnografiji	275
IV. Od kazivača do suradnika na terenu	276
V. Istraživanje „kod kuće“, istraživač izmješten u druge sredine	277
VI. Vlastiti odlasci na svadbe nekada i danas	278
VII. Svatovi s ovu stranu oltara.....	280
1. Svećenik po narudžbi	284
2. Suvremeni izazovi i pomodnost	285
3. Kultura ponašanja u crkvenom prostoru	288
VIII. Zaključak	289
ZAKLJUČAK	291
LITERATURA.....	299
Skraćenice u doktoratu	299
I. Popis izvora.....	299
1. Popis korištene arhivske građe iz Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa, Bosna i Hercegovina	299
1.1. Knjige župnih obavijesti.....	299
1.2. Knjige urudžbenih zapisnika župe Tolisa.....	301
1.3. Knjige najave prstena i ženidbenih navještaja.....	301
1.4. Ljetopisi i kronike	303
1.5. Matice krštenih	303

1.6. Matice umrlih	304
1.7. Matice vjenčanih	305
1.8. Ostale knjige, dokumenti i rukopisi.....	306
2. Popis korištenih rukopisa iz Arhiva Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.....	308
3. Popis korištenih rukopisa iz Arhiva Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, sastavljenih u okviru projekta <i>Združivanja i njihovi etnološki pokazatelji</i>	309
4. Popis <i>Upitnica</i> Etnološkog atlasa Jugoslavije, Centar za etnološku kartografiju, Etnološki zavod, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.....	310
5. Popis rukopisne građe <i>Instituta za proučavanje folklora</i> Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu	310
6. Popis građe korištene iz službenih glasnika <i>Srce Isusovo</i> i <i>Vrhbosna</i> Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu	312
II. Popis knjiga	320
III. Popis članaka.....	329
IV. Popis internetskih portala.....	347
V. Popis fotografija	356
VI. Popis video zapisa svadbi	356
PRILOG 1. Analiza godina u kojima su sklapali brakove u župi tolisa po povijesnim razdobljima.....	359
PRILOG 2. Analiza mjeseci u kojima su sklapali brakove u župi tolisa po povijesnim razdobljima.....	367
PRILOG 3. Analiza dana u kojima su sklapali brakove u župi tolisa po povijesnim razdobljima.....	372
Životopis.....	376

UVOD

Svadbeni običaji bili su česta tema opisivanja i istraživanja hrvatskih etnologa i kulturnih antropologa kao i sakupljača amatera od sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća do danas. Opisivali su ih autori različitih profila, struka, naobrazbe i društvenih položaja, a često su to činili i zaljubljenici u tradicijski život i običaje. Do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća najvećim su dijelom opisivani svadbeni običaji na selu, a tek rijetki autori opisivali su svadbene običaje u gradskim sredinama poput Save Semiza u Mostaru (Semiz 1903), Milana Langa u Samoboru (Lang 1913) i Radmile Kajmaković u Neumu (Kajmaković 1959).

Opisi svadbenih običaja nisu ujednačeni jer je većina prikupljene građe nastala po uzoru na *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu i običajima* Antuna Radića, *Upitnicama* Etnološkog atlasa Jugoslavije ili kao bilježenje nezvezano ni uz jedan od navedenih naputaka za istraživanje. Bilježili su različite aspekte svadbenih običaja te su bili neujednačeni i u smislu opsežnosti i detaljnosti opisa. Najveći dio prikupljene građe obilježen je kulturnopovijesnom potragom za opisivanjem svadbe kakva je bila u prošlosti ne definirajući razdoblje na koje se građa odnosi. Na upite etnografa kazivači su najčešće govorili o poželjnom modelu, idealnoj svadbi kakva je trebala biti, a ne o svadbi kao dijelu vlastite životne prakse. Zapisivači, kako amateri tako i etnolozi, svojevremeno nisu obraćali pozornost na individualno ni na odstupanja, nego su željeli dobiti što usklađeniji opis svadbe bez obzira jesu li prikupljali podatke iz vlastitoga interesa ili po nečijem naputku.

Sredinom šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća Ivan Ivančan napravio je usporednu analizu izdvojenih dijelova iz svadbenih običaja u Molvama od 1900-te do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća (Ivančan 1966). To ujedno označava početak sustavnijega istraživanja i proučavanja svadbenih običaja i pojavu radova koji ne donose samo opise modela neke pretpostavljene davne svadbe, nego kritički prikaz i usporedbu prikupljene građe s podacima iz prethodnih razdoblja. Od početka sedamdesetih godina promijenio se i pristup pisanju pojavom hrvatskih etnologa, zapravo etnologinja, koje su se bavile svadbenim običajima (Rajković 1974a, 1981, 1985, 1990; Konstantinović-Čulinović 1971, 1976; Kajmaković 1959, 1960, 1963; Supek Zupan 1983, 1987a; Vitez 1998, 2003a, 2003b, 2004; Černelić 1991, 1993, 1995, 1999, 2000, 2009, 2015; Lasić 1999; Klopotač 1999; Škrbić 1999; Bekavac 1999; Škrbić Alempijević 2000, 2006, 2007; Birt, Jurković i Kelemen 2003; Lončar 2009b, 2009c, 2009d).

Olga Supek u svojim je radovima o svadbenim običajima početkom osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća zastupala tezu o promjeni uloge mladenaca i usmjeravanju svih radnji i darivanja na njih, uočila je sve veću marginalizaciju seljačke kulture i svjesno prilagođavanje gradskom načinu življenja (Supek Zupan 1983, Supek 1987). Milana Černelić u devedesetim godinama analizirala je svadbene običaje kod svih bunjevačkih grana (Černelić 1991a, 1993, 1995, 1999b, 2006, 2007) i u širem južnoslavenskome kontekstu (1990, 1991b, 1995/1996, 2000/2001, 2002/2003a, 2002/2003b) ponovno propitujući vrijednosti kulturnopovijesne metode.

U prvom desetljeću dvadesetprvoga stoljeća Nevena Škrbić Alempijević, Danijela Birt, Jasmina Jurković, Petra Kelemen i Sanja Lončar u svojim radovima o svadbenim običajima nastojale su zabilježiti što kazivači znaju o svadbenim običajima prema usmenoj predaji, što znaju iz vlastitoga iskustva, kako je o njima pisano u literaturi, utvrđujući trajnost i promjene tradicijskih obrazaca i sadržaja uz pretpostavke za njihovu buduću primjenu. Njihovi radovi odlikuju se temeljitom obradom, analitičnošću i različitosti u pristupu istoj temi (Škrbić 1999; Škrbić Alempijević 2000, 2006, 2007; Birt, Jurković i Kelemen 2003; Lončar i Dačnik 2009a; Lončar 2009b, 2009c, 2009d).

Mali je broj radova koji su se bavili analizom svadbenih običaja u suvremenom kontekstu (Supek Zupan 1983; Vitez 2003, 2004; Zlatanović 2012), ekonomskom dimenzijom svadbenih običaja (Supek 1987, Kolić-Klikić 1987; Černelić 1993, 2002, 2006; Černelić i Jaramazović Ćurković 2014), kvantitativnom analizom godišnjega broja sklopljenih brakova na temelju podataka iz matica vjenčanih rimokatoličkih župa (Konstantinović-Čulinović 1971; Čapo 1988, 1989, 1990, 1993; Rubić i Vuković 2009) ili su prepoznavali dramske momente u svadbenim običajima (Rajković 1985b; Čale Feldman 1991; Škrbić Alempijević 2006a, 2006b). Postoje i neistražene teme kao što su one vezane uz ulogu Katoličke Crkve na promjene u svadbenim običajima u određenome kraju, izmjenama u danima sklapanja braka, smanjenju troškova i predsvadbenih pohoda, sprječavanju privođenja djevojaka prije crkvenoga vjenčanja te kako su i na koji način svećenici na župama prihvaćali i provodili upute, naredbe, zabrane i savjete mjesnoga biskupskoga Ordinarijata.

U ovom doktorskom radu obraditi će se ti zanemareni ili slabo obrađivani segmenti svadbenih običaja vezani za *toliški kraj* dijakronijskoj analizi povijesno-političkih prilika koje su ih uvjetovale.

Pod pojmom *toliški kraj* podrazumijeva se skupina od petnaestak hrvatskih katoličkih sela u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine koju s lijeve strane dijeli od Slavonije rijeka Sava, a s desne niz od pet pravoslavnih sela. Nalazi se u dijelu Bosanske Posavine, koji

obuhvaća područje općina Orašje, Domaljevac – Šamac i Gradačac. Riječ je o župama Domaljevac, Grebnice, Kopanice, Orašje, Oštra Luka – Bok, Tolisa i Vidovice koje se nalaze u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, Šamačkom dekanatu i na području Franjevačkoga samostana na Rašici. U disertaciji analiziram svadbene običaje u toliškome kraju o kojima su uglavnom pisali zapisivači amateri (Mikić 1965; Spajić UEA eL 342; Lagundžija UEA eL 331; Matić 1997; Šušnjar 1999; Šilić 2001; P. Živković 2008; M. Živković 2012), etnolozi (Nikolić 1956; Čulinović 1956, 1957, 1959; Kajmaković 1963; S. Janjić OEFF 44, 45, 163; UEA FL 214) i svećenici (Kovačić 1973, 1974, 1975; V. Janjić 2006; Martić 2002, 2005; Nedić 2014; Draganović 2014).

Metodološki postupci i način izlaganja teme

Rad obuhvaća kritički pregled dosadašnjih istraživanja o svadbenim običajima na hrvatskom govornom području te interpretaciju građe o svadbenim običajima u toliškome kraju temeljenu na teorijskim i metodološkim postavkama etnologije i kulturne antropologije. Kritičkim pregledom i uvidom u dosadašnju etnološku i kulturnoantropološku literaturu, a temeljem kritike postojećih izvora i vlastite etnografske građe, pružit će se uvidi u problematiku, obrađivane teme, neistražena područja i predložiti društveno-povijesno kontekstualizirane interpretacije.

Propitivat će se vlastita kompleksna uloga u ovom radu: istodobno istraživača-etnologa i kulturnoga antropologa, svećenika i jednog od sudionika svadbi. Riječ je o jedinstvenom spoju uloga u istraživanju, koji do sada, primjerice kod svećenika-amaterskih etnografa s početka 20. stoljeća, nije bio razmatran. Propitivanje vlastite pozicije u odnosu na istraživanu stvarnost oslonit će se na epistemološke rasprave u etnologiji i kulturnoj antropologiji o ulozi istraživača u znanstvenom istraživanju, odnosu prema istraživanima, odnosu etnografije i (auto)biografije i sl. (Čapo Žmegač et al. 2006; Gulin Zrnić 2009; Šantek 2009; Narayan 1993).

Studijski rad na disertaciji obuhvatit će prikupljanje, pregled, analizu i kritičko čitanje relevantne literature, kritičko čitanje obrade teme u stručnim časopisima, prikupljanje i analizu arhivske građe te prikupljanje i analizu etnografske građe. Metodološki postupci u razmatranju svadbenih običaja u toliškome kraju obuhvatit će deskripciju, analizu, komparaciju i interpretaciju. Prilikom analize podataka iz matica vjenčanih župe Tolisa, kao demografskih podataka, u radu će se koristiti i metode statističke analize. Za razumijevanje i

interpretiranje prikupljenih podataka unutar društvenoga, političkoga i kulturnoga konteksta koristit će se literatura iz područja etnologije i kulturne antropologije, povijesti, teologije i drugih znanosti.

Analizom literature o svadbenim običajima ponudit će se kritički pogled na dosadašnju znanstvenu produkciju čime će se pružiti uvid u ovu problematiku u domaćim znanstvenim krugovima, kao i uvid u etnografsku građu o svadbenim običajima. Sustavnom analizom istraživane građe bit će predstavljena etnografska građa o svadbenim običajima vezana uz toliški kraj. Za dodatna pojašnjenja pojedinih promjena u svadbenim običajima koristit će se raznim uputama, zabranama, naredbama, dekretima i člancima objavljenim u glasilima Vrhbosanske nadbiskupije, kao i analizom arhivske građe Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa. Zbog obimnosti građe istraživanje će biti usmjereno na razdoblje od kraja devetnaestoga stoljeća do suvremenoga doba i to samo na područje župe Tolisa i njezinih susjednih župa Vidovice, Domaljevac i Oštra Luka–Bok u Bosanskoj Posavini.

U prikupljanju suvremene građe o svadbenim običajima koristim se metodom intervjua, polustrukturiranim i strukturiranim; promatranjem sa sudjelovanjem i naknadnim bilježenjem; prikupljanjem videomaterijala; fotografiranjem i prikupljanjem fotografske građe, kako starih tako i novih fotografija te analizom internetskih portala vezanih uz svadbene običaje u toliškome kraju. Intervjui će se provesti sa sudionicima i promatračima svadbenih običaja, kako s glavnim akterima (mladencima, svatovskim časnicima, svećenicima), tako i s raznim ponuđačima usluga (pekarima, mesarima, cvjećarima, frizerima, šminkerima, dekoraterima, organizatorima vjenčanja, autoprijevoznici, fotografima, snimateljima, konobarima, iznajmljivačima dvorana, šatora i sl.).

Disertacija je podijeljena u pet dijelova. Prvi dio prikazuje izvore i arhivsku građu koji su poslužili za oblikovanje i strukturiranje samoga rada. Uvidom u objavljenju građu svratit će se pozornost na koji način su različiti autori pisali o svadbenim običajima u toliškome kraju i na koji način raznovrsna arhivska građa, osobito župna i samostanska, može poslužiti u razjašnjavanju određenih nejasnoća u dijakronijskoj analizi promjena u svadbenim običajima.

U drugom dijelu bit će analizirana struktura, utjecaji i promjene u svadbenim običajima u toliškome kraju naglašavajući važnost (re)kontekstualiziranja povijesno-političkih (ne)prilika koje su utjecale na promjene u predsvadbenim i svadbenim običajima. Dijakronijski će se analizirati svadbeni običaji od kraja 19. stoljeća do suvremenoga doba. Zbog lakšega uočavanja promjena i odstupanja pokušat će se prikazati kako su o svadbenim običajima pisali etnografi različitih zanimanja i povezanostima s toliškim krajem, kakva su bila njihova zapažanja, što je ostalo prepoznatljivo kao lokalno i tradicijsko, a što se i pod

kojim utjecajima mijenjalo kroz više od sto i trideset godina. Dijakronijski prikaz podijeljen je u šest razdoblja. U prvom razdoblju usporedno se analizira opisi svadbenih običaja fra Bone Nedića i Petra Draganovića koji su nastali krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Drugo dio donijet će opis svadbenih običaji prije Prvoga svjetskoga rata na osnovu analize zapisa Tunje Mikića, a u trećem će se analizirati svadbeni običaji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata uz pokušaj rekonstrukcije svadbenoga planera na osnovu rukopisa. U četvrtom razdoblju opisuje se poslijeratno vrijeme do kraja pedesetih i čime su sve svadbeni običaji u tome razdoblju bili uvjetovani. U petom dijelu analiziraju se promjene koje su nastale od početka šezdesetih do kraja osamdesetih godina na temelju arhivske građe i prikupljenih kazivanja. U šestom razdoblju predstavljaju se uočene promjene u svadbenim običajima od početka devedesetih godina do suvremenoga doba.

Treći dio bavi se statističkom analizom kvantitativnih podataka iz matica vjenčanih župe Tolisa od 1884. do 2014. godine. U razdoblju od 131 godine sklopljeno je nešto malo manje od deset tisuća brakova, a njihova analiza poslužiti će za uočavanje odstupanja u godišnjem broju sklopljenih brakova. Uz to, na osnovu analize arhivske građe iz Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa, pokušat ću uočiti kada se dogodio prelazak iz naglašene seoske endogamije u suvremenu egzogamiju. Nastojat ću uočiti: što je sve utjecalo na nju; kad se dogodio prijelaz; koliko je na sve to utjecalo postupno otvaranje seoskih i župnih zajednica suvremenom načinu življenja; zapošljavanje u državnim institucijama i poduzećima; potraga za poslom i odlazak na brojne dnevne, tjedne i sezonske migracije u Slavoniju, Baranju, Bačku i Srijem ili kao privremeni, prisilni ili trajni migranti, takozvani *auslenderi* od kraja 1960-tih i otvaranja inozemnih granica. Svi su oni utjecali na određene promjene u svadbenim običajima, smanjenje trajanja svadbenoga slavlja, premještanju sklapanja braka iz dominantnih jesenskih i zimskih mjeseci u ljetne, kao i promjene u danima svadbi prebacivanjem s ponedjeljka i srijede na dane vikenda. Pokušat ću uočiti i definirati njihove razmjere i neposrednu refleksiju na godišnji broj sklopljenih brakova.

Utjecaji gradske kulture, mode, odijevanja i promjena u društvu odrazio se i na svadbenu ekonomiju o kojoj je riječi u četvrtom poglavlju. Na osobit način poklanja se pozornost na analizu utjecaja Katoličke Crkve i njezinih službenika u Bosni i Hercegovini na smanjenje rastrošnosti na svadbama i pokušaj svojevrsnoga niveliranja razlika između ekstremno siromašnih i bogatih pojedinaca od kraja 19. stoljeća do sredine pedesetih godina. Analizom ekonomske strukture svadbenih običaja uz pomoć provedenih anketa pokušava se ustanoviti razlika u promatranju svadbe iz različitih perspektiva i uloga koje je pojedinac

imao. Pokušat ću dokazati kako je o reciprocitetu odnosa i bliskosti veza ovisila i visina iznosa kojim su pojedinac i/ili njegova obitelj, javno ili diskretno, darivali mladence u toliškome kraju. Ukazat će se na mogućnost promišljanja kompleksnosti samoga dara i promatranje istoga kao svojevrsnoga kredita koji se obiteljski nasljeđivao i u koji se ulagalo kroz nekoliko generacija. Iz razgranatosti veza i odnosa u toliškome kraju pokušava se razumjeti kompleksna pozadina naslijeđenoga načina darivanja i recipročnost uzvrćanja dara u raznim životnim (ne)prilikama.

Na koncu u petom poglavlju progovaram o vlastitoj višestrukoj ulozi u istraživanju svadbenih običaja od običnoga svata, etnologa na terenu do svećenika s onu stranu oltara. Time će se na temelju etnografskoga istraživanja povezati dosadašnji rezultati istraživanja svadbenih običaja te pokušati otvoriti nove perspektive u promatranju istih.

1. PRIKAZ IZVORA

U prikupljanju povijesnih materijala o svadbenim običajima u toliškome kraju fokusirao sam se na analizu primarnih izvora koje čini raznovrsna arhivska građa pohranjena u: Arhivu Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa, koja uključuje kvalitativnu analizu podataka iz jedanaest knjiga matica vjenčanih u kojima je zabilježeno 9752 sklopljena braka u razdoblju od 1884. do 2014. godine. Uz matice vjenčanih bit će analizirane knjige: ubilježbi vjenčanja; zaruka; ženidbenih navještaja; *nobeta*¹ i župnih obavijesti, kao i tekući arhiv, rukopisna građa i samostanske fotografske zbirke. Pored njih bit će analizirani podaci prikupljeni iz Arhiva Zemaljskog muzeja u Sarajevu, napose građa prikupljena terenskim istraživanjem Instituta za proučavanje folklora 1956. godine u Bosanskoj Posavini. Osobitu pozornost posvetit ću Arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU i građi koju su krajem 19. i početkom 20. stoljeća prikupili fra Bono Dobroslav Nedić i učitelj Petar Draganović na temelju Radićeve *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. U usporednoj analizi nastojat ću rekonstruirati kakva je bila svadba u toliškome kraju na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, koliko su opisi prostorno i vremenski bili slični te način na koji su fratar i učitelj oblikovali svoju građu. Bit će riječi i o podacima Arhiva Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu prikupljenim u okviru projekta *Združivanje i njihovi etnološki pokazatelji*,² a napose o tri rukopisa Stjepana Janjića (OEFF 44, 45, 163; UEA FL 2141) o svadbenim običajima u Vidovicama te upitnica *Etnološkog atlasa* koje su popunjavali Smilja Spajić (UEF el 342) i Zijad Lagundžija (UEF eL 331).

Kao sekundarni izvori istraživat će se suvremeni etnološki i kulturnoantropološki znanstveni radovi o svadbenim običajima. Napose će biti analizirani radovi vezani uz svadbene običaje u Bosanskoj Posavini objavljivani od kraja 19. stoljeća do suvremenoga doba u: *Zborniku za narodni život i običaje*, *Glasniku Zemaljskog muzeja*, *Narodnoj umjetnosti*, *Etnološkoj tribini*, *Studia etnologica Croatica*, kao i odabrani radovi koji tematiziraju svadbene običaje u toliškome kraju objavljeni u časopisu *Članci i građa za*

---

¹ Pod pojmom *nobet* podrazumijeva se godišnji doprinos župljana za uzdržavanje svećenika. Plaća se jednom godišnje po bračnome paru, a iznosi jedna dnevica, tj. 50 KM.

² Prikupljena građa vezana je uz znanstveni projekt *Združivanje i njihovi etnološki pokazatelji* voditeljice Marije Išgum. Pohranjena su 134 rukopisa različitih autora. Projektom su bile obuhvaćene teme vezane uz životne i godišnje običaje, vjerovanja, obitelj, seosku zajednicu i drugo, a odnose se na područje Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Podaci su prikupljeni od 1982. do 1989. godine (usp. Kelemen i Rubić 2006: 110–111).

kulturnu historiju istočne Bosne, katoličkoj reviji *Dobri Pastir*³ i *Posavskom narodnom kalendaru*.⁴

Kako bih pojasnio određene nejasnoće, nedoumice i oprečnosti, koje su se nametnule tijekom analiziranja dostupne građe, ponavljao sam u nekoliko navrata terenska istraživanja u toliškome kraju, ponovno iščitavao podatke iz župnoga arhiva vezane uz najavu zaruka, ispite zaručnika, ženidbene navještaje, matice vjenčanih, kao i poslane i pristigle dopise, molbe, oprostite i dopuštenja vezana uz sklapanje braka. Za dodatna pojašnjenja nekih promjena u svadbenim običajima koristio sam se raznim uputama, zabrana, naredbama, dekretima i člancima objavljenim u glasilima Vrhbosanske nadbiskupije sa sjedištem u Sarajevo. Navedeni izvori su omogućili praćenje promjena u svadbenim običajima, koji su indirektno uvjetovani političkim, ekonomskim, društvenim, vjerskim i obiteljskim promjenama od kraja 19. stoljeća (u nekim dijelovima svadbenih običaja i nekoliko desetljeća ranije) do suvremenoga doba na području župe Tolisa i njezinih susjednih župa Vidovice, Domaljevac i Oštra Luka – Bok u Bosanskoj Posavini.

I. Odbor za narodni život i *Osnova* Antuna Radića

U sklopu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1888. godine osnovan je *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature*⁵ (u nastavku *Odbor*) kao prva etnološka institucija u zemlji. Na samome početku djelovanja *Odbor* je raspravljao o načinu prikupljanja građe i sastavljanju prigodnoga obrasca. Godine 1895. tiskao je letak *Poziv za folkloristički zbornik* i koji je poslan na adrese potencijalnih suradnika. Osim poticaja budućim suradnicima za prikupljanje građe o narodnome životu, običajima, vjerovanjima i dijalektologiji na letku su navedene i upute kako podatke treba bilježiti. Reprint izdanje objavljeno je 2010. godine (usp. ZbNŽO 2010: 532-533).

---

³ Godine 1950. udruženje katoličkih svećenika u Bosni i Hercegovini osnovalo je udrugu pod nazivom *Dobri Pastir*. Iste godine izašao je prvi broj revije i glasila *Dobri Pastir*. Izlazila je od 1950. do 1976. godine pod tim nazivom, a 1977. revija mijenja naziv u *Nova et vetera* i izlazila je do 1990. godine. U reviji su objavljivani članci filozofsko-teološke tematike, iz domaće-narodne i crkvene povijesti te o životu i običajima u Bosni i Hercegovini (Barun 2003: 427-436).

⁴ Ideja o nastanku *Posavskog narodnog kalendara* nastala je u ljeto 1994. godine. Prvotna namjera bila im je objaviti jedan zbornik s različitim temama o životu i običajima iz Bosanske Posavine po uzoru na slična izdanja u Slavoniji. Izlazio je od 1995. do 2002. godine, a glavni urednik bio je Mato Krajinović (usp. Krajinović 1999: 203-208; http://www.zovik.com/novosti_zupa_01.asp, pristup 28. 11. 2015.).

⁵ Kasnije *Odbor za narodni život i običaje Južnih Slaven* koji je od osnutka više puta mijenjao ime. Od 1888. do 1953. godine nosio je naziv *Odbor za folklor*. Godine 1953. nosi današnji naziv *Odbor za narodni život i običaje* (usp. Čulinović-Konstantinović 1979: 67-87; *Hrvatska opća enciklopedija* 2006: 32; Šešo 2006: 18-22; Primorac 2010: 9-11).

Odbor na tome nije stao. Izradu detaljnijih uputa za prikupljanje građe povjerio je Ivanu Milčetiću, koji je ujedno bio i urednik prvoga broja *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*. Međutim, budući da Miličetić nije na vrijeme obavio svoju zadaću, smijenjen je, a na njegovo mjesto došao je Antun Radić. On je traženu upitnicu sastavio 1896. godine naslovivši ju *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (dalje *Osnova*). Ona je obuhvaćala pitanja o „narodnome životu i običajima“, a objavljena je na početku drugoga sveska *Zbornika* (Čulinović-Konstantinović 1979: 67-73; Šešo 2006: 18-25).

Osnova je poslužila kao „istraživački predložak“, kojega su po njegovim uputama slijedili pismeni seljaci, učitelji, svećenici, etnografi amateri kojima je poticaj za pisanje bila ljubav prema folkloru i lokalnoj etnografiji ili/i obećanje isplate novčane naknade (Radić 1929: 79). Zahvaljujući dobro uspostavljenim vezama na terenu na adresu *Odbora* pristizala je raznovrsna građa koju je Radić svojevremeno redigirao, ispravljao, provjeravao te davao upute etnografima na terenu (Čapo Žmegač 1997: 10-12; Primorac 2010: 19-22).

U rukopisnoj građi nalaze se podaci za župu Tolisa u Bosanskoj Posavini. Autori su svećenik, franjevac Bono Dobroslav Nedić i učitelj Petar Draganović. U oba primjera riječ je o etnografskoj i folklorističkoj građi prikupljenoj koncem devetnaestoga i u prvom desetljeću dvadesetoga stoljeća. Nedićeva građa prikupljena u župi Tolisa arhivirana je u Odsjeku za etnologiju HAZU (sign. SZ 52) zajedno s korespondencijom šest popratnih pisama (sign. K.SZ.539a/1-6). Draganovićeva građa prikupljena je u selu Matići u Bosanskoj Posavini od 1907. do 1913. godine. Uredniku *Zbornika* poslao je tri rukopisa, koji se čuvaju u arhivu Akademijinoga Odsjeka za etnologiju: 1. *Ženidba. Narodni običaji u Matićima (Bosna)* (sign. SZ 126); 2. nenaslovljen opsežni rukopis s raznovrsnom etnološkom građom o životu i običajima u selu Matići, skupljenoj prema Radićevoj *Osnovi*, nastao u razdoblju od 1907. do 1912. godine (sign. SZ 159); 3. *Ženidbeni običaji (i odijelo) u Muslimana* (sign. SZ 167). Ovoj građi pridružuje se šest pisama napisanih između 1907. i 1913. godine (sign. K.SZ.145/1-6). Prva dva rukopisa objavljena su 2014. godine zajedno s Nedićevim rukopisima u *Zborniku za narodni život i običaje* 57 pod nazivom *Toliški kraj koncem 19. i početkom 20. stoljeća*.

II. Tko su autori građe o svadbenim običajima u toliškome kraju?

Prvi autor je fra Bono Dobroslav Nedić. Rodio se u Tolisi 19. travnja 1841., a umro je 3. siječnja 1903. godine. Bio je svećenik Franjevačke provincije Bosne Srebrene. Niže razrede

osnovne škole završio je u Tolisi, a više u Kraljevoj Sutjesci gdje je ušao u franjevački novicijat. Filozofsko-teološki studiji završio je Đakovu. Za svećenika je zaređen 1864. godine, a mladu misu proslavio je u Tolisi. Tijekom života obnašao je više dužnosti. Bio je vikar i gvardijan samostana u Tolisi te župnik u: Potočanima, Brčkom, Dubravama, Ulicama, Tišini i Tolisi. Zbog svoga nesebičnoga rada i predanosti bio je poštivan u društvu i zajednici, a za osobne zasluge odlikovan je 1895. godine Viteškim križem cara Franje Josipa I. Cijeli život bavio se pisanjem. Pisao je pjesme, povijesne poeme, pripovijetke, kratke romane, poljoprivredne priručnike, franjevačke biografije, dnevnike i razne zapise o povijesti i suvremenosti Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa (Gavran 1988: 58-60; Kovačić 1991: 266-267; Marjanović 2001: 193-194; Mijić 2002: 324-329; Nedić 2002: 255-256; Špionjak 2002: 233-234; Nedić 2011: 76-82, 121-125; Benković 2014: 35-36).

Drugi autor je Petar Draganović. On se rodio 1878. godine u zadružnoj obitelji Orkić-Draganović u selu Matići. Otac mu je bio vrlo ugledan u selu i župi. Kao kmet u osmanlijskome razdoblju bio je poštovan od svojih feudalnih gospodara – begova, a ujedno je bio župni odbornik, predstavnik sela u sudskim parnicama i starješina zadruga Draganović (Tomas 1965: 5-7). Niže razrede osnovne škole završio je u Tolisi, a Učiteljsku školu u Sarajevu. Kao učitelj radio je u: Kralupima nedaleko od Konjica, Varešu, Brčkom, Travniku, Sarajevu i Derventi (Dulstuš 1897: 1-3; 1898: 18-34; 1899: 9-21; 1904: 33-39). U Derventi je radio sve do potkraj svoga života kada je zbog dugogodišnjih neuroloških problema i uznapredovale tuberkuloze poslan na rehabilitaciju u Topolšicu kraj Velenja u Sloveniji. Tamo je umro 1921. godine i pokopan u zajedničku grobnicu (Ivurek 2013: 23. 121; Benković 2014: 37).

III. Zapisivači narodnog života i običaja u župi Tolisa – svećenik i učitelj

Radićeva ideja o prikupljanju etnografske i folklorističke građe prema *Osnovi* proširila se i u Bosnu i Hercegovinu. Tadašnji toliški gvardijan fra Bono Nedić bio je oduševljen njegovom inicijativom i primivši *Osnovu* 1897. godine odmah je počeo prikupljati etnografsku građu. Svoju rukopisnu građu pisao je od prosinca 1897. do 28. kolovoza 1902.

godine. Nekoliko godina kasnije Petar Draganović započinje prikupljati građu o životu i običajima u rodnome selu Matići,⁶ koju je slao *Odboru* u razdoblju od 1907. do 1913. godine.

Svećenik i učitelj, kao zapisivači, u Radićevim uputama opisuju se kao potencijalno „idealni etnografi“ (Radić 1929: 79), koji bi mogli na dobar način prikupiti i zapisati građu. Premda su neki kritizirali Radićev pozitivistički pristup (Muraj 1984) pojedini smatraju kako je Radićevo viđenje „idealnoga etnografa“ postmodernistički postupak *avant la lettre* jer se preferirani etnografi traže među sudionicima kulture koja se opisuje (Čapo Žmegač 1997; Čapo Žmegač et al. 2006: 11-12). U našem slučaju svećenik Nedić rođen je u selu Tolisa, učitelj Draganović u Matićima, a oba sela nalaze se u sklopu župe Tolisa. Prema njihovoj vokaciji i podrijetlu može se naslutiti da su bili dovoljno bliski s mještanima svojih, ali i okolnih sela te su mogli kao „sudjelujući promatrači“ etnografski kvalitetno opisati život i običaje u svojem kraju (Belaj 1998: 351). S druge strane, zbog svoje službe, bili su izdvojeni iz rodnoga kraja i tako su mogli biti objektivniji u svome pismu.

Fra Bono Nedić u kasnim pedesetim godinama, kao „narodni etnograf“ (Kideckel prema Čapo Žmegač 1997), pred kraj života prikupljao je etnografsku građu na terenu. U to vrijeme bio je gvardijan samostana na Raščici i župnik župe Tolisa. Nakon premještanja na novu župničku službu u Brčkom počeo je pisati. Možda mu je upravo ta fizička izdvojenost iz rodnoga kraja i župe donijela poželjan odmak i mogućnost zapisivanja. U njegovom liku isprepliću se mnogobrojne društvene i crkvene uloge: sin, brat, mještalin, učitelj, prosvjetitelj, pisac, povjesničar, franjevac, svećenik, župnik i gvardijan. Iz svake pojedine uloge moglo bi se analizirati kako je pristupao prikupljanju građe i na koji način ju je predočio.

Na drugoj strani je Petar Draganović koji je pisao na početku svoje učiteljske karijere. On je bio rodom iz toliškoga kraja, ali nikada nije radio u njemu. Građu je prikupljao na terenu preko ljetnoga raspusta, a onda ju je po povratku u Travnik razvrstavao i analizirao. Za razliku od Nedića on je svoju građu prikupljao i zapisivao puno teže, dijelom zbog previše posla, a dijelom i zbog uznapredovale bolesti. O tome je pisao i u korespondenciji:

---

⁶ Petar Draganović poslao je *Odboru* prvo pismo 13. lipnja 1907. godine iz Travnika. Zajedno s kolegom, učiteljem Nikolom Buconjićem, pisao je zamolbu predsjedništvu da im pošalju po primjerak *Osnove*:

„Niže potpisani uslobođuju se najuljudnije zamoliti predsjedništvo da bi se potpisanim poslalo svakomu po 1 egzemplar *Zbornika za sabiranje gragje za život i običaje južnih Slavena*, pošto nam se sada pruža prilika, da preko ferija zagjemo megju naš hrvatski narod te da priberemo i mi po koju mrvicu, koja bi bila kadra upoznati nas pobliže sa našim patničkim narodom, koji na žalost još premalo poznajemo. Pribranu građu voljni smo s vremenom ustupiti Akademiji, koja je i do sada krase folklorističke radove objelodanila (K.SZ145/1).“

Očito su obojica dobili tražene primjerke. Nikola Buconjić je svoju građu objavio u knjizi *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini* u Sarajevu 1908. godine (Buconjić 1908), a *Odboru* nije poslao ništa. S druge strane Draganovićeva građa ostat će neobjavljena sve do konca 2014. godine (Draganović 2014: 345-592).

Žao mi je što me je dugotrajno poremećenje zdravlja prisililo te sam se morao kroz zadnjih par godina skoro sasvim okaniti književnoga rada. U zadnje vrijeme, hvala Bogu, opet se dobro osjećam, a uz to sam i manje službom opterećen te sam se opet ozbiljno latio posla (sign. K.SZ 145/5).

Proučavajući njihovu građu došao sam do zaključka kako ni jedan od navedenih autora nije imao nekih predrasuda o stanovnicima toliškoga kraja. Nedić, kao sudionik lokalne kulture, župnik i gvardijan nije podcjenjivao svoje sumještane, iako je često u svojim opisima „idealizirao iskaze“ i život na selu (usp. Čulinović-Konstantinović 1997: 79). Iznosio je pozitivne i negativne pojave iz života premda su se neke kosile s katoličkim naukom, ali u duhu prosvjetiteljstva isticao ih je kao negativne primjere i pojave. Za razliku od Nedića, Draganović nije iznosio vlastite sudove o istraživanim kulturnim pojavama (usp. Benković 2014: 33-49).

1. Bono Dobroslav Nedić – *Bosanska Posavina (Toliški kraj)*

Rukopisna građa fra Bone Dobroslava Nedića (sign. SZ 52) na 299 stranica obrađuje život i običaje u župama Tolisa, Vidovice i Domaljevac u Bosanskoj Posavini prema Radićevoj *Osnovi*. Dijelove koji se izravno i neizravno odnose na pitanja vezana uz svadbene običaje raspoređeni su prema *Osnovi* u četiri dijela, a citirani dijelovi bit će navođeni prema objavljenom izdanju iz 2014. godine.

Prva skupina pitanja odnosi se na šesto poglavlje koje obrađuje *Život*. U podnaslovu *Životu u zadrugi* u *Dodatku III.* postavljena su pitanja o *Diobi zadruga* (Radić 1929: 39). Pridržavajući se postavljenih pitanja Nedić vremenski prebacuje radnju s kraja 19. stoljeća u vrijeme svoga djetinjstva, pedesetak godina unatrag, prije odlaska u samostan. Iz vlastitoga iskustva opisao je kako je život bio uređen u zadrugnoj obitelji. U kući nije bilo psolve, ukućani su redovito molili, a stariji su čitali iz knjiga i pripovijedali mnoge priče. O blagdanima su svirali u tamburu i igrali kolo. Takvu idilu, prema njegovu opisu, često su „narušavali“ mladići iz zadruga svojom ženidbom.

Jedne godine oženiše ga i to s djevojkom iz susjedstva. Svadba prođe i svatovi se rasuše te prvi ručak iza svadbe bijaše postaviti. Novu snašu pozvaše da ide ručati, ali ona osorno reče: „Neću“ i još nešto lanu nečedno. To bijaše prvi grom koji puče u tu kuću i njezin sklad i mir. Narodna poslovice veli: Udarila vila na Alila. Slika našla priliku. Kako ona taki joj i muž. Počeše se svađati, tući, ružiti. Smutnja u kući i u noći i u danu, a osobito po blagdanima. Kad hoće rade, a kad neće nit se mogu namoliti niti na rad natjerati. Pa opet to kako tako, ali nova

snaša poče stare ljude nazivati pogrđnim imenima pa im i to bijaše povod diobi ove mirne i bogate kuće (ibid.: 140).

U ovoj zadruzi, kako ističe Nedić, ženidba mladoga bračnoga para bila je povod diobe.

Drugi dio nalazi se u istom šestom poglavlju o *Životu* koji se bavi pitanjima *Života prema dobi* (Radić 1929: 41-42). Njegovi odgovori uglavnom slijede Radićevu shemu ne odstupajući previše od zadanih upita. Ponekad je bio gotovo školski doslovan u odgovorima bez dodatnih vlastitih tumačenja (Nedić 2014: 146-151).

Treći dio odnosi se na sedmo poglavlje o *Pravu* u podnaslovu *A. Privatno pravo* postavlja upite o *Obitelji* i položaju pojedinca u *Užoj obitelji*. U tom dijelu Radić je postavio desetak pitanja s obzirom na osobe koje se vjenčaju. Između ostaloga pita: o godinama u kojim su se mladići ženili i djevojke udavale; kada se smatralo da su zaruke sklopljene; što je dovodilo do raskida zaruka; tko je nadoknađivao štetu, a kada je to bilo moguće učiniti bez naknade; što je bivalo u slučajevima kada mladić osramoti djevojku kojoj je dao vjeru, a što u slučaju da je to netko drugi učinio; tko se nije mogao s kim uzimati zbog raznih zapreka rodbine i svojte te što je bivalo s posvojenom djecom (Radić 1929: 48-49). Nedić je ovom dijelu posvetio tri rukopisne stranice, premda se moglo očekivati nešto više. Kao jedan od razloga sažetosti može se uzeti činjenica da je na pitanja odgovarao samo onoliko koliko se od njega tražilo. S druge strane bio je franjevac s dugogodišnjim svećeničkim iskustvom koji je godinama živio u samostanu pa mu je promišljanje o privatnome i običajnome pravu isprepleteno s crkvenim ženidbenim pravom. Budući da je rodom iz toliškoga kraja, a tu je bio župnik i gvardijan, možda su mu pitanja bila samorazumljiva pa o njima nije imao potrebe iscrpnije pisati, smetnuvši s uma da to nije svima samorazumljivo.

Četvrti dio je najopsežniji. Pitanja se nalaze u dijelu koji govori o životnim običajima s podnaslovom *Narodno srce* u osmom poglavlju *Običaji* koji u dijelu C. postavljena su pitanja vezana uz *Porod. Ženidbu. Smrt*. Drugi dio odnosi se na ženidbene običaje i u njemu se u šest podnaslova pita: o životu mladića i djevojke prije svadbe; kako su tekle pripreme za svadbu; što se sve činilo od zaruka do svatova; što je sve bivalo na svadbi i koliko je ona trajala; kakve su bile časti nakon svadbe i, nažalost, tek samo rudimentarno, kao dodatak, kakva je bila svadba kada se ženio udovac s djevojkom, mladić s udovicom te udovac s udovicom (Radić 1929: 63-64). U ovom dijelu pitanja su postavljena tek kao natuknice po kojima su lokalni etnografi trebali pisati.⁷ Zorica Vitez napominje da se u ovoj uputi može

---

⁷ U pripadajućoj bilješci Radić navodi: „Ove je običaje najlakše opisati, budući da tu ide sve svojim redom. Zato će pitanja biti manje. Sabirač treba samo da pazi da što ne izostavi“ (Radić 1929: 90).

prepoznati predodžba o postojanju vrlo jasne zamisli o svadbi koju je samo trebalo „pretočiti“ u opis. Na taj način etnografima se ostavljalo dovoljno prostora da sami rekonstruiraju vlastiti opis svadbenih običaja u odabranome kraju. To je ujedno dovelo do „sažimanja i uopćavanja cjelokupnoga znanja i iskustva kazivača o istraživanoj pojavi“. Zbog toga je u većini monografija nastalih na temelju *Osnove* opisivan „modela svadbe“ navodeći poželjno i idealno ponašanje, svadbu kakva bi trebala biti, a ne kakva je bila u stvarnosti (Vitez 2003a: 13-14).⁸

U opisu svadbenih običaja neprestano se miješa nekoliko vremena. Prvotno je realno vrijeme zapisivanja koncem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća. U opisima koji djelomično izlaze iz okvira zadanih pitanja, Nedić govori o vremenu svoga djetinjstva i dječastva iz pedesetih godina devetnaestoga stoljeća. Između ova dva vremena može se iščitati i vrijeme društveno-političkih promjena koje su nastupile nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Pored toga iz rukopisa se može iščitati i: neprestano prožimanje Radićevih pitanja i Nedićevih odgovora; pokušaji predočavanja što boljšega opisa; prisjećanje na aktualne promjene i one koje su se u međuvremenu dogodile; uvjetovanosti smanjivanja rastrošnosti svadbenih običaja državnim i crkvenim zakonima; pojave „samodošlosti“ kao jednog od pokušaja smanjivanja troška i izravnog izbjegavanja pojedinih dijelova iz svadbenih običaja, njihovog, kažnjavanja crkvenim i lokalnim kaznama, samo su neki od elemenata koji se mogu izdvojiti iz rukopisne građe (Nedić 2014: 193-214).

Pored toga u njegovu opisu svadbenih običaja može se iščitati „idealizirani model“ svadbe kakva je mogla biti kada bi se ženio mladić iz dobro stojećę zadružne kuće s djevojkom sličnoga staleža. To se najbolje vidi iz opisa što je mladićeva kuća trebala spremići za svadbu:

Kuća momkova za svadbe, osobito ako je zadružna i imućna, mora ugojiti jednu kravu jalovicu ili barem junicu što će se zaklati. Mora ugojiti dvije zaobllice i jednog hranjenika koji će se zaklati za kuvanja i peciva. Za momka se kupe nove haljine: gunj, šešir, fermen, cipele ili čizme. A za djevojku po današnjem običaju: gunj, jankle, svilenu suknju i svileni zapreg,

---

⁸ Upravo se to dogodilo u Nedićevu slučaju. Umjesto po iskustvu on je svadbu opisao prema očekivanom modelu:

Drage sam volje primio *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, a to me je naročito još više veselilo što sam izabrao okolicu u kojoj sam rođen i ovaj čas živim. Posla sam se odmah latio i počeo pisati, al kad sam već bio gotov s blizu 8 tabakah, opazio sam moju pogrešku da sam pisao stvari po vlastitom iskustvu, a ne po naputku kako se moraju opisivati. Sada nije drugo nego s gotovom građom u koš pa hajde Jovo na novo. Sad nastupaju duge noći kad najviše dospijevam na pisanje jer, žali Bože, to mi druga služba moja po danu činiti priječi (sign. K.SZ.539a: 2).

svilenu krpu na glavu od 5 forinti i čizme. Domaćin mora imati u buretu barem 50 oka rakije, a bome i burence vina i sanduk piva (ibid. 197).

Opisujući dijelove odjeće Nedić ističe kako su „imućniji momci“ na dan vjenčanja oblačili sve novo i najbolje što su mogli kupiti, dok su siromašniji nosili što su imali (ibid.: 201). Sličan je opis djevojačkoga vjenčanog odijela (ibid.: 204) i „mlade snaše“ prvo jutro nakon vjenčanja i njezina nakita pod vratom (ibid.: 208-209). Nedić naglašava kako su bogate djevojke uz sav nakit imale oko vrata „struku zlatnih dukata i veliki dukat u okovu, a siromašne samo srebreni talir“ (ibid.: 209).

Njegovi primjeri pokazuju da je etnograf bio ujedno i sudionik istraživačke kulture. Upravo se u tome može promatrati i vrijednost prikupljene građe na temelju Radićeve *Osnove*. Nedićevi komentari i zapisi potvrđuju činjenicu da svadbeni običaji nisu baš tako „uniformni“ kako se često predstavljaju. Očito je svaka životna priča zasebna, a ono što imamo kao zapis samo je jedan od potencijalnih modela koji se u praksi više ili manje ostvarivao. Nedić je u svome prikazu bio neprestano u raskoraku između zadanih upita, idealizirane ljepote i raskoši svadbenih običaja u toliškome kraju i vlastitoga iskustva kojim je pokušavao potkrijepiti navedene primjere.

2. Petar Draganović – *Ženidba. Narodni običaji u Matićima (Bosna)*

Kao tridesetogodišnji učitelj Trgovačke škole u Travniku Petar Draganović je uredništvu *Zbornika* poslao šest pisama.⁹ Način na koji je prikupljao etnografsku građu u rodnom selu Matićima djelomično je opisan u analizi njegove korespondencije. Iz nje se dalo

---

⁹ U prvom iznosi vlastitu oduševljenosti tim projektom i moli, zajedno sa svojim radnim kolegom Nikolom Buconjićem, da im pošalju po jedan primjerak tiskane *Osnove*, a oni su obećali da će preko odmora prikupljati građu i ustupiti je Akademiji (sign. K.SZ.145: 1). Drugo pismo poslao je uredništvu 7. rujna 1907. godine u kojem navodi da je preko ljetnoga odmora boravio u rodnome selu Matićima u Bosanskoj Posavini i tamo prikupio veliki dio građe. U pismu pitao je Uredništvo jesu li još zainteresirani za takvu građu, treba li pisati lokalnim dijalektom i ako im nije teško da mu što prije odgovore (usp. ibid.: 145: 2). Na njegovo upit Uredništvo je odgovorilo 12. rujna, a Draganović već 22. rujna piše svoje treće pismo. U njemu navodi kako je u čistopisu počeo prepisivati cjelinu o ženidbi pridržavajući se uputa iz *Osnove* te najavljuje da će ju poslati u prvoj polovici listopada (ibid.: 145: 3). S četvrtim pismo od 2. listopada 1907. godine poslao je u čistopisu 65 stranica o *Ženidbi u Matićima*. Nadao se da će uredništvo prepoznati njegov trud i molio ih je da njegovu građu objave što prije u nekom od narednih brojeva *Zbornika* (ibid.: 145: 4).

Nakon ova četiri pisma nastupilo je petogodišnje zatišje sve do 16. travnja 1912. godine. U pismu navodi kako se zbog lošega zdravlja, bolesti živaca, nekoliko godina nije mogao baviti „književnim radom“. Napokon ga je zdravlje „počelo slušati“ pa je prikupljenu građu razvrstao i prepisao u čistopis na 161 stranicu. Tom prigodom tražio je od uredništva da pričekaju s objavljivanjem njegove građe dok sve ne prepiše i pošalje. Zato ih moli da mu isplate honorar, jer ga je bolest bacila u veliki trošak, a za samo sabiranje imao je puno izdataka (ibid.: 145: 5). Budući da mu uredništvo nije ništa odgovorilo, u veljači 1913. godine piše svoje posljednje pismo s istim zahtjevom i upitom gdje bi se mogao informirati o posavskom dijalektu (ibid.: 145: 6).

iščitati kako je on prvi dio građe poslao 2. listopada, a uredništvo ju je zaprimilo već 7. listopada 1907. godine. Rukopisna građa sastoji se od 65 stranica.¹⁰ Draganović je u svome trećem pismu uredništvu *Zbornika* naveo da se u svemu držao Radićeve *Osnove* (K. SZ: 145: 3). Prema Radićevoj uputi on je ženidbene običaje izdvojio iz osmoga poglavlju *Običaji* u dijelu C. *Porod. Ženidba. Smrt* i obradio kao zasebnu cjelinu.

U svome opisu prikupljene građe Draganović je nastojao poštivati zadane smjernice. Pored idealiziranoga opisa raskošne svadbe u najimućnijoj zadružnoj obitelji u selu Matići on, za razliku od Nedića, navodi i moguća odstupanja. Svoj opis započinje idealizirajući život na selu i postupnim uvođenjem djevojaka i mladića u svijet odraslih uz vesele seljake i večernje susrete mladih na seoskim divanima (Draganović 2014: 549-550). Potom opisuje mladića iz imućne zadružne obitelji i djevojku slična imovinskoga stanja iz istoga sela. Prema njegovu opisu oni su prošli svojevrsnu postupnu inicijaciju u svijet odraslih i kao takvi dospjeli u predviđenu dob od osamnaest godina za ženidbu i šesnaest godina za udaju (ibid.: 552). Kako bi pokazao da nije baš sve bilo tako idealno ni u imućnijim obiteljima Draganović, navodi primjer roditelja koji su se protivili volji vlastite djece da se udaju ili ožene za onoga koga su željeli. Oni su znali „isprositi mladiću djevojku bez pitanja“, ali tek rijetki su se znali pobuniti protiv takvih odluka i odlazili su od kuće (ibid.: 553).

Draganović često ističe antonime bogati/siromašni i to u opisima mladićeva i djevojačkog odijela:

*Kadrenije*¹¹ kuće, kada žene momka, moraju mu nabaviti novo odilo... (ibid.: 554); Prije svadbe mora momačka kuća, ako baš nije „sjeromašna“ kupiti curi... Bogate kuće svežu curi „struku“ dukata ili više struka talira mora svekrva curi pod vrat svezati, dok sjeromašnije svežu po jedan talir ili dukat curi na zrnje (ibid.: 555);

nošenju „prvih i drugih novaca“ djevojci kako bi mogla spremiti darove za proscu:

Nijedna djevojka, ma bila i najbogatija, ne more naspremat(i) toliko ru(h)a, koliko je od potrebe za udavu, jer se po običaju mlogi darovi daju, i to ne samo kućanima, već i daljem rodu, pa i komšijama i prvim ljud(i)ma iz sela“ (ibid.: 557);

domaćinovu skupljanju i vođenju „velikih ljudi“:

Ljudi bude različito spram toga, u kakom je (t)ko stanju i koliko roda ima. Ako je svekar malo tanjeg i sjeromašnjeg stanja, onda vodi sa sobom desetak ljudi. Zgodnija i stečenija kuća vodi po dvadeset, a nekad i do trideset i više ljudi“ (ibid.: 565-566);

---

¹⁰ Rukopis je naknadno evidentiran pod oznakom sign. SZ 126. *Ženidba. Narodni običaji u Matićima (Bosna)*.

¹¹ Riječ *kaderan* dolazi iz turskoga jezika. Koristi se kao naziv za bogata, imućna pojedinca (Baotić 2007: 108; Benković 2014: 607).

„velikome trošku“ prigodom vođenja „velikih žena i ljudi“ uz napomenu:

Uvijek se ne čini baš ovoliki trošak, kako je vod spomenuto. Ako je kuća malo sjeromašnija, a cura iz istog sela, onda to sve more i s manje troška proći (ibid.: 570).

Iz navedenoga se može iščitati kako je sam Draganović bio svjestan da je svadba prema zadanom modelu bila „poželjna“, no mnogima neostvariva želja. Sam je istaknuo kako je bilo mnoštvo elemenata koji su utjecali na sam izgled svadbe, njezinu veličinu i raskoš. Kao jedan od primjera navodi kako se ni jedna obitelj nije smjela upuštati u veliki „trošak“ na nerodnoj godini:

Momak se ženi, kad godina donese, a cura se udaje, kad joj se mušterija javi. Tako veli narod u (o)vome kraju, a tako zbilja i jest. Nema te kuće, koja bi se smjela podlatit(i) da ženi monka na rđavoj godini. Na slaboj godini nema se otkle toliki trošak učinit(i), već bi se moralo zač(i) u dug, a toga se svatko kloni, jer od duga ne(m)a goreg druga. „Curi se ru(h)o već iz malena spremna pa zbog toga nje roditelji nemaju tolike baš glavobolje i troška k(a)o što momački (ibid.: 554).

Pored svega toga Draganović je donio cjelovit opis svadbenih običaja koji je protkan elementima: staroga i novoga, onoga što je bilo nekada i što se zbivalo u trenutku njegova zapisivanja; prošloga i sadašnjega koje se neprestano odražavao u promjenama zakona koje su nastupile Aneksijom Bosne i Hercegovine, o čemu je već nagovijestio Nedić, i promjenama u svakodnevnici; izraženoj endogamiji jedne seoske zajednice i njezinome postupnom otvaranju novom i drugačijem.

IV. Iz arhiva Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa

Na raspolaganju su mi bili svi podaci iz samostanskoga i župnog arhiva, muzeja *Vrata Bosne*, kao i osobna ostavština pojedinih franjevaca.¹² Veliki dio arhivske građe čine: službeni dokumenti; urudžbeni zapisnici; matice krštenih, vjenčanih i umrlih; kućne liste; knjige godišnjih davanja za uzdržavanje svećenika; dopisi, obrasci i formular koji su župljani i svećenici tražili, slali, popunjavali i prikupljali kao dio godišnjega župnog arhiva. S druge strane u samostanskom arhivu i muzeju pohranjeni su osobni dokumenti, knjige, fotografije, rukopisi i ostavština pojedinih franjevaca koji su podrijetlom iz toliškoga kraja ili su u njemu živjeli do svoje smrti. Mnogi su, poput fra Martina Nedića (Mijić 2002: 307-319; Barun 2003: 465; Špionjak 2003: 163-212), fra Bone Nedića (Nedić 1888; Špionjak: 233-245; Nedić

---

¹² Pristup građi Arhiva Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa dobio sam uz dozvolu gvardijana i župnika fra Marijana Živkovića.

2011), fra Julijana Jelenića (Barun: 2003: 473-475; Špionjak: 2003: 273-282), fra Petra Evića (ibid.: 347-350), fra Stanka Mijića (ibid.: 352-355), fra Krune Pejičića (ibid.: 356-357) i drugih, u svojim vlastitim bilješkama pisali o životu i običajima, vodili dnevnike ili sami prikupljali raznovrsnu etnografsku i povijesnu građu iz toliškoga kraja i okolice.

Iz navedene građe izdvojio sam matice vjenčanih u kojima su zabilježeni podaci o svim parovima koji su sklopili brak u župi Tolisa. Matice su vođene od početka 18. stoljeća, a za potrebe doktorata usredotočio sam se na razdoblje od 1884. godine, uvođenja službenih matica podijeljenih u rubrike, do konca 2014. godine. Riječ je o jedanaest svezaka u kojima je na 1637 stranica u tražene *rubrike*¹³ upisano 9752 vjenčanja u 131 godini. Navedenu arhivsku građu koristit ću kao statističke podatke u kvantitativnoj analizi godišnjega broja sklopljenih brakova. Traženi podaci pomno su bilježeni u rubrike, provjeravani u službenim pohodima biskupa i njegovih predstavnika te godišnje redovno prepisivani i slani u Nadbiskupski ordinarijat u Sarajevo.

U matice nisu bilježeni samo osobni podaci pojedinaca, nego se iz njih mogu iščitati: različite društveno-povijesne promjene; smjene vlasti i država; utjecaji prirodnih nepogoda, poplava, sušnih godina, ratova i poratnih godina; statusi pojedinih obitelji i njihovo imovinsko stanje; jesu li bili domaći ili su došli iz drugih mjesta; je li među mladencima bila kakva rodbinska zapreka; jesu li tražili oprost od nekih crkvenih zabrana; tko su bili svjedoci na vjenčanju i što su bili po zanimanju; tko ih je vjenčao i kada; što je sve utjecalo na godišnji broj sklopljenih brakova i kako se to kroz stotinjak godina mijenjalo.

Analizirao sam i ostale knjige, koje su povezane s maticama vjenčanih i to knjige: najave prstenovanja i ubilježbi budućih zaručnika; godišnjih davanja za uzdržavanje svećenika i crkvenih računa; ženidbenih navještaja; naknadnih ubilježbi vjenčanja; župnih obavijesti; nadbiskupskih naredbi; zapisnika dekanskih korona; popisa djevojaka za čišćenje crkve i slično. Riječ je o velikom broju podataka, kako o pojedincima tako i njihovi obitelji, koji su višestruko bilježeni u dodatnim knjigama, bilježnicama, dopisima i raznim formularima. Navedeni podaci mogu poslužiti za usporedbu raznih etnografskih opisa s konkretnim podacima iz samostanskoga i župnoga arhiva. Razvrstao sam ih u dvadesetak

---

¹³ Matice sadrže sljedeće rubrike: stranicu i redni broj pod kojim je par upisan; dan, mjesec i godinu kada su sklopili brak; ime, prezime, stalež i vjeru zaručnika i zaručnice; mjesto rođenja i življenja; datume rođenja; jesu li bili mladenci ili udovci; ime, prezime, vjeru i stalež njihovih roditelja; ime, prezime i stalež njihovih svjedoka; ime, prezime i službu onoga koji ih je vjenčao; jesu li naviješteni i koliko puta; je li im se oprostio koji navještaj ili zapreka. Na koncu dolazi rubrika za opaske o oprostima od navještaja i zapreka; je li izdavana kakva otpusnica za sklapanje braka; poslan dopisi o sklapanju braka župi krštenja i slično. Iz same analize rubrika razvidno je kako se njihov broj mijenjao od devet (MV IX), do trinaest (MV I) s neznatnim izmjenama u formuliranju traženih podataka.

različitih tablica u kojima sam bilježio podatke: tko je imao ulogu domaćina ili staratelja u obitelji i dolazio prijaviti zaruke u župni ured; kako su se odnosili prema obvezama koje su imali i što je bilo s vjenčanjem ukoliko ih nisu mogli platiti; koliko je bilo zaručenih parova, a koliko raskinutih zaruka; koliko je bilo sklopljenih brakova kroz godinu; o uvjetovanosti vjenčanja liturgijskom i građanskom godinom te promjenama u mjesecima i danima vjenčanja; koliko su imali godina kad su se ženili i udavale; u kojim kombinacijama su se ženili i udavale (mladić i djevojka, mladić i udovica, djevojka i udovac ili udovac i udovica); omjer oženjenih unutar župe i vlastitoga sela; koliko su toliški župljani doveli djevojaka iz drugih mjesta i vjenčali se u župi, a koliko se domaćih djevojaka udalo u druga mjesta; koliko je bračnih parova koji nisu bili iz ovoga kraja, a vjenčali su se u župi; tko su sve bili stranci u župi i kako se kroz desetljeća mijenjala njihova struktura; o mješovitim ženidbama; o takozvanim tajnim vjenčanjima i kako su se ona raspoznavala; o ponovljenim vjenčanjima i raznim oprostima.

V. Naknadne ubilježbe vjenčanja

Kada sam prvi puta vidio knjigu *Naknadne ubilježbe vjenčanja župe Tolisa od 1947. do 1968. godine* naslov me je zaintrigirao. Pomislio sam da su u njoj zabilježeni neki posebni slučajevi ili „tajna vjenčanja“ koja su obavljana noću, kradom zbog različitih okolnosti u kojima su se nalazili određeni parovi. Ali, bio sam u krivu. Možda ih je bilo, ali ovo nije knjiga u kojoj su takva vjenčanja upisivana. Inače, riječ je o knjizi za koju je uputa o ispunjavanju izdana *Okružnicom Vrhbosanskoga Ordinarijata br. 115/47* od 30. siječnja 1947. godine koja je primljena uvečer 5. veljače 1947. i odmah uzeta u uporabu 6. veljače 1947. godine. Podaci su bilježeni do 21. rujna 1968. godine.¹⁴

Sama struktura knjige je takva da su župnici i njihovi pomoćnici trebali taksativno zapisivati što se događalo, tko je umro i tko se vjenčao izvan toliške župe. Najprije su trebali zabilježiti tekući broj, zatim sadržaj naknadne ubilježbe te maticu vjenčanih, krštenih ili umrlih na koju se navedeni sadržaj odnosi. Knjiga ima stotinu i pedeset numeriranih stranica, a ubilježbe su vršene do 47 stranice. Što se tiče vremenskoga raspona ona obuhvaća razdoblje od 30. siječnja 1947. do 6. veljače 1968. godine i to opet nekontinuirano i dosljedno za svaku

---

¹⁴ Od ukupno 193 bilješke, u razdoblju od 1947. do 1968. godine, na vjenčanje se odnosi njih 125. Najviše podataka odnosi se na vjenčanja toliških župljana u okolnim mjestima, susjednoj Slavoniji, većim gradovima u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj i inozemstvu. Pored ovih vjenčanja upisani su bračni parovi vjenčani u mjestima privremenih sezonskih migracija, a napose u Baranji, Bačkoj, Banatu i Srijemu.

godinu. Iako su izvještaji i obavijesti s drugih župa redovito stizali, ipak ih svećenici nisu redovito unosili u navedenu knjigu. Na takav zaključak došao sam na temelju analize knjiga urudžbenih zapisa i pohranjenih dopisa u župnom arhiv za tekuće kalendarske godine. U knjigama urudžbenih zapisa ubilježeni su svi pristigli dokumenti, dopisi, izvještaji i obavijesti iz drugih župa, a samo za 1947. i razdoblje od 1961. do 1968. godine veći dio njih bio je upisan. Krajem šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća obavijesti o sklopljenim brakovima izvan toliške župe bilježile su se kao „nulti brojevi“ u maticama vjenčanih.

Podaci navedeni u ovoj knjizi bit će detaljnije analizirani u poglavljima o demografskoj analizi i ekonomskoj dimenziji svadbenih običaja, osobito u dijelu koji će govoriti o promjenama koje su uvjetovane raznim vrstama migracija i analizom mjesta iz kojih su sklapali brakove u župi Tolisa.

VI. Iz knjigā ženidbenih navještaja župe Tolisa

Knjige ženidbenih navještaja (u nastavku KN) župe Tolisa predstavljaju skup od trideset i pet knjiga. U razdoblju od 1884. do 2014. godine upisano je 10829 zaručenih parova. U njima su bilježeni osobni podaci zaručnika, o njihovom prebračnom stanju (mladić, djevojka, udovac, udovica), vjeroispovijesti, zanimanju, imenima roditelja i mjestu rođenja te mjestu gdje je bilo vjenčanje. Pored tih podataka dopisivani su podaci o: datumima kada su bili navještaji u župnoj crkvi u Tolisi; koji je navještaj po redu i datum kada je bio; napomenama o unaprijed traženom i dobivenom „oprostu“ od prvog, drugog ili sva tri navještaja zbog nastupanja *zabranjenog vremena* za vrijeme došašća i korizme, odlaska u vojsku, želje zaručnika da se o njihovim zarukama ne govori javno i slično.

Podaci iz knjigā navještaja bit će detaljnije analizirani u drugom poglavlju koje će govoriti o promjenama u svadbenim običajima i u trećem poglavlju u usporedbi podataka iz matica vjenčanih u statističkoj analizi. Ovisno o godini broj raskinutih zaruka bio je oko deset posto od ukupnoga godišnjeg broja sklopljenih brakova. Naglasak će biti stavljen na zaručnike koji nisu sklopili brak, a kao takvi nisu uvedeni u matice vjenčani, jer nisu poznavali osnove kršćanskog nauka; bili su u bliskom srodstvu; raskinuli su sporazumno zaruke ili je netko od zaručnika odustao zbog raznih okolnosti; ili su im to bile druge, treće, četvrte ili pete zaruke po redu.

VII. O knjigama *Najave zaruka župe Tolisa (uređenje računa)*

U knjige *Najave zaruka i uređenja računa* (u nastavku NZUR) svećenici su bilježili najave termina dolaska mladića i djevojke na zaruke. One obuhvaćaju razdoblje od 3.VIII. 1955. do 3. IX. 1970. godine. Na najavu su dolazili roditelji ili staratelji zaručnika i zaručnice. Svojevremeno je bila obveza da za svaku stranku dođe netko u župni ured na takozvani *namir*¹⁵ i uređenje računa. Upravo je on bio jedna od nezaobilazni točaka u svadbenim običajima pred vjenčanje. Pod tim pojmom u toliškome kraju podrazumijevao se odlazak kućnoga domaćina u župni ured na *izmirenje* dviju obitelji u slučaju ako je djevojka bila *privedena* bez odobrenja roditelja. U slučaju mirenja župnik je bio posrednik u uspostavljanju prijateljstva između dviju obitelji. Na uređenje računa išao je domaćin kuće ili netko tko je preuzeo tu ulogu u obitelji jer tada su se provjeravale knjige o godišnjim doprinosima za uzdržavanje svećenika.

Nakon završene prošnje kućni domaćini išli su u ugovoreno vrijeme kod župnika. Svaki je išao sam za sebe. Rijetko su odlazili zajedno. Domaćini su u razgovoru sa župnikom ispitivali ima li kakvih ženidbenih zapreka,¹⁶ najavljivali zaruke i prstenovanje zaručnika u crkvi, ali i provjeravali knjige o godišnjim doprinosima za uzdržavanje svećenika, takozvanim *nobetima*.¹⁷ Nobet je godišnji doprinos župljana za uzdržavanje svećenika. Plaća se jednom godišnje po bračnome paru. U slučaju da jedan od bračnih partnera umre drugi plaća godišnje pola nobeta. Većina vjernika *izmiruje* svoje obveze redovito preko godine ili prigodom božićnog blagoslova kuća. Pojedine obitelji, osobito one koje nisu bile česti posjetitelji župne crkve, plaćale su *nobet* prigodice i to samo u godinama u kojima su nešto trebali od župe. Uglavnom je to bilo kada su trebali krsni i slobodni list za ženidbu i udaju; prijaviti dijete za krštenje, prvu pričest i krizmu; najaviti sprovod ili preuzeli kakvu potvrdu zbog odlaska na

---

¹⁵ Pomirenje.

¹⁶ Kako bi sklopili valjan crkveni brak, zaručnici su trebali biti bez ikakvih ženidbenih zapreka. Prema tumačenju *Zakonika kanonskoga prava* zapreke su „smetnje za valjano sklapanje ženidbe koje proizlaze iz (božanskoga) naravnoga zakona i crkvenoga zakona“. Ima ih dvanaest: 1. *životna dob* (ZKP kanon 1083); 2. *impotencija* (kanon 1084); 3. *prijašnji ženidbeni vez pa makar i neizvršen* (kanon 1085); 4. *različita vjeroispovijest bez prethodnoga dopuštenja* (kanon 1086); 5. *sveti redovi* (kanon 1087); 6. *doživotni zavjeti čistoće u redovničkoj ustanovi* (kanon 1088); 7. *otmica* (kanon 1089); 8. *bratoubojstvo* (kanon 1090); 9. *krvno srodstvo* (kanon 1091); 10. *tazbina* (kanon 1092); 11. *javna ćudorednost* (kanon 1093) i 12. *posvojenje* (kanon 1094).

¹⁷ U nekim dijelovima Hrvatske učestaliji je naziv *godišbina* i *lukno*, a u Hercegovini *birovina* ili *redovina*. Naziv je nešto drugačiji, ali je smisao isti jer se koristi kao naziv za godišnji doprinos bračnoga para za uzdržavanje svećenika (usp. KKC 1994: 508-509; ZKP kan. 222; <http://vrhbosanska-nadbiskupija.org/ustanove/ekonomat/141-smjernice-za-vodenje-racuna-u-zupi>; <http://www.tolisa.info/indeks.php?option=comglossary&func=view&Itemid=89&catid=20&term=nobet>; <http://www.framaposusje.com/cesta-pitanja>, pristup 21. 7. 2014.; <http://katedrala-mostar.info/2016/01/krstenje-gospodinovo-3/>, pristup 23. 6. 2016.).

privremeni rad u inozemstvo. Prema kazivanju toliških franjevaca „nobet je oduvijek bio u visini jedne prosječne dnevnice“. Godine 2013./2014. u župi Tolisa iznosio je 50 KM (oko 200 kuna).

Od 1955. do početka 1966. godine u knjigama je upisivano tko je od ukućana najavljivao zaruke i u kakvom je odnosu bio sa zaručnikom i zaručnicom. U devedeset posto primjera otac je najavljivao udaju kćeri ili pokćerke iženio sina ili posinka. U ostalih deset posto primjera zabilježeno je još trideset drugih kombinacija. Na prvom mjestu po brojnosti bili su primjeri u kojima su majke najavljivale zaruke sina ili kćeri, bilo da je ostala udovica ili rodila izvanbračno dijete kao djevojka. Potom dolaze primjeri kada su djevojke i mladići najavljivali vlastite zaruke nakon smrti roditelja. To je vidljivo iz upisanih bilješki jer su uz imena roditelja nacrtani križići kao oznaka da su pokojni. Upisani su i zaručnici koji su se kao udovci i udovice ponovno zaručivali.

Ponekad su ulogu staratelja, nakon smrti roditelja ili za vrijeme njihova života, preuzimali članovi iz bliže i daljnje rodbine. Tako su zabilježeni primjeri kada je brat najavljivao bratove, sestrine ili polusestrine zaruke, a sestra najavljivala zaruke sestre. Pored braće i sestara ulogu staratelja preuzimali su i drugi članovi iz uže i šire obitelji osobito ako su obitelji imale više djece. Zabilježeni su primjeri kad su djed i baka najavljivali zaruke unuke i unuka; stric najavljivao zaruke bratišnje i bratića, a strina djeverića; ujak sestrišnje, a tetka sestrišnje, sestrića i bratića; tetak svastića; stričević svoga stričevića; nevjeste svoje zaove, a zetovi svastika. Budući da su se pojedine majke i očevi udavale i ženili nekoliko puta, iza smrti svojih bračnih drugova, djecu iz prvih brakova takozvane *pastorke* nerijetko su udavali i ženili očuh i maćeha.

Iz predstavljenoga je očito kako je dolazak na „izmirenje računa“ imao važnu ulogu u svadbenim običajima i bio je jedan od nezaobilaznih susreta. Uz najavu zaruka to je ujedno bila prigoda da se kućni domaćin ili staratelj sretne sa župnikom, provjeri postoji li kakva ženidbena zapreka među zaručnicima, stekne uvid u crkvene knjige i plate crkvena potraživanja. Pored uočavanja razgranatosti veza među članovima uže i šire obitelji, iz navedenoga se može iščitati postojanje određene skrb jedinih za druge. Bio je važan i osobni susret na kome su svećenici mogli čuti mišljenje roditelja ili staratelja o (ne)slaganju glede zaruka njihovih ukućana. Iz podataka mogu se iščitati razni pokazatelji o ekonomskom stanju pojedinih obitelji. Oni govore o neimaštini, osobito nakon Drugoga svjetskoga rata, koja je utjecala na promjene u samoj strukturi svadbenih običaja, uvođenjem dodatnih crkvenih zabrane i na brojna upozorenja svećenika u župnim obavijestima. O svemu će biti više riječi u narednome poglavlju.

Što se tiče upisivanja osobe koja je došla prijaviti zaruke, ta se praksa zadržala sve do kraja osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Za razliku od vremena nastanka knjige NZUR u vremenu pisanja doktorske disertacije, prema navodima svećenika koji su djelovali u župi Tolisa, u župni ured uglavnom su dolazili sami zaručnici, a tek u rijetkim slučajevima roditelji. Svećenici su prestali upisivati tko je dolazio najaviti zaruke, a uz datum i vrijeme zaruka upisivali su samo ime i prezime zaručnika.

VIII. Iz knjigā župnih obavijesti

Podaci o župnim obavijestima (u nastavku ŽO)¹⁸ upisani su u tridesetak knjiga, koje obuhvaćaju razdoblje od 1. siječnja 1933. do 31. prosinca 2014. godine. Po svojoj strukturi župne obavijesti bile su podijeljene u desetak točaka. Njihov broj nije stalan. Pisane su za svaku nedjelju i važniju svetkovinu kroz crkvenu godinu, a čitale su se na kraju mise. U njima su se donosile napomene: o liturgijskome vremenu, tj. koja je nedjelja po redu kroz crkvenu godinu, svetkovina ili blagdan; o svetkovinama, blagdanima i spomendanima svetaca u tjednu koji nastupa; o obvezama vjernika i svećenika vezanim uz pojedine sakramente, pučke pobožnosti i hodočašća; o rasporedu misa uz pojedine dane u tjednu pred Božić, Uskrs i Veliku Gospu; o danima zaruka, vjenčanja i ženidbenim navještajima; o okružnicama, naredbama, izmjenama, obavijestima i upozorenjima iz Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu; o događanjima u selima, školama i općini; darovateljima za gradnju i uzdržavanje svećenika; vjerskom tisku; župljanima koji su preminuli u proteklome tjednu i slično.

Knjige župnih obavijesti bile su zanimljive po tome što su sustavno donosile podatke o životu u župi Tolisa posljednjih osamdesetak godina. Na osnovu njihove analize pratit ću promjene vezane za zaruke i sklapanje braka. Budući da je riječ o obilnoj građi, iz nje se mogu analizirati promjene u: danima zaruka i vjenčanja; najavi obveznoga dolaska kućnoga starješine na „uređenje crkvenih računa“ prije dolaska ukućana na zaruke; poslovima koje su zaručnici i zaručnice trebali odraditi u samostanu prije zaruka; broju ženidbenih navještaja; zabranama dovođenja svirača i maškara pred crkvu u pokladno vrijeme; kaznama u slučaju privođenja djevojke prije vjenčanja; iznimnim promjenama u terminima zaruka i vjenčanja zbog crkvenih blagdana, ratnog vremena i elementarnih nepogoda. Ovi i slični podaci poslužiti

---

¹⁸ Knjige župnih obavijesti različito su nazivane: *Crkvene naredbe*, *Naredbe župe Tolisa*, *Vijesti župe Tolisa*, *Knjige župnih obavijesti*, *Župske naredbe* i *Župne obavijesti*.

će za jasniji uvid kako su i koliko svećenici toliške župe utjecali na promjene u svadbenim običajima, kao i način na koji su župljani poštivali ili kršili određene norme.

IX. Rukopis *Svatovski običaji u toliškoj okolici*

Rukopis *Svatovski običaji u toliškoj okolici* pronašao sam u samostanskome arhivu u runju 2008. godine. Bio je pohranjen u župnome arhivu za tekuću godinu 1943. Sastoji se od osam strojopisnih i jedne rukopisne nepotpisane stranice. Pri samom vrhu dopisan je podatak: „Izašao u *Naša misao* 1943./1944.“. Tragom ovoga podatka istraživao sam časopis *Naša misao*. Riječ je o glasilu bosanskohercegovačkih franjevaca koji je u svojim pedesetak godina izlaženja promijenio nekoliko naziva. Izlazio je od 1887. do 1895. kao *Glasnik bosanskohercegovačkih franjevaca*; potom od 1896. do 1901. kao *Franjevački glasnik*; od 1902. do 1913. kao *Serafski perivoj*; od 1914. do 1926. kao glasnik hrvatsko-slovenskih franjevaca *Naša misao*; od 1927. do 1941. kao glasnik bosanskih franjevaca *Franjevački vjesnik*. Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata glasilo je izlazilo pod nazivom *Našao misao*.

Pretraživao sam cjelokupnu periodiku franjevačkih glasnika i nisam pronašao navedeni tekst. Iako i dalje ostaje nepoznanica tko je autor teksta, ipak mogu naslutiti da je to bio netko od toliških franjevaca čija je ostavština pohranjena u samostanskome arhivu. Budući da rukopis nije potpisan, u nastavku ću koristiti naziv *Autor 1943*.

X. Iz službenih glasila Ordinarijata vrhbosanske nadbiskupije

Uspostavom redovite crkvene vlasti u Bosni i Hercegovini 1881. godine imenovan je prvi vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler. Godine 1882. najprije je pokrenut službeni list Srce Isusovo (1882.–1887.), a potom službeno glasilo Vrhbosna (1887.–1945., 1972.–2007.). Poslije Drugog svjetskog rata list nije izlazio sve do 1972. godine, kada je ponovno pokrenut. Kao razlog neizlaženja navode se financijski problemi i nedostatak uredničkoga osoblja, a ne zabrana crkvenih i državnih vlasti. Nadbiskup Smiljan Čekada 1971. godine ponovno oživljava Vrhbosnu koja izlazi sve do danas. Godine 1990. Vrhbosna je postala službeno glasilo Metropolije Vrhbosanske i takva ostala sve do 2007. od kada svaka biskupija u Metropoliiji izdaje svoje vlastito glasilo.¹⁹

---

¹⁹ Usp. <http://vrhbosanska-nadbiskupija.org/nadbiskupija/sluzbeno-glasilo>, pristup 15. 7. 2015.

Za potrebe izrade doktorata koristio sam iz službenih glasila Vrhbosanske nadbiskupije: okružnice, naredbe, izvještaje, članke, upute, opomene i obavijesti vezane uz ženidbene običaje. One su mi poslužile za uvid kako je nadbiskupski Ordinarijat utjecao na promjene u svadbenim običajima u toliškome kraju, na koji način su svećenici u praksi primjenjivali napatke, odredbe i zabrane te kako se to odražavalo u samoj praksi o čemu će biti riječi u četvrtom poglavlju.

XI. Rukopisna građa Zemaljskoga muzeja u Sarajevu

Jedan dio građe korištene u ovoj disertaciji prikupljen je pretraživanjem terenskih izvještaja nekadašnjega Instituta za proučavanje folklora pri Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Usmjerenim timskim etnološko-folklorističkim istraživanjem u selima Bosanske Posavine 1956. godine prikupljena je raznovrsna građa. Zabilježena je građa uređena i transkribirana do početka 1960. godine (Rihtman-Šotrić 1991: 265-268), a samo su neki dijelovi objavljeni u člancima (usp. Čulić 1956, 1957, 1959; Kajmaković 1963).

S jedne strane rukopisna je građa zanimljiva i raznovrsna. Prije svega zabilježena su različita kazivanja o nastanku sela, njihovom naseljavanju, lokalnoj etimologiji i rugalicama pojedinim selima. Uz to zabilježeni su opisi svadbenih običaja, razne potkušice, svatovci, igre i kola koja su se izvodila na svadbama u toliškome kraju. S druge strane građa je parcijalna i nepotpuna, osobito ako se želi stvoriti neka opća slika o opisu svadbenih običaja.

Kao primjer može poslužiti zapis Radmile Nikolić o svadbi u kući Ante Ivkića iz Vidovica gdje je mladoženja bio njegov sin Mijo. Iz samoga naslova moglo se naslutiti da će autorica opisati tijek navedene svadbe. Međutim, opis se sastoji od petnaestak ulomak o svadbi nekad i danas, a da uopće nije opisana svadba Antinoga sina Mije. Na samome početku piše: „Prije pedeset godina nisu se udavali i ženili prije nego što navrš 25 godina. Sada se brakovi sklapaju do dvadesete godine“. Ne ulazeći u opis godina u kojima se ženi Mijo, niti povezujući uvodni dio s navedenom rečenicom autorica u nastavku piše: „Svekar isprosi curu i kupi joj pamuk da otka darove“. Nikolić navodi kako su se nekada svatovi skupljali utorkom i razilazili petkom uz napomenu: „To je bilo ranije, a sada se svatovi skupljaju kod momkove kuće, doručkuju, odu kod mlade na ručak, prođu kolima kroz cijelo selo, vrata se mladoženjinoj kući raspoređeni u kolima prema redu koji treba poštivati“(IPF 6062).

U nastavku je u jednoj rečenici opisala cjelokupno zbivanje kod mladoženjine i mladenkine kuće ne uzlažeći u analizu pojedinih običaja. Zatim su opisani dijelovi o: „kuvačicama ili majama“ koje su se za tu prigodu maskirale; pohodima muškaraca i žena prije vjenčanja djevojačkoj kući i voženju „curskog ruva“ zaručnikovoj kući. Potom je opisan dio o dolasku svatova pred mladoženjinu kuću nakon vjenčanja i: zatvorenoj kapiji; darivanju djevojačkoga kola; čajinoj smrti; sjedanju svekrvi u krilo; bacanju bombona i kocki djeci; primanju nakoljenčeta; „puničinoj piti“; dolasku „poodana“; ispraćaju kuma i staroga svata; pohodima nakon svadbe; izvođenju lažne mlade; promjeni odijela djevojke u snašu i umivanju djece po selu (usp. *ibid.*).

Iz navedenoga može se zaključiti kako građa nije sustavno obrađena, nego su obrađeni samo izdvojeni dijelovi. Nikolić ne pravi jasnu razliku između opisa svadbe nekada i one koju je u uvodnom dijelu navela da će opisivati. Samim tim ovaj rukopis jedino može poslužiti samo za potvrđivanje ili nijekanje prisutnosti pojedinih svadbenih običaja, ali ne i za neku detaljniju analizu. Slično je s građom drugih autora o svadbenim običajima prikupljenom na terenskom istraživanju u Bosanskoj Posavini 1956. godine.²⁰

XII. Arhivska zbirka Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Iz bogatoga fundusa arhivske građe Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koristio sam rukopise iz triju zbirki koji su se odnosili na svadbene običaje u toliškome kraju.

---

²⁰ Članovi Instituta za proučavanje folklora Sarajevo u listopadu i prosincu 1956. godine imali su terensko istraživanje u mjestima općina Orašje, Bosanski Šamac i Gradačac u Bosanskoj Posavini. Istraživački tim činili su: Radmila Filipović, Alija Nametak, Radmila Nikolić, Milica Obradović, Vlajko Palavestra i Ljuba Simić. Prikupljali su podatke o narodnim običajima i usmenoj književnosti koje su zapisivali rukom prema diktatu, a pojedine su izvedbe pjesama su snimili magnetofonom. Ispitali su četrdesetak kazivača iz mjesta: Batkuša, Donja Mahala, Kostrč, Orašje, Tolisa, Vidovice, Tišina, Gornja Tramošnica i Donja Tramošnica. Na osnovu ovoga istraživanja objavljeno je nekoliko znanstvenih radova u *Glasniku Zemaljskog muzeja*: Zorislava Čulić, *Narodne nošnje u Posavini* (Čulić 1956: 71-90; 1957: 5-16; 1959: 5-28); Radmila Filipović-Fabijanić, *Narodne propovetke i predanja iz Bosanske Posavine* (Filipović-Fabijanić 1966: 135-165); Ljuba Simić, *Narodne pesme stanovništva jednog dela Bosanske Posavine* (Simić 1966: 167-203) te Milenko Filipović, *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne* u sklopu *Građe Akademije nauka i umjetnosti BiH* (Filipović 1969: 111-144).

1. Iz zbirke *Starih rukopisa*

Jedan od dokumenata koje sam pronašao na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pohranjen je u zbirci istoimenoga Odsjeka. Nastao je između 1959. i 1960. godine kao studentski rad. Naslovljen je *Svadbeni običaji u Vidovicama, kotar Brčko*, a autor je Stjepan Janjić.

Stjepan Janjić rođen je u Vidovicama 25. prosinca 1926., a umro je u Zagrebu 18. kolovoza 1992. godine. Školovao se u Vidovicama, Travniku, Sarajevu, Tuzli i Zagrebu. Najprije je radio kao učitelj u Olovskim Lukama i Olovu u BiH, Čačincima i Vrbani u Hrvatskoj, a potom je diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Etnologiju i muzeologiju (1960.) te Hrvatski jezik i književnost (1965.). Radio je kao kustos etnolog u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (1964.–1967.) i Gradskom muzeju u Karlovcu (1968.–1982.), a potom kao muzejski pedagog u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu (1982.–1990.). Kao etnolog Janjić je istraživao narodni život i običaje s naglaskom na život u zadružnim obiteljima. Objavio je tridesetak znanstvenih radova i sedam kataloga izložaba (usp. Babić 1995: 161-167).

U radu s kraja 1950-tih Janjić je opisao svadbene običaje u rodnome selu.²¹ Struktura opisa najbližnja je Radićevoj shemi u *Osnovi*. Najprije govori o životu i mladosti mladića i djevojaka, njihovim sastancima, druženju u selu, kolu i djevojačkim divanima. Za razliku od Nedića i Draganovića, koji opisuju najbogatiju svadbu u brojnoj i imućnoj zadružnoj obitelji, Janjić je naglasio:

Opis ovih svadbenih običaja, odnosi se na srednje imućne seljake, na poštenije momke, a takvih je ponajviše u selu. Prema tome, svi ovi običaji, koji su navedeni, drže se dosljedno, a oni koji se drže i ne drže, napomenuto je, kad je o njima bio govor (OEFF 163: 48).

Kod Janjića je riječ o samostalnoj ne zadružnoj obitelji koja je ženila sina. S njegovim opisom prestaje govor o postojanju velikih, bogatih zadružnih obitelji u toliškome kraju, premda će neke opstati do konca devedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Govoreći o svome rodnome kraju Janjić je istaknuo:

Rekao bih da osim ovih varijacija u istom selu postoje neke varijacije među selima bosanske Posavine, koja su obuhvaćena u ovih pet župa: Tišina, Domaljevac, Oštra Luka, Tolisa i

---

²¹ Janjić je zapisao: „Svadbene običaje napisao sam po kazivanju Maršić rođene Vincetić Finke žene Ive Maršića iz Vidovica, moje tetke Kate Dominković rođene Matanović iz Vidovica i bake Kate Janjić rođene Orkić iz Vidovica“ (OEFF 163: 55).

Vidovice. Živalj u selima navedenih župa naziva sebe Šokcima. U Vidovicama ima porodičnih imena Šokić. Sva sela ovih župa imaju podjednake svadbene, a i druge običaje.

Broj ovog etničkog skupa je nešto oko 30.000 duša. Djeca su vrlo brojna, ali i mortalitet njihov je možda najveći u Bosni. Zajednička im je nošnja koja je kod svih dosljedno jednaka. Govor je arhaičan, poluikavski s tri naglasaka, a malo varira od sela do sela. Govorne razlike su najočiglednije u razvlačenju naglašenih slogova, što je osobito izraženo u Matićima i Kostrču. Svi su katoličke vjere, a nacionalno se osjećaju Hrvatima. Svoje pokrajine Bosne ne stide se. Siromašni su zbog čestih poplava i mnoge djece, tako da su više gladni nego siti. Ova sela imadu zemljište vrlo nepogodno za obradu, a to sve zbog turskog zuluma. Naselili su najmočvarniji predio uz Savu, a bolje zemlje su Turci dijelili doseljenicima. Idu svake godine u Slavoniju i Bačku da zarade kruha sebi i obitelji. Naseljenost je prema statistici iz 1953. godine preko 150 stanovnika na kvadratnom kilometru, a industrije nema nikakve. Zbog prenapučenosti mnogi su prisiljeni seliti u Slavoniju. Za posljednjih petnaestak godina iselio se samo iz Vidovica blizu 100 kuća u Slavoniju (OEFF 163: 48-49).

Iz navedenog ulomka može se iščitavati Janjićevo poznavanje terena, povezanost susjednih pet župa i njihova svojevrsna endogamija, opis strukture stanovništva i prilika u kojima su ljudi živjeli. Ovo su ujedno primjeri na osnovu kojih se može indirektno iščitati da navedeni opis svadbenih običaja i nije baš bio čest u praksi jer su Vidovljani u poratnim godinama bili jako siromašni.

Opis svadbenih običaja Janjić je podijelio u poglavlja: *Zagledanje i ašikovanje momka i djevojke; Obećanje djevojke da će se udati; Provjere prije samoga prstena; Odlazak na pitanje; Prsten u crkvi; Pohodi ljudi i žena; Višestruko darivanje djevojke lepinjom; Odlazak u odjeću; Prijevoz djevojačkoga ruha; Pripreme za svadbu; Svadba i pohodi poslije svadbe.* Premda slijedi uobičajeni opis Janjić ističe kako je u praksi zbog neimaštine znalo biti drugačije.

2. Upitnice Etnološkoga atlasa Jugoslavije

U istraživanju sam koristio *Upitnice Etnološkog atlasa* (u nastavku *UEA*). One su nastale u okviru projekta prikupljanja podataka za izradu *Etnološkog atlasa Jugoslavije* sredinom 20. stoljeća. Podaci iz područja materijalne, društvene i duhovne kulture prikupljeni su od šezdesetih do osamdesetih godina 20. stoljeća na približno 3100 lokaliteta (Đaković 1999: 329-344). Pitanja su razvrstana u četiri *Upitnice*, a bila su prilagođena kasnijoj kartografskoj obradi podijeljenoj u 157 tema. Unosi podataka i izrade karata, prema

Đakovićevu navodu, predviđeni su na osnovu unošenja posebnih simbola za tretirane pojave i određenoj signaturi za svako pojedino mjesto (Đaković 2006: 67-68).

Za potrebe istraživanja analizirao sam teme iz *UEA* IV. koje su vezane uz teme: 120. *Ženidbeni običaji do svadbe*; 121. *Ženidbeni običaji pred samu svadbju, vijenci, svadbeno oglašlje*; 122. *Svatovske časti* i 123. *Tok svadbe*. Iz mnoštva podataka izdvojio sam samo one koji su prikupljeni u tri sela triju župa u toliškome kraju. Stjepan Janjić je opisivao svadbene običaje u selu i župi Vidovice 1970. godine, Smilja Spajić prikupljala je podatke u selu Donja Mahala u župi Tolisa 1983. godine, a Zijad Lagundžija u selu Bazik u župi Domaljevac bez navedene godine prikupljanja. Janjić ne pravi nikakvoga velikog odmaka od rada s kraja 1950-tih (usp. OEFF 163), nego donosi jedan koncizniji prikaz običaja razdijeljen prema temama i određenim pitanjima (*UEA* FL 214). S druge strane Smilja Spajić upitnice je popunjavala površno, kratkim odgovorima i najčešćom negacijom da neke pojave nema u toliškome kraju. Ona ne pravi jasnu distinkciju između idealiziranoga modela i primjera konkretne svadbe. Uz to Spajić miješa razdoblja. Djelomično je opisala ulomke svadbenih običaje prema kazivanjima iz 1930-tih, a djelomično iz 1980-tih godina u kojima je zapisivala. Možda joj je kazivač Joso Baotić davao takve podatke, a budući da vjerojatno nije poznavala običaje u toliškoga kraju, zapisala je ono što je čula i razumjela (*UEAeL* 342).

Pristup Zijada Lagundžije ima svoje specifičnosti. Naime, on navodi da mu je kazivačica bila Ruža Josić iz Bazika. Odgovori na upite su mu kratki, a često samo potvrđuje ili nijeće postojanje nekoga običaja. Glavnu ulogu na svadbi imao je stari svat, što je malo neobično za toliški kraj. Neprestano govori o dva različita opisa. Jednim se dijelom dotiče općega modela koji je prepoznatljiv u svadbenim običajima i u drugim krajevima, a s druge strane opisuje neke običaje koje nisam susreo u drugim izvorima ni vlastitim istraživanjima na posavskom terenu. Tako piše da su „na vjenčanje išli svi svatovi“, što će se pojaviti tek koncem devedesetih; da je „svekrva dočekivala mladu na pragu, nudila ju rakijom dajući joj pregaču u ruke te je uvodila u kuću“; „konzumiranju svadbenoga kolača koji mladoj donosi djever, a ona ga reže dajući prvi komad mladoženji, drugi sebi uzme, a ostale razdijeli“; „odlasku mladenaca u pohode mladinim roditeljima i da tamo ostaju do mjesec dana“ (*UEA* el 331). Ovakve opis nisam sreo niti u jednom od tridesetak tekstova koji govore o svadbenim običajima u toliškome kraju. Zbog toga smatram da ovi podaci nisu pouzdani te da nemaju baš previše dodirnih točaka s toliškim krajem.

Na koncu mogu reći kako su mi navedeni podaci iz *Upitnica* tek djelomično bili od koristi. Janjićevi podaci su dobri, ali već poznati iz njegovoga rada s kraja pedesetih godina dvadesetoga stoljeća, Smilja Spajić je previše uopćavala odgovore i najčešće niječno

odgovarala na veći dio upita, dok je vrijednost Lagundžijinih podataka upitna jer većim dijelom kao da su preuzeti opisi iz nekoga drugoga kraja.

3. Iz zbirke *Novih rukopisa*

Osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća prikupljana je građa u sklopu projekta *Združivanja i njihovi etnološki pokazatelji* koji je vodila Marija Išgum. Rukopisna građa prikupljena u sklopu toga projekta pohranjena je u arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Građu čini 134 rada. Ona donosi prikaze životnih i godišnjih običaja prikupljenih u stotinjak lokaliteta u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Temelji se na kazivanjima koja se uglavnom odnose na prvu polovicu dvadesetoga stoljeća (usp. Kelemen i Rubić 2006: 110-111).

Za potrebe izrade disertacije odabrao sam lokalitete koji imaju poveznicu s toliškim krajem. Riječ je o građi koju je prikupio Stjepan Janjić u Vidovicama u kolovozu 1984. godine. Teme su: *Običaji oko sklapanja braka*, *Žensko ogavlje* i *Sijela, prela i drugi seoski sastanci*. U svome opisu Janjić donosi pregledan tekst u kome se mogu raspoznati postupne promjene u običajima oko sklapanja braka koje su nastupile od tridesetih do osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Seoska zajednica bila je zatvorena, a mladi su se uglavnom ženili i udavali iz svojega sela. Svadbe su uglavnom bivale oko svete Kate, ali su znatnije promjene nastupile početkom sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Jedna kompaktna seoska zajednica doživjela je promjene odlaskom mladih ljudi na školovanje i zapošljavanjem u državne institucije i poduzeća. Pojedinci su ostali živjeti u gradovima, a neki su se vraćali u Vidovice. Prema Janjićevu opisu promjene su se mogle iščitati iz djelomičnoga slabljenja kršćanskoga morala u jednoj seoskoj katoličkoj sredini jer su pojedinci postali članovi Komunističke partije. Neki su prestali ići u crkvu, a vjenčavali su se samo sudbeno u općini. Ovim primjerom Janjić otvara jedan drugačiji pristup opisu svadbenih običaja. On, možda i nesvjesno, govori o novom obliku sklapanja braka, dok je paralelno govorio kako su „mladenkino ogavlje, vjenčana suknja i reklja još uvijek nepromijenjeni“, kao 1890-tih godina (usp. ZEP 44). Možda je uistinu i bilo takvih primjera, ali Janjić ovim pokazuje da se ni u njegovo vrijeme nije više moglo govoriti samo o jednom modelu svadbenih običaja. Očito je bilo puno više modela uz još toliko jedinstvenih podvrsta koje su nastale u raznim kombinacijama, a razlikovali su se od svadbe do svadbe.

XIII. Ostala rukopisna i tiskana građa o svadbenim običajima u toliškome kraju

O svadbenim običajima u toliškome kraju pisali su mnogi pojedinci u raznim publikacijama od: časopisa (*Članci i građa za kulturnu historiju Bosne, Dobri Pastir*); narodnih kalendara (*Posavski narodni kalendar, Pučki kalendar*); prigodnih monografija (*Obedari, Domaljevac, Prilozi za povijest Usore i Soli*); kataloga izložbi (*Narodne nošnje Hrvata izvan Republike Hrvatske, Vezak vezla niz Bosnu gledala*); folklorističkih studija (*Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata Bosanske Posavine*) do seminarskih radova (*Hrvatska usmena književnost u Bosanskoj Posavini*). Iz različitih pozicija autori su donijeli raznovrsnu etnografsku građu. To je i razumljivo jer su o svadbenim običajima su pisali: zemljoradnik (Mikić 1965: 157-165); svećenici (Kovačić 1973: 149-183; 1974: 117-146; 1975: 55-80; V. Janjić 2006: 71-78; Martić 2002: 8-18; 2005: 14-77); germanist (Matić 1997: 108-113), kroatistice (Šušnjar 1999: 5-31; Marković 2010: 1-68); ekonomist (Šilić 2001: 27-63); povjesničar (P. Živković 2008: 121-138) i knjižničarka (M. Živković 2012: 140-141). Neki su pisali općenito o životu i običajima u toliškome kraju pa su se usput dotakli i svadbenih običaja (Matić, P. Živković i Marković), dok su drugi pisali isključivo o njima.

U časopisu *Članci i građa za kulturnu historiju istočne Bosne* 1965. godine u Tuzli objavljen je rad Tunje Ive Mikića, zemljoradnika iz Vidovica. On je na desetak stranica objavio članak *Svatovanje prije Prvog svjetskog rata u selu Vidovice kod Brčkog*. Kao model za opisivanje svadbenih običaja poslužila mu je zadružna obitelj koja je ženila mladića s djevojkom „približnoga ugleda i imanja“ (Mikić 1965: 157). Ne ulazeći u detaljniju analizu pojedinih dijelova svadbenih običaja Mikić je pokušao gotovo taksativno nabrojati što je sve bivalo za vrijeme ženidbe. Članak je podijeljen u četiri dijela: 1) *Opis izbora bračnoga druga. Pripreme za svadbu*; 2) *Obredi kod svatova*; 3) *Drugi dan svadbe* i 4) *Ispraćanje kuma*. Mikić nije ulazio u detaljniju analizu pojedinih običaja, ali je pokušao etnografski sažeto opisati model tradicionalne svadbe u Vidovicama prije Prvog svjetskoga rata. Njegov rad, poput Nedićeva i Draganovićeva, upotpunjuje dijakronijski etnografski opis svadbenih običaja u toliškome kraju (usp. *ibid.*: 157-165).

Slavko Kovačić napisao je članak *Katolički ženidbeni običaji u Bosni* objavivši ga u tri dijela u reviji *Dobri Pastir*. On je napravio usporednu analizu o svadbenim običajima Hrvata katolika u Bosni sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća. Podatke je prikupljao iz

objavljenih publikacija i na osnovu terenskih istraživanja u pojedinim župama.²² Struktura mu je slična kao i kod drugih autora, a sam navodi da je pokušao zabilježiti podatke o katoličkim ženidbenim običajima nastojeći da „budu važeći“ za čitavo područje pastoralnoga djelovanja bosanskih franjevac (Kovačić 1973: 152). Ovaj rad je zanimljiv jer donosi pregledan uvid u sličnosti i razlike u pojedinim predsvadbenim i svadbenim običajima u raznim krajevima Bosne s naglašenim iznimkama i učestalim pojavama. S druge strane Kovačićev je opis općenit i moglo bi se reći da je na tragu upitnica etnološkoga atlasa, jer u najvećem broju primjera potvrđuje ili niječe prisutnost određenih pojava i običaja u pojedinim krajevima. Kod njega se ne razlikuje vrijeme pisanja od vremena koje opisuje osim kada navodi opise raznih plaćanja na svadbi navodeći protuvrijednosti u tadašnjim dinarima (ibid.: 1973: 149-183; 1974: 117-146; 1975: 55-80). Na koncu navodi kako njegova studija može poslužiti kao temelj budućem proučavanju svadbenih običaja u Bosni te da se iz navedenoga daju iščitati sličnosti i razlike u pojedinim krajevima.²³

Fra Vjenceslav Tunjo Janjić u monografiji *Obedari* opisuje život i običaje u rodnoj župi Vidovice. Pored toga on donosi djelomično korigiran članak *Svatovanje u Vidovicama prije Prvog svjetskog rata* Tunje Mikića (Mikić 1965: 157-169). Janjić je u prijepisu zadržao najveći dio opisa, ali je ispustio sve one elemente koje je Mikić naveo kao promjene koje su se dogodile između „kazivanoga vremena“, prije Prvog svjetskog rata i „vremena pisanja“, sredinom šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća (Janjić 2006: 71-78).

Don Zvonko Martić, za potrebe izrade kataloga izložbi *Narodne nošnje Hrvata izvan Republike Hrvatske* i *Vezak vezla, niz Bosnu gledala* donosi opis mladenkina i kumina svadbenoga oglavlja i izgleda njihovih nošnji te mladoženjina vjenčanoga odijela. U oba kataloga Martić ističe kako su na izložbi „predstavljene najsvečanije nošnje kakve u svatovima nose pojedini odličnici“ (Martić 2002: 9). Njegovi opisi potkrijepljeni su starim i novim fotografijama bez vremenskoga opisa kada se ovakva nošnja nosila (ibid.: 14-15; 2009: 44. 48-50).

---

²² U napomeni Kovačić navodi da je podatke prikupljao u župama: Ljubunčić, Duvno, Šćit, Suho Polje, Bugojno, Gornji Vakuf, Kreševo, Busovača, Kraljeva Sutjeska, Vareš, Guča Gora, Jajce, Liskovica, Novi Šeher, Sivša, Breške, Ulice, Tolisa, Gornja Dubica, Plehan, Dragalovci, Kotor Varoš, Barloveci i Stara Rijeka (Kovačić 1973: 152).

²³ Kovačić o tome piše: „Ovaj deskriptivni prikaz katoličkih ženidbenih običaja u Bosni može poslužiti kao temelj dubljem proučavanju: otkrivanju njihove geneze i proučavanju promjena koje su se zbile tijekom stoljeća kao i boljem poznavanju mentaliteta bosanskih katolika. Međutim, i na temelju ovakvog prikaza uočljive su sljedeće činjenice: 1. Na čitavom području Bosne isti su glavni ženidbeni običajni elementi; 2. U okvirima glavnih ženidbenih običajnih elemenata postoje vrlo različite običajne različitosti; 3. Običajne različitosti manje su između susjednih, nego između udaljenih običajnih područja; 4. Ima slučajeva kada su ipak običajne različitosti između relativno udaljenih običajnih područja manje nego li između susjednih“ (ibid.: 1975: 79-80).

Germanist i koreograf, kako je sebe u biografiji opisao Marko Matić, napisao je monografiju *Domaljevac* povodom četristo pedesete godišnjice postojanja sela (Matić 1997: 135). Na stotinjak stranica predstavio je što se zbivalo kroz povijest u selu i bližoj okolini. U podnaslovu *Narodni običaji* donosi dio svadbenih običaja. Opis je kratak i koncizan. On, kao i većina etnografa, ne pravi jasnu razliku u razdoblju na koje se opisi odnose. Najprije govori o nekom „davnom vremenu“, koje je bilo koncem devetnaestoga stoljeća, potom o „ranijem vremenu“ između pedesetih i šezdesetih godina (ibid.: 111), a na koncu o „novijem dobu“ između osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća (ibid.: 112). U istom opisu Matić opisuje *zaprežna kola* kao prijevozno sredstvo, „objesne kočijaše“ koji su pokušavali utjerati konje u visoko podignute kuće i „ručno rađene opanke“ u kojima je mlada išla na vjenčanje nasuprot darovima kojima je mladenka darivala žene kupujući im raznovrsne materijale za suknje te kupljenoj spavačoj sobi iz trgovine voženoj u ruhu.

Pored ovih dijakronijskih nejasnoća Matićev je opis zanimljiv jer je jedan od rijetkih koji donosi opise „svečanog spremanja djevojke u selo“, kao znak da je spremna za udaju:

Svaka djevojka se na određene blagdane svečano spremala u narodnu nošnju i to je bio znak da je djevojka spremna za udaju. Djevojke su se svečano spremale za Uskrs, svetu Anu ili Božić. One iz bogatijih kuća vezale su dukate pod vrat. Svečano spremljena djevojka bi se pojavila u centru sela u pratnji drugarica. Djevojke bi prošetale kroz centar sela gdje se, inače, okupljala mladež. Majke ili starije žene iz rodbine su obično stajale po strani i očekivale s kim će djevojka prošetati ili tko je budući zet. Djevojke je najčešće udavala rodbina, ujne, tetke i bake. Momci bi, vidjevši da je djevojka za udaju, prilazili i ašikovali. One su se prije mraka morale doći kući (ibid.: 108-109);

o „dolasku više prosaca djevojci“, „obećanju jednome i bijegu za drugoga“:

Puno puta se događalo da u prošnju dođe više prosaca. U tom slučaju je cura odlučivala koje će prosee pustiti u kuću. Ugovaranje, pregovaranje rodbine o udaji cure često je završavalo protiv volje rodbine. Prosci bi došli u kuću, a drugi bi ukrali djevojku i pobjegli (ibid.: 109);

te o „gledanju svatova“:

Svatovska povorka je obilazila seoskim sokacima da cijelo selo vidi svatove. Narod bi prekidao svoj poslove da na trenutak vidi svatove. Posebnu ulogu u tome imale su starije žene, koje bi poslije danima pričale o tome kako se tko spremio, što je tko pjevao, do koga je tko sjedio u kolima i slično (ibid.: 111).

Povjesničar Pavo Živković u knjizi *Prilozi za povijest Usore i Soli* donosi svoje sabrane radove. Između ostalih jedan je naslovio *Narodni život i običaji Bosanske Posavine*. Najprije govori o tome da je „hrvatsko-katoličko pučanstvo Posavine“ u najvećem broju živjelo na selu, ali da je veliki broj njihovih narodnih običaja, vjerske i obiteljske tradicije

nestao u vrijeme „komunističke ideologije“ (Živković 2008: 121). Potom je pokušao rekonstruirati pojedine običaje ujedinjujući ih sve u jednu cjelinu. Živković ne pravi razliku što je bivalo prije, a što kasnije na svadbi. Uz to koristi pojmove koji se nisu koristili u toliškome kraju, a objed kod mladićeve i djevojačke kuće naziva *pilav* (ibid.: 126-127).

Ekonomist Miroslav Šilić napisao je knjigu *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata Bosanske Posavine*. Šilić u ovoj knjizi opisuje folklorno predstavljanje svadbenih običaja na sceni koje se može sresti na svim smotrama profesionalnih i amaterskih folklorni skupina uz opis popratnih pjesama i kola koji se izvode (Šilić 2001: 31-61). Zanimljivo je da ovakav opis sugerira scenska prikazanja o „velikoj i raskošnoj svadbi“ koja je bila u neko neodređeno vrijeme u toliškome kraju i kao takav se prenosi više od šezdeset godina. Uz nju je „duvak“ ostao kao jedan od nezaobilaznih opisa svečanoga mladenkina ogavlja do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća, kada su ga na vjenčanje nosile samo siromašne udavače, a one bogatije su krajem pedesetih počele nositi kupovne vijence. Pored opisa ovih izdvojenih dijelova iz svadbenih običaja Šilić u knjizi donosi notne zapise pjesama uz navedene običaje (ibid.: 47-60), kao i etnokoreografske zapise pojedinih kola i igara iz Bosanske Posavine. Knjiga je ilustrirana fotografijama izvođača KUD-a Ravnica iz Boka (ibid.: 127-189).

Kroatistica Ružica Šušnjar u nekoliko navrata pisala je o *Običajima hrvatskog naroda u Bosanskoj Posavini* u sklopu kojih je opisivala svadbene običaje u rodnoj župi Tišina. Autorica je pisala u vrijeme rata u Bosni i Hercegovini naglašavajući kako je rad posvetila „patnici Posavini“. Svjesna utjecaja društvenih medija,²⁴ za koje je kasnije prerađen navedeni rad, govori da su Hrvati iz Posavine „posijani po cijelome svijetu prenosili usmeno svoje uspomene i sjećanja na život kako je to nekada bilo dok su sami tamo živjeli“ (Šušnjar 1999: 9). Njezini opisi svadbenih običaja slični su radovima ostalih etnografa s tim da je ona svoje opise upotpunila primjerima iz vlastitoga života (ibid.: 12-31).

Mandica Živković napisala je za *Pučki kalendar* iz 2012. godine članak *Svadbeni običaji kod mladine kuće u okolici Orašja*. Autorica u uvodu navodi kako bi za opisivanje cjelokupnoga svadbenoga slavlja trebalo puno više prostora nego što ga je ona dobila. Stoga

---

²⁴ Prvotno je rad izlagan na simpoziju *Sličnosti i specifičnosti narodne nošnje i svadbenih običaja u Hrvata* održanoga u rujnu 1995. godine u Zajednici Hrvata u Rumunjskoj. Godinu dana kasnije rad je objavljen u posebnom izdanju senjskog časopisa *Uspom*, potom u *Posavskom narodnom kalendaru za 1999. godinu* (Šušnjar 1999: 5-60), internetskom portalu *Hasić online* (www.hasic-online.at/tradicija/svadbeni-obicaji/zakljucak/index.html, pristup 21. 10. 2010.), a kasnije su ga preuzimali i drugi portali (<http://www.hrvatska-tisina.com/content/obicaji/obicaji-hrvatskog-naroda-u-bosanskoj-posavini/niti-povezivanje-rasute-bastine.html>, pristup 22. 8. 2015.).

je odlučila opisati običaje kod mladenkine kuće, ali iz perspektive svatova koji su došli u mladoženjinoj pratnji i bez ulaska u iscrpnu analizu.

XIV. Terenska istraživanja

Podatke iz rukopisnih i objavljenih izvora o svadbenim običajima u toliškome kraju nastojao sam dopuniti vlastitim terenskim istraživanjem u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine u mjestima: Bok, Domaljevac, Donja Mahala, Kostrč, Matići, Orašje, Tolisa, Ugljara i Vidovice. Vrijeme boravka na terenu najvećim dijelom poklapalo se s godišnjim odmorima i blagdanima koje sam provodio u rodnome kraju i matičnome samostanu, a bilješke sam vodio od srpnja 2010. sve do prosinca 2016. godine. Prema zabilježenoj evidenciji na terenu sam bio: od 10. 7. do 17. 8.; 29. 10. do 3. 11. i od 24. do 31. 12. 2010. godine; od 28. 4. do 3. 5.; od 17. 7. do 30. 8.; od 30. 10. do 4. 11. i od 24. do 31. 12. 2011. godine; od 2. 7. do 15. 8.; od 29. 9. do 7. 10.; 23. 12. do 31. 12. 2012. godine; od 10. 7. do 29. 8. 2013. godine; od 23. 7. do 22. 8. 2014. godine; od 29. 7. do 16. 8. 2015. te od 5. 9. 2016. do 2. 12. 2016. godine.

Razlozi zbog kojih sam smatrao da objavljena i arhivska građa nije dostatna za ovaj rad bilo je više: podaci o pojedinim razdobljima u dijakronijskom prikazu promjena u svadbenim običajima nisu bili potpuni pa sam ih nastojao dopuniti u razgovorima s kazivačima; pojedina građa je nemarno skupljena, a predznanje i fokusi istraživača bili su drugačiji od mojega; u većini radova o ekonomskoj dimenziji u svadbenim običajima bilo je tek usputno govoreno, a mene su zanimala iskustva pojedinaca i njihov odnos prema svemu. Stoga sam pojedina poglavlja temeljio na rezultatima vlastitih terenskih istraživanja, koja su bila prilagođena ciljevima i temi ove disertacije.²⁵

Prije nego što sam pristupio terenskom istraživanju iščitao sam etnološku i kulturno-antropološku literaturu o svadbenim običajima. Uputila me je kako i što bih trebao istraživati i otvorila perspektivu za nove mogućnosti istraživanja. Potaknula me je na dijakronijski prikaz opisa svadbenih običaja u toliškome kraju od kraja 19. stoljeća do suvremenoga doba, na istraživanje i analizu kvantitativnih podataka iz matica vjenčanih župe Tolisa i njihovu usporedbu s društveno-ekonomskim (ne)prilikama koje su ih uvjetovale kao i na važnost uočavanja slojevitosti odnosa analizirajući ekonomsku dimenziju u svadbenim običajima

---

²⁵ Dio prikupljenih podataka je transkribiran, a dio je bilježen u vidu rukopisnih bilješki na terenu. Prikupljena građa je pohranjena u privatnom arhivu autora disertacije.

(Rajković 1974a, 1981, 1985, 1990; Vitez 2003a; Supek Zupan 1983; Supek 1987a; Černelić 1991, 1993, 1995, 1999, 2000, 2009, 2015; Škrbić Alempijević 2000, 2006, 2007; Čapo Žmegač et al. 2006; Gulin Zrnić 2009; Lončar 2009b, 2009c itd.). Znanstvenu refleksivnost nastojao sam održavati pisanjem osvrta, vlastitih zapažanja i pojedinosti koje su bile važne za taj dan ili tjedan istraživanja. One su mi pomogle uvidjeti sličnosti i razlike, ali i da iznesem vlastitu kritiku i objekte na istraživano. Pored toga u tijeku izrade ovoga rada neprestano sam razgovarao s mentoricom i kolegama, a samim time rad je bio kritički valoriziran njihovim sugestijama i upozorenjima imajući na umu istraživački znanstveni interes i izvjesnu etsku poziciju (usp. Gulin Zrnić 2006: 73-78).

XV. Kazivači

U prikupljanju podataka na terenu koristio sam se metodom sudjelovanja s promatranjem slušajući ljude u najavljenim i ugovorenim intervjuima, ali jednako tako i u neformalnim, spontanima razgovorima, koji su se u pojedinim dijelovima interpretacije pokazali ključnima. Oni su bili važni za razumijevanje društvenih situacija, svakodnevnih rutina i postupaka. U pojedinim otvorenim razgovorima, kako pojedinačnim tako i grupnim s više kazivača, koristio sam se metodom snježne grude (*snowball method*), a nekoliko desetaka razgovora bilo je strukturirano s unaprijed pripremljenim upitima. Oni su ujedno otkrili višeslojnost narativnih izvora i važnost razjašnjavanja pozicije iz koje su kazivači govorili (usp. Čapo Žmegač 2002: 46; Wittel 2004: 22-23; Pavel Šantek 2006: 66-67).

U dosadašnjoj etnološkoj literaturi u opisima svadbenih običaja nisam susreo jasno razlikovanje pozicija iz koje su kazivači govorili (kao sudionici na vlastitoj svadbi, svatovski časnici, svatovi ili promatrači), a smatram da je to važno za kontekstualiziranje samih opisa i isticanje uvida kako govore o tome. Neophodno je bilo osvijestiti vrijeme u kojem su kazivači govorili o svadbi: je li to bilo za vrijeme planiranja kakva bi svadba trebala biti; u vremenu neposrednih priprema i organizacije kada je bilo prisutno puno emocija i nivoa; dan uoči, na sam dan ili nekoliko dana nakon svadbe; s određenim vremenskim odmakom; nekoliko godina poslije prigodom ponovnog gledanja video zapisa. S određenim vremenskim odmakom emocije su zamijenjene racionalnim pogledom u kojem se naglašavala ekonomska dimenzija o (ne)isplativosti organiziranja velikih svadbi.

Kazivači su najprije bili članovi najuže obitelji (otac, majka, braća, sestra, nevjeste i bratći); potom rodbina, susjedi, prijatelji, poznanici, suseljeni, kolege svećenici i župljani;

prijatelji mojih prijatelja; pojedinci koje sam sretao u neslužbenim druženjima na kavi ili prigodom bilo kakvoga događaja; do potpuni stranaca i slučajnih sugovornika koje sam susretao na vjenčanjima prijatelja. Kazivanja o svadbenim običajima prikupljao sam kod osoba različitih životnih dobi, spola, obrazovanja i socijalnoga statusa. Uglavnom je riječ o pojedincima koji su živjeli u toliškome kraju, tamo su bili samo rođeni ili su imali tek neke poveznice i iskustvo o svadbenim običajima. Neki su bili na svadbama u toliškome kraju ili nekoj od suvremenih inačica u drugim gradovima u Hrvatskoj ili Europi, gledali su ih preko videosnimki, društvenih mreža (YouTubea i Facebooka) ili o njima slušali od prijatelja i poznanika.

Intervjuima sam nastojao dopuniti, dijelom potvrditi ili čuti drugačije promišljanje o pojedinim etnografskim zapisima od kraja 1950-tih godina do suvremenoga doba. U intervjuima, ovisno o životnoj dobi kazivača, pitao sam: o njihovim svadbama ili kada su sami organizirali svadbu/e svoje braće/sestara, djece i unučadi; iskustvima sudjelovanja na tuđim svadbama kada su bili samo gosti; njihovim promišljanja kada su sami išli na svadbe i imali neku od uloga svadbenih časnika ili su bili pomagači u pripremama oko svadbe (spremanju djevojačkoga ruha, pripremi jela i pića za samu svadbu, fizičkim poslovima koje su radili kao ispomoć, uzvraćali usluge ili su za to bili plaćeni pri spremanju šatora, ukrašavanju, radu u kuhinji, posluživanju, pranju posuđa, čišćenju i slično).

Od samoga početka kazivači su bili upoznati s mojim istraživanjima, a neke sam razgovore više puta ponavljao kako bih dobio iscrpnije odgovore ili doznao kako o istome pitanju govore nakon određenoga odmaka. Prisjećajući se svojih iskustava ponekad ni sami nisu mogli u potpunosti odvojiti svoje predznanje o svadbenim običajima, osobito ako žive u toliškome kraju, i onoga što se dogodilo na njihovoj svadbi. Stariji kazivači su se tek u dijelovima vraćali na staro, kako je to „nekada“ bilo, a to nekada odnosilo se na ono što sami pamte od kraja 1940-tih godina do danas. Gotovo su svi zauzimali komparativnu poziciju uspoređujući vlastito iskustvo, bilo da su se tek spremali za svoju svadbu ili su ju veći imali, s onima što su vidjeli na drugim svadbama ili čuli u razgovoru, vidjeli na televiziji, pročitali u novinama ili na internetskim portalima. Promišljali su o vlastitoj situaciji, kalkulirali koliko su ih svadbe koštale, kako su se odnosili prema pozivima na svadbu „poznatih“ ljudi i onih koje nikada nisu vidjeli, a zvali su ih. S druge strane tu je bilo neizbježno i moje iskustvo kao kazivača, svećenika i etnologa istraživača.

Kada se istražuje u vlastitom suvremenom društvu i kulturi istraživač ne može izbjeći svoje iskustvo, koje nije samo terensko, situacijsko nego i životno. Diskutabilna je, epistemološki i metodološki, upravo konverzija: „upotrijebiti sebe kao kazivača o vlastitome društvu ... kao

dio procesa sustavnog transformiranja kulture bliskosti u sustavno znanje“ (Gullestad 1991: 89). Dva su stoga ključna postupka autoantropologije u raspravljanome kontekstu: *otklon od vlastitoga* te *inkorporiranje osobnoga u istraživačko* (Gulin Zrnić 2006: 87).

Na tim trima razinama pokušao sam vlastito predznanje uklopiti u etnološke norme i suvremeni način istraživanja svjestan prednosti i nedostataka koji su iz toga proizašli.

2. SVADBENI OBIČAJI U TOLIŠKOME KRAJU OD KRAJA 19. STOLJEĆA DO DANAS – STRUKTURA, UTJECAJI I PROMJENE

Etnološka literatura različito je pisala o svadbenim običajima. Najduže se opisivao tradicionalni model rekonstruirajući svadbu kakva je trebale biti u nekome kraju. S druge strane, etnografi su više od pola stoljeća podatke prikupljali uz pomoć unaprijed zadanih pitanja (predložaka), koje su bile više ili manje jasne i iscrpne. Bez obzira na upute, način i metodologiju bilježenja promjene su se događale, no tek su rijetke zapisivači registrirali. Iz analize opisa svadbenih običaja u toliškome kraju može se ustanoviti da svadbeni običaji ne nose samo obilježje određenoga kraja, tradicije i prepoznatljivoga modela, nego da neposredno odražavaju povijesno-političke (ne)prilike i vrijeme u kojima su nastali.

U ovom poglavlju će se analizirati svadbeni običaji u toliškome kraju od kraja devetnaestoga stoljeća do suvremenoga doba. Pokušat će se prikazati kako su o svadbenim običajima pisali etnografi različitih zanimanja i povezanostima s toliškim krajem, kakva su bila njihova zapažanja, što je ostalo prepoznatljivo kao lokalno i tradicijsko, a što se i pod kojim utjecajima mijenjalo kroz više od sto i trideset godina zbog lakšega uočavanja promjena i odstupanja. Dijakronijski prikaz bit će podijeljen u šest razdoblja. U prvom dijelu usporedno će se analizirati opisi svadbenih običaja fra Bone Nedića i Petra Draganovića koji su nastali krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća. Drugi će dio donijeti opis običaja prije Prvoga svjetskoga rata na osnovu analize zapisa Tunje Mikića, a u trećem dijelu analizirat će se svadbeni običaji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata uz pokušaj rekonstrukcije svadbenoga planera na osnovu rukopisa. U četvrtom dijelu bit će opisano poslijeratno razdoblje do kraja pedesetih i čime su sve svadbeni običaji u tome razdoblju bili uvjetovani. U petom dijelu analizirat će se promjene koje su nastale od početka šezdesetih do kraja osamdesetih godina. U šestom razdoblju predstaviti će se uočene promjene u svadbenim običajima od početka devedesetih godina do suvremenoga doba.

I. Svadbeni običaji koncem 19. i početkom 20. stoljeća

Na tragu Radićeve *Osnove* analizirat ću etnografsku građu o sklapanju braka i svadbenim običajima u toliškome kraju. Razlog tomu je činjenica da su svećenik fra Bono Nedić i učitelj Petra Draganovića u svojim radovima u potpunosti slijedili njegovu shemu. Na uopćena pitanja često su davali uopćene odgovore sažimajući cjelokupno znanje, prikupljene

podatke i vlastito iskustvo o svadbenim običajima (usp. Radić 1929: 63-64). Njihova građa najvećim dijelom donosi opis modela tradicionalne svadbe kakva je trebala biti u nekom prošlom vremenu u bogatim zadružnim obiteljima u toliškome kraju. Međutim, obojica su ponekad odstupala od modela navodeći da je bilo razlika između zamišljenoga i ostvarenoga reda. Upravo zbog bliskosti teme, istraživanju običaja u dva sela župe Tolisa u razmaku od dvadesetak godina, opisivanju sličnih ili istih običaja, njihovih razlika i nadopunjavanja u opisima svadbenih običaja, smatram da je vrijedno napraviti usporednu analizu ovih rukopisa.

Predstavljanje navedene etnografske građe podijelio sam u šest tematskih cjelina. Prva cjelina donosi opis postupnoga odrastanja seoske djece i prijelaz iz dječje u odraslu dob. Opisan je život mladića i djevojaka u određenoj seoskoj sredini uz analizu: preporučenih godina za ženidbu i udaju; mjesta druženja i upoznavanja mladih; naglašene seoske endogamije; prisilne udaje i ženidba u iznimnim slučajevima te višestrukoga darivanja buduće nevjeste. U drugoj cjelini analizirat ću pređsvadbene pripreme koje su bile isprepletene višestrukim pohodima predstavnika mladićeve obitelji djevojačkoj, pripremama darova i svadbenih izdataka, kao i fizičkih poslova koje su prije vjenčanja zaručnici trebali odraditi u crkvi i samostanu.

Treća cjelina je najopsežnija. Ona obuhvaća analizu trodnevnoga svadbenoga slavlja. U opisu prvoga dana trodnevlja analizirat će se običaji vezani uz: običaje kod mladoženjine kuće prije odlaska po mladenku (od sakupljanja kuhara i pripreme hrane; spremanja mladoženje i njegovih ukućana; okupljanja svatova do putovanja ka mladenkinoj kući); kod mladenkine kuće (od dolaska mladoženjine povorke; raznih vrsta pregovora; spremanja mladenke; izvođenja lažnih djevojaka i prave mladenke; ručka i darivanja mladoženje; roditeljskoga blagoslova i oproštaj s ukućanima do odlaska na vjenčanje); obred vjenčanja u crkvi (susret s ostalim svatovima pred crkvom i putovanje svadbene povorke ka mladoženjinoj kući) te dio običaja kod mladoženjine kuće nakon vjenčanja (od dolaska svadbene povorke pred mladoženjinu kuću; uvođenja mladenke u novu kuću i obitelj; svadbene večere i polijeganja mladenaca). Drugi dan trodnevnoga slavlja započinjao je jutarnjim spremanjem *nove snaše*, izvođenjem pred svatove i *čajin* doručak za svatove. Potom su opisani: zasebni pohodi mladenaca po selu (mladenka je išla umivati djecu po susjedstvu, a mladoženja je išao u pohode puncu i punici), ponovno okupljanje svatova pred mladoženjinom kućom na svatovski ručak (mladenkino *prikazivanje* darova svatovima i njihovo uzvrćanje uzdarja) te ispraćanje kuma i staroga svata. Treći dan svatovskoga slavlja opisan je kao doručak za svatovske poslužitelje.

U četvrtoj cjelini donijet ću opis različitih pohoda mladoga bračnoga para od prve nedjelja nakon vjenčanja do Božića. U petoj cjelini analizirat će se, kao dodatak, svadbeni običaji kod parova koji su odudarali od uobičajenoga modela ženidbe mladića s djevojkom uz rekonstrukciju svadbenoga planer za 1908. godinu na temelju Draganovićeva opisa svadbenih običaja u selu Matići.

1. Mladić i djevojka prije svadbe

U opisu života i običaja vezanih uz odrastanje seoske mladeži autori su često isticali godine u kojima je bila poželjna udaja i ženidba. Petar Draganović opisuje svojevrsan obred inicijacije i postupno uvođenje mladih u život i poslove odraslih. Mladi su učili od odraslih ukućana kako se obavljaju određeni poljski poslovi, sjedi s njima za stolom i razgovara, a potom ljepše oblači i obuva. Prelazak iz djetinjstva u mladenačku dob nije bio vidljiv samo izvanjski u promjeni odijela jer su se mladići i djevojke svečanije nosili, nego i u njihovom ophođenju, ponašanju i razgovorima. Nakon što bi stekli određeno iskustvo i vještine, već naredne godine mogli su sami ići u nadnicu. Tada su se upoznivali s drugim mladićima i djevojkama. Na zajedničkim poslovima jedni su druge promatrali, a noću su se družili po seoskim divanima (usp. Draganović 2014: 549-551). Pri samom kraju Draganović je istaknuo:

Djevojke se vod ne udaju nikad prija šesnaeste godine, a monci se ope(t) ne žene prija osamnaeste. Sad je u adetu (običaju), da momak čeka, dok mu prođe makar prva vizitacija (regrutacija). Prije su se svi momci poženili do dva(d)este godine. Čim bi koji prikoračio dva(d)esetu godinu, pa još ako bi dotle i obrkatio, cure bi ga zvale „starim monkom“ i gledale bi ga uvek nekako popriko (ibid.: 552).

Prema Nedićevu opisu devetnaestogodišnji su mladići „ozbiljno razmišljali o ženidbi“,²⁶ a šesnaestogodišnje djevojke već su počinjale *ašikovati*²⁷ i pomišljati na udaju (Nedić 2014: 193).²⁸

---

²⁶ U poglavlju o životnoj dobi i odrastanju ljudi Nedić je opisao kako su se muška djeca nazivala po godinama odrastanja sve dok se ne ožene: „Dok je muško posve malo jest dijete. Kad bude od 10-12 godina – dječak. Od 12-16 godina – momčić, momče. Od 18-20 godina – momak tad se žene i počnu spadati među ljude i muževe. Neženja i do 40 godina ostaje momak i druži se s momcima više nego s ljudima. Mladiću, čim navrš 18 godina, veli mu se da je za ženidbe te i sam na to pomišlja“ (Nedić 2014: 146).

²⁷ Glagol *ašikovati* u hrvatski jezik došao je preko turskoga u koji je ušao iz arapskoga jezika u značenju udvarati se djevojci; ljubovati; ljubavno razgovarati; ljubavni razgovor između momka i djevojke (usp. Janjić 1959-1960: 49; Klaić 1990: 112; HER 2003: 66; Anić, Goldstein 2004: 126; Benković 2014: 598).

²⁸ Sličan opis Nedić je donio i za žensku djecu: „Žensko do 12 godine uvijek ostaje pod imenom djeteta, a poslije do 14 i 15 godine jest djevojčica, u 17 godini je djevojka za udaje, a ako 20 godina prijeđe neudata vele joj da je zavečala, da je prizrela djevojčika, djevojčurina“ (Nedić 2014: 147).

Promjene u godinama ženidbe i udaje nastupile su sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća. Austro-Ugarskom aneksijom Bosne i Hercegovine uvedena je stalna vojna služba, a svi sposobni mladići postali su vojni obveznici. U osamnaestoj godini morali su ići na regrutaciju, a prije nje nisu se smjeli ženiti. Iz navedenoga primjera može se jasno iščitati kako je ova zabrana u Nedićevo vrijeme, u zadnjem desetljeću devetnaestoga stoljeća, bila novost, dok je kod Draganovića, u prvom desetljeću dvadesetoga stoljeća, bila dio uobičajene prakse. Uz to, može se zamijetiti kako su se autori u nekim dijelovima nadopunjavali. Navodeći podatke o životnim dobima i uzrastu za ženidbu, Nedić ne zalazi u opise pojedinosti. Za razliku od njega Draganović piše o istome, ali uz to donosi i opis postupnoga uvođenja adolescenata u društvo odraslih, o njihovom druženju i upoznavanju seoske mladeži²⁹ što bi se moglo povezati s teorijom Arnolda van Gennepa o „obredima prijelaza“. Naime, iz opisa se može iščitati svojevrsan prijelaz iz djetinjstva u adolescenciju, iz adolescencije u odraslu dob, kao i postupno uvođenje mladih u život odraslih prije same udaje i ženidbe (usp. van Gennep 2005: 77-133).

1.1. Sastajanje mladića i djevojaka na seoskim susretima

Opisi mjesta susreta seoske mladeži slični su i kod Nedića i kod Draganovića. Nedić je nešto sažetiji u odgovorima. On navodi kako su se mladi sastajali i viđali prigodom: blagoslova polja, seoskih *kirbaja*,³⁰ nedjeljnih i blagdanskih susreta u kolu, zajedničkih poljskih radova i na večernjim divanima po kućama (usp. Nedić 2014: 146-148). Draganović je opširniji u cjelokupnoj etnografskoj građi. On opisuje seoski ugođaj nadničara nakon obavljenih poslova na njivi i večere kod najamnika:

Uvečer se saberu svi kopači kod (o)ne kuće u kojoj su radili. Tu im se iznese kava, a za tim večera. Potlja večere ostaju stariji ljudi još neko vri(je)me na okupu, da se malo porazgovore o svoji(h) potrebâ. Mladež zahvali na večeri pa se diže i odlazi da se još malo svrne na divan, tj. na jednu meraju (ledinu) usred sela g(dj)e se momci i cure ljeti sastaju uoče svetaca u večer na

---

²⁹ Uz navedene primjere i opise zanimljivo bi bilo da je Radić postavio i neka od ovih pitanja: Što je bilo s djecom bogatih koji nisu morali ići u nadnice, kako su se oni dokazivali i uvodili u svijet odraslih? Što je bilo s mladićima i djevojkama koji nisu bili sposobni za teške fizičke poslove i kako se to određivalo? Za muškarce znamo da je vojna regrutacija bila dokaz sposobnosti, iako su se sigurno ženili i oni koji su imali neki tjelesni nedostatak, osobito ako su bili iz bogatih obitelji. Što je bilo s djevojkama? Je li bilo razlike između djece koja su dolazila iz zadružnih obitelji i onih koji su živjeli u pojedinačnim obiteljima? Kako su se odnosili prema njima i je li bilo razlike? Ovo su samo neka od pitanja koja nisu postavljena, a da jesu možda bi donijela složeniju sliku odnosa i prilika u pojedinim obiteljima.

³⁰ Riječ *kirbaj* dolazi iz njemačkoga jezika u značenju crkveni god, proštenje (usp. Klaić 1990: 691; HER 2003: 573; Anić, Goldstein 2004: 687).

divan, a nedjeljom i svecem iza podne na eglenu (razgovor). Svakog, (t)ko je mlad, vuče srce na eglenu da tamo poigra, zapjeva i da se pošali s (o)nimko je srcu drag (Draganović 2014: 550).

Pored svakodnevnih susreta na polju i večernjim divanima Draganović opisuje kakvi su bili nedjeljni popodnevni sastanci naglašavajući važnost seoskih okupljanja, zajedništva, pjesme i druženja jer su se na njima upoznivali mladići i djevojke. Opisivanjem, pomalo idilične atmosfere, kao da je pokušao istaknuti ljepotu seoskoga života ne govoreći o teretu svakodnevnice, bijedi, umoru, iscrpljenosti i neimaštini. Uz to, on naglašava čestitost vrijednih mladića i djevojaka ne navodeći one koji to baš i nisu bili.

1.2. Prednosti ženidbe i udaje unutar sela

U opisima sklapanja braka Nedić i Draganović govorili su o prednostima i nedostacima seoske endogamije: 1) djevojke i mladići lakše su se upoznivali, a rodbina, koja je provjeravala stanje u drugoj obitelji, jednostavnije je dolazila do informacija; 2) mladi su od rođenja učili o svojim običajima i nitko se nije morao prilagođavati novoj sredini, navikama, kulturi i običajima; 3) udajući se u svoje selo djevojka je mogla češće obilaziti roditelje, a ujedno nije morala mijenjati svoju nošnju ni vlastiti, lokalni dijalekt; 4) ženidbom i udajom u vlastito selo svadba je bila jeftinija.

Ženidbe i udaje unutar vlastitoga sela imale su i određenih nedostataka. U slučaju da su se uzimali samo suseljani bili je velika mogućnost da mladići zaprose djevojku s kojom su u srodstvu. Zbog toga su morali pisati molbe za razne crkvene oproste od ženidbene zapreke srodstva u trećem ili četvrtome koljenu. To je iziskivalo dodatne troškove jer su se plaćali svi crkveni oprosti. Uz to, Nedić je opisao kako su takvi brakovi bili rizični. Postojala je mogućnost da se zbog bliskosti rodbinskih veza iz takvih brakova rode djeca s nekim tjelesnim deformacijama (Nedić 2014: 195).

Uz seosku endogamiju veže se i simbolična „osveta mladićima“ koji su se ženili djevojkama iz drugih sela:

Često puta nije monku ni slobodno otić(i) u drugo selo na divan jer monci u (o)nome selu običaju dočekat(i) tuđaka (stranca) toljagama (motkama) pa mu tako rebra izbrojit(i) da znađne, dok je živ, kad je mina i ušpa (Draganović 2014: 553).

Draganović ističe kako je seoska zajednica bila prilično „zatvorena“, a mladićima iz drugih sela bilo je teško doći u strano selo bez poznanstva. Ulazak u nj mogao je biti samo

preko rodbine, prijatelja ili dobrog posrednika za vrijeme seoskih slavlja, a ukoliko ih nisu imali, posljedice bi osjećali na vlastitim leđima (usp. *ibid.*).

Unatoč svim prednostima i nedostacima obojica autora opisuju kako su se neki ipak ženili izvan svojega sela. Većina takvih ženidbi uglavnom je bila unutar pet sela toliške župe ili eventualno iz susjednih župa. Djevojke, koje su se udavale izvan svoje župe ili su dolazile iz drugih udaljenijih mjesta u tolišku župu, morale su biti spremne na određene prilagodbe u govoru, odijevanju i svakodnevnome ophođenju. Nedić o tome piše:

Ove tri župe žene se i udaju jedino između sebe jer imaju jednaku nošnju, jedno naričje i jednak govor. Dočim u daljnjim župama imaju grubo odijelo, drugačije govore i tamo ženske nisu vješte svom radu kao ovdje. I ako se iz daljnjih župa oženi, mora se snaša u svemu prilagoditi puku ovih župa (Nedić 2014: 195).

Unatoč svemu, djevojke su se udavale u susjednu Slavoniju, najčešće u Županju i Bošnjake, a neke u brčanski kraj za takozvane „Bošnjake ili Brđe“, kako su ih pogrdno nazivali u toliškome kraj.

1.3. Prisilna ženidba i udaja

Ponekad su roditelji prisiljavali djecu na ženidbu s partnerima koje sami nisu odabrali. Osobni interesi roditelja, vlastito imovinsko stanje, kao i procjena prednosti udaje ili ženidbe za mladića ili djevojku iz bogate obitelji ponekad se nisu podudarali sa slobodnom voljom djece. Unatoč tome, što su takvih brakovi mogli biti dugoročno nesretni, često se o tome nije vodilo računa. Ponekad se iz raspoloženja mladenaca na svadbi moglo iščitati jesu li bili prisiljeni ili ne:

Ako se koja stranka vjenča bez prave volje, nego za ljubav roditelja ili po njihovu natjeranju, tada nije ni svadba pravo veselje. Ako se to dogodi momku on je pokraj veselja zamišljen, nujan i priko srca govori, a priko volje zasmije se. Kod djevojke je još gorje, ona obično plače i čim ju više tješe, tim žalosnija postaje (Nedić 2014: 196).

Prema Nedićevu i Draganovićevu opisu prisilnih svadbi najviše je bilo kod bogatijih obitelji. Neke su obitelji na taj način željele učvrstiti veze s poznanicima i prijateljima pa su djecu ženili i udavali unutar poznatoga kruga ljudi bez njihove suglasnosti i odobrenja.

1.4. Tko je započinjao razgovor o ženidbi?

Udaja i ženidba nisu bili samo odluka djevojke i mladića, nego su se one usuglašavale i korigirale s odlukama njihovi ukućana. Razgovor o ženidbi mogao je pokrenuti sam mladić, premda je to svojevremeno bila „sramota“ jer su „poštivali starije u kući i ustručavali se“ govoriti o tome (Nedić 2014: 146-148; Draganović 2014: 550-552). Ponekad su majke nagovarale svoje sinove na ženidbu. U duhu pučkoga teatra Nedić je opisao kako je to moglo izgledati. Kao primjer navodi scenu u kojoj je majka, radeći svoje kućne poslove, glasno govorila:

„Eto sinko, pa dosta sam imala briga za tebe i tvoje odi(je)lo. Došlo je vri(je)me da me snašica izmine. Traži sebi po srcu djevojku pak ćemo te oženiti“. Ako na ovo muž o(d)šuti ona odmah naklopi: „Što šutiš? Tebi je dodijalo da se sam izuvaš i mnogo koješta radiš što bi ti snašica mogla pomoći“. Eto početak za ženidbu. Dok žena ovako muža navodi da izvadi daru (riječ) od njega šta on misli o ženidbi sina, muž okrene ramenima kao da odobrava govor ženin. A nekad običaje navoditi da je godina bila neplodna, da nije dobro u dug se metati, a najposli ne zna se da li sin ima volju baš ove godine ženiti se i je li djevoku đegod zagledao. Mati odgovara da će se to nekako zdozrim ljudima skucati. Ako je sin tude prisutan on kao zaliven šuti i stidi se što to roditelji prid njim govore (Nedić 2014: 194).

Pored članova uže obitelji razgovor o ženidbi često su pokretali razni posrednici poput prijatelja, rodbine i ugovarača. Majke su se preko ženskoga dijela rodbine unaprijed raspitivale hoće li djevojka poći za njihovoga sina. Posrednici su sakupljali različite informacije o potencijalnoj djevojci: o podrijetlu s očeve i majčine strane; što se govorilo o njezinoj obitelji po selu; o djevojačkom „obrazu“, tj. je li imala već mladića i izgubila „cursko poštenje“; o vrsnoći i vještini u ženskim, kućnim i poljskim poslovima; kakvo joj je imovinsko stanje; kakva je stasom i izgledom: mršava, lijepa, ružna, rumena, široka, uska i slično; koja je po redu u kući, tj. ima li još braće i sestara i što je sa sobom mogla ponijeti u miraz (Draganović 2014: 554).

1.5. Svekrvino višestruko darivanje djevojke

Iako je teško odrediti kojim činom i kada je započinjala sama priprava za udaju i ženidbu, koje su bile predradnje što ih je trebalo izvršiti kako bi se doznalo želi li potencijalna djevojka poći za nekoga mladić te što je mladićeva kuća nosila ili slala djevojci kao znak poštovanja, ipak su Nedić i Draganović pokušali dati odgovor u podnaslovu *Prvo obilježje*.

Nedić je slikovito predstavio ovaj običaj koji još nazivao „primanje obilježja, milosti ili poštenja“ (Nedić 2014: 195). U njemu je opisao kako je svekrva, kada ugovori sve što treba i provjeri hoće li djevojka poći za njezina sina, sa sobom na *veliku misu*³¹ nosila u zavežljaju unaprijed spremljene darove. Primanje „prvoga obilježja“ odvijalo se pred izlaznim vratima crkve:

Do tog dana buduća svekrva ispeče ljepinu (lepinju), pomaže ju jajima i kajmakom. Spremi jedan sir, jabuka ili krušaka ili jednu lubenicu. To sve ponese u crkvu. Dobro motri u puku na djevojku koju misli zaprositi. Čim izađu iz crkve, već se buduća svekrva nađe uz djevojku. Ispita se s njom za zdravlje, a onda joj šapne da bi želila na strani s njom malo porazgovarati se. Djevojka pogleda na nju i na zavežanj te odmah pođe na stranu. Kad ih već nitko ne čuje što će govoriti buduća svekrva odpočme: „Kćeri moja! More bit da znaš i da ne znaš što ću ti govoriti. Bilo jedno ili drugo svejedno je. Ja sam te već odavna begenisala (zavoljela) pa bi te zaprosila za mog sina. Pa bilo što od tog ili ne bilo, evo sam ti doni(je)la milosti (dar) da ju primiš u to ime. Ako ju primiš bit ćeš mi draga kao dva oka moja u glavi, ako li ne primiš bit ćeš mi opet draga“. Baba govori, a darove razvezuje i curi pruža. Naravno ako je djevojka kuću i momu (mladića) zavoljela poljubi buduću svekrvu u ruku i primi darove (ibid.).

Draganović donosi opis predsvadbenoga darivanja koji je bio 15. kolovoza na Veliku Gospu. Glavni razlog tomu je činjenica da je Velika Gospa ujedno i zaštitnica Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa. U prijepodnevnim satima župljani i hodočasnici bivali su na misi, potom su išli na ručak kod nekoga iz župe, a onda su odlazili na vašar u Orašje, koje je udaljeno od samostanske i župne crkve šest kilometara. To je bilo najvažnije ljetno okupljanje ljudi. Nekima je to bila prigoda da kupe prvo obilježje ili „milost djevojci“:

Prije već što se na zbor pođe upitat će momka u četjeri oka oženiti brat, udata sestra, strina, sna ili (t)kogod drugi iz kuće, samo ri(je)tko kad otac ili majka, koju će mu curu zabilježiti, a on ju imenuje. Na zboru potraži momačka mat(i) i druge žene iz te kuće (o)nu curu koju im je momak naznačio. Š njom i nje rodicama pro(h)odaju malo po zboru, uniđu i razgledaju komendije (cirkuske predstave). Kad se svega toga do volje nagledaju onda momačka mati kupi po koju lubenicu pa svi to zajedno pojedu. Iza toga se sva ta ženskadija svrati u koju birtiju, a k njima se pridruži i po koji muškarac iz roda. Tu momačka rodbina počasti pićem cursku rodbinu i malo se pobliže upoznaju i porazgovore, osobito ako nisu iz istog sela. Prid mrak, na po(h)odu kući, kupi momačka mat(i) djevojki srebrnu iglu i svionu plantiku (svilenu vrpču). Iglu i plantiku pribode cura u glavu, a po tom se o(d)ma(h) zna da je cura zabilježita (zauzeta). Osim toga kupi se curi još: kolača, velika lubenica, oblučice (naušnice), cvjetić

---

³¹ Sintagma *velika misa* u toliškome kraju koristi se kao naziva za nedjeljnu misu u 11 sati, koja se govori na nakanu svih župljana (*pro populo*).

kupovnog cvita, zrnje pod vrat, broš i sklopicu (narukvicu) na ruku. To bilježenje i ti darovi ne znače još prošnju, već je to samo milost djevojki (Draganović 2014: 552).

U oba opisa vidljivo je kako je davanje i primanje obilježja bio javan čin. Očito je ljudima bilo u svijesti da drugi trebaju to vidjeti, a to je ujedno značilo da će se glas o tome pronijeti po svim selima. Na drugoj strani, u slučaju odbijanja darova, za mladićevu obitelj to je bila svojevrsna javna sramota, ali ujedno i dokaz drugima da djevojka još nije zauzeta. Unatoč svemu, to nije bilo apsolutno jamstvo da će se svaka „zabilježena“ djevojka i udati jer neke nisu odlazile za one za koje su bile zabilježene, a isto tako udavale su se i one koje vašara nikada vidjele nisu.

Što se tiče samih darova, Nedić navodi kako je svekrva nosila pred crkvu nešto skromnije darove: jabuku, sir i *cursku pitu*.³² Oni su bili kućne izrade i nisu iziskivali dodatne troškove. S druge strane, Draganović navodi kako su na sajmištu predstavnici mladićeve kuće kupovali: srebrenu iglu s talirima, svilenu ukrasnu vrpцу, naušnice, broš, narukvice, ukrasno zrnje, kupovni cvijet, licitarski kolač i nešto voća. Njegov popis možemo razumjeti samo kao darove koji su se mogli kupiti, ali većina ih je uzimala prema vlastitim mogućnostima.

Predsvadbeno darivanje s ovim nije završavalo. U nekoliko navrata svekrva je „trebala“ slati darove budućoj nevjesti da ona „ne odustane od udaje za njezina sina“. To je činila sve dok ne bi došli prvi prosoci „na pitanje“ (Nedić 2014: 195). Draganović u svome opisu ističe kako darivanje nije prestajalo ni tim činom, nego da je to trajalo sve do same svadbe:

Od (o)noga dana ka(d) se curi (djevojci) odnesu novci pa sve do svadbe ne smije proć(i) ni jedan nedjelja, a da se curi ne odnese malo poštenje (dar). Poštenje je nosila bilo koja žena iz kuće, osim svekrve, ili makar koja cura. Čim bi se makar samo jedna nedjelja promašila cura bi o(d)ma(h) mislila, da ju ukućani više ne vole. Kad je moguće odnese joj se i priko nedjelje po jednoč poštenje. Po običaju poštenje čine (o)vestvare: okruglo kolač ili pomazana ljepina— to je tanka pogača u kvas namazana načinom od kajmaka, sjera i jajô, krpa, suv sir, lubenica, grožđa, krušaka, kita cvita i olba (boca) rakije. Ostalo se poštenje dade curi, a rakija pritelju. Tu ženu, koja donese poštenje, lipo dočeka cura i nje roditelji pa je počaste kavom i kakim pićem. Kavu i piće valja toj ženi darovat. Pri rastanku joj cura svaki doba (svaki put) pripne (zakvači) po ženski otarak (ručnik), a ona ju dariva (Draganović 2014: 560).

Razmjena darova bila je dio uobičajene prakse u predsvadbenim običajima. Svekrve su darovima iskazivale poštovanje budućim nevjestama, ponekad su ih na taj način i

---

³² Naziv *curska pita* koristi se u toliškome kraju kako bi se imenovala lepinja koju je svekrva slala budućoj nevjesti. Ona se pravila isto kao i kruh, samo što je na vrhu bila premazana jajima, sirom i domaćim kajmakom (usp. Benković 2009: 22).

potkupljivale, ali su oni ujedno bili jamstvo i dokaz da mladićeva obitelj nije odustala od djevojke. Ponekad su isti prikrivali stvarno stanje u obitelji jer su takve darove slale i siromašnije obitelji, ali su ujedno bile odraz požrtvornosti i pokušaja da se djevojku privoli na udaju za njihovoga ukućanina. Darovi su imali i određenu obvezujuću ulogu. Na dar su uzvraćali uzdarjem. Njima su se učvršćivali odnosi među članovima dviju obitelji (usp. Supek 1987a). Pored toga, darovi su bili i svojevrsna simbolična potvrda dobrih odnosa svekrve i buduće snahe (Čapo Žmegač 1997: 142). Nedićev i Draganovićev opis na koncu se mogu razumjeti kao svojevrsno prožimanje nekoliko sličnih običaja darivanja prije sklapanja braka i prelaska u novi dom, ali i kao svojevrsno uspostavljanje dobrih bilateralnih odnosa između dviju obitelji koje su na osnovu izmjene darova uspostavljale prijateljske odnose.

2. Od zaruka do svadbe

Razdoblje predsvadbenih aktivnosti bilo je isprepleteno višestrukim pohodima mladićeve obitelji djevojačkoj, spremanjem svadbenoga ruha i uzastopnim ponavljanjem sličnih radnji. Fra Bono Nedić i Petar Draganović opisali su šest pohoda: *mali ljudi*,³³ *male žene*, *veliki žene*, *veliki ljudi*, *prstenske žene* te *buklija* ili *mala svadba*. Prije svakoga bio je neformalni pohod mladićeve obitelji djevojačkoj i dogovor o službenom dolasku određenoga broja ljudi, kako bi se izbjegla mogućnost odbijanja i lošega glasa u selu.

2.1. Prvi pohodi muškaraca

Za imenovanje prvoga pohoda muškaraca djevojačkoj kući koristilo se nekoliko naziva: *odlazak na pitanje*, *mali ljudi*, *prvi prosci*, *prvo obilježje* i *prvi novci*. Svaki je naglašavao jedan od elemenata predsvadbenoga tijeka, premda je bila naglašena uloga prvoga službenoga pohoda skupine muškaraca. Naziv *odlazak na pitanje* ističe povod dolaska mladićevih ukućana djevojci. Drugi naziv *mali ljudi* nastao je kao antonim nasuprot velikim ljudima. U prvom je pohodu išlo do tri muškarca, a u drugom od pet do petnaest. Treći naziv ističe da je to bio prvi u nizu pohoda prosaca iz mladićeve obitelji. U četvrtom nazivu *prvo obilježje* naglasak je stavljen na dar koji je djevojka primala od budućega svekra kao znak sklapanja saveza između dviju obitelji, a u petom istaknuti su novci koje je djevojka dobivala.

---

³³ Imenica *ljudi* u toliškome kraju uglavnom se koristi kao naziv za skupinu muškarca. U lokalnom govoru i danas koriste se sintagme: „Skupili su se ljudi i žena“; „Došli su ljudi i žene“ ili „Pozvali smo ljude i žene“ u značenju skupa muškaraca i žena.

S njima je kupovala pamuk od kojega je mogla spremati darove za sve koji su joj dolazili u pohode. Pored prvih novaca bili su i drugi koji su nošeni u pohodima *velikih ljudi*, a s njima je kupovan pamuk za svadbene darove.

U trenutku kada su roditelji mladića i djevojke bili upoznati o nakani ženidbe i udaje, mladićev otac ili kućni starješina odlazio je *na pitanje* s još dva čovjeka iz rodbine ili susjedstva. Nakon večere prosci su se skupljali u mladićevoj kući, a potom su išli pitati djevojku. Pohod je bio noću, bez velike buke i slavlja. Na taj način pokušala se izbjeći potencijalna sramota ukoliko bi odgovor bio negativan. Kako bi izbjegli seosko izrugivanje, pojedine su se obitelji u danu raspitivale je li im slobodno doći. Prosci su sa sobom nosili nešto novaca, a domaćin je uz njih nosio bocu rakije. Tamo su dolazili kao „slučajni prolaznici“ koji su „tražili izgublenu košutu“ za novce ili na poklon. Domaćini su najprije odgovarali da njihova djevojka još nije za udaju, da je premlada i nema spremljeno prikladno ruho (Nedić 2014: 196-197). Potom su pozvali traženu djevojku koja je proscima odgovarala:

„Ako je to po vo(lj)ji mojemu ocu i materi, ni ja se tomu ne protivim“. Ovi se izjave da je s njihove strane prosto, tad djevojka poljubi u ruku oca, mater i budućeg svekra (ibid.: 197).

Nakon toga svekar je tražio od djevojke da natoči rakije iz boce koju je donio i to najprije svome ocu, a potom njemu. Na polasku kući svaki je prosac darivao djevojku, a ona im je uzvraćala tkanim ručnicima.

Petar Draganović donosi nešto drugačiji redosljed. Naime, on navodi opis dvaju običaja. Najprije opisuje „odlazak s kolačem u prošnju“ jedne žene iz mladićeve obitelji, a potom govori o pohodima malih ljudi. Prvi običaj kao da je bio svojevrsna provjera, premda se on može usporediti s Nedićevim opisom svekrvina darivanja djevojke pred crkvom nakon mise. U pohode je išla jedna žena koja je trebala biti razgovorljiva. Nakon što bi uspjela pridobiti pristanak roditelja na razgovor s njihovom kćeri, pozivali su je i pitali za pristanak:

Ta žena kaže sad i njoj prid roditeljima za čim je došla. Onda joj rekne da roditelji pristaju na to pa da samo još treba da se čuje šta i ona misli. Djevojka ustidena rekne: „Ja da vam nisam (h)tjela, ne bi(h) ni obećala monku“. Sad žena pružajuć(i) darove, što je donila, rekne: „Draga moja, primi ovo poštenje ako je utvrdo obećanje! Ako nam ne želiš, nemoj ga ni uzimat da ne bude potlja sramote i za vas i za nas“. Cura šuteć(i) primi kolač i ostale jestvine. Sad se žena digne pa prikrije curu maramom, pribode ju srebrnom iglom i plantikom, sveže joj pod vrat zrnje s dukatom i utakne obočiće (naušnice) u uše. Iza toga uzme žena plosku rakije i daje ju curskom ocu, poljubiv ga prije u ruku (Draganović 2014: 556).

Pored ovoga običaja Draganović donosi i opis pohoda *malih ljudi*. Uglavnom se podudara s Nedićevim opisom: od samoga skupljanja ljudi kod mladićeve kuće; njihova

putovanja; pozdrava i primanja u djevojačkoj kući; nevezanoga razgovora, kao slučajnih prolaznika i stranaca, sve do prelaska na razgovor o djevojci koju su došli prositi. Nakon što je mladićev domaćin rekao kojim povodom je došao i što traži, uslijedili su pregovori s rodbinom. Govorili su kako djevojka nije kod kuće, ali da su spremni, ako im se plati, otići ju potražiti. Svekar je tražio da oni krenu u potragu, a prije polaska davao im je nešto novca. Nakon toga brat je izvodio sestru tražeći novčanu naknadu za svoju uslugu. I njega je svekar darivao, a ako bi djevojka pristala na udaju, ostajala je među proscima.

Nastavak običaja Draganović je opisao dijaloški, a djevojački pristanak na udaju iščitavao se iz gesta. Na upit prosaca želi li poći za njihova mladića, djevojaka nije odgovarala. Njezini znakovi pristanka bili su rukoljub i otvaranje boce s rakijom. Za razliku od Nedića, on navodi da je djevojka nudila prvo budućemu svekru da nazdravi, a zatim ocu. Uz to, iz ovoga opisa možemo iščitati kako je rakija bila jedan od važnih elemenata u ovome običaju. Bila je svojevrsan znak saveza, a prihvatanje ili odbijanje svekrove boce s rakijom označavalo je prihvatanje ili odbijanje prosaca.

Nakon otvaranja boce i nazdravljanja djevojka je uzimala svekrov dar. Njega su činili novac umotan u maramu, tj. *krmez*³⁴ i župnikova potvrdom da djevojka nije bila isprošena za drugoga. Draganović je istaknuo da djevojke nisu smjele u ruke primiti novac, a crvena je boja imala apotropejsku ulogu. Štitila ih je od uroka i svega onoga što im je moglo nauditi u tom trenutku nauditi. Nakon toga bila je večera na kojoj je posluživala djevojka. Na polasku kući proscima je darivala ručnike, a oni su joj za uzdarje davali novac (ibid.: 556-559).

2.2. Spremanje svadbenih izdataka

Nakon što bi se mladićevi prosoci vratili s pozitivnim glasom, njegovi su ukućani počinjali spremati sve što je bilo potrebno za svadbu. Nedić ne navodi vremensko razdoblje koliko je bilo razmaka između odlaska na pitanje i pohoda velikih ljudi, ali opisuje što je u međuvremenu mladićeva kuća, osobito ako je zadružna i imućnija, trebala spremati od hrane, pića i odjeće za sina i buduću nevjestu. Ženska je strana priređivala sve što je djevojka trebala sa sobom ponijeti u miraz.

Draganović je u svome opisu bio nešto opširniji:

---

³⁴*Krmez* dolazi iz turskog jezika. Koristi se kao naziv za zagasito crvenu, grimiznu boju. U toliškome kraju koristi se za imenovanje marame crvene boje s cvjetnim uzorcima: „Još čuvam svoj krmez od zaruka“ (Baotić 2007: 123).

Momak se ženi kad godina donese, a cura se udaje kad joj se mušterija javi. Tako veli narod u (o)vome kraju, a tako zbilja i jest. Nema te kuće koja bi se smjela podlatit(i) da ženi monka na rđavoj godini. Na slaboj godini nema se otkle(odakle) toliki trošak učinit(i), već bi se moralo zač(i) u dug. Toga se svatko kloni jer od duga ne(m)a goreg druga (Draganović 2014: 554).

Istaknuo je kako je djevojčinoj obitelji bilo lakše spremati udaju, nego mladićevoj ženidbu. U bogatijim obiteljima djevojci se od rođenja postupno spremalo *ruvo*³⁵ pa zbog toga njezini roditelji nisu imali velika izdavanja pred samu udaju. Siromašnije obitelji spremale su djevojkama ono što su imale ili što su dobivale na dan svadbe.

Pred samu svadbu imućniji su roditelji trebali mladiću kupiti novo odijelo:

Momački roditelji moraju sina zaodje(nu)t(i) što se rekne od pete do glave u novu čo(h)anu odjeću, ako su iole u dobrom stanju. Tako odi(je)lo košta roditelje bome mlogi(h) novaca. Kadrenije (imućnije) kuće, kad žene monka, moraju mu nabavit(i) ovo odi(je)lo: 1. gunj od crnog sukna s crljenim gajtanima, a iznutra rundav; 2. koporan (kratki kaput) od crne ili plave čove sa svionim (svilenim) ili pamučnim gajtanima (pletenim ukrasnim vrpcama); 3. kovčanicu ječermu (prsluk na kopčanje) koju će navući(i) priko koporana i koja ne(m)a rukavo; 4. fermen (prsluk), koji je napraviti od zelenkasto-crne ili plave čove, a iscifran svionim kawai (smeđim) gajtanom; 5. uske plave pantole (hlače), a prije su bile čovane bosanske čakšire; 6. crljeni opasić šal i šjeroki, pulani (ukrašeni) ka(j)iš za opasivanje; 7. crni mekani šešir, fesa vod ni jedan momak ne nosi; 8. rodičane čorape (čarape od mekane vune) i cipele, a prije čizme; 9. fini telećak (torbu od teleće kože); 10. lipu vulanicu (tkanu) rubinu sa zapunčićima (manšetama) i gaće (hlače); 11. čunčani (tkani) otarčić (ručnik) što će kroz fermen provući(i); 12. zlatom vezenu krpicu (maramicu) za džep; 13. cjetić kupovnog cvita i ružmarin; 14. čibluk na dugačku kamišu, jer mladoženji valja po običaju na svadbi brez pristanka pušiti(i) pa makar da nikad u životu nije pušio (ibid. 554-555).

Iz opisanoga može se zaključiti da su ovakvo odijelo imali tek rijetki, imućniji pojedinci iz tadašnjih zadružnih obitelji. Mladići su uglavnom nosili ono što su imali. Uz ovaj opis Draganović navodi što je sve mladićeva obitelj trebala kupiti djevojci, ukoliko je bila u mogućnosti:

Prije svadbe mora momačka kuća, ako baš nije sjeromašna, kupiti curi: 1. kićen gunj (suknjeni kaput) s crljenim ili žutim gajtanima do koljena dugačak od 40 do 70 kruna; 2. svionu reku (svilenu bluzu) i suknju do 40 kruna; 3. svioni zapreg (pregaču) priko suknje; 4. četjeri svione

---

³⁵ Imenica srednjeg roda *ruho* u toliškome kraju, u kojem se govori starostokavskom ikavicom, izgovara *ruvo* bez izgovaranja fonema h. Pod ovim nazivom podrazumijeva se isto značenje kao i kod standardne riječi ruho, koja u sebi uključuje i ovaj naziv u značenju: 1. odjeća, haljine, roba, ruvo; 2. *etnološki* djevojačka oprema koju udavača odnosi u mladoženjinu kuću; 3. svećenička odjeća (Anić 2004: 1352). Naziv *ruvo* i danas je u uporabi u toliškome kraju. Koristi se kao naziv za svu pokretnu imovinu koju je djevojka nosila sa sobom kada se udavala.

krpe (marama) na glavu; 5. išcifrani kožu (prsluk) od crne ovčje kože izvezen sitnim i krupnijim kaišcima od svakakvi(h) boja vri(je)dan oko 20 kruna; 6. *burundžuk*³⁶ od čipaka koju će mlada spuščat(i) nuz leđa; 7. škripane cipele (cipele s potplatom), a prije bilo u običaju čizme; 8. četjeri srebrene igle, svaka s talirom i svionom plantikom (vrpcom); 9. dva kupovna cjetića (cvijeta) s kakvom parom od krune do dukata; 10. struku (nisku) dukata ili više struka talira mora svekrva curi pod vrat svezat(i), sjeromašnije svežu po jedan talir ili dukat curi na zrnje (ibid.: 555).

Kupovina svadbene odjeće činila je samo jedan dio izdataka koji je imala mladićeva obitelj. Najviše novca trošili su na darove kojima su darivali razne prosce, ukućane i rodbinu. Ponekad su ti troškovi bili suludi, a svekrve su znale zahtijevati puno više nego što su to djevojačke kuće mogle spremati. Obojica su autora u svojoj etnografskoj građi opisivala izdatke mladićeve obitelji ne navodeći iscrpnije što je za udaju morala spremati djevojčina.

2.3. Prvi pohod žena

Prvi pohod žena nazivao se *male žene*. Činile su ih svekrva i još dvije do četiri žene iz uže obitelji. Njihovi pohodi, za razliku od muških, uvijek su bili po danu. Kao dar budućoj nevjesti svekrva je nosila: novu pregaču, maramu, žensku tkanicu, srebrnu iglu s talirima, svilene šarene vrpce i veliku srebrnu forintu, a ostale su nosile po maramu. Kućnom je domaćinu nosila bocu rakije. Ženama se posluživala užina, a pri polasku kući djevojka ih je *prekrivala* tkanim ručnicima recipročno vrijednosti darova koje su joj donijele. Na povratku su pjevale i pocikivale, a to je ujedno bio i način na koji su susjedstvu i rodbini obznanjivale da su išle djevojci u pohode (usp. Nedić 2014: 198; Draganović 2014: 560-561).

2.4. Drugi pohod žena

Drugi pohod žena bio je nešto brojni stoga su ovaj običaj i nazivali *velike žene*. Njihov broj je ovisio o tome kolika je bila mladićeva rodbina i je li njegova majka išla s drugim ženama u pohode jer su tom prigodom one „vraćale obraz za obraz“. Tjedan dana prije odlaska svekrva je s bocom rakije išla po selu i rodbini pozivati žene da pođu s njom u *velike žene*. Uoči polaska djevojci svekrva je, uz pomoć žena iz kuće i susjedstva, spremala kolače i darove. U nedjelju, nakon *velike mise*, pozvane su se žene skupljale kod mladićeve kuće, a

---

³⁶ Riječ *burundžuk* dolazi iz turskoga jezika. Koristi se kao naziv za fino tkanu svilenu prozirnu tkaninu ili veo, koji se služio ženama da prekriju lice (usp. Klaić 1990: 206; HER 2003: 161; Benković 2014: 600).

potom su sjedale u kola i uz pjesmu odlazile djevojci. Prema Nedićevu opisu svaka je žena trebala sa sobom ponijeti maramu i pola litre rakije, dok je svekrva nosila odjevne predmete i nakit. Uz njih je nosila pečenoga purana, ukrašeni kruh za jelo i kolače od krušnoga tijesta, kao dar svim ukućanima.

Budući da se i ovaj pohod žena odvijao po danu, djevojka ih je dočekivala na dvorištu. S njima se rukovala, a one su ju po redu i časti „prekrivale“ darovima:

Cure i te dvi žene stanu u avliji (dvorištu) prid curskim kućarom (sobom), a svekrva i ostale žene skupe se oko djevojke da ju prikriju (darivaju). Prva svekrva prid svim ženama navuče curi svionu (svilenu) suknju, što joj je doni(je)la, zatim pripaše joj po suknji svioni zapreg, a priko njega ope(t) srmanu tkanu pregaču. Priko ramena pribaci joj šljokanicu rubinu, a pod vrat joj sveže struku (nisku) dukata ili talira. Priko glave joj metne svionu krpu i pribode srebrnom iglom na kojoj je sviona plantika (svilena vrpca) i talir. To su svekrvini darovi djevojki. Čim svekrva prikrije curu svionom krpom stanu sve žene oko cure igrat(i), pocikivat(i) i popjevat igrajuć(i): „Uju, uju, uju!“. Sad počmu i ostale žene curu prikrivat(i). Najprija prikriju (o)ne žene koje su bliže po rodu, a onda ostale za njima. Svaka žena raširi svionu krpu što je doni(je)la, pribaci ju curi priko glave, a ostale žena ope(t) ponove igranje, pripjevanje i pocikivanje. Ostale darove, što su žene podonosile, k(a)o što su: pregače, igle, plantike i drugo daju se curi u ruku ili joj se među priko ruke, a ona to sve daje sestri ili kojoj rodici koja je stala blizu nje. Tako se obredaju sve žene pa se bome nabere pogolema gamara (hrpa) rubinâ, pregačâ, zapregova itd., a na glavi čitav baglič (plastić) svioni(h) i drugi(h) krpa. Kad se to sve svrši ode cura s(a) svim krpama na glavi u svoj kućar te tamo i(h) poskida i posprema (Draganović 2014: 563-564).

Kada darivanje završi, ženama se postavljao ručak, a služila ih je djevojka. Draganović ističe da su cijelo zbivanje pratile žene iz susjedstva i rodbine da vide jesu li se žene „pokazale“ ili „škrtarile“ s darovima. To je ujedno bila prigoda da se prosudi kakva je financijska mogućnost novih prijatelja. Nakon ručka uslijedilo je uzvratanje darova svim ženama proporcionalno darovima koje su one dale djevojci. U predvečerje žene su se uz pjesmu vraćale mladićevoj kući, a tamo su ih dočekivale ostale žene iz susjedstva i rodbine (Nedić 2014: 199-200; Draganović 2014: 564-565).

2.5. Drugi pohod muškaraca

Nakon *velikih žena* opisan je drugi pohod muškaraca, tj. takozvani *veliki ljudi*. Njihov pohod bio je nedjeljom navečer. Domaćin je sa sobom trebao ponijeti dovoljno hrane i pića za sve. Tom je prigodom nosio: pečenoga odojka/svinju, torbu kruha, petnaestak litara rakije te

tri do pet dukata koje je davao djevojci kao *amanet*.³⁷ Draganović navodi da su tek rijetke obitelji mogle sebi priuštiti ovakav trošak. Većina ih je umjesto svinje nosila pečenu kokoš ili gusku, jedan kruh, bocu rakije i nešto sitnoga novca.

Za vrijeme prošnje bilo je mnogo šaljivih scena vezanih uz potragu za prijateljem i izvođenjem lažnih djevojaka. S mladićevim domaćinom pregovarali su kuhari. Dva puta su izvodili lažne djevojke, čije je izvođenje on morao simbolično platiti. Izvođenje prave djevojke pred prosce domaćin je plaćao njezinom bratu, a potom se ona pozdravljala s proscima. Svoj pristanak potvrđivala je uzimanjem pripremljenoga *amaneta* sa stola. Najvažniji trenutak večeri bio je kada je mladićev otac tražio od djevojke da potvrdi svoj pristanak na udaju. Tim je činom mladićev domaćin uvjeravao ljude da je njegova namjera bila ozbiljna te ju je djevojka trebala još jednom javno potvrditi. Nedić je to opisao ovako:

Kada je taj obred gotov, stave siniju (stolić) među prosce. Sad svekar iznese pečeno čitavo krme i stavi na siniju. Također kruv i rakiju. Uz prosce za siniju sjede otac djevojački i ako ima koga strica. Mati djevojačka ne sjeda. Ona upućuje kćerku u službi. Prije nego što počnu jesti svekar progovori: „Braćo, ovdje je jelo i piće, ali ne znam u koje ćemo ime jesti i piti. Ja sam od ovoga moga novoga, kako se nadam, prijatelja zaprosio djevojku pod imenom N, ali kako vidjeste oni nam prvi put izvedoše curetak, a posli priju. Da i ovi ljudi vide da se ja ne šalim, već da zaista sina ženim, neka pristupi prošena djevojka i neka primi svoj amanete“. Na siniju stavi maramu u kojoj su novci zavezani. Prije odmah opasku učine: „Razveži, prijatelju, krpu jer more bit da je krajcar u njoj zavezan“. Ovaj krpu zaveže i novac pokaže. Sad roditelji djevojki govore: „Uzmi, kćeri, amanet, ako misliš ostati na obećanju. Ako li misliš faliti pak se naružiti te sebi i nama obraz oduzeti ne primaj se toga obilježja.“ Djevojka poljubi ruku ocu, materi i svekru te novce pokupi skupa s maramom i dade materi da ih pohrani u sanduk (Nedić 2014: 198).

Nakon pozitivnoga odgovora bila je večera i slavlje uz pjesmu i veselje. Prije polaska kući djevojka je svakome muškarcu davala ručnik, a oni su ju darivali novcem. Pred svitanje muškarci su se vraćali mladićevoj kući gdje ih je dočekivala ostala rodbina i tamo su nastavljali slavlje.

2.6. Mala svadba

Naziv *buklija*³⁸ koristio se za imenovanje takozvane *male svadbe*. U Nedićevu opisu to je bio prvi predsvadbjeni pohod koji je bio dokinut „zbog prevelikog troška, a sve većeg

---

³⁷ Riječ *amanet* preuzeta je iz turskog jezika u značenju zalog, zavjet, oporuka, vjernički dar koji se nekome povjerava na čuvanje (usp. Klaić 1990: 55; HER 2003: 32; Anić. Goldstein 2004: 77; Benković 2014: 598).

siromaštva“ (ibid.). Za razliku od njega, Draganović donosi iscrpan opis navodeći da su se gotovo svi običaji koji su bivali tom prigodom ponavljali na samoj svadbi. Prema njegovu opisu postojala je razlika između bogate i siromašne *buklije*:

Ljudi bude različito spram toga u kakvom je (t)ko stanju i koliko roda ima. Ako je svekar malo tanjeg i sjeromašnijeg stanja onda vodi sa sobom desetak ljudi. Zgodnija i stečenija (uglednija) kuća vodi po dvadeset, a nekad i do trideset i više ljudi (Draganović 2014: 565-566).

Nakon što je domaćin pozvao: braću, stričeve, ujake, tetke, zetove, rođake i susjede da „idu s ljudima nositi bukliju s novcima“ budućoj nevjesti, pozivao je i *čajju*.³⁹ Dan uoči pohoda, kod mladićeve kuće, čajjo je s kuharima spremao hranu koju je svekar trebao ponijeti. Prema Draganovićevu opisu čajjo je za tu prigodu oblačio svoje lakrdijaško odijelo, koje je svojim izgledom slično Nedićevu opisu čajina odijela dan uoči svadbe (Nedić 2014: 200-201).

Nedjeljom navečer, nakon što bi se iz pohoda vratile *velike žene*, muškarci su se pred večeru skupljali u mladićevoj kući gdje su večerali. Za vrijeme večere djevojke su ih ukrašavale cvijećem, a oni su im tu uslugu plaćali. Na čajin poziv svi su ustajali i kretali prema svojim zaprežnim kolima, kojih je tom prigodom bilo pet-šest.

Pored muškaraca u *bukliju* je išla i svekrva sa *ženskim zborom* u pratnji. Uloga ženskoga zbora bila je točno definirana. Prikladnom pjesmom pratio je zbivanja u predsvadbenim običajima i na samoj svadbi. Zorica Vitez pisala je kako je još Milovan Gavazzi upozorio na dramske elemente u svadbenim zbivanjima, a sam ženski zbor, kao i drugi europski folkloristi, povezao je s ulogom zbora u klasičnoj grčkoj drami (usp. Vitez 2003a: 37-41). Ženski zbor je imao važnu ulogu u svadbenim običajima u toliškome kraju. On se razlikovao od drugih skupina koje su pjevali na svadbi po tome što je bio sačinjen isključivo od djevojaka (Nedić 2014; Draganović 2014). Njihov broj varirao je ovisno o imućnosti obitelji i veličini svadbe. Prema zapisima Stjepana Janjića, do sredine pedesetih

---

³⁸ Etimološki gledano riječ *buklija* dolazi iz novogrčkog jezika, a koristi se kao naziv za čuturu ili plosku u kojoj se nosila voda ili piće (usp. Klaić 1990: 202; HER 2003: 153; Anić, Goldstein 2004: 208; Benković 2014: 600). U toliškome kraju naziv *ploska* koristi se u istome značenju i ima važnu ulogu kao predmet u predsvadbenim i svadbenim običajima. Međutim, u opisivanju male svadbe naziv buklija ne koristi se za imenovanje boce s rakijom, premda je i ona bila prisutna, nego uz imenovanje svekrova dara, tj. jabuke s novcima.

³⁹ Naziv *čajjo* je hipokoristik od riječi *čajuš*. Riječ je preuzeta iz turskoga jezika gdje joj je izvorni oblik *čavuş* u značenju: glasnika koji čita naredbe ili nižega vojnoga starešinu u osmanskoj vojsci. U hrvatskom jeziku koristi se kao naziv za svatovskog vođu koji se brine za red i raspoloženje. U toliškome kraju on predstavlja svatovskoga lakrdijaša, posrednika, glavnoga pregovarača i voditelja svadbenoga slavlja. Svatovska uloga čajje ne bira se po rodbinskim vezama ni poznanstvu, nego po vrsnosti samoga pojedinca. Svako selo ima tek nekolicinu takvih pojedinaca, koji su poznati kao *seoske čajje*. Njegov angažman na svadbi se plaća (usp. Knežević 1984: 55; Lasić 1999: 147; HER 2003: 195; Vitez 2003a: 39-41; Baotić 2007: 55; Benković 2014: 601).

godina 20. stoljeća najčešće je bilo šest djevojaka ili mladih žena (Janjić 1959: 16). Dok su zbor sačinjavale isključivo djevojke, one su, pored toga što su bile članice zbora, išle po djevojačko ruho; kitile svatove i kola kod mladoženjine kuće; posluživale za vrijeme svadbenoga ručka i večere.

Pred djevojačkom kućom dočekivala su ih zatvorena vrata i pregovori s kuharima. Njima su plaćali ulaz u dvorište. Nakon toga ulazili su u kuću i sjedali za pripremljen stol. Prije same večere kuhari su izvodili šale s lažnim čibukom, kavom, mesom i lažnim djevojkama, a potom je slijedio glavni događaj večeri kada je djevojka trebala ponovno potvrditi svoj pristanak na udaju. Svekar je zamolio ukućane da mu izvedu prošenu djevojku, a on je na stol stavljao svoj dar:

Na to domaćin izvadi iz telečka (torbe) plosku rakije, jabuku i metne kraj ljetnice (ukrašena kruha) na sofru. U jabuku je zaboden vižlîn (srebreni turski ili austrijski novac) od 12 novčića, a na jabuku ozgor metne svekar dvadeset do četerest kruna u gotovu. Jabuka i vižlîn spada po starinskom adetu (običaju) k(a)o neki otkup pritelju (djevojačkom ocu) i zove se buklija (Draganović 2014: 567).

Nakon što je svekar zatražio da se izvede djevojka, njezin brat bi ju doveo, njemu bi izvođenje platio, a onda bi uslijedilo pitanje pristaje li djevojka na udaju:

„Draga moja, eto amanet! Do sad si nam (h)tjela, a ak(o) (h)oćeš i sad i misliš da si naša uzmi amanet!“ Cura na to ništa ne odgovori, već šuteć(i) poljubi najprije oca u ruku pa onda svekra. Zatim uzme isprid svekra plosku rakije i daje ocu, poljubi ga i drugi doba (put) u ruku da mu tim iskaže svoju zafalnost za to što joj daje dozvolu. Curski otac naime pokaže da je sporazuman tim što primi plosku od (k)ćeri. Kad je cura izručila ocu plosku rakije i on nazdravi odma(h) se povрати prid svekra te uzam svoju vezenu maramicu iza pojasa, raširi ju i pokrije njom bukliju i novce na njoj, da se ne dotakne toga golom rukom, uzme onda sve zajedno i ode otale (odatile) o(d)ma(h) u svoj kućar (ibid.).

Ukoliko bi djevojka odgovorila potvrdno, ona bi iskazala poštovanje svojem ocu i budućemu svekru, domaćini bi se zagrliti i poljubili, puške opalile, a djevojački zbor zapjevao. Potom su kuhari posluživali kavu i večeru. Za vrijeme večere u pohode su dolazili mladićevi kuhari i kuharice kao maskirana lakrdijaška skupina koja je jedno vrijeme zabavljala male svatove, a potom se vraćala kući. Prije polaska kući čajo je javno izvikivao darove što ih je djevojka spremila gostima, a za njih je dobivala uzdarje u novcu. Prosci su se uz pjesmu rastajali od zaručnice kuće nastavljajući slavlje kod zaručnika.

Iz navedenih opisa može se iščitati kako je buklija bila izniman običaj koji su sebi mogle priuštiti tek rijetke imućne obitelji. O njoj su često pisali etnografi iz toliškoga kraja premda je ona bila više iznimka nego pravilo. Nedić navodi kako je u njegovo vrijeme već

bila dokinuta „zbog velike raskoši“ (Nedić 2014: 200), a Draganović je opisao kako još uvijek postoji uz napomenu:

Uvijek se ne čini baš ovoliki trošak, kako je vod spomenuto. Ako je kuća malo sjeromašnija, a cura iz istog sela, onda to sve more i s manje troška proč(i) (ibid.: 570).

Pored toga, neke su djevojke raskidale zaruke i odlazile za drugoga. Nastalu „štetu“ namirivala je ona strana koja je prekršila ugovor i danu riječ. Ako bi mladić našao drugu djevojku i ostavio zaručenu, svi darovi u robi i novcu koje je dobila ostavljena, pripadali su njoj. Međutim, ako je djevojka „prevarila“ i otišla za drugoga, njegova je obitelj morala ostavljenome nadoknaditi „gubitak“ svih darova u novcu. Bez obzira je li djevojka bila ostavljena ili je sama ostavljala zaručnika, mogla je zadržati darovanu odjeću, a novac i nakit je trebala vratiti. O raskidu zaruka i eventualnoj nadoknadi nastale štete, domaćini su morali izvijestiti mjesnoga župnika, koji je u takvim slučajevima najčešće imao ulogu „miritelja“. Prije polaska u novu prošnju oba domaćina morala su dobiti potvrdu od župnika da su njihovi „dugovi i potraživanja“ izmireni i tek su s njom mogli ponovno ići u novu prošnju. Stoga i ne čudi što je Draganović u opisu potvrđivanja djevojačkoga pristanka na udaju naveo kako je mladoženjin domaćin bio na oprezu. Nije dopuštao da se slavlje uopće započne sve dok djevojka sama ne izađe i kaže da ostaje pri prvotnom obećanju o udaji za njegova ukućanina.

2.7. Zaruke i prstenovanja u crkvi

Opis običaja vezani uz zaruke i prstenovanje u crkvi najmanje su zastupljeni u opisivanju svadbenih običaja u toliškome kraju. Ne znam koji je razlog tomu, ali mogu naslutiti da je jedan dio etnografa podrazumijevao kako je to samorazumljivo i da se o tome ne treba pisati. Antun Radić u svojoj *Osnovi* nije postavljao pitanja vezana uz to. S druge strane, većinu rukopisne građe pisali su svećenici, koji su još na filozofsko-teološkom studiju naučili što treba činiti pri samom obredu prstenovanja, a sukladno tomu možda su pretpostavili kako tu nema što biti nejasno. U starim obrednicima vjenčanja pronašao sam opis obreda prstenovanja, ali tu se uglavnom spominje samo blagoslovna molitva i škropljenje prstenja (usp. Kašić 1640: 240-246; *Rituale Strigoniense* 1715: 126-139; *Rituale Zagradiense* 1729: 156-168; *Rituale Zagradiense* 1796: 173-194; *Kaločki obrednik* 1738: 212-229; *Rituale romano seraphicum OFM* 1888: 20-27; *Rituale Romanum* 1893: 233-259; *Đakovački obrednik* 1878: 120-130; *Manuale ritualis Bosniae et Hercegovinae* 1914: 246-267; *Rimski obrednik* 1929: 243-249). Ni u jednom se ne navodi kako se to u činilo praksi. Od kraja

šezdesetih godina 20. stoljeća zaseban obred prstenovanja ukinutje i inkorporiran je u obred sakramenta ženidbe (*Red vjenčanja* 1970: 7-31).

Petar Draganović jedini je opisao dio običaja vezanih uz zaruke i prstenovanje u crkvi. On je naveo kako je župnik u nedjeljnim župnim obavijestima najavljiavao u koje su dane i u koje vrijeme bile zaruke i prstenovanje. Krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća vjenčanja su uglavnom bila u studenome. Zbog velikoga broja parova, koje je trebalo zaručiti, zaruke su bile najmanje dva dana u tjednu, a tako i prstenovanje svih zaručenih parova. Zaručnikov je domaćin, nakon što bi u župnim obavijestima čuo za termine zaruka i prstenovanja, tu istu večer išao u pohode zaručničinom ocu „na dogovor“. Tom prigodom je provjeravao je li djevojka držala do dane riječi te u koje su vrijeme zaručnici trebali ići u crkvu kako ne bi došlo do nesporazuma.

Prije nego što su bili prstenovani, zaručnici su trebali „odraditi obvezne dnevnicе“. Naime, u Vrhbosanskoj nadbiskupiji i danas postoji običaj da zaručnici trebaju platiti zaruke u protuvrijednosti dviju dnevnica (jedna dnevnicа je bila oko 50 KM) ili ih odraditi u župi u kojoj su se zaručivali (usp. Miletić 1828). Zaručnice su uglavnom pomagale oko čišćenja crkve, samostana ili su dolazile kopati i raditi neke ženske poslove. Neke su svećenicima donosile ručnike i druge darove. Zaručnici su dovozili šljunak ili radili poslove koji su bili u tome trenutku potrebni. Uglavnom je to bivalo neposredno pred prstenovanje. Draganović navodi kako su se početkom dvadesetoga stoljeća i tu dogodile neke promjene:

U (o)voj župi bio je običaj od starine da momak dođe dan prije prstena svo(j)em župniku i da mu donese na ramenu otesan debeo (h)rastov kolac za tarabu (ogradu). Osim toga, radio bi ti dan brez ikak(v)e plaće šta mu se rekne. Cura bi ti isti dan doni(je)la župniku pavlaku (jastučnicu) i češljala bi ti dan perje jal vunu. Sad je toga običaja nestalo. Mjesto toga mora momak, uoče prstena, da dovuče (doveze) župniku troja kola pruda (šljunka) u avliju (u crkveno dvorište) ili mjesto pruda da plati tri krune. Cura i sad, k(a)o i prije, donese po pavlaku ili plati po 80 helera mjesto toga (Draganović 2014: 571).

Na dan ugovorenih zaruka i prstenovanja dolazili su mladić i djevojka u crkvu u *misnoj*, svečanoj odjeći. Djevojku je pratila jedna žena iz njezine obitelji. Pred župnim je uredom bilo više parova, a svi su unutra ulazili pojedinačno. Svećenik bi: najprije obavio pojedinačne zaruke za svaki par; ispunio osnovne podatke o zaručnicima; pitao ih o njihovoj slobodnoj volji, kao preduvjetu za valjano sklopljene zaruke te je li postojala kakva druga ženidbena zapreka. Nakon što bi to utvrdili, govorio im je o osnovnim dužnostima i obvezama koje su proizlazile iz sakramenta ženidbe. Potom ih je pitao koliko poznaju kršćanski nauk, provjeravao znaju li osnovne molitve i ako su znali, upisivao ih je u knjige zaruka. One koji

nisu znali, vraćao je sa zadatkom da do narednoga termina nauče traženo, ukoliko se žele prstenovati. Sam obred prstenovanja bio je u crkvi, a tekao je ovako:

Sad se svi upisani monci i cure saberu u crkvi prid o(l)tar, svaka cura do svo(j)eg monka. Svaki momak donese po srebrni prsten, a zove se „prstênski prsten“. Svećenik zađe redom te pokupi od svi(j)u momaka prstenove i natiče i(h) redom na jedan štapić. Iza toga upita svećenik tri doba izasepce (puta zaredom) monke i cure da li se zaručuju drage volje. Kad oni to jednoglasno potvrde, blagoslovi svećenik prstenove i vrati svakom svoj. Sad momak uzme blagoslovljeni prsten i natakne ga curi na prstenjak desne ruke. Cura sad uzme i provuče monku kroz fermente fini čunčani, prstênski otarčić (tkani ručnik) i dađe mu u ruku zlatom vezenu maramicu. Sad oni nisu više njegova cura i nje momak, već od danas zaručnik i zaručnica (ibid.: 571-572).

U prvu nedjelju, nakon zaruka, započinjali su ženidbeni navještaji. Navještaji su trebali biti tri uzastopne nedjelje ili blagdane, ukoliko zaručnici nisu pisali molbe za oprost od prvoga, drugoga ili sva tri navještaja. Oprosti su se morali plaćati. Tu istu nedjelju bio je još jedan pohod žena iz zaručnikove obitelji. K zaručnici su išle takozvane *prstenske žene*. Bilo ih je od četiri do osam. Uz svekrvu išle su po prvi put kuma i *starosvatica*, supruga staroga svata, a zaručnici su nosile: *prstênski kolač* na njemu konca ili vune; svilenu maramu; iglu s ukrasnom vrpcom i talirom; *prstênski cvijet* i na njemu srebrni novac. Zaručnica ih je, kao u svim ženskim pohodima, dočekala na dvorištu, a one su joj svečano uručile darove uz pjesmu i igru u mjestu. Potom su ulazile u kuću i užinale, a svekrva je tom prigodom ugovarala kada će doći na *dogovor* glede darova što ih je zaručničina obitelj trebala spremati za nove ukućane, rodbinu i svatove. Prije polaska kući zaručnica je žene prekrivala ručnicima, a one su joj uzvraćale uzdarjem u novcu (ibid.: 572).

2.8. Predsvadbeni dogovori i priprema hrane

Iz Nedićevih i Draganovićevih rukopisa može se iščitati kako su u predsvadbenim običajima bili brojni dogovori, potvrđivanja i provjere je li netko od zaručnika odustao od zaruka i sklapanja braka. Provjerom i dodatnim potvrđivanjem dane riječi izbjegavala se javna sramota ukoliko je jedna strana odustala ili pronašla nekoga drugoga. Nedić je opisao kako je svekar u pratnji dvojice muškaraca išao na „posljednji dogovor“ kod prijatelja nekoliko dana prije svadbe, a Draganović je precizirao i vrijeme navodeći kako je to bilo uoči svete Kate (25. studenoga). To je ujedno bila prigoda da se provjeri je li zaručnica ostala pri danoj riječi, a svekar je tom prigodom donosio vjenčanu odjeću koju je zaručnici kupovala zaručnikova

obitelj. Posljednjom provjerom, dogovorom o danu i vremenu kada je domaćin trebao doći sa svatovima i donošenjem mladenkine vjenčane odjeće, završava se opis predsvadbenih običaja.

Povratkom zaručnikova domaćina kući, pozitivnim vijestima da će biti svadba i da je djevojka ostala pri danoj riječi, započinjala je priprema za samu svadbu. Dan uoči svadbe skupljali su se kuhari i kuharice iz susjedstva i rodbine *u ispomoć*. Njih su domaćin i domaćica *ugovarali* čim bi saznali da će biti svadba u njihovoj kući. Nekoliko dana prije svadbe *pozivali* su ih da dođu raditi. Domaćinska je kuća imala onoliko posluge i kuhara koliko je sama sebi *uzajmila* odlazeći rodbini, prijateljima i susjedima na različite događaje od krštenja, sprovoda, građe, ukopa do raznih poslova na polju i okolo kuće. Draganović je istaknuo kako su se svi pozvani dobrovoljno prihvaćali posla, a između njih su se određivali glavni kuhar i kuharica koji su s čajem nadzirali sve poslove. Za velike svatove kuhari su trebali zaklati kravu ili junicu, prase i jednoga debeloga krmka, a kuharice su trebale napeći dosta kruha, pita i kolača za sva tri dane svadbe (Nedić 2014: 200-201; Draganović 20174: 573).

3. Trodnevno svadbeno slavlje

Opis svadbenih običaja Nedić i Draganović smještaju krajem studenoga u najbližu srijedu oko blagdana svete Katarine Aleksandrijske (25. studenoga). Prvi dan svadbe isprepleten je opisom običaja kod mladoženjine i mladenkine kuće. Običaji pred mladoženjinom kućom opisani su u dva navrata. Prvi je povezan uz ceremonijalno okupljanje svatova pred mladoženjinom kućom, svečani doček svatovski časnika i/ili odlazak po njih, njihovo ukrašavanje, zajednički objed, molitvu i ispraćaj mladoženje i njegovih svatova, a drugi uz povratak svatova s mladenkom, njezino uvođenje u novi dom, svadbeni ručak i/ili večeru i polijeganje mladenaca. Između njih opisani su običaji kod mladenkine kuće od dolaska svatova, prepreka na ulazu u njezino dvorište, ručka, izvođenja lažnih djevojaka i prave mladenke, darivanja mladoženje, oproštaja mladenke od obitelji i odlaska na vjenčanje. Kako su ih opisali i u čemu su se podudarali i razlikovali, bit će u predstavljeno nastavku.

3.1.Prvi dan trodnevnoga slavlja - okupljanje svatova pred mladoženjinom kućom

Na početku opisa prvoga dana svadbe Nedić navodi kako je čajo u ranojutarnjim satima budio mladoženjine ukućane najavljujući vrijeme ustajanja i žurnoga spremanja.

Draganović ne navodi kako su se ukućani spremali, nego je opisao ranojutarnji čajin odlazak po kuma i staroga svata. Bez obzira jesu li svatovi dolazili sami ili u pratnji čaje, kuhari i kuharice su ih s pjesmom dočekivali na ulazu u dvorište. Ulaz i pjesmu su kum, stari svat, *prikumak*,⁴⁰ *endija*⁴¹ i ostali svatovi trebali platiti. Uz njih su bile djevojke koje su ukrašavale svatove, posluživale za vrijeme objeda, a ujedno su bile dio ženskoga zbora koji je pratio svatove (Nedić 2014: 201; Draganović 2014: 575).

Budući da je ženidba bila jedan od posebnih dana u životnom ciklusu pojedinca, Nedić je istaknuo izgled mladoženjina svadbenoga odijela:

Ukućani poustaju, svatko se svečano oprema, a osobito mladoženja koga ovdi i duvegijom zovu. Šala nije valja u punice, valja na vjenčanje, to je najsvečaniji dan u životu. Imućniji obuju: nove čorape, čizme ili cipele, poturlače ili nove pantole, novu tkanicu oko sebe, novi koporan, ječermu i fermen, polu svilenu krpu oko vrata, novi šešir ili fes⁴² na glavu. Na šešir s obadvije strane visoko paunovo perje razporedito poput lepeze ili kita kupovnoga cvi(je)ća za fes pripeta. To je nakit mladoženje, a na sve ovo ogrne novi gunj, ako je hladno. Otac ženjenika ili ako nema oca njegov zastupnik, i on se opremi dolikujućom odjećom, a tako i kočijaš. Svekrva ne ide po djevojku, ali i ona se lipo opremi (Nedić 2014: 201).

Iz navedenoga se može zaključiti kako Nedić opisuje što su imućniji mladići nosili na dan svadbe ne navodeći što su nosili oni koji su bili slabijega imovinskoga stanja. Ovo je ujedno drugi Nedićev opis izgleda mladoženjina odijela koji je sličan opisu što su sve roditelji trebali kupiti sinu kada im je najavio ženidbu.

Za razliku od njega Draganović ističe kako novo odijelo i nije bilo toliko važno. Jedan od razloga je i taj što se nova košulja i onako nije vidjela ispod ostale odjeće, a drugi da je u toj istoj odjeći mladoženja trebao spavati prve bračne noći. On potvrđuje Nedićev navod da su mladići nosili „čovane hlače“ (ibid.). Međutim, Draganović naglašava da su rijetko bile posve nove. U pojedinim obiteljima bile su nasljedne pa se događalo da su se u istim hlačama vjenčavali otac i njegovi sinovi. Razlog tomu bila je „neimaština i velika skupoća“, a oni koji to sebi nisu mogli priuštiti, pozajmljivali su ih od suseljana ili su kupovali na tržnici jeftinije

---

⁴⁰ *Prikumak* je naziv koji se koristio za imenovanje kumova pomoćnika, a često i njegova kočijaša. To je bila jedna od svatovskih uloga koja je mogla izostati (usp. Vitez 2003a: 40; HER 2003: 1040).

⁴¹ Prema opisima Zorice Vitez naziv */j/enga*, */j/endija*, */j/endibula* karakterističan je za dinarsko područje i Slavoniju. U sjevernim dijelovima Hrvatske koriste se nazivi „po/d/snehalja, posnaš/n/ica i podsneš“, a u gradskim sredinama „djeveruša“. Uloga im je slična, a uglavnom su se povezivale uz mladenkinu pratilju (Vitez 2003a).

⁴² Imenica *fes* potječe iz turskoga jezika. Koristi se kao naziv za imenovanje kape tamnocrvene boje izrađene od čohe u obliku krnjega stošca. Često su je ukrašavali svilenom kičankom. U toliškome kraju nosili su je mladići i djevojke. Razlikovali su se prema načinu nošenja i vrstama ukrasa. Djevojački fes bio je ukrašen srebrenim iglama, novcem, broševima i zrnjem, a muški ponekad samo cvijećem ili ukrasnim perjem (usp. Baotić 2007: 94; Benković 2014: 604.).

plave hlače (Draganović 2014: 575). Iz navedenoga se može zaključiti kako razlike u opisima nastaju ovisno iz koje pozicije etnograf opisuje. Nedić je bliže idealiziranome modelu, dok Draganović navodi da su mladoženje nosili što su imale i kako su sebi mogli priuštiti u tome trenutku.

3.1.1. Doručak kod mladoženje

Prije polaska svatova mladenkinoj kući, nakon svečanoga okupljanja, svatovi su sjedali za stol. Čajo i kuharice posluživali su im doručak. Za to vrijeme djevojke su vani ukrašavale zaprežna kola raznim cvijećem, zelenjem, ukrasima od papira i ručnicima, a pred kraj su doručka ulazile u kuću i kitile svatove domaćim i/ili kupovnim cvijećem. Krajem devetnaestoga stoljeća na poseban su način ukrašavale mladoženjin šešir, a u međuvremenu je kum stavljao svoj šešir na mladoženjinu glavu kako mu ne bi što naštetilo. Tako je bilo sve do prvih desetljeća dvadesetoga stoljeća, kada su nastupile promjene. Djevojke su prestale ukrašavati mladoženjin šešir, a ružmarin ili neki drugi cvijet stavljali su na lijevu stranu prsa. Njegov ukras se razlikovao svojom veličinom i izgledom od ostalih svatova. Mladoženja sa sobom nije nosio novac, a sve što je trebalo darovati ili platiti na svadbi u njegovo ime činio je kum (Nedić 2014: 201-202; Draganović 2014: 575-576).

S doručkom u mladoženjinoj kući nije se previše duljilo. Vrijeme polaska mladenkinoj kući čajo je najavljivao udaranjem klepkom i vikom:

„Azurkinja, kićeni svatovi! Daleko nam valja putovati! Tuđa zemlja, kalauza (vodiča) nema! Tuđi ljudi, ne znamo im čudi! Kratki danci, a dugi konaci! Nek je naše na okupu društvo“ (ibid.: 576).

Njegovo upozorenje popratio je ženski zbor pjesmom opomenuvši staroga svata da je vrijeme za polazak:

Stari svate, dragi brate, diži svatove!

Ja ću tebi poigrati, ti ćeš meni dukat dati,

ako ćeš mi i dva dati, još ću bolje poigrati (Nedić 2014: 202).

Pred polazak po mladenku mladoženja je molio roditeljski blagoslov kleknuvši pred njih, a potom su svatovi izlazili iz kuće i sjedali u kola. Mladoženjina majka i kuhari škropili su svatove blagoslovljenom vodom moleći Vjerovanje ne bi li izmolili sretan put i povratak kući.

3.1.2. Raspored kola, blagoslov i putovanje do mladenkine kuće

Budući da je redoslijed bio jedan od bitnih elemenata, koji su u opisu svadbenih običaja istaknula obojica autora, trebalo ga je poštivati i u rasporedu kola. Nedićev opis svadbene povorke znatno je kraći, dok Draganović opisuje raspored svatova u šest zaprežnih kola. Zbog preglednosti opise sam rasporedio u Tablicu 1.

Tablica 1. Raspored zaprežnih kola na putu do mladenkine kuće.

Red broj	Prema opisu fra Bone Nedića	Prema opisu Petra Draganovića
Prva	Kola staroga svata – kola svatovskog starješine u kojima su išli stari svat, njegov kočijaš i dio djevojačkoga zbora	Domaćinova kola – u njima su išli domaćin, njegov kočijaš i endžija
Druga	Kumova kola – s njim su išli kum, mladoženja i prikumak kao kumov kočijaš	Kumova kola – u njima su išli kum, njegov kočijaš i mladoženja
Treća	Domaćinova kola – u njima su išli domaćin, njegov kočijaš, čajo i ostatak djevojačkoga zbora	Kola staroga svata – u njima su išli stari svat i dio djevojačkoga zbora
Četvrta		Kola u kojima su išle <i>muštulugdžije</i> ⁴³
Peta		Djevojačka kola - u kojima su išle djevojke koje su pjevale na svadbi
Šesta		Vesela kola – u kojima su išli svirači i čajo

Iz navedenoga je vidljivo kako je broj opisanih kola u svadbenoj povorci znatno manji kod Nedića, ali da je uvećani broj kod Draganovića relativan. Nedić navodi kako su bila bitna troja kola: staroga svata, kuma i domaćina, a ostala su mogla izostati. Mijenjao se raspored predvodnika svadbene povorke, ali je u oba primjera mladoženja išao s kumom. Njihove svadbene povorke razlikovale su se i po opisu ženskoga zbora. Nedić navodi da je on išao sa svatovima raspoređujući se po kolima gdje je bilo slobodnoga mjesta, ali da se vozio ka zaručničkoj kući bez „pjesme, cike i udaranja u glazbala“. Izostavljanje pjesme i veselja potkrijepio je stihovima *Kud idete kićeni svatovi, umrla vam kićena djevojka* (Nedić 2014: 202-203). Draganović navodi kako su one imale svoja zasebna kola i kočijaša koji ih je vozio

---

⁴³ Naziv *muštulugdžija/e* koristio se za imenovanje glasnika koji su donosili radosnu vijest. U svadbenim običajima u toliškome kraju tu su ulogu imali mladoženjini rođaci i prijatelji. Bilo ih je do pet na jednoj svadbi (Draganović 2014: 613).

te kako je svatovska povorka cijelim putem bila vesela. Djevojački zbor je pjevao, a mladići su pucali iz pušaka (Draganović 2014: 577).

3.2. Kod mladenkine kuće

Nedić i Draganović opisali su običaje kod mladenkine kuće iz perspektive zaručnikovih sudionika. U tome nisu imali velikih odstupanja, a o ponašanju njezinih ukućana govorili su samo u dijelovima koji su se doticali jedne i druge strane. U kratkom vremenu odvijalo se mnoštvo običaja koje je trebalo obaviti prije nego što su svatovi kretali prema crkvi na vjenčanje.

3.2.1. Prepreke na ulazu u mladenkino dvorište

Putovanje do mladenkine kuće nije opisivano. Došavši pred njezinu kuću svatovi su nalazili ulazna dvorišna vrata zatvorena. Prema Nedićevu opisu s druge strane su stajale mladenkine djevojke u kolu. Ugledavši mladoženju one su zapjevale:

Od tri vrste od četjeri, daruj kolo mlado momče, čisto zlato mladu Katu.

Ako nećeš darovati, kolo ćemo pokidati, lipu Katu drugom dati (Nedić 2014: 203).

Mladoženja nije govorio ništa, nego je iz džepa izvadio ukrašenu jabuku s novcem i bacao ju u mladenkino „djevojačko kolo“. Nakon toga djevojka, koja je uhvatila jabuku, otvarala je ulazna vrata i puštala svatove u dvorište.

Petar Draganović donosi nešto drugačiji opis ovoga običaja. U njegovom opisu pred zaručnicinu kuću najprije su dolazile *muštulugdžije* na konjima, kao svatovski glasnici. Tamo su ih rado dočekivali, primali vijest o dolasku svatova, častili rakijom i darovali im po ručnik. Konjanici su se vraćali svatovskoj povorci i s njima ponovo dolazili. Svatovi su dolazili do ulaznih vrata, koja su čuvali mladenkini kuhari i *kapidžija*⁴⁴. U ime domaćina čajo je pregovarao s njima, ali oni nisu otvarali dok im se „ključevi ne pozlate“. Nakon dogovora o simboličnoj visini iznosa i plaćanju čuvari su otvarali vrata, a svatovi su uz viku i veselje ulazili u dvorište. Mladoženjino darivanje jabukom mladenkinoga djevojačkoga kola je slično kao i kod Nedića s tim da Draganović navodi kako su se djevojke „otimale“ koja će ugrabiti jabuku jer se ta, prema vjerovanju, trebala sljedeća udati (Draganović 2014: 577-578).

---

⁴⁴*Kapidžija* dolazi iz turskoga jezika i koristi se kao naziv za vrataru pa otuda dolazi naziv koji koriste Nedić i Draganović u svojim opisima (usp. Klaić 1990: 659).

3.2.2. Ručak kod mladenkine kuće

Nedićev opis ručka kod mladenkine kuće je kratak i sažet. On navodi kako se s ručkom nije previše duljilo jer se svatovima žurilo na vjenčanje u crkvu. Najprije je čajo iznosio na stol darove što je za tu prigodu spremio domaćin, a mladenkina majka je i sama iznosila nešto jela. Za razliku od njega Draganović opisuje emocionalno stanje mladenkinih ukućana. On naglašava kako su bili prijazni, ali tužni i žalosni jer im se udavala ukućanka. To se napose odražavalo na majčinom licu, osobito ako joj se kći udavala u drugo selo i župu.

Nakon ulaska u dvorište svatovi su sjedali za stol. Ručak nije mogao početi bez mladenkinoga oca, ali njega nije bilo. Svekar bi zatražio od kuhara da ga dovedu, a tu je uslugu morao platiti. Po dolasku mladenkin se otac pozdravljao s mladoženjinim domaćinom i svatovima i sjedao kraj njega, a za njim su sjedali mladenkini *uzovnici*.⁴⁵ Prije samoga ručka kuharice su posluživale kavu, koja se plaćala, a onda je čajo iznosio pripremljenu hranu na stol (Nedić 2014: 203; Draganović 2014: 578).

3.2.3. Izvođenje lažne mladenke

Scena izvođenja lažnih mladenki u etnografskim opisima svadbenih običaja ponavljala se nekoliko puta. Opisali su je kod pohoda *velikih ljudi*, *buklije* i na dan vjenčanja za vrijeme ručka u mladenkinoj kući. Nakon što bi muškarci posjedali za stol, svekar je tražio da mu se izvede isprošena djevojka. Kuhari i kuharice taj su trenutak koristili kako bi zbijali šale s novim prijateljima, a ujedno zaradili nešto novaca. Umjesto tražene djevojke najprije su izvodili desetogodišnju djevojčicu, a potom stariju ženu. U Draganovićevu opisu kuhari su najprije izvodili mladića spremljenoga u žensku odjeću, a potom neku drugu djevojku (usp. Nedić 2014: 198. 204; Draganović 567-568).

Iz navedenih primjera može se istaknuti kako je običaj izvođenja lažne mladenke postojao, ali da bi bilo bolje nazvati ga običajem izvođenja lažnih mladenki. U sva tri primjera opisano je izvođenje dviju mladenki. Pored toga vidljiva je razlika između navedenih primjera. Nedić donosi dva puta sličan opis izvođenja djevojčice, starije žene i na koncu

---

⁴⁵*Uzovnike* su svojevremeno činili samo muškarci iz mladenkine rodbine i susjedstva. Prema opisima svadbenih običaja u toliškome kraju oni su bili „počasni gosti“ koji su sjedali za stol u mladenkinoj kući s mladoženjinim svatovima. Njih je ona službeno pozivala nekoliko dana prije same svadbe (usp. Janjić 1959-1960: 55; HER 2003: 1402; Anić 2004: 1707).

isprošene djevojke. Za razliku od njega Draganović navodi kako je prigodom prvoga izvođenja umjesto djevojke bio mladić obučen u staru odjeću, drugi put bila je lažna djevojka, a treći put isprošena. Ne može se pouzdano utvrditi jesu li te razlike nastale u vremenskom rasponu između jednoga i drugoga zapisivanja. S druge strane, možda su oni bili odraz posebnosti svakoga sela u toliškome kraju ili domišljatosti kuharske družine koja se tom prigodom šalila, nasmijavala sudionike, vodila pregovore s mladoženjinim domaćinom i nastojala zaraditi nešto novaca.

3.2.4. Mladenkina svadbena odjeća i ogavlje

Izgled mladenkina svadbenoga odijela nezaobilazan je u etnografskim opisima svadbenih običaja. Fra Bono Nedić opisuje što je sve djevojka „trebala“ obući na dan vjenčanja kada se udavala u bogatu zadružnu kuću. Za tu prigodu odjeću joj je kupovala mladićeva obitelj. Nju je donosio svekar u posjetu nazvanom *veliki ljudi* ili kada je išao mladenkinoj kući na *ugovor za vjenčanje* dva dana prije svadbe.

Uoči samoga vjenčanja *endija*⁴⁶ je odlazila kod mladenke na konak. Budući da je bila udana žena, imala je iskustva u spremanju svečane odjeće. Na sam dan vjenčanja pomagala je mladenki obući svadbenu odjeću i uređivala joj je ogavlje:

Djevojka je pod duvakom.⁴⁷ Ona je za vjenčanje odjevena svečano. Ima na sebi rubinu najnakićeniju. Na nogama visoke crljene štrunfle (crvene čarape), a po njima stupalo vezeno više puta sa zlatom. Na nogama, ako je blato, čizme, inače visoke škripane (potkovane) cipele ili vezene papuče. Opasana je običnom ženskom tkanicom. Doljnje tilo krije suknja posve crljena ili svilena od različite boje. Po suknji je pripasan svileni zapreg. Na leđima, ako je toplo, ima vezeni crni kožuh vri(je)dan od 5-10 forinti ili reklju s naram(en)icama ili jankle svileno ili čovano. Ako je hladno još po tome dođe gunj vri(je)dan 20-25 forinti. Na glavi ima fes, a po fesu krpu krmez do povrh nosa pridvostručita. Po ovom dugački burundžuk (veo),

---

⁴⁶ U toliškome kraju *endija* se birala između udanih žena iz mladoženjine obitelji ili bliže rodbine. Najčešće je tu ulogu imala mladoženjina udana sestra, najmlađa nevjesta u kući ili najmlađa strina. Imala je ulogu mladine pratilje i njezine zastupnice za vrijeme trodnevnoga svadbenoga slavlja. Endija je imala najvažniju žensku ulogu na svadbi. Ranije je zastupala svekrvu na svadbi, a pored te uloge bila je prva žena koja je vodila računa o potrebama mladenke. Uz čaju imala je ulogu glavne posrednice između mladenke i svatovskih časnika. Pored toga pjesmom je predvodila ženski zbor u pregovorima pred zatvorenim vratima mladenkine sobe i za vrijeme sjedanja mladenke svekrvi u krilo (usp. Baotić 2007: 91; Benković 2014: 604. 606).

⁴⁷ Imenica *duvak* u toliškome kraju koristi se za imenovanje mladenkina svadbenoga ogavlja sa svim njegovim dijelovima. Neke od kazivačica su govorile: „Duvak se koristi kao naziv za imenovanje cijeloga mladnog ogavlja. Ja sam se pod duvakom udala. Ništa nisam vidjela pred sobom. To je bilo davno tamo još početkom 1960-tih. Onda je došla nova moda. Mlade su se počele udavati pod šlajerom i to otkrivena lica“ (kazivala J. M. iz Tolise, Božić 2008.).

koji ide povrh glave te se unakrst savija na prsima i veže se na krstima te se krajevi istog sastaju na struku. Krpa krmez i burundžuk kriju lice djevojki do pola nosa te ona samo vidi prid sobom. Ako će kud dalje pogledati, mora rukom duvak podignuti, a ujedno i svoju glavu da što vidi“ (Nedić 2014: 204).

Za razliku od Nedićeva detaljnoga opisa Petar Draganović u nekoliko je navrata donosio tek ulomke o izgledu mladenkine svadbene odjeće uz opis nakita kojim je ukrašavala oglavlje. Najprije donosi ulomak u kojem je opisao kako je endija pomno odabirala svilene vrpce, igle, ukrase i nakit za vrijeme prevoženja zaručnčina ruha, dan uoči svadbe, a potom donosi opis izgleda mladenkina oglavlja prigodom njezina izvođenja i prikazivanja darova mladoženji:

Mlada stoji njeko vrime s endijom čekajuć(i) da se ru(h)o počme prikazivat(i). Ona je poduvačita priko lica farbanom svionom krpom (obojanom svilenom maramom), a ponjekad „rešetkom“ (bijelom maramom izrađenom kukičanjem) od čipaka. Ako se mlada poduvači farbanom svionom krpom, onda joj se ne vidi lica nikako, a ni ona ne vidi ništa dok ne podigne duvak. S glave joj se spušća burundžuk (veo) od čipaka niz leđa. Onaj dio burundžuka što dolazi do čela opšiven je zlatnim širitom. Na glavi je u mlade vi(je)nac od kupovni(h) ružica i mloge svione plantike (svilene vrpce) pribodene srebrenim iglama“ (Draganović 2014: 579).

Izgled mladenkina oglavlja ovisio je o mogućnostima pojedinih obitelji. U njegovom opisu može se iščitavati supostojanje tradicionalne odjeće, ali i prihvaćanja suvremene mode. Njegova posebnost isticala se u pojedinim dijelovima koji su služili kao zaštita mladenke od zlih utjecaja pomoću šarenih vrpce, crvene marame i skrivanjem lica mrežastim velom (usp. Vitez 1996, 2003a). U toliškome kraju za imenovanje cjelokupnoga mladenkina oglavlja koristio se naziv *duvak*. On je bio dijelom kućne izrade jer su ga činile: kukičana čipkasta bijela marama, cvjetni ukrasi od voska i prirodnoga cvijeća. Upotpunjavan je raznim kupovnim elementima: crvenim fesom, maramama, svilenim šarenim vrpcama, umjetnim cvijećem, srebrenim iglama, novcem, trepetljikama i drugim ukrasima.

3.2.5. Izvođenje mladenke i darivanje mladoženje

Kako se s ručkom kod mladenkine kuće nije previše duljilo, Nedić navodi da su svatovi požurivali *prikumka* da dovede mladenku pred svatove. Ustao je od stola i išao do mladenkine sobe. Tamo bi zatekao zaključana vrata. Traženu djevojku nije mogao dobiti, dok se kuhari ne bi našalili s lažnim mladenkama i za njih dobili nešto novca. Potom je u pratnji

mladenke i njezina brata dolazio pred svatove. Mladenkin je brat izvodio sestru pred svatove govoreći:

„Faljen Isus domaćine, kume i stari svate! Evo vam dovedim prošenu djevojku, a moju sestru, i pridajem ju vama. Nama je bila dobra, a bit će i vama. Vama djevojka, a meni dobar muštuluk“ (nagrada) (Nedić 2014: 204).

Draganović u opisu ovoga dijela ističe određene razlike. Prije svega kod njega endija nije odlazila uoči svadbe na konak kod mladenke kako bi ju spremila, nego je dolazila sa svatovima. Dok su svatovi ulazili u kuću i sjedali za stol, ona je išla prema djevojačkoj sobi. Sobna su vrata bila zaključana. Na njima je pregovarala s djevojkama o visini iznosa koji je morala platiti za ulaz. Nakon što bi platila ulaz, pozdravila se s djevojkama i njezinim čuvaricama te pomagala mladenki da se spremi. Potom je iznosila mladenkine cipele ili cipelu pred njezina oca i svekra da ih *potkuju*, to jest daruju novcem. U međuvremenu mladenkine su djevojke ukrašavale svatove cvijećem kiteći ih na desnu stranu revera, a čajo je uz buku i zvonjavu pitao svatove hoće li on ići u potragu za isprošenom djevojkama:

„Ako želite da vam dovedem (o)no za čim smo došli, potkujte mi opanke pa da idem tražit(i)!“ – „(H)oćemo dobre volje“, odvrata svatovi i dadu mu bakšiš, a on ode (Draganović 2014: 579).

Ovo je još jedna razlika jer kod Nedića prikumak je odlazio po mladenku, a ne čajo. Kod njega je jasno definirana uloga prikumka, kao čuvara i pratitelja mladenke, dok se kod Draganovića ta svatovska uloga uopće ne spominje.

Nakon toga bilo je darivanje mladoženje. Njega su darivale žene iz mladenkine obitelji. Čajo je javno izvikivao svaki dar počevši od punice pa dalje po redu prema bliskosti veze s mladenkom. Prema Draganovićevu opisu darovi su se sastojali od robe kućne izrade, a svaku darovateljicu na koncu je mladoženjin otac darivao novcem. Nedić uopće ne donosi opis ovoga običaja.

3.2.6. Oproštaj mladenke s ukućanima i raspored kola na putu do crkve

Budući da su svatovi u mladenkinoj kući boravili tek nekoliko sati, sve radnje su se odvijale užurbano i u točno određenom vremenu. Neke su se odvijale paralelno pa su ispuštene ili su tek usputno opisane, a čajo je neprestano požurivao svatove da ne bi mladenci zakasnili na vjenčanje. U oproštaju mladenke od ukućana naglašen je formalni dio, kao i ustaljene formule govora i tradicijom propisani postupci. Premda je to bio emocionalno najteži trenutak za mladenku i njezine ukućane, unaprijed zadani obrasci ponašanja to su

potisnuli u drugi plan. Čajo je napominjao što je tko trebao govoriti i kako se ponašati u određenom trenutku. Mladenci su najprije pristupali k mladenkinim roditeljima, poljubivši ih u ruku molili su njihov blagoslov. Otac i majka izgovarali su riječi blagoslova polazući desnu ruku na glavu, a potom je to isto činio i mladoženjin otac.

U međuvremenu, dok je trajao blagoslov mladenaca, svatovi su se podizali i spremili za polazak na vjenčanje. Prije samoga napuštanja roditeljske kuće mladenka se opraštala s ukućanima:

Starije ljubi u ruku, mlade u lice i daje svima po dar, a i oni nju ope(t) daruju. Težak je to čas za mladu jer se valja za uvijek dilit(i) od svojeg rodnog doma u kojem je proživjela svoju mladost te dočekala dosta dobra i zla. Valja ostavit(i) oca, mater, braću, sestre i ostale ukućane. Svi su joj kućani, brez razlike, žalosni, a majka i ostala ženskadija (h)oće da se utuše plačući. Kad se mlada oprosti sa svojim svitom zakuca čajo nadžakom⁴⁸ u gredu, a zazvoni klepkom na nogi te stane na vas glas opominjat(i) svatove da je vri(je)me putovat(i), da se uzmogne na vri(je)me prispjet na vjenčanje i k misi (ibid.: 579-580).

Taj čin je mladoženjin djevojački zbor popratio žalosnom pjesmom:

S Bogom ostaj djevojačka majko,
večera(j)te, (k)ćeri ne čekajte (ibid.: 580).

Raspored zaprežnih kola na putu do crkve bio je nešto izmijenjen u odnosi na raspored pri dolasku po mladenku. Prvo su išla kumova kola u kojima je s kumom išao mladoženja. Potom stari svat sa svojim kolima, a onda ostali svatovi. Na koncu su dolazila domaćinova kola. U njima su s domaćinom sjedale mladenka, endija i jedna mladenkina sestra ili prijateljica u pratnji. Djevojački zbor bio je raspoređen po kolima u kojima je bilo mjesta. Prije samoga polaska jedna žena je blagoslovljenom vodom škropila svatove moleći Vjervanje. Na putu do crkve zbor je neprestano pjevao, a muškarci su pucali iz pušaka (Nedić 2014: 204; Draganović 2014: 580).

3.3. Pred crkvom – vjenčanje i susret s drugim svatovima

Opisu običaja pred crkvom i obreda u samoj crkvi Nedić i Draganovi posvetili su malo pozornosti. U nekoliko rečenica opisali su okupljanje mnoštva svatovskih povorki u crkvenom dvorištu i sam obred vjenčanja. Izricanje privole, kao i ono što se događalo za

---

⁴⁸*Nadžak* dolazi iz turskoga jezika, a koristi se kao naziv za sjekiricu s dugom drškom koje je imala oštricu na jednoj strani, a čekić na drugoj (usp. Klaić 1990: 923; HER 2003: 782; Anić, Goldstein 2004: 892; Benković 2014: 613).

vrijeme obreda, Nedić nije posebno opisivao. Istaknuo je da su u crkvu ulazili samo oni koji su trebali jer je na svetu Katu znalo biti istodobno pedesetak vjenčanja. Draganović je bio još sažetiji. Sva je zbivanja u i oko crkve opisao u jednoj rečenici napominjući kako su se svi parovi vjenčavali istodobno, a nakon vjenčanja su svi svatovi slušali misu.

Iako je Nedić u opisu vjenčanja bio kratak, ipak se osvrnuo na skupljanje brojnih svatovā i ostaloga svijeta pred crkvom:

U samoj župi toliškoj događalo se da se za jedan dan po 100 pari vjenča. Na sto pari dođe najmanje 300 kočija svatova, a osim svatovā nađe se puno djevojaka, djevojčica, muške djece, gajdaša svirača i cigana s bubnjevima. Mladež u kolu mameno (žustro) igra, pjeva i viče. Svi čauši sastanu se posebno pored one: „Svaka ptica k svom jatu leti“. Oni ne traže druge muzike, nego svoje praporce, zvonca i klepke pak počmu u kolu igrati uz užasno klepetanje. Među njima izaberu vrhovnog kapetana koji svima zapovi(je)da i svi ga moraju slušati. Ako što koji pogri(je)ši, toga doturaju prid njega, a on ga išuca (izudara) govedom repinom svojski (Nedić 2014: 205).

Malo je teško predočiti opisanu sliku, ali svojevremeno to je bio jedan od važnijih godišnjih susreta na koji su dolazili mnogi župljani. Brojka od stotinjak parova, koji su se vjenčavali u jednome danu, ipak je preuveličana. Zasigurno je u Nedićevu primjeru značila veliki broj vjenčanja u jednome danu i mnoštvo svijeta koji se okupljalo vidjeti te brojne svatove. Mnogima je to bila prigoda za susret, igru i ples, a neki su dolazili iz znatiželje vidjeti tko se sve ženio i udavao.

Pored toga župnici su, od kraja osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća pa sve do sredine dvadesetoga stoljeća, u župnim obavijestima napominjali kako je bilo „zabranjeno veliko okupljanje za vrijeme vjenčanja, stvaranje buke i nereda“, dok je u crkvi trajao obred vjenčanja. Neki su izričito prijetili da neće biti vjenčanja ukoliko budu dovodili „ciganske svirače i spremali se u maskare poput čajā“ (ŽO 1933: 3. nedjelja po Bogojavljenju; Nedjelja sedamdesetnice; *ibid.* 1935: 2., 4., 5. nedjelja po Bogojavljenju; Nedjelja šezdesetnice; Nedjelja pedesetnice – pokladna; *ibid.* 1936: 24. nedjelja po Duhovima; *ibid.* 1937: Nedjelja pedesetnice – pokladna; *ibid.* 1939: 4. nedjelja po Bogojavljenju; *ibid.* 1952: Nedjelja sedamdesetnice; *ibid.* 1955: Nedjelja sedamdesetnice).

Nakon završenoga obreda vjenčanja, odslušane mise, pjesme, kola i zajedničkoga druženja pred crkvom svatovi su se razilazili kućama. Nedić napominje kako je tada bio opći kaos jer su svi nastojali krenuti istovremeno. Putovanje od crkve do mladoženjine kuće bilo je prema istom rasporedu kola kao i do crkve. Svatovi su se vozali kroz župu. Kada bi svadbena povorka naišla pokraj kuće nekoga od rodbine ili prijatelja, domaćini su zaustavljali svatove i

nudili ih pićem. Svatovski časnici, osobito domaćin, kum i stari svat, uzvraćali su im nudeći da nazdrave i iz njihovih boca. Svadbene su povorke pratili sumještani gledajući kolone kako prolaze pokraj njihovih kuća (Nedić 2014: 205; Draganović 2014: 580).

Običaj *gledanja svatova* zadržao se u toliškome kraju do danas. Prema etnografskim podacima to je bila raširena pojava koja se može pratiti od kraja devetnaestog stoljeća sve do danas. Naime, mještani toliške župe izlazili su na svoje ćuprije i dvorišta čim bi čuli svadbenu pjesmu, ciku i veselje. Dok su svadbene povorke prolazile, međusobno su se pozdravljali i komentirali: kakvi su bili svatovi; tko se ženio, a tko udavao; iz kojega su sela; tko su bili svatovski časnici; jesu li pjevali ili su bili tužni kao da je netko umro; kakav je bio čaj; koliko je bilo kola u svatovima; je li mladenka imala dukata oko vrata ili je bila siromašna i slično. S druge strane, svatovima je to bila prigoda da se javno pokaže tko se s kim ženio, ali i izrekne vlastiti sud o broju sudionika, odijevanju i sudionicima svadbene povorke.

3.4. Kod mladoženjine kuće

Autori zadržavaju sličan opis zatvorenoga ulaza u dvorište kod mladenkine i mladoženjine kuće. Tu nema velikih odstupanja. Razlike nastaju kada se međusobno usporede njihovi opisi. Nedić navodi kako su mladenku u oba primjera čuvalе djevojke takozvane *čuvatrice*. Kod mladenkine kuće to su bile njezine sestre, rodice i prijateljice, a kod mladoženjine djevojke iz njegove obitelji i rodbine. S njima nije bilo nikakvih pregovora ni dijaloga. Same su pjevale igrajući u kolu, a svatovsku povorku nisu puštale unutra sve dok njihovo kolo nije bilo darovano. Kod mladenkine kuće darivao ih je mladoženja, a kod mladoženjine mladenka bacajući jabuku s novcima (Nedić 2014: 205).

Draganović navodi kako su čuvari ulaza bili kuhari. Za ulazak kod mladenkine kuće pregovarao je čaj s kuharima u ime domaćina, a kod mladoženje kum u svoje ime. Vrata su se otvarala simboličnim plaćanjem ulaznice, a zbor kuharica pjevao je u čast mladenke. Ona je po dolasku bacala jabuku, ali ne u djevojačko kolo, nego među okupljenu mladež (Draganović 2014: 580-581).

Druga razlika je u vrsti zbora koji je pjevao na ulazu istu pjesmu:

Od tri vrste od četiri
đuvegija daruj kolo
daruj kolo uokolo.

Od tri vrste od četiri
daruj kolo mlada nevo

daruj kolo uokolo (Nedić 2014: 205).

Kod Nedića na ulazu je pjevao djevojački zbor, a kod Draganovića zbor kuharica. U oba primjeru moguće je da su oba zbora pjevala istovremeno ili zajedno samo što to autori nisu posebno isticali.

3.4.1. Primanje mladenke u novi dom i obitelj

Svadbena slavlje u mladoženjinjoj kući nije moglo početi sve dok mladenka nije bila primljena u novi dom i obitelj, a njezin je ulazak svojom pjesmom tumačio ženski zbor. Uz uvođenje nastalo je mnoštvo običaja i vjerovanja. Mircea Eliade u svojoj knjizi *Sveto i profano* navodi kako su prag i ulazna vrata imali važnu ulogu u religioznom životu pojedinca ističući njegovu „ritualnu ulogu“ u ljudskim nastambama. Ulazna vrata predstavljala su prekid kontinuiteta, a sam prag razdvajao je dva prostora između profanoga i svetoga. Na tom tragu on pravi usporedbu crkvenoga praga s kućnim uz koje se povezuju određene religiozne vrijednosti jer su oni „simboli i sredstva prelaza“. Prelazak preko praga predstavljao je ulazak u drugi svijet, svijet intime i zaštićenoga okruženja, kao i razliku između javnoga i privatnoga obiteljskoga prostora. Uz njega su mnoge kulture vezale brojne magijske radnje i vjerovanja. Pragu su ljudi iskazivali naklonost, pred njim su se bacali na koljena, pobožno ga dodirivali, ljubili ga i/ili darivali raznim darovima. Eliade navodi da je glavni razlog tomu bio „iskazivanje poštovanja čuvarima praga“ koji su branili ulazak zlonamjernim ljudima, demonskim i kužnim silama. Pored toga pojedine su kulture na njemu prinosile krvne žrtve (Eliade 2002: 17-20).

Prema opisima Milovana Gavazzia poštivanje kućnoga praga bilo je rašireno u tradiciji hrvatskoga sela, ali ne toliko u vjerovanju. Ljudi su često vršili određene obredne radnje, koje su ponekad bile i oprečne, ne znajući koji je razlog tomu. U obredima prijelaza ljudi su svojevremeno pokušavali izbjeći bilo kakvu mogućnost utjecaja negativnih sila koje su mogle nauditi mladenki (Gavazzi 1991). Zorica Vitez navodi kako se prag morao na poseban način prijeći, poljubiti ga, iskazati mu poštovanje ili izbjeći doticaj s njime jer je on „sjedište predaka“, a na taj način iskazivalo im se poštovanje (Vitez 2003a).

Na tome tragu analizirao sam uvođenje mladenke u novi dom i obitelj. Ulazak u mladoženjinu kuću za mladenku je bio jedan od najosjetljivijih trenutaka. Nedić navodi kako je u selu Tolisa svekar unosio mladenku na rukama. Bilo je važno da ona svojom nogom ne dotakne kućni prag jer je to moglo biti pogubno za nju. S druge strane, Draganović opisuje

kako je mladenka u Matićima „iskazivala ljubav i poštovanje novome domu“ ljubeći kućni prag i dovratke, a potom joj je svekar pružao ruku i uvodio ju u kuću.

Nakon prelaska preko kućnoga praga i ulaska u novi dom mladenka je sjedala svekrvi na krilo. U zajedničkoj sobi ili na ulazu u kuću bile su postavljene dvije stolice. Na prvoj je svekrva dočekivala mladenku, a na drugoj je mladenka primala nakoljenče. U Nedićevu opisu svekar je unosio mladenku na rukama i spuštao je svekrvi na krilo, a Draganović je naveo kako je svekrva sjedila u prostoriji koja je blizu praga jer je na taj način mogla promatrati je li mladenka iskazala poštovanje pragu. Domaćin nije nosio mladenku, nego je ona sama ulazila u kuću, pristupala svekrvi, ljubila joj ruku i sjedala joj u krilo. Draganović navodi da je sjedanje u svekrvino krilo bio „izraz mladinoga poštovanja, ali i simboličnog svekrvinog primanja mlade kao rođenoga djeteta“. Ni svekrva ni mladenka pri tome nisu ništa govorile, nego je zbor kuharica pjesmom tumačio simbolične radnje.

Nakon svekrvina primanja slijedio je drugi dio kada je mladenka sjedala na drugu pripremljenu stolicu i primala muško nakoljenče na svoj krilo:

Čim nova mlada sjede svekrvi na krilo odma(h) joj donesu i metnu na krilo muško di(je)te od 1-2 godine, ne bi l(i) joj bila sva muška djeca. Na to svekrva odma(h) „po muški“ zapjeva:

O, o, oooo, naslanja se smilje na kovilje,
a snašica na svekrvu svoju.

Sad jedna od ku'ačica otpjeva ovu:

O, o, oooo oj djevojko rumena ružice
kad nam podeš dvoru bijelome
ponesi nam sunca za njedrima
i rumene za kosama ruže.

Ka(d) se to ispjeva daje mlada djetetu jabuku i otarčić (mali ručnik) te ga uklonu. Onda se ona digne pa izljubi svekrvu, sve žene po kući i rođice momačke u lice, a muškarce u ruku (Draganović 2014: 581-582).

Prema etnološkom tumačenju primanje muškoga nakoljenčeta imalo je apotropejsku ulogu. Tim činom pokušavalo se osigurati blagoslovljeno začecje i po mogućnosti rođenje prvoga muškog potomka (usp. Gavazzi 1991; Vitez 2003a).

Po završetku običaja vezanih uz uvođenje mladenke u novu obitelj, ona je odlazila s endijom do sobe u kojoj je bila smještena mladenačka bračna postelja. Njih su dvije spremale bračnu postelju, mijenjale skromnu mladoženjinu posteljinu s novim ponjavama, ćilimima, pernatim jastucima i bijelom posteljinom. Mladenka je s endijom u toj sobi ručala, a potom se pojavljivala u sobi gdje su svatovi ručali (Nedić 2014: 206; Draganović 2014: 582).

3.4.2. O raspored sjedenja za stolom za vrijeme svadbenoga ručka u mladoženjinoj kući i skrivenoj mladenki

Nakon vjenčanja svadbeno slavlje bilo je jedino u mladoženjinoj kući. Nije bilo nikakvoga slavlja kod mladenkine kuće jer su njezini ukućani žalovali zbog njezina odlaska. Svatovima se najprije posluživao ručak. U glavnoj sobi bila je postavljena duga trpeza prekrivena bijelim stolnjakom i klupama s obje strane. Svatovski su časnici imali unaprijed određena mjesta. U pročelju s jedne strane sjedio je mladoženja, a s druge domaćin. S njegove desne strane sjedio je stari svat, a s lijeve kum. Do kuma je sjedio prikumak, a zatim su se redali ostali svatovi. Kuhari su ih posluživali. Svatovi su na kraju ručka darivali stol, a novac je išao kuharima.

Za vrijeme ručka mladenka je bila skrivena u mladenačkoj sobi poput „nevidljive mladenke“. S njom je bila endija. U slučaju velike zime sjedila je negdje u kutu sobe gdje su bili svatovi, ali ju oni nisu smjeli vidjeti. Nedić ističe da je takav običaj „ostao od starih“ (Nedić 2014: 206). U etnološkoj literaturi poznate su teze o „nevidljivosti žene“, osobito mladenke. S jedne strane, bilo je poželjno da mladenka bude lijepa, poslušna, zdrava, pametna i bogata, a s druge strane, na vlastitoj svadbi imala je pasivnu, nijemu ulogu. Od mladenke se tražilo da što manje govori, ne jede na svadbi i sluša što joj drugi govore. Umjesto nje govorili su drugi, a u toliškome kraju najčešće je to bila endija s kojom je provodila najviše vremena. Zorica Vitez navodi kako je možda riječ o „dobronamjernoj marginalizaciji“ jer je to bio samo jedan od načina da se zaštiti mladenka, tek sazrela djevojčica s navršenih šesnaestak godina, koja nije imala previše iskustva u životu (usp. Vitez 1996: 81-82).

3.4.3. Svadbena večera i prigodne šale

Opis svadbene večere kod Draganovića je kratak. On navodi kako su svatovi najprije večerali, a potom su se veselili, igrali i pjevali. S druge strane Nedić je bio znatno iscrpniji. On je opisao kako su se svatovi ponovno okupljali u mladoženjinoj kući čim bi nastupio mrak. Najprije su molili večernju molitvu, a potom bi prije večere nastalo „pravo veselje i seljačke predstave“. Svadba nije bila samo važan događaj za obitelj jer su dobivali novoga člana i radnu snagu, nego je imala i zabavni karakter. Svatovi i kuhari zabavljali su se na razne načine priređujući pučke igrokaze. Ulaz se nije plaćao. Njihova vješta izvedba izmamila bi nešto novca za tu družinu, a to je, pored zabave, i bio jedan od glavnih motiva.

Nedić opisuje kako je čajo s kuharskom družinom izvodio šaljive igrokaze. Među njima najpoznatiji je bio igrokaz *Čajina smrt* o kome je zapisao:

Uz ljestve jedan ili dvojica kuvara popnu se na kućni tavan. Tamo uznesu sikeru, peku i posudu vode. U sobi čauš često u pendžer (prozor) pogleda, a drugi ga pitaju: „Kapetane što si se ti usplahirio i svaki čas zuriš napolje?“ On, kao pristrašen, odgovara: „Ama, ljudi Božji, meni se čini da će strašna salavuka (nevrijeme), oblak i grmljavina nastati, pak ćemo i pod krovom pokisnuti“. Dok on to govori ugarica na pendžeru sine, a čauš uzdahne i počne se krstiti: „Bože nas sačuvaj samo od leda i zla vremena“ – glasno čauš govori. U taj čas netko svi(je)ću u sebi ugasi, a opet vatra na prozoru sine. Na tavanu počne peka žrvnjati, a onaj drugi snažno sikerom o tavan lupi, grom pukne i opet žrvnjanje nastane. Iza ovog počne netko svatove u mraku vodom škropiti, a po kući ustade čokot zrnja od kukuruza. Led pada, munja opet siva, grom na tavanu strahovito puče i drugi i treći grom, a neko se kraj vrata sruši i počne hrljati kao da mre. U taj čas povikaše svi svatovi da im se svi(je)ća iz kuće donese jer da je nekoga grom ubio.

Sa svi(je)ćom iz kuće naglo uleti jedan kuvač u sobu, ali on se priko onog mrtvog shrva i padne jer ga nije vidio. Svi(je)ća se ugasi, ali i ovaj počme ječati i jaukati da je ruku slomio. Brzo uleti s drugom svi(je)ćom drugi kuvač, ali sada imaš što i vidjeti. Čauš, koga je grom ubio, zinuo na vas mah pa samo se vidi još u kotlacu da mu se dah povozi, a drugi koji je priko njega pao ima sasvim izvrnutu ruku kao prosjak. Sad nastane strka ište se i traži sveta voda da se umirući pošropi, ali u zdjelicu netko nali rakije i počne škropiti umirućeg čauša. Ištu svi(je)ću Marinsku, ali netko pruži kosnu belegiju. Belegija ne more da gori, a svatovi zaviču: „Nije ni zaslužio da mu se dogodi svi(je)ća na čas smrti“. Sad počmu bacati novčiće u otvorena usta pa kad natrpaju puna usta čajo skoči i novce istrese u svoju kesicu, ali evo muke onaj koji je pokvario ruku još uvi(je)k ju izvrnutu drži. Sad i njemu natrpaše punu šaku novčića te i u njega ruka ozdravi. Tude bude puno šale i smijeha kako novac mrtve oživljuje, a kljaste li(je)či“ (Nedić 2014: 206-207).

Kako bi dokazao da ova *komedija* nije bila slučajna, Nedić u nastavku opisuje sličnu verziju čajine smrti. Kada je on bio dječak, u njegovoj zadružnoj kući isti dan bili su troji svatovi. Ženila su se dva njegova stričevića, a jedna se stričevka udavala. U kući su bila dvojica čaja. Jedan je bio njegov stric, a drugi neki čovjek iz sela. Opisao je kako su čaje napravile sličan igrokaz, ali taj put su se našalili s njegovom bakom. Ona nije bila u sobi kada su odglumili pa su ju kuhari „zbog veće komedije“ pozvali da dođe vidjeti što joj je bilo sa sinom. Ne prepoznavši njihovu šalu žena je počela naricati i škropiti mrtvoga čaju podmetnutom rakijom, sklapati mu oči i zatvarati usta. Njezini pokušaju bili su uzaludni, a plač sve intenzivniji. Nedugo zatim svatovi su počeli ubacivati novac čaji u usta što ga je potaknulo da ustane i zaigra oko uplakane majke. Shvativši da je sve to bila samo šala, majka

ga je udarila štapom po leđima i uz pratnju svatovskoga smijeha izašla vani (usp. *ibid.*: 207-208).

Iza ovoga igrokaza svatovi su sjedali za pripremljen stol i tražili da vide mladenku. U međuvremenu su kuharice izvodile svoje šale kako bi izvukle koji novčić i za sebe. Uz ciku, buku, pjevanje i igru ulazile su u sobu, a jedna od njih je sa sobom nosila kolijevku na ramenu i govorila svatovima:

„Vi tražite novu snahu, ali makar i po sramotno bilo mora se kazati. Nova snašica ne može doći nit(i) vam služiti. Jer da vam je na zdravlje, a svekru i svekrvi na veselje. Ona je rodila djetesce, muško ili žensko još nismo dobro vidjele. Evo ga, doni(je)le smo ga da ga darujete netko grošem, netko talirom, a svekar žutim dukatom.“ Sad otkriju koli(je)vku, a tamo ili lutka kakva ili mačka povijena, koja prestravljena mijauče i dere se u povelju. Svatko vadi novce na sunce i to čedo dariva, a kuvačice svakom svatu nešto pripjevaju igrajući i pjevajući (*ibid.*: 208).

Draganović u svome opisu navodi kako su na drugi dan svadbe kuhari i kuharice pravili slične zabave. On ne donosi opis što su izvodili, nego kakav je bio izgled njihova odijela:

Iza večere pospremaju se ku(h)ačice u svakakvu odjeću, baš k(a)o opokladâ: jedni se obuku k(a)o prosjaci i prosjakinje; neki k(a)o cigani i ciganke gatare; drugi k(a)o karavlas i karavla(h)inje i najpotlja jedna se ku(h)ačica spremi k(a)o divokoza. Tako spremi ku(h)ači i ku(h)ačice stanu tod zbijati(i) svakakve šale i maskare da pukneš od smij(eh)a. Kojekakvim nadmudrivanjem izmamljuju svatovima pare da im se već u kesi i dno ukaže (Draganović 2014: 588).

Nakon što bi završile zabave čaje i kuharica, endija bi u sobu uvodila mladenku, a ona se pozdravljala sa svim svatovima. Najprije je poštovanje iskazivala svekru ljubeći ga u ruku, a potom ostalim svatovskim časnicima po redu. Večera bi uz pjesmu potrajala do dugo u noć. Pri samome kraju mladenka je posluživala svatovima kavu, a oni su je darivali spuštajući novac u šalicu.

3.4.4. Polijeganje mladenaca uz glasno bučanje i blagoslovnu molitvu

Povlačenje mladenaca u bračnu ložnicu nije moglo proći neopaženo. Uspješna konzumacija braka nije značila samo izvršenje „tvrde ženidbe“, nego je ujedno bila jamstvo produžetka života zajednice (usp. Zagorec 1979: 152-162). Prije samoga polaska na spavanje mladenci su najavljivali svoj odlazak, a potom su tražili blagoslov od roditelja i kuma.

Uz veliku viku, bučno udaranje u peku, prazne kante i s klepkama u rukama čajo, endija i kuhari pratili su mladence do njihove sobe. Nedić u svome opisu ističe da to „nije služilo na čast tome događaju“, ali da su „svi“ tako radili (Nedić 2014: 208). Dok su mladenci skidali svoju svečanu odjeću, endija je škropila blagoslovljenom vodom bračnu postelju, unutrašnjost sobe i sve vani okolo nje, a pratnja je molila Vjerovanje. Ni jedan od autora ne navodi razloge tomu. Draganović još opisuje kako su mladenci skidali „po običaju“ jedno drugome cipele s nogu, a kum je darivao mladenačku postelju. Nakon što su to obavili, endija i kum zaželjeli bi im laku noć i zaključali *kućar*, a vani bi netko pukao iz puške u znak da su *mladenci položeni*. Po povratku čajo je u sobi naređivao djevojkama koje su kitile svatove, da moraju svatovima izuti obuću, pospremiti ju i oprati im noge. Svatovi su uglavnom ostajali na konaku u mladoženjinoj kući, a sutradan su nastavljali sa slavljem. Ovim činom završavao je opis prvoga dana svadbe (usp. Draganović 2014: 582; Nedić 2014: 208).

Ni jedan od autora ne navodi razloge zašto su svatovi bučali prije nego što su plegli mladence u postelju. Jedan od mogućih razloga pronašao sam u opisu starožidovske svadbe u knjizi o Tobiji u Starome zavjetu. U njoj je opisano kako se anđeo u snu objavio Tobiji i namijenio mu njegovu rodicu Sara za ženu. Prije njega Sara je imala sedam prosaca, ali su svi, nakon prve bračne noći, pronađeni mrtvi. Svjestan činjenice što je bilo s prethodnim Sarinim proscima, Tobija se bojao uzeti Saru za ženu. Jedan od razloga bio je strah od demona koji su pobili njezine prethodne zaručnike. Unatoč njegovu opravdanome strahu, anđeo ga je utješio i rekao mu kako će istjerati zle sile i demone iz sobe. Rekao mu je i da uzme malo tamjanova pepela na koji će staviti ribljega srca i jetre te da time okadi sobu u kojoj će provesti prvu bračnu noć (Tobija 6, 1-18).

Ovaj starozavjetni primjer mladenke koja je izgubila sedam zaručnika, zbog djelovanja demona i zlih sila, može poslužiti kao dobra pozadina i pokušaj razumijevanja određenih radnji prije samoga ulaska mladenaca u bračnu ložnicu. U starozavjetnom opisu to čini Tobija, prema anđellovoj preporuci, paleći riblje iznutrice na ugljenu tamjana. Tim činom on je otjerao zle sile i demone koji su im željeli nauditi. U Nedićevu i Draganovićevu opisu put do mladenačke sobe bio je popraćen velikom bukom i galamom. Stvarala ju je njihova pratnja udaranjem u defove, kante i stare lonce, a samim time kao da su htjeli otjerati zle sile i zaštititi mladence od nepoželjnoga ishoda (usp. Vitez 1998; Čapo 1997). Nakon ulaska uslijedilo je škropljenje bračne ložnice blagoslovljenom vodom uz molitvu Vjerovanja. Prije izlaska iz sobe kum je ostavljao novac pod postelju i zaključavao vrata za sobom. Iz navedenoga se može naslutiti kako uspješna konzumacija braka nije ovisila samo o tjelesnim

predispozicijama mladenaca, nego i o uspješno obavljenim predradnjama i zaštiti od potencijalnih zlih sila.

3.5. Drugi dan svadbenoga trodnevlja

Drugi dan svadbe započinjao je ranojutarnjim ustajanjem čaje, domaćina i endije. Čajo je spremao doručak, domaćin budio svatove, a endija je budila mladence i spremala mladenku kao novu snašu. Nedić je opisao kako se sve odvijalo po redu:

Jenjga je probudila mladence te đuvegija dolazi u sobu i sprema se, a jenjga novu snašu u kućaru češlja i kosu joj di(je)li na dvoje po sredini glave i plete u dvi(je) pletenice. Pletenice oko glave umota i sveže. Po pletenicama sveže tanku krpicu, a po krpici dođe kapara (kapica) od bi(je)log platna od zatiljka srozana. Po kapari dođe pocalica izvezena vunom od više boja i zlatom primišanim. I pocalica se da na zatiljku srozati i kanafom stegnuti. Sad dolazi sveziglava. To je krpa koju zovu krmez crveno šarena. Ovu krpu s jednog roglja na drugi skite(slože) tako da dođe za tri prsta široka i tim glavu po pocalici kao obručom stegnu i krajeve na zatiljku svežu, a onda krajevi krpe padu po plećima. Ovo drži svu spravu na glavi da ne more spasti. Po vrhu pocalice dođe burundžuk (veo) bijelo tanko platno kroz koji vidi se sav ures i vez pocalice. Ovo se na krstima pantljikom (vrpcom) sveže kroz džepove se krajevi promole i dođu po bedrama spolja te krajeve spri(je)da za tkanicu turi. Po burundžuku dođu sa strane spužići, čitave gronte (grozdovi) naniznog zrnja te krajevi vise do ušiju. Oko spužića od zatiljka na skupim bumbačama visi puno različitih plantika pripetih te se lepršaju u zraku kao perjanica generalska. U ušima su skupi obočići (naušnice) od srebra ili zlata. Pod vratom su struke po mogućnosti od zlatnih ili srebrenih novaca. Niže struka je broš ili veliki dukat, kod siromašnijih talir. Na leđima je šareni kožu ili jankle ili rekla. Po donjem tilu je suknja svileni i zapreg svileni. Na nogama štrinfе (čarape), čizme ili cipele. Ako je kišno i hladno nova snaša ima i gunj, nov i šarolik (ibid.: 208-209).

Draganović navodi kako endija nije sama pomagala mladenki pri spremanju, nego je uz nju bila još jedna žena. Kao najvažniji dio mladenkinoga oblačenja autori ističu dijeljenje kose po sredini glave, pravljenje takozvanoga *prutka* i razdjela kose u dvije pletenice. Djevojke su, dok su bile neudane, češljale kosu u jednu pletenicu i nosile maramu na glavi, a nakon udaje i prve bračne noći kosu su im dijelili u dvije pletenice i nosile su *pocalicu* na glavi do kraja života. Od tada su kosu skrivale pred muškarcima u kući, a preko pocalice su nosile maramu. Promjena odjeće i oglavlja, frizure i onoga što je nosila na glavi, vidljivi je znak novoga statusa do jučerašnje djevojke. Po njemu su suseljani prepoznavali da je nastupilo novo bračno stanje i da je mladenka postala *nova snaša* (usp. Vitez 1998: 181).

Spremanje mlade snahe predstavlja jedan od glavnih običaja u kojem je sudjelovala endija u tijeku svadbe. Ovaj prizor će se s vremenom postupno izdvojiti iz svadbenih običaja u toliškome kraju i pronaći novi način predstavljanja, premda je došlo do znatnih promjena u odijevanju. Uz određene modifikacije spremanje nove snahe, na prvo jutro nakon sklapanja braka, postat će svojevrsni znak prepoznavanja u predstavljanju svadbenih običaja na folklornoj sceni. Njezina transformacija i izgled odijela sačuvali su se do danas, kao izdvojena slika iz toliškoga kraja, koja se prenosila u bilo kojem predstavljanju mladoga bračnoga para u monografijama, stalnim i povremenim muzejskim postavkama te na raznim lokalnim i međunarodnim smotrama folkloru (usp. Šilić 2001: 27-63; Martić 2002: 8-18; 2005: 14-77; Nedić 2002; Živković 2008: 121-138; Benković et al. 2013).

3.5.1. Čajin doručak i prigodne šale

Drugoga dana svadbe, prema Nedićevu i Draganovićevu opisu, nije nedostajalo šala. Njih su izvodile djevojke, čajo i endija. Kako bi došle do nekoga novca, djevojke koje su ukrašavale svatove, činile mladoženjin djevojački zbor i pomagale u posluživanju za vrijeme ručka i večere, drugo bi jutro *zagubile* svatovsku obuću. Njihov pronalazak i otkup svatovi su morali platiti, a samim time završavala je djevojačka služba u svatovima.

Prije samoga doručka čajo je izvodio mladoženju, a endija mladenku pozdravljajući svatove. Oboje su dobivali nešto sitnoga novca za izvođenje, a nova snaha pozdravljala se sa svim svatovima. Potom je uslijedio doručak koji je pripremao čajo. Kako bi zaradio što više novaca, čajo je pokušao biti što dovtljiviji u govoru i komičnosti:

Najprije pita ih da li su dobro spavali, jesu l(i) o čemu sanjali, jesu l(i) ih buve klale i napastovale pa onda nastavi dalje: „Da znate koga imate, vašeg kapetana, koji se brine ne samo za vas, nego i za gladnu vašu utrobu. Evo svu noć zaspo nisam. Čitavu noć glavinjao sam po jastrebu planini da vam štogod za doručak ulovim. Sreća me posluži pa ulovih jednog sokola, kako ga eto vidite pečena na trpezi. Ali molim vas imate mi ga svi do jednoga platiti ili prste k sebi da ga se ne okusite. Ci(je)na je njegova što može u kljun stati zlatnog i srebrenog novca“. Potom najprije pečenku stavi pred svekra pa okrene vrat i kljun prema njemu. Svekar turi u kljun sekser ili nekoliko novčića, tako to ide dalje od svata do svata. Čauš prstom kljuka novce u vrat da više dobije. Svatovi zaviču udavio se sokol nevalja za jelo. Čauš otrgne vrat te zabije sebi za pojas, a pečenku isiječe i svatovi doručkuju. Čauš im i piće toči, ali ni sebe ne zaboravlja“ (Nedić 2014: 209-210).

3.5.2. Mladenkino umivanje djece po selu

Vrijeme nakon doručka Nedić je predstavio kao „veliko hodanje ljudi po selu“. Svatko je negdje išao i „pokazivao se“. Nova snaha i endija prije samoga su doručka umivale sve ukućane po časti i redu, a oni su joj u vodu ubacivali novac. Potom su nakon doručka išle umivati po selu od kuće do kuće. U svakoj kući pozdravljale su se s ukućanima, a mladenka je djecu umivala i brisala ručnikom koji je nosila sa sobom. Odrasli ukućani darivali su ju s nešto sitnoga novca, a žene su joj davale „prtene darove“ (vune, konca, lana) i suhoga voća. Prema Draganovićevu opisu umivala je samo ona koja se prvi put udavala, a nikada udovica. Razlog tomu, kako sam navodi, bio je u činjenici da jedino ruka nove snaše „pomlađuje“. One koje su se po drugi ili treći put udavale, odavno su izgubile svoju „mladost“ i nisu išle po selu umivati djecu.

Pored njih dvije u selo su odlazile i kuharice, koje su sa sobom nosile mačku ili lutku u povojima. Uz sviranje, pjesmu i buku sastajale su se s drugim kuharicama, a sve bi ih darivali svatovi koje su pohađali (usp. Draganović 2014: 583-584; Nedić 2014: 210).

3.5.3. Pohodi mladenaca po selu

Prema Nedićevu opisu, drugoga dana svadbe u prijepodnevnim pohodima po selu mladoženja je išao s čajom u pohode. On je taj pohod opisao ovako:

Poslije doručka osedlaju dva konja. Na jednog sjedne mladoženja, a na drugog čajo. Mladoženjin je konj bolji, na njemu je i orma bolja. Čajin je prava skurada (raga), a na njemu je orma koja od siromaštva plače. Konj je ili slip ili sakat pa pod čajom na(h)ramljuje kao kulaš Tale Budalina. Čajo pusti kajase, a konj klipsa po miloj volji. Čauš je na rame zametnuo nadžak pa samo kad ikad držalicom svog konja opomene da brže klipsa.

Zet najprije pohodi svog punca i punicu. Kod njih konja odjaši, popije crnu kavu, pozove punicu i punca da ga pohode u njegovoj kući, ali ovi ri(je)tko običaju to učiniti jer je sramota da odmah kćer pohode, to se odgađa do Božića. Punica zetu pripne na leđa krpu ili dobar otarak (ručnik). Iza toga mladoženja pohodi kuće kuma, starog svata, prikumka i sve rođake, znance i prijatelje svakog zove na veselje i svakom ponudi piti rakije iz ploske (čuture) koju na li(je)voj ruci nosi. Idući od kuće do kuće čauš motri na kokoši te mu je bez zamjere ako se nadžakom među koke baci i koju ubije ili pribije. Odmah ju fata i na svog konja naglavce vješa sputanu. Dok prođu kroz selo u mladoženje već niz leđa visi puno krpa i otaraka (ručnika), a u čauša puno kokoša i pataka na konju. Dok čauš kroz selo (h)oda, objesi puno zvonca i kleпка na vrat svomu konju pa se daleko čuje kud oda (ibid.).

Nedićev opis dosta je groteskan, a u nekim dijelovima podsjeća na prizore iz renesansnih viteških romana. Sam izgled čaje i njegova kljuseta na trenutak podsjeća na prizor iz romana *Don Quijote* Miguela de Cervantesa u kojem autor opisuje pustolovinu glavnoga junaka i njegova sluga Sanche Panze. I u jednom i drugom opisu vitez – mladoženja je dostojanstven, a sluga – čajo parodiran lik (usp. Cervantes 2004: 17-20. 46-49).

Draganović u svome dijelu navodi da je ovakav opis pohoda bio nekada i kako je mladoženja ponekad ulazio u kuću na konju jer je to bila velika čast. U „sadašnje vrijeme“ mladenci idu zajedno u pohode mladenkinim roditeljima:

Iza doručka odlaze mladenci „u po(h)ode“ mlađinim roditeljima. S mladencima idu na kolâ još endija, čajo i gajdaši. Prije polaska „na starčevu dobro dočekanje“ i „na punicine pite maslenice“ prišije mlada džuegiji na gunj gor(e) na leđa otarčić (ručnik) i svionu krp (svilenu maramu). Kad dođu mlađinim roditeljima oni i(h) jedva dočekaju i š njima se slatko ispituju za zdravlje. Roditelji se ne mogu nagledati kćeri kako joj je „pristalo“ u pocalici. Mlada i vod po običaju poumiva djecu. Sad im se iznese kava i oni popiju. Punica metne zetu, (k)ćeri i ostalima ručak što more bit(i) slasniji i masniji. Svi, osim svirača, dakle: zet, (k)ći, endija i čajo daruju siniju kad ručaju. Iza ručka prikopča punica i ostale žene u kući zetu po svionu krp ili kaki drugi dar na leđa. Punac daruje na polasku zeta i (k)ćer, a i čajo dobije od prije malo prase, gusku ili što mu drago u živini (Nedić 2014: 210).

Iz navedenoga može se iščitati kako se opisi pohoda mladenaca na drugi dan svadbe međusobno prožimaju. Nedić u svojoj rukopisnoj građi s jedne strane predstavlja stariju verziju vraćajući se u vrijeme svoje mladosti sredinom pedesetih godina 19. stoljeća. S druge strane, Draganović jednim dijelom potvrđuje njegov „stariji“ opis, a drugim je dijelom opisivao koje su bile novosti u prvom desetljeću 20. stoljeća.

3.5.4. Dočekivanje kumina i starosvatičina dara

Svatovska hodanja po selu završavala su oko podne. Svatovi su se vraćali pred mladoženjinu kuću i dočekivali kumu, starosvaticu i žene ostalih uzovnika. Na kapiji su ih dočekivale kuharice s pjesmom, a *nova snaša* ih je dočekivala i ljubila u obraz. Nakon što bi dočekala kumu i starosvaticu, najprije bi ih odvela u mladenačku sobu da tamo ostave svoj dar, takozvani *prinos*. Tako se nazivao dar koji su jedni drugima nosili prigodom slavlja ili žalosti. Bio je to neobvezan dar, ali je bila „sramota ići praznih ruku“. Dar se „uzajmljivao“ i na recipročan način vraćao.

Žene su darove donosile u pletenim košarama ili zamotane u velike ručnike i marame. Ovisno o bliskosti rodbinskih veza, o ulozi koju je imao predstavnik njezine kuće, žene su

donosile: pečeno prase, purana, pite, sira, jaja, brašna, alkoholnoga pića, kruha i druge darove. Kuma se po časti trebala *pokazati* više od starosvatica i ostalih žena, a tako i strine, tetke, ujne i susjede. Kumini darovi trebali su biti brojniji i bogatiji od darova svih ostalih žena. Svojevremeno oni su posluživani za vrijeme ručka. Na taj način žene su pomagale kući koja je imala slavlje. Nakon što bi mladenka sa svekrvom primila darove, uvodila je žene u sobu gdje su bili ostali svatovi (usp. Nedić 2014: 210; Draganović 2014: 584).

3.5.5. Ručak na drugi dan svadbe

Drugoga dana svadbe posluživao se ručak za sve svatove, ali i one koji su tek taj dan dolazili na slavlje. Po prvi put su za stolom sjedile žene i to samo kuma i starosvatica. Nakon što bi svatovi pojeli prva jela, koje je pripremila domaćica, čajo je na stol iznosio kumine i starosvatičine darove uz javno izvikivanje sadržaja. Na ručak je dolazila i mladenkina rodbina:

Kad su se već svi ti „prinosnici“ sabrali, stignu u tomu i „goste“, tj. mladina rodbina (brat, sestre, sna(h)e i rodice) njoj u po(h)ode. Ku(h)ačice i nji(h) svečano dočekaju s muzikom i pjevanjem na kapiju pa i od nji(h) naplate ulaz. Mlada dočeka svojad(rodbinu) i izljubi, a oni ju daruju. I đuevigija izide prid goste i lipo i(h) primi. Mlađe sestre mladine ljube svāka u ruku. Goste odvedu mlada i mladoženja u svoj kućar. Tode podaju đuevigiji darove što su mu doni(je)le, a to je: kolač, otarak (ručnik), otarčić (mali ručnik), maramica i paklič (paketić u mekanom papiru) du(h)ana. On ostane s mladinom rodbinom njeko vri(je)me u razgovoru i posluži i(h) pićem. Kad bude vri(je)me ručka „goste“ ručaju u kućaru i š njima jedna prĳa. Mladoženja ode među svatove ručat(i), a mlada služit(i) svatove (Draganović 2014: 584).

Mladenkini gosti nisu zajedno ručali s mladoženjinim, koji je razlog tomu ni jedan autor ne ističe, ali je ostalo i danas u praksi u toliškome kraju da se fizički odvajaju mladoženjini svatovi od mladenkinih gostiju.

3.5.6. Mladenkino darivanje svatova uz čajino javno prikazivanje darova

Za vrijeme ručka čajo je zajedno s enđijom i mladenkom odlazio u mladenačku sobu po darove kojima je *nova snaša* trebala obdariti svatove. Čajo je s enđijom zbijao šale na račun svatova. Prije samoga polaska u *kućar* tražio je da mu „potkuju opanke“ jer ih je poderao služeći svatove već treći dan. Svatovi su simbolično plaćali „potkivanje“, a on je s

pjesmom odlazio po darove. Na nadžak bi povješali što više stvari te su ih unosili u sobu. Na ulazu u sobu čajo je govorio:

„Faljen Isus domaćine, kume, stari svate i ostali svatovi. Evo dolazim iz dućana ovog našeg novog dobitka (snahe). Ona je rano ustajala, a kasno išla na spavanje pa barem (t)ko radi Bog mu ne brani. U radiše sve više, a u linca ni klinca. Ona hoće da počmavši od svekra sve svatove, pa i nove ukućane, nadari nekoga rubinom i gaćama, nekog samo rubinom, a za gaće neka se sam pobrine. Nekoga otarkom, a nekoga otarčićem“ (Nedić 2014: 211).

Potom je uzimao pripremljene darove i počevši od svekra prikazivao ih najprije novim ukućanima, a potom svatovskim časnicima i ostalim svatovima. Svaki dar je dizao u zrak, hvalio njegovu ljepotu i vrsnost izrade. Nakon što bi uručio dar prozvanome, svatovi su uzvikivali da Bog poživi tako čestitu mladenku. Sličan opis navodi i Draganović uz nešto malo domišljatije šale. Ponekad je čajo šepao i jaukao ulazeći u sobu govoreći kako se izmorio od puta. Svatovi su ga žalili i davali mu da nazdravi iz „boce mučenice da okrijepi tijelo“ (Draganović 2014: 584). Prikazivanje darova znalo je potrajati, a sve je ovisilo o veličini mladoženjine obitelji, imućnosti i broju svatova.

3.5.7. Vraćanje uzdarja mladenki za prikazane darove

Iza prikaze darova ukućanima i svatovima uslijedilo je javno darivanje mladenke. Domaćin ju je darivao s jednim ili više dukata, ovisno koliko je bio imućan. Čajo bi svaki pojedini dar javno oglasio, rekao tko je darovatelj i sve to upotpunio nekom šalom na račun darovatelja. Svekruva, kuma, starosvatica i druge žene darivale su mladenku odjećom, a svi ostali muškarci, pa i djeca, darivali su novac.

Draganović je u darivanju mladenke izdvojio nekoliko dijelova. Najprije je opisao *prikazivanje* darova mladenki u odjeći i novcu, a potom je uslijedilo „darivanje tanjura“.

Sad treba da svekar daruje mladu pa zato se donese prid njega „domaćinski tanjur“. Kad jendija donese i metne na sofru (stol)prid svekra prazan tanjur onda ku(h)ačice zaviču: „Dar uz dar, jal' kesu u žar!“ Na to domaćin izvadi od dvi pa do deset kruna i baci u tanjur, a ku(h)ačice mu zaviču: „Živio!“ Sad tanjur dođe prid kuma pa prid starog svata i sve dalje okolo sofre, dok ne dođe ope(t) prid domaćina. Svekar sad uzme tanjur i pruži ga novoj mladi, a ona ga poljubi u ruku i primi tanjur s parama. Svi svatovi paze dobro, koliko će svekar bacit(i) u „domaćinski tanjur“. Nitko od svatova neće da baci u tanjur više od svekra pa da mu tim „udari na obraz“, tj. da ga osramoti (Draganović 2014: 586).

Nakon svekrova uslijedio bi kumov tanjur i staroga svata. Darivali bi istim načinom kao i prvi tanjur samo što bi kretao od drugoga svatovskoga časnika. Prikupljeni novac išao je

novoj snahi. Onda bi zaredali tanjuri za endiju, kuharice i čaj, kao naknada za njihovu pjesmu i posluživanje.

Prema Nedićevu opisu, pri koncu ručka čajo je pred svatove iznosio kuminu i starosvatičnu ukrašenu granu. Opisao ju je kao „jedan crni, busnat trn“ koji su za tu prigodu kuma i starosvatica ukrašavale orasima, suhim voćem i kolačima. Na svaki trn bilo je zabodeno nešto. Svadbenoj grani najviše su se radovala seoska djeca koja su s nestrpljenjem iščekivala čajino pojavljivanje u dvorištu ne bi li se domogla nekoga slatkiša. Njihovo nadmudrivanje potrajalo bi neko vrijeme, a tu bi bilo radosti, slasti i suza zbog dobivenih batina i nepojedenih slatkiša. Ovim činom Nedić je ujedno završavao opis drugoga dana svadbe, dok Draganović opisuje da je bila i svadbena večera na kojoj su bili oni svatovi koji nisu mogli stići na ručak jer su bili na drugim svadbama (usp. Nedić 2014: 211-212; Draganović 2014: 588).

3.6. Treći dan svadbenoga slavlja

Drugi dan svadbe završavao je ispraćajem kuma i staroga svata. Pratili su ih mladenci, a svako je od njih nosilo bocu s pićem i čašicama. Kuma i staroga svata posjeli bi na dvije stolice. Djevojački zbor imao je zadaću tri puta premjestiti stolice, a isto toliko puta su im mladenci naliježali čašice. Kada bi mladenci ponudili čašice kumu i starome svatu djevojke bi zapjevale:

Kuma kuma ispraća

priko dvora š čašama.

Pi kume, stari svate, dragi brate.

Vama služi mladoženja

i snašica kukinjica (Nedić 2014: 212; Draganović 2014: 588).

Naočigled slični opisi imali su ponešto i razlika. Na jednoj strani, Nedić opisuje da se svadba trebala završiti u predvečerje prije zalaska sunca, a Draganović navodi kako je to bilo oko pola noći. S druge strane, Nedić opisuje kako se ispraćaj odvijao na dvorištu, a Draganović da je to bilo u sobu u kojoj je bilo svadbeno slavlje. Ponekad se ispraćaj nastavljao preko kućnoga praga do pola dvorišta, ali samo u slučaju kada su svatovi bili „dobro raspoloženi i raspjevani“. Nedić potom opisuje kako je stari svat sjedio na desnoj strani i njega je služio mladoženja, a kum na lijevoj i njega je služila mladenka. Kod Draganovića je obrnut raspored. Četvrta razlika je u piću koje se posluživalo. Nedić navodi kako se točila rakija, što je bilo vjerojatnije, a Draganović vino. Peta razlika je u Nedićevu

navodu da su nakon ovoga običaja kum i stari svat odmah išli kući, a Draganović navodi kako su se vraćali na slavlje i tek su u petak, pred zoru, odlazili kući uz pratnju čaje i svirača (usp. Nedić 2014: 212; Draganović 2014: 588-589).

3.6.1. Doručak za kuhare i kuharice

Trećega dana svadbenoga slavlja kod mladoženjine kuće skupljali su se kuhari i kuharice. Kao nagrada za njihov rad i posluživanje priređivao im se objed od preostale hrane i pića. Često se događalo da je to bilo petkom pa su samim tim kuhari „kršili post“. Uz ručak su pjevali i igrali, dok su ih mladenci posluživali. To je bila ujedno prigoda da se podijele novci koje su kuhari zaradili na svadbi svojim pjevanjem, glumom, posluživanjem i raznim prodajama. O podjeli prikupljenoga novca Draganović je zapisao:

Kad su se nasitili veselja onda (o)na žena, u koje su pare, iznese da izbroje i vide trud i muku svoju. Bude tode dosta posla, dok se tolika gamara para podili, a ima na (h)rpi: krajcara, petakâ, sekserâ, a bome i po koja kruna. Najprija (o)na žena u koje su pare izbroji koliko i(h) ima. Onda metne na toliko mjesta koliko ima ku(h)ača i ku(h)ačica. Onda svatko svoje uzme. U sjeromašnjoj kući, ge je bilo malo svatova, mogu ku(h)ačice zaradit(i) desetak kruna, a u bolji(i) svatova pade im po pedeset i više kruna (ibid.: 589-560).

Na koncu su se kuhari opraštali s ukućanima i molili ih za oprostenje ako su u nečemu pogriješili, a prije samoga polaska nova snaha ih je darivala sitnim darovima. Ovim činom završavalo se trodnevno svadbeno slavlje (usp. ibid.; Nedić 2014: 212-213).

4. Pohodi nakon svadbe

Sve običaje koji su uslijedili, prema Radićevoj uputi, Nedić i Draganović nazvali su *časti poslije svadbe*. Donijeli su nekoliko opisa redajući ih logičnim slijedom prema rasporednu nedjelja koje su dolazila nakon svadbe jer su obojica opisivali svadbene običaje koji su bili u srijedu oko svete Kate (25. studenoga). Prva nedjelja pohoda najčešće se podudarala s prvom nedjeljom došašća, a tako su se redale druga i treća. Božićni pohodi bili su raspoređeni u prva tri dana Božića.

4.1. Prve nedjelje nakon vjenčanja

U prvu nedjelju nakon vjenčanja *mlada snaša* najprije se spremala s enđijom i nekom od žena iz kuće na prijedodnevnu *veliku misu* u jedanaest sati u župnoj crkvi na Raščici. Oblačila se u vjenčanu reklju i suknju, a na glavi je nosila pocalicu i preko nje svadbeni veo takozvani *burundžuk* (usp. Draganović 2014: 461-462). Nedić ne navodi ništa o odlasku mlade snahe na misu, nego odmah opisuje kako je kućni domaćin pozivao kuma, staroga svata i prikumka na ručak. Za ručkom bi ih posluživala nova snaha. Pri polasku kući darivala ih je ručnicima, a oni bi ju obdarili novcem. S druge strane, Draganović navodi kako je mladenka nakon mise sa svekrom i svekrvom, odlazila svojim roditeljima na ručak. Iste večeri je u svekrovoj pratnji išla kumu *prati noge* (Nedić 2014: 213; Draganović 2014: 590).

4.2. Druge nedjelje nakon vjenčanja

Druge nedjelje nakon vjenčanja mlada snaha se ponovno spremala u vjenčanu odjeću, stavljala veo na glavu i tako išla na *veliku misu*. Iste večeri išla je sa svekrom i svekrvom starome svatu *prati noge*. Sa sobom je nosila posudu za vodu i čisti ručnik. Na ulasku u kuću pozdravljala se sa svim ukućanima, a prije same večere prala je noge starome svatu. Nakon što bi ih obrisala, trebala je staroga svata poljubiti u nogu. Za to bi ju on nagradio novcem. U kući je prala i drugim starijim muškarcima noge, koji bi joj to dopustili, ali svaki ju je trebao za to darovati (Nedić 2014: 213; Draganović 2014: 590).

4.3. Treće nedjelje nakon vjenčanja

Draganović opisuje kako se mlada snaha oblačila i treće nedjelje na *veliku misu*. Njezin izgled nešto se razlikovao od prethodne dvije nedjelje jer na glavi ovaj put nije nosila veo, nego najsvečaniju *pocalicu*, svileni *svezač*⁴⁹ i mnoštvo srebrnih igala, ukrasnoga cvijeća i vrpce na glavi. Draganović napominje kako je u sve tri te nedjelje bilo svečano u crkvi:

To su tri nedjelje mladinske pa treba svaka mlada da se tako spremi. U župi toliškoj li(je)po je vid(je)ti ka(d) se po pedeset, še(zde)set mladica tako spremi. I jendije se te tri nedjelje napreme što mogu ljevše pa ide svaka sa svojom mladom zajedno k misi, ako su iz istog sela.

---

⁴⁹*Svezač* je dio ženskoga oglavlja koji se veže preko pocalice. Sašiven je u obliku duge trake širine od 5 do 10 cm, a dužine do 80 cm. Njime su žene ukrašavale pocalice. Šili su se od različitih vrsta materijala i ukrašavani vezom, šlingom, čipkama, zlatnim kocem, šljokicama i slično (usp. Janjić 1959-1960: 53; Benković 2014: 623).

Neke mlade ne vjenčaju se zajedno s drugima o svetoj Kati, već prije ili potlja. Te mlade neće da budu u puku k(a)o šareno goveče, a druge ope(t) reknu da neće nosit sedla. One među odma(h) prve nedjelje po pocalici svionu krpu mjesto burundžuka“ (ibid.: 462).

U nastavku je opisao kako su mladenke u toliškome kraju ponekad *burundžuk* nosile i na prvi dan Božića i Novu godinu. Neke su se tako oblačile svake *mlade nedjelje* u mjesecu sve do Čiste srijede. Prema Draganovićevu opisu tako su se nosile sve dok nisu počele na dar dobivati svilenu odjeću, koja je zamijenila takvo spremanje, dok su neke odmah odbacivale svadbeni veo jer im je izgledao kao „konjsko sedlo“ na glavi.

4.4. Pohodi u dane Božića

U božićno vrijeme bili su pohodi punice i punca, kumova i staroga svata mladome bračnome paru, kao i njihovi uzvratni posjeti. Na prvi dan Božića Nedić je opisao kako su punac i punica po prvi put išli u pohode zetu i kćeri. Punica je svakom ukućaninu nosila neki dar, a zetu je trebala ponijeti: pletene sarajevske opanke ili cipele, čarape, mušku tkanicu, kićeni čibuk i duhansku kutiju. Taj je isti dan mlada snaha išla sa svekrom „nositi kumu kolač“.

Na drugi dan Božića zet i kći uzvraćali su posjet punici i puncu. Tom prigodom zet je trebao punici ponijeti kožuh, a puncu čibuk, duhankesu ili duhansku kutiju. Nešto malo izmijenjen redoslijed bio je kod Draganovića. On navodi kako su taj dan dolazili „ženski gosti“, i to punica, svastike, tetke, strine i druga rodbina. Svaka je donosila darove. Posluživao im se ručak, a na polasku kući zet je trebao vratiti u novcu „milo za drago“ (Nedić 2014: 213; Draganović 2014: 590-591).

5. Dodatak

Dodatak je podijeljen u tri dijela. Najprije će donijeti opise svadbi koje „nisu bile po ustaljenome redu“ i prema Nedićevu i Draganovićevu opisu odudarale su od njihova iscrpnoga etnografskoga opisa. Potom donosim rekonstrukciju tabelarnoga prikaz svadbenoga planera na osnovu Draganovićeve etnografskoga opisa svadbenih običaja u selu Matići. U posljednjem dijelu ukratko je sažeto što se može iščitati iz analizirane etnografske građe svećenika fra Bone Nedića i učitelja Petra Draganovića te koliko su se njihovi opisi međusobno prožimali.

5.1. Kada svadba nije bila po uobičajenom redu

Da nešto nije bilo po uobičajenom redu, moglo se vidjeti iz same strukture svadbe. Prije svega bila je očita razlika u izgledu, odijelu i ponašanju svadbene povorke. U slučaju kada je djevojka živjela s mladićem prije vjenčanja, sklapanje braka se ubrzavalo, a onda su izostajali gotovo svi pređsvadbeni pohodi. Troškovi svadbe bili su smanjeni na minimum. Nedić navodi kako se po „novome zakonu“ djevojka najprije morala vratiti rodnoj kući, a potom su tražiti oprost od dijecezanske zapreke „samodošlosti“ za koji su morali platiti posebnu taksu. Čekali su da im prođe kazna od šest mjeseci, a tek su se nakon toga mogli zaručiti. Nakon dobivena oprosta i redovna tri navještaja par se mogao vjenčati, ali bez svatova, samo uz dva svjedoka. Takva vjenčanja bila su na sporednome oltaru ili pred ulaznim vratima crkve, a mladenka nije smjela nositi veo na glavi. Svadbe su završavale s ručkom bez pjesme i velikoga veselja.

Ako se ženio mladić s udovicom, svadba je bila skromnija. U prošnju je išao samo domaćin u pratnji dvojice ljudi, a nije bilo pohoda ni *malih* ni *velikih ljudi* ni *žena*. Na vjenčanje udovica nije stavljala duvak ni ukrasne svilene vrpce ni veo. Svadba je trajala samo jedan dan, a udovica nije darivala svatove jer je to već jednom učinila. Nije smjela ići po selu umivati djecu jer nije nova, nego „stara mlada“ i njezina ruka nije mogla „pomladiti dječje lice“. Nakon svadbe nije išla u pohode kumu i starome svatu.

Kada se djevojka udavala za udovca, sve je bilo po uobičajenom redu. Obojica navode kako su takve svadbe bile jednake onima kada se ženio mladić, samo što mladoženja nije išao u pohode po selu. Najskromnije su bile svadbe udovca i udovice. Nedić je opisao da je takva svadba završavala još isti dan nakon ručka. Na vjenčanje su išli samo udovac, udovica, kum, stari svat i enđija. Udovica se spremala u jednostavnu odjeću bez ukrasa i svadbenoga vijenca na glavi. Ručak je bio skroman, a rijetko je tko od svatova pjevao. Gosti su se razilazili odmah nakon objeda (Nedić 2014: 213-214; Draganović 2014: 591-592).

5.2. Rekonstrukcija svadbenoga planera prema zapisima Petra Draganovića za 1908. godinu

Iz prikupljenih podataka o svadbenim običajima izdvojio sam takozvani *svadbeni planer* na osnovu opisa svadbenih običaja Petra Draganovića. Iz njega je razvidno kako je Draganović sve običaje prije i nakon svadbe opisao u nešto više od četiri mjeseca. Prema njegovu opisu priprava za ženidbu i udaju započinjala je pred Veliku Gospu, a prvi su prosci

išli tek u drugoj polovici rujna. Svadba je bila zakazana na svetu Katu, 25. studenoga 1908. godine. Rekonstrukcija datuma izvršena je prema Draganovićevu opisu svadbenih običaja u selu Matići. Svi predsvadbeni pohodi bili su u listopadu. Početkom studenoga mladić i djevojka išli su na zaručke i prstenovanje u crkvu, a potom je bio navještaj u tri naredne uzastopne nedjelje. Nakon trećega navještaja zaručnikov domaćin išao je na dogovor kod zaručnice oca. Tom prigodom utvrđivali su dan i vrijeme kada će predstavnici mladoženjine obitelji doći po ruho te kada će svekar doći sa svatovima po mladenku.

Tablica 2. Rekonstrukcija svadbenoga planera prema opisu Petra Draganovića za 1908. godinu.

	Datum	Što se sve zbivalo? Kada je bilo? Tko je bio sudionik?
1.	15. 8. 1908., subota	Prvo svekrvino <i>bilježenje</i> djevojke na vašaru u Orašju za Veliku Gospu
2.	20. 9. 1908., nedjelja	Svekrvina prošnja s <i>curskim kolačem</i>
3.	27. 9. 1908., nedjelja	Prvi novci ili <i>mali ljudi</i>
4.	4. 10. 1908., nedjelja	Pohod <i>malih žena</i> djevojačkoj kući
5.	18. 10. 1908., nedjelja	Svekrov ugovor za <i>velike ljude</i> i <i>velike žene</i>
6.	18. 10. 1908., nedjelja	Svekrva poziva rodbinu, susjede i prijateljice u <i>velike žene</i>
7.	18. 10. 1908., nedjelja	Svekar poziva muškarce iz rodbine i susjedstva u <i>velike ljude</i>
8.	18. 10. 1908., nedjelja	Svekar ugovara čaj za <i>velike ljude</i> i svadbu
9.	24. 10. 1908., subota	Pripremanje hrane za <i>velike žene</i> i <i>ljude</i> kod mladićeve kuće
10.	25. 10. 1908., nedjelja	Pohod <i>velikih žena</i> djevojačkoj kući po danu
11.	25. 10. 1908., nedjelja	Većernji pohod <i>velikih ljudi</i> djevojačkoj kući
12.	1. 11. 1908., nedjelja	Najava <i>prstenovanja</i> u župnim obavijestima za sve one koji su se planirali vjenčati na svetu Katu s tri redovna navještaja
13.	2. 11. 1908., ponedjeljak	Svekar ide prijatelju na <i>dogovor</i> kada će zaručnici ići na prstenovanje
14.	4./5. 11. 1908., srijeda i četvrtak	Ispit zaručnika u župnom uredu i prstenovanje u crkvi
15.	8. 11. 1908., nedjelja	Prvi navještaj zaručnika
16.	8. 11. 1908., nedjelja	<i>Prstenske žene</i> i ugovor svekrve kada će doći na krojenje platana
17.	10. 11. 1908., utorak	Krojenje platana i određivanje što će se kome darovati na svadbi
18.	15. 11. 1908., nedjelja	Drugi navještaj zaručnika
19.	22. 11. 1908., nedjelja	Treći navještaj zaručnika
20.	22. 11. 1908., nedjelja	Ugovor domaćina u koje će vrijeme doći sa svatovima u prvu srijedu
21.	23. 11. 1908., ponedjeljak	Zaručnik ide odrađivati dvije dnevnicke kod župnika kako bi otplatio <i>zaručke</i>

22.	23. 11. 1908., ponedjeljak	Zaručnica nosi dar svećeniku za obavljene zaruke i ide u ispomoć raditi neke poslove u samostan i crkvu
23.	24. 11. 1908., utorak	Okupljanje kuhara, kuharica i priprema hrane za svadbu kod mladoženjine kuće
24.	24. 11. 1908., utorak	Odlazak enđije s kočijašima i čajom po mladenkino ruho
25.	25. 11. 1908., srijeda	Prvi dan svadbe
26.	26. 11. 1908., četvrtak	Drugi dan svadbe
27.	27. 11. 1908., petak	Treći dan svadbe
28.	29. 11. 1908., nedjelja	Prvo svečano spremanje <i>nove snaše</i> na veliku misu prije podne
29.	29. 11. 1908., nedjelja	Popodnevni odlazak <i>mlade snaše</i> sa svekrom i svekrvom kod njezinih roditelja na ručak
30.	29. 11. 1908., nedjelja	Predvečer <i>nova snaša</i> ide sa svekrom kumu prati noge
31.	6. 12. 1908., nedjelja	Drugo svečano spremanje <i>nove snahe</i> na veliku misu prije podne
32.	6. 12. 1908., nedjelja	Predvečer ide <i>mlada snaša</i> sa svekrom starome svatu prati noge
33.	13. 12. 1908., nedjelja	Treće svečano spremanje <i>nove snaše</i> na veliku misu
34.	25. 12. 1908., petak	Na prvi dan Božića – <i>nova snaša</i> ide sa svekrvom kumu nositi kolač
35.	26. 12. 1908., subota	Na drugi dan Božića – <i>novoj snaši</i> dolaze njezini ukućani u pohode

6. Zaključak

Iz predstavljenoga je vidljivo kako ne postoje neke bitne razlike u opisima svadbenih običaja fra Bone Nedića i Petra Draganovića. Budući da obojica slijede upite iz Radićeve *Osnove*, može se govoriti o približno sličnom modelu s vlastitim inačicama u pojedinim opisima. Razlike nastaju u trenucima kada autori odstupaju od opisa modela svadbe kakva je trebala biti u bogatoj zadružnoj obitelji i navode primjere iz vlastitoga iskustva. Posebnosti se mogu promatrati i kao razlike koje su nastale zbog vremena u kojem su pisali. Nedić se u opisima često vraćao u ranu mladost i sredinu devetnaestoga stoljeća, dok Draganović bilježi stanje koje je zatekao u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća. S druge strane, različita im je pozicija pisanja jer Nedić odgovara na upite na temelju vlastitoga iskustva prisjećajući se kako je to bilo na svadbama koje on pamti. Draganović na Radićeve upite odgovara na temelju bilješki koje je zapisao prigodom terenskoga istraživanja i prikupljanja etnografske građe u rodnome selu. Za razliku od Nedića, on je samo rođen u toliškome kraju, ali zbog očeva preseljenja u Brčko i vlastitoga školovanja u Sarajevu nije tamo dugo živio pa mu je i sam pristup temi drugačiji. Imao je razgranatu mrežu obiteljskih veza, ali je sa svojom obitelji živo u Travniku.

Obojica su nastojala opisati svadbu kakva je trebala biti prema modelu ženidbe mladića iz imućne zadružne obitelji s djevojkom približno slična ili istoga imovinskoga stanja. Odstupanja su nastajala u diskrepanciji između bogate i siromašne svadbe kao i u opisu broja predsvadbenih pohoda i dogovora, sastavu sudionika svakoga pojedinoga pohoda, vrsti dara što se nosio zaručnici i što je ona uzvraćala kao uzdarje. Tu se mogu iščitavati razlike u opisima svakog autora. Pored toga pojavljuju se i brojni sinonimni nazivi za iste pohode. To je ovisilo o tomu koji se dio želio naglasiti, a najočitije je bilo u imenovanju prvoga pohoda predstavnika mladićeve obitelji djevojačkoj.

U navedenim opisima svadbenih običaja neizravno se mogu iščitavati i utjecaji Katoličke Crkve na oblikovanje svadbenoga tijeka, kao i odstupanja koja su nastojali držati pod kontrolom. To je najviše vidljivo u: isticanju važnosti predbračne čistoće; sankcijama koje su bile u slučaju „samodošlosti“ i svadbama koje su bile po „ubrzanom procesu“; isticanju kako bi bilo poželjno smanjiti broj predsvadbenih pohoda zbog siromaštva, kao i samih troškova za vrijeme svadbe; zabranama velikih slavlja, igranja kola i sviranja pred crkvom za vrijeme i nakon vjenčanja i slično.

II. Svadbeni običaji prije Prvoga svjetskoga rata

O svadbenim običajima prije Prvoga svjetskoga rata pisao je Tunjo Mikić u članku *Svatovanje prije Prvog svjetskog rata u selu Vidovice kod Brčkog*. Premda je članak nastao sredinom šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća, u njemu je Mikić opisao kakve su bile svadbe u zadružnim obiteljima u župi Vidovice prije Prvoga svjetskoga rata. Njegov opis predsvadbenih i svadbenih običaja najvećim dijelom podudaraju se s Nedićevim i Draganovićevim opisima. Sličan je opis upoznavanja i druženja mladih, njihovih mjesta susreta i međusobno raspitivanje o ugledu i imućnosti obitelji prije samoga odlaska *na pitanje* jednoga člana iz mladićeve obitelji. Mikić potvrđuje brojne predsvadbene *ugovore* i *provjere* prije pohoda muškaraca i žena (*velike žene, veliki ljudi, mali ljudi, prstenske žene, male žene*), koji su se od prethodnih opisa razlikovali samo u redoslijedu odlaska zaručničkoj kući. U međuvremenu mladić i djevojka su: išli na prstenovanje u crkvu; zaručnica je išla sa zaručnikovim roditeljima u grad kupovati pamuk kako bi mogla spremati darove za sve svatove; zaručnikovi roditelji pozivali su susjede i rodbinu u ispomoć i pripremu jela za svadbu; pozivali kuma i staroga svata da dođu u svatove u srijedu koja je pred njima (Mikić 1965: 157-159).

Opis trodnevnoga svadbenoga slavlja započinjao je čajnim ranojutarnjim odlaskom po kuma i staroga svata. Svatovi su se okupljali u mladićevoj kući i doručkovali, a djevojke su ih *kitile* prirodnim cvijećem, koje su plaćali. Potom su sjedali u kola po točno određenom redu i odlazili zaručničnoj kući. U međuvremenu su kuhari išli po selu pozivati rodbinu i prijatelje da dođu popodne u svatove. Običaji pred mladenkinom kućom potvrđuju već opisano kod Nedića i Draganovića, jedino što je Mikić istaknuo običaj „iznošenja puničine pite“ uz mladoženjino obredno sjećanje, konzumiranje i kumovo „krpanje tepsije“. Slično je opisao: spremanje mladenke u vjenčano odijelo i stavljanje svadbenoga oglavlja; izvođenje mladenke i plaćanje njezinom bratu za to; mladenkino pozdravljanje sa svatovima; javno prikazivanje darova zetu; roditeljski blagoslov; oproštaje mladenke s ukućanima; putovanje na vjenčanje i vjenčanje u crkvi. Jednako tako nema bitnih razlika u opisu običaja kod mladoženjine kuće nakon vjenčanja, izuzev što je u župi Vidovice kum uvodio mladenku u novi dom, a u župi Tolisa to je činio domaćin (usp. Nedić 2014: 205-206; Draganović 2014: 581-582). Glumljena scena takozvane „čajne smrti“ u Vidovicama je bila na pragu pred ulaznim vratima, a ne za vrijeme večere. Svadbeni ručak i večera na prvi dan svadbe opisani su bez navođenja nekih običaja (Mikić 1965: 159-161).

Običaji opisani na drugi dan svadbe samo potvrđuju već navedeni Nedićev i Draganovićev opis. Mikić ističe kako su se gotovo svi običaji ponavljali na ručku i večeri, izuzev mladenkina prikazivanja darova svatovima. Trećega dana svadbenoga slavlja bio je ručak za kuhare, a potom je opisao brojne pohode mladenaca kumovima, starome svatu i mladenkinim roditeljima (ibid.: 161-163).

Iz navedenoga je očito kako Tunjo Mikić nije ulazio u detaljniju analizu pojedinih običaja, ali je etnografski sažeto opisao model tradicionalne svadbe u Vidovicama prije Prvoga svjetskoga rata. Njegov opis svadbenih običaja sličan je Nedićevu i Draganovićevu, a neznatne razlike i odstupanja mogu se razumjeti kao vlastitosti pojedinih sela ili razlika u pristupu istoj temi.

Sl. 1. Svatovi u kući Marka Pave Miškovića iz Kostrča. Njegov sin Marko (1) i snaha Luja (2) r. Mišković iz Kostrča (10. XI. 1937.).

III. Svadbeni običaji u toliškome kraju za vrijeme Drugoga svjetskoga rata

O svadbenim običajima u toliškome kraju između dva svjetska rata nije zapisano ništa. Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata nastao je članak *Autora 1943* koji je pisan kao poticaj za isticanje vrijednosti, ljepote, raznolikosti i bogatstva običaja. Budući da same prilike nisu bile najpovoljnije, zbog povijesno-političke situacije, *Autor 1943* je bio svjestan da slavlja nisu bila tako izražena, a osobito svadbe. Članka je pisao ciljano za časopis *Naša misao* uz naglašeno isticanje nacionalne svijesti, domoljublja, religioznosti, vrijednosti sela, kuće i doma, koji „čuvaju vjekovnu stražu“. Istaknuo je raznovrsnost i ljepotu običaja koji su bili vezani uz razne blagdane i važnije događaje iz života, a napose uz ženidbu. Oko nje je „narod spleo najljepše običaje“ ističući kako su oni „društveni događaj“ i da im je glavna uloga okupljanje zajednice. O metodologiji rada i načinu opisivanja navodi:

Nemam namjere ispitivati i kritički iznositi spomenute običaje, nego ću ih samo iznijeti kako izgledaju *hic et nunc*. Naravno, neke stvari otpadaju uslijed nenormalnih prilika, ali radi samog toga nije vrijedno štošta mijenjati jer će jednom opet sve doći u pravu kolotečinu (Autor 1943: 1).

Iako se u navedenom dijelu *Autor 1943* pokušava ograditi od bilo kakve kritike, ipak napominje da opisuje idealizirani model. U opisu je općenit i ne ulazi u detaljnije analize, nego tek u pojedinim dijelovima navodi da su nastupile određene promjene. Neke od njih su bile uvjetovane ratom, a većina ih se mijenjala sama po sebi (Sl. 2.).

Sl. 2. Svatovi u Boku za vrijeme Drugoga svjetskoga rata.

Na početku navodi kako su bile dvije mogućnosti prosidbe. Prva je bila javna na Veliku Gospu na kojoj je mogao mladić kupiti licitarsko srce i dati ga djevojci ili je svekrva kupovala *obilježje* i ostale darove. Druga je bila intimnija u obiteljskoj kući radnim danom. Tada je išao svekar s dva-tri čovjeka na ugovor i pitanje djevojci hoće li se udati za njegova sina. Ukoliko je odgovor bio potvrđan, djevojka je otvarala bocu s rakijom nudeći svojega oca da nazdravi u znak prihvaćanja prosidbe. Sutradan, u petak, mladić i djevojka „išli su na prsten u crkvu“, a odmah u nedjelju djevojci su dolazile *prstenske žene* (svekrva i još jedna-dvije žene iz kuće). U pohodima je svekrva djevojci donosila maramu, srebrnu iglu i svilenu vrpцу koje bi joj „pripela na pletenice da se zna da je isprošena“. Taj dan svekrva je ugovarala dolazak *velikih ljudi*. Prije njihova pohoda, u prvi ponedjeljak ili utorak, „išli su u odjeću“ u grad i to svekar, svekrva, djevojka i njezina majka. Naredne nedjelje u pohode s ljudima išao je svekar s muškarcima iz kuće, rodbine i susjedstva. Od običaja *Autor 1943* navodi sličan opis kao Nedić i Draganović uz napomenu kako je došlo do nekih promjena:

Prije je bio običaj da svekar, kad se djevojka izvede, stavi smotani „krmez“, u njemu budu novci, na stol i rekne: „Tko je naš, neka uzme!“ Djevojka bi dolazila, poljubila ga u ruku i uzimala krmez. Tim

novcem ona bi kupovala pamuk i tkala rubeninu i peškire za svatove. Običaj predavanja krmeza danas je prestao (ibid.: 2).

Treće nedjelje nakon ovoga pohoda bio je pohod *velikih žena*. Njegov se opis većim dijelom podudara s Nedićevim i Draganovićevim. Razlike se mogu uočiti u darovima kojima su žene darivale djevojku. Uglavnom je riječ o odjevnim predmetima koje su kupovale u trgovinama, a oni su zamijenili one koje su same izrađivale u kući. Zbog nepovoljnih povijesno-političkih prilika došlo je do ukidanja *buklije* ili *male svadbe*. Dan uoči svadbe kuhari su pripremali hranu za svadbu, a endžija je u čajinoj pratnji išla po djevojačko ruho.

Sl. 3. Svatovi sina Brke Kajkića iz Kostrča (1943.). **Sl. 4.** Dio djevojačkoga kora u svatovima (1943.).

Prema Autorovu opisu svadba je bila srijedom. Opisi običaja pred mladoženjinom kućom prije polaska po mladenku, kod mladenkine kuće i pred crkvom ni po čemu se nisu razlikovali od Nedićeva i Draganovićeve opisa. Svatovi su, prema već poznatome redu, napuštali mladenkinu kuću i išli na vjenčanje u crkvu, a potom su se na putu do mladoženjine kuće vozili kroz sela (Sl. 3.–6.). Na povratku pred mladoženjinom kućom bila su zatvorena ulazna vrata u dvorištu čije se otvaranje plaćalo. Mladenka je na ulasku u dvorište bacala jabuku u djevojačko kolo ili ju je davala djevojkama u ruke. Prije uvođenja u kuću ljubila je prag, ognjište ili stup kuće, djeci je bacala bombona, a potom je sjedala svekrvi u krilo (Autor 1943: 3-8).

Do ovoga dijela sve je bilo slično kao i kod Nedića i Draganovića. Zbog ratnih neprilika domaćini su nastojali smanjiti izdatke. Najprije su dvostruki objed smanjili tako što su izbacili ručak, a potom su i samo svadbenu slavlje od prijašnjega trodnevnoga slavlja sveli na jednodnevno. Izostale su kuharske zabave, skrivanje mladenke u drugoj prostoriji, kao i

običaji vezani uz polijeganja mladenaca. Običaji koji su nekada bili na drugi dan svadbe, započinjali su odmah nakon što bi mladenka sjela svekrvi u krilo i primila nakoljenče. Potom je odlazila u drugu prostoriju gdje su joj mijenjali svadbeno oglavlje pletući kosu u dvije pletenice i stavljajući joj pocalicu na glavu. Iza toga su bili pohodi po selu, darivanje mladenaca i mladenkino umivanje djece. Po povratku kući mladenci su dočekivali prinose u hrani, i to kumin, starosvatičin i ostale rodbine. Nakon toga je bila svadbena večera uz: mladenkino prikazivanje darova; poznati šaljivi prikaz čajine smrti; uzvratanje darova mladenki i ispraćanje kuma i staroga svata.

Sl. 5.-6. Svatovi u zaprežnim kolima s hlačama i trobojnicom kao zastavama (Kostrč, veljača 1943.).

Iz sažetoga opisa svadbenih običaja za vrijeme Drugoga svjetskoga može se iščitati i prilagodljivost opisa poruci koju je *Autor 1943* želio prenijeti u časopisu za koji je pisao. Na taj način kao da je želio potisnuti ratna zbivanja u drugi plan ističući da je postojalo slavlje unatoč ratu u kojemu su živjeli. Međutim, neposredno je izbjegao opisivanje hrane koja se na svadbi posluživala, kao i opis darivanja. Za razliku od Nedića i Draganovića, on ne navodi nikakav idealizirani opis najbogatije i najraskošnije svadbe u selu ni poželjnoga mladenkina ili mladoženjina odijela i nakita, a trodnevno slavlje reducirano je na jedan dan.

Nepovoljne životne prilike dovele su do promjena u tijeku svadbenoga slavlja, a pojedini običaji prilagodili su se novim okolnostima. Najočitiiji primjer je promjena mladenkina svadbenoga oglavlja i stavljanje pocalice kao obilježja udane žene. Kao preduvjet promjene ženskoga oglavlja u starijim opisima bila je potrebna konzumacija braka, a sve se događalo u jutro nakon prve bračne noći. U ovom opisu nije naglašeno je li konzumacija braka prethodila skidanju mladenkina svadbenoga oglavlja i stavljanju obilježja udane žene.

Budući da nije bilo ručka *nova snaša* išla je s endijom umivati djecu po susjedstvu. U nastavku će biti jasnije jesu li te promjene bile privremene, zbog ratnih neprilika, ili su se kao takve zadržale i dalje.

1. Rekonstrukcija svadbenoga planera za 1943. godinu

Na osnovu opisa *Autora 1943* rekonstruirano je sam kako su tekle pripreme za samu svadbu i u kojem je vremenskom razdoblju bila. Za razliku od Nedića i Draganovića on u svome opisu ne ističe da su svadbe bile jedino oko svete Kate. Razlog tomu možemo pronaći u nepovoljnim vremenskim prilikama u kojima piše. Od predsvadbenih običaja vidljivo je smanjenje broja pohoda, napose malih ljudi i žena, a svadbeno slavlje smanjeno je s tri na jedan dan. *Autor 1943* je sva događanja od prve prošnje i bilježenja do vjenčanja smjestio u nešto više od mjesec dana. Raspon je bio od sredine kolovoza do sredine rujna, tj. od Velike Gospe (15. kolovoza) do svetoga Matije (21. rujna). Ukoliko usporedimo ovu rekonstrukciju s rekonstrukcijom planera Petra Draganovića, uočljivo je kako su predsvadbene pripreme trajale oko tri mjeseca te da nisu navedeni termini svadbenih navještaja koji su u vrijeme Drugoga svjetskoga rata često izostajali (Tablica 3.).

Tablica 3. Rekonstrukcija svadbenoga planera prema opisu *Autora 1943*.

Redni broj	Datum	Što? Kada?
1.	15. 8. 1943., nedjelja	Prva prošnja na Veliku Gospu – <i>bilježenje</i> djevojke na vašaru
2.	22. 8. 1943., nedjelja	Svekrva nosi djevojci <i>kolač</i> u I. nedjelju nakon bilježenja
3.	26. 8. 1943., četvrtak	Odlazak na <i>ugovor</i>
4.	27. 8. 1943., petak	<i>Prsten</i> u crkvi
5.	29. 8. 1943., nedjelja	<i>Prstenske žene</i>
6.	29. 8. 1943., nedjelja	Ugovor za <i>velike ljude</i> i <i>velike žene</i>
7.	30./31. 8. 1943., ponedjeljak ili utorak	<i>Odlazak u odjeću</i>
8.	5. 9. 1943., nedjelja	Pohod <i>veliki ljudi</i>
9.	9. 9. 1943., četvrtak	Svekrva šalje djevojci prvu „ljepinu“
10.	12. 9. 1943., nedjelja	Pohod <i>velike žena</i>
11.	16. 9. 1943., četvrtak	Svekrva šalje djevojci drugu „ljepinu“
12.	19. 9. 1943., nedjelja	<i>Buklija</i> ili mala svadba
13.	21. 9. 1943., utorak	Pripreme za <i>svatove</i>
14.	22. 9. 1943., srijeda	<i>Svatovi</i>

IV. Svadbeni običaji krajem 1950-tih godina

Etnolog Stjepan Janjić pisao je o sklapanju braka i svadbenim običajima u nekoliko navrata. Prvi njegov rad nastao je krajem pedesetih godina 20. stoljeća kao seminarski rad, a o svadbenim običajima pisao je na temelju vlastitoga prisjećanja i podataka koje je prikupio na terenskom istraživanju u rodnome selu Vidovice (usp. ZEP 44; UEA FL 214). Opis je detaljan i iscrpan, a na osnovu njega analizirat ću shemu tijeka predsvadbenih i svadbenih običaja u toliškome kraju nakon Drugoga svjetskoga rata uspoređujući ga s podacima prikupljenim na terenu. Razlog tomu je činjenica da se njegov opis nalazi na polovici analiziranoga dijakronijskoga prikaza, tj. od kraja devetnaestoga stoljeća do sredine pedesetih godina. Na osnovu njega analizirat ću kakva je svadba bila krajem pedesetih godina, što se do tada promijenilo i prestalo biti dio običaja u usporedbi s ranijim opisima te koji su novi običaji uvedeni u njegovo vrijeme.

1. Susreti mladih i godine za ženidbu i udaju

Opis predsvadbenih susreta mladih Vidovljana započinjao je nedjeljnim poslijepodnevnim susretima na nekoj ledini gdje su se družili, pjevali, igrali kolo i udvarali jedni drugima. Janjić, za razliku od prethodnih autora, ne navodi ostale prigode na kojima su se mladi družili i upoznavali (Janjić 1959-1960: 1). O godinama za ženidbu i udaju pisao je u sklopu projekta *Združivanje i njihovi etnološki pokazatelji*. U tome radu navodi kako je u Vidovicama uvijek bilo više neudanih djevojaka, nego neoženjenih mladića. Djevojke su se udavale između 16. i 20. godine, a mladići su se ženili nakon odsluženoga vojnoga roka. Obično se u kući ženilo i udavalo po starini, osobito ako je u obitelji bilo više djevojaka. Reda su se uglavnom pridržavali jer ako ih jednom preskoči često više nisu dobivali drugu prigodu za ženidbu i udaju. Međutim, bilo je primjera kada su se mlađe sestre udavale prije starije, a tako i mladi brat oženi prije starijega (ZEP 44: 1).

2. Provjere prije odlaska u prošnj

Naglašenu seosku endogamiju i poštivanje odluka roditelja Janjić je predstavio u opisu susreta mladića i djevojke nakon obećanja da će se zaručiti. Sredinom pedesetih godina

dvadesetoga stoljeća mladi su imali slobodu izbora, ali njihova se odluka i dalje pomno provjeravala. Provjere su bile obostrane, osobito u slučajevima kada se radilo o uglednijim i imućnijim obiteljima iz sela. Mladićevi su roditelji provjeravali je li djevojka: krupna i sposobna za rad i rađanje djece; izgubila *cursko poštenje*, tj. imala seksualne odnose prije braka te je li bila *od loze*, tj. odgovarala li njihovom statusu i ugledu u selu. S druge strane, predstavnike djevojačke kuće zanimalo je najprije imovinsko stanje mladićeve obitelji, a tek onda je li dobar, čestit, pošten ili je bio pijanac, besposličar i *lola*. Janjić ističe da su se uz bogatstvo lakše podnosile ostale ljudske slabosti i mane, a da se u to vrijeme o ljepoti i međusobnoj privlačnosti nije puno govorilo. Kada su obje strane bile upoznate s osobinama one druge, iz mladićeve obitelji slali su jednu ženu u „provjeru je li cura ostala još pri riječi što je dala“. Samim time izbjegavala se „javna sramota“ ako bi došli na pitanje, a djevojka je „odustala, obećala se drugome ili je već otišla za drugoga“ (ibid.: 1-2).

Iz opisanoga je razvidno kako je način provjere statusa obitelji s kojima su ulazili u nove prijateljske i obiteljske odnose pri sklapanju braka svojih ukućana, sličan kao i u prethodnim opisima. Naglašeno je kako je sloboda izbora bila uvjetovana okolnostima u kojima su živjeli i položajem koji je obitelj imala u selu.

3. Odlazak na pitanje

Prema Janjićevu opisu *odlazak na pitanje* uglavnom je bio subotom navečer. Na pitanje je išao mladić sa stricem i rođakom. To je bila novost u usporedbi s prethodnim opisima jer mladići prije nisu išli *na pitanje* (usp. Nedić 2014: 196-197; Draganović 2014: 557-560; Autor 1943: 1-2). Iz predsvadbenih običaja nestali su pohodi *malih žena* koji su bili od sredine 19. stoljeća do Drugoga svjetskoga rata. U međuvremenu u predsvadbene običaje nije uvedeno ništa novoga, osim što je Janjić opisao potajno uzimanje *kaucije* ili *amaneta*. Ovi su se pojmovi su se koristili za imenovanje zaloga koji su mladi davali nekoj trećoj osobi kako bi bili sigurni da neće netko prekršiti zadanu riječ. Mladići su davali *kauciju* u novcu, a djevojke *amanetu* obliku nekoga vrjednijega tekstilnoga predmeta (Janjić 1959-1960: 50). Mladi su to radili bez znanja roditelja jer su im oni branili bojeći se da ne izgube obećano. Osobito je to bio slučaj ako su mladić i djevojka bili različitoga imovinskoga stanja. Strah je bio opravdan jer je bilo onih koji su odustajali od ugovorene udaje ili ženidbe i odlazili s drugima. U slučaju kršenja, novac ili založeni predmet pripadao je oštećenoj strani (usp. ZEP 44: 3-4).

4. Prstenovanje u crkvi

U župi Vidovice prstenovanje je bilo petkom. To jutro nosila je jedna žena iz mladićeve obitelji djevojci *prstensku lepinju*⁵⁰ zajedno s rakijom, jednom čašom, sapunom i maramom. Za uzdarje bi dobivala ručnik i darove za ostale ukućane. Ona je do crkve išla u pratnji djevojke i njezine sestre ili snahe iz kuće. Tamo ih je čekao mladić. Njih su dvoje išli u župni ured gdje ih je *parok*⁵¹ ispitivao vjeronauka, a potom bi popunio zaručnički list, upisivao ih u knjigu zaruka i navještaja. U narednu nedjelju bio je prvi od tri navještaja, a potom je bio još dvije uzastopne nedjelje ili blagdana. Nakon što bi popunili predviđene obrasce, odlazili su u crkvu na obred prstenovanja. U znak prstenovanja mladić je djevojci davao prsten po izlasku iz crkve, a ona mu je stavljala u džep vezenu maramicu.

U opisu *odlaska na prsten* Janjić ne navodi neke bitne razlike u usporedbi s ostalim autorima izuzev što je jasno naglasio da je *prsten* s prijašnje srijede i četvrtka prebačen na petak. Naime, petkom se u toliškome kraju uglavnom posti, a zaručnica je nakon prstenovanja trebala povesti zaručnika svojoj kući na ručak. Na taj način pokušao se smanjiti izdatak za spremanje ručka jer nije trebalo spremati ništa mrsno, a meso se uglavnom jelo samo nedjeljom i na veće blagdane (usp. *ibid.*: 5).

5. Predsvadbeni pohodi muškaraca

Krajem pedesetih godina dvadesetoga stoljeća došlo je do promjena u opisu predsvadbenih pohoda djevojačkoj kući. Janjić navodi samo jedan pohod *ljudi* stavljajući ga pod navodnike kao sinonim za pohode muškaraca. Prema njegovu opisu muškarci su išli u prvu nedjelju iza prstenovanja. Prije podne bio je prvi navještaj zaručnika u crkvi, a pohod je bio navečer. Ljude su činili: mladoženjin domaćin, šest-sedam muškaraca, čajo, endija i djevojački zbor. Tom prigodom mladoženja nije išao s njima, nego je odlazio potajno s još jednim prijateljem u djevojačku sobu. Janjićev opis je iscrpan, detaljan i bez velikih odstupanja od prethodnih, ali on navodi kako je postojala razlika između bogate i siromašne prošnje. To je najprije bilo izvanjski vidljivo u broju muškaraca koji su išli, darovima koje su

---

⁵⁰ Naziv *prstenska lepinja* koristila se za imenovanje pšeničnoga kruha koji je svekrva pravila, kao i ostale kruhove, samo što bi je odozgor pomazala sa smjesom od vrhnja, sira i jaja. Opisom i izgledom slična je *curskom kolaču* kod Nedića i Draganovića.

⁵¹ *Parok* je jedan od lokalnih naziva za dijecezanskoga svećenika, a ujedno je to znak razlikovanja župe Vidovice od susjedne župe Tolisa koju vode bosanski franjevci, takozvani *ujaci*.

nosili i količini hrane na stolu, a onda i u broju predsvadbenih pohoda (usp. Nedić 2014: 196-200; Draganović 2014: 555-573; Autor 1943: 1; Mikić 1965: 157-159).

Bilo je „obvezno“ da muškarci idu u pohode bez obzira u kakvom je imovinskom stanju bila jedna ili druga obitelj. U slučaju nemogućnosti primanja većega broja muškaraca išao je samo domaćin iz mladićeve kuće, ali je pohod morao biti. Možda upravo ova „usputna“ napomena govori kako je bio uobičajen način pohoda mladićeva domaćina djevojačkoj kući, a da je opisani model s brojem muškaraca koji su išli u pratnji, bio tek iznimka (usp. Janjić 1959-1960: 6).

6. Kupovanje vjenčanoga odijela

Na tragu Autorova opisa za vrijeme Drugoga svjetskoga rata Janjić opisuje *odlazak u odjeću*, dok su Nedić i Draganović krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća opisivali odlazak u grad u kupovinu pamuka (usp. Nedić 2014: 197; Draganović 2014: 557-560; Autor 1943: 2). Promjena je očito nastupila nešto ranije, ali je u Janjićevo vrijeme postala uobičajenom praksom. Djevojke više nisu morale tkati platno od kojega su šivale košulje i ručnike za buduće ukućane i rodbinu, nego su kupovale robu u trgovinama. Četvrtkom ujutro, kada je bio pijačni dan u Orašju, svekar i svekrva išli su s djevojkom kupovati svadbenu odjeću i obuću. Sa zaručnicom u pratnji išla je jedna žena iz njezine kuće. Janjić je odlazak u kupovinu opisao ovako:

U gradu joj kupe materijal za suknju, reklju i zapreg. Kupe joj krpu, svežač, srebrenu iglu, plantike (vrpce) i četić (cvijet), a cipele poruče kod obućara ili uzmu gotove. Kad se to obavi pa krenu kući, mlada stavi svekru i svekrvi otarke (ručnike) oko vrata i tako okićeni prođu kroz selo. Kupljeni materijal nosi mlada i mladoženjina sestra (rodica) krojačici. To treba da je gotovo dok „žene“ pođu mladoj, a to pada opet u nedjelju (Janjić 1959-1960: 10-11).

7. Višestruko darivanje zaručnice

Predsvadbeno darivanje zaručnice nije izostavljeno ni pedesetih godina dvadesetoga stoljeća, premda su godine nakon Drugoga svjetskoga rata bile ekonomski nepovoljne. Nerodne godine, velika izdavanja za potrebe države, obitelji bez radno sposobnih muškaraca i neimaština pogodile su brojne obitelji. Većina ih je jedva spajala kraj s krajem, a svaki dodatni trošak nastojali su izbjeći (usp. Benković 2002: 112-117). Prema Janjićevu opisu u

idealnim mogućnostima mladićeva obitelj trebala je slati zaručnici dar jednom ili dva puta tjedno, a u stvaranosti većina ih je slala samo jednom tijekom cijeloga vremena zaruka.

Četvrtkom podne jedna je žena iz mladićeve obitelji nosila djevojci darove: *cursku pitu* (Sl. 7.), maramu i bocu rakije. Žena je bila počašćena kavom, koju je trebala darovati. Na polasku kući djevojka joj je oko vrata stavljala ručnik i darove za svekra i svekrvu, na ruku joj je stavljala narukvicu, a za uzvrat je ponovno darivana novcem (vidi Sl. 17.).

8. Predsvadbeni pohodi žena

Broj pohoda žena zaručničnoj kući sveden je na minimum, u usporedbi s opisima kod Nedića, Draganovića i Mikića (usp. Nedić 2014: 198-199; Draganović 2014: 555-557. 560-565; Mikić 1963: 157-158). Janjić opisuje kako su se pohodi sveli na jedan odlazak *žena kolačara*, koje su zamijenile prijašnje pohode *velikih žena*. Njihov pohod bio je nedjeljom, a dan prije su mijesile kolače od krušnoga tijesta i pripremale darove (Janjić 1959-1960: 12-13). U istu nedjelju bio je drugi ženidbeni navještaj u crkvi, a poslijepodne žene su išle u pohode. Žene su činile: svekrva, njezine sestre, kćeri, snahe, jetrve, zaove te mladoženjine ujne i strine. Uobičajeno je išlo do deset žena, a tek iznimno dvadesetak (Sl. 9.). Taj dan svekrva je nosila svadbenu odjeću i nakit što je kupila djevojci u gradu, a ostale žene nosile su nešto od odjevnih predmeta i po bocu rakije. Uz to, svaka je nosila po *ženski kolač* na koji su stavljale *tivtika*⁵² i jabuku (Sl. 11.). Zbog toga je ovaj pohod nazvan *odlazak žena* ili *kolačara*.

---

⁵² Konac u boji koji se koristio za vezenje (usp. Janjić 1959-1960: 53; Benković 2014: 626).

Sl. 7. *Curski kolač i curska pita* – rekonstruirala Eva Benković iz Ugljare (2009.).

U njihovoj pratnji išao je djevojački zbor. Žene su se u dogovoreno vrijeme skupljale u mladićevoj kući, a potom su uz pjesmu i veselje išle k zaručnici. Dočekivala ih je na dvorištu i s njima se pozdravljala. Po dolasku odlagale su *kolače* na predviđeno mjesto, a potom su na dvorištu *prekrivale* djevojku odjevnim predmetima. Nakon toga ulazile su u kuću. Svekrva je zaručničinu majci davala torbu s kolačima za sve ukućane napravljenim od krušnoga brašna, takozvanim *bulovčićima* (Sl. 8.).

Sl. 8. *Bulovčići* – sitni kolači od krušnoga tijesta – rekonstruirala Ivanka Džijan iz Boka (2009.).

Prije samoga ručka kuhari su izvodili šale s lažnom kavom i jelom:

Sada ženama donesu, mjesto prave kafe i šalice kafu od čađi i od bundeve napravljene šalice. Umjesto jela stave kokoške grkljane, džigerice, crvene paprike i šipaka, a mjesto žlica kokoške noge. Ova šala nije obavezna, ali se u većini slučajeva primjenjuje (Janjić 1959-1960: 13).

Poslije ovoga zaručnica je posluživala *prvu djevojačku kavu* koju su žene plaćale ostavljajući novac na dnu prazne šalice. Potom je bio ručak za vrijeme kojega se posluživala *djevojačka rakija* i to tri puta po tri čašice koje su se ponovno trebale darovati. Pred kraj ručka zaručnica je dijelila darove ženama recipročno daru koje su joj donijele. Uzvrćale su joj uzdarjem u novcu. Na polasku kući služila im se *druga djevojačka kava*, a onda su se opraštale i putovale kući (Sl. 9.).

Sl.9. Kolačare na povratku pred zaručnikovom kućom 1950-tih.

Kod mladićeve kuće dočekivala ih je rodbina i susjedi, a svekrvi su tada *palili pocalicu*:

Došavši svekrva u svoj dom, potrče žene i ljudi, koji čekaju dok se ona ne vrati, uhvate se oko nje u kolo i zaigraju, a netko joj od prisutnih zgrabi pocalicu s glave i baci u peć da izgori. One svekrve, koje žale novu pocalicu na taj dan stave staru, kako bi imale manje štete (Janjić 1959-1960: 15).

U literaturi se nigdje ne navodi zašto su žene skidale pocalicu sa svekrvine glave i palile ju. Međutim, kazivačice su govorile da je to bio znak kako je „svekrvino upravljanje kućom prošlo i da je njezino izgorjelo“.

Nakon opisa pohoda žena Janjić donosi u jednoj rečenici opasku, kao i kod pohoda ljudi, da nije uvijek ovako bilo. Neke obitelji, zbog siromaštva, nisu mogle voditi ili dočekati ovoliko žena. On ističe da je bio važan sam pohod, bez obzira koliko je žena išlo, ali bio je red da barem jedna iz mladićeve kuće ide na tu nakanu (ibid.: 14-15).

Sutradan je mladićev domaćin išao kod svećenika u župni ured upisati kuma i staroga svata. Tom prigodom potvrđivao je da će biti vjenčanje, a ujedno je i plaćao predviđenu taksu. Ova praksa upisivanja svjedoka i plaćanja vjenčanja nekoliko dana prije svadbe uvedena je nakon Drugoga svjetskoga rata. O tome su svećenici u toliškome kraju redovno govorili u župnim obavijestima i napominjali da su se svi trebali toga pridržavati.

Sl. 10.–11. Ženski i muški kolač – rekonstruirala Kata Mašić iz Boka (2009.).

9. Okupljanje kuhara i odlazak po zaručičino ruho

Dan uoči vjenčanja pred mladićevu kuću dolazili su susjedi i rodbina koji su pomagali u pripremanju hrane. Dolazili su kao ispomoć i imali su ulogu *kuvača* i *kuvačica* koji su pripremali hranu za svatove (Sl. 12.). U poslijepodnevним satima po djevojačko *ruvo* iz mladićeve kuće išli su takozvani *ruvari* i to: čajo, endija, djevojke koje su pjevale i nekoliko

kočijaša s kolima. Na putu do zaručnice kuće pjevao je djevojački zbor. Po dolasku čajo je pregovarao s čuvarima dvorišnih vrata da ih puste, a potom je plaćao ulaz. Endija je vodila djevojački zbor sa sobom pred ulazna vrata zaručnice sobe. Tamo je pregovarala na vratima i plaćala ulaz, a zbor je cijelo vrijeme pjevao. *Ruvarima* se posluživala samo kava, dok su kočijaši donosili zaručnicino ruho do kola u koja su ih slagale djevojke. Pred polazak kući zaručnica je ručnicima darivala kočijaše i čaj, a oni su joj za to davali novac. Sa zaručnice strane za ruhom su išle dvije djevojke ili žene. One su ujedno bile zadužene za uređenje mladenačke sobe i spremanje bračne postelje. Nakon što bi završile posao, zaključavale su sobu, a ključ su predavale zaručniku „iz predostrožnosti da ne bi netko nešto ukrao iz kućara“. Prije polaska kući ženama je posluživana kava (Janjić 1959-1960: 16-17).

Sl.12. Kuharice sa svatovskim kolačima sredinom 1960-tih.

10. Svadba

Krajem pedesetih godina dvadesetoga stoljeća svadba je i dalje bila uglavnom srijedom. Pred Drugi svjetski rat trodnevno svadbeno slavlje u toliškome kraju skraćeno je na jedan dan, a tako je ostalo i u pedesetim godinama (usp. Nedić 2014: 200-213; Draganović 2014: 575-589; Autor 1943: 2-8; Mikić 1963: 159-163). Zorica Vitez istaknula je kako je „nasilno skraćanje trajanja svadbe“ bilo jedan od uzroka mijenjanja svadbene procedure. Vremensko ograničenje nije djelovalo tako da se izostave neki dijelovi, nego je došlo do njihova zgušnjavanja. Sve se nastojalo obaviti u skraćenom vremenu. Promijenjeno je prvotno

vrijeme vršenja pojedinih običaja, a na samoj svadbi mogu se pratiti znatne razlike u redoslijedu i trenucima obavljanja pojedinih svadbenih radnji. Na svim svadbama nisu se mijenjale uvijek isto, a u dijakronijskoj analizi mogu se uočiti nelogičnosti koji su nastale zbog toga (usp. Rajković 1974a: 188-189; Vitez 2003a: 99).

Opis događanja na sam dan svadbe započinjao je ranojutarnjim spremanjem svatova, a završavao polijeganjem mladenaca u bračnu postelju. Kao i kod drugih autora Janjić spominje veliki broj radnji s ponešto drugačijim redoslijedom odvijanja. Novina je vjenčanje u jutarnjim satima prije jutarnje mise koja je bila u sedam sati. U svim ostalim etnografskim opisima vjenčanje je bilo u prijedpodnevnim satima, ali nikada tako rano. Janjić ne navodi kad je uvedena takva praksa; jesu li se mladenci s tim slagali; koliko je bilo parova koji su tražili vjenčanje u neko drugo vrijeme i je li to bilo moguće; kao ni do kada je to trajalo. Nakon jutarnjega vjenčanja mladenka je po povratku kući tražila dopuštenje od roditelja da uđe u kuću, a oni su joj odgovarali: „Primamo te sinko još do podne, a onda ajde svojoj kući“ (Janjić 1959-1960: 18).

Sl.13. Mladenka u crvenoj svili pod duvakom s enđijom krajem 1950-tih godina.

Pred mladoženjinom kućom, prije polaska svatova po mladenku, bilo je sve isto kao što je prethodno opisano. Razlikovao se samo raspored sjedenja svatova u zaprežnim kolima,

a broj je svatovski časnika ostao isti (Sl. 16.). Prva kola su bila *domaćinska*. U njima su išli domaćin, endija i par djevojaka. Druga su kola bila *momačka* i u njima su išli *barjaktar* i mladići. Treća su bila kola staroga svata. Četvrta su bila kumova, a s njim je išao mladoženja i par djevojaka (Sl. 14.). To je bio najmanji broj zaprežnih kola u svatovima, a na pojedinim bogatijim svadbama bilo ih je petnaestak. Raspored je bio uvijek isti bez obzira na broj (Janjić 1959-1960: 20-21).

Kod mladenkine kuće sve se odvijalo slično kao i u prethodnim opisima. Razlike se uočavaju na nekoliko mjesta i to kod: endijina dvostrukoga namještanja mladenkina svadbenoga oglavlja prije odlaska na vjenčanje i po dolasku svatova po mladenku; mladoženjina darivanja dviju jabuka s novcima na ulazu u mladenkino dvorište – prvu je bacao u djevojačko kolo, a drugu je davao u ruku mladenkinoj sestri; u kuharskim šalama (Sl. 15.) i spremanja darova mladencima, kumu i endiji po šalicu, tanjur, žlicu i vilicu (usp. *ibid.*: 18-29).

Sl.14. Kumova zaprežna kola u svatovima u toliškome kraju 1950-tih godina.

Opis povratak svatova s mladenkom i svadbena večera u mladoženjinoj kući nešto su drugačiji. Predratno smanjenje trodnevnoga svadbenoga slavlja na jedan dan uvjetovalo je prilagodbu pojedinih običaja i nešto drugačiji raspored (usp. Autor 1943). Janjić najprije donosi opis uvođenja mladenke u novi dom. U župi Vidovice uvodio ju je kum (usp. Mikić 1963: 161), dok je u župi Tolisa mladenku isključivo uvodio domaćin (usp. Nedić 2014: 205;

Draganović 2014: 581; Autor 1943: 7). Uz njega je opisana scena čajine smrti pred ulaznim vratima. O njoj je zapisao da se taj običaj „držao strogo i bez iznimke“ uz pojašnjenje da je nezaobilazna na svakoj svadbi u župi Vidovice i u vremenu njegova zapisivanja krajem pedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Sličan opis čajine smrti pred pragom kuće opisao je i Tunjo Mikić (usp. Mikić 1965: 161). Nasuprot tome, Nedić ovaj običaj umeće uvečer za vrijeme izvođenja kuharskih šala s čajem, a Autor navodi kako je čajo glumio smrt za vrijeme prikazivanja mladenkinih darova svatovima (usp. Nedić 2014: 206-208; Autor 1943: 7-8).

Uvođenje mladenke u novi dom; iskazivanje poštovanja kućnom pragu; sjedanje svekrvi u krilo; stavljanje muškoga nakoljenčeta i njegovo darivanje; iskazivanje poštovanja kućnome ognjištu i njegovo darivanje kockama šećera i bombonima te pozdravljanje s mladoženjinim ukućanima ostalo je kao i u prethodnim opisima. Do promjene je došlo u vremenu kada je mladenka mijenjala svadbeno oglavlje. Prijeratnim smanjenjem broja svadbenih dana dogodio se pomak pa je zamjena oglavlja, koja je prije bila na drugi dan svadbe, prebačena odmah nakon primanja mladenke u novi dom. Ujedno je to bila svojevrsna anticipacija spolnoga čina koji je trebao tek uslijediti nakon svadbene večere. Zamjena svadbenoga oglavlja s pocalicom označavala je prelazak djevojke iz mladenke u ženu. Prema ranijim opisima pocalica se stavljala na glavu udanim ženama kako bi prekrile kosu. Djevojke ju nisu skrivale, a ženama se kosa, nakon konzumacije braka, više nije smjela vidjeti (usp. Nedić 2014: 100. 208-209; Draganović 2014: 484-486.).

Sl. 15. *Kuvačica* s mačkom u kutiji koju je predstavljala svatovima kao mladoženjino dijete sredinom 1960-tih godina.

Slično je bilo i s opisima: dolaska kume i starosvaticice s *prinosom* i njihovim javnim prikazivanjem pred svatovima; dolaska mladenkinih gostiju, takozvanih *pohođana* i *pohođanki*; svečanoga ispraćaja kuma i staroga svata. Svi oni su u ranijem trodnevnom slavlju bili na drugi dan svadbe (usp. Nedić 2014: 210-212; Draganović 2014: 584-589; Janjić 1959-1960: 33-40), a krajem pedesetih godina 20. stoljeća sve je bilo u jednome danu nakon vjenčanja u mladoženjinoj kući.

Sl. 16. Svatovski časnici: mladenci, domaćin, kum, stari svat i endija 1954. godine.

Prvo jutro, nakon vjenčanja, mladenka se trebala prva probuditi, naložiti vatru, donijeti vode i umiti sve ukućane. Potom je išla s mladoženjom, čajom i endijom „umivati po selu“. Za to su ju žene darivale „ženskim darovima“ (ručnicima, koncem, vunom, lanom i sl.). Janjić ne navodi da su nakon svadbe bila ikakva druga okupljanja pred mladoženjinom kućom, ali napominje kako su neke mladenke išle drugi ili treći tjedan nakon svadbe kumu prati noge. Zetovi pohodi puncu i punicu i njihovi uzvratni posjeti bili su na prvi i drugi dan Božića (ibid.: 41-42).

11. Zaključak

Iz navedenoga je vidljivo kako se poslijeratna neimaština odrazila na tijek predsvadbenih zbivanja, samu strukturu i raskošnost svadbe pedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Broj predsvadbenih pohoda muškaraca i žena zaručničkoj kući sveden je na

minimum. Od negdašnja četiri pohoda ostao je samo jedan, a broj sudionika varirao je od jednoga do dvadeset što je ovisilo o imovinskom stanju u obitelji. Darovi su bili skromniji, a slavlja kraća. Promjene, koje su nastale, nazirale su se pred početak Drugoga svjetskoga rata, kada je došlo do skraćivanja trodnevnoga svadbenoga slavlja na jednodnevno (usp. Autor 1943: 1-8). Promjene koje su se već tad naslućivale, postale su u poslijeratnim godinama dio prakse. Došlo je do zgušnjavanja običaja i vremena kada su se odvijali. Najočitiji primjer je zamjena mladenkina svadbenoga oglašnja koje se u vrijeme trodnevnoga slavlja mijenjao nakon prve bračne noći, a pedesetih godina dvadesetoga stoljeća mijenjali su ga odmah nakon dolaska mladenke u novi dom i prije konzumacije braka.

V. Svadbeni običaji od šezdesetih do kraja osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća

Od sredine šezdesetih pa sve do kraja osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća svadbeni običaji u toliškome kraju sadržajno se nisu bitno mijenjali, ali je došlo do znatnih formalnih promjena. U nastavku će biti riječ samo o nekim promjenama koje su bile izrazite, a odrazile su se na tijek predsvadbenih i svadbenih zbivanja.

1. Javno darivanje buduće zaručnice

Prije svega u ovom razdoblju naglašena je veća sloboda mladih u izboru bračnoga partnera. Kazivači su govorili kako su pojedini roditelji ipak „tražili dobru priliku“ za sina ili kćer, osobito majke. Neke su, tražeći djevojku svome sinu, nosile dar i javno darivale djevojke, kao što je to bilo u Nedićevu i Draganovićevu opisu krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća (usp. Nedić 2014: 195; Draganović 2014: 552. 560). Praksa javnoga darivanja zadržala se sve do sredine sedamdesetih godina. Kazivači su govorili o kupovanju i darivanju „kolača“, tj. licitarskoga srca na vašaru za Veliku Gospu krajem pedesetih i tijekom šezdesetih godina. Prema njihovim iskazima postojalo je nekoliko različitih kazivanja: jedne su govorile kako je to većini djevojaka bila „samo želja“ (kazivala J. N., ožujak 2010.); druge su o tome „samo slušale priče“, ali da im se nikada to nije ostvarilo jer su se počele udavati tek iza Velike Gospe (kazivale E. B. i R. B., lipanj 2007.); treće su spominjale kako su „znale vidjeti na vašaru kako cure nose licitarska srca“, ali same nisu imale prigodu „pronijeti ga javno“ jer se dvije od tri kazivačice nisu nikada udale

(kazivale Tolišanke kod Lipe, travanj 2008.); u četvrtom slučaju kazivač je potvrdio da je svojoj ženi „kupio srce s ogledalcem“, ali godinu dana iza ženidbe. Razlog tomu je podatak da se te godine za Veliku Gospu nisu ni poznavali, a vjenčali su se pred svetu Katu (kazivao M. B., lipanj 2007.).

2. Odlazak na *pitanje*, slanje djevojačkoga kolača i prosidba

Prema etnografskim opisima na *pitanje* je išao muški član obitelji. Međutim, kazivačice su govorile kako su njima uglavnom dolazile majke potencijalnih ženika, ali najprije u neformalnome obliku. Jedna je gospođa govorila kako joj je pred udaju 1961. godine u pohode dolazila majka njezine najstarije nevjeste da ju *zagovori* za svoga sina. Posjet nije bio najavljen, a ona je došla njihovoj kući jednoga četvrtka „vraćajući se s pijace iz Orašja“. Sa sobom je donijela veliko ogledalo, kao potencijalni dar i jamstvo pristanka. Međutim, kada je doznala zbog čega je gospođa došla, kazivačica je pobjegla iz kuće i sakrila se u šljivik. Tamo je ostala sve dok ona nije otišla kući. Kada se vratila, majka ju je pitala gdje se skrivala više od pola dana jer su joj dolazili *na pitanje*. Odgovorila joj je kako se sakrila jer se bojala da će ju „natjerati da se uda za nevjestinog brata, a on joj je bio ružan“. Prije polaska kući žena je zamolila njezinu majku da se ne spominje da je bila *na pitanju*, nego da je dolazila u posjetu zetu i kćeri. Nekoliko dana kasnije došao joj je *na pitanje* drugi mladić i odmah je pristala na udaju, premda se majka u početku protivila.

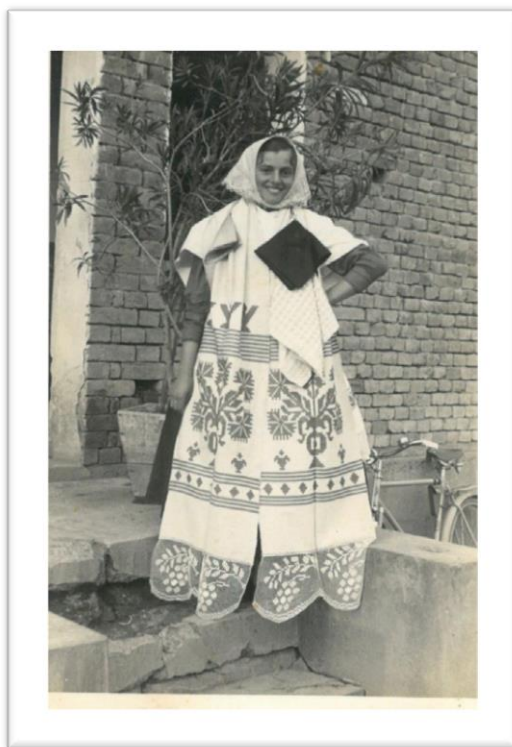
Od sredine šezdesetih godina mladići su *na pitanje* djevojci uglavnom išli sami ili u pratnji prijatelja za razliku od ranijih opisa kada su uglavnom to činili posrednici: kućni domaćin, stric i rođak, ali nikada sam mladić. Tom prigodom mladić nije sa sobom nosio nikakav dar ni bocu s rakijom, nego je samo tražio dopuštenje njezinih roditelja i djevojčin pristanak. Prema kazivanjima bilo je i onih koji su bili odbijeni. Gospođa je spominjala kako su njezinu nevjestu iz Domaljevca istu noć prosila dvojica mladića. Jedan mladić iz Donje Mahale pregovarao je s nevjestinom majkom hoće li ju pustiti da se uda za njega, a njezin brat se u međuvremenu dogovorio s djevojkom i ona je „pobjegla s njim preko njive“ (kazivala R. B., lipanj 2007.).

Jedan dio kazivača govorio je o „strahu“ koji je bio prisutan kod mladića i njihovih obitelji u slučaju da ih djevojka odbije. Plašili su se odbijanja i „lošeg glasa“ o čemu je pisala i Zorica Vitez:

Odbijanje bračne ponude u seoskim je zajednicama donosilo porugu i poniženje; zbog straha od neuspjeha, svoju su misiju prosci obavljali u okrilju mraka, navečer ili rano ujutro.

Neobično je bilo važno diskretno i neformalno obaviti prvo propitivanje i dogovore. Ta je zadaća pripadala ženama posrednicama ili ženama iz ženikove obitelji, često njegovoj majci, a rjeđe muškom članu obitelji (Vitez 2003a: 29).

Stoga su i u toliškome kraju nastojali prvi susret, tj. *pitanje* ostaviti u tajnosti. Oni koji su imali sreće i donosili pozitivne vijesti o pristanku djevojke na udaju, o tome su obavještavali svoje roditelje. Sutradan je mladićeva majka po jednoj ženi iz kuće slala dar djevojci, takozvanu *lepinju* (Sl. 7. i 10.). Lepinja je pravljena od krušnoga tijesta, a gore je bila premazana s kajmakom, sirom i jajima. U ranijim opisima pojavljivali su se i drugi nazivi za slična peciva kojima je svekrva darivala buduću nevjestu i to: *curska pita*, *curski kolač*, *prstenski kolač* i *ženski kolač* (usp. Nedić 2014: 195; Draganović 2014: 560; Janjić 1959-1960: 5-7; Mikić 1965: 157-159). Ženu sa svekrvinim darom primala je djevojka, uzimala dar i pogostila ju. Zauzvrat joj je poklanjala maramu i narukvicu, a budućoj svekrvi i svekru spremala je darove te njima „prekrivala djevojku“ (Sl. 17.). Nakon što bi žena otišla kući, udavača je lepinju sjekla na više dijelova i razdjeljivala po susjedstvu. To je ujedno bilo službeno obznanjivanje da se djevojka uskoro udaje. Na upit zašto se nosio takozvani *kolač* od krušnoga brašna, većina kazivača je odgovorila kako u to vrijeme nije bilo drugih darova. Takozvani „kupovni darovi“, poput bombonijere, keksa i bombona, bili su u to vrijeme preskupi, a neka vrsta peciva nosila se jer je bio takav običaj i sve su ga rado primale.

Sl. 17. Luja Jose Ankića iz Donje Mahale s darovima nakon nošenja *lepinje* 1964. godine.

Nakon toga uslijedila je prošnja i pohodi muškaraca i žena koji su ostali slični kao u opisu iz pedesetih godina (usp. Janjić 1959-1960: 12-13). Broj je pohoda smanjen na minimum. Međutim, ponekad prošnja nije bila uspješna. Događalo se da jednoj djevojci istu večer dođe više prosaca. Dok su jedni pregovarali s djevojčinim ocem, drugi su čekali pred kućom. Prosci se nisu smjeli miješati jer je to znalo izazvati tuče i teške riječi. Prema kazivanju, jednoj djevojci iz Kostrča najprije su došli prosci iz Donje Mahale. Službeno su djevojku pitali pred njezinim ocem hoće li se udati za njihova ukućanina, a ona je pristala i otvorila ponudenu bocu rakije. Za dar su joj dali veliki zlatni dukat i vjenčanu odjeću. Za vrijeme večere, dok je prošnja trajala, došao je drugi mladić iz Kostrča na motoru pred njihovu kuću. Preko njezine sestre pozvao je već isprošenu djevojku vani da ju nešto pita. Ona je kradom izašla iz kuće i s njim na motoru pobjegla. Bijeg nije bio slučajan, nego su se njih dvoje unaprijed dogovorili da će tako učiniti. Nakon nekoga vremena prosci iz Donje Mahale zatražili su da im isprošena djevojka posluži kavu, a nje nije bilo u kući. Kad su to doznali njezini roditelji, odmah su prekinuli prošnju, ispričali ih im se i vratili ljude kući s njihovim darovima (kazivala M. B. iz Ugljare, lipanj 2007.).

Prema podacima iz župnoga arhiva u Tolisi doznajemo da je bilo još takvih primjera. Svećenici su u knjige ženidbenih navještaja upisivali opaske kod onih parova koji su odustali od udaje ili ženidbe. U opaskama je dopisivano: kako su obje strane bile uzrok tomu; da su se sporazumno razišli; jednostavno „pobrkali“; „slagali da će se uzeti“; „obustavili“ ili su „odgodili do daljnjeg“. Pored obostranoga odustajanja djevojka je znala odustati od udaje jer je: „razvrgnula zaruke“; „falila“; „otkazala“; „pobjegla s drugim“; „prevarila udovca“; „prevarila i utekla s drugim momkom kao samodošla“; „otišla za drugog“ ili joj je jednostavno otac branio da se uda. Bilo je i onih koje su na osnovu seoskih priča odustajale od udaje. S druge strane, mladići su ostavljali djevojke i otkazivali ženidbu jer su im djevojke bile nevjerne ili su ih one ostavljale i otišle za drugoga. Od ukupnoga godišnjega broja sklopljenih zaruka, kojih je znalo biti do 150 godišnje, raskidale su se svake desete zaruke (usp. KN od 1960 do 1989). Svećenici su u nedjeljnim župnim obavijestima redovno upozoravali da ni mladići ni djevojke „ne varaju jedni druge“, nakon obavljenih zaruka i prstenovanja u crkvi (usp. ŽO od 1952. do 1971).

3. Uvođenje novoga crkvenoga obrednika za zaruke i vjenčanje

Nakon prosidbe djevojka i mladić išli su na *zaruke* u župni ured. Krajem šezdesetih godina došlo je do promjene u samom načinu sklapanja zaruka, a tomu je povod bio Drugi vatikanski sabor i odluka o uvođenju liturgije na narodnom jeziku. *Rimski obrednik: red vjenčanja* na hrvatskom jeziku u kome su opisane promjene u postupku zaruka i obredu vjenčanja objavljen je 25. veljače 1970. godine. Zaručnički ispit i dalje je ostao pojedinačan za svaki par, a ukinut je zajednički obred prstenovanja svih zaručnika u crkvi. Prijašnji blagoslov i izmjena prstenja inkorporirani su u novi obred vjenčanja, kao i blagoslov mladenaca na kraju obreda.

Do kraja šezdesetih godina bila je praksa da nakon zaruka bude *prstenovanje* u crkvi i tom prigodom zaručnik je davao zaručnici prsten, a ona njemu vezenu maramicu ili ručnik. Po novom obredniku uvedena je obveza da oboje imaju prsten, koji su se blagoslivljali u samom sakramentu ženidbe (usp. *Red vjenčanja* 1970: 7-31). Prema starome obredniku i ustaljenoj praksi u toliškome kraju blagoslov mladenaca bio je dva puta godišnje. Prvi je bio u kasnu jesen, nakon jutarnje mise oko blagdana svetoga Andrije (30. studenoga), a drugi pred početak korizme na pokladni utorak. Svećenici su u župnim obavijestima upozoravali mladence kada i na koju misu trebaju doći. Uz to su napominjali da udovice ne trebaju dolaziti na tu misu jer su već jednom primile blagoslov (usp. ŽO od 1960. do 1970.). Nakon obavljeni zaruka bio je obvezan trostruki navještaj zaručnika tri nedjelje ili blagdana za redom. On je bio obvezan do sredine osamdesetih godina, ukoliko zaručnici nisu zbog nekoga razloga pismeno tražili oprost, a potom je na razini Biskupske konferencije Jugoslavije donesena odluka o obveznom samo jednom ženidbenom navještaju. Takva praksa zadržala se do suvremenoga doba (usp. *Vrhbosna* 1985/1-4).

4. Predsvadbeni dogovori i prijevoz zaručničina ruha

Pred samu svadbu bilo je nekoliko obilazaka budućih *prijatelja*, kako se u toliškome kraju naziva novonastali odnos roditelja čija djeca sklapaju brak. Ovisno o imućnosti obitelji ti posjeti su ponekad bili brojni, a darivanja obilata. Pred samu svadbu važan je bio takozvani *ugovor* u kojem su se novi prijatelji dogovarali: o danu i vremenu kada su mladoženjini svatovi dolazili po mladenku; koliko su gostiju trebali očekivati i što će od hrane donijeti mladoženjin domaćin; kakve su obveze obiju strana vezane uz darove, čašćenja i svadbenu proceduru i slično. Svi ti ugovori, kao i u ranijim opisima, bili su u zaručničinoj kući.

Nekoliko dana pred svadbu bio je svečani prijevoz udavačina ruha i opreme. Prebacivanjem svadbe sa srijede na subotu i nedjelju prijevoz ruha je s utorka prebačen na četvrtak. Uz prijevoz su bili vezani različiti običaji i magijski postupci, osobito glede uspješne konzumacije braka i potencijalnoga rađanja prvoga muškoga djeteta (usp. Vitez 2003a: 34). U toliškome kraju prijevoz ruha je bio svečan i iznimno bučan, a po njega su išli: endija, čajo, djevojački zbor i mladići koji su vozili kola ili traktore. To je ujedno bila prigoda da se javno vidi i komentira što je djevojka spremila, kakvo je njezino imovinsko stanje i što je bilo tada u modi jer se birao najduži put od zaručnice do zaručnikove kuće. U toliškome kraju nije se govorilo o prijevoz zaručnice ruha, nego o „odlasku po ruvo“. Pored osobnih stvari, posteljine i jastuka prevozili su se ormari i spavaće sobe. Sve je trebalo biti izloženo i viđeno. Nakon što bi žene iz zaručnice kuće uredile mladenačku sobu, svijet je dolazio „gledati što je cura dovezla“. Kazivači su govorili da su pojedine djevojke „pozajmljivale odjeću i krevetninu“ od sestara i rodbine kako bi „provezle što više stvari“, a nakon vjenčanja vraćale su im stvari. Važno je bilo da „svijet vidi“, a što je u stvarnosti bilo njihovo, to nije bilo bitno (kazivali M. Ž. i Ž. Ž., studeni 2011.).

5. Svadba

Sve do sredine šezdesetih godina svadbe su bile srijedom, a od sedamdesetih godina uglavnom su bile subotom. Ranije su svadbe bile u kasnu jesen ili u pokladno vrijeme, a od početka sedamdesetih godina počeli su ih povezivati uz istaknute državne praznike (Prvi maj i Dan Republike – 29. novembar) i godišnje odmore, kada su oni koji su radili u državnim poduzećima, imali više slobodnih dana (usp. Rajković 1974a: 182; Vitez 2003a: 92).

Do 1946. godine u toliškome kraju brakovi su sklapani uglavnom u crkvi, a onda je uvedena obveza sklapanja civilnoga braka. U kasnim šezdesetim i sedamdesetim godinama sklapanje crkvenoga braka postao je osoban izboru i obavlja se u krugu obitelji. Premda je riječ o seoskoj zajednici, mnogi su bili svjesni da je članstvo u Komunističkoj partiji donosilo prednost pri zapošljavanju i dobivanju rukovodećega radnoga mjesta. Oni su bili podijeljeni između zahtjeva ideologije, obiteljske vjerske tradicije te seoskoga i gradskoga načina života.

Sl. 18. Anka i Đuro Benković na dan vjenčanja (1. 5. 1961.).

Vrijeme vjenčanja biralo se prema crkvenome kalendaru i vjerskim propisima, a o svemu će biti opširnije u narednome poglavlju. Crkva nije odobravalala sklapanje braka u takozvano *zabranjeno vrijeme*, tj. u vrijeme adventa i korizme. S druge strane, novonastala država je u svibnju 1946. godine donijela odluka kojom su svi građani bili dužni najprije sklopiti civilni brak, a potom su s potvrdom iz matičnoga ureda mogli sklopiti i crkveni brak (usp. MV IV 1946/53-54/17).

Sl. 19. Svatovi Marijana i Janje Božić iz Donje Mahale (10. 10. 1962.).

Svadbena procedura bila je slična kao u prethodnome razdoblju. Uz neke inačice može se podijeliti na nekoliko osnovnih dijelova:

1. Okupljanje mladenkinih svatova u njezinu, a mladoženjinih u njegovu domu
2. Odlazak mladoženjinih svatova po mladenku (uz razne vrste pregovora; preuzimanje mladenke; manje ili više bogatu gozbu uz pjesmu, svirku, izvođenje šaljivih scena namijenjenih zabavi i prikupljanju novaca za kuharice, ženski zbor ili svirače; javno darivanje; blagoslov mladenaca i oproštaj od mladenkinih ukućana)
3. Vjenčanje (crkveno i civilno ukoliko nisu obavljani prije ili su bili nakon svadbe), nakon vjenčanja svi su svatovi išli kod mladoženjine kuće, a mladenkini su se spremali za odlazak u *goste*
4. Svadba kod mladoženje (primanje mladenke u novi dom; čašćenje; darivanje novih ukućana; javno darivanje mladenaca; dolazak mladenkinih gostiju takozvanih *pohodana*; skidanje svadbenoga vijenca; polijeganje mladenaca te običaji prvoga bračnoga jutra)
5. Spremanje mladenke prve nedjelje nakon vjenčanja na misu, pohod mladenaca mladenkinim roditeljima i pohod mladenkinih roditelja i rodbine njezinu novom domu

Kod mladoženje je bilo naglašeno ceremonijalno okupljanje najvažnijih svatova: odlazak po kuma i staroga svata; okupljanje svatova; ispraćaj mladoženje i svatova; odlazak po mladenku; vjenčanje te povratak svatova s mladenkom u mladoženjin dom. Sve se poduzimalo kako bi se osigurao sretan tijek svadbe i njezin završetak, od opreme svatova do kršćanske molitve i pripomoći magije. S druge strane, kod mladenke je bio naglasak na njezinu opremanju, koje je u ranijim opisima bilo i obredno uz niz magijskih radnji.

Sl. 20. Svatovi Lole i Ruže, Donja Mahala 12. 7. 1964. godine.

Svadbena slavlja trajalo je samo jedan dan. Šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća „dobrostojeće obitelji“ mogle su sebi priuštiti raskošnu svadbu, s većim brojem sudionika i izdašnjim darovima (Sl. 19.), a ostali su se ženili i udavali kako su mogli (usp. Mikić: 163-165). Stjepan Janjić je 1984. godine, u sklopu projekta *Združivanje i njihovi etnološki pokazatelji*, o nastalim promjenama zapisao:

Danas svatovi idu u osobnim automobilima, ne ide se više u kolima (konjskim). U neki bude do 100 automobila. Nosi se zastava kao i ranije. Ide i takozvani čaj, ali on više ne više kroz selo, nego malo više kad se dovedu momku i djevojci u kuću. Zatim, danas kada se obavi vjenčanje u crkvi, momak i djevojka sjedaju zajedno u auto, jedno pored drugoga, što ranije nije smjelo biti. Cura je morala stalno sjediti i biti s endijom. Sada cura sjedi do momka i svekra, a ranije je bila stalno „na nogama“, služila i ljubila svatove. I danas joj daju muško dijete u krilo, kada je dovedu u novi dom. Sada se ne mora dizati (ustajati) rano ujutro, prije ostalih da naloži vatru. Ranije se mlada u novom domu „stidila svih ukućana“, nikada nije sjedila, stalno je nešto poslovala i radila. Stidjela se i pogledati u „svog čojeka“. Danas toga više nema jer se sad uhvati čovjeka (mužu) ispod ruke, pred svekrom i svekrvom. Sada ukućane zove imenom, a ranije ih je zvala *brato*, *seka* i *nena*. Danas nema uopće ljubljenja ruku starijima. Zatim, više curi u prošnju ne ide *lepinja* i *kolač*, nema više da „idu ljudi“ i da „idu žene“. Kada se tako dovede mlada u kuću, pa ako ima više braće, nastane odmah dioba ili se ide na kakov državni posao. Nema više „divana“ niti pranja nogu kumu i starome svatu (ZEP 44: 3-4).

Formalno je došlo do: promjena u danu vjenčanja od desetljećima dominantne srijede do neradne subote; prebacivanja termina sklapanja braka iz zimskih mjeseci u ljetne; povećanja broja sudionika na svadbi od desetak početkom šezdesetih godina do tristotinjak krajem osamdesetih godina; zamjene zaprežnih kola s traktorima i automobilima; izlaska svatova iz obiteljske kuće i organizacije svadbenoga ručka ili večere pred kućom pod iznajmljenim šatorima; izgleda mladenkine vjenčane odjeće, tj. zamjene tradicionalne suknje s podsuknjama kupovnom bijelom haljinom; postupnoga prestanka stavljanja pocalice mladenki nakon prve bračne noći; povećanja količine hrane i pića koja se spremala te promjenama u crkvenome obredniku vjenčanja.

6. Svadbena odjeća

Kod mladenke je naglasak bio na njezinu spremanju, koje je u ranijim opisima bilo i obredno, uz niz magijskih radnji. Njoj je u spremanju pomagala endija, a sve se odvijalo u društvu vršnjakinja i pod nadzorom iskusnih žena iz njezine obitelji. Ovisno o mogućnostima pojedinih obitelji u svadbenoj se prigodi prednost davala tradicijskoj odjeći, koja se kroz cijelo promatrano razdoblje prilagođavala modi i vremenu. Etnolozi su na poseban način tumačili posebnost mladenkine odjeće, a napose njezina svadbenoga vijenca. Po njemu se mladenka razlikovala od ostalih, ali on ju je ujedno „štutio na prijelazu iz djevojaštva u stalež udane žene“. U starijim opisima mladoženji se kitio šešir s cvijećem ili ukrasnim perjem, a prestankom nošenja šešira ukrašavali su im prsa.

Na osnovu odjeće, tj. svadbenoga odijela i mladenkina oglavlja, mogu se pratiti određene promjene koje su nastale u razdoblju između šezdesetih i osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća. U ranijim opisima navedeno je kako su mladenke u toliškome kraju na glavu stavljale takozvani *duvak*. On se sastojao od nekoliko dijelova. Najprije je mladenki na glavu stavljan fes preko kojega je išao *burundžuk* kod tamne čoje, koji je u potpunosti sakrivao mladenkino lice. Krajem devetnaestoga stoljeća neprozirna tvrda tkanina zamijenjena je prozirnom mrežastom čipkom preko koje se najprije stavljala crvena svilena marama s apliciranim cvjetnim ukrasima, a kasnije prozirna vezena marama, takozvana *rešećica*. Bez obzira na vrstu tkanine mladenkino oglavlje bilo je dodatno ukrašavano šarenim svilenim vrpčama, srebrenim iglama i novcem (Sl. 21.).

Sl. 21. Mladoženja i mladenka s duvakom na glavi ispred samostanske crkve na Raščici (1958.).

Ovakvo oglašje mladenke su nosile sve do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Prema kazivanjima *duvak* je postupno „izlazio iz mode“. Jedna je gospođa kazivala kako je u studenom 1965. godine na vjenčanje išla bosa. Na glavi je nosila *duvak*, kao i sve njezine sestra prije nje, premda je u to vrijeme većina djevojaka nosila krunu s bijelim prozirnim velom na glavi (Sl. 19., 22., 24. i 32.). Nije joj je bilo važno što nosi, nego da se samo uda i ne ostane „stara cura“ (kazivala J. M., prosinac 2008.). Druge kazivačice su govorile kako su one svoje „cvjetne voštane krune sa šlajerom“ za svatove nabavljale kod žena u selu jer su bili jeftiniji od onih koji su se mogli kupiti u gradu (Sl. 19., 22., 24., i 32.). Postupno su domaće krune i velovi, napravljeni od voska i žice, zamijenjeni mrežastim kupovnim, a tradicionalna suknja s podsuknjama (Sl. 30.) bijelom haljinom iz svadbenih salona (Sl. 26. i 27.).

Kupovni vijenci i bijela boja proširili su se pod utjecajem gradske mode, u različito vrijeme u različitim krajevima (usp. Vitez 2003a: 43). U toliškome kraju oni se susreću od početka dvadesetih godina kod bogatijih obitelji, osobito kod kćeri trgovaca i seoskih gazda (Sl. 23.). Na vjenčanju su nosile bijele haljine i krune na glavi, a mladićima su kupovana odijela. Između dva svjetska rata muškarci su počeli nositi sakoe i hlače od kupovnoga materijala izbacivši iz uporabe odijelo od bijeloga domaćega platna, kao i suknenu odjeću.

Sl. 22. Marko i Eva Benković prije polaska na vjenčanje u crkvu (22. 11. 1965.).

Djevojke su postupno modificirale svoju nošnju prilagođavajući široke i duge suknje s bijelim podsuknjama modi vremena u kojem su živjele. Od početka šezdesetih godina jedan dio djevojaka, osobito one koje su išle na školovanje u Županju, Brčko ili Bosanski Šamac, na vjenčanje su oblačile bijele haljine poput mladenki iz grada (Sl. 18.), a ostale su nosile suknju i *reklju* (Sl.19., 20., 21., 22. i 30.). Krajem devetnaestoga stoljeća poželjna je bila crvena boja, kao znak zaštite od negativnih sila, a materijal svila (Sl. 13.). Sredinom šezdesetih bilo je važno da je odjeća nova bez obzira bila ona od brokata, kadife, pliša ili običnoga materijala. Sve je ovisilo o tome što su mladoženjini mogli kupiti mladenki (Sl.21. i 30.). Prema kazivanjima žena, koje su se u to vrijeme udavale, boja nije bila toliko važna koliko kvaliteta materijala. Sredinom sedamdesetih godina bijela je postala dominantna boja bez obzira je li mladenka bila obučena u haljinu (Sl. 26. i 27.) ili u nekom obliku tradicionalne nošnje koja će se zadržati do početka osamdesetih godina (Sl. 28.).

Sl. 23. Fotografija sa svadbe Joze i Anke Lucić iz Grebnica (rujan 1928.).

Svadbeni vijenac ili kruna na glavi bio je znak nevinosti. Udavača koja nije zadovoljavala tim propisima, a nosila je vijenac ili krunu, izlagala se javnoj pokudi. U toliškome kraju neke djevojke su za vrijeme vjenčanja držale u ruci drugu krunu kao znak nevinosti (Sl. 24.). Nakon obreda vjenčanja ostavljale su je na glavnome Gospinom oltaru, a osamdesetih i devedesetih godina ostavljale su buket cvijeća. Svadbeni su se vijenci poklanjali crkvi, odnosno Majci Božjoj, kao zavjetni dar (usp. Vitez 2003a: 43-44). Dok je djevojkama to bila čast i od njih se to očekivalo, pojedinim mladićima to je bio kao „znak poniženja jer nisu uspjeli imati odnose prije braka“ (usp. ZEP 44: 1-4). Svećenici su na to upozoravali i u župnim obavijestima u kojima su govorili da mladići ne prisiljavaju djevojke na odnose prije braka (usp. ŽO 17. siječanj 1985.).

Sl. 24. Mladenka s vijencem u ruci koji je darovala na Gospin oltar (Tolisa, 1965.).

Bez obzira na upozorenja ljudi nisu uzimali pred zabranama, javnim prozivanjima u crkvi za vrijeme nedjeljnih župnih obavijesti, odgodi vjenčanja na tri ili šest mjeseci i plaćanju propisanih kazni. Prema kazivanjima, u pojedinim selima u toliškome kraju, poput Oštre Luke i Boka, bio je „uspjeh“ privesti djevojku prije svadbe. S jedne strane, za mladićevu obitelj to je možda bila čast, ali za djevojčinu znala je biti „sablazan i velika sramota“. Sve do sredine sedamdesetih godina djevojke koje su imale odnose s mladićima prije braka, nisu na vjenčanje nosile veo niti bijelu odjeću (Sl. 25.).

Sl.25. Mladić i udovica nakon vjenčanja početkom 1960-tih godina.

Početkom osamdesetih svećenici su umanjili govoriti o tome javno s oltara jer su i sami bili svjesni da su neka pravila i norme nadiđene, premda je u narodu i dalje bila „velika sramota“.

Sl. 26. Manda i Pavo Jurić (1972.).

Sl. 27. Manda i Luka Kobaš (1977.).

Sl. 28. Danka i Ivo Dominković (30. 8. 1980.).

Sl. 29. Janja i Đuro Filipović (11. 8. 1980.).

7. Svatovske uloge ili glavni svatovi

Za izdvojenu skupinu svatova u toliškome kraju koristi se naziv *glavni svatovi*, a u etnološkoj literaturi susreću se još nazivi *svatovski dužnosnici*, *funkcije*, *uloge* ili *časti* (usp. Vitez 2003a: 88-92; Černelić 2016). Nasuprot njih stoje svatovi koji nemaju nikakvu osobitu ulogu, nego su sudionici svadbenoga slavlja. Mladenkini gosti na svadbi zovu se *uzovnici*, a mladoženjini ih svatovi nazivaju *gostima*. U susretu jednih s drugima međusobno se nazivaju *priteljima* ili *prijacima*. Glavni se svatovi od ostalih razlikuju: po odjeći jer su svečanije obučeni od ostalih svatova; prema načinu na koji dolaze pred mladoženjinu kuću – kum i stari svat dolaze u pratnji ili se ide po njih u svečanoj povorci; mjestu koje imaju za stolom i u svadbenoj povorci; veličini cvjetnoga ukrasa na šeširu ili reveru te obveznom nošenju boce s alkoholnim pićem u ruci.

Sl. 30. Stari svat, mladenka, domaćin, mladoženja, kum i djever (29. 11. 1961.).

Broj svatovski funkcija, ukoliko se izuzme mladenka, varira od minimalno tri – kuma, staroga svata i mladoženje; četiri – domaćina, kuma, staroga svata i djevera (Sl.30.); pet – domaćina, kuma, staroga svata, mladoženje i endije (Sl. 16. 30. i 31.); sedam – domaćina, kuma, staroga svata, prikumka ili djevera, mladoženje, endije i barjaktara; devet – domaćina, kuma, staroga svata, djevera, barjaktara, čaje, endije, mladenke i mladoženje do današnjih trinaest i više – domaćin i domaćica, kum i kuma, stari svat i starosvatica, djever i djeveruša, barjaktar (broj može varirati od jednoga do pet), mladoženje i mladenke, endije (od jedne do pet) i čaje. Početkom sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća broj svatovskih dužnosnika povećao se kada su se žene pridružile kao pratnja kumu, starome svatu i djeveru i postale su sastavni dio glavnih svatova. Jedan veliki dio bračnih parova imali su samo dva svjedoka na vjenčanju jer su sklapali brak bez pravljenja svadbe.

Sl. 31. Stari svat, mladenci, kum, endija, domaćin i mladoženjina sestra krajem 1970-tih godina.

Krajem osamdesetih godina svekrva je polagano postala novi član mladoženjine skupine. U starijim opisima ostajala je kući i brinula se oko nadgledanja pripreme hrane za svadbenu večeru i rasporedu doprinosa u hrani koje su donosile žene iz susjedstva i rodbine. Ujedno je spremala kuću za doček nove snahe. U međuvremenu došlo je do određenih promjena jer se promijenio sam način priprave hrane; jelovnik je pojednostavljen (čobanac ili juha, unaprijed pečena prasetina i/ili piletina, kruh, salata, kolači i torta); većina obitelji je sama spremala hranu ili su kupovali već unaprijed pečeno meso, kruh i kolače; svadbena večera se iz obiteljskoga doma postupno prebacila pod iznajmljene šatore ili u svadbene dvorane. Samim time, svekrve su ostale bez posla koji su do tada nadzirale kod kuće, dok se svatovi ne vrate s mladenkom. Svekrve su počele ići sa svatovima po mladenku, a ujedno su postale voditeljice ženskoga zbora i unajmljene glazbene pratnje. U toliškome kraju se govori da svekrva „ide sa ženama“.

8. Zaključak

Šezdesete godine dvadesetoga stoljeća donijele su sa sobom i određene promjene u svadbenim običajima. Postupno je dopuštena veća sloboda mladih u izboru bračnoga partnera, smanjen je broj predsvadbenih pohoda, a svadbe su sa srijede prebačene na subotu i nedjelju. Ovisno o imovinskome stanju obitelji, predsvadbeni pohodi i sama svadba bili su više ili manje raskošni. Neki su u prošnju išli sami, dok su drugi vodili nekoliko desetaka ljudi i žena.

Struktura svadbenih običaja nije se bitno mijenjala. Došlo je do postupnoga povećanja sudionika na svadbi. Djevojke, a osobito mladići, na svadbu su pozivali ne samo najužu rodbinu i susjede, nego i daljnju rodbinu, radne kolege te prošireni krug svojih i obiteljskih prijatelja. U manjim seoskim zajednicama mladenci su u svatove pozivali gotovo čitavo selo, tj. sve one s kojima su mladoženja ili mladenka, kao i njihovi roditelji, bili u dobrim odnosima. Zbog povećanja broja sudionika i organizacije svadbene večere pod iznajmljenim šatorima svadbe su iz zimskih mjeseci prebačene u toplije. Prijepodnevnici odlasci po mladenku i vjenčanje u jutarnjim satima prebačeni su u poslijepodne.

Sl.32.Svatovi Adama i Mande Filipović, Donja Mahala, 12. 4. 1972. godine.

U ovom razdoblju došlo je do promjene u prijevoznim sredstvima s kojima se išlo na svadbu. Zaprežna konjska kola zamijenili su osobnim automobilima. Njihov se broj od sredine sedamdesetih do kraja osamdesetih godina rapidno povećavao pa su s početnih desetak automobila u svadbenoj povorci došli do stotinjak. Samim tim povećani su troškovi pripreme hrane i pića za svadbu, ali se povećala i ukupna dobit mladenaca. Darivanje mladenaca bilo je javno, a čajo je svaki dar izvikivao na glas. Svatove su zabavljali lokalni svirači amateri, a glazba je reproducirana preko razglasa.

Seoska zajednica uglavnom je priznavala samo crkveno vjenčanje kao jedino ispravno, a civilno su mnogi „obavljali“ samo zato što su to morali. Bilo je i onih koji su zbog političkih uvjerenja imali samo civilno vjenčanje, a neki su se potajno vjenčavali u susjednim župama. Njihove svadbe bivale su manje i bez poštivanja opisanih svadbenih običaja (Sl. 33.). U ovom razdoblju došlo je do: postupnoga napuštanja nekih tradicionalnih obiteljskih vrijednosti;

udaljavanja pojedinaca od utjecaja katoličkoga morala i odgoja zbog članstva u Komunističkoj partiji; odlaska mladića i djevojaka u inozemstvo i sklapanja braka u gradovima iseljavanja; povećanoga priliva novca sa strane koga su slali članovi obitelji koji su bili na privremenom radu u inozemstvu. O svojevrsnom otvaranju sela, seoskoj egzogamiji, promjenama u godinama u kojima su mladi sklapali brakove te promjenama u ekonomskoj dimenziji svadbenih običaja bit će više riječi u narednim poglavljima.

Sl. 33. Svatovi kod mladoženjine kuće početkom 1980-tih godina s Titovom slikom u pozadini.

Nova politička previranja krajem 1980-tih godina odrazit će se i na izgled svadbi u toliškome kraju. Pored naglašene nacionalne pripadnosti, isticanju hrvatskih zastava i znakovlja, obveznom intoniranju *Lijepa naša* i molitvi prije večere, promijenio se i repertoar pjesama na svadbenoj večeri. Prema kazivanjima, bilo je pokušaja uvođenja tamburaša na svadbe, kao izrazito hrvatskoga elementa, ali se to nije uvriježilo za razliku od „suvremene turbo-folk glazbe“. Kazivači su govorili da je jedan od razloga taj što je tamburaška glazba bila dobra, ali se uz nju nije moglo „igrati kolo i plesati u krug“. Ona se može pojaviti u danu, da prati svatove od mladoženjine do mladenkine kuće te do crkve, ali nije nikako za svadbenu večeru. Sva navedena društveno-politička previranja i promjene u potpunosti su se očitovali u narednom razdoblju od početka devedesetih do suvremenoga doba.

VI. Svadbeni običaji od početka devedesetih do suvremenoga doba

Početak devedesetih godina dvadesetoga stoljeća sve je uglavnom bilo slično kao u prethodnome razdoblju, a godišnji broj sklopljenih brakova u župi Tolisa bio je u prosjeku preko stotinu vjenčanih parova. Ratna su zbivanja na neko vrijeme prekinula velika izvanjska slavlja, broj je vjenčanih bio manji za dvije trećine nego prije rata, ali sklapanja braka bilo je cijelo vrijeme. Rijetki su u tom vremenu poštivali predsvadbene običaje. Mladenci su se, najčešće, vjenčavali u vojničkim odorama u prisutnosti svećenika i dvaju svjedoka, uglavnom vojnika. Svadbena su slavlja bila skromna, bez uobičajenih darivanja i u najužem krugu rodbine i suboraca. Službeno su bila zabranjena velika okupljanja na otvorenom, a mladoženja je za nagradu dobivao slobodno tjedan dana. Unatoč ratnim okolnostima svadbe su se od ljeta 1994. godine počele organizirati kao u predratnom razdoblju, uz poznate predsvadbene pohode zaručnice kuće, pitanje, zaručke, odlazak po djevojačko ruho, zasebno pozivanje na svadbu mladića i djevojke do popodnevnoga odlaska po mladenku, vjenčanja i svadbene večere pred mladoženjinom obiteljskom kućom.

U poslijeratnom razdoblju došlo je do promjene autoriteta i moći roditelja, kao i proširene obitelji, koja je prešla na djecu ne samo u fazi odlučivanja o braku, nego i u samoj organizaciji svadbe, izboru mjesta gdje je bila svadbena večera i odabiru gostiju. Mladenci su s vremenom postali od negdašnjih glavnih sporednih, često nijemih uloga oko kojih se sve odvijalo, do onih koji su sami organizirali i pripremali. Upoznavali su se na raznim mjestima (školi, studiju, putovanjima, inozemstvu i sl.), a materijalni status i dalje je ostao važan kriterij u izboru partnera pored isticanja svijesti o modernom načinu života, osobnoj privlačnosti i ljubavi. Jedan dio mladih radio je u inozemstvu, dok su mnogi tamo bili i rođeni, ali su se vraćali u toliški kraj praviti svadbe jednako kao i domaći koji su tu cijelo vrijeme živjeli i radili. Bez obzira na način izbora bračnoga partnera, dugotrajne veze i predbračni zajednički život mladi se uglavnom vjenčavaju u krugu obitelji. Na taj način njihova svadba postajala je društvenim događajem za selo, koji je ujedno aktivirao pomoć rodbine i prijatelja pri osnivanju novoga, vlastitoga kućanstva. Suvremeni način života donio je znatne promjene u odnosima između obitelji zaručnika. Susreti dviju obitelji bili su češći, a zaručnici su se, i prije nego što su to službeno postali, upoznavali s užom i širom obitelji. Pojedini parovi „hodali“, su godinama zbog škole, studija, nezaposlenosti ili nekoga drugoga razloga. Stariji su ljudi to kritizirali, osobito dugogodišnje življenje u „nevjenčanom braku“ ili izvanbračnoj zajednici. Mnogi prešutno prihvaćaju to, kao odraz suvremenoga načina života,

a od 1991. godine samodošlost je službeno prestala biti ženidbena zapreka (Vrhbosna 1991/3: 143).

Sl. 34. Ulazak mladenke u crkvu u pratnji roditelja i djevojčicama (2015.).

Obred u crkvi sadržajno se nije mijenjao od početka sedamdesetih godina, ali je formalno u posljednjih dvadesetak godina doživio najviše promjena. Jedan dio promjena došao je sa smirivanjem ratnih zbivanja sredinom devedesetih godina i povratkom žena i djece iz izbjeglištva iz Hrvatske i inozemstva. Bile su uvjetovane dugogodišnjim boravak u novome okruženju i utjecajem gradske kulture na sam način organiziranja vjenčanja i stavljanju naglaska na formalnosti koje se u prijeratnom razdoblju nisu isticale u toliškome kraju. Druge su potaknute odlaskom mladića i djevojaka na studiji u veće hrvatske gradove i pokušajima da sami „osuvremene tolišku svadbu“ uz uvođenje djeveruša, djece koja su pred mladencima nosila prstenje, posipala cvijeće i slično (Sl. 34.). Početkom dvijetisućite godine pojavili su se brojni pojedinci koji su počeli nuditi određene specijalizirane usluge za organizaciju vjenčanja, ukrašavanje crkve i prostora u kojemu se organizira ručak kod mladenke i zajednička svadbena večera, što je u ranijim razdobljima bilo sporadično i gotovo nepoznato.

Prve takve vidljive promjene registrirane su krajem prosinca 1995. godine na vjenčanju Merilend Porobić iz Ugljare i Slavena Blavicki (Sl. 35.). U to je vrijeme još bio rat i tek je potpisan Daytonski sporazum (studen 1995.). Mladenci su pravili svadbu u iznajmljenoj dvorani, a kako je mladoženja bio vojnik, prognanik iz Dervente, sve se odvijalo kod mladenkine kuće. Mladenka je njihovo vjenčanje prilagodila „novome iskustvu“ koje je

stekla u Zagrebu. Tamo je završila srednju školu i sudjelovala na nekoliko svadbi koje su joj se svidjele. Poznati model pokušala je primijeniti i na svoju svadbu svjesno se odmičući od prijeratnoga tradicionalnoga načina organiziranja svadbi u toliškome kraju. U poslijeratnom razdoblju ponuda usluga bila je minimalna pa je sama morala napraviti mnoštvo kompromisa gleda ukrašavanja crkve i svadbene dvorane.

Sl. 35. Merilend Porobić i Slaven Blavicki, Tolisa 30. prosinac 1995. godine.

Neke novosti na njihovoj svadbi bile su i to da je mladoženjino biranje kuma i staroga svata te mladenkine kume. Došlo je do umnažanja uloga drugoga svjedoka. Po prvi put je otac mladenku doveo do oltara u crkvi uz glazbenu pratnju djevojčice koja je svirala svadbeni marš na orguljama. Crkva je bila ukrašena cvijećem i bijelim mašnjama na klupama. Uz to, mladenci su svadbenu večeru započeli prvim plesom, a ne uobičajenim kolom. Nakon javnoga darivanja imali su zajedničko rezanje torte, a do tada ju je uglavnom rezao samo mladoženja (Sl. 36.). Mladenka je vjenčani buket bacala u svadbenoj dvorani u ponoć, a ne pred crkvom kako su to činile djevojke prije nje.

U tom vremenu mnogi inovativni elementi nisu bili jasni, ali su u narednim godinama postali sastavni dio većine svadbi. Neke promjene donijeli su sa sobom domaći ljudi koji su živjeli u inozemstvu. Danas je izraženo praćenje suvremenih trendova preko interneta i specijaliziranih sajmova koje prate organizatori vjenčanja, dekorateri, cvjećari i lokalni obrtnici. Nude razne uslužne radnje vezane uz organizaciju vjenčanja: ukrašavanje i pripremu samoga prostora u kojemu je bio svadbeni ručak i večera, kao i mladoženjine i mladenkine obiteljske kuće; opremanje mladenaca i njihovo ukrašavanje uz ponudu raznovrsne hrane i

pića. Pojedine promjene uvjetovane su i većim ulaganjem malih obrtnika u svoje zanimanje i proširenje ponude uz povećanu konkurenciju, osobito kod cvjećara, frizera, šminkera, dekoratera, fotografa, snimatelja i raznih vrsta prijevoznika, dok su neke nastale kao proizvodi brze izmjene informacija putem raznih vrsta društvenih mreža. Promjene nisu toliko radikalne jer se u svakoj svadbi mogu prepoznati stalni elementi uz niz varijacija.

Sl. 36. Merilend Porobić i Slaven Blavicki zajedno sijeku mladenačku tortu (30. prosinca 1995.).

Uz sve to, svadbene dvorane i pojedinci koji surađuju s njima, u svoju su ponudu uvrstili usluge dodatnih iznajmljivanja: rasvjete i različitih efekata (dima, balončića od pjene i slično); raznih vrsta dekora, vazi, ukrasa i prekrivala za stolove i stolice; umjetnoga i prirodnoga cvijeća, ikebana za svadbene dvorane, šatore, obiteljske kuće, crkvu i razne vrste prijevoznih sredstava; raznih rekvizita i pomagala (boca za piće, zastava, defova, namještaja, kulisa, stalaka, svijećnjaka i slično); odjeće i nakita (muških i ženskih nošnji, pocalica, sukanja, dukata, odijela, vjenčanica, večernjih haljina, umjetne kose, trepavica i drugoga), kao i usluga ukrašavanja, posluživanja i uređenja prostora.

Svadbena večera, kao i sve što je nekada bilo vezano uz uvođenje mladenke u novi dom i obitelj, od 2005. godine postupno je prebačena u iznajmljene svadbene dvorane ili pod šatore na seoska sportska igrališta (Sl. 37.). Prebacivanjem proslave svadbe iz obiteljskoga dvorišta u iznajmljene prostore te kupovanjem kolača, kruha i pečenoga mesa kod malih obrtnika smanjila se količina poslova koji su odrađivali prijatelji, rodbina i susjedi. Pojavio se suvišak radne snage i ispomoći koja je nekada bila uobičajena, ali su se ujedno povećali izdaci

za razne uslužne djelatnosti. Rodbina i prijatelji koji su ranije pomagali u pripremi hrane, posluživanju na svadbi i čišćenju nakon slavlja, postali su svatovi. S jedne strane, poticaj tomu su bili i sami lokalni ljudi jer se smanjila uzajamna ispomoć. Oni koji žive u inozemstvu, za to nisu imali vremena, a domaći su sve manje ispomagali onima koji nisu njima dolazili. Drugi razloga je što su se pojavili specijalizirani pojedinci i skupine koji su uz novčanu naknadu nudili razne usluge od: pravljenja kolača, pečenja mesa, pripreme salate i kruha; ukrašavanja obiteljske kuće, crkve, automobila do svadbene dvorane; pranja posuđa, kuhanja kave i gulaša, takozvanoga *čobanca*; preko snimanja i fotografiranja; do šminkanja, friziranja i cvjećarskih usluga. Pored toga, iznajmljivači svadbenih dvorana su od kraja dvijetisućite proširili svoju ponudu pa su u cijenu iznajmljivanja prostora uračunavali vlastitu radnu snagu, uređenje prostora i poslugu.

Sl.37. Svadbena večera pod iznajmljenim šatorom (2016.).

Najmanje promjene dogodile su se u vrsti hrane koja se posluživala na svadbi. Hrana je oduvijek bila simbol obilja, a njezino zajedničko blagovanje bio je jedan od najviših oblika gostoljubivosti i društvenosti (usp. Supek Zupan 1983: 47). Bez obzira na imovinsko stanje obitelji hrane je uglavnom bilo dovoljno, a jelovnik je kod većine bio sličan. Sastojao se od: meze, tj. domaćih ili kupovnih suhomesnatih proizvoda; juhe ili *čobanca*; pečene prasetine uz koju se servirala janjetina i piletina; kruha; kupusne salate, takozvane *svatovske salate*; desetak vrsta kolača i mladenačke torte. U iznimnim se slučajevima na jelovniku se pojavljivalo i nešto drugo. To je uglavnom bilo u slučaju kada su se udavala i ženila djeca imućnijih roditelja. Prema kazivanjima, jedan od glavnih razloga zašto je jelovnik ostao nepromijenjen jest i činjenica da je to bila najjeftinija varijanta pripreme hrane za nekoliko

stotina ljudi. Pored toga, ljudi su imali uhodan način spremanja i skladištenja hrane te nisu trebali misliti „hoće li se nekome svidjeti ili neće“. Na ovakvu vrstu hrane „svi su se navikli“ jer se ona posluživala ne samo na svadbama, nego i na svim većim obiteljskim okupljanjima od krštenja, prve pričesti, krizme, raznih godišnjica, rođendana, sprovoda do seoskih sportskih druženja.

Zadnjih desetak godina otvoreno je nekoliko trgovačkih centara u Orašju i okolici čiji su restorani imali u ponudi i mogućnost naručivanja *cateringa*, a i svadbene su dvorane počele uvrštavati u svoju ponudi razne jelovnike koji su se plaćali prema broju ugovorenih mjesta, tj. rezerviranih stolica. Većina je to izbjegavala jer je broj gostiju koji su pozivali na svadbe bio relativno velik. U prosjeku su mladići zvali preko pet stotina ljudi, a gornja granica bila je do dvije tisuće gostiju na svadbi (usp. Nedić 2013: 156-157). Mnogima je i bilo onoliko ljudi koliko su planirali i pozvali, ali neki su znali pogriješiti u procjeni za stotinjak i više gostiju. Stoga je najvećem broju mladenaca bilo isplativije imati već ustaljeni jelovnik, koji je bio znatno jeftiniji od ponude svadbenih dvorana. Ostatak su hrane nakon svadbe razdjeljivali rodbini i prijateljima.

Neke su promjene došle u toliški kraj nešto kasnije, premda su u gradovima već bile prisutne dvadesetak godina ranije (usp. Rajković 1974a; Vitez 1998, 2003a, 2003b, 2004; Černelić 1999). Iz predstavljenoga je očito kako su svadbeni običaji u toliškome kraju bili neposredno uvjetovani mnoštvom različitih faktora: od bogatstva do bijede; od onih koji su živjeli u toliškome kraju do domaćih koji žive u inozemstvu; od privatnoga, osobnoga čina koji se obavljao u najužem krugu obitelji i prijatelja do javnoga pokazivanja i velikoga okupljanja rodbine, susjeda, prijatelja i suseljana; od poštivanja tradicije do svjesnoga odmaka i približavanja poznatom gradskom načinu organiziranja vjenčanja i svadbene večere; od skromnosti do filmskoga glamura; od izrazitoga poštivanja tradicije, sve učestalijih sezonskih pomodnosti do inzistiranja na „vlastitoj kreaciji i onome što mladenci vole ili čime se bave“.

1. Miraz

Uloga se miraza mijenjala postupno. U suvremeno doba dogovor dviju obitelji o vrsti miraza i njegovoj vrijednosti nije predstavljao preduvjet za sklapanje braka. Krajem devetnaestoga stoljeća djevojke su ga same priređivale, a prema uspješnosti izrade procjenjivalo se njezino umijeće rada. Pored miraza djevojka je sa sobom nosila ostalo *ruvo* koje se sastojalo od raznovrsnih tekstilnih predmeta, namještaja (ormara, kreveta, stolica, stolova), industrijske odjeće i svile. Sve do kraja devedesetih godina djevojačko se ruho

prevozilo javno i to četvrtkom u popodnevним satima. Po njega su u traktorskim prikolicama išli endžija i čajo te djevojke i mladići iz zaručnikove kuće. Posljednjih dvadesetak godina prijevoz ruha postao je privatан čin. Više se nije trebala pokazivati količina spremljene posteljine, vrsnost veza i rada ni broj soba koje je djevojka dovezla u mirazu, nego se sve više vrednovalo obrazovanje, mogućnost zapošljavanja i eventualni rad u inozemstvu.

Kroz posljednjih stotinjak godina uloga samoga miraza promijenila se od toga da je u proširenim, zadružnim obiteljima on bio presudan za udaju do toga da se više ne vozi u obiteljsku kuću mladoženje, nego je on postao osnova za novo, samostalno kućanstvo. Mnoge djevojke posljednjih godina nisu dovozile ništa, izuzev osobnih stvari, a sve ostalo su ili nasljeđivale u mladoženjinoj kući ili su kupovale nakon svadbe od novca koji im preostane od svadbenoga dara.

2. Pozivanje na svadbu

Raskoš svadbe, kao i broj uzvanika, varirao je ovisno o imovinskome stanju svake obitelji. U ranijim razdobljima razlike su bile očitiје, a u suvremeno doba većina je sebi mogla priuštiti organiziranje svadbe. Za njezinu pripremu često nisu trebali unaprijed novci, nego su sve uzimali uz odgodu plaćanja dok ne prođe svadba. Broj ljudi koji su mladić i djevojka pozivali na svadbu, počeo se povećavati krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina. U tom vremenu svadbe su bile organizirane za stotinjak svatova, pred kraj osamdesetih broj se povećao na tristotinjak, a od kraja devedesetih na petsto i više s tendencijom pomicanja gornje granice.

Sl. 38. Mladenka svojim gostima služi čašicu (2013.).

Mladić je pozivao svoje svatove, a s njim je u pratnji išao kum ili netko od prijatelja. U ruci je nosio bocu alkoholnoga pića i sam pozivao rodbinu, susjede, prošireni krug njegovih i obiteljskih prijatelji te ljude iz sela. Djevojka je sama ili u pratnji pozivala svoje goste da dođu u danu kad mladoženjini svatovi budu došli po nju ili „da dođu u goste“ na svadbenu večeru. Kao gosti imali su posebno mjesto u svadbenoj dvorani, a nakon *prikaze darova* mladenka im je služila *čašicu* koju su svi trebali darovati (Sl. 38.).

3. O promjeni vremena održavanja svadbi i mjesta svadbene večere

Najintenzivnije vrijeme sklapanja braka s negdašnje jeseni prebačeno je usred ljeta. Od kraja devedesetih tri petine ukupnoga broja sklopljenih brakova bilo je u srpnju i kolovožu, osobito između svetoga Ilije (20. srpnja) i Velike Gospe (15. kolovoza), a jedna petina ukupnoga godišnjeg broja sklopljenih brakova bila je u vrijeme božićnih i uskrasnih blagdana. Razlog su tomu su godišnji odmori, kako onih koji žive i rade u toliškome kraju, tako i onih koji dolaze iz inozemstva u rodni kraj. U tim mjesecima povećana je koncentracija ljudi, a samim time osiguravao se dodatni priliv novčanih sredstava. Većina je parova imala brojnu rodbinu u inozemstvu, a njihovi su darovi mladencima uglavnom bili izdašniji. S druge strane, i sami su dolazili i pravili svadbe u rodnome kraju. O ekonomskoj dimenziji i demografskoj analizi godišnjega broja sklopljenih brakova bit će više riječi u narednim poglavljima.

Sl.39. Svadbena večera u dvorani „Dvor Terra Tolis“ u Tolisi (2015.).

Lokacija svadbene večere nije više čvrsto normirana. Dugi niz godina bila je u mladoženjinoj obiteljskoj kući jer je broj svatova bio manji, a svadbe su organizirane u kasnu jesen i zimu. Početkom šezdesetih godina broj se sudionika na svadbama se povećao, a svadbe su iz obiteljske kuće premještene u dvorište, a od kraja sedamdesetih godina počele su se organizirati pod iznajmljenim šatorima. Povećavanjem broja svatova povećavao se i broj šatora, a od 2005. godine šatore su počeli zamjenjivati iznajmljenim svadbenim dvoranama (Sl. 39.). Pojedine obitelji pravile su ručak kod mladenkine kuće za sve mladoženjine svatove i mladenkine uzvanike uz poštivanje već opisanih običaja. Zadnjih godina često se organizirala samo jedna svadbena večera za sve rođake i uzvanike, a mladi par i roditelji dogovarali su se unaprijed gdje će to biti. S jedne strane, time su se imitirali gradski običaj i postizala svojevrsna uniformnost, a s druge strane, večera na „neutralnome terenu“ upućivala je na novu nezavisnost mladoga bračnoga para i njihovu buduću neolokalnost (usp. Supek Zupan 1983: 48).

4. Sastav svatova

Do sredine pedesetih, dokad su se svadbe održavale po kućama, svatove je uglavnom činilo od 10 do 30 osoba. Bilo je i imućniji svatova s više od pedeset osoba (Sl. 1. i 19.), ali i onih na kojima su bili samo mladenci s dva svjedoka. Mladićevi sudionici na svadbi nazivaju se *svatovi* ili *svati*. Prvotno su obuhvaćali samo muškarce. Oni su do sredine sedamdesetih godina jedini sjedili za svadbenim stolom, dok su im žene, ako su i bile na svadbi, cijelo vrijeme stajale iza leđa. Mladenkini su se svatovi kod njezine kuće nazivali *uzovnicima*, a kad dođu na svadbenu večeru kod mladoženje, onda su ih zvali *pritelji*, *prijaci*, *gosti/e* ili *poodani*.

S poboljšanjem ekonomskih okolnosti, rješavanjem problema s nedostatkom prostora i preseljenjem svadbi najprije u obiteljsko dvorište, a onda i pod iznajmljene šatore, povećao se i broj sudionika. Promjene u toliškome kraju bile su sporije nego u gradskim sredinama. Krajem sedamdesetih godina broj svatova povećao se na stotinjak, ali je i u to vrijeme bilo svadbi na kojima su bili samo najnužniji časnici: domaćin, kum, stari svati i mladenci s jedinim ili dva kočijaša ili vozača. Od sredine šezdesetih sve do kraja sedamdesetih godina neki su išli na vjenčanje na biciklima. Do tada su svatovi bili manjega broja. Sve do sredine devedesetih svekrve su rijetko išle na svadbu, a na vjenčanju je bio samo mladoženjin domaćin. Kao jedan od razlog zašto roditelji nisu išli na vjenčanje, kazivači su govorili da su bili zauzeti oko dočekivanja gostiju, pripreme i nadziranja spremanja hrane. Mladenkina se majka uz to brinula za raspored i spremanje darova kojima je mladenka darivala nove

ukućane i rodbinu odmah na početku svadbene večere. Tu je došlo do promjena kada su mladenke prestale „prikazivati darove i priznavati mladoženjinu rodbinu“ od kraja devedesetih godina. Kazivači su govorili kako se tada najprije pojavio „višak vremena i znatno je smanjena količina nepotrebnih izdataka“ te su onda mladenkini i mladoženjini roditelji postali redovni sudionici svadbe. Za vrijeme svadbenoga ručka i večere sjedili su s mladencima za glavnim stolom, išli su sa svatovima i sudjelovali na vjenčanju u crkvi.

5. O ulogama na svadbi

Iako su mladenci bili sudionici središnje i najvažnije grupe kojima izvršenje svadbenih radnji donosi promjenu statusa, ipak nisu dugo imali istaknutu ulogu. Od ostalih su se svatova razlikovali po sjedenju na središnjem mjestu i izgledu odjeće. Svojevremeno su njihove uloge bile izrazito pasivne. Ostali sudionici izdvojene svatovske skupine nazivali su se: *glavni svatovi*, *svatovski časnici*, *svatovske uloge* ili *svati*. Svojevremeno je Zorica Rajković napomenula kako ni jedan od tih naziva nije bio adekvatan, a u toliške je kraju bio ustaljen naziv *glavni svatovi* (usp. Rajković 1985: 178; Černelić 2016).

Na suvremenim svadbama u toliškome kraju tu skupinu čine: mladenka i mladoženja; domaćin i domaćica; kum i kuma; stari svat i starosvatica; djever i djeveruša; barjaktar; endija; čajo; ženski zbor; mladenkine pratilje, takozvane djeveruše te djevojčice i dječaci koji nose prstenje, križ, svijeću i/ili bacaju latice na ulazu mladenke u crkvu. Na svadbi su se prepoznavali po: odjeći; počasnom mjestu koje su imali za glavnim stolom; rekvizitima koje su nosili (bocama s alkoholom) ili su dobivali na svadbi (poput ručnika za barjaktara, djevera, djeverušu i endiju); raskošnijim cvjetovima kojima su ih djevojke ukrašavale; mjestu koje su imali u svadbenoj povorci; posebno ukrašenim automobilima; poslovima koje su obavljaju; izdašnjim darovima mladencima i plaćanju raznih usluga; posebnom oslovljavanju i časti koja im se iskazivala. Glavni su svatovi bili dio mladoženjine svadbene povorke i on ih je uglavnom birao, dok je mladenka određivala tko joj je bio u pratnji na ulazu u crkvu.

5.1. Kum i kumstvo

Kumstvo se u mnogim obiteljima prenosilo s generacije na generaciju po muškoj liniji, a ujedno je činilo i jedan od najvažnijih društvenih odnosa (usp. Černelić 2000/2001: 135). Za vjenčanoga kuma dugo se vremena birala osoba koja je mladoženji bila kumom na krštenju i na krizmi. U slučaju da kumstvo nije bilo naslijeđeno, mladoženja je tu funkciju dodjeljivao

najboljem prijatelju ili bliskom rođaku. Kum se prvo zvao na svadbu. Na sam dan svadbe po njega i staroga svata išli su u svečanoj povorci pod čajnim nadzorom uz pratnju glazbenika i ženskoga kora. Kum je bio prvi svjedok na crkvenome vjenčanju i ujedno je plaćao taksu za vjenčanje. Na civilnom vjenčanju nije bilo ustaljeno pravilo da kum i stari svat budu svjedoci, nego su svjedoci bili članovi obitelji ili netko iz društva. Pojedini parovi civilno su se vjenčavali godinu dana prije crkvenoga vjenčanja i pravili su zasebno slavlje, a ostali su se vjenčavali nekoliko dana prije crkvenoga vjenčanja. Došlo je i do umnažanja slavlja, osobito u slučaju ako jedno od mladenaca živi vani, a drugo u toliškome kraju. Jedan dio parova ubrzavao je civilno vjenčanje zbog *papira* i odlaska u inozemstvo, a crkveno su vjenčanje, koje je još uvijek jedino priznato i službeno, pravili i nekoliko godina kasnije.

Što se tiče uloge kume, ona se na svadbama kao pratanja kumu u toliškome kraju pojavila u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća kada su uz muške uloge pridružene i uloge žena. I ranije je dolazila na svadbu, ali tek navečer donoseći *prinos* iz kumove kuće. Ukoliko kum nije bio oženjen ulogu kume preuzimale su njegova majka, sestra, nevjesta ili rodica, a posljednjih godina sve više djevojka ili zaručnica. Od sredine devedesetih godina na nekim svadbama mladoženja je sebi birao kuma, a mladenka kumu. Ta praksa je nova, preuzeta iz gradskih sredina, ali se još nije uvriježila.

U toliškome se kraju još uvijek uvažava takozvano „prepleteno kumstvo“, tj. kumstvo koje se uzvraćalo i produžavalo (usp. Černelić 2000: 136). Nakon vjenčanja kumstvo se nastavljalo, a kum i kuma držali su djecu mladenaca na krštenju, bili kumovi na krizmi i mladoj misi. Njima se i danas iskazuje čast, a oni su glavni i na ostalim životnim događajima (krštenju, prvoj pričesti, krizmi, sprovodu).

5.2. Stari svat

Uloga staroga svata u posljednjih stotinjak godina doživjela je određene promjene. Njegovu ulogu vršio je stariji član iz mladoženjine rodbine, najčešće ujak ili zet. Uglavnom je trebao biti oženjen. Imao je ulogu drugoga svjedoka na vjenčanju te je bio kumov pomoćnik na svadbi. Uz njega je bila starosvatica koja do kraja devedesetih godina nije išla po mladenku, ali se pojavljivala na svadbenoj večeri. Ona je bila zadužena za pripremanje hrane, tj. *prinosa* koji je morala u ime kuće staroga svata donijeti na svadbeni ručak ili večeru kod mladoženjine kuće. *Starosvatanje* se po potrebi vraćalo, ali ne nužno. Od početka šezdesetih godina uloga staroga svata dodjeljivala se bliskom mladoženjinom prijatelju, ali ga nikada nije birala ženska strana.

Starosvatica se birala slično kao i kuma te je od sredine sedamdesetih postala sastavni dio glavne skupine svatova. Na pojedinim suvremenim svadbama ponekad se izostavlja uloga staroga svata zbog pojave mladenkine kume kao drugog svjedoka na vjenčanju.

5.3. Čajo

U svakom selu postoji samo nekoliko čaja. Čajo je u toliškome kraju i dalje ostao zabavljač s tek nešto malo naznačenim drugačijim izgledom od ostalih svatova. Svojevrsnu promjenu je doživio u samom izgledu i smanjenom zabavljačkom karakteru. Na suvremenim svadbama nosi traperice, košulju ili polo majicu, a na glavi mu je bio više ili manje ukrašen šešir (Sl. 40.). Bio je predvodnik mladoženjine svadbene povorke i posrednik u svim pregovorima u ime glavnih svatova uz koje je išao cijelo vrijeme. U ruci je nosio sjekiru takozvanu *bradvu* na kojoj je bilo obješeno zvono ili neka sirena kako bi mogao davati znak za polazak ili najaviti sljedeći čin u svadbenim običajima.

Sl. 40. Suvremeni čajo (2015.).

Prema poznatome pravilu čajo ne može biti svatko, a u svakom se selu zna tko je za to vičan. To je ujedno svadbena uloga koja se plaća. Prema ranijim opisima njega nije morao plaćati domaćin ili mladoženja, nego mu je nagrada bila u novcu što ga skupi na svadbi, ručnicima koje je dobivao i spremljenoj hrani. Od sredine osamdesetih godina mladoženja je posebno pozivao čaju prije svadbe, dogovarao se s njim o načinu kako je trebao voditi

svadbu, koji su se elementi iz tradicijskoga modela svadbe trebali poštivati i koliko je trebalo platiti za njegovu uslugu. Ovisno o selu i čaji njegova se usluga plaća od 50 do 250 € s tim da ih i svatovi i dalje darivaju za uspješne šale i podvale.

U suvremenim svatovima i ostala mu je tek rudimentarna uloga zabavljača i glavnoga šaljivdžije. Bio je poznat kao: voditelj svadbene povorke; pregovarača pred zatvorenim ulaznim vratima mladenkina dvorišta; voditelj svadbenih običaja kod mladenkine kuće od *iznošenja cipele*, *izvođenja mladenke*, *poljupca*, *kićenja svatova* i najave darivanja do poticanja svatova da plate cipelu, izvođenje, poljubac i cvijet; traženja blagoslova u ime mladenaca; najavljiivač oproštaja mladenke od ukućana i rodbine; pozivatelj *pritelja* da dođu na večeru kod mladoženje; pojedinac koji se brine o rasporedu sjedenja, vođenju svadbene povorke te posluživanju hrane i pića za vrijeme svadbene večere. Čajo je išao cijelo vrijeme na čelu kolone i određivao kojim se putem išlo na vjenčanje. Pregovarao je sa svećenicima u župnome uredu, smirivao svatova pred crkvom, ako su bili previše bučni u pjesmi i sviranju, najavljiivao ulazak mladenke u crkvi, tko se kada mogao slikati i gdje te najavljiivao vrijeme polaska svatova nakon vjenčanja ispred crkve. Pored toga bio je zadužen za određivanje kroz koja mjesta se svadbena povorka vozila; kako su se odvijali obredi kod mladoženjine kuće, ako se uopće išlo ili što se radilo pred ulazom u svadbenu dvoranu ili šator gdje je bila svadbena večera; predvodio molitvu na početku večere i najavljiivao protokol; vodio javno darivanje, takozvanu *prikazu* i brinuo se za red i disciplinu na svadbi (Sl. 40.).

Sl. 41. Ženski čajo na svadbi u Hermagoru, Austrija (2013.).

Kroz posljednjih pedesetak godina uloga je čaje doživjela znatne promjene. Od toga da je čajo isključivo mogao biti samo muškarac do uvođenja uloge „voditeljice/voditelja

vjenčanja“ ili organizatorice koji su preuzeli njegovu ulogu, a na nekim svadbama ulogu čaje preuzimala je žena (Sl. 41.).⁵³

5.4. Endija

U toliškome kraju koriste se nazivi *endija*, *enga*, *jenga* ili *jendija*. U ranijim opisima endija je imala najvažniju žensku ulogu na svadbi. Ona je zastupala svekrvu na svadbi i pomagala mladenki u spremanju i stavljanju svadbenoga oglavlja. Bila je zastupnica mladenke, govorila je i pregovarala u njezino ime i cijelo vrijeme bila u njezinoj pratnji. Uz čaju endija je imala ulogu glavne posrednice između mladenke i svatovskih časnika. Na reduciranim svadbama uloga endije mogla je i izostati.

Sl. 42. Endija na suvremenoj svadbi u toliškome kraju (2015.).

Pored toga pjesmom je predvodila ženski zbor u pregovorima pred zatvorenim vratima mladenkine sobe i prilikom sjedanja mladenke svekrvi u krilo. Pomagala je čaji kod:

---

⁵³ Zanimljivost je tim veća što je to vjenčanje bilo u Hermagoru u Austriji gdje se vjenčavao mladić čiji su roditelji bili iz toliškoga kraja. Žena se obukla u mušku tradicionalnu nošnju i ponašala se kako pravi čajo, premda je imala ulogu kume, vodila je obrede, darivanje i sve što je bilo po redu. Ona se uživjela u ulogu kao pravi čajo. Izabrali su je jer je poznata kao žena koja se voli šaliti, a bila je rodom iz istoga mjesta u BiH, premda je živjela u Njemačkoj. Nakon pola noći, kada je službeno prestala uloga čaje, presvukla se u svečanu haljinu i bila kao jedna od sudionica na svadbi.

iznošenja cipele; prikaze i prikupljanja darova za mladence; svođenja mladenaca i blagoslova bračne postelje te je pomagala mladenki da promijeni svadbeno oglavlje i stavi pocalicu. Birana je između udanih žena iz mladoženjine obitelji, a najčešće je to bila najmlađa nevjesta, strina ili udana sestra. Svojom odjećom razlikovala se od ostalih svatova jer je bila obučena u nošnju toliškoga kraja (Sl. 42.-43.). Na pojedinim suvremenim svadbama došlo je do povećanja broja endija. Broj je varirao od jedne do pet. Uglavnom su bile slično obučene, a svima je mladenka stavljala ručnike koje su one plaćale (Sl. 43.).

Sl. 43. Pet endija sa svekrvom na suvremenoj svadbi u Tolisi (2016.).

5.5. Djever/i i djeveruša/e

Uloga djevera pojavila se pedesetih godina. Ona se dodjeljivala jednom od mladoženjine braće, rođaka ili nećaka. Važno je bilo da nije oženjen i da je mlade životne dobi. Uloga mu je bila da brinu o nevjesti, kada ju njezin brat izvede da ju čuva, prati do oltara, stavlja hranu na tanjur, pazi da joj tko ne ukrade cipelu jer je u protivnom morao plaćati da joj se vrati. Mladenka ga je prekrivala posebnim ručnikom koji je morao platiti. U ranijim opisima ne spominje se njegova uloga, ali sličnu zadaću imao je *prikumak*. Ne spominje se kada je došlo do zamjene naziva ni uloga. Na bogatijim svadbama išao je na svadbu od sredine pedesetih godina. To je ujedno bila uloga koja se redovito ispuštala kada su svatovi bili skromniji.

Pored uloge djevera pojavila se uloga djeveruše, kao pratnja djeveru. Pojavila se u toliškome kraju kada se broj svatovski časnika povećao i kad su žene postale sastavni dio

svadbe. Sporadično se javljala od kraja pedesetih, a učestala joj je uloga tek od kraja sedamdesetih godina. Djeveruša je najčešće bila mladoženjina neudana sestra, rodica ili susjeda. Njezina uloga bila je da bude cijelo vrijeme uz djevera i njih dvoje su *čuvali* mladenku sve do vjenčanja. Kao i djever dobivala je poseban peškir koji je uglavnom on plaćao.

Nasuprot ulogama djevera i djeveruše, koje je birala mladoženjina obitelj, krajem devedesetih godina na svadbama su se počele pojavljivati skupine *djeveruša*. Prema kazivanju one su se pojavile po uzoru na druge hrvatske krajeve, osobito gradske sredine i suvremene filmske inačice. Ulogu djeveruša mladenka je dodjeljivala svojim neudanim prijateljicama. Budući da ih neke nisu imale, tu ulogu preuzimale su mladenkine sestre, rodice, susjede, učenici iz razreda u kojima su predavale i slično. U većini primjera oblačile su se u jednobojne haljine koje su bile u „tematskoj boji“ vjenčanja. Na nekim svadbama, osobito onih koji su dolazili iz inozemstva, uz djeveruše su se pojavljivali *djeverovi*, tj. mladoženjini prijatelji koji su za tu prigodu bili slično obučeni (Sl. 44.). Njihova je uloga uvedena posljednjih desetak godina i tek su sporadično bili prisutni na svadbama.

IN7STUDIO
FOTOGRAFIJA I VIDEOGRAFIJA

Sl. 44. Djeveruše i djeverovi s mladencima u samostanskom dvorištu na Raščici (2015.).

S pojavom *djevera* i *djeveruša* uvedeno je *slavlje momačke i djevojačke večeri* od sredine devedesetih godina, a do tada uglavnom nisu bile prisutne. Mladićevi prijatelji i mladenkine prijateljice okupljali su se odvojeno u iznajmljenim kafićima ili kod kuće

mladenaca nekoliko dana pred samu svadbu. Posljednjih godina neki su odlazili na posebna putovanja s užim krugom prijatelja/ica. Djevojke su se često oblačile u sličnu odjeću, a mladenki su stavljale krunu na glavu koju je ona ponovno stavljala na samoj svadbi kad je bacala vjenčani buket (Sl. 45.).

Sl. 45. Mladenka s prijateljicama na svadbi prije bacanja buketa (2017.).

5.6. Barjaktar

Jednu od uloga u svadbenim običajima u toliškome kraju imao je i *barjaktar*. Mladoženja je sam birao barjaktara prema prijateljskim vezama. Ta se uloga *uzajmljivala*, tj. mladoženja ju je najčešće uzvrćao tako što je bio i sam barjaktar na prijateljevoj svadbi.

Što se tiče vrste barjaka, svatovi su uglavnom nosili državnu zastavu. U opisima s kraja devetnaestoga i u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća bio je prisutan barjak napravljen od starih hlača, ručnika i deka (vidi Sl.5.–6.). U toliškome kraju nije bio poznat običaj posebnoga ukrašavanja barjaka nekim drugim vrpčama ni stavljanjem jabuke ni vjenčića na vrh koplja. Pored toga zastava se isticala na mladenkinoj i mladoženjinoj obiteljskoj kući najmanje tjedan dana prije svadbe kako bi suseljni znali da je toj kući slavlje.

Kroz posljednjih stotinjak godina barjak je doživio promjene, od hrvatske trobojnice između dva svjetska rata, preko jugoslavenske zastave s petokrakom do ponovnoga uvođenja trobojnice sa šahovnicom od 1989. godine (usp. Škrbić 2000: 192-193).

Sl. 46. Barjaktar s hrvatskom i slovačkom zastavom (2016.).

Uz to, u svadbenim kolonama, kod Hrvata u Bosanskoj Posavini nitko od svatova nije nosio državnu zastavu Bosne i Hercegovine, nego zastavu hrvatskoga entiteta ili Republike Hrvatske. Ukoliko je netko od mladenaca bio stranac, pojavljivale su se i zastave države iz koje je dolazio. Tako su se na svadbama uz hrvatsku trobojnicu mogle sresti zastave: Njemačke, Austrije, Švicarske, Italije, Irske, Kanade, Slovačke i drugih zemalja (Sl. 46.).

Barjaktar je uvijek išao na čelu kolone, a ako ih je bilo više, bili su svi u istim kolima ili su se raspoređivali duž cijele kolone. Često su barjaktari išli na motorima, osobito ako su mladenci članovi „Moto-kluba Posavac“ (Sl. 47.). Barjaktari su morali „dobro paziti“ da im nitko „ne ukrade barjak“ do povratka svatovske kolone pred mladoženjinu kuću ili u svadbenu dvoranu jer su ga onda morali otkupljivati.

Sl. 47. Barjaktar na motoru s hrvatskom zastavom (2013.).

6. Svadbena večera

Razlika između svadbe sedamdesetih i osamdesetih godina i svadbe u suvremeno doba najprije je bila u izboru mjesta gdje se organizirala svadbena večera. Posljednjih desetak godina svatovi su se nakon vjenčanja rijetko vraćali k mladoženjinoj obiteljskoj kući, odmah su išli na ranije ugovoreno mjesto pod iznajmljene šatore na sportskom igralištu ili u unajmljenu svadbenu dvoranu. Pored toga, roditelji su postali aktivni sudionici svadbe, a ne glavni organizatori i oni koji su sve odlučivali.

Istraživane svadbe uglavnom su slijedile ranije opisane strukture, ali su inovacije postale sve učestalije. Mladi su neprestano tražili nove uzore i inspiracije kojima su osuvremenjivali već poznati svadbeni tijek. U tome svemu tradicijska osnova postojala je kao čvrsta, poznata struktura i polazište na koju su se nadograđivali suvremeni elementi koji su bili odraz ne samo vremena, nego i imovinskoga stanja. Jedni su decentno skrivali svoje imovinsko stanje, bez obzira jesu li bili bogati ili siromašni, i nastojali su racionalno „uštedjeti“ gdje god je to bilo moguće. Kod njih nije bilo višestrukih predsvadbenih slavlja i pozivanja širega kruga ljudi prigodom: *privođenja djevojke, zaruka, civilnog vjenčanja, momačke i djevojačke večeri, prinosa* i slično.

Na svadbe su pozivali manji broj gostiju procjenjujući koliko im je hrane bilo dovoljno da ne ostane previše. Svatovima su posluživali rakiju, pivo i gazirane sokove, a na glavni stol servirali su i obojena alkoholna pića. Od mesa su pekli prasetinu jer je janjetina bila gotovo duplo skuplja. Kolače su pravile žene iz susjedstva i rodbine zasebno kod mladoženjine i mladenkine kuće. Svježe su cvijeće kupovali samo koliko je bilo nužno, premda su neke mladenke iznajmljivale vjenčane bukete i aranžmane od svilenoga ili umjetnoga cvijeća. Mladi su vjenčalice uglavnom iznajmljivale jer je to bilo znatno povoljnije, nego kupovanje nove. Nisu dodatno ukrašavali crkvu ni prostor u kome su imali svadbenu večeru. U cilju im je bilo da nakon svadbe mladencima ostane što više novaca kao pripomoć pri osnivanju novoga kućanstva, gradnji kuće ili kupovini stana.

S druge strane, bilo je i onih koji su imali želju da se „pokažu“ i na svim ovim stvarima inzistirali su da budu što bolje, veće, brojnije i glamuroznije bez obzira na cijenu. Takav trend dijelom su donijeli sa sobom domaći ljudi koji su živjeli u inozemstvu, takozvani *auslenderi* jer su na taj način željeli pokazati kako su se oni vani „snašli i stekli dobar imetak“. Udaja ili ženidba bile su prave prigode da to svojim suseljanima i pokažu. Bilo je i onih koji su cijelo vrijeme živjeli u toliškome kraju, ali su jednako tako bili imućni i držali su korak s njima. Razlike su bile još očitije u usporedbi svadbi onih mladenaca koji su živjeli i

radili u toliškome kraju i onih koji su iz inozemstva dolazili i pravili svadbe, a osobito u krajnjoj dobiti mladenaca o čemu će biti više riječi u poglavlju o ekonomskoj dimenziji.

Skraćivanje trajanja svadbe bilo je vjerojatno jedna od uzroka mijenjanja svadbene procedure. Naime, vremensko ograničenje nije djelovalo tako da se izostave neki dijelovi običaja, nego se sve nastojalo obaviti u skraćenom vremenu. Promijenjeno je prvotno vrijeme vršenja pojedinih radnji, mjesto gdje su se odvijale i samo značenje, a simbolične radnje vezane uz njih su više ili manje zadržane.

Sl. 48. Mladenka sjedi svekrvi u krilu, a njoj sjedi djevojčica s darom (2015.).

Najočitiji primjer je sjedanje mladenke svekrvi u krilo i primanje nakoljenčeta. U starijim opisima to je bilo na ulazu u mladoženjinu obiteljsku kuću. Sjedanje nevjeste svekrvi u krilo je značilo primanje u dom, a stavljanjem muškoga djeteta u krilo aludiralo se na rođenje prvoga muškoga djeteta. Na suvremenim svadbama ulaz u mladoženjinu kuću glumi jedan dio iznajmljene svadbene dvorane (Sl. 48.). Ne sjeda samo mladenka svekrvi u krilo, nego je na pojedinim svadbama i mladoženja znao sjedati ocu u krilo (Sl. 49.). Pojedini kazivači to su tumačili kao „smjenu“, tj. svojevrsnu „predaju uloge roditelja mladome bračnome paru“. Mladerkama su i dalje stavljale nakoljenče, bez obzira što su neke već bile rodile ili su za vrijeme svadbe bile trudne.

Sl. 49. Ženski zbor pjeva, dok mladenci sjede domaćinu i domaćici u krilu (2015.).

6.1. Darivanje mladenaca ili *prikaza*

U ranijim opisima svadbenih običaja u toliškome kraju bilo je više darivanja u predsvadbenim običajima, kao i na samoj svadbi. Za svaki dar kojim je mladićeva strana darivala djevojku, dobivali su uzdarje u obliku ručnika ili nekoga dijela odjeće. Osobito je bilo važno darivanje mladenke od njezine rodbine prije napuštanja obiteljske kuće. Muškarci su je darivali u novcu, a žene platnom. Ovisno o imućnosti obitelji ponekad je ono bilo izdašnije, nego darivanje mladoga para kod mladoženjine kuće. I dalje je darivanje ostalo javno, bez obzira na način kako se dar uručivao. U toliškome kraju dominantno je čajino javno izvikivanje svakoga pojedinoga dara, takozvano *prikazivanje*.

Pred ponoć je glazba prestajala i onda je bilo darivanje, koje je u pojedinim slučajevima moglo potrajati više od sat vremena. Što je bilo duže darivanje, to je bila bogatija svadba. Sama *prikaza* imala je svoj ustaljeni red. Njezin je voditelj bio čajo. Uz njega su išli endija i kamerman (Sl. 50.). Prikaz je započinjao ispred glavnoga stola i to od domaćina, preko kuma, staroga svata, barjaktara, bliže rodbine, susjeda, prijatelja i ostalih svatova. Visina iznosa, koji se darivao, ovisio je o obiteljskim odnosima, bliskosti prijateljskih i rodbinskih veza. U pravilu je domaćin prikazivao najviše, kum nešto manje, a stari svat pola iznosa od kuma.

Sl. 50. Čajo s endijom ide od svata do svata i javno prikazuje darove (2014.).

Ovakav način darivanja mladenaca mnogima se nije svidao i pokušali su na razne načine promijeniti ga tako što su prije samoga početka svadbene večere mladenci stajali na ulazu pod šator ili u svadbenu dvoranu, dočekivali goste, sa svima se rukovali i nudili im piće, a svatovi su svoj dar stavljali u pripremljenu kutiju. Drugi su se odlučivali da svatovi iza večere, a prije rezanja mladenačke torte, svoje darove stave u kuverte, koje su ponovno mladenci skupljali hodajući od svata do svata. Treći su stajali pred mladenačkim stolom i primali darove, a onda su za uzvrat davali simbolične darove (Sl. 51.–52.). Navedene varijante uvedene su zbog uštede vremena i pokušaja da se samo darivanje učini osobnijim i manje javnim, ali svako su pomno snimali kamermani. Kasnije je mladencima snimka služila kako bi ustanovili tko im je bio na svadbi, trebaju li oni ići njima i koliko im je tko darovao kako bi na isti način mogli uzvratiti.

Sl. 51. – 52. Svatovi čekaju u redu kako bi darovali mladence i primili uzdarje (lipanj 2017.).

Ovim se činom nekadašnje darivanje između dviju obitelji preusmjerilo prema mladome paru, a organiziranje same svadbe financirali su mladenkina i mladoženjina obitelj, ovisno o imovinskom stanju i dogovoru. U pojedinim primjerima cijelu su svadbu financirali mladenci iz novaca koje su dobivali kao darove kod mladenke i mladoženje. Rodbina i prijatelji uglavnom su uzvraćali mladome paru već *uzajmljeno* ili su *uzajmljivali* za sebe ili svoje ukućane.

Sl. 53. Pozivnica i zahvalnica za vjenčanje (2017.).

Posljednjih desetak godina postalo je uobičajeno da se organizira samo jedna večera za obje strane, bez svadbenoga ručka kod mladenkine kuće. Iako su roditelji i dalje pomagali u organiziranju svadbe, pozivanju rodbine i prijatelja koje su sami *zadužili* svojim odlaskom na njihova slavlja, ipak je mladi par odlučivao o broju svojih gostiju, prijatelja, školski kolega, s posla, iz sportskih klubova, udruga i slično. Broj službeno pozvanih svatova postupno se povećavao prema novom kriteriju mladenaca, a ujedno se stvarao sve veći nesklad između rodbine, onih s kojima su stvarno u bliskim vezama i onih koji su dolazili na svadbu „reda radi“. Mladoženja i mladenka zasebno su pozivali svoje goste, nekoliko dana i mjeseci prije svadbe, a u novije vrijeme davali su im i tiskane pozivnice (Sl. 53).

2.2. Ples na svadbi

Ples na svadbi u toliškome kraju je suvremena pojava. Na svadbama se ranije uglavnom „igralo kolo“ zajedno u krug ili u paru, a ples se počeo uvoditi krajem osamdesetih. Praksa plesanja postala je učestalijom premještanjem svadbene večere u svadbene dvorane. Prema kazivanjima, mladenci su igrali samo ponekad jer mladoženja je, uglavnom, sjedio za stolom, a mladenka je morala posluživati svatove za večerom. U svatovima su mladenci učestalije počeli *igrati* krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, kad se svadba iz kuće preselila u dvorište pod iznajmljene šatore. Znatno se povećao broj gostiju, a u to vrijeme igrali su uglavnom samo oni mladenci koji su to voljeli ili bili članovi kulturno-umjetničkih društava. Od kraja devedesetih godina postala je „obveza da mladenci igraju“, iako to nikada prije nisu činili, osobito mladoženje. Nevještost i neusklađenost njihova plesa bila je najočitija u kolu što je osobito bilo vidljivo na videosnimkama svadbi jer su mladoženje svojim nezgrapnim koracima odudarale od onih koji su znali plesati. Neki kazivači su govorili: „To je sve suvremena moda. Danas je normalno da mladenci trebaju igrati i veseliti se, jer ako sami ne igraju zašto bi im igrali drugi“ (kazivao D. O., kolovoz 2015.).

Sl. 53. Prvi mladenački ples (2016.).

Nasuprot tome, iz etnološke literature može se iščitati kako su mladenci u ranijim opisima rijetko *igrali*. Mladenka je za vrijeme svadbe kod mladoženjine kuće bila u nekoj drugoj prostoriji, skrivala se ili je posluživala svatove za vrijeme večere. Ona je igrala jedino kada su svatovi, osobito svekrva i novi ukućani, željeli provjeriti je li šepava. Na suvremenoj svadbi u toliškome kraju pojavljuje se nekoliko različitih suvrstica: od toga da su mladenci ulazili u svadbenu dvoranu i odmah „igrali prvo kolo“; odlazili za svečani stol i prvi su dio večere su plesali samo oko svečanoga stola s glavnim svatovima jer su im cijelo vrijeme dolazili gosti i čestitali; otvarali su večer sa *svadbenim plesom* ili su ga plesali u ponoć nakon rezanja torte (Sl. 53.); plesali su nakon što prođe službeni dio večere, darivanje i *čašica za goste*; plesali su od početka do kraja svadbe ili su jednostavno cijelo vrijeme sjedili. O raspoloženju mladenaca često su ovisili svatovi, a njihova razigranost poticala je druge na igru i ples.

7. Povećanje broja neoženjenih i neudanih mladića i djevojaka

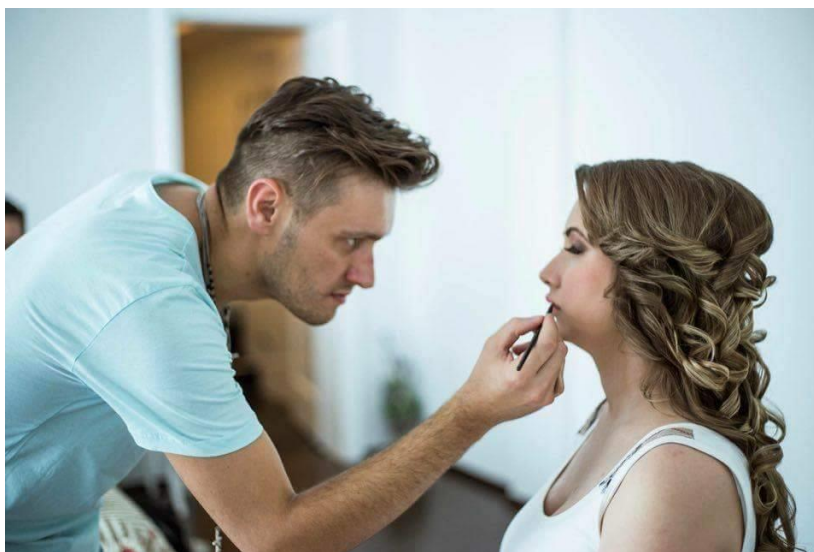
Sklapanje braka smatra se poželjnim u toliškome kraju. Brak predstavlja logičan korak u stvaranju nove obitelji, rađanju djece i pronalasku srodne osobe. Unatoč poticajima da sklope brak i poželjnim psihofizičkim predispozicijama za to neki nisu sklapali brak. Prema podacima iz knjiga matica rođenih i vjenčanih župe Tolisa broj osoba koje još nisu sklopile brak rapidno se povećao nakon Domovinskoga rata. Po selima ih nazivaju „starim momcima i curama“. Riječ je o muškarcima i ženama koji su prešli četrdesetu i još se nisu oženili ni udali. Kazivači su o njima govorili: „Prošlo ih vrijeme.“; „Birali, birali, pa ostali sami“. ili „Nije im se posrećilo“. Pojedininim su davali još nade govoreći: „Još im nije prošao zadnji vlak“. Bilo je i onih koji su se po prvi put ženili i udavali u četrdesetim i pedesetim godinama.

Od kada je ova pojava učestala, nemam točnih podataka, ali od kraja devedesetih sve je izraženija. Razlog tomu je to što se neki nisu mogli oženiti u godinama kada im je bilo vrijeme jer je najveći broj djevojaka bio je u izbjeglištvu, a mladići su ratovali. Samim time susreti nisu bili mogući, a djevojke koje su ostale u toliškome kraju, uglavnom su se udavale za vojnike koji su dolazili iz drugih dijelova Bosanske Posavine. S druge strane, nakon rata mnogi nisu imali siguran posao ni potrebne preduvjeta za ženidbu i udaju te utjecaj modernizacije, odlazak u inozemstvo, dugotrajno školovanje, visoki životni standardi i slično.

8. Komercijalizacija vjenčanja

Sadržaji preuzeti iz starijega lokalnoga ili regionalnoga repertoara uklapaju se u svadbenu cjelinu, koja većim dijelom slijedi šire rasprostranjene svadbene modele koji nadilaze lokalne, regionalne i nacionalne granice. „U uvjetima intenzivne međudržavne migracije danas se istražuje i translokalno (Čapo Žmegač 2003), a „lokalne kulture“ sve je teže omeđiti u prostoru i vremenu, istraživačima je teško odrediti kulture koje istražuju (Hannerz 1992: 218). Granice kultura su postale fluidne, a njihovi su sadržaji podložni stalnoj mijeni u interakciji s drugim lokalnim kulturama i s kulturama širega rasprostiranja (regionalnim, nacionalnim i transnacionalnim)“ (Vitez 2004: 199).

Medijski posredovane slike svadbenih običaja na svome putu oko svijeta dotaknule su i toliški kraj. Ti dodiri nisu od jučer, ali su u posljednja dva desetljeća bili izrazito naglašeni. Promjene su bile polagane, od izmjene svadbenoga odijela i mladenkina oglavlja, preko prijevoznih sredstava, mjesta organiziranja svadbe do načina pozivanja gostiju i darivanja mladenaca. Na sve njih su ponajprije utjecale ekonomske prilike, odlazak ljudi u gradove i iseljavanje u inozemstvo. Veliki utjecaj imali su film, bajke i časopisi, a osobito internet s brojnim stranicama posvećenim različitim elementima svadbe, od njezine povijesti, etničkih i vjerskih specifičnosti do ponude brojnih usluga i savjeta te prodaje svadbenih rekvizita. Uz to su se u toliškome kraju pojavili specijalizirani pojedinci koji su suvremene trendove iskoristili za vlastitu zaradu i ponudu traženih usluga.

Sl. 55. Profesionalno šminkanje i friziranje mladenke (2015.).

Lokalni su obrtnici u svoju ponudu uvrstili: 1) profesionalno šminkanje i friziranje, koje se mora rezervirati više od godinu dana unaprijed, a u cijenu je uključeno probno šminkanje i friziranje, kao i ono nakon svadbe u slučaju dodatnoga fotografiranja mladenaca (Sl. 55.); 2) iznajmljivanje svadbene odjeće, osobito vjenčanica po suvremenim modnim trendovima; 3) profesionalno višednevno fotografiranje i snimanje na temu vjenčanja koja je bila prožeta zanimanjem mladenaca, sportskim aktivnostima ili hobiem (Sl. 56.); 4) izradu raznih vrsta svadbenih rekvizita s naglaskom na „osobnost“ od svadbenih kitica, eventualnoga uzdarja, jastučića za prstenje, prstenja, mladenkina vjenčanoga buketa i aranžmana u takozvanoj „tematskoj boji vjenčanja“ do svijeća za vjenčanje i slično; 5) iznajmljivanje kočija ili luksuznih limuzina s vozačima; 6) iznajmljivanje dvorana i šatora za svadbenu večeru i drugog. Unatoč trendu osuvremenjivanja svadbi i hvatanja koraka sa stranim tržištem, imitirajući tuđa iskustva svadbeni običaji u toliškome kraju zadržavali su i vlastite elemente. Postalo je očito da se za novac može sve unajmiti i kupiti, pa tako i sanjano vjenčanje, otmjenost i uspomene, a mnogi parovi su se „osvijestili“ nakon vjenčanja kada su se suočili s iznosom koji su trebali platiti za sve usluge.

Sl. 56. Mladenci na vrhu hotela *Navisu* Orašju snimljeni *dronom* nekoliko dana nakon svadbe (2016.).

Iz navedenoga je vidljivo kako su svadbeni običaji u toliškome kraju od kraja devedesetih izrazito pod utjecajem suvremene kulture, tržišta i medija koji populariziraju sve veću potrošnju i isticanje osobnosti. Za razliku od ranijih opisa u kojima su bili naglašeni tradicionalni elementi prijelaza mladenke u novu obitelj, propitivanje imovinskoga stanja, ekonomske koristi i ugleda dviju obitelji, danas je sve izraženiji koncept takozvane

„romantične etike i isticanja osobnosti“. Takve svadbe zahtijevale su brižnu organizaciju, kojom su često upravljali specijalizirani pojedinci. Iznosili su brojne „potrošačke prijedloge“, a mladenka je izabirala na koji je način „željela izraziti svoju osobnost, stil i ukuse“ odabirući ukrase, cvijeće, glazbu, odjeću i sve ostalo (usp. Geiger Zeman i Zeman 2015).

9. Zaključak

Toliški kraj u posljednjih stotinu godina nikada nije bio u potpunosti izoliran, ali su promjene u posljednji desetak godina bile znatno intenzivnije i odražavale su se na svim područjima života, pa tako i u svadbenim običajima. Za vrijeme prikupljanja podataka na terenu bio sam svjedok promjena koje su se događale i postupnoga privikavanja ljudi na novi način sudjelovanja na svadbi. Sve se više inzistiralo na formalnim elementima i detaljima koji prije nisu bili ni poznati ni previše vidljivi. Naglasak je bio na osobnosti, vlastitome stilu, svjetonazoru i stavovima, a sve se odražavalo na: izboru glazbe, od lokalnih amaterskih glazbenih sastava do reproduciranja elektronske glazbe; načinu kako su se uklapali tradicionalni elementi u suvremeni kontekst, osobito uloga ženskoga zbora, odlazak po mladenku i običaji kod njezine kuće, ali i njihovo prilagođavanje novim okolnostima. Ulogu mladenkine i mladoženjine kuće počeli su igrati dijelovi u svadbenim dvoranama ili ulazi u iznajmljene šatore. Tako ulogu mladoženjinoga kućnoga praga imao je ulaz u svadbenu dvoranu ili pozornica ispred prostora za glazbenike. Uz to su se pojavili različiti oblici darivanja mladenaca od uobičajenoga odvojenoga darivanja mladenke kod njezine kuće i mladoženje na svadbenoj večeri uz čajino javno izvikivanje vrste dara i količine novca do stavljanja dara u predviđenu kutiju ili višesatnoga darivanja mladenaca uz čestitanje i primanje neke vrste uzdarja.

Promatrajući suvremene svadbe može se zaključiti da je svaka svadba bila individualna kreacija u odabiru dijelova iz tradicionalnih svadbenih običaja i suvremenih inovacija koje su u nekim dijelovima bile više ili manje istaknute. Iako je većina tih promjena utjecala na promjenu formalnoga dijela, ipak je sadržaj uglavnom ostao isti.

Ujedno je bilo zanimljivo vidjeti kako mladi koji žive i rade u inozemstvu ili nekom drugom većem mjestu nastavljaju dolaziti za važnije životne događaje u toliški kraj, a na njihovim svadbama ponekad su se više poštivali tradicionalni običaji. O tome je još sredinom sedamdesetih godina pisala Zorica Rajković analizirajući svadbene običaje u okolini Donje Stubice:

Mladi ljudi koji borave i rade u inozemstvu, kao i u Zagrebu ili nekom drugom većem mjestu u zemlji, pokazuju znatne sklonosti prema nekim tradicijama. Ne samo da dolaze da blagdane provedu sa svojim, nego najčešće i sve značajne prigode u vlastitome životu nastoje provesti kod kuće: dolaze da se ožene ili udaju, da krste djecu, da sahrane rođaka ili ih mrtve donesu da ih pokopaju na seoskom groblju. Neobično je kako se mladi par, od kojih bar jedno ili čak oboje žive negdje u zapadnom svijetu, poprimivši mnoga vanjska obilježja potrošačke civilizacije, voljno podvrgavaju proceduri seoske svadbe po uzoru na starinsku (Rajković 1974a: 157).

Takvih primjera bilo je i u toliškome kraju od početka sedamdesetih do suvremenoga doba. U maticama vjenčanih upisivani su parovi koji su sklapali brakove izvan rodne župe, ali i oni koji su dolazili iz inozemstva da se vjenčaju u toliškome kraju. Važno je napomenuti kako se takva pojava održala i u vrijeme rata devedesetih godina. U to vrijeme vjenčati se u rodnome kraju značilo je održavanje potrebnih veza, kao znak svojevrsne potpore onima koji su ostali i borili se za rodni kraj. Od kraja devedesetih do danas to je postala uobičajena praksa kod mnogih parova. Promjene koje su danas vidljive u svadbenim običajima, nastajale su postupno, a supostojanje različitih praksi za istu prigodu dokaz su kako istovremeno mogu koegzistirati i stare i nove.

Prikupljeni podaci o svadbenim običajima na prvi pogled pokazuju raznolikost, osobito jer su u svim opisima i kazivanjima naglašavali znatne razlike između današnjih, suvremenih i starijih praksi. Detaljnijom analizom uočeno je da te razlike nisu suštinske da bi utjecale na promjenu poznate procedure, nego su bile prije svega izvanjske. Do danas se održala ista okosnica, tradicijom propisan model običaja (postojanje mladićeve i djevojačke skupine svatova, njihovo zasebno okupljanje; odlazak po mladenku uz poštivanje većega ili manjega broja poznatih običaja; vjenčanje u crkvi; zajedničku svadbenu večeru; darivanje mladenaca), a znatne razlike očitovale su se u utrošku vremena i sredstava u pripremi i organizaciji predsvadbenih običaja i same svadbe.

3. STATISTIČKA ANALIZA KVANTITATIVNIH PODATAKA IZ MATICA VJENČANIH ŽUPE TOLISA OD 1884. DO 2014. GODINE

U etnološkoj literaturi brojni su radovi koji su obrađivali kvalitativne podatke o svadbenim običajima. Zbog prirode svoga istraživanja, zanimanja za etnografsku i folklorističku građu, upitnica koje su slijedili, često nisu istraživali mnoštvo drugih aspekata svadbenih običaja za koje je potrebno prikupiti kvantitativne podatke. U te aspekte spadaju: godišnji broj sklopljenih brakova; ekonomska računica svadbi; dominantni mjeseci i dani u kojima su organizirane svadbe, kao i u kojim su se kombinacijama preko godine učestaliije ženili i udavali (mladić-djevojka; mladić-udovica; djevojka-udovac; udovac-udovica).

Jasna Čapo je u nekoliko radova istraživala „sezonske varijacije demografskih pokazatelja“ (broja rođenih, vjenčanih i umrlih), „kolebanja“ po mjesecima i godišnjim dobima u podravskoj i posavskoj Hrvatskoj uspoređujući ih s podacima iz drugih europskih zemalja (usp. Čapo 1988, 1989, 1993). Pored nje tek su se rijetki upuštali u demografsku analizu podataka o godišnjem broju sklopljenih brakova kroz duži vremenski period. Jedan od razloga izostanka takvih radova bila je djelomična nedostupnost arhivske građe župnih ureda, nezainteresiranost za tu temu, ali i potreban dugotrajan, višegodišnji i sustavan rad na razvrstavanju i analizi velike količine podataka. No, i fokus etnologa na kvantitativne podatke kao i ustaljena praksa razmatranja *određenih* tema iz nekoga područja utjecala je na manjak kvantitativno usmjerenih studija. U etnološkoj literaturi ima tek nekoliko radova što izlaze iz dominante etnološke metodologije i istraživačke prakse (usp. Konstantinović-Čulinović 1971; Čapo 1988, 1989, 1991, 1993; Rubić i Vuković 2009).

U istraživanju sam pokušao uočiti kolika su bila odstupanja u godišnjem broju sklopljenih brakova, koliko su bila uvjetovana geografsko-klimatskim, vjerskim i društveno-gospodarskim uvjetima uz pomoć komparativne analize etnografske građe i arhivskih podataka iz Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa te deskriptivnih statističkih analiza kvantitativnih podataka o broju sklopljenih brakova u razdoblju od konca 19. stoljeća do suvremenoga doba u vremenskom rasponu od 131 godine. To je ujedno doprinijelo lakšem uočavanju što je sve moglo utjecati na povećanje i smanjenje sklopljenih brakova kroz godinu; kako su se vremenske (ne)prilike, bolesti, glad, rat, neimaština, iseljavanje i produljenje školovanja reflektirale na određivanje termina svadbi (dana, mjeseca i godišnjega doba vjenčanja); koliko su oni bili uvjetovani agrarnom, crkvenom i građanskom godinom; kako se jedna seoska i župna zajednica od isključivo endogame mijenjala u egzogamu; koliko

su migracije (dnevne, tjedne, mjesečne, sezonske, školske, privremene, trajne ili prisilne) i potraga za radnim mjestom utjecale na sklapanje braka (vjenčanja izvan župe, dovođenje djevojaka i mladića iz drugih mjesta u rodnu župu, povratak druge i treće generacije djece domaćih iseljenika koji su otišli na privremeni rad u inozemstvo) te što su novoga donijele. Na tome tragu govorit ću i o promjenama koje se mogu iščitavati iz matica vjenčanih rimokatoličke župe Tolisa na osnovu analize mjeseci i dana u kojima su se sklapali brakovi. Dani vjenčanja, više od jednog stoljeća, bili su uvjetovani liturgijskom godinom, pomičnim svetkovinama i „zabranjenim vremenom“ koje je nastupalo s došašćem i korizmom. Pored toga na odabir dana vjenčanja u posljednjih tridesetak godina utjecao je ritam građanske godine, državnih praznika, školskih raspusta i godišnjih odmora. Sve su one na (ne)izravan način utjecale na promjene svadbenih običaja u toliškome kraju, ali i odstupanja u godišnjem broju sklopljenih brakova.

Najprije će biti govora o geografskom položaju sela u toliškome kraju što će doprinijeti lakšem razumijevanju izražene seoske endogamije i povećane ženidbe i udaje s mladićima i djevojkama iz susjednih župa. Potom će biti analizirana odstupanja u godišnjem broju sklopljenih brakova uz pomoć kvantitativne analize prateći promjene u mjesecima i danima u kojima je bila najveća koncentracija sklopljenih brakova. Kao potvrda važnosti uočavanja utjecaja geografsko-klimatskih i društveno-gospodarskih promjena bit će predstavljena tablica s dijakronijskim prikazom povijesnih (ne)prilika koje su se (ne)izravno odrazile na smanjenje ili povećanje godišnjega broja vjenčanja; godinama u kojima su sklapali brakova kroz promatranih šest razdoblja; kombinacijama u kojima su se vjenčavali (mladić-djevojka; mladić-udovica; udovac-djevojka; udovac-udovica) i analizi prethodnoga bračnoga stanja, kao i udjelu bračnih partnera koji su dolazili iz drugih, udaljenijih mjesta u toliški kraj u ukupnom broju sklopljenih brakova u župi Tolisa od 1884. do 2014. godine.

I. Geografski položaj župe Tolisa i struktura seoskih zajednica

Geografski položaj sela i njegova pozicija u odnosu na druga susjedna mjesta znatno je utjecao na odabir bračnoga partnera, kao i na povećanu seosku endogamiju. Budući da su prvotno sva okolna sela i grad Orašje bili u sastavu župe Tolisa, njeni stanovnici su se ženili i udavali uglavnom između sebe i nakon odcjepljenja pojedinih župa. Riječ je o skupini od petnaestak hrvatskih katoličkih sela u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine koju s lijeve strane rijeka Sava dijeli od Slavonije, a s desne niz pravoslavnih sela: Vučilovac, Donji

Žabar, Pelagićevo, Lepnica, Čović Polje, Obudovac, Batkuša i Brvnik (Sl. 57). Od osnivanja samostalne kapelanije u sklopu brčanske župe Bijela 1784., a potom zasebne župe Tolisa 1802. godine u čijem su sastavu bila mjesta: Bazik, Bok, Bukova Greda, Domaljevac, Donja Mahala, Grebnice, Jenjić, Kopanice, Kostrč, Matići, Orašje, Oštra Luka, Tolisa, Ugljara i Vidovice. Tako je bilo sve do 1853. godine kad su se od župe Tolisa najprije odijelila sela Vidovice, Kopanice i Jenjić, koji su ušli u sastav novoosnovane Župe svetoga Vida, Vidovice. Razlog tomu su bile velike poplave i višemjesečna nemogućnost svećenika da obavljaju pastoralnu službu na tako velikom području (Nedić 1887: 21-23; Babić 2003: 45). Nedugo zatim, zbog istog razloga, 1860. godine osnovana je Župa svete Ane, Domaljevac u sklopu koje su ušla sela Domaljevac, Grebnice i Bazik (Nedić 1887: 24). Godine 1902. od matične župe odijelila su se sela Bok, Bukova Greda i Oštra Luka, koja su ušla u sastav Župe Imena Marijina, Oštra Luka-Bok. Posljednja se odijelila Župa blaženog Alojzija Stepinca, Orašje 2006. godine u čijem je sastavu grad Orašje i zaseok Dusine.

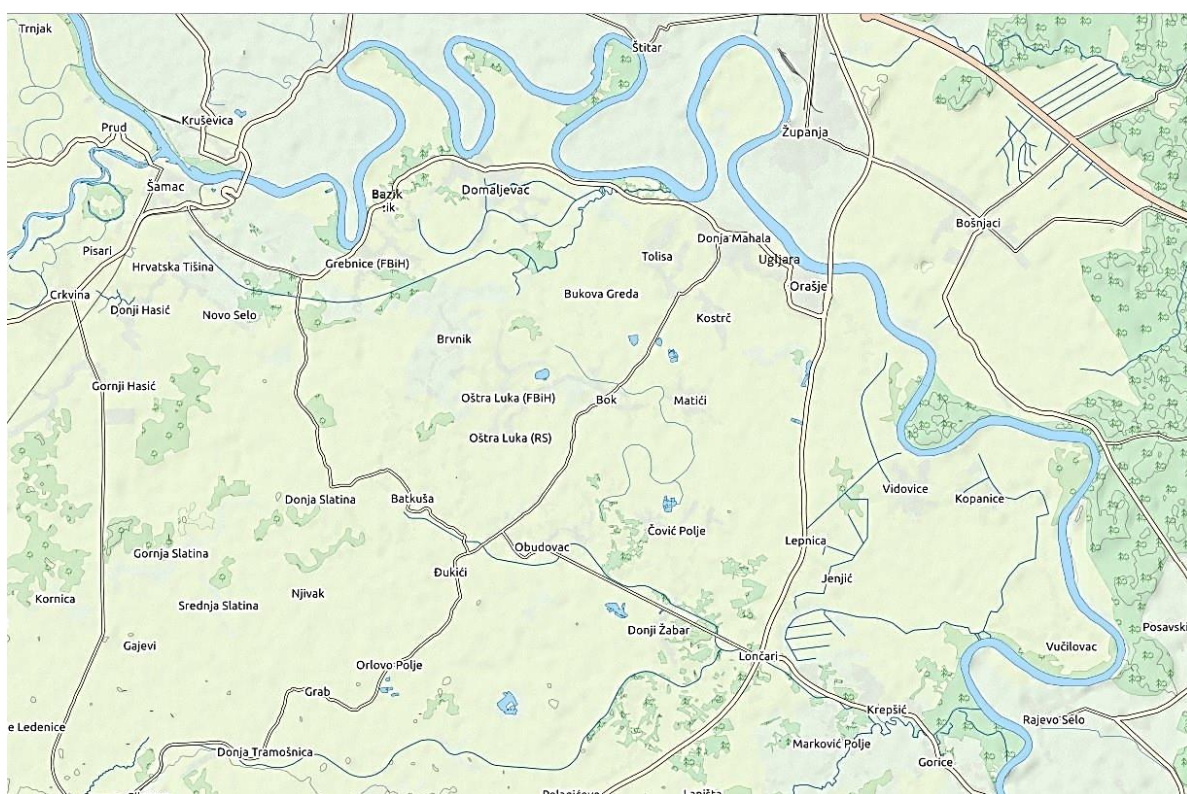
Tablica 4. Statistika broja obitelji i župljana župe Tolisa u izdvojenim godinama.

Godina	Broj obitelji	Stanovnika
1931.	1292	7359
1939.	1505	8742
1943.		8683
1948.		7221
1972.	2297	11246
1973.	2320	11456
2005.		12120
2007.		10920
2010.	3100	10500
2014.	3030	8398

U sastavu župe Tolisa 2014. godine bila su sela: Donja Mahala, Kostrč, Matići, Tolisa i Ugljara (Sl. 57.). Prema popisu stanovništva, na osnovu božićnoga blagoslova obitelji 2014. godine, u pet sela toliške župe bilo je 3030 obitelji u kojima je živjelo 8398 stanovnika rimokatoličke vjeroispovijesti (Tablica 4.). Od pet sela župe Tolisa najveće je Donja Mahala u kojem je bilo 942 obitelji s 2567 članova. Po svome geografskome položaju okruženo je selima Ugljara, Kostrč i Tolisa. Kroz nju prolazi put na istok prema Orašju i zapad preko Domaljevca za Bosanski Šamac i Odžak. Drugo je po veličini selo Tolisa koje je imalo 823 obitelji s 2344 člana. Nalazi se u okruženju sela Donja Mahala, Bukova Greda, Domaljevac i Kostrč. Matići su treće selo po veličini koje je imalo 445 obitelji s 1290 članova. Ovo je selo

fizički izdvojeno od ostalih sela i povezano je sa selima Kostrč i Bok te pravoslavnim selom Čović Polje. Kostrč je četvrto selo po broju stanovnika i veličini u kojem je živjelo 1164 stanovnika u 410 obitelji. Nalazi se u okruženju sela Ugljara, Donja Mahala i Matiči. Orašje, kao jedini gradić koji je bio u sastavu župe Tolisa do 2006. godine, okruženo je Ugljarom, zasekom Dusine, koji je bio u sklopu sela Ugljare, preko kojega ide put za Vidovice, Kopanice i Jenjić i magistralnom cestom za Brčko i Tuzlu. U Orašju je živjelo oko 1200 stanovnika rimokatoličke vjeroispovijesti u 350 obitelji. Ugljara je najmanje selo koje je imalo 349 obitelji u kojima je živjelo 1033 člana. Svojim položajem s jedne strane prislonjena je uz Orašje, a s druge uz Kostrč i Donju Mahalu.

Sl. 57. Karta područja Franjevačkog samostana Raščica i župe Tolisa.

Iako nema socioloških razlika stanovništvo uspostavlja granice između seoskih zajednica. Na lokalnoj razini postoji određeno rivalstvo koje se može iščitati promatranjem granica svakoga sela i župe u odnosu prema drugom selu ili župi. Sociološki pokazatelji potvrđuju da među današnjim stanovnicima nema razlike u izgledu, fizionomiji, načinu odijevanja i vjerskoj pripadnosti. Jasnija razlika uočava se tek u govoru i nekoliko varijanti posavske ikavice koja se razlikuje od mjesta do mjesta, a ranije su se žene razlikovale u odijevanju i izgledu nošnje (usp. Nedić 1888: Baotić 2002). Mladići i djevojke, ukoliko se nisu ženili unutar župe Tolisa, najčešće su se ženili iz susjednih župa Vidovice, Oštra Luka-

Bok i Domaljevac. Djevojke iz drugih sela, koje bi se udale u Vidovice, i danas nazivaju *Tuđicama*, a Vidovljanke koji su se udavale u druga sela nazivaju *Obedarkama* (usp. Janjić 2006). Domljačani koriste pejorativni naziv *Doke* kako bi imenovali stanovnike župe Tolisa, Oštra Luka–Bok, Kopanice i Vidovica.

Mehanizmi razlikovanja uočavaju se u paralelnoj usporedbi susjednih župa, koji ponekad djeluju kao „veliki rivali na malenom prostoru“, ali oni su ujedno izraz samosvojnosti skupina koje žive u neposrednoj blizini. Njih „ozbiljnije“ ne dijeli ni jedan kulturni element jer je riječ o skupini sela u kojima žive bosanski Hrvati katolici koji su do sredine 19. stoljeća pripadali matičnoj župi Tolisa. Rivalstvo se osjeća u bliskom susretu mještana ovih sela na vlastitom terenu i uspoređivanju koje je selo *pobožnije*, bogatije, ima više intelektualaca, svećenika i časnih sestara, ljudi u inozemstvu i slično. U slučaju usporedbe stanovnika ovih pet župa negdje u inozemstvu onda su ovi elementi zanemarivi jer dotadašnji „faktori razlikovanja“ brišu se i traže elementi koji stvaraju bliskost koja se proširuje s razine sela na razinu župe, kraja, regije pa i države (usp. Čapo 1997: 69-82; Janjić 2006).

II. Uvod u statističku analizu i podjela prema povijesnim razdobljima

Istraživanje je nastalo na temelju analize jedanaest svezaka knjiga matica vjenčanih župe Tolisa u razdoblju od 1884. do 2014. godine. U tom razdoblju u sklopljeno je 9752 braka ($N = 9752$). Navedeni podaci koristit će se za uočavanje nekih karakterističnih promjena u odstupanjima u godišnjem broju sklopljenih brakova, mjesecima i danima u kojima su se najčešće vjenčavali. Uz to nastojat će pokazati kako je odabir jesenskoga, a u suvremeno doba ljetnoga razdoblja bio uvjetovan katoličkim kalendarom, liturgijskom godinom i zabranjenim vremenom sklapanja braka u došašću i korizmi prije Božića i Uskrsa, a u vrijeme socijalizma uobičajeni dani vjenčanja na svetu Katu poklapao su se s Danom državnosti Bosne i Hercegovine (25. studenog). Potom će biti riječi o važnosti uočavanja udjela ponovno sklopljenih brakova u ukupnom broju vjenčanih, do kad su bili procentualno više zastupljeni i kako su njihovi „nužni brakovi“ utjecali na odstupanja u odabiru uglavnom ljetnih termina kad to nije bilo uobičajeno.

U analizi će koristiti metode deskriptivne statističke analize (grafički prikazi, relativni brojevi, srednje vrijednosti, mjere disperzije, metoda trenda, Pearsonov koeficijent korelacije)

uz pomoć kojih ću pokušati uočiti osnovne karakteristike i odstupanja u određenim razdobljima u dijakronijskoj i sinkronijskoj analizi.

1. Podjela povijesnog isječka na šest razdoblja

Za potrebe ovoga istraživanja razdoblje od kraja 19. stoljeća do suvremenoga doba podijelio sam u šest dijelova kako bi se lakše uočile promjene i odstupanja u godišnjem broju sklopljenih brakova. Prvo razdoblje traje od 1884. do 1913. godine. Ono je obilježeno uvođenjem redovne crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine i dolaskom Josipa Stadlera za vrhbosanskog nadbiskupa. S njim je došlo do promjena u vođenju matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i krštenih. Do tada su bile uobičajeni takozvani „narrativni ili deskriptivni modeli upisivanja“, a podaci su često ovisili o interesu, volji i sposobnosti pojedinih svećenika (Cik 2016: 238). Uvođenjem tabličnih upisa s otisnutim rubrikama i crtovljem došlo je do unificiranja obrazaca za cijelu sarajevsku nadbiskupiju.

Drugo razdoblje traje od 1914. do 1939. godine. Početak Prvoga svjetskog rata donio je najveća odstupanja u godišnjem broju sklopljenih brakova od najmanjega do najvećega broja, kao i u odabiru mjeseci i dana u kojima su sklopljeni brakovi. Ovo razdoblje obilježeno je mnoštvom klimatskih (ne)prilika, elementarnih nepogoda (poplava, jakih zima, suše), raznih bolesti i pošasti na ljudima i životinjama. Treće razdoblje traje od 1940. do 1969. godine. Ono započinje Drugim svjetskim ratom i brojnim poplavama, a uz to ga je obilježilo veliko stradavanje muškaraca, teške poratne godine, velike državne obveze koje su utjecale na pojavu gladi i neimaštine. Sam kraja trećeg razdoblja obilježio je postupan oporavak i gradnje osmogodišnjih škola po selima, društvenih pogona u Orašju te odlazak ljudi na privremeni rad u inozemstvo nakon otvaranja državnih granica krajem šezdesetih godina 20. stoljeća. Četvrto razdoblje moglo bi se nazvati mirnodopsko jer traje od 1970. do 1991. godine. U njemu je došlo do postupne normalizacije i razvoja toliškoga kraja, brojnijega zapošljavanja seoskoga stanovništva u društvenom sektoru, ali su sam kraj obilježila predratna politička previranja i demokratske promjene. Peto razdoblje traje od 1992. do 2004. godine, koje je obilježeno ratom u Bosni i Hercegovini, velikim progonima i poratnim razdobljem. Posljednje šesto razdoblje traje od 2005. do 2014. godine. Ono je obilježeno suvremenom globalizacijom sela i stoljetnim poplavama koje su bile u svibnju i lipnju 2014. godine. Pored elementarnih nepogoda 2014. godina bila je obilježena najavom novih „velikih iseljavanja“ stanovništva toliškoga kraja u inozemstvo, koju je dodatno potaknulo otvaranje granica Europske unije od 1. srpnja 2015. godine za državljane Republike Hrvatske i Hrvate iz Bosne i Hercegovine.

2. Analiza godišnjega broja sklopljenih brakova

Godišnji broj sklopljenih brakova u župi Tolisa od 1884. do 2014. godine bio je promjenjiv, a odstupanja i elongacije bile su (ne)izravno povezana s promjenama okolnosti i uvjeta života u pojedinim godinama. Kako bi promjene bile što uočljivije u Tablici 5. naveden je broj sklopljenih brakova za svaku godinu, dok su u Tablici 6. isti podaci iskazani po povijesnim razdobljima. Uz pomoć Grafikona 6. prikazano je kretanje broja sklopljenih brakova po godinama, kao i odstupanja u minimalnom i maksimalnom broju, prateći krivulju odstupanja od minimuma do maksimuma.

Tablica 5. Dijakronijski prikaz broja vjenčanih u župi Tolisa od 1884. do 2014. godine (N = 9752).

Godina	Broj sklopljenih brakova	Godina	Broj sklopljenih brakova	Godina	Broj sklopljenih brakova	Godina	Broj sklopljenih brakova
1884.	62	1922.	89	1960.	88	1998.	62
1885.	59	1923.	90	1961.	78	1999.	85
1886.	51	1924.	62	1962.	81	2000.	79
1887.	60	1925.	73	1963.	66	2001.	62
1888.	98	1926.	35	1964.	105	2002.	75
1889.	86	1927.	79	1965.	94	2003.	66
1890.	91	1928.	84	1966.	86	2004.	67
1891.	74	1929.	66	1967.	65	2005.	71
1892.	92	1930.	95	1968.	70	2006.	67
1893.	89	1931.	95	1969.	95	2007.	54
1894.	79	1932.	60	1970.	99	2008.	41
1895.	41	1933.	68	1971.	102	2009.	51
1896.	56	1934.	62	1972.	101	2010.	54
1897.	39	1935.	53	1973.	86	2011.	54
1898.	73	1936.	77	1974.	60	2012.	56
1899.	86	1937.	49	1975.	76	2013.	55
1900.	92	1938.	51	1976.	59	2014.	52
1901.	75	1939.	81	1977.	77	Svega 9752	
1902.	81	1940.	59	1978.	79		
1903.	59	1941.	65	1979.	84		
1904.	92	1942.	39	1980.	116		
1905.	85	1943.	62	1981.	88		
1906.	83	1944.	65	1982.	80		
1907.	47	1945.	41	1983.	120		

1908.	64	1946.	82	1984.	116
1909.	62	1947.	80	1985.	79
1910.	72	1948.	73	1986.	79
1911.	57	1949.	51	1987.	97
1912.	55	1950.	90	1988.	108
1913.	58	1951.	84	1989.	116
1914.	17	1952.	90	1990.	112
1915.	19	1953.	87	1991.	74
1916.	27	1954.	82	1992.	41
1917.	49	1955.	88	1993.	66
1918.	110	1956.	57	1994.	71
1919.	190	1957.	54	1995.	95
1920.	108	1958.	86	1996.	65
1921.	84	1959.	100	1997.	101

Iz Tablice 5. očito je kako je broj sklopljenih brakova po promatranim godinama znatno varirao. Išao je od najmanje 17 do maksimalno 190 (usp. Grafikon 1.). Zanimljivo je to što su se najveća odstupanja u godišnjem prosjeku dogodila na početku Prvoga svjetskoga rata 1914. i prve godine nakon završetka 1919. godine. Manji broj sklopljenih brakova zabilježen je još 1895. (41), 1897. (39), 1915. (19), 1916. (27), 1926. (35), 1942. (39) i 2008. (41) godine. Sredinom srpnja 1902. godine došlo je do osnivanja župe Oštra Luka – Bok i odvajanja sela Oštra Luka, Bok i Bukova Greda. Premda je odvajanje bilo u ljetnim mjesecima, ono se nije odrazilo na smanjenje broja vjenčanja u jesen. Slično je bilo i 2006. godine kad se od župe Tolisa odvojila župa Orašje. Ni u jednom ni u drugom primjeru smanjenje teritorija župe Tolisa i stvaranje novih župa nisu doprinijeli rapidnom smanjenju godišnjega broja vjenčanih.

Prosječno gledano najviše je brakova sklopljeno osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća kad je u nizu godina 1980. (116), 1983. (120), 1984. (116), 1989. (116) i 1990. (112) godine bilo više od stotinu i deset vjenčanja godišnje. U cjelokupnom promatranom razdoblju od 131 godine prosječan godišnji broj sklopljenih brakova iznosi 74 ($9752/131=74$). Standardna je devijacija 22,76, a koeficijent varijacije umjerenih 30,5% ($74,4 \pm 22,76$).

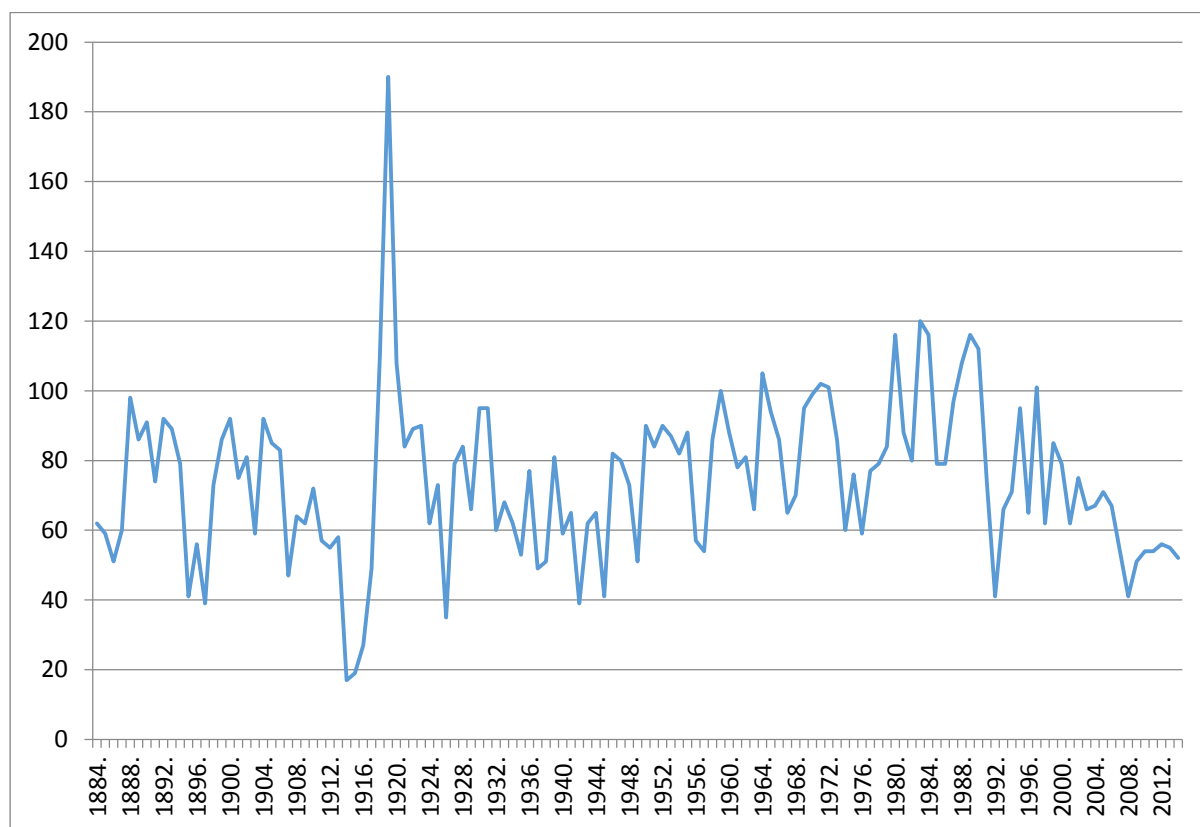
Tablica 6. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa po povijesnim razdobljima (N = 9752).

Razdoblje	Broj vjenčanja	Broj godina u razdoblju	Prosječni godišnji broj vjenčanja
1884. – 1913.	2118	30	71

1914. – 1939.	1873	26	72
1940. – 1969.	2263	30	75
1970. – 1991.	2008	22	91
1992. – 2004.	935	13	72
2005. – 2014.	555	10	56
Ukupno	9752	131	74

Kada se podaci o kretanju broja sklopljenih brakova iskažu po povijesnim razdobljima (Tablica 6.), tada je uočljiv trend laganoga postupnoga povećanja prosječnoga godišnjega broja vjenčanja kroz prva tri razdoblja. Krivulja rasta svoj maksimum doseže u četvrtom razdoblju, a nakon njega ima tendenciju postupnoga padanja u petom i šestom razdoblju.

Grafikon 1. Kretanje broja sklopljenih brakova u župi Tolisa od 1884. do 2014. godine.

3. O uvjetovanosti ženidbe i udaje prirodnim zemljopisnim položajem selā

Analizirajući zapise lokalnih etnografa ustanovio sam kako ih je većina pisala o svojevrsnoj „nužnosti“ udaje i/ili ženidbe unutar vlastitih sela i župnih zajednica. Prema njihovim opisima seoska i župna endogamija bile su izražene sve do sredine 1960-tih godina. Kao razloge navodili su prednosti koje su proizlazile iz udaje i ženidbe „poznatih“ granica i

to: zajedničko odrastanje; bolje poznavanje stanja pojedinih obitelji; isti životni i godišnji običaji; govor, lokalni dijalekt i slična odjeća. Udajom u mjesta izvan toliškoga kraj žene su bile „prisiljene“ na: promjenu izgleda nošnje; postupnu zamjenu lokalnog dijalekta i prihvaćanje „drugačijih naziva i govora“; svojevrsno udaljavanje od obitelji, rijetke posjete i obilaske rodbine i slično (usp. Nedić 2014; Draganović 2014; Autor 1943; Janjić 1959-1960; Mikić 1965).

U analiziranom razdoblju od 131 godine u župi Tolisa vjenčano je 9752 para. Unutar župe brak je sklopilo 6622 para, a to je ujedno 67,9% od ukupnoga broja vjenčanih što govori u prilog velikog postotka sklopljenih brakova unutar sela iste župe. Međutim, potrebno je naglasiti kako je ovdje riječ o analizi statistike sklopljenih brakova na temelju matičnih knjiga vjenčanih samo u župi Tolisa imajući u vidu da nisu se svi oženili u župi krštenja, da je dolazilo do promjena nakon odjeljivanja župe Oštra Luka – Bok 1902. i župe Orašje 2006. godine. Pored toga u posljednjih dvadesetak godina utvrđen je trend porasta udaje i ženidbe mladih, koji su rođeni i žive cijeli život u inozemstvu, u župi iz koje potječu njihovi roditelji, djedovi ili bake.

Prema kazivanjima u župi Tolisa još uvijek prevladava pravilo da se djevojke vjenčavaju u župi svoga krštenja. To potvrđuju i podaci iz matica vjenčanih na osnovu kojih je ustanovljeno da je od ukupnoga broja sklopljenih brakova 86,8% mladenki i 76,3% mladoženja bilo porijeklom iz župe Tolisa, dok je svega 23,7% mladoženja i 13,2% mladenki bilo porijeklom iz drugih mjesta (usp. Tablica 7.).⁵⁴

Tablica 7. Broj i postotak mladoženja i mladenki koji potječu iz sela koja pripadaju župi Tolisa (N = 9752) za čitavo promatrano razdoblje od 1884. do 2014.⁵⁵

Selo	Broj		Postotak	
	mladoženja	mladenki	mladoženja	mladenki
Donja Mahala	2582	2869	26,5%	29,4%
Kostrč	997	1207	10,2%	12,4%
Matići	1184	1297	12,1%	13,3%
Tolisa	2034	2369	20,9%	24,3%

⁵⁴ Podatke o mjestima Bok, Bukova Greda, Orašje i Oštra Luka uvrstio sam u statistike sve do vremena dijeljenja župa 1902. i 2006. godine.

⁵⁵ Zbog preglednijega praćenja promjena nisam u tablici izdvajao podatke o mjestima Bok, Bukova Greda i Oštra Luka, jer je do njihovog odvajanja došlo 1902. godine. Uvidom u statističke podatke shvatio sam da nije došlo do značajnijih promjena, a sama godina se nalazi na sredini prvoga razdoblja. Jednako tako nisu navođeni podaci za Orašje koji se odcijepio 2006. godine jer je u njemu do početka 1990-tih godina živjelo malo katolika.

Ugljara	645	725	6,6%	7,4%
Iz drugih sela	2310	1285	23,7%	13,2%
Ukupno	9752	9752	100%	100%

Pored naglašenoga vjenčanja djevojaka u župi krštenja zanimala me je unutarseoska endogamija i koliko je ona bila izražena u razdoblju od 1884. do 2014. godine. Međutim, iz Tablice 8. ne vidi se istovremeno (u parovima) koliko je mladoženja i mladenki iz istog sela. Stoga je formirana kontingencijska Tablica 8. u kojoj je seosko porijeklo mladoženja stavljeno u odnos sa seoskim porijeklom mladenki.

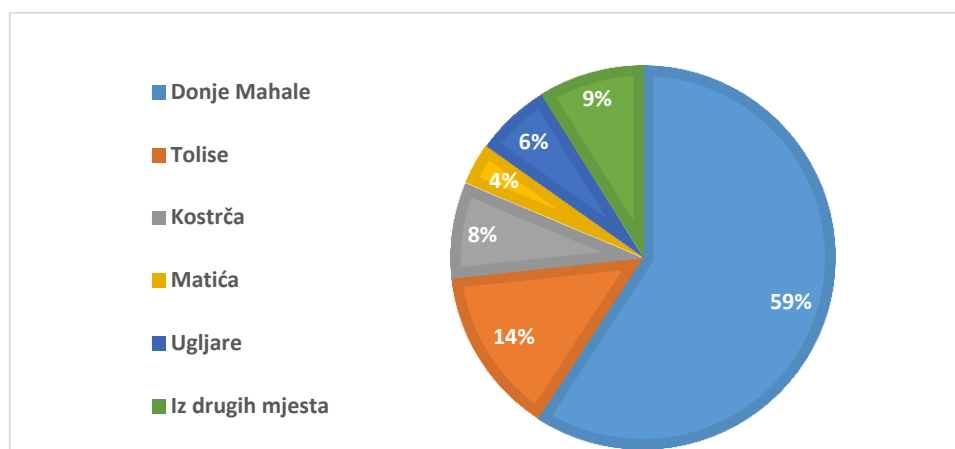
Tablica 8. Selo porijekla mladoženja i mladenki (N = 9752) za čitavo promatrano razdoblje od 1884. do 2014.

Selo porijekla mladoženje	Selo porijekla mladenke						Ukupno
	Donja Mahala	Kostrč	Matići	Tolisa	Ugljara	Druga mjesta	
Donja Mahala	1528	207	91	365	163	228	2582
Kostrč	177	483	99	103	41	94	997
Matići	96	120	677	84	17	190	1184
Tolisa	306	121	87	1259	60	201	2034
Ugljara	178	38	30	66	226	107	645
Druga mjesta	584	238	313	492	218	465	2310
Ukupno	2869	1207	1297	2369	725	1285	9752

Analizirajući podatke na osnovu porijekla mladenki i mladoženja prema selima koja su se 2014. godine nalazila u sklopu župe Tolisa na osnovu Tablice 8. razvidno je da se unutar župe vjenčalo 2582 Mahalaca i udalo 2869 Mahalki. Pored toga Mahalci su od kraja 19. stoljeća do 2014. godine oženili: 1528 Mahalki, 365 Tolišanki, 207 Kostrčanki, 163 Ugljarke, 91 Matićanku te 228 djevojaka i udovica iz drugih mjesta. Zanimljivo je napomenuti kako je 1928. godine u župi Tolisa bilo 82 vjenčanja, od toga je u njih 66 barem jedno bilo iz Donje Mahale. Te godine udalo se 36 Mahalki i oženilo 32 Mahalca, a međusobno su sklopili 32 braka. Slično je bilo 1959. godine kad je od 100 vjenčanja u toj godini, u njih 52 mladenci su bili iz Donje Mahale. Međusobno su sklopili 34 braka, a 9 Mahalki udalo se u druga mjesta kao i 9 Mahalaca oženilo je po tri Ugljarke, Kostrčanke i Tolišanke. Procentualna zastupljenost koliko su Mahalci oženili žena iz pojedinih sela toliške župe predstavljena je u Grafikonu 2.

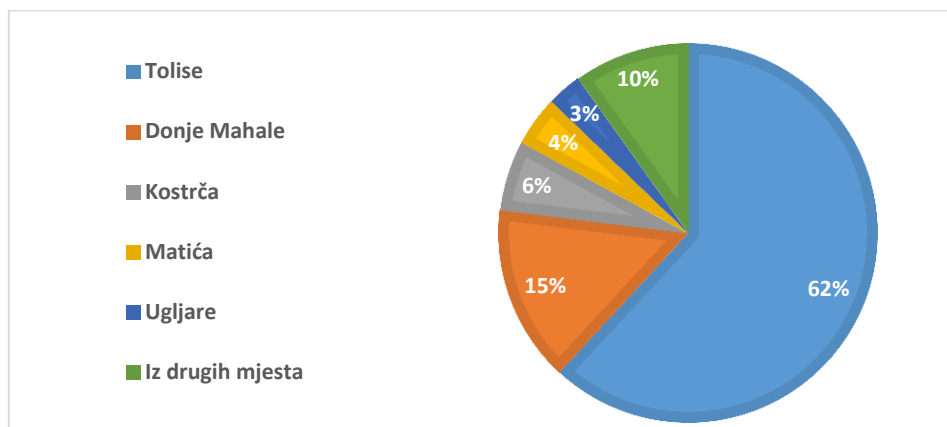
Grafikon 2. Statistički prikaz koliko su Mahalci oženili žena iz pojedinih sela toliške župe izražen u postocima.

Ukoliko se statistički podaci za Donju Mahalu usporede sa zemljopisnim položajem mjesta podaci proizlaze iz logične povezanosti (vidi Sl. 57). Naime, Mahalci i teritorijalno dijele najveću granicu sa selom Tolisa (14% sklopljenih brakova), zatim Kostrčem (8%) te Ugljarom (6%). Sa ženama iz župe Domaljevac vjenčali su se u župi Tolisa 18 puta, iz župe Vidovice 30 puta, a iz župe Oštra Luka – Bok 25 puta.

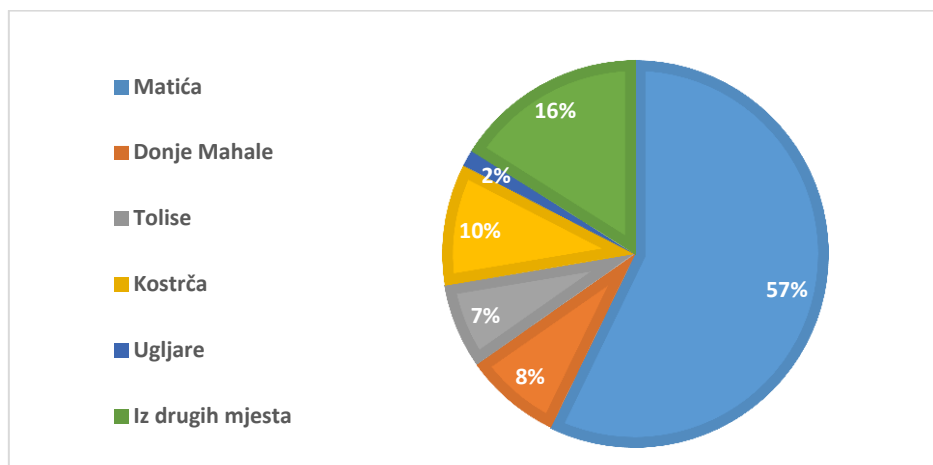
U razdoblju od 1884. do 2014. godine u knjige matica vjenčanih župe Tolisa za mještane sela Tolisa upisano je da se oženilo 2034 Tolišana i udalo 2369 Tolišanki. Analizirajući zastupljenost prema pojedinim selima Tolišani su oženili: 1259 Tolišanki, 306 Mahalki, 121 Kostrčanku, 87 Matićanki, 60 Ugljarki, 33 iz župe Oštra Luka – Bok, 38 iz župe Domaljevac, 17 iz župe Vidovice te 113 djevojaka i udovica iz drugih mjesta. Procentualna zastupljenost iskazana je u Grafikonu 3. Ukoliko dobivene postotke usporedimo sa zemljopisnim položajem sela Tolisa (usp. Sl. 57.) može se zaključiti kako su Tolišani za 3% više brakova sklopili unutar svoga sela, s Mahalkama su imali 1% više vjenčanja, nego Tolišanke s Mahalcima. Zanimljivo je uočiti kako se fizička udaljenost od pojedinih sela iste župe odrazila na broj sklopljeni brakova, s Ugljarkama samo 3% i Matićankama 4%. Zbog istoga su razloga imali više vjenčanja s župljankama iz Domaljevca i Oštre Luke, nego iz župe Vidovice.

Grafikon 3. Statistički prikaz koliko su Tolišani oženili žena iz pojedinih sela toliške župe izražen u postocima.

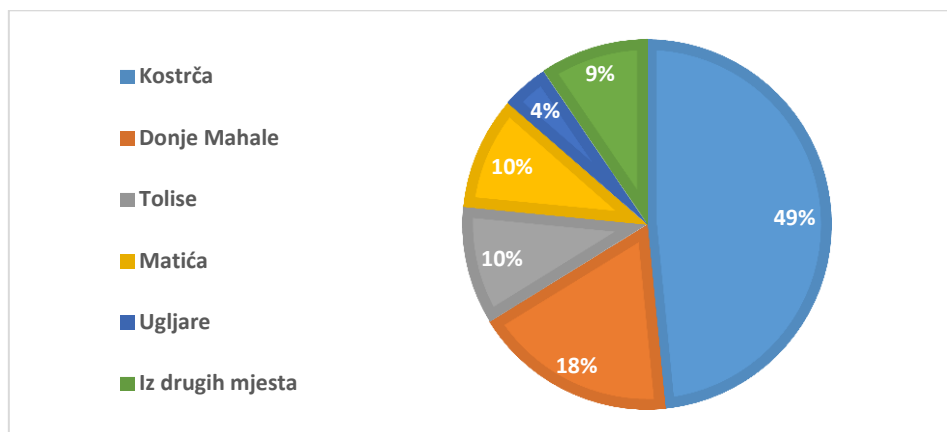
Kroz analizirano razdoblje od 131 godine u selu Matići oženilo se 1184 Matićana i udalo 1297 Matićanki, a međusobno su sklopili 677 brakova. Matićani su uz to oženili: 120 Kostrčanki, 96 Mahalki, 84 Tolišanke, 17 Ugljarki, 55 žena iz župe Oštra Luka – Bok, 12 iz župe Domaljevac, 45 iz župe Vidovice te 78 žena iz drugih mjesta (Grafikon 4.). Za selo Matiće karakteristično je to što je i fizički izdvojeno od ostalih sela toliške župe (vidi Sl. 57.). Samo jedinim manjim dijelom naslanja se na selo Kostrč iz kojega su imali najviše sklopljenih brakova 10%, s Donjom Mahalom 8%, Tolisom 7%, a Ugljarom tek 2%. Zbog svoje zemljopisne izdvojenosti i smještaja na rubu župe Tolisa Matići su bili znatno više povezani sa selima drugih župa. Tako su Matićani oženili 4,55% žena iz župe Oštra Luka – Bok, 3,72 % iz župe Vidovice i tek 0,99% iz župe Domaljevac, dok su iz drugih mjesta oženili 6,46%.

Grafikon 4. Statistički prikaz koliko su Matićani oženili žena iz pojedinih sela toliške župe izražen u postocima.

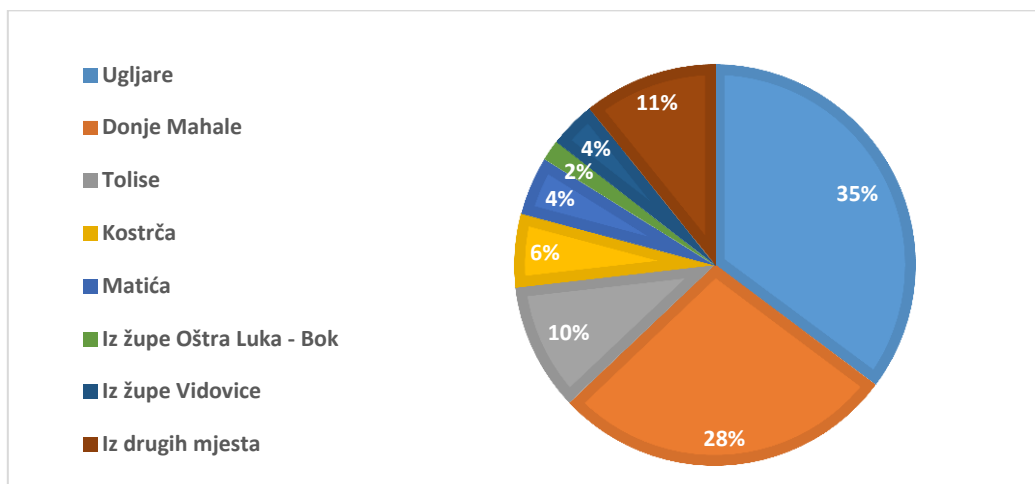
Mještani sela Kostrč su u promatranom razdoblju od 131 godine u župi Tolisa međusobno sklopili 483 braka. Oženilo se 997 Kostrčana i udalo 1207 Kostrčanki. Kostrčani su oženili: 177 Mahalki, 103 Tolišanke, 99 Matićanki, 41 Ugljarku, 41 iz župe Oštra Luka – Bok, 10 iz župe Vidovice, 4 iz župe Domaljevac te 39 djevojki i udovice iz drugih mjesta. Procentualno gledano Kostrčani su se za desetak posto manje od Tolišana, Mahalaca i Matićana ženili unutar svoga sela. Uz to su imali povećan postotak ženidbe sa selima unutar župe Tolisa, jer se prema zemljopisnom položaju nalazi u njihovom prirodnom okruženju (Grafikon 5.).

Grafikon 5. Statistički prikaz koliko su Kostrčani oženili žena iz pojedinih sela toliške župe izražen u postocima.

Prema evidenciji iz knjiga matica vjenčanih župe Tolisa tijekom promatranoga razdoblja oženilo se 645 Ugljaraca i udalo 725 Ugljarki. Međusobno su sklopili 226 brakova, a to je svega 35% od ukupnog broja vjenčanih u selu. Pored toga oženili su: 178 Mahalki, 66 Tolišanki, 38 Kostrčanki, 30 Matićanki, 11 iz župe Oštra Luka – Bok, 3 iz župe Domaljevac, 24 iz župe Vidovice te 69 djevojaka i udovica iz drugih mjesta (Grafikon 6.). Za selo Ugljaru karakteristična je niska frekventnost brakova unutar sela, kao i povećan broj sklopljenih brakova s Mahalkama koji iznosi 28% od ukupnoga broja vjenčanih.

Grafikon 6. Statistički prikaz koliko su Ugljarc i oženili žena iz pojedinih sela toliške župe izražen u postocima.

Iz predstavljenih grafikona ustanovljena je veća povezanost između seoskoga porijekla mladoženje i seoskoga porijekla mladenke. Vidljivo je da su se Tolišani ženili najviše unutar svoga sela i to 62%, a Ugljarc najmanje 35%. Recipročno tomu Ugljarc su i Matićani oženili 16% žena iz drugih ne susjednih mjesta, a Mahalci svega 9%.

4. Analiza učestalosti udaje i ženidbe unutar vlastitog sela i župe prema povijesnim razdobljima

Kako bi se ustanovile promjene i kretanja udaje i ženidbe unutar vlastitoga sela i župe u Tablici 9. proveden je *hi-kvadratni test* kojim je utvrđeno postojanje statistički značajne i jače povezanosti između seoskoga porijekla mladoženja i seoskoga porijekla mladenke ($\chi^2 = 6968,625$, $df = 25$, $N = 9752$, $p < 0,001$, $C = 0,646$). Ta je povezanost osobito uočljiva iz dijagonalnih frekvencija u tablici. One koje su najveće deblje su otisnute u svim redovima i kolonama te tablici, a odnose se na navedenih pet sela koja pripadaju župi. Zbroj tih frekvencija od ukupnog broja svih vjenčanja iznosi 4173 i pokazuje koliko je bilo sklopljenih brakova između mladenaca iz istoga sela. Zbroj ostalih frekvencija u Tablici 9. (bez onih iz drugih mjesta) iznosi 6622 što predstavlja ukupan broj sklopljenih brakova između mladenaca iz iste župe. Preostalih 3130 vjenčanja odnosi se na ona u kojima su jedan ili oba bračna partnera bila porijeklom izvan župe Tolisa, a njihovo povećanje posljedica je promjena župnih granica odjeljivanjem župe Oštra Luka – Bok 1902. i župe Orašje 2006. godine.

Tablica 9. Statistika broja sklopljenih brakova u župi Tolisa prema pripadnosti mladenaca istom selu, odnosno župi (N=9752) po povijesnim razdobljima iskazano u apsolutnoj frekvenciji.

Razdoblje	Pripadnost mladenaca			Ukupno
	Istoj župi	Istom selu	Izvan župe	
1884. – 1913.	1331	923	787	2118
1914. – 1939.	1491	1085	382	1873
1940. – 1969.	1901	1298	362	2263
1970. – 1991.	1287	634	721	2008
1992. – 2004.	390	156	545	935
2005. – 2014.	222	77	333	555
Ukupno	6622	4173	3130	9752

Na osnovu analize podataka iz Tablice 9. sva se vjenčanja mogu podijeliti u tri dijela i to na ona koja su sklopljena između mladenaca iz istog sela (42,8%), iz iste župe (67,9%) i ona koja su sklopljena između mladenaca koji nisu, jedno ili oboje, porijeklom iz župe Tolisa (32,1%). Kako su se postoci tih triju dijelova mijenjali kroz šest povijesnih razdoblja predstavljeno je u Tablici 10. (iskazano u postocima). Na osnovu nje proveden je hi-kvadrat test ($\chi^2 = 1236,256$, $df = 10$, $N = 9752$, $p < 0,001$, $C = 0,335$) koji je pokazao postojanje statistički značajne povezanosti između pripadnosti mladenaca i povijesnih razdoblja.

Tablica 10. Statistika broja sklopljenih brakova u župi Tolisa prema pripadnosti mladenaca istom selu, odnosno župi (N=9752) po povijesnim razdobljima iskazano u postocima.

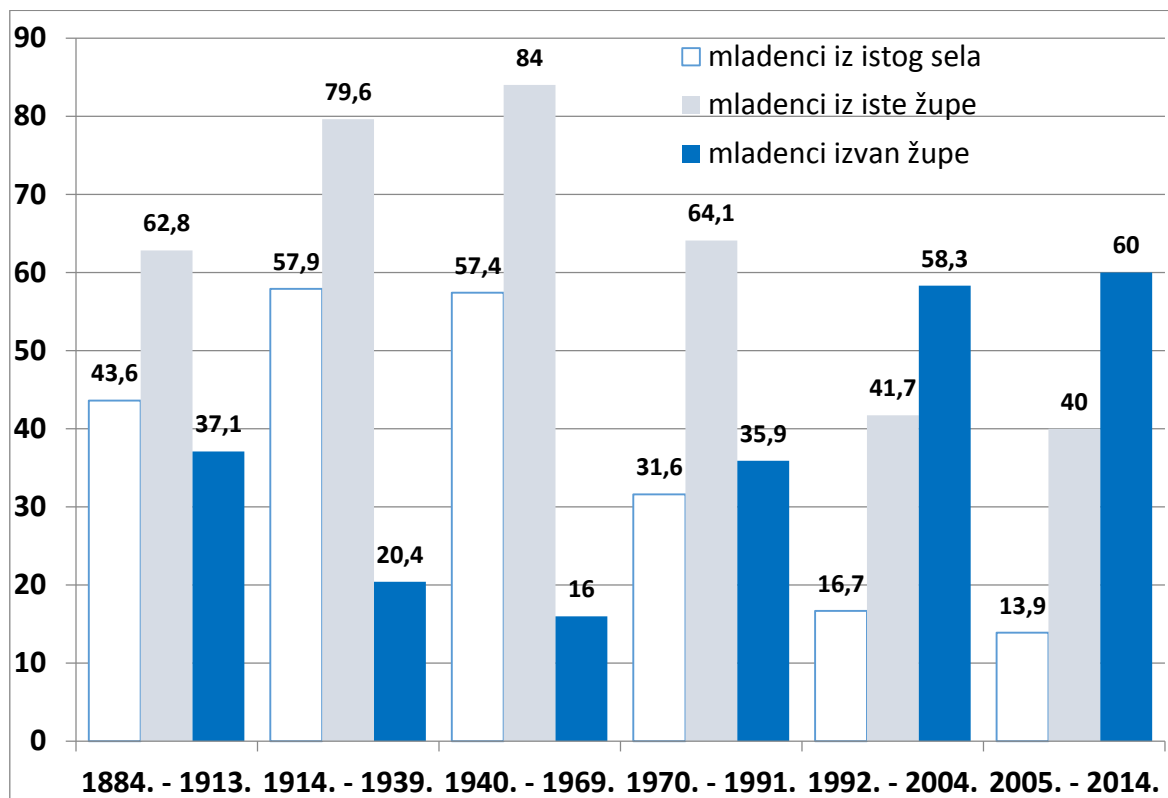
Razdoblje	Pripadnost mladenaca			Ukupno
	Istoj župi	Istom selu	Izvan župe	
1884. – 1913.	62,84%	43,6%	37,1%	100%
1914. – 1939.	79,6%	57,9%	20,4%	100%
1940. – 1969.	84%	57,4%	16%	100%
1970. – 1991.	64,1%	31,6%	35,9%	100%
1992. – 2004.	41,7%	16,7%	58,3%	100%
2005. – 2014.	40%	13,9%	60%	100%
Ukupno	67,9%	42,8%	32,1%	100%

Iz Tablica 9. i 10. može se ustanoviti kako je u župi Tolisa bila izraženija župna endogamija nego unutar pojedinih sela. U razdoblju od 1884. do 2014. godine procentualno

skala je varirala ovisno o pojedinim desetljećima. Što se tiče brakova sklopljenih između župljana, unutar mjesta koji su ulazili u njezin sastav (Donja Mahala, Kostrč, Matići, Orašje, Tolisa, Ugljara, a do 1902. godine i sela Bok, Bukova Greda i Oštra Luka), zamjetno je postupno povećavanje sklopljenih brakova unutar sela iste župe od 1884. do 1978. godine (vidi PRILOG 1.). Procentualno skala se kretala od 58,62% (1913.) do 94,87% (1942.). Izrazito povećavanje župne endogamije može se pratiti od sredine tridesetih do kraja pedesetih godina 20. stoljeća kada je iznosila oko 90% ukupnog godišnjeg broja sklopljenih brakova. U razdoblju od 1979. do 2014. godine varijacije su bile od 34,17% (2000.) do iznimnih 72% (1988. i 1989.), premda je godišnji prosjek bio 52%.

Na drugoj strani unutarseoska endogamija imala je velikih odstupanja od minimalnih 6,4% (1998.) do maksimalnih 89,39% (1941.). U prva dva razdoblja godišnji broj sklopljenih brakova unutar sela bio je oko 50% s tim da je imala odstupanja od 37,28% (1903.) do 66,07% (1896.). Treće razdoblje donijelo je postupno povećanje na 57,4%, a skala je varirala od 41,5% (1935.) do čak 89,39% (1941.). Posljednja tri razdoblja donijela su postupno otvaranje sela i prelazak s naglašene seoske i župne endogamije na sve učestaliju egzogamiju i udaju i ženidbu za mladiće i djevojke iz drugih, udaljenijih mjesta. Tu se može osjetiti promjena koja je nastupila od prvotne bojazni da se žene i udaju izvan vlastitoga mjesta i župe zbog eventualnih promjena u govoru, nošnji i životnim navikama do povećanog kretanja ljudi, izmjena informacija, nošenja sličnog „gradskog“ odijela i povećanja sklapanja brakova izvan seoske i župne zajednice (usp. Radić 1929: 63; Nedić 2014: 193-196). U razdoblju od 1971. do 1991. unutar sela iste župe sklopljeno je svega 31,6% brakova s naglašenom tendencijom padanja, a godišnja su odstupanja varirala od 45% (1971.) do 18,91% (1991.). Peto i šesto razdoblje imali su prosječno oko 15% brakova sklopljenih unutar sela, a skala je varirala od 6,4% (1998.) do 26,82% (1992.). Opisano kretanje postotaka vjenčanja jasnije je predloženo grafički na Grafikonu 7. pomoću trostrukih stupaca.

Grafikon 7. Promjene postotaka sklopljenih brakova u župi Tolisa s obzirom na porijeklo mladenaca kroz povijesna razdoblja (N = 9752).

Pored toga od 1994. do 2014. godine znatno je povećan broj sklopljenih brakova domaćih ljudi koji su na privremenom radu u inozemstvu. U prosjeku je godišnje bilo desetak parova. Ujedno je došlo i do promjene u samome nazivlju. Naime, u posljednjih dvadesetak godina pod pojmom *auslendersko vjenčanje* podrazumijeva se vjenčanje u toliškoj župi mladića i djevojke koji imaju nekih poveznica s toliškim krajem. Njihova veza uglavnom ovisi o vremenu kada su oni ili njihovi roditelji ili bake i djedovi otišli u inozemstvo. Prema kazivanjima za ljude koji žive u toliškome kraju *auslenderi* su svi oni koji dolaze iz inozemstva u vrijeme godišnjih odmora (od 15. srpnja do 15. kolovoza) i prave svadbe u nekom od sela toliškoga kraja, premda se oni sami tako nikada ili rijetko kad oslovljavaju. Službeni naziv *gastarbajter* za radnike na privremenom radu u inozemstvu kazivači su rijetko ili nikako spominjali.

5. Zaključak

Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa od 1884. do 2014. godine varirao je ovisno o pojedinim razdobljima. Najveća su odstupanja bila za vrijeme Prvoga svjetskoga rata kada je

godišnji broj vjenčanih parova 1914. godine dosegnuo svoj minimum od 17 i svoj maksimum 1919. godine kad je bilo 190 vjenčanja. Promatrajući statističke promjene u župi Tolisa od kraja devetnaestoga stoljeća do 2014. godine jasno su vidljive promjene od izrazito naglašene seoske i župne endogamije u prva tri razdoblja do postupnoga otvaranja zajednice sve većem utjecaju urbanih sredina i sklapanju brakova s mladićima i djevojkama iz drugih udaljenijih mjesta od početka četvrtoga do kraja šestoga razdoblja.

Statističkom analizom podataka iz matica vjenčanih župe Tolisa dokazano je kako su geografski položaj sela i njegovo prirodno okruženje bili direktno povezani s povećanim ili smanjenim brojem sklopljenih brakova unutar mjesta iste župe. Mještani sela Tolise najviše su sklopili brakova unutar sela 62% za razliku od Ugljare gdje je bilo tek 35% sklopljenih brakova unutar sela. Matićani su zbog svoga zemljopisnoga položaja i smještaja na rubu župe Tolisa sklopili 57% brakova unutar sela, ali i 16% brakova s djevojkama iz drugih mjesta. Uz to zanimljivo je bilo pratiti kako su mještani Ugljare i Matića imali povećan broj sklopljenih brakova s mladićima i djevojkama župe Vidovice s kojima nisu u bliskom fizičkom kontaktu. Mahalci su imali svega 9% sklopljenih brakova s djevojkama iz drugih udaljenijih mjesta. Za njih je karakteristično da su 1928. i 1959. godine imali najviše sklopljenih brakova u župi Tolisa u bilo kojoj kombinaciji. Kroz šest izdvojenih povijesnih razdoblja seoska i župna endogamija imale su u prva tri razdoblja tendenciju rasta, a u posljednja tri razdoblja tendenciju izrazitog pada, a recipročno tome broju smanjivala se, odnosno povećavala seoska i župna egzogamija.

III. Promjene u danima i mjesecima u kojima su sklapani brakovi

U ovome dijelu bit će riječ o različitim utjecajima na promjene u danima i mjesecima u kojima su najčešće sklapani brakovi. Najprije će biti riječi o dopuštenom i zabranjenome vremenu u crkvenoj godini, koja se u svojoj strukturi razlikuje od građanske. Pokušat ću prikazati koliki je bio stvaran utjecaj rimokatoličkoga kalendara i kako su se kroz desetljeća mijenjali mjeseci i dani, a onda blagdani i svetkovine oko kojih je bilo najviše vjenčanja. Potom će biti predstavljeni statistički podaci na osnovu knjiga matica vjenčanih župe Tolisa s dijakronijskom i sinkronijskom analizom broja sklopljenih brakova u pojedinim mjesecima i danima, kao i utjecaj ratnih neprilika na određena odstupanja i promjene.

1. Dijakronijski prikaz vremenskih (ne)prilika koje su utjecale na promjene u godišnjem broju sklopljenih brakova

Budući da je riječ o pretežito seoskoj sredini, sve do sredine sedamdesetih toliški je kraj živio uglavnom od poljoprivrede. Agrarna godina, tj. raspored sjetve i radovi u polju više od devedeset godina određivali su termine u kojima su najčešće sklapani brakovi. Prema Arnoldu van Gennepu svadbe su uvijek izazivale svojevrsni „nered i pomutnju“ u zajednici, a to je osobito bilo izraženo u manjim seoskim sredinama. Vjenčanja su povlačila za sobom pomicanje određenoga broja elemenata u odnosu na druge, koja su ujedno „remetila ravnotežu u društvu“. Ona su u seoskim sredinama predstavljala „vrijeme prekida proizvodnje i trošenja zaliha i povećanje osjećaja pripadnosti zajednici“. Svadbe su se uglavnom organizirale u vrijeme „mrtve sezone“, tj. mirovanja poljskih radova u jesen, zimu i rano proljeće. To je bilo vrijeme kada je većina velikih poljoprivrednih poslova bila završena, a od prinosa ratarskih kultura ovisila je ženidba i udaja (van Gennep 2005: 160-161).

Za vrijeme intenzivnih poljskih radova, osobito u proljeće i ljetu kada je najviše radne snage trebalo u polju, vjenčanja su u toliškome kraju bila iznimka. Prema podacima iz knjiga matica vjenčanih župe Tolisa u vrijeme ljetnih mjeseci uglavnom su bila samo nužna vjenčanja, tj. vjenčavali su se udovci i udovice u bilo kojim kombinacijama, došljaci koji su živjeli u toliškome kraju (učitelji, državni službenici i sl.), kao i lokalni trgovci i imućniji pojedinci. Usporednom analizom samostanskih kronika i podataka o godišnjem broju sklopljenih brakova ustanovio sam da su vremenske (ne)prilike, sušne, poplavne i ratne godine imale veliki utjecaj. U kronikama Franjevačkoga samostana na Raščici pomno su bilježena sva odstupanja od uobičajenih vremenskih prilika, koje su se odrazile na smanjenje broja sklopljenih brakova. Tako su zabilježene vremenske neprilike koje su bile uvjetovane: velikim snjegovima od 1895. do 1897. godine, a nakon njih „velikim pošastima i bolestima na ljudima i životinjama“ (*Kronika I.*: 60-61); „nezapamćenim sušama“ 1902. (ibid.: 75-79), 1917. (ibid.: 83) i 1936. godine (ibid.: 180-181); „jakim mrazom“ najprije u siječnju 1929., a potom i u svibnju 1935 (ibid.: 161-173); uz koje je bilo dvadesetak „velikih poplava“ s trajanjem od jednog do sedam mjeseci i 42 manje poplave koje su trajale do mjesec dana (usp. Ekračić 2002: 361-376). Uz sve to pojavljivale su se razne bolesti i epidemije koje su imale povećanu smrtnost ljudi, a bile su uzrokovane *tifusom*, *kolerom*, *velikom groznicom*, *influencom*, *rikavacem* i drugim bolestima (usp. MU I-XII). Uslijed elementarnih nepogoda pojavljivale su se i bolesti na životinjama, kao i glad i neimaština. Zbog lakše uočljivosti navedenih odstupanja formirana je Tablica 11. koja je podijeljena u tri stupca. Prvi stupac

predstavlja izdvojenu godinu, drugi broj sklopljenih brakova u toj godini, a u trećem je ukratko navedeno što je sve moglo utjecati na odstupanja u godišnjem broju sklopljenih brakova i koja je moguća neizravna veza između navedenih odstupanja.

Tablica11. Dijakronijski prikaz neprilika koje su utjecale na promjene u godišnjem broju sklopljenih brakova u župi Tolisa.

Godina	Broj sklopljenih brakova	Što je sve utjecalo na promjene u godišnjem broju sklopljenih brakova
1886.	48	Poplava.
1895.	41	„U narodu zavladao veliko siromaštvo zbog poplave i velikoga snijega“ (<i>Kronika I.</i> 60).
1896.	56	Poplave, bolesti na ljudima i životinjama, glad (usp. <i>ibid.</i> : 61-62).
1897.	39	Najneplodnija godina: „Bijaše strašna glad u narodu, ne kao da ne bi bilo hrane, nego što bijaše skupa, a svijet nemaše para“. Te godine zavladao je malarija. U ljetopisu se navodi kako je od nje oboljelo oko 7000 ljudi. U toj godini umrlo je 350 župljana i to većinom srednje dobi. Pored toga zavladao je i kuga na domaćim životinjama (<i>ibid.</i> : 63-65).
1902.	82	Prema izvještaju u samostanskoj kronici navodi se: „27. srpnja 1902. godine odlukom sarajevskog nadbiskupa Josipa Stadlera, od sela Oštra Luka i Bok, osnovana je Župa Imena Marijina Oštra Luka – Bok. Selo Bok brojalo je 128 kuća i 701 župljana, a Oštra Luka 156 kuća i 1005 stanovnika. Tako su se od matične župe Tolisa odijelila sela s 284 kuće i 1706 vjernika“ (<i>Kronika I.</i> 75-79).
1903.	59	Ove godine proljeće i ljeto imali su minimalne padaline, a u jesen je donijela slabe prinose i smanjen. Zbog neimaštine bio je smanjen broj vjenčanja (usp. <i>ibid.</i> : 78-80).
1907.	47	Razlog smanjenja broja vjenčanih parova nije naveden.
		Prvi svjetski rat od 1914. do 1918.
1913.	58	Marko Babić zabilježio je kako je 1913. godina u narodu bila „upamćena kao poplavna godina“, a Sava se četiri puta izlivala iz svoga korita (usp. Babić 2003: 491).
1914.	17	Pored ratnih nedaća vremenske prilike nisu išle na ruku mještanima ovoga kraja. Prema zapisu vidovačkoga kroničara, kako navodi u svojoj knjizi Marko Babić, 1914. godina započela je s velikim hladnoćama, a u ožujku je Sava ponovno poplavila ovaj kraj. Nakon povlačenja vode pojavila se kolera. Ratno vrijeme, prirodne nepogode i bolesti utjecale su na smanjenje broj vjenčanja na minimum (usp. <i>ibid.</i>).
1917.	53	„Odmah se s jeseni vidilo da će glad zavladata ovom okolicom, što se i dogodi. Svijet se nije imao čime prehraniti, nego je iz Slavonije kupovao hranu uz dosad nečuvane cijene. Sto kila pšenice naraslo je u cijeni na 200 kruna, a i drugim životnim namirnicama cijene porastoše preko svake mjere. Ipak narod živi dobro jer dosta zarada krijumčarenjem pribavi. Počeše mnogi prodavati goveda uz mnogo veće cijene u

		Slavoniji te na taj način dođoše do lijepih novaca i hrane“ (<i>Kronika I.</i> 1917: 83).
1921.	85	Višemjesečna poplava (Janjić 2003: 24. 96).
1924.	63	Poplave od sredine travnja do konca svibnja (<i>Kronika I.</i> 1924: 107-110).
1925.	73	Bila je poplava u studenom, ali se Sava nije razlila po selima pa su se te jeseni mogli vjenčati svi koji su planirali (usp. <i>ibid.</i> : 114).
1926.	34	Poplave od lipnja do kolovoza koje su uzrokovale slabim jesenskim prinosima, poskupljenjem živežnih namjernica i pojavu gladi (usp. <i>ibid.</i> : 116).
1927.	79	Zavladala je „pošast velike groznice“ od koje je u lipnju i srpnju umrlo pedesetak župljana (usp. <i>ibid.</i> : 121).
1929.	66	„Kroz cijeli mjesec februar 1929. vladala je gotovo nesnošljiva studen u ovoj okolici. Rijeka Sava je skroz smrznuta bila. Led na Savi bijaše tako čvrst da su se ledom kroz cijeli mjesec februar vozili preko Save na saonicama puni tereta u težini od 1000 kg i više. Uslijed žestoke zime siromašni narod je isprozebao i pojavio se žestoki tifus i druge bolesti, uslijed kojih je kroz ova dva mjeseca u župi umrlo 76 osoba, što znači za ovu župu veliki pomor“ (<i>ibid.</i> : 134-135).
1930.	95	Strašno nevrijeme i tuča. Uslijed blage zime pojavila se <i>influenca</i> (upala pluća), a djeca su umirala od <i>rikavca</i> (usp. <i>ibid.</i> : 139-147).
1931.	93	Poplava u ožujku (usp. <i>ibid.</i> : 150).
1932.	62	Nezapamćena poplava od 15. 4. do početka lipnja 1932. godine. Stanovnici ovoga kraja morali su iseliti i nakon dva mjeseca počeli su se vraćati u svoje kuće. Kao posljedica poplave pojavila se glad i neimaština zbog kasne sjetve i neobrađenih polja (usp. <i>ibid.</i> : 155-161).
1934.	62	Zabrana vjenčanja zbog smrti kralja Aleksandara I. koja je trajala šest tjedana od 9. 10. 1934. godine (usp. <i>ibid.</i> : 168-169).
1935.	53	Mraz početkom svibnja, a potom suša koja je imala za posljedicu slabu žetvu i poskupljenje živežnih namjernica (usp. <i>ibid.</i> : 172).
1936.	77	Poplava, a potom je uslijedila „velika glad“. Oko 2000 ljudi osjetilo je glad, pojedine su obitelji tek svaki drugi ili treći dan mogle ručati ili večerati (usp. <i>ibid.</i> : 181-183).
1937.	49	Četiri se puta Sava izlivala iz svojega korita i to u veljači, svibnju, listopadu i prosincu (usp. <i>ibid.</i> : 188. 198-199).
1938.	51	Najprije je bila nerodna pa onda i gladna godina, a pri koncu je bila još i poplava (usp. <i>ibid.</i> : 205).
1939.	81	Sava je poplavila u svibnju i odnijela prvu ljetinu, a potom je uslijedila nezapamćena suša u srpnju i kolovozu. „Bila je to slaba godina stoga narod leti u Slavoniju da si zaradom štogod priskrbi za gladnu zimu“ (usp. <i>ibid.</i> : 209-212)
		Drugi svjetski rat od 1940. do 1945.
1940.	56	Poplava od 21. 11. do 14. 12. 1940. godine kada se iz toliškoga kraja iselilo oko 13000 ljudi iz petnaest sela. Sava se pet puta izlivala iz svojega korita (usp. <i>ibid.</i> : 217-230).
1941.	66	Poplave u siječnju (usp. <i>ibid.</i> : 230-233).

1942.	39	Poplave od 14. 3. do 18. 5. 1941. godine, a potom cijela godina je bila nerodna. Prema naređenju viših vlasti iz župe Tolisa preselilo se šezdesetak obitelji u napušteno njemačko selo Schenbor ili Novo Selo kod Bijeljine. Bila je to i gladna godina, jer se pojavio crv na kukuruzu, a „cijene su otišle u visine“ (T. Oršolić 2002: 59-112).
1944.	65	Poplava, a onda je po selima harao tifus od kojega je u Matićima umrlo četrdesetak ljudi (<i>Kronika II.</i> 1944: 21-23).
1945.	41	U travnju odvedeno je 535 muškaraca iz župe Tolisa na Križni put, a u „narodu je bila velika glad“ (usp. ibid.: 39; Đ. Benković 2002: 114-118).
1949.	51	Poplave nakon kojih je bilo otežano sijanje kukuruza, a to je u jesen i zimu rezultiralo pojavom gladi (usp. ibid.: 116-117).
1956.	57	Narod je morao davati državi „obveze“ u hrani premda mnogi nisu imali sami ništa za jelo. Uslijed toga bila se pojavila neimaština i oskudijevanja u svemu (usp. ibid.).
1957.	54	Državne obveze, neimaština i „gladna godina“ (usp. ibid.).
		Rat u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1996.
2006.		Od župe Tolisa odijelila se župa Orašje sa zaseokom Dusine. Novoosnovana župa brojala je oko 350 obitelji u kojima je živjelo 1200 župljana.
2008.	41	Ekonomska kriza u svijetu.
2014.	52	Velika poplava u svibnju i lipnju, koja je pokrenula novo iseljavanje ljudi iz toliškoga kraja.

Ukoliko se usporedi Tablica 11. s Tablicom 5. može se zaključiti kako su klimatske, gospodarske, povijesne, ratne, društvene i vremenske neprilike u pojedinim godinama utjecale na prosječno smanjenje godišnjega broja vjenčanja na pola. Kao primjer izdvojio sam 1894. godinu u kojoj je bilo 80 sklopljenih brakova, a naredne 1895. godine zbog velikih poplava bilo je tek 41. Nije svaka godina bila ista. Tako je unatoč poplavama (1921., 1931., 1936.), bolesti (1927. i 1930.), nerodnim godinama i neimaštini broj sklopljenih brakova bio od 77 do 93 što ni u čemu nije odudaralo od uobičajenoga prosjeka. U svibnju i lipnju 2014. godine bila je „milenijska poplava“ u toliškome kraju. Broj vjenčanja bio je sličan kao u prethodnim godinama, samo što se dogodilo svojevrsno „odgađanje svadbi“, tj. prebacivanje iz ljetnih mjeseci u jesenske i zimske kao svojevrsna „nadoknada“ za sve one koji nisu mogli imati svadbe u svibnju, lipnju i srpnju.

2. Ratna vjenčanja

Svaki je rat sa sobom nosio određene nevolje, gubitke i stradanja, ali i pokretanje i migraciju stanovništva iz ratom obuhvaćenih područja. Matice vjenčanih župe Tolisa u

promatranom razdoblju ubilježile su tri rata od Prvog (1914.–1918.) i Drugog svjetskog rata (1940.–1945.) do posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini (1992.–1995.). U ovom poglavlju bit će analiziramo kako su se ratne (ne)prilike odrazile na godišnji broj sklopljenih brakova; od kuda su sve dolazili pojedinci i obitelji u toliški kraj za vrijeme Prvoga svjetskoga rata i rata u Bosni i Hercegovini početkom devedestih godina; kakve su dozvole i potvrde trebali tražiti vojni obveznici da bi mogli sklopiti brak; u koja mjesta su se udavale djevojke koje su bile u izbjeglištvu za vrijeme rata devedesetih; kako su se poratne godine odrazile na vjenčanja te koliki je bio udio udovaca i udovica u ukupnom godišnjem broju sklopljenih brakova.

2.1. Prvi svjetski rat

Prvi svjetski rat vidno se odrazio na broj vjenčanja u toliškoj župi. Premda rat nije izravno pogodio ovaj kraj, mladići su bili mobilizirani na stranim ratištima. Borili su se gotovo na svim bojištima od srpskoga, crnogorskoga i albanskoga, preko istočnoga u Galiciji i Karpatima pa sve do talijanskoga na jugozapadu. Prema evidenciji iz matica umrlih tijekom Prvoga svjetskoga rata poginulo je ili nestalo 117 župljana (T. Oršolić 2002: 66-67). Pored ratnih nedaća ni vremenske prilike nisu išle na ruku mještanima ovoga kraja. Prema zapisu vidovačkoga kroničara 1914. godina započela je s velikim hladnoćama, a u ožujku je Sava ponovno poplavila ovaj kraj. Nakon povlačenja vode pojavila se kolera. To je ujedno smanjilo broj vjenčanja na minimum (usp. Babić 2003: 491).

Pred Prvi svjetski rat od 1910. do 1913. godine u prosjeku godišnje je bilo šezdesetak vjenčanja. Godine 1914. bilo je samo 17 sklopljenih brakova, 1915. bilo je 19, 1916. bilo je 27, 1917. bilo je 53, a 1918. godine 108. Svojevrsna odgoda svih onih koji se nisu mogli ženiti i udavati u vrijeme rata bila je u poratnim godinama. Godine 1919. upisano je 190 vjenčanih parova, od kojih je 21 par sklopio brak u nekoj drugoj župi, a 1920. smanjio se na 109 (usp. Grafikon 6.). U ovih desetak godina zabilježeni su najveći ekstremi od najmanjeg 17 do najvećeg broja 190. S jedne strane to je i razumljivo jer su ratne prilike obvezale sve vojno sposobne mladiće da idu u rat, a djevojke su čekale da se mladići vrate s bojišta.

Za vrijeme rata pojedini su vojnici za odlazak kući morali tražiti pismenu dozvolu od nadležne vojne vlasti pa i u slučaju da su se željeli vjenčati. Jedan od razloga bio je strah da mladići ne dezertiraju. Uz to su župni uredi dobivali obavijesti, preko službenoga biskupijskoga glasila *Vrhbosna* ili kuvertirano na adresu župnoga ureda, da ne smiju vjenčavati vojnike bez dozvole zapovjedništva, a osobito strane državljane. Oni koji su se

vjenčavali, morali su dobiti „dozvolu od nadležne vojne službe“ da bi mogli doći kući. Nekima je to poslužilo kao valjan razlog kako bi došli kući.

Budući da su ženidbeni navještaji trajali tri uzastopne nedjelje ili blagdana, vojnici nisu mogli dobiti toliko slobodnih dana. Prema zapisima u knjigama matice vjenčanih vojnim obveznicima opraštana su najčešće sva tri navještaja, kao „vojnicima na dopustu“ (MV II 1916/192/7b. 9; 1917/196/10; 1917/197/12-18; MV III 1917/1/19. 20. 24; 1917/3/40. 44; 1917/4/45-46; 1918/4/1.6; 1918/5/9-11. 13b. 15; 1918/6/16-21; 1918/7/24-25. 27-33; 1918/8/34-35. 37-43; 1918/9/48-49. 53; 1918/10/55-59. 61-63; 1918/11/67-68. 70. 73; 1918/12/74-80. 82; 1918/13/83-87. 92). Uz to da bi vjenčanje crkveno bilo „valjano“ i izbjegla se „mogućnost potkrađanja prijave“ svećenici su tražili od zaručnika da se na križu zakunu da nisu u rodu sa zaručnicom, jer nije bilo dovoljno vremena da se čuju eventualni progovori vjernika na njihovu ženidbu (ibid.: 1917/2/34; 1918/5/12.14; 1918/6/23; 1918/10/60). Kod nekih parova upisana su dva navještaja uz napomenu „ratno vjenčanje“ (ibid.: 1918/14/95-101; 1918/15/102-105; 1919/16/8-9.13; 1919/17/17.22-23; 1919/18/27.34; 1919/19/38-39; 1919/21/56-57.59.61-62; 1919/22/64.67.70; 1919/23/73-74.76-81; 1919/24/82-87; 1919/25/90-97; 1919/26/104-105; 1919/27/107. 110. 113), a pojedinim su opraštani drugi i treći navještaj zbog „poziva u vojništvo po Sreskom načelništvu“ (ibid.: 1919/32/147). Oružniku pravoslavcu iz Gline (32), koji se vjenčao u toliškoj župi s Ugljarkom (28) oproštena su sva tri navještaja zbog „mješovite ženidbe“ i „izbjegavanja javne sablazni“ što se katolkinja udala za nekoga druge vjeroispovijesti (ibid.: 1919/35/175).

Neposredno nakon Prvoga svjetskoga rata bilo je mnogo ratnih udovica koje su morale tražiti dopuštenje za ponovnu udaju od Kapitularnoga vikarijata u Sarajevu. Na taj način morale su najprije potvrditi smrt ili nestanak supružnika uz iskaz i svjedočanstvo najmanje jednoga svjedoka. To je ujedno otvaralo mogućnost da žene budu „slobodne“ za sklapanje novoga crkvenoga braka (ibid.: 1920/38/23; 1920/39/37; 1921/47/8. 9; 1922/56/6; 1922/58/24. 25. 28). Godine 1917. je u župi Tolisa sklopljeno pet brakova prognanika koji su se „privremeno“ doselili u ovaj kraj iz Češke, Moravske i Galicije, a jedan par iz Mađarske trajno se nastanio u ovom kraju (MV II 1917/196/10b; 1917/197/13. 16; MV III 1917/2/33b. 34).

2.2. Drugi svjetski rat

Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata godišnji broj sklopljenih brakova nije se rapidno smanjivao, kao što je to bilo za vrijeme Prvoga svjetskoga rata. Razlog tomu je i činjenica da

ljudi iz toliškoga kraja nisu bili u velikom broju uključeni u ratna zbivanja. Ipak bilo je onih koji su morali tražiti dozvolu za vjenčanje od nadležne vojne vlasti i oprost od sva tri navještaja od crkvene vlasti zbog „hitnog poziv u vojsku“ (MV IV 1948/82/23). Drugi su morali tražiti dozvolu za vjenčanje jer su imali čin „oružnog vodnika“ u vojsci (ibid.: 1943/22/2; 1943/23/7-8). Međutim, „veliko stradanje“ dogodilo se sredinom svibnja 1945. godine kad je iz župe Tolisa prisilno odvedeno 535 muškaraca, koji su nastradali na Križnome putu. Iza njih su ostale brojne udovice s malom djecom. Iako su se pojedine ratne udovice ponovno udavale, nakon što im je muž bio „proglašen mrtvim od sreskog upravitelja“, ipak većina ih je ostala živjeti sa svojom djecom u nadi da će se njihovi muževi vratiti (usp. Đ. Benković 2002: 114-118). Unatoč svemu nakon Drugoga svjetskoga rata dogodilo se ponovno povećanje godišnjeg broja sklopljeni brakova. Naime, 1945. bilo je tek 41 vjenčanje, 1946. bilo je 82, a 1947. godine bilo je 81 vjenčanje.

2.3. Rat u Bosni i Hercegovini devedesetih godina dvadesetoga stoljaća

Ratna zbivanja početkom devedesetih godina nisu zaobišla ni toliški kraj. Unatoč stradanjima, progonu ljudi iz okupiranih dijelova, odlasku žena i djece u izbjeglištvo, životu na „prvoj liniji“, ratna vjenčanja bila su aktualna od 1992. do 1996. godine. Zbog ratnih zbivanja, tj. dolaska velikoga broja vojnika iz okupiranih dijelova Bosanske Posavine u maticama vjenčanih mladići koji su se vjenčavali u toliškoj župi, upisivani su kao vojnici. Uglavnom su to bili mladići iz: Vidovica, Kopanica, Gornje i Donje Tramošnice, Srednje Slatine, Tišine, Hasića, Graba, Pruda, Novog Sela, Foče, Doboja, Dervente, Odžaka i drugih mjesta. Za vrijeme rata četrdeset i dvojica su se oženila s djevojkama iz toliške župe (MV VIII 1992/165/23; 1992/166/27; 1992/168/38; 1993/171/6. 9-10; 1993/173/18; 1993/180/52; 1993/182/60. 61; 1993/183/65; 1994/185/8-10; 1994/186/13; 1994/187/16; 1994/189/27. 30; 1994/190/32. 34; 1994/195/58-59; 1994/196/61; 1994/197/65; MV IX 1995/2/6; 1995/4/17. 19; 1995/11/51; 1995/12/56; 1995/13/65; 1995/14/69-70; 1995/17/85; 1995/18/88. 90; 1995/19/91. 93-95; 1996/26/32; 1996/32/63. 65; 1997/34/1), dok su se sedmorica oženila s djevojkama iz: Husina, Gornje Tramošnice, Donje Tramošnice, Jesenika, Bukovice, Donje Dubice i Beča (MV VIII 1993/170/1; 1993/176/32; 1994/193/50; MV IX 1996/20/2; 1996/27/36; 1996/30/51. 54).

U ratu je u župi Tolisa poginulo preko 150 župljana. Nakon posljednjega rata nije došlo do povećanja broja sklopljenih brakova ratnih udovica, kao što je to bio slučaj nakon Prvoga i Drugoga svjetskoga rata. Jednako tako u ranijim ratovima bila je naglašena seoska i

župna endogamija, a nakon posljednjega bila je izražena egzogamija. S druge strane jedan dio djevojaka iz toliškoga kraja udao se za mladiće iz mjesta u kojima su bile u izbjeglištvu i to najviše u susjedna slavonska mjesta Županju, Gradište, Cernu, Štitar, Ivankovo, Vinkovce te u Zagreb i Veliku Goricu.

3. O pokorničkim danima i zabranjenom vremenu u crkvenoj godini

Prema katoličkome kalendaru crkvena godina započinje prvom nedjeljom došašća, koja ovisno o godini pada krajem studenoga oko blagdana svetoga Andrije (30. studenoga) ili u prvom tjednu prosinca i traje sve do Badnjaka (24. prosinca). Od Božića (25. prosinca) do Stare godine (31. prosinca) traje *božićna osmina*, a potom slijedi Bogojavljenje (6. siječnja) nakon kojega počinje pokladno vrijeme u kojem su bila dopuštena vjenčanja. Ono traje od četiri do devet tjedana i traje do pokladnoga utorka koji može najranije biti 3. veljače, a najkasnije 9. ožujka. Datum varira ovisno o liturgijskoj godini i datumu na koji pada Uskrs. Nakon pokladnoga ponedjeljka i utorka dolazi Čista srijeda koja ujedno predstavlja početak četrdesetodnevne korizme i posta. Za razliku od Božića, Uskrs pada uvijek u nedjelju i to od 23. ožujka do 26. travnja (usp. *Rimski obrednik pape Pavla VI* 1929: 243-247; Carević 1918: 56; Carić 1918: 56-57; Jeličić 1930: 182-183; Crnica 1945: 216-217; *Opći religijski leksikon* 2002: 158).⁵⁶

Prije izlaska *Zakona kanonskoga prava* 1918. godine *zabranjeno vrijeme* bilo je od prve nedjelje Došašća do Bogojavljenja i od Pepelnice do Mladoga Uskrsa ili Bijeke nedjelje (*Naputak k novom ženidbenom pravu* 1918: 32). U tome vremenu vjenčanja su bila rijetka, jer crkvene vlasti nisu preporučale da budu u tome vremenu. U *Rimskom obredniku pape Pavla VI.* u uputama glede sakramenta ženidbe o tome piše:

Ženidba se može sklopiti u svako doba godine. Samo se svečani ženidbeni blagoslov zabranjuje od prve nedjelje došašća, uključivo do Božića, i od Čiste srijede, uključivo do Uskrsa. No, mjesni ga Ordinariji ne kršeći liturgijskih zakona, mogu radi pravedna uzroka

---

⁵⁶ O povijesti zabrane podjeljivanja ženidbenoga blagoslova i zabranjenom vremenu pisao je Ferdinand Belaj u svojoj knjizi *Katoličko crkveno pravo* u kojoj navodi:

U prvo doba ne nalazimo, da bi Crkva zabranjivala u sveto vrijeme sklapati ženidbu, jer to nije bilo potrebno, kad se crkva sprema da proslavi veće tajne svete vjere. Sabor u Laodiceji (oko 372. godine) prvi je zabranio sklapati ženidbu u korizmi, a sabor Ilerdenski zabranjuje sklapati ženidbu od došašća do poslije Tri kralja, zatim od nedjelje sedamdesetnice do poslije osmine Uskrsa i tri tjedna prije blagdana Ivana Krstitelja, a koji bi ju sklopili, neka se odijele. Klemens III. zabranio je (1190. godine) sklapati ženidbu od nedjelje sedamdesetnice do poslije osmine Uskrsa ili prema običaju rimske crkve do poslije sedmoga dana Duhova (Belaj 1893: 92).

dopustiti i u spomenuta vremena opomenuvši zaručnike da se uzdržavaju od prevelika sjaja (*Rimski obrednik* 1929: 246).

Iako je prema *Zakonu kanonskoga prava* bilo dopušteno vjenčanje u svaki dan kroz cijelu liturgijsku godinu, ipak se preporučalo da ona u „pokorničko vrijeme“ korizme i došašća budu bez velikoga izvanjskoga slavlja. Prema preporukama svaka biskupija imala je pravo zadržati osobitosti svojega kraja zadržavajući krajevne običaje i zakone (usp. Ljubojević 1867: 42-43; Belaj 1893: 92-93; Jeličić 1930: 182-183).

Premda je to bila „pozitivna preporuka“ Katoličke Crkve, ujedno i sarajevske Nadbiskupije, u toliškome kraju u to vrijeme vjenčanja su bila rijetka. U prilog tomu svjedoče i podaci iz matica vjenčanih jer u promatranom razdoblju od 131 godine u ožujku je bilo svega 98 sklopljenih brakova, a u prosincu 201 (vidi Tablice 12. i 13.). Prema navodima kazivača riječ je o „zabranjenom vremenu od starine“ i da u vrijeme korizme „nikada nije bilo velikih okupljanja i slavlja“, a osobito raskošnih svadbi i veselja. Vjenčanja su bila tek iznimka, ali nije zabilježeno da je itko pravio izvanjsko veliko slavlje (kazivali Đ. B., M. B., M. N., D. O.). Prema uvidu u knjige župnih obavijesti do suvremenoga doba ostala je praksa da svećenici u župnim obavijestima preporučuju da budući mladenci ne planiraju vjenčanja za mrtve dane (Svi svete i Dušni dan), kao ni za patron župe Veliku Gospu te na prvi dan Božića i Uskrsa.

4. Promjene u mjesecima u kojima su sklapali brakove

Što se tiče izbora mjeseci u kojima su stanovnici u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine sklapali brakove, potvrđena je dugogodišnja dominacija jesenskih mjeseci. Najveća koncentracija bila je oko svete Kate što je potvrđeno i u susjednoj Slavoniji (usp. Čapo 1989, 1993). Na osnovu analize knjiga matica vjenčanih župe Tolisa vidljivo je kako su u prošlosti vjenčanja bila periodična, a na odabir mjeseci u kojima su se vjenčavali utjecao je raspored liturgijske godine i agrarnih poslova.

Glavnina sklopljenih brakova do konca šezdesetih bila je u studenom te u listopadu, siječnju i veljači. Sedamdesetih godina postupno se promijenila dominacija zimskih mjeseci te su vjenčanja bila tijekom cijele godine, uz povećanje broja u siječnju i kolovozu. Početkom osamdesetih broj se sudionika na svadbi povećao pa su i same proslave prebačene iz obiteljskih kuća pod iznajmljene šatore. Zbog lakše organizacije, povoljnijih ekonomskih uvjeta, pojave hladnjača za skladištenje većih količina pripremljene hrane, svadbe su bile u ljetnim mjesecima (srpnju, kolovozu i rujnu). Tako je ostalo do suvremenoga doba. Prema

kazivanjima, sedamdesetih i početkom osamdesetih godina dogodila se promjena u načinu organiziranja svadbi. Zbog zapošljavanja ljudi u državnim poduzećima, dolaska radnika s privremenoga rada iz inozemstva, godišnjih odmora i ljetnog raspusta svadbe su se uglavnom organizirale u vrijeme proslave zaštitnika okolnih župa i samostanskoga područja od svetog Ilije u Grebnicama (20. srpnja), svete Ane u Domaljevcu (26. srpnja), Gospe od Anđela u Gornjoj Tramošnici (2. kolovoza) do Velike Gospe u Tolisi (15. kolovoza). Dakle, razlog premještanja godišnjega maksimuma iz jesenskih i zimskih mjeseci u ljetne jest vrijeme godišnjih odmora, intenzivnoga dolaska ljudi iz toliškoga kraja koji žive negdje drugo i suvremenog trenda organiziranja svadbi u toplijim mjesecima.

Na osnovu statističke analize knjiga matica vjenčanih i broja sklopljenih brakova u župi Tolisa prema pojedinim mjesecima u godini dobiju se frekvencije koje su navedene u Tablici 12.

Tablica 12. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa po mjesecima u godini (N = 9752).

Mjesec	Broj vjenčanja	% vjenčanja
siječanj	649	6,7%
veljača	1013	10,4%
ožujak	97	1,0%
travanj	385	3,9%
svibanj	541	5,5%
lipanj	420	4,3%
srpanj	600	6,2%
kolovoz	1072	11,0%
rujan	886	9,1%
listopad	1212	12,4%
studen	2670	27,4%
prosinac	207	2,1%
Ukupno	9752	100%

Dominacija pojedinih mjeseci u odabiru sklapanja braka bila je određena poslovima kojima su se ljudi bavili. Prelazak s isključivoga agrarnoga načina življenja na suvremeni, koji više nije isključivo ovisio o prinosima poljoprivrednih kultura i završetka poljskih radova, bio je postupan. To se može vidjeti i u promjeni mjeseci u kojima su se sklapali brakovi. U razdoblju od 1884. do 1969. godine bilo je 6254 sklopljena braka. Od toga je u pet mjeseci bilo 84,48% od ukupnog broja vjenčanih. U siječnju je bilo 437 (6,98%), veljači 877 (14,02%), rujnu 500 (7,99%), listopadu 912 (14,58%) i u studenom najviše 2559 (40,91%). Ostali mjeseci preko godine imali su od 39 (0,62%) vjenčanja u prosincu do 152 (2,43%) u

kolovozu. U razdoblju od 1970. do 2014. godine svadbe su iz dominantnih jesenskih, a potom i zimskih mjeseci prebačene u ljetne. Od 3498 sklopljenih brakova u kolovozu je bilo 887 (23,37%), srpnju 461 (13,17%) i rujnu 372 (10,63%), a preostali mjeseci imali su od 24 (0,68%) u ožujku do 287 (8,20%) u svibnju (vidi PRILOG 2).

Kad se ukupan broj sklopljenih brakova u župi Tolisa 9752 podijeli s 12 dobije se prosječno 813 vjenčanja mjesečno. Iznad toga prosjeka bilo je vjenčanja u pet mjeseci u godini i to u: veljači, kolovozu, rujnu, listopadu i u studenom, a više od jedne četvrtine ukupnoga broja sklopljenih brakova bilo je u studenom. U preostalih sedam mjeseci u godini bio je manji broj vjenčanja od navedenog prosjeka. Ukoliko se taj prosjek usporedi s podacima iz Tablice 13. i podjelom na šest razdoblja očito je kako je u prva dva razdoblja najveći postotak sklopljenih brakova bio u jesenskim mjesecima. U trećem razdoblju uz jesenske mjesece listopad i studeni postali su aktualni i zimski mjeseci siječanj i veljača. Četvrto razdoblje donijelo je prijelaz iz jesensko-zimske dominacije u ljetnu koja je u petom i šestom razdoblju bila izrazita.

Tablica 13. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa po povijesnim razdobljima i po mjesecima u godini (N = 9752).

Razdoblje	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	Svega
1884. – 1913.	70	192	10	22	80	62	58	52	138	285	1148	1	2118
1914. – 1939.	116	244	20	30	75	40	29	57	177	358	725	2	1873
1940. – 1969.	240	450	41	54	97	77	60	75	198	286	645	40	2263
1970. – 1991.	201	100	18	162	157	114	194	416	232	183	122	109	2008
1992. – 2004.	18	20	5	86	84	77	143	262	99	76	25	40	935
2005. – 2014.	4	7	3	31	48	50	116	210	42	24	5	15	555
Ukupno	649	1013	97	385	541	420	600	1072	886	1212	2670	207	9752

Svih 9752 vjenčanja u Tablici 13. podijeljena su na 72 dijela (12 mjeseci x 6 razdoblja = 72) tako da se može izračunati prosječni mjesečni broj vjenčanja od 135 ($9752/72 = 135$). Sve frekvencije veće od 135 deblje su otisnute i ukazuju na tradiciju održavanja vjenčanja u određenim mjesecima u godini kroz povijesna razdoblja. Na osnovu toga možemo iščitati da su se u župi Tolisa u siječnju intenzivnije vjenčavali od 1914. do 1991. godine, a u veljači od 1884. do 1969. godine. U ožujku, lipnju i prosincu broj vjenčanja u svih šest razdoblja bio je

ispodprosječan. Što se tiče sklapanja braka u travnju, svibnju i lipnju bilo ih je nešto izraženije od 1970. do 1991. godine, dok su kolovoz i srpanj postali aktualni od 1970. do suvremenoga doba. Vjenčanja u rujnu, listopadu i studenom bila su intenzivna od 1884. do 1991. godine s tim da je studeni u prva tri razdoblja bio mjesec s najviše sklopljenih brakova ikada.

5. Analiza dana u kojima su najčešće sklapali brak u župi Tolisa

Analizirajući zapise etnografa o danima u kojima su sklapali brakove u župi Tolisa ustanovio sam kako je srijeda bila najčešći dan udaje i ženidbe. Prema zapisima fra Bone Nedića sredinom devetnaestoga stoljeća ponedjeljak je bio uobičajeni dan vjenčanja, jer su svadbe trajale četiri do pet dana. Do promjene je došlo krajem devetnaestoga stoljeća, kad su svećenici iz ekonomskih razloga prebacili vjenčanja u crkvi s ponedjeljka na srijedu. Na taj način svadbeno slavlje moglo je trajati dva dana. Prema kazivanjima starijih kazivača svadbe nisu pravljene utorkom i petkom jer je narod u te dane postio. Utorkom su postili svetom Anti, a petkom je bio „obvezan post“ za sve. Pored toga neki su govorili da se u te dane „nije bilo dobro udavati“, jer su to bili „nesretni dani“. Tomu su doprinijele i napomene svećenika, franjevac da se utorak posveti svetom Anti, a petkom su se pored posta trebali „uzdržavati od velikih slavlja i veselja“. Preporuke svećenika i vjerovanja u narodu očito su imali odjeka. U promatranom razdoblju od 131 godine petkom je bilo samo 56 vjenčanja ili 0,57%. Od toga je kod 24 para mladić bio iz druge župe, 3 para su bili udovci i udovice, a 10 parova tražilo je oprost od sva tri ženidbena navještaja u šezdesetim i sedamdesetim godinama dvadesetoga stoljeća.

Ponedjeljkom je svojevremeno bilo više vjenčanja nego u druge dane u tjednu (Tablica 14.). U razdoblju od 1884. do 1970. godine bilo je 1485 sklopljenih brakova na taj dan. Od toga je 237 (18,37%) vjenčanja bilo 25. studenog, koji je ujedno bio „najpopularniji zimski termin“. Srijeda je dugo vremena bila „sretan dan“ jer su se mnoge djevojke na taj dan udale (usp. Nedić 2014: 200-201; Draganović 2014: 573-575; Autor 1943: 3-7; Janjić 1959–1960: 18-40; Mikić 1965: 159-161). Svećenici su u župnim obavijestima, od kraja 19. stoljeća do početka 1970-tih godina, često ponavljali da su „vjenčanja samo i isključivo srijedom“ (ŽO 1933: 15. 23. 24; 1936: 17. 24. 25; 1937: 25. 26. 27; 1938: 24; 1939: 17. 20. 23. 24. 26. nedjelja po Duhovima; 1946: 1. nedjelja po Bogojavljenju; 13. 20. nedjelja po Duhovima; 1952: 16. 20. 23. 24. nedjelja po Duhovima; 1971: 2. nedjelja po Božiću). Srijeda je bila dominantna više od devedeset godina. U toliškome kraju starije su kazivačice isticale da je

osobito bila „sretna svaka mladenka ako je srijedom bila sveta Kata“. U izdvojenom razdoblju od 1884. do 1969. godine sklopljeno je 6254 braka. Od toga je 4193 (67,04%) bilo srijedom, 1371 (21,92%) ponedjeljkom, a u ostale dane bilo je od 16 (0,25%) petkom do 283 (4,52%) nedjeljom (vidi PRILOG 3).

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih u Orašju je otvoreno desetak državnih firmi, a samim time bila je stvorena mogućnost zapošljavanja jednoga dijela stanovnika iz obližnjih sela. U istom razdoblju otvorene su državne granice za odlazak ljudi na privremeni rad u inozemstvo. Zapošljavanje u društvenim poduzećima potaknulo je promjenu u odabiru termina sklapanja brakova. Prema zapisima iz Arhiva župe Tolisa ustanovio sam kako su upravo pojedinci koji su radili u državnim institucijama tražili od svećenika da se termin vjenčanja prebaci sa srijede na nedjelju. Kao razlog tomu navodili su „pokušaj usklađivanja života na selu sukladno slobodnim danima u vrijeme neradnog vikenda. Budući da je radni tjedan bio od ponedjeljka do petka, radnici su tražili da vjenčanja ne budu više isključivo samo srijedom, nego subotom i nedjeljom. Sukladno tomu datumi vjenčanja počeli su se vezati uz neradne dane i za vrijeme državnih praznika: *Prvog maja*, jer je i drugi bio neradni dan; *Dana Republike BiH*, koji se ujedno poklapao sa svetom Katom (25. 11.) te *Danom SFRJ* (29. 11.). Raspadom Jugoslavije izmijenili su se datumi obilježavanja državnih praznika, kao i radnih i neradnih dana. Od kraja devedesetih ljudi su počeli, ponovno, usklađivati termine vjenčanja s liturgijskim kalendarom i rasporedom svetkovna i blagdana, ali ovaj put s onim ljetnim koji su bili za vrijeme školskih praznika, godišnjih odmora i intenzivnoga dolaska domaćih iseljenika iz inozemstva.

Promjenom u načinu življenja, postupnim napuštanjem isključivog življenja od poljoprivredne proizvodnje i sve većim zapošljavanjem ljudi u društvenim poduzećima nedjelja je poprimila drugačiju ulogu. S jedne strane ona je postala važna, kao i neradni vikend, jer se radnicima otvorila mogućnost sklapanja braka u te dane, a ne kroz radni tjedan. Osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća svećenici su, prema naredbi Nadbiskupskoga ordinarijata, izričito upozoravali da „u župi Tolisa nema sklapanja braka nedjeljom“, premda je to u susjednoj dijecezanskoj župi Oštra Luka – Bok bilo dopušteno. U obavijestima od 29. 8. 1971. godine o tome piše:

Svečanih vjenčanja sa svatovima nedjeljom nema niti će ih biti. Isto tako ne može se doći subotom na vjenčanje, a nedjeljom praviti svatove. One koje ćete danas vidjeti da prolaze kroz Tolisu i Donju Mahalu, oni neće biti vjenčani u našoj župi, nego u Oštroj Luki (ŽO 1971: 22. nedjelja kroz godinu).

Ova zabrana nije se dugo zadržala. Prema statistici iz knjiga matica vjenčanih od 1972. do 1980. bilo je najviše vjenčanja nedjeljom. Osjetno smanjenje sklapanja braka nedjeljom bilo je tek od 1979. godine. Kroz narednih desetak godina u župnim obavijestima najavljivano je da „vjenčanja mogu biti svakim danom, osim nedjeljom“ (usp. ŽO 1979: Nova godina; 1980: 19. nedjelja kroz godinu; 1981: 2. nedjelja po Božiću; 1982: Nova godina; 1983: 5. 19. 29. nedjelja kroz godinu; 1984: Uskrs; 1988: 22 nedjelja kroz godinu; 1989: Nova godina; Uskrs). Od 1992. godine do 2014. godine nedjelja je bila drugi dan po učestalosti sklapanja braka (Tablica 14.).

Tablica 14. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa po danima u tjednu (N = 9752).

Dan u tjednu	Broj vjenčanja	% vjenčanja
ponedjeljak	1535	15,7%
utorak	238	2,4%
srijeda	4545	46,6%
četvrtak	279	2,9%
petak	56	0,6%
subota	2322	23,8%
nedjelja	777	8,0%
Ukupno	9752	100%

Subotom nije bilo svadbi sve do kraja šezdesetih. Razlog tomu bila je „preporuka svećenika“ da se subotom izbjegavaju vjenčanja jer su vjernici, koji su bili na svadbi, lako mogli propustiti nedjeljnu misu. Od 1968. do 1973. godine bilo je podjednako vjenčanja ponedjeljkom, srijedom i subotom. Postupno su ponedjeljak i srijeda ispušteni, a subota je preuzela ulogu negdašnje srijede što se vidi u Tablici 16. Raspored državnih praznika u vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (od početka pedesetih do konca osamdesetih), godišnjih odmora i neradnih dana oko katoličkih svetkovina i blagdana (od početka devedesetih do 2014.) te povećanim dolaskom rodbine iz inozemstva u toliški kraj svadbe su organizirane pretežno subotom i nedjeljom. U ljetnim mjesecima, od sredine srpnja do sredine kolovoza, svadbe su bile u sve dane, osim petkom. Od 3498 sklopljenih brakova od 1970. do 2014. godine subotom je bilo 2227 (63,66%), nedjeljom 487 (13,66%), srijedom 306 (8,74%), ponedjeljkom 172 (4,91%), četvrtkom 162 (4,63%), utorkom 82 (2,34%) i petkom 41 (1,72%). Nekada su vjenčanja bila pretežno u srijedu, a osobito su bile „popularne“ srijede na svetu Katu i oko nje. Sklapanje braka na svetu Katu bilo je učestalo i u drugim krajevima Hrvatske i Bosne i Hercegovine (usp. Čapo 1989, 1993; Cik 2016). U novije vrijeme najčešće

su organizirane svadbe subotom, tj. subota je preuzela ulogu negdašnje srijede. Te promjene lako su uočljive u Tablici 15. gdje su sva vjenčanja promatrana s dva aspekta: s obzirom na dan u tjednu i s obzirom na povijesno razdoblje kada su se održavala.

Tablica 15. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa po povijesnim razdobljima i po danima u tjednu (N = 9752).

Razdoblje	Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak	Petak	Subota	Nedjelja	Ukupno
1884. – 1913.	143	69	1829	63	-	4	10	2118
1914. – 1939.	455	45	1281	28	6	6	52	1873
1940. – 1969.	765	42	1099	26	9	85	237	2263
1970. – 1991.	122	36	222	54	28	1316	230	2008
1992. – 2004.	30	19	72	67	7	569	171	935
2005. – 2014.	20	27	42	41	6	342	77	555
Ukupno	1535	238	4545	279	56	2322	777	9752

5.1. Udaja i ženidba oko svete Kate

Od 1884. do 1969. godine sklapanje braka u studenom bilo je uobičajeno. Etnografi su zapisivali da je u te dane bilo po „stotinu vjenčanja“, a osobito na svetu Katarinu Aleksandrijsku, 25. studenoga kada su bila česta „skupna vjenčanja“ više desetaka parova (Nedić 2014: 204-205). Budući da su vjenčanja uglavnom bila srijedom, a sveta Kata je pomična svetkovina, brakovi su sklapani u srijedu koja je bila najbliža. Analizom podataka iz knjiga matica vjenčanih ustanovio sam da je najveća koncentracija sklopljenih brakova bila od 19. do 29. studenoga. U pojedinim godinama u tim danima prosjek je bio preko 70% ukupnog godišnjeg broja vjenčanih, a uz njih je upisano nekoliko desetaka vjenčanja u jednom danu (Tablica 16.). Vjenčanja su bila „skupna“ pod zajedničkom misom ili samo obredom vjenčanja. To je bilo moguće jer na sam dan vjenčanja svećenici su do sredine šezdesetih godina pitali mladence samo za *privolu*, tj. pristaju li na slobodnu ženidbu. Blagoslov i predavanje prstena zaručnici, a *vezene prstenske maramice* zaručniku bilo je na dan *prstenovanja* u crkvi najmanje tri tjedna prije vjenčanja. Izmjena prstenja bila je ponovno skupna za sve parove koji su se vjenčavali. Blagoslov mladenaca bio je pred blagdan svetoga Andrije (30. 11.) ili na pokladni utorak ovisno jesu li se mladenci vjenčali u jeseni ili zimu. Do kraja pedesetih godina dvadesetoga stoljeća svadbe oko svete Kate bile su najbrojnije, a kasnije je promijenjen trend sklapanja braka. Glavnina vjenčanja najprije je iz jesenskoga

perioda (listopad i studeni) prebačena u jesensko-zimski (listopad, studeni, siječanj i veljača), a potom u ljetni i u toplije mjesece (srpanj i kolovoz).

Tablica 16. Analiza broja sklopljenih brakova u izdvojenim godinama oko svete Kate (25. 11.).

Godina	Godišnji broj sklopljenih		Broj sklopljenih brakova u studenom		Brakovi sklopljeni oko svete Kate		
					Datum	Broj	%
1884.	61		39	63,93%	26. 11.	36	59,01%
1885.	59		35	59,32%	25. 11.	33	55,93%
1887.	59		46	77,96%	23. 11.	45	76,27%
1890.	91		67	73,62%	19. 11.	50	54,94%
1893.	88		48	54,54%	21. 11.	34	38,63%
1898.	73		47	64,38%	23. 11.	41	56,16%
1899.	84		53	63,09%	22. 11.	43	51,19%
1905.	85		46	54,11%	29. 11.	33	38,82%
1908.	64		45	70,31%	25. 11.	34	53,12%
1912.	55		31	56,36%	27. 11.	26	47,27%
1927.	79		39	49,36%	23. 11.	15	18,98%
1928.	82		40	48,78%	28. 11.	18	21,95%
1929.	66		36	54,54%	27. 11.	15	22,72%
1936.	77		49	63,63%	25. 11.	19	24,67%
1948.	73		27	36,98%	24. 11.	12	16,43%
1953.	87		31	35,63%	25. 11.	10	11,49%
1958.	86		26	30,23%	26. 11.	11	12,79%
1959.	100		23	23%	25. 11.	13	13%
1964.	105		23	21,90%	25. 11.	9	8,57%
1967.	65		15	23,07%	29. 11.	7	7,36%

5.2. Suvremeni utjecaji na odabir datuma vjenčanja

U suvremeno doba odabir datuma vjenčanja ponajprije je uvjetovan datumima godišnjih odmora, povratkom ljudi s privremenog rada iz inozemstva i većom koncentracije ljudi u toliškome kraju oko katoličkih svetkovina i blagdana. Zbog zgusnute koncentracije termina od sredine srpnja do sredine kolovoza pojedini parovi ugovarali su dan vjenčanja nekoliko godina unaprijed. Za razliku od ranijih razdoblja, kad je udaja i ženidba bila uvjetovana agrarnom godinom, dobrom žetvom i urodom ratarskih kultura, u vrijeme mojega istraživanja svadbe su često bile uvjetovana slobodnim terminima raznih ponuđača usluga ili iznajmljivačima svadbenih dvora i šatora. U nastavku donosim nekoliko izvadaka iz razgovora koje sam imao sa suvremenim akterima u rezerviranju termina vjenčanja nekoliko mjeseci pa i godina unaprijed.

Pojedini lokalni svirači kazivali su kako su oni od sredine devedesetih do kraja 2010. godine bili prvi koje su mladenci ugovarali za svadbu (kazivao M. O., srpanj 2012.). Po njihovim slobodnim terminima mladenci su ugovarali sve ostalo. Posljednjih desetak godina trend se promijenio pa su od pjevača postali traženiji profesionalni fotografi i snimatelji. Prema kazivanju jednoga fotografa i snimatelja, koji ima vlastiti obrt, on je u svibnju 2016. godine govorio kako su „suvremeni mladenci postali zahtjevni“. Brzo su se „navikli na dobru, profesionalnu fotografiju i što veću medijsku prisutnost video klipova i fotografija s njihova vjenčanja na društvenim mrežama i YouTube-u“. U razgovoru je spomenuo kako je za 6. kolovoza 2016. imao upit od šesnaest parova da ih u tu subotu fotografira. Međutim, petnaest ih je odbio jer je njegova ekipa bila rezervirana godinu i pol prije toga (kazivao J. V., svibanj 2016.). Slično je iskustvo imao gospodin koji se bavio profesionalnim šminkanjem i friziranjem mladenki. U razgovoru je napomenuo daje „narudžbe primao najmanje godinu dana unaprijed“, a mladenke kojima je bilo „uistinu stalo da ih on uređuje za najljepši danu životu“ termine su ugovarale najmanje dvije godine ranije. Prema njegovu kazivanju razlog tomu je činjenica da nije mogao primiti „veliki broj mladenki u jednom danu“, osobito ako je neka „zahtijevala da bude samo njoj na raspolaganju taj dan“ (kazivao M. V., srpanj 2015.).

O sličnom iskustvu sa „suvremenim mladencima“ govorila je jedna cvjećarica. Ona je kazivala kako posljednjih godina mladenci dolaze u cvjećarnu nakon što ugovore sve drugo od šminkera, dvorane, fotografa, snimatelja, hrane do pjevača. Ovisno o željama i mogućnostima mladenaca, u većini slučajeva mladenki ili njihovih svekrva, primala je narudžbe za dvoje ili troje svatove dnevno. Izuzetak su bile one svadbe na kojima je imala „posebne narudžbe i intervencije“ pri izradi većega broja buketa i cvjetnih aranžmana za dodatno ukrašavanje obiteljskih kuća, šatora, crkve i svadbenih dvorana. U ljetnim mjesecima znala je često „odbiti mladence“ koji nisu došli na vrijeme naručiti cvijeće ukoliko je već imala ugovorene velike poslove za taj dan ili vikend (kazivala L. N., svibanj 2015.).

6. Zaključak

Analiza prikupljenih podataka iz knjiga matica vjenčanih kroz 131 godinu omogućila je cjelovit uvid u život jedne, izdvojene župne zajednice. Na osnovu uvida u župnu i samostansku arhivsku građu ustanovljeno je da je godišnji broj sklopljenih brakova u župi Tolisa bio uvjetovan: rimokatoličkim liturgijskim kalendarom; agrarnom godinom; vremenskim neprilikama; poplavama; ratovima; nerodnim godinama; građanskom godinom i rasporedom radnih i neradnih dana. Zamjetno je prožimanje jednih s drugima kroz cijelo

promatrano razdoblje. Uz to u iscrpnoj analizi uočen je postupni prijelaz s isključivoga agrarnoga načina življenja i koncentracije sklapanja brakova u kasnu jesen i zimske mjesece na moderniji, građanski koji je ovisio o radu u društvenim institucijama i suvremenom načinu življenja te prebacivanju sklapanja braka iz dominantnih jesenskih u jesensko-zimske, a onda postupno u ljetne mjesece.

Budući da je riječ o rimokatoličkoj župi navedene promjene bile su dodatno određene liturgijskom godinom te dopuštenim i zabranjenim vremenom prije došašća i korizme, koji su bili aktualni kroz cijelo promatrano razdoblje. Posljednjih pedesetak godina uočene su promijene prioriteta i (ne)izravnih uvjetovanosti. Ustanovljeno je kako je povećana koncentracija sklapanja braka u srpnju i kolovozu izravno uvjetovana školskim raspustom, terminima godišnjih odmora, povećanim dolaskom domaćih ljudi s privremenoga rada iz inozemstva, proslavama seoskih zaštitnika i slično. Uz to posljednjih desetak godina pojavile su se nove, potrošačke, globalizacijske uvjetovanosti koje su sve intenzivnije utjecale na određivanje termina sklapanja braka. U ranijim razdobljima svećenici su određivali termine svadbi, a u novije vrijeme mladenci su datume svadbi usklađivali prema slobodnim terminima: svadbenih dvorana, lokalnih svirača, frizera, šminkera, cvjećara, snimatelja, fotografa, slastičara, iznajmljivača prijevoznih sredstava i drugih.

IV. Dob ženidbe i udaje

Dob u kojoj su muškarci i žene sklapali brak često se spominjala u etnografskoj literaturi. Krajem devetnaestoga stoljeća i do sredine dvadesetoga stoljeća uglavnom se govorilo o približno najpoželjnijoj dobi sklapanja braka od šesnaeste godine za djevojke i osamnaeste za mladiće. Lokalni su etnografi navodili da su djevojke u sedamnaestoj godini bile već „zrele za udaju“, a ako se nisu udale do dvadesete, smatrali su ih „zavečalim ili prezrelim“ (usp. Nedić 2014: 147; Draganović 2014: 552). Za mladiće su navodili kako su se nekada znali ženiti i prije navršene osamnaeste godine, ali da je nakon Aneksije Bosne i Hercegovine 1878. godine i uvedene vojne obveze, vrijeme ženidbe odgođeno nakon obavljenoga prijema u vojnu službu i punoljetnosti. Neoženjeni su bili sve do četrdesete godine, nakon koje su ih nazivali „starim momcima“ (usp. Nedić 2014: 146; Draganović 2014: 549-554).

Prema crkvenim zakonima od sredine 19. stoljeća „dopuštena dob“ za udaju djevojaka postupno se povećavala. Do izdavanja *Zakona kanonskog* prava iz 1918. godine za muškarce

bila je navršenih 14, a za djevojke 12 godina. Nakon izdavanja *Zakonika* dopuštena dob povećana je za dvije godine, tako je za udaju bilo potrebno navršiti 14, a za ženidbu 16 godina. Međutim, „prikladna dob“ bila je za muškarce navršenih osamnaest, a žene petnaest godina. Ovo pravilo zadržat će se sve do izdavanja novoga *Zakonika* 1988. godine u kojem su zadržane odredbe o dopuštenoj dobi s 16, odnosno 14 godina za „valjano sklapanje braka“, ali je pridržano pravo svakoj biskupskoj konferenciji da može odrediti višu dob za dopušteno sklapanje ženidbe. Danas je na području Biskupskih konferencija Hrvatske i Bosne i Hercegovine prikladna dob navršena 18 godina za oboje s mogućnošću udaje i ženidbe u ranijoj dobi, ali pritom zaručnici moraju pisati molbe mjesnom Ordinariju za Oprost od malodobnosti (usp. ZKP 1918; Carić 1918: 53; Jeličić 1930: 95-97; Crnica 1945: 202; ZKP1988).

Dob sklapanja braka za djevojke i mladiće, prema državnom i crkvenom zakonu postupno se povećavala, a kao razloge tomu kazivači su navodili da se dobna granica u toliškome kraju podizala povećanjem stupnja obrazovanja. Dok su četiri razreda osnovne škole bila obvezna, jer nije bilo osmogodišnjih škola u toliškome kraju, djevojke su se udavale s nepunih petnaest godina, a uvođenje obveznoga osmogodišnjega školovanja krajem šezdesetih godina, iza završenoga osmoga razreda. Od sedamdesetih godina većina ih je pohađala srednju školu, premda su se mnoge udavale nakon upisanoga prvog ili drugoga razreda srednje škole. Posljednjih dvadesetak godina bio je u porastu broj onih koje su odlazile na studiji pa je i samo vrijeme udaje pomaknuto za koju godinu. Kako je bilo stvarno kretanje godina u kojima su sklapali brakove, kolika su bila odstupanja u pojedinim razdobljima i razlike u župi Tolisa od 1884. do 2014. godine, bit će prikazano nizom grafikona.

1. Analiza dobi sklapanja braka prema povijesnim razdobljima

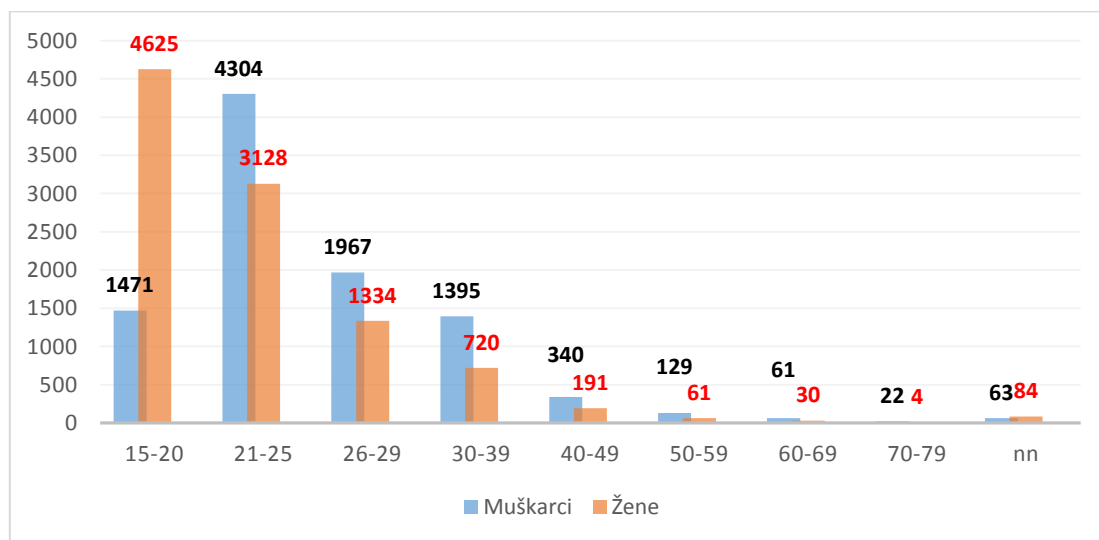
Na osnovu analize statističkih podataka iz knjiga matica vjenčanih župe Tolisa utvrđeno je da se najmlađa djevojka udala 1936. godine s četrnaest godina (MV III 1936/162/15), a najstariji čovjek oženio 1941. godine kao udovac u osamdeset i drugoj godini života (MV IV 1941/6/19). Djevojke su se najčešće udavale između 15 i 20, a mladići između 21 i 25 godine (Tablica 17., Grafikon 8.). Kako je bilo u pojedinim razdobljima bit će predstavljenom u izdvojenoj analizi svakoga pojedinoga.

Tablica 17. Prikaz godina u kojim su se ženili i udavali u župi Tolisa od 1884. do 2014.

Godine	Oženjenih		Udanih	
od 15 do 20	1471	15,08%	4625	47,41%
od 21 do 25	4304	44,13%	3128	32,07%
od 26 do 29	1967	20,17%	910	9,33%
od 30 do 39	1395	14,30%	720	7,38%
od 40 do 49	340	3,48%	191	1,95%
od 50 do 59	129	1,32%	61	0,62%
od 60 do 69	61	0,62%	30	0,30%
od 70 do 79	22	0,22%	4	0,04%
Bez navedenih godina	63	0,64%	84	0,86%
Ukupno	9752	100%	9752	100%

Iz Tablice 17. očito je da su se u razdoblju od kraja 19. stoljeća do 2014. godine djevojke najviše udavale između 15 i 20 godine, a mladići ženili između 21 i 25 godine. Slične podatke donijela je u svome istraživanju Jasna Čapo Žmegač za sjevernu i središnju Hrvatsku početkom dvadesetoga stoljeća (usp. Čapo Žmegač 1998: 257-258).

Grafikon 8. Statistički pregled godina u kojima su se vjenčavali u župi Tolisa od 1884. do 2014.

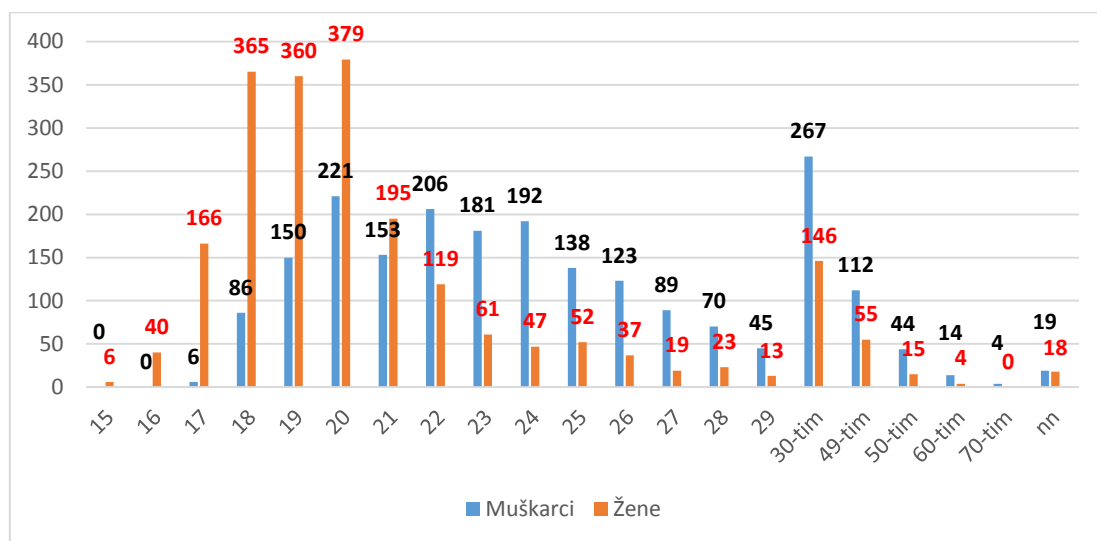

1.1. Prvo razdoblje

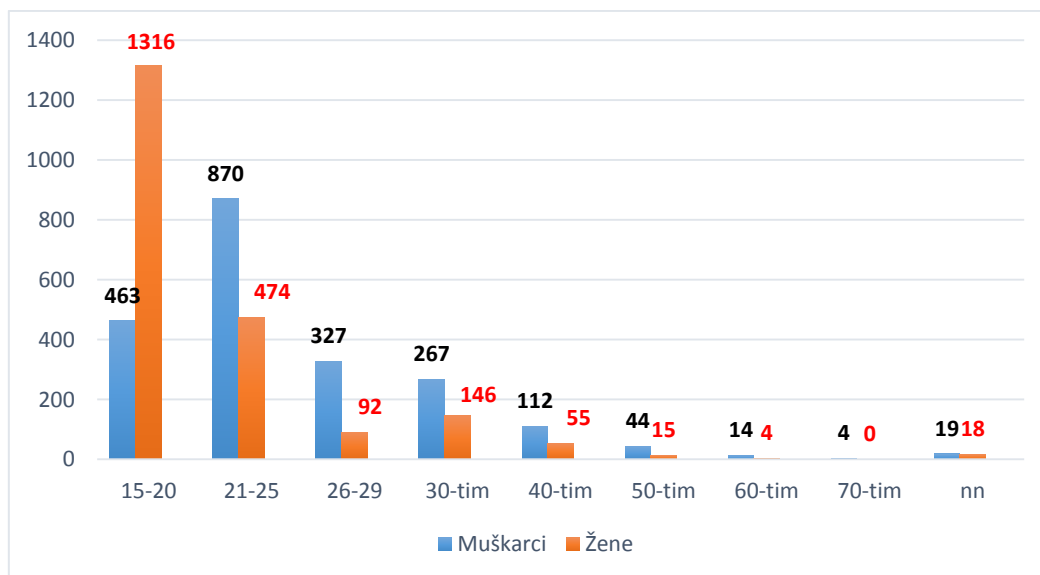
U prvom razdoblju od 1884. do 1913. godine žene su se najčešće udavale između 17. i 22. godine (74,78%) s tim da se najveći broj njih udao između 17. i 20. godine (59,96%).

Muškarci su se ženili između 18. i 27. godine (72,68%), a intenzivnije između 20. i 24. godine (44,99%) (vidi Grafikon 9.). U prvom razdoblju bio je povećan broj muškaraca koji su se ženili iznad tridesete godine, njih 438 ili 20,66% od ukupnoga broja oženjenih u tom razdoblju. Uglavnom su to bili udovci koji su se ženili drugi i treći put, dok je žena bilo tek 220 ili 10,37% (Grafikon 10.). Iz navedenoga je razvidno kako su se žene udavale tri do pet godine ranije nego muškarci.

Grafikon 9. Prikaz godina u kojima su se vjenčavali u razdoblju od 1884. do 1913.

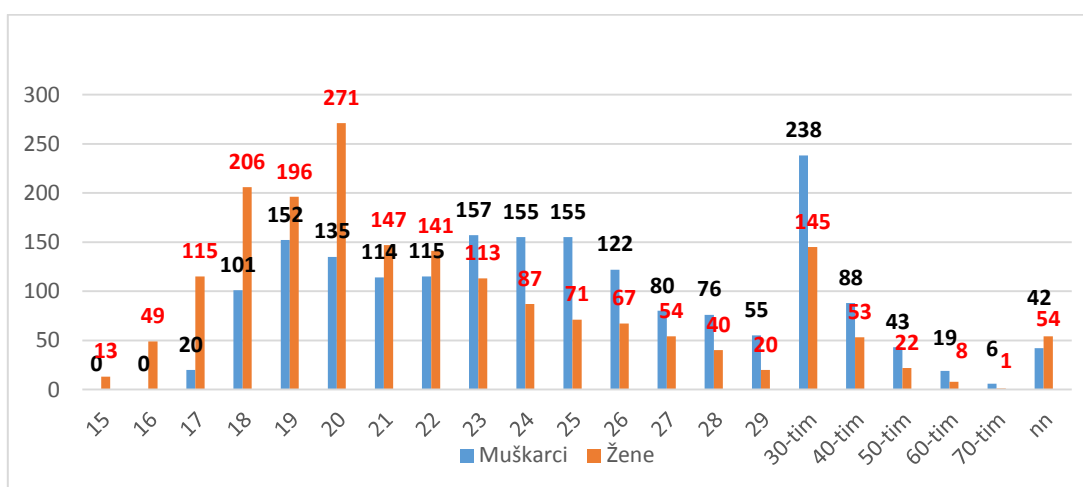
Grafikon 10. Prikaz najčešćih godina u kojim su sklapali brakove od 1884. do 1913.

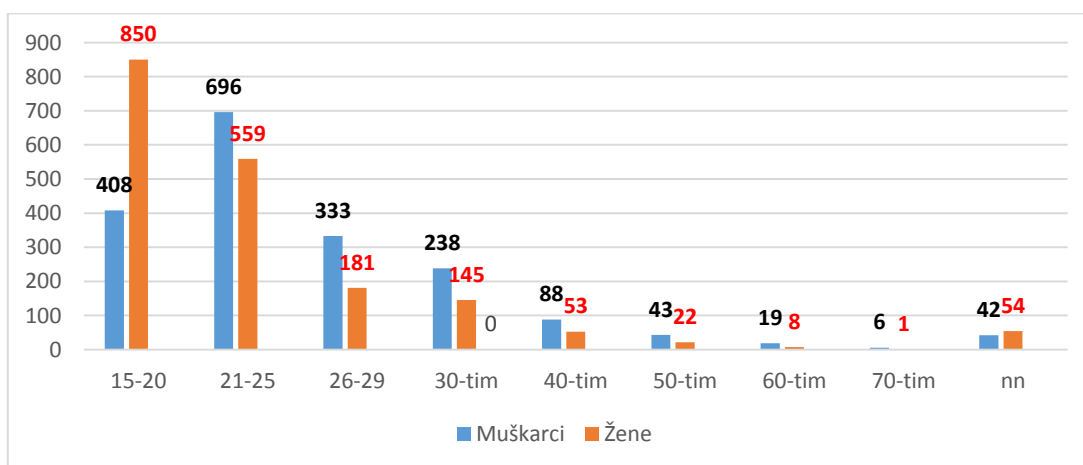
1.2. Drugo razdoblje

Drugo razdoblje obilježio je Prvi svjetski rat i svojevrsno odgađanje ženidbe zbog ratnih (ne)prilika. U razdoblju od 1914. do 1918. broj vjenčanih bio je sveden na minimum što se osjetno odrazilo i na odgodu udaje i ženidbe u prosjeku za tri do pet godina (Grafikon 11.). Žene su se udavale od 17. pa do 26. godine, a muškarci ženili između 18. i 28. godine. Pomak se dogodio u povećanju broja udanih žena od 23. do 27. godina gotovo za duplo u usporedbi s prvim razdobljem, dok je kod muškaraca ta razlika bila neznatna (Grafikon 12.).

Grafikon 11. Prikaz pojedinačnih godina u kojima su se vjenčavali u razdoblju od 1914. do 1939.

Grafikon 12. Prikaz najčešćih godina u kojim su sklapali brakove od 1914. do 1939.

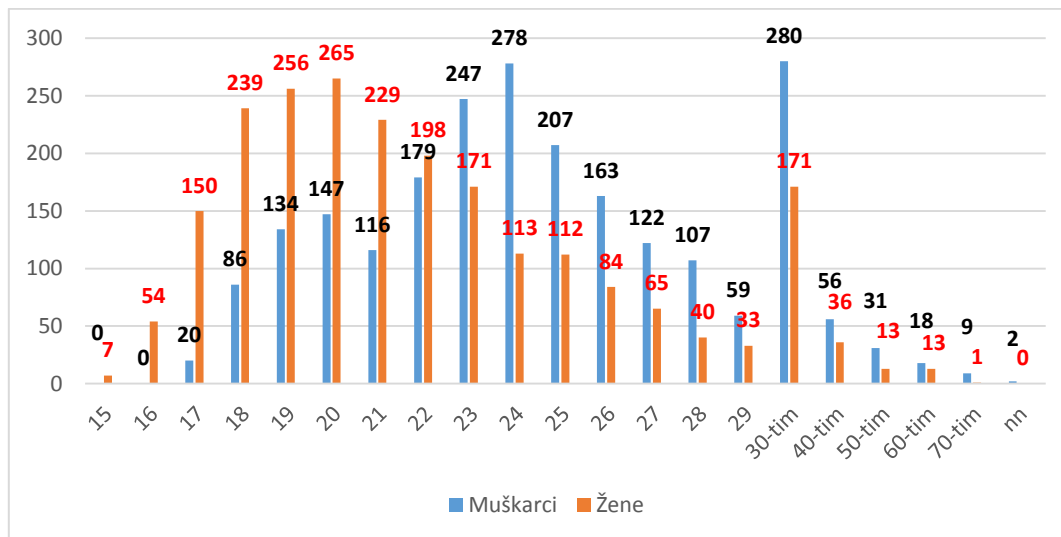

1.3. Treće razdoblje

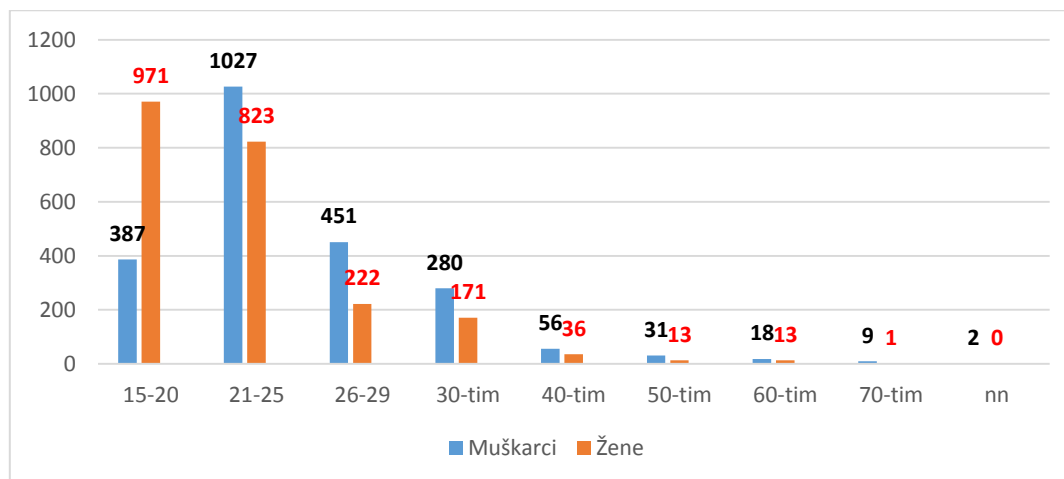
Treće razdoblje trajalo je od 1940. do 1969. godine. Njega je obilježio Drugi svjetski rat i teško poratno razdoblje. Unatoč društveno-povijesnim neprilikama broj sklopljenih

brakova nije se znatno smanjivao. Godine udaje i ženidbe povećane su za dvije. Žene su se udavale između 17. i 25., a muškarci ženili između 19. i 28. godine. Zamjetno je povećanje broja sklopljenih brakova u tridesetim godinama što upućuje na uočavanje sve većega utjecaja suvremenoga načina življenja i gradske sredine (Grafikon 13. i 14.).

Grafikon 13. Prikaz pojedinačnih godina u kojim su sklapali brakove od 1940. do 1969.

Grafikon 14. Prikaz najčešćih godina u kojima su sklapali brakove od 1940. do 1969.

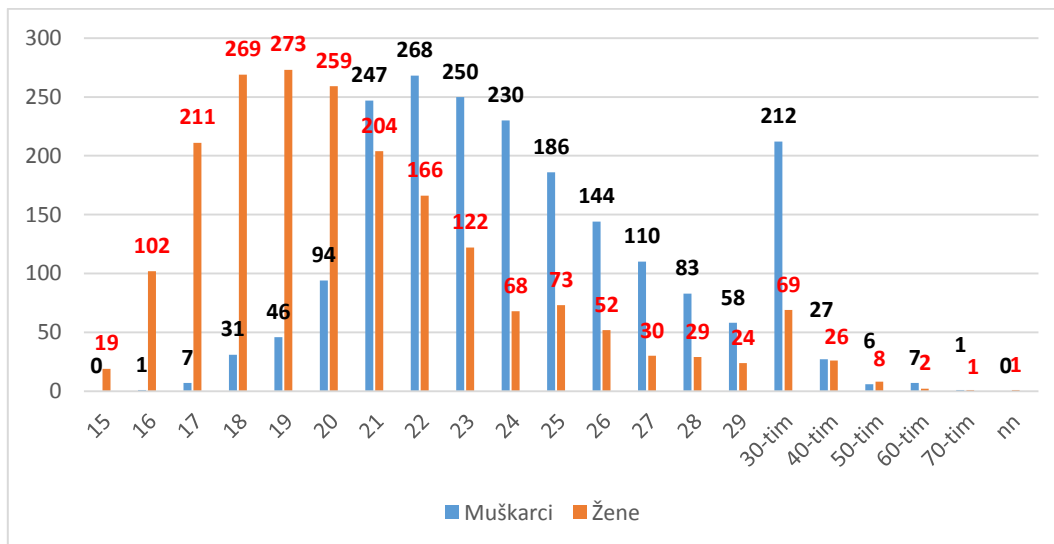

1.4. Četvrto razdoblje

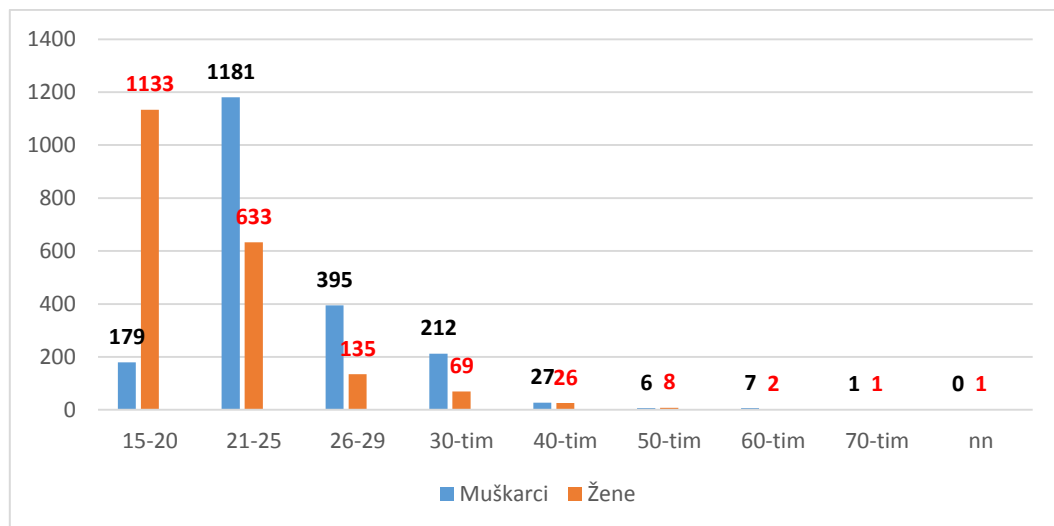
Četvrto razdoblje traje od 1970. do 1991. godine. Zanimljivo je po tome što u njemu nije bilo puno sklopljenih brakova u starijoj životnoj dobi. Djevojke su se relativno mlade udavale. Prema analiziranoj statistici u sedamdesetim i osamdesetim godinama dvadesetoga stoljeća udalo se više maloljetnih djevojaka, nego krajem 19. stoljeća. Iako je bilo očekivati da će se dobna granica udaje podići, ona je u ovom razdoblju bila najniža. Djevojke su se

najčešće udavale između 16. i 23. godine. U četvrtom razdoblju 16,53% djevojaka udalo se između 15. i 17. godine života. Dok je dobna granica udaje bila spuštena za dvije do tri godine, dobna granica ženidbe podignuta je za tri godine. Muškarci su se najčešće ženili između 21. i 27. godine (Grafikon 15. i 16.).

Grafikon 15. Prikaz pojedinačnih godina u kojim su sklapali brakove od 1970. do 1991.

Grafikon 16. Prikaz najčešćih godina u kojima su sklapali brakove od 1970. do 1991.

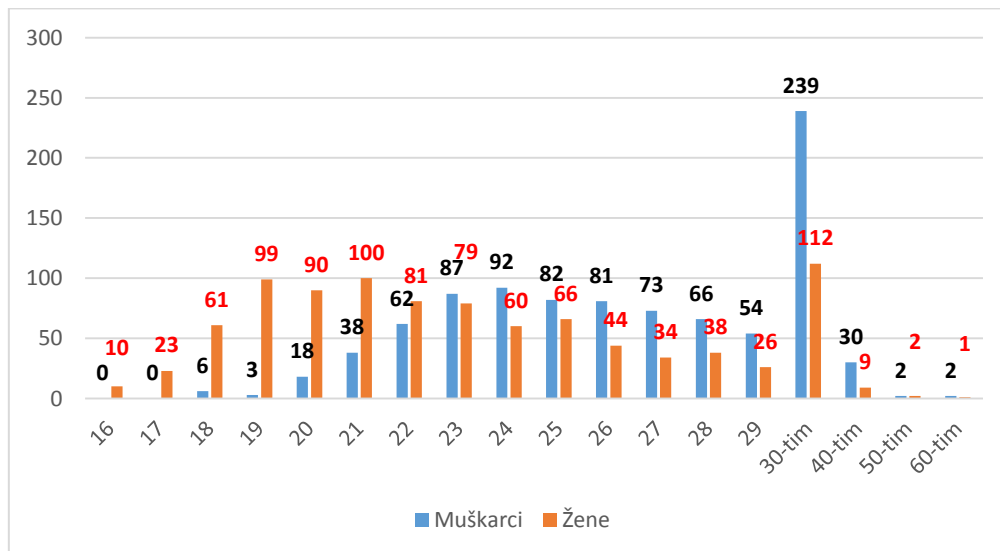
1.5. Peto razdoblje

Peto razdoblje traje od 1992. do 2004. godine. Premda traje samo trinaest godina vidljivo je kako se dobna granica postupno podizala. I mladići i djevojke sklapali su brakove u nešto starijoj životnoj dobi. Djevojke su se udavale između 18. i 25. godine, dok su se

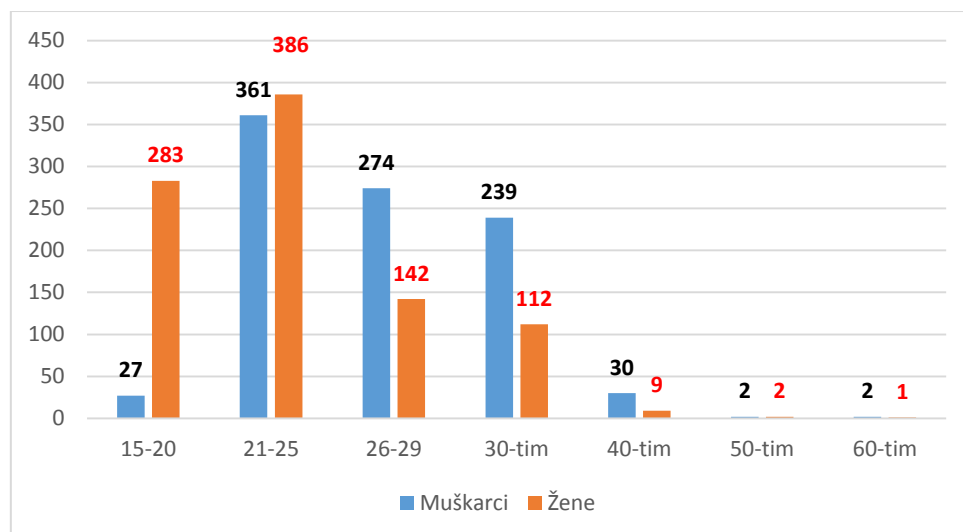

mladići ženili od 22. do 29. godine. U oba primjera bila je osjetna tendencija postupnoga pomicanja dobne granice prema tridesetim godinama (Grafikon 17. i 18.).

Grafikon 19. Prikaz pojedinačnih godina u kojim su sklapali brakove od 1992. do 2004.

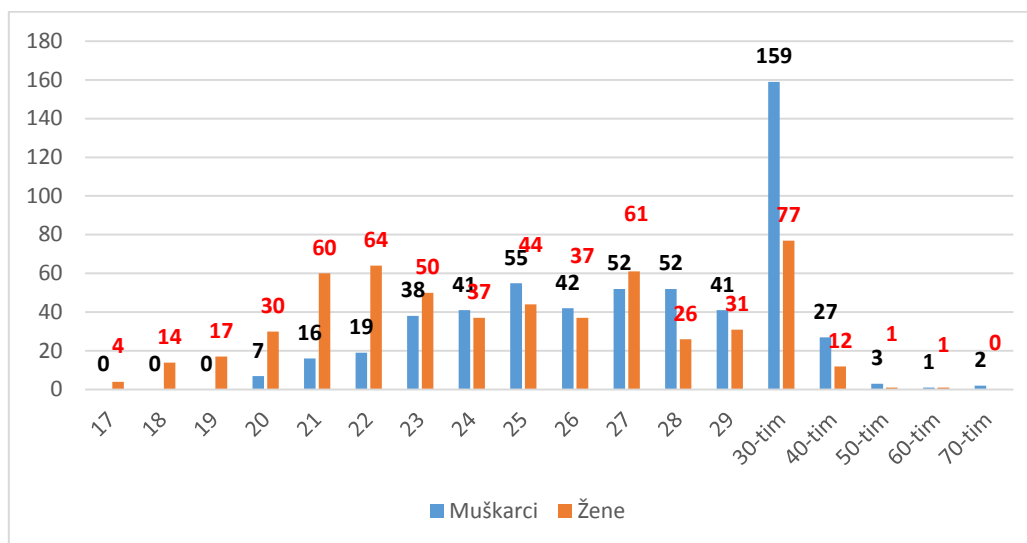
Grafikon 20. Prikaz najčešćih godina u kojima su sklapali brakove od 1992. do 2004.

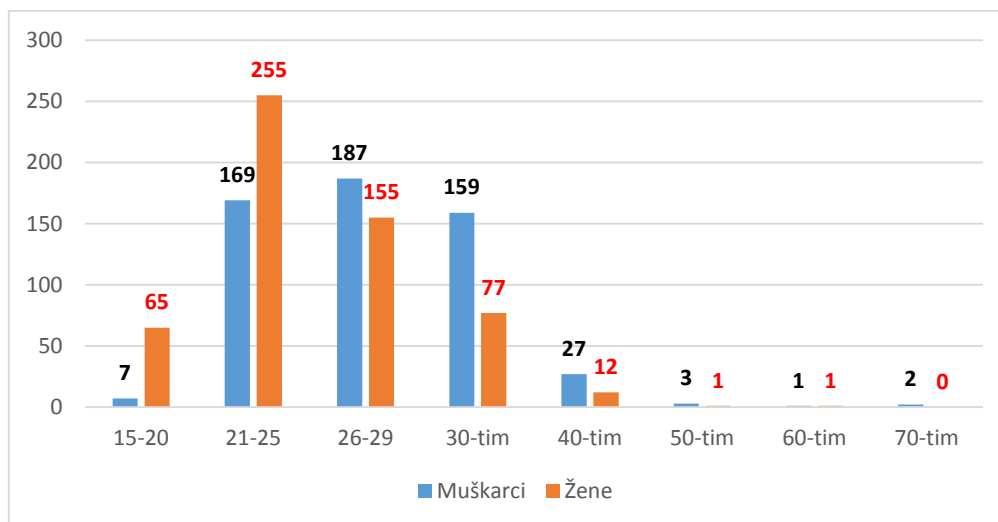
1.6. Šesto razdoblje

Posljednje razdoblje traje od početka 2005. do kraja 2014. godine. U njemu se dogodio znatan pomak u dobnoj granici. Djevojke su se tek iznimno udavale ispod 20. godine, a sve više krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina. Slično je i s mladićima. Oni su se ženili od 23. godine pa na dalje s tim da je procentualno bio najveći broj onih koji su se oženili u tridesetim godinama (Grafikon 21. i 22.).

Grafikon 21. Prikaz pojedinačnih godina u kojim su sklapali brakove od 2005. do 2014.

Grafikon 22. Prikaz najčešćih godina u kojima su sklapali brakove od 2005. do 2014.

1.7. Zaključak

Statistička analiza dobi sklapanja braka u župi Tolisa pokazala je svojevrzne promjene kroz šest povijesnih razdoblja. U svim razdobljima krivulja je pokazivala povećanje najniže dobne granice udaje i ženidbe. Za udaju najniža dobna granica u prva tri razdoblja bila je navršena sedamnaesta godina, a gornja je varirala od 22. do 26. Vidne promjene dogodile su se početkom drugoga razdoblja i svojevrsnom odgodom sklapanja braka koja se odrazila na prosječnu životnu dob u kojoj su se žene udavale povećavši prosjek za dvije do četiri godine. U četvrtom razdoblju dogodio se neočekivani pad, a djevojke su se udavale od 16. do 23. godine. Peto i šesto razdoblje donijeli su povećanje obiju razina za dvije do pet godina s

tendencijom rasta za gornje granice prema tridesetim godinama. S druge strane kod muškaraca bila je trajna tendencija porasta najniže životne dobi za najmanje dvije godine.

Svojevrsna odstupanja bila su značajnije izražena u ratnim i poratnim godinama kad se osjetno povećavala dob udaje više nego ženidbe. Od trećega razdoblja vidno se smanjio broj sklopljenih brakova iznad četrdesetih godina života što je bio jasan pokazatelj smanjenja udjela ponovno sklopljenih brakova od kraja pedesetih godina pa na dalje.

2. Razlika u godinama između bračnih partnera

Na osnovu podataka prikupljeni analizom knjiga matica vjenčanih i knjiga zaruka župe Tolisa ustanovio sam da je među pojedinim bračnim parovima postojala određena razlika u godinama. Najmlađa mladenka udala se s nepunih 14 godina, a najstarija je imala 74. Najmlađi mladoženja imao je 16 godina, a najstariji 84. Ovisno o paru mladoženje su bile starije od 1 do 48 godina, a mladenke od 1 do 25 godina. Većinom je razlika manja, a u prosjeku su mladenke bile mlađe 3,7 godina (Tablica 18.).

Tablica 18. Broj sklopljenih brakova prema povijesnim razdobljima i smjeru razlika u dobi mladenaca (N = 9651).⁵⁷

Razdoblje	Smjer razlike u dobi mladenaca						Ukupno	
	Mladoženja stariji od mladenke		Mladenke starije od mladoženje		Mladoženje i mladenke iste dobi			
1884. – 1913.	1733	82,7%	209	10%	153	7,3%	2095	100%
1914. – 1939.	1279	70,7%	334	18,5%	195	10,8%	1808	100%
1940. – 1969.	1641	72,9%	423	18,8%	187	8,3%	2251	100%
1970. – 1991.	1704	84,9%	188	9,4%	115	5,7%	2007	100%
1992. – 2004.	778	83,2%	90	9,6%	67	7,2%	935	100%
2005. – 2014.	425	76,6%	91	16,4%	39	4%	555	100%
Ukupno	7560	78,3%	1335	13,8%	756	7,8%	9651	100%

Na osnovu Tablice 18. možemo zaključiti da je postotak mladenki starijih od mladoženja bio u prosjeku 13,8%, ali je različit po povijesnim razdobljima. Niži je u tri razdoblja (između 9,4% i 10,0%), a viši je u preostala tri razdoblja (između 16,4% i 18,8%).

⁵⁷Podatak o dobi za 64 mladoženje i za 84 mladenke nije bio poznat pa zbroj nije 9752.

Dakle, ne postoji tendencija smanjenja ili povećanja takvih brakova sa starijim mladenkama, već se radi o dubljim razlozima koji su do toga doveli, primjerice brakovi s udovicama. U dva primjera su udovci bili stariji od udovica četrdeset i više godina (KN 1889/1; 1898/11), dvanaest je primjera gdje su udovci bili stariji dvadesetak (ibid.: 1918/120; 1920/7; 1922/24. 25. 45; 1928/1; 1945/22; 1946/90; 1951/28; 1952/1; 1953/30; 1957/24), a dva petnaestak godina (ibid.: 1952/23; 1961/41). Najčešće razlika i nije bila tako velika. U knjigama navještaja zabilježen je jedan primjer u kojem je udovac iz Županje bio stariji od djevojke iz Tolise pedeset i jednu godinu (ibid.: 1942/31), dok su drugi bili stariji četrdesetak (ibid.: 1914/7; 1941/35), tridesetak (ibid. 1889/77; 1899/11; 1952/38; 1955/38), dvadesetak i desetak godina. Kolika je bila stvarna razlika u godinama između bračnih partnera, vidljivo je iz Tablice 19.

Tablica 19. Razlika u godinama između bračnih partnera (N=9651).

Razlika u godinama	Isto godište	do 5	do 10	do 15	do 20	do 25	Iznad 30	Svega
Ukupno	756	6054	2197	431	144	51	18	9651
Postotak	7,83%	62,72%	22,76%	4,46%	1,49%	0,52%	0,18%	100%

Iz Tablice 19. može se vidjeti da je najčešća razlika među bračnim partnerima bila do pet godina i to 62,72 %, dok je 29,48% iznad pet godina. Preko petnaest godina razlike imali su brakovi koji su sklopljeni prije 1950-tih, jer je u tome razdoblju bio povećan broj sklopljenih brakova između udovaca i udovica.

Kako bih utvrdio postoji li povezanost između razlika u godinama mladoženje i mladenke i njihovoga prethodnoga bračnoga stanja formirao sam Tablicu 20. s tim dvjema varijablama.

Tablica 20. Broj sklopljenih brakova prema visini razlike u godinama između mladoženje i mladenke (u 7 grupa) i prema njihovom prethodnom bračnom stanju (N = 9648).⁵⁸

Razlika u godinama	Prethodno bračno stanje mladenaca				Ukupno
	neoženjen i neudata	neoženjen i udovica	udovac i neudata	udovac i udovica	

⁵⁸ Napomena: U Tablici 20. nedostaju podaci za 104 braka zato što za njih nije bila poznata dob mladenaca.

Mladenka starija 11 i više godina	12	22	-	7	41
Mladenka starija od 6 do 10 godina	122	28	6	14	170
Mladenka starija od 1 do 5 godina	1018	55	14	37	1124
Oboje su iste dobi	709	14	13	20	756
Mladoženja stariji od 1 do 5 godina	4602	67	80	143	4892
Mladoženja stariji za od 6 do 10 godina	1773	18	123	107	2021
Mladoženja stariji 11 i više godina	332	12	170	130	644
Ukupno	8568	216	406	458	9648

Na osnovu kontingencijske Tablice 20. može se zaključiti da postoji statistički značajna povezanost između prethodnoga bračnoga stanja i dobne razlike mladenaca. Od ukupnoga broja sklopljenih brakova između neoženjenoga mladoženje i neudate mladenke bilo je 1,6% brakova u kojima je mladenka te 24,6% brakova u kojima je mladoženja bio za 6 i više godina stariji. Pored toga od ukupnog broja brakova između neoženjenoga mladoženje i mladenke udovice bilo je 23,1% brakova u kojima je mladenka i 13,9% brakova u kojima je mladoženja bio stariji za 6 i više godina. U brakovima između mladoženje udovca i neudate mladenke bilo je 1,5% onih u kojima je mladenka i 72,2% brakova u kojima je mladoženja bio stariji za 6 i više godina. Od ukupnog broja sklopljenih brakova između udovca i udovice bilo je 4,6% brakova u kojima je udovica bila za 6 i više godina starija i 51,7% brakova u kojima je udovac bio stariji za 6 i više godina. Iz navedenih postotaka može se zaključiti da je među brakovima kod kojih je jedan od mladenaca prethodno bio udovac/udovica (očekivano) bio veći udio starijeg partnera koji je u brak ulazio drugi ili treći put zbog smrti prethodnoga bračnoga druga (primjer s 23,1% i 72,2%).

3. Statistička analiza prethodnoga bračnoga stanja mladenaca

U župi Tolisa uobičajeni su bili brakovi između djevojke i mladića koji su bili slobodnog bračnoga stanja prije stupanja u brak. U takvoj kombinaciji vjenčano je 90,9% mladoženja i 92,8% mladenki. Međutim, bilo je i onih koji su se ženili i udavali kao udovci i udovice. Prethodno bračno stanje mladenki i mladoženja pregledno je prezentirano u Tablici 21.

Tablica 21. Broj sklopljenih brakova prema prethodnom bračnom stanju mladoženje odnosno mladenke (N = 9748).⁵⁹

Prethodno bračno stanje	Broj mladoženja	Broj mladenki	% mladoženja	% mladenki
neoženjen/neudata	8861	9049	90,9%	92,8%
udovac/udovica	887	699	9,1%	7,2%
Ukupno	9748	9748	100%	100%

Iz Tablice 21. uočljivo je kako je udio udovaca bio nešto veći od udjela udovica (9,1 > 7,2) kod svih sklopljenih brakova u čitavom promatranom razdoblju. Različitost prethodnoga bračnog stanja mladenaca uočljiva je iz apsolutnih i relativnih frekvencija koje su navedene u Tablici 22.

Tablica 22. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa prema različitosti prethodnog bračnog stanja mladenaca (N = 9748).⁶⁰

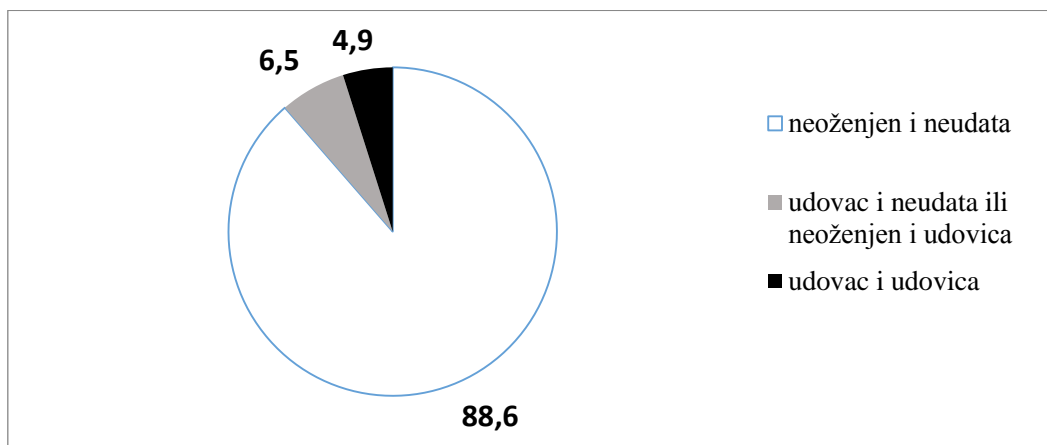
Kombinacija prethodnog bračnog stanja	Broj brakova	% brakova
neoženjen i neudata	8636	88,6%
neoženjen i udovica	225	2,3%
udovac i neudata	413	4,2%
udovac i udovica	474	4,9%
Ukupno	9748	100%

Iz Tablice 22. vidljivo je da su u 88,6% brakova mladenci bili prethodno izvan braka, da je u 6,5% brakova jedan od mladenaca bio udovac ili udovica te da su u 4,9% brakova oboje mladenaca prethodno bili udovci (Grafikon 23.). Drugim riječima, svaki sedamnaesti brak je sklopljen između partnera od kojih je jedan prethodno bio udovac odnosno udovica, a svaki dvadeseti brak je sklopljen između udovca i udovice. Kako se kretao postotak tih triju podskupina mladenaca po povijesnim razdobljima, prikazano je u Tablici 23.

⁵⁹ Za četiri braka nije bio poznat podatak o prethodnom bračnom statusu.

⁶⁰ Ibid.

Grafikon 23. Prethodno bračno stanje mladenaca kod brakova sklopljenih u razdoblju od 1884. do 2014. godine (N = 9752) – u postocima.

Tablica 23. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa po povijesnim razdobljima i prema prethodnom bračnom stanju mladenaca (N = 9752) – u postocima.

Razdoblje	Prethodno bračno stanje mladenaca				Ukupno
	neoženjen i neudata	neoženjen i udovica	udovac i neudata	udovac i udovica	
1884. – 1913.	77,1%	3,7%	8,3%	10,9%	100%
1914. – 1939.	79,8%	4,5%	6,7%	9 %	100%
1940. – 1969.	90,6%	2,3%	4,1%	3%	100%
1970. – 1991.	98,6%	0,3%	0,9%	0,2%	100%
1992. – 2004.	99,7%	0,2%	-	0,1%	100%
2005. – 2014.	99,6%	-	0,2%	0,2%	100%
Ukupno	88,6%	4,2%	2,3%	4,9%	100%

Na osnovu postotaka u Tablici 23. može se zaključiti kako je udio brakova između neoženjenoga mladoženje i neudane mladenke bio u porastu kroz čitavo promatrano razdoblje. On je porastao sa 77,1% iz vremena prije Prvoga svjetskoga rata na 99,6% u posljednjem razdoblju. Pored toga udio brakova u kojima je jedan od bračnih partnera bio udovac opada kroz isto promatrano razdoblje jer je s 12% u prvom razdoblju pao na 0,2% u posljednjem razdoblju. Udio brakova gdje su oboje mladenaca bili prethodno udovci također je bio u stalnom padu s 10,9% na svega 0,2%.

Glavnina brakova u kombinacijama s udovcem i udovicom sklopljena je do sredine pedesetih godina. U razdoblju od 1884. do 1959. godine sklopljeno je 5426 brakova, a od toga je 1057 (19,48%) u nekoj od kombinacija s udovcem i udovicom. Od toga su 194 braka bila između mladića i udovice (3,57%), 356 parova udovac i djevojka (6,56%) te 527 parova

udovac i udovica (9,34%). U drugoj polovici pedesetih godina dvadesetoga stoljeća broj sklopljenih brakova između udovaca i udovica znatno se smanjio. U narednom razdoblju od 1960. do 2014. godine sklopljeno je 4326 brakova, od toga je bilo samo 72 (1,66%) u kombinaciji s udovcem i udovicom i to 17 između mladića i udovice (0,39%), 35 brakova između udovca i djevojka (0,8%) i 20 brakova između udovca i udovice (0,46%).

4. Kada su se ženili i udavale drugi, treći, četvrti pa i peti put

Analizirajući knjige *Ženidbenih navještaja* uočio sam kako su se pojedini udovci i udovice nakon smrti prvoga, drugoga, trećega i četvrtoga bračnog partnera ponovno crkveno vjenčavali. Brojni su razlozi koji su pojedince motivirali na ponovnu ženidbu, a u jednom razgovoru sedamdesetogodišnji gospodin naveo je neke od njih:

E dite sinko, ne moreš ti to sad razumit. U naše vrime bilo je važno da čojek ne bude sam. Ako si se jednom oženio pa ti žena umre odma si gledao nakon ženina sprovoda da nađeš sebi nješta. Ako je čojek bio mlađi udovac, onda je sebi tražio neku curu. Mlađa je slađa i bolja, a ako nije mogo naći tako gledao je udovice po selima. Važno je bilo da čojek ima svoju ženu da ne mora grišit po selu zaganjajući raspuštene cure i udovice. Uz to ako su mu još ostala mala djeca iz prošloga braka ili braka prije, e onda je valjalo čim prođe vrime žalosti da sebi nađe kakvu koja će doći na tuđu djecu. Tu ti je onda bilo opet zanimljivo ako žena dovede svoju djecu pa ako se još onda udavala više puta onda bude čitava pometnja. Ne zna se više koje su čija djeca, a puna kuća (kazivao I. O., rujan 2011.).

Ovom u prilog idu i konkretni primjeri u knjigama navještaja u kojima su se pojedinci zaručivali i nekoliko puta. Pojedinim udovcima bile su to četvrte zaruke, a udovicama druge (KN 1884/63; 1898/11; 1914/14a); udovcu druge, a udovici četvrte zaruke (ibid.: 1886/14; 1895/9); oboma su to bile treće zaruke (ibid.: 1898/9; 1920/7; 1936/80); udovcu treće, a udovici druge (ibid.: 1885/5; 1886/2; 1918/134; 1938/1); udovcu druge, a udovici treće (ibid.: 1898/6; 1919/149; 1937/11). Bilo je i onih primjera kad su se djevojke udavale za udovce: udovcu četvrte, a djevojci prve zaruke (ibid.: 1903/10); udovcu treće, a djevojci prve zaruke (ibid.: 1900/22. 27; 1914/7) te udovici treće, a mladiću prve zaruke (ibid.: 1890/19; 1895/1; 1919/157). Pored ovih parova najzanimljiviji je bio udovac (40) iz Kostrča koji se 1920. godine ženio s djevojka (23). Njemu su ovo bile pete, a njoj prve zaruke. Udovac se ženio svaki put iz drugoga sela u toliškoj župi. Prva žena mu je bila Luca iz Donje Mahale, druga Kaja iz Tolise, treća Ruža iz Ugljare, četvrta Mara iz Matića, a peta

Kostrčanka Ruža. Tako je udovac Mika u svojim dvadesetak godina braka imao pet žena iz pet različitih sela toliške župe (ibid.: 1920/27).

Iz navedenoga je vidljivo kako su višestruke ženidbe i udaje uglavnom bile od kraja devetnaestoga stoljeća do početka Drugoga svjetskoga rata. Prema uvidu u matice umrlih župe Tolisa glavni razlog tomu su velika smrtnost žena u porodu ili neposredno nakon poroda, epidemije i loši životni uvjeti. Nakon Prvoga svjetskoga rata bio je povećan broj udaje ratnih udovica što se nije ponovilo nakon Drugoga svjetskoga rata. Razlog naglog prestanka pojedini kazivači su pronašli u velikom broju udovica koje su ostale nakon odlaska muževa na Križni put u svibnju 1945. godine. Prema kazivanjima mnoge su se „nadale povratku muževa“ i kao takve živjele su kao udovice sve do smrti. Drugi su kazivali kako je razlog tomu „poboljšanje životnih uvjeta“ na selu i „manja smrtnost žena prilikom poroda“, dok su treći govorili o smanjenju potrebe za „novom radnom snagom“ i promjeni u „načinu privređivanja novca“ (kazivali Đ.B., M. B., E. B. i R. B., rujan 2011.).

5. Zaključak

U etnološkoj literaturi mnoštvo je kvalitativnih istraživanja koja govore o godinama u kojima su sklapani brakovi ili u kojima su se trebali mladići i djevojke vjenčavati krajem devetnaestoga i u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća. Zaključci etnologa navode za djevojke 16 odnosno 18 godinu za mladiće. Analiza podataka iz knjiga matica vjenčanih župe Tolisa kroz promatrano razdoblje pokazala je kako se trend postupno mijenjao, ali da je u pojedinim razdobljima bilo i nepredvidivih odstupanja. Tako je u razdoblju od kraja devetnaestoga stoljeća do sredine pedesetih godina bio znatan udio sklopljenih brakova u nekoj od kombinacija s udovcem i udovicom. U prosjeku on je bio i preko 20% ukupnog broja sklopljenih brakova u jednoj godini. Samim time pomicala se dobna granica u kojoj su, uglavnom udovci, ponovno sklapali brakove. Od sredine pedesetih vjenčanja udovaca i udovica postala su iznimka, a kao razlog tomu kazivači su navodili poboljšanje životnih uvjeta, manja smrtnost žena u porodu ili neposredno nakon rođenja djeteta i izostanak povećanoga broja udaje „ratnih udovica“ nakon odlaska muževa na Križni put.

Što se tiče godina u kojima su muškarci i žene sklapali brakove, može se zaključiti kako se kroz sva razdoblja postupno povećavala dobna granica. Za muškarce ona je bila određena primanjem u vojnu službu i s navršenom 18. godinom života, a kod žena navršenom 16. godinom života. U pojedinim godinama vjenčanja su bila odgađana zbog nepovoljnih životnih prilika, elementarnih nepogoda i ratnim neprilikama, a samim tim su mladenci u

prosijeku bili stariji za nekoliko godina jer se dogodila odgoda sklapanja braka koja je bila najočitije izražena u drugom razdoblju od 1914. do 1939. godine.

Na godine u kojima su sklapali brakove utjecale su i promjene životnih prilika, postupno napuštanje isključivoga življenje od poljoprivredne proizvodnje, povećano zapošljavanje u državnim poduzećima, migracije mladih u inozemstvo, veće osamostaljivanje djevojaka i mladića, mogućnost osnivanja vlastitoga kućanstva te produženje školovanja. Najprije je bio prelazak s obveznoga četverogodišnjega na osmogodišnje krajem šezdesetih, potom sve veći trend upisivanja srednjih strukovnih škola sedamdesetih i osamdesetih, a posljednjih dvadesetak godina studija. Pored toga bilo je očekivati da su se djevojke udavale nešto mlađe krajem devetnaestoga i u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća. Međutim, podaci iz matica vjenčanih demantirali su pretpostavke. Naime, sedamdesetih i osamdesetih godina udalo se znatno više maloljetnih djevojaka, nego u svim prethodnim razdobljima (vidi Grafikon 15. i 16.). Kao razlog tomu kazivači su navodili da je bio „takav trend“, da su „mnoge djevojke bježale iz škole“ i udavale se ne završivši srednju školu. U posljednja dva desetljeća vidljivo je pomicanje dobne granice udaje i ženidbe krajem dvadesetih do sredine tridesetih godina, a razlog tomu može se iščitavati u sve većem utjecaju globalizacije i suvremenih svjetskih zbivanja na izdvojenu seosku sredinu.

V. Analiza udjela došljaka u ukupnom broju sklopljenih brakova u župi Tolisa od 1884. do 2014. godine

Prije svega zanimalo me tko su bili došljaci koji su dolazili u toliški kraj, što su bili po zanimanju i kada su se počeli pojavljivati. Na osnovu analize matica vjenčanih ustanovio sam kako su jedni dolazili kao predstavnici državne uprave, vlasti i pojedinih institucija. Drugi su pak dolazili kao trgovci, poslovni putnici i studenti koji su prolazili kroz toliški kraj ili su se upoznawali s imućnijim djevojkama i mladićima negdje drugo. Treći su se nastanjivali privremeno ili trajno u ovome kraju nošeni ratovima, migracijama ljudi iz južnih krajeva prema sjeveru i pronalaskom boljega mjesta za življenje. S godinama i desetljećima mijenjali su se poslovi i razlozi zbog kojih su dolazili, a došljaka je bilo sve više osobito u zadnjim desetljećima. Uz pomoć deskriptivne statističke analize podrijetlo mladenaca, njihovo zanimanje i vjeroispovijest bit će analizirana uz pomoć tablica i grafikona.

1. Došljaci u toliškome kraju – što su bili po zanimanju

U maticama vjenčanih župe Tolisa došljake je bilo lako prepoznati jer su im u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća uz osobne podatke dopisivali zanimanje, službu ili titulu koju su imali oni ili njihovi roditelji. Među njima bilo je državnih službenika i to: *financa* (MV I 1887/34/85); *činovnika ratarstva* (MV II 1897/26/8); *učitelja* (ibid.: 1898/34/17b); *drumara* (ibid.: 1900/56/37); *upravitelja pošte* (ibid.: 1915/188/2); *primalja* (ibid.: 1905/110/33; MV III 1920/36/36); *cipelara* (ibid.: 1919/35/174b); *učiteljica* (ibid.: 1929/115/43); *činovnika* (ibid.: 1929/115/43; MV IV 1942/15/6); *službenica* (MV VIII 1992/161/4); *stenografkinja* (ibid.: 1992/56/37); *umirovljeni oružnika* (MV II 1905/110/33; MV III 1920/39/36); *književnika* (MV VIII 1992/161/4); *strojovođa* (ibid.: 1992/162/8) i *vojnika* (MV IX 1996/30/51). Bilo je i raznih vrsta zanatlija: *lađara* (MV I 1891/73/19); *kovača* (ibid.: 1894/3/7b); *stolara* (MV II 1897/30/30); *mlinara* (ibid.: 1898/31/1); *služavki* (ibid.: 1900/56/37); *krojača* (ibid.: 1913/177/8) i *trgovaca* (MV I 1886/20/7; MV II 1900/63/84). Bilo je i onih koji su u toliški kraj dolazili iz gradskih sredina pa im je uz osobne podatke stajalo da su: *gospoda* (MV I 1886/22/17), *varošani* (MV II 1913/180/24) ili *građani* (MV IV 1941/14/65). Pojedinci nisu imali vlastito zanimanje, ali su bili „poznati i priznati“ jer su bili sinovi i kćeri: *gospodara* (MV I 1888/41/37b); *kovača* (ibid.: 1888/41/38; MV II 1915/188/2); *gostioničara* (ibid.: 1897/26/8); *trgovaca* (ibid.: 1897/28/17; 1898/34/17b; 1913/180/25; 1917/197/16; MV IV 1941/14/65); *naddrumara* (MV II 1897/28/17) i *mlinara* (ibid.: 1898/31/1).

Za razliku od došljaka kod najvećega broja domaćih parova, od osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća do sredine šezdesetih, bila je dopisana jedna od sinonimnih kombinacija: *seljak* i *seljanka*, *poljodjelac* i *poljodjelka*, *ratar* i *ratarica*, *težak* i *težakinja* ili *nadničar* i *nadničarka*. To je bilo samorazumljivo jer su ove kombinacije ocrtavale društvenu stvarnost i seosku sredinu iz koje su sami dolazili. Od sredine šezdesetih godina u strukturirane rubrike matica vjenčanih mladencima su uz osobne podatke dopisivali zanimanje. Žene su umjesto *seljanki* i *težakinja* postale *domaćice* i *radnice*, a muškarci umjesto *nadničara*, *seljaka* i *težaka* postali su *radnici* uz navedena zanimanja: *zidar*, *stolar*, *kolar*, *tapetar*, *automehaničar*, *električar* i slično. S druge strane okolna sela, kao i obližnji gradić Orašje, imali su ljude i drugih staleža. Tako su u maticama vjenčanih upisana domaća *gospoda*, *učitelji*, *učiteljice* i *trgovci* katolici, ali i drugih vjeroispovijesti Židovi, *Ršćani* i *Muhamedanci*, koji su imali svoje trgovine po selima ili u Orašju, a bili su svjedoci na crkvenom vjenčanju. Uz njih se spominju: *privatnici*, *privatnice*, *krčmari*, razni lokalni

obrotnici i zanatlije: *mlinari, kožušari, krojači, kovači, cipelari, užari, opančari, stolari, mesari* i ostali koji su se svojevremeno po staležu prepoznavali u svome mjestu i okolici.

2. Porijeklo došljaka

Što je pokretalo ljude iz drugih krajeva da dođu sklopiti brak u toliški kraj možemo tek naslutiti prema popisu podataka iz knjiga matica vjenčanih i analize godina u kojima su dolazili. Jedni su dolazili zbog posla, drugi zbog trgovine i dobre zarade, treći kao izbjeglice i prognanici u raznim ratovima, četvrti kao sudionici raznih vrsta migracija, peti su dolazili zbog ljubavi i ženidbe ili udaje. Ipak, iz analize navedenih podataka može se zaključiti kako su došljaci u toliškome kraju najprije bili pojedinci koji su zbog državnih ili privatnih poslova dolazili u ovaj kraj. Do toga zaključka došao sam na osnovu njihovih zanimanja i poslova koji su obavljali jer u usporedbi s domaćim, koji su uglavnom bili težaci i ratari, jasno se isticao njihov status. Svojim podrijetlom bili su iz raznih mjesta, regija i država. Neki su u potrazi za svojim bračnim partnerom dolazili iz: Slavonije (MV I 1887/27/3; 1887/29/15); Banata (MV II 1913/180/24); Bačke (MV III 1917/2/34; 1919/26/102b; MV V 1957/13/2); Mađarske (MV II 1897/30/30; 1913/177/8; MV III 1917/2/34); Austrije (MV I 1887/34/57; MV VII 1976/58/51; MV VIII 1988/97/100; 1993/176/32; MV IX 1997/47/70); Slovenije (MV II 1889/31/1; MV IX 1999/71/18); Italije (MV VI 1970/242/61; MV IX 1999/87/73); Švicarske (ibid.: 1997/43/46; MV X 2004/54/38; MV XI 2011/32/1; 2012/44/4; 2013/61/27; 2014/75/37); Njemačke (MV IX 1997/35/6; 1998/37/29; 1997/40/34; 1997/45/56; 1997/46/62; 1997/47/67); Češke (MV II 1897/26/8; 1917/196/10b; 1917/197/13. 16; MV VIII 1993/176/32); Poljske (MV II 1913/176/4b; MV IX 1995/2/6; MV X 2007/96/33); Moldavije (MV I 1886/20/7; MV X 2006/86/54); Rusije (MV V 1950/5/22); Ukrajine (MV IX 1997/54/100; MV X 2005/62/8; MV XI 2013/57/8); Nizozemske (MV IX 1998/60/28); Irske (MV X 2004/59/62); Velike Britanije (ibid.: 2007/98/42); Kube (ibid.: 2007/95/26); Kanade (MV XI 2010/27/35; 2013/62/35); Dominikanske Republike (ibid.: 2013/63/29); te negdašnje Ugarske (MV II 1913/177/8; 1915/188/2), Galicije (MV III 1917/2/33b), Vlaške (MV I 1888/41/37b) i Moravske (MV III 1920/39/36). Koliki je bio njihov udio, prezentirano je u Tablici 24. (za mladoženje kao i za mladenke), kako u apsolutnom, tako i u relativnom izrazu.

Tablica 24. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa između 1884. i 2014. godine u kojima je jedan bračni partner stranac – u apsolutnim brojevima i u postocima.

Država porijekla	Broj brakova		% brakova	
	mladoženje	mladenke	mladoženje	mladenke
Bosna i Hercegovina	389	260	46%	55,2%
Hrvatska	401	162	47,4%	34,3%
Srbija, Slovenija, Kosovo	21	20	2,5%	4,2%
Druge države	35	30	4,1%	6,3%
Ukupno	846	472	100%	100%

Na osnovu Tablice 24. može se zaključiti da je udio mladoženja iz drugih mjesta Bosne i Hercegovine manji nego što je to kod mladenki ($46,0 < 55,2$). Također treba navesti da od svih susjednih država Bosne i Hercegovine najviše je mladoženja iz susjedne Hrvatske, znatno više nego iz Srbije i Crne Gore. Prema mjestima porijekla mladoženja i mladenki koji su bili stranci u župi Tolisa najčešće su bili iz raznih mjesta u Bosni i Hercegovini. Od 160 mjesta najveći broj (od 9 do 25 slučajeva) bili su iz mjesta u okolici Brčkog (Bijele, Dubrava, Štrepaca, Gornjeg Zovika), Gradačca (Donja Tramošnica, Gornja Tramošnica) i Bosanskog Šamca (Donji Hasić, Gornji Hasić, Novo Selo, Odmuť, Tišina). Drugu skupinu čine mladoženje i mladenke koje dolaze iz 95 mjesta u Hrvatskoj. Najzastupljenija mjesta su iz susjedne Slavonije (s 9 do 25 slučajeva) i to iz: Bošnjaka, Gradišta, Otoka, Retkovaca, Štitara, Vinkovaca, Županje te iz Zagreba.

3. Statistička analiza podrijetla mladenaca

Uz pomoć deskriptivne statističke analize proučavao sam podrijetlo mladenaca koje sam podijelio u četiri kategorije. U prvu skupinu svrstani su mladenci koji su bili porijeklom iz župe Tolisa. Drugu skupinu čine parovi u kojima je jedno od mladenaca iz susjednih okolnih župa Vidovice, Kopanice, Domaljevac ili Oštra Luka – Bok. Treću skupinu čine takozvani domaći *auslenderi* u kojoj su mladoženja i/ili mladenka rođeni u inozemstvu, a roditelji su rodom iz toliške župe. Četvrtu skupinu čine došljaci, tj. mladoženja, odnosno mladenka bili su porijeklom iz drugih udaljenijih mjesta Bosne i Hercegovine ili su porijeklom izvan Bosne i Hercegovine. U kombiniranoj Tablici 25. prikazano je porijeklo mladoženje i porijeklo mladenke svrstano u navedene četiri kategorije.

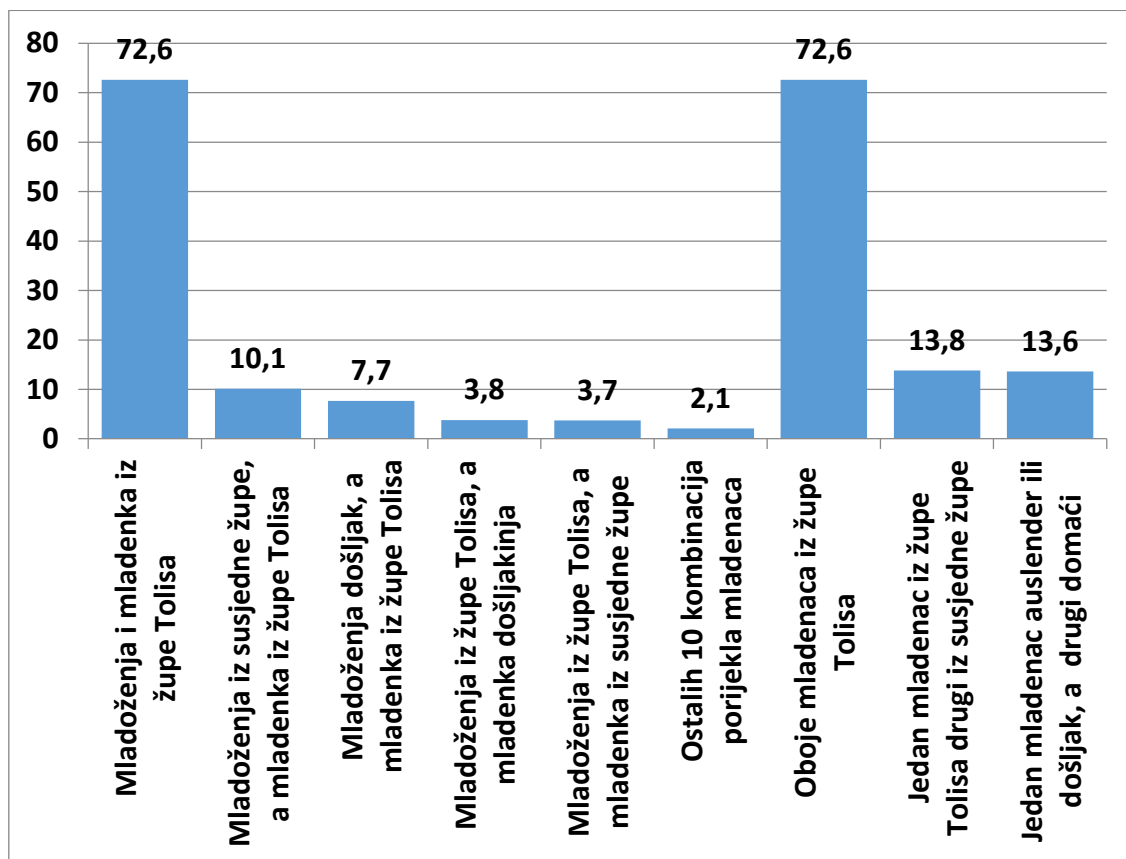
Tablica 25. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa prema porijeklu mladoženje i prema porijeklu mladenke (N = 9752).

Mladoženja je	Mladenka je				Ukupno
	Domaća	iz susjedne župe	<i>auslenderka</i>	došljakinja	
Domaći	7082	363	27	369	7841
iz susjedne župe	985	15	9	12	1021
<i>auslender</i>	37	1	9	15	62
Došljak	747	5	12	64	828
Ukupno	8851	384	57	460	9752

U Tablici 25. pojavljuje se šest podskupina brakova. Prvu i najbrojniju podskupinu čine brakovi sklopljeni između mladenaca koji su oboje bili domaći župljani. Takvih brakova je bilo 7082 (72,6%). Drugu podskupinu po brojnosti čine brakovi sklopljeni između mladoženje iz susjedne župe i domaće mladenke. Na osnovu toga ustanovljeno je da se 985 (10,1%) mladenki udalo u okolne župe. Treću podskupinu čine mladoženja došljak i domaća mladenka jer se 747 (7,7%) mladenki udalo izvan toliškoga kraja. Četvrtu podskupinu čine brakovi sklopljeni između mladoženje iz župe Tolisa i mladenke došljakinje, a njih je bilo 369 (3,8%). Premda je u toliškome kraju još uvijek aktualno običajno pravo da se djevojke vjenčaju u rodnoj župi, ipak je bilo iznimki. Tako se 363 (3,7%) domaćih mladoženja vjenčalo u župi Tolisa s mladenkom iz susjedne župe. Posljednju podskupinu čini preostalih 11 kombinacija porijekla u kojima je sklopljeno 206 (2,1%) brakova.

Kad se ova podjela brakova još više sažme dobiju se tri podskupine (1. podskupina zasebno, podskupine 2. i 5. zajedno te podskupine 3., 4. i 6. zajedno): 1. brakovi između mladenaca koji su oboje iz župe Tolisa (7082 ili 72,6%); 2. brakovi između mladenaca od kojih je jedno iz župe Tolisa, a druga iz susjedne župe (1348 ili 13,8%); 3. brakovi između mladenaca od kojih jedno potječe iz udaljenijih mjesta (1322 ili 13,6%).

Grafikon 24. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa za čitavo razdoblje od 1884. do 2014. (u postocima) prema dvije klasifikacije porijekla mladenaca.

Podjela na šest podskupina brakova i ova posljednja podjela na tri podskupine brakova grafički je prikazana jednostavnim stupcima na Grafikonu 24. Podjela na tri podskupine brakova poslužila je kao osnova za usporedbu sklopljenih brakova po povijesnim razdobljima koja je prezentirana u Tablici 26.

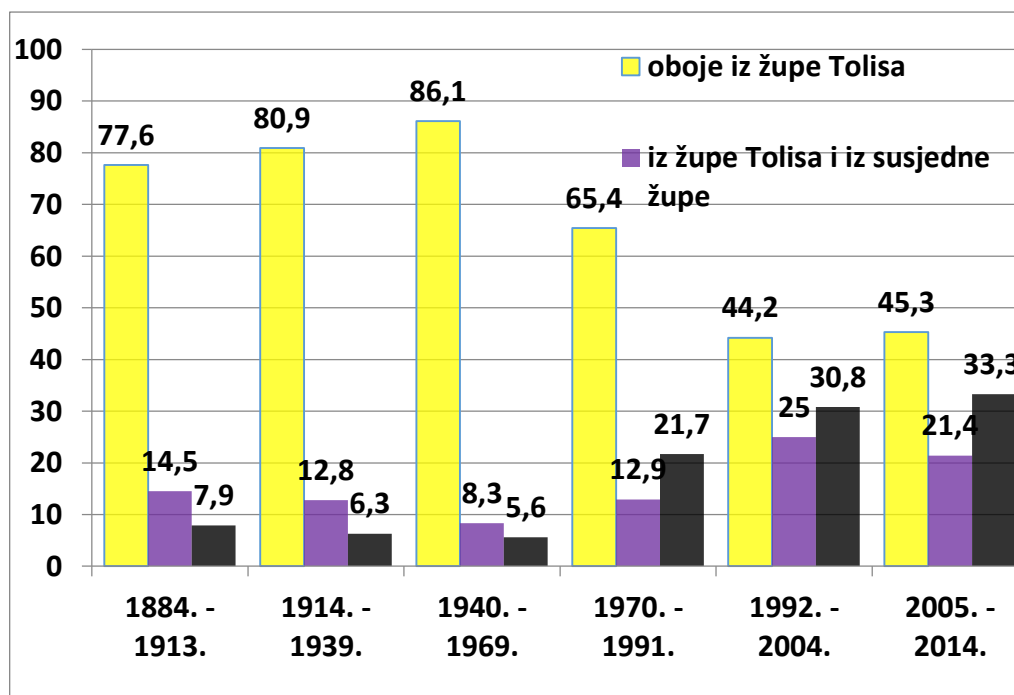
Tablica 26. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa prema povijesnim razdobljima i prema porijeklu mladenaca (N = 9752) – u postocima.

Razdoblje	Porijeklo mladenaca			Ukupno
	oboje iz župe Tolisa	iz župe Tolisa i iz susjedne župe	iz udaljenijih mjesta	
1884. – 1913.	77,6%	14,5%	7,9%	100%
1914. – 1939.	80,9%	12,8%	6,3%	100%
1940. – 1969.	86,1%	8,3%	5,6%	100%
1970. – 1991.	65,4%	12,9%	21,7%	100%
1992. – 2004.	44,2%	25%	30,8%	100%
2005. – 2014.	45,3%	21,4%	33,3%	100%
Ukupno	72,6%	13,8%	13,6%	100%

Iz Tablice 26. jasno se vide promjene koje su nastale u strukturi brakova s obzirom na porijeklo mladenaca. Došlo je do postupnoga smanjenja udjela brakova u kojima su mladenci isključivo iz župe Tolisa sa 77,6% na 45,3%. Postotak se gotovo prepолоvio ukoliko usporedimo treće razdoblje u kojem je bilo 86,1% sklopljenih brakova unutar župe, a u posljednja dva oko 45%. S druge strane udio brakova u kojima je jedan bračni partner iz župe Tolise, a drugi iz susjedne župe, najprije je u prva tri razdoblja imao tendenciju pada s 14,5% na 8,3%, a zatim je u naredna tri imao tendenciju rasta s 8,3% na 21,4%. Udio brakova u kojima je jedan od mladenaca *auslender* ili došljak sa strane imao je vrlo izrazitu tendenciju rasta s 7,9% na 33,3 % u kojem je evidentiran porast za približno četiri puta.

Iz ovih podataka neosporno je utvrđeno mijenjanje strukture brakova od nekadašnjih gotovo isključivo endogamnih do današnjih sve učestalijih egzogamnih brakova. Dok je u prvom od šest povijesnih razdoblja svaki trinaesti brak imao jednog došljaka, dotle je u posljednjem razdoblju svaki treći brak imao jednog došljaka ($100/7,9 = 12,6$ te $100/33,3 = 3,0$). Opisane promjene u strukturi sklopljenih brakova prikazane su trostrukim stupcima na Grafikonu 25.

Grafikon 25. Struktura sklopljenih brakova u župi Tolisa po povijesnim razdobljima s obzirom na porijeklo mladenaca (u postocima).

Kako bi se detaljnije analizirali sklopljeni brakovi u kojima su mladoženja ili

mladenka bili došljaci napravljena je Tablica 27. po povijesnim razdobljima.

Tablica 27. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa u kojima je jedan bračni partner došljak u odnosu na ukupan broj brakova (N = 9752) – u apsolutnim brojevima i u postocima.

Razdoblje	Stranac je		Ukupan broj brakova	% brakova sa strancem	
	mladoženja	mladenka		mladoženja	Mladenka
1884. – 1913.	114	70	2118	5,4%	3,3%
1914. – 1939.	86	30	1873	4,6%	1,6%
1940. – 1969.	78	45	2263	3,4%	2 %
1970. – 1991.	336	114	2008	16,7%	5,7%
1992. – 2004.	119	125	935	12,7%	13,4%
2005. – 2014.	88	70	555	15,9%	12,65 %
Ukupno	821	454	9752	8,4%	4,7%

Na osnovu podataka u Tablici 27. može se utvrditi kako je u čitavom promatranom razdoblju od 131 godinu udio mladoženja došljaka bio veći od udjela mladenki došljakinja ($8,4 > 4,7$), osim u razdoblju od 1992. do 2004. godine kada je bilo obrnuto ($12,7 < 13,4$). Udio mladoženja došljaka ima tendenciju rasta s 5,4% na 15,9% jednako kao i udio mladenki došljakinja s 3,3% na 12,6%. Najmanji je udio mladoženja došljaka bio u trećem razdoblju u vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poslije njega kada je iznosio 3,4%, dok je najmanji udio mladenki došljakinja bio u drugom razdoblju i iznosio 1,6%. Najveći je udio mladoženja došljaka bio u četvrtom razdoblju 16,7%, dok je najveći udio mladenki došljakinja bio u petom razdoblju 13,4%.

4. Suvremeni *stranci* s višestrukim mjestima prebivališta

Od sredine osamdesetih u toliškome kraju pojavila se nova skupina došljaka koja je u ovaj kraj dolazila zbog udaje ili ženidbe. Najčešće su to bili Nijemci, Austrijanci i Švicarci koji su u svojoj zemlji upoznali nekoga tko je iz toliškoga kraja došao u njihovu zemlju na privremeni rad. Uz njih su se od devedesetih pojavili takozvani suvremeni *domaći stranci* koji su imali poveznice s toliškim krajem bilo da su rođeni ili samo kršteni u nekoj od okolnih župa. Oni su u knjigama vjenčanih bili prepoznatljivi po višestrukim mjestima boravka. Njima se uz mjesto rođenja, koje je zadnjih desetak godina bilo sve više inozemno, navodilo i selo iz kojega su rodom oni ili njihovi roditelji. Prema rasporedu u rubrici najprije im se

navodilo mjesto rođenja, tj. prebivanja, onda mjesto boravišta, a kod nekih i u kojem su živjeli nakon sklapanja braka. Najviše je onih koji imaju poveznica s Austrijom i toliškim krajem u kombinacijama: Matići, Wien (MV XI 2014/72/21; 2014/74/34); Beč, Donja Mahala (MV IX 1997/47/70; 1998/62/36; MV XI 2012/45/9; 2012/51/38; 2013/62/35); Beč, Kostrč (ibid.: 2009/11/6); Tolisa, Wien (MV VIII 1994/187/19; MV XI 2010/21/4); Salzburg, Tolisa (MV IX 1999/77/47); Salzburg, Ugljara (MV X 2007/94/24); Hallein, Matići (ibid.: 2006/84/42); Hallein, Ugljara (ibid.: 2004/59/62); Golling, Kostrč (ibid.: 2002/27/54). Potom dolazi skupima pojedinaca koja je imala poveznicu s Njemačkom: München, Tolisa (MV IX 1999/84/82); Mannheim, Ugljara (MV XI 2013/63/36); Mannheim, München, Bok (ibid.: 2012/49/29); Mannheim, Matići (MV X 2003/41/42; MV XI 2009/17/37; 2012/53/49); Mannheim, Donja Mahala (MV X 2001/11/40; 2002/26/50; 2007/90/1; MV XI 2009/14/25; 2011/40/43); Mannheim, Tolisa (MV IX 1997/40/34; 1997/45/26; 1997/47/67; MV X 2001/10/35; 2002/26/50; 2003/41/42); Mannheim, Kostrč (ibid.: 2001/13/50); Stuttgart, Donja Mahala (MV XI 2008/6/26); Frankfurt, Kostrč (MV X 2005/72/57); Frankfurt, Donja Mahala (MV IX 1995/6/29); Nürnberg, Donja Mahala (ibid.: 1998/62/38); Bad Säckingen, Tolisa (ibid.: 2009/16/31); Hamburg, Tolisa (MV X 2007/96/35); Karlsruhe, Matići (ibid.: 2003/42/50). Jedan je imao čak poveznicu s Kanadom: London – Ontario, Donja Mahala (MV XI 2013/63/36).

5. Mješovite ženidbe

Premda je riječ o rimokatoličkoj župi i gotovo isključivo katoličkom stanovništvu od kraja devetnaestoga stoljeća do suvremenoga doba bilo je pojedinaca koji su u župi Tolisa sklapali mješovite ženidbe. Prvi takav par zabilježen je krajem devetnaestoga stoljeća. Mladoženja je bio Mađar iz Temišvara. Prema uvidu u knjige navještaja i maticu vjenčanih on je najprije morao dobiti „dozvolu od Političke oblasti“ jer je prešao s protestantizma na katoličku vjeru, a potom se mogao vjenčati u drugoj državi (MV II 1897/30/30). Drugi parovi su morali tražiti dopuštenje od Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu za sklapanje mješovite ženidbe u Katoličkoj Crkvi uz pismeni pristanak druge strane da će dopustiti krštenje i katolički odgoj muške i ženske djece.

U sto trideset i jednoj godini zabilježeno je šezdesetak takvih parova. S obzirom na vjeroispovijest mladoženje, odnosno mladenke podaci pokazuju da je rimokatolička vjera bila dominantna kod oboje. Od 9752 mladoženja njih 9722 bili su rimokatoličke vjeroispovijesti što je činilo 99,7% od ukupnoga broja, a od 9752 mladenke njih 9716 ili 99,6% bilo je

rimokatoličke vjeroispovijesti. Od ostalih vjeroispovijesti prevladala je pravoslavna (12 mladoženja i 18 mladenki), a bile su zastupljene još evangelistička (5+3), grkokatolička (3+4), islamska (2+8), luteranska vjeroispovijest (1+1) te nekoliko reformista, nekrštenih, nevjernika i agnostika. U cjelini gledano može se zaključiti da je u župi Tolisa bilo oboje mladenaca rimokatoličke vjere u 9686 brakova ili 99,3%. Jedan od bračnih partnera je rimokatoličke vjeroispovijesti, a drugi neke druge vjere u 63 braka ili 0,6%. Za tri braka (0,1%) je vjeroispovijest bila nepoznata.

Tablica 28. Broj sklopljenih brakova u župi Tolisa po povijesnim razdobljima i prema vjeroispovijesti mladenaca (N = 9752) – u postocima.

Razdoblje	Rimokatoličkih brakova	Druge vjeroispovijesti	Ukupno
1884. – 1913.	99,9%	0,1%	100%
1914. – 1939.	99,6%	0,4%	100%
1940. – 1969.	99,9%	0,1%	100%
1970. – 1991.	99 %	1 %	100%
1992. – 2004.	98,4%	1,6%	100%
2005. – 2014.	96,8%	3,2%	100%

Iako su brakovi mladenaca različite vjeroispovijesti u toliškome kraju bili rijetkost, ipak se i tu uočavaju male i postupne promjene (Tablica 28.). Od kraja devetnaestoga stoljeća do sredine pedesetih godina uglavnom su to bili državni službenici (drumari, učitelji, poštanski službenici i sl.), trgovci i gostioničari koji su zbog svoga posla ili službe neko vrijeme živjeli u toliškome kraju. Od sredine devedesetih povećao se broj mješovitih ženidbi osobito udajom i ženidbom djece domaćih iseljenika na privremenom radu u inozemstvu koja su rođena i cijeli život žive u Njemačkoj, Austriji ili Švicarskoj (MV IX 1995/1/3; 1997/43/46; 1998/61/35; 1999/78/66; 2000/90/22; MV X 2005/72/57; MV XI 2011/37/29; 2013/61/27; 2014/72/21; 2014/75/37). Pored njih dio došljakinja došle su iz istočnih zemalja Bugarske, Moldavije i Ukrajine, kao ugostiteljske radnice devedesetih godina 20. stoljeća za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini koje su se udale za mladiće iz toliškoga kraja (MV VIII 1994/197/68; MV IX 1995/1/3; 1997/54/100). Dok je u prvom razdoblju (1884.–1913.) bilo tek 0,1% brakova mladenaca različite vjeroispovijesti (jedan je uvijek bio rimokatolik), odnosno samo tri takva braka, dotle je u posljednjem razdoblju (2005.–2014.) taj postotak porastao na 3,2% (18 takvih brakova).

6. Zaključak

Na osnovu iscrpne statističke analize u kojoj sam koristio podataka iz knjiga matica vjenčanih utvrđeno je da se udio došljaka u župi Tolisa mijenjao, kao i njihova struktura. Najprije su se oni prepoznavali kao pojedinci koji su dolazili kao državni službenici, isluženi vojnici, krčmari i trgovci jer im se uz ime i prezime navodilo i zanimanje. Neki su bili poznati po vlastitoj tituli i zanimanju, a neki po ulogama i titulama koje su imali njihovi roditelji. Jedan dio njih dolazio je zbog posla, trgovine i dobre zarade; drugi su dolazili kao izbjeglice i prognanici u raznim ratovima; treći kao sudionici raznih vrsta migracija (dnevni, mjesečni, sezonskih, godišnjih), dok su neki dolazili zbog ljubavi, ženidbe ili udaje. Ipak, iz analize navedenih podataka može se zaključiti kako su došljaci u toliškome kraju najprije bili pojedinci koji su zbog državnih poslova ili privatnih poslova dolazili u ovaj kraj. To je vidljivo iz njihovih zanimanja i poslova koji su obavljali jer u usporedbi s domaćim, koji su uglavnom bili težaci i ratari, sve do sredine šezdesetih godina jasno se isticao njihov status. Dolazili su iz raznih država i pokrajina, a bilo ih je iz: Slavonije, Banata, Bačke, Srijema, Mađarske, Austrije, Slovenije, Italije, Švicarske, Njemačke, Češke, Poljske, Moldavije, Rusije, Ukrajine, Nizozemske, Irske, Velike Britanije, Kanade i Dominikanske Republike.

Pored mladoženja i mladenki koji su bili došljaci od sredine osamdesetih godina pojavili su se i takozvani *domaći stranci*. Riječ je o pojedincima koji su imali određene poveznice s toliškim krajem bilo da su sami rođeni u njemu, kršteni u nekoj od okolnih župa, imali obiteljsku kuću u toliškome kraju ili je netko od njihovih roditelja ili baki i djedova iz ovoga kraja. Kod njih se pojavljuje i navođenje višestrukih mjesta prebivališta sa sve učestalijom tendencijom navođenja onoga inozemnoga. Njihov udio u ukupnom godišnjem broju sklopljenih brakova zadnjih desetljeća sve je veći što je jasno prikazano u Tablici 27. Pored *domaćih stanaca* bilo je i onih koji su bili druge vjeroispovijesti, a dolazili su u toliški kraj zbog svojih bračnih partnera, pristajali na crkveno vjenčanje i sklapanje mješovite ženidbe po rimokatoličkom obredu. Statističkom analizom podataka ustanovljen je postupni porast udjela takvih brakova u posljednja dva desetljeća (vidi. Tablica 28).

VI. Zaključak poglavlja

Kako bih lakše uočio kvalitativne promjena u svadbenim običajima u toliškome kraju koristio sam se kvantitativnom analizom statističkih podataka iz knjiga matica vjenčanih koje sam uspoređivao s etnografskim podacima i zapisima iz Arhiva Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa. Budući da sam analizirao razdoblje od kraja devetnaestoga stoljeća do suvremenoga doba, za potrebe ovog istraživanja podijelio sam ga u šest dijelova prema određenim godinama ili događajima koji su obilježili njihov početak i/ili kraj. Prvo razdoblje traje od 1884. do 1913., drugo od 1914. do 1939., treće od 1940. do 1969., četvrto 1970. do 1991., peto od 1992. do 2004., i šesto od 2005. do 2014. godine. U 131 godini sklopljeno je 9752 braka, a godišnji broj je varirao. Najveća su odstupanja bila za vrijeme Prvoga svjetskoga rata kada je godišnji broj vjenčanih parova 1914. godine dosegnuo svoj minimum od 17 i svoj maksimum 1919. godine kad je bilo 190 vjenčanja.

Unoseći podatke iz matica vjenčanih župe Tolisa u razne tablice i statističke kombinacije shvatio sam da pravilo o ženidbi unutar vlastite župe treba promatrati iz pozicije svakoga pojedinog sela. Statističkom analizom podataka dokazano je kako su geografski položaj sela i njegovo prirodno okruženje bili izravno povezani s povećanim ili smanjenim brojem sklopljenih brakova unutar mjesta iste župe. Mještani sela Tolise najviše su sklopili brakova unutar sela 62% za razliku od Ugljare gdje je bilo tek 35% sklopljenih brakova unutar sela. Matićani su zbog svoga zemljopisnoga položaja i smještaja na rubu župe Tolisa sklopili 57% brakova unutar sela, ali i 16% brakova s djevojkama iz drugih mjesta. Uz to su mještani Ugljare i Matića imali povećan broj sklopljenih brakova s mladićima i djevojkama župe Vidovice s kojima nisu u bliskom fizičkom kontaktu. Mahalci su imali svega 9% sklopljenih brakova s djevojkama iz drugih udaljenijih mjesta. Kroz šest izdvojenih povijesnih razdoblja seoska i župna endogamija imale su u prva tri razdoblja tendenciju rasta, a u posljednja tri razdoblja tendenciju izrazitog pada, a recipročno tome broju smanjivala se, odnosno povećavala seoska i župna egzogamija.

Na osnovu uvida u župnu i samostansku arhivsku građu ustanovljeno je da je godišnji broj sklopljenih brakova u župi Tolisa bio uvjetovan: rimokatoličkim liturgijskim kalendarom; agrarnom godinom; vremenskim neprilikama; poplavama; ratovima; nerodnim godinama; građanskom godinom i rasporedom radnih i neradnih dana. Zamjetno je prožimanje jednih s drugima kroz cijelo promatrano razdoblje uz postupni prijelaz s isključivoga agrarnoga načina življenja i koncentracije sklapanja brakova u kasnu jesen i

zimske mjesece na moderniji, građanski koji je ovisio o radu u društvenim institucijama i suvremenom načinu življenja te prebacivanju sklapanja braka iz dominantnih jesenskih mjeseci (listopada i studenoga) od kraja devetnaestoga stoljeća do sredine šezdesetih godina, postupno prelaskom u jesensko-zimske mjesece (listopad, studeni, siječanj i veljaču) te konačnim prelaskom na ljetne mjesece (srpanj i kolovoz).

Budući da je riječ o rimokatoličkoj župi navedene promjene bile su dodatno određene liturgijskom godinom te dopuštenim i zabranjenim vremenom prije došašća oko svete Kate (25. studenoga) i korizme do pokladnog utorka, koji su bili aktualni kroz cijelo promatrano razdoblje. Svojevremeno je Jacques Houdaille dokazao kako je u Francuskoj od 1740. do 1829. godine bio smanjen broj sklopljenih brakova u svibnju i kolovozu zbog štovanja kulta Blažene Djevice Marije, a ne zbog gospodarskih aktivnosti (Houdaille prema Čapo 1993). Međutim, posljednjih tridesetak godina u toliškome kraju najveća koncentracija godišnjih vjenčanja bila je u kolovozu oko Velike Gospe. Ustanovljeno je da je povećana koncentracija sklapanja braka u srpnju i kolovozu bila izravno uvjetovana školskim raspustom, termina godišnjih odmora, povećanim dolaskom domaćih ljudi s privremenog rada iz inozemstva i proslavama seoskih zaštitnika. Uz to posljednjih desetak godina pojavile su se nove, potrošačke, globalizacijske uvjetovanosti koje su sve intenzivnije utjecale na određivanje terminima sklapanja braka. U ranijim razdobljima svećenici su određivali termine svadbi, a u novije vrijeme mladenci su datume svadbi usklađivali prema slobodnim terminima: svadbenih dvorana, lokalnih svirača, frizera, šminkera, cvjećara, snimatelja, fotografa, slastičara, iznajmljivača prijevoznih sredstava i drugih.

Što se tiče dobi sklapanja braka u župi Tolisa u svih šest razdoblja krivulja je pokazivala povećanje najniže dobne granice udaje i ženidbe. Kod muškaraca ona je bila određena primanjem u vojnu službu i s navršenom 18. godinom života, a kod žena navršenom 16. godinom života. Za udaju najniža dobna granica u prva tri razdoblja bila je navršena sedamnaesta godina, a gornja je varirala od 22. do 26. Vidne promjene dogodile su se početkom drugoga razdoblja i svojevrsnom odgodom sklapanja braka koja se odrazila na prosječnu životnu dob u kojoj su se žene udavale povećavši prosjek za dvije do četiri godine. U četvrtom razdoblju dogodio se neočekivani pad, a djevojke su se udavale od 16. do 23. godine. Peto i šesto razdoblje donijeli su povećanje obiju razina za dvije do pet godina s tendencijom podizanja gornje granice prema tridesetim godinama. S druge strane kod muškaraca bila je trajna tendencija porasta najniže životne dobi za najmanje dvije godine. U pojedinim godinama vjenčanja su bila odgađana zbog nepovoljnih životnih prilika, elementarnih nepogoda i ratnim neprilikama, a samim tim su mladenci u prosjeku bili stariji

za nekoliko godina, jer se dogodila odgoda sklapanja braka koja je bila najočitije izražena u drugom razdoblju od 1914. do 1939. godine.

Svojevrsna odstupanja bila su značajnije izražena u ratnim i poratnim godinama kad se osjetno povećavala dob udaje više nego ženidbe. Od trećega razdoblja vidno se smanjio broj sklopljenih brakova iznad četrdesetih godina života što je bio jasan pokazatelj smanjenja udjela ponovno sklopljenih brakova od kraja pedesetih godina pa nadalje. U prosjeku bilo ih je i preko 20% ukupnoga broja sklopljenih brakova u jednoj godini. Od sredine pedesetih vjenčanja udovaca i udovica postala su iznimka, a kao razlog tomu kazivači su navodili poboljšanje životnih uvjeta, manja smrtnost žena u porodu ili neposredno nakon rođenja djeteta i izostanak povećanoga broja udaje „ratnih udovica“ nakon odlaska muževa na Križni put.

Što se tiče godina u kojima su muškarci i žene sklapali brakove, može se zaključiti kako se kroz sva razdoblja postupno povećavala dobna granica. Na godine u kojima su sklapali brakove utjecale su i promjene životnih prilika, postupno napuštanje isključivoga življenje od poljoprivredne proizvodnje, povećano zapošljavanje u državnim poduzećima, migracije mladih u inozemstvo, veće osamostaljivanje djevojaka i mladića, mogućnost osnivanja vlastitoga kućanstva te produženje školovanja. Najprije je bio prelazak s obveznoga četverogodišnjeg na osmogodišnje krajem šezdesetih, potom sve veći trend upisivanja srednjih strukovnih škola sedamdesetih i osamdesetih, a posljednjih dvadesetak godina studija. Pored toga bilo je očekivati da su se djevojke udavale nešto mlađe krajem devetnaestoga i u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća. Međutim, podaci iz matica vjenčanih demantirali su pretpostavke. Naime, sedamdesetih i osamdesetih godina udalo se znatno više maloljetnih djevojaka, nego u svim prethodnim razdobljima. Kao razlog tomu kazivači su navodili da je bio „takav trend“, da su „mnoge djevojke bježale iz škole“ i udavale se ne završivši srednju školu. U posljednja dva desetljeća vidljivo je pomicanje dobne granice udaje i ženidbe krajem dvadesetih do sredine tridesetih godina.

Na osnovu iscrpne statističke analize, u kojoj sam koristio podataka iz knjiga matica vjenčanih, utvrđeno je da se udio ljudi koji su iz drugih krajeva dolazili u toliški mijenjao, kao i njihova struktura. Najprije su se oni prepoznavali kao pojedinci koji su dolazili kao državni službenici, isluženi vojnici, krčmari i trgovci jer im se uz ime i prezime navodilo i zanimanje. Neki su bili poznati po vlastitoj tituli i zanimanju, a neki po ulogama i titulama koje su imali njihovi roditelji. Jedan dio njih dolazio je zbog posla, trgovine i dobre zarade; drugi su dolazili kao izbjeglice i prognanici u raznim ratovima; treći kao sudionici raznih vrsta migracija (dnevni, mjesečnih, sezonskih, godišnjih), dok su neki dolazili zbog ljubavi,

ženidbe ili udaje. Ipak, iz analize navedenih podataka može se zaključiti kako su došljaci u toliškome kraju najprije bili pojedinci koji su zbog državnih poslova ili privatnih poslova dolazili u ovaj kraj. To je vidljivo iz njihovih zanimanja i poslova koji su obavljali jer u usporedbi s domaćim, koji su uglavnom bili *težaci* i *ratari*, sve do sredine šezdesetih godina jasno se isticao njihov status. Dolazili su iz raznih država i pokrajina, a bilo ih je iz: Slavonije, Banata, Bačke, Srijema, Mađarske, Austrije, Slovenije, Italije, Švicarske, Njemačke, Češke, Poljske, Moldavije, Rusije, Ukrajine, Nizozemske, Irske, Velike Britanije, Kanade i Dominikanske Republike.

Pored mladoženja i mladenki koji su bili došljaci od sredine 1980-tih godina pojavili su se i takozvani *domaći stranci*. Riječ je o pojedincima koji su imali određene poveznice s toliškim krajem bilo da su sami rođeni u njemu, kršteni u nekoj od okolnih župa, imali obiteljsku kuću u toliškome kraju ili je netko od njihovih roditelja ili baki i djedova iz ovoga kraja. Kod njih se pojavljuje i navođenje višestrukih mjesta prebivališta sa sve učestalijom tendencijom navođenja onoga inozemnoga. Njihov udio u ukupnom godišnjem broju sklopljenih brakova zadnjih desetljeća sve je veći. Pored *domaćih stanaca* bilo je i onih koji su bili druge vjeroispovijesti, a dolazili su u toliški kraj zbog svojih bračnih partnera, pristajali na crkveno vjenčanje i sklapanje mješovite ženidbe po rimokatoličkom obredu. Statističkom analizom podataka ustanovljen je postupni porast udjela takvih brakova u posljednja dva desetljeća.

4. SVADBENA EKONOMIJA

Nadovezujući se na demografsku analizu i utjecaje na strukturu svadbenih običaja u ovom poglavlju fokusirat ću se na svadbenu ekonomiju. U etnološkoj literaturi rijetki radovi su se bavili isključivo tom temom. Najčešće su se dodirivali teme imovinskoga statusa opisujući najraskošniju svadbu u određenoj zajednici navodeći što je sve određivalo predispozicije za prihvaćanje ili odbijanje buduće snahe ili zeta. Zamjetna je tendencija opisivanja starije tradicije, idealiziranih opisa, najvećih i najbogatijih svadbi uz rijetko opisivanje odstupanja i variranja između zamišljenoga i mogućega modela. To je ujedno razlog zašto je otežano pratiti promjene u svadbenim običajima, kako su se pojedinci stvarno udavali i ženili u određenom kraju i vremenskom razdoblju, što je prevladavalo i koji je bio odnos željenoga i ostvarenoga. S druge strane svadbe su bile rijetke prigode u kojima su obitelji pokazivale ekonomsku snagu i ugled kuće. Između ostalog ona se izražavala u brojnim darovima i obilnom gošćenju unatoč neracionalnoj potrošnji, raskošnosti i otvorenim kritikama Crkve (usp. Kajmaković 1963: 77-78; Vitez 1998: 157-158).

U opisu svadbenih običaja najviše prostora posvećeno je bogatim obiteljima, njihovom ugledu u selu, imovinskome stanju, veličini imanja i potencijalnom mirazu koji su mogli spremati ili su zahtijevali za one koji dolaze u njihovu obitelj. Uz to su opisivali koliko je koštala najbogatija svadba te zašto su pojedinci izbjegavali poštivanje predsvadbenih običaja kršeći pravila o redovitom načinu sklapanja braka. Svaka obitelj imala je svoje kriterije, a dogovor o mirazu često je imao presudnu ulogu. Pored toga iz analiziranih opisa razvidno je kako su vrijeme pripreme, broj predsvadbenih pohoda, načini darivanja, raskošnost svadbe i broj sudionika na svadbenom slavlju bili uvjetovani okolnostima u kojima su živjeli i društveno-povijesnim okolnostima premda o tome nije izričito pisano (usp. Carić 1897; Lovretić 1897; Kulier 1901; Semiz 1903; Ivanišević 1905; Delić 1906; Filakovac 1906; Palunko 1908; Buconjić 1908; Lang 1913; Milićević 1915; Lukić 1924; Krstić 1956; Kajmaković 1959. 1963; Rajković 1974a; Sekulić 1980; Supek 1983; Vitez 2003a).

Svadbena ekonomija prožimala je svaki dio predsvadbenih i svadbenih običaja od odabira bračnoga partnera, ispitivanja njegova ili njezina imovinskoga statusa, pregovora o mirazu, broju predsvadbenih pohoda, veličini svatova i darovima koje je trebalo spremati, uzdarju do nemogućnosti pravljenja svadbi u nerodnim i nepovoljnim godinama. Mladići i djevojke vjerojatno nisu ni razmišljali o svemu tome, ali u etnološkoj literaturi opisivani su i načini kako su obitelji i rodbina utjecali na njih da „promijene“ svoje mišljenje, kao i što je bivalo s onima koji su „ustrajavali“ u svojim nakanama. Prekršitelji su bili sankcionirani na

razne načine. Ponekad su i same obitelji poticale svoje ukućane da „prekrše postojeća pravila“ jer je ekonomski to bilo isplativije. Pored toga „ugled u mjestu“ i „dobar ili loš glas“ određivali su mnoge sudbine. Iz literature se može iščitati kako se ljubav uglavnom dala „obuzdati“ kada su ugled, novac i miraz bili u pitanju (usp. Carić 1897; Lovretić 1897; Lilek 1898; Ivanišević 1905; Delić 1906; Palunko 1908; Buconjić 1908; Ivančan 1966; Škrbić 2000; Birt, Jurakić i Kelemen 2003; Lončar 2009).

U prvom dijelu ovoga poglavlja najprije će biti riječi o tome kako su crkvene vlasti u Bosni i Hercegovini pokušale racionalizirati troškove na svadbama od kraja devetnaestoga stoljeća do pedesetih godina. Kao jedna od izravnih posljedica pokušaja izbjegavanja prekomjernih troškova pojavila se *samodošlost* kao neredoviti načina privođenja žena u mladoženjinu kuću prije sklapanja crkvenoga braka. To je ujedno bio način da se kršenjem ustaljenih normi i crkvenih propisa uštedi na izdavanjima u predsvadbenim i svadbenim običajima. Prekršitelji su kažnjavani raznim kaznama, a kako su to provodili svećenici u župi Tolisa analizirano je na osnovu uvida u župni arhiv. U pozadini svega, kao najčešći razlog, spominje se pokušaj racionaliziranja troškova u predsvadbenim i svadbenim običajima te smanjenje razlika između bogatih i siromašnih obitelji koje se bile najizraženije u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća.

U drugom dijelu bit će govora o svadbenoj ekonomiji na osnovu analize etnografskih zapisa, kazivanja i provedene ankete. Svadbeni dar bit će promatran kao dugoročno ulaganje šire obitelji u dobrosusjedske i obiteljske odnose, uzajamno posjećivanje i darivanje u raznim životnim prigodama, a on se ujedno prenosio s generacije na generaciju. Na visinu iznosa i vrijednost darova koje su mladenci na svadbama dobivali, utjecali su razni izvanjski faktori, kao i vrijeme organiziranja svadbe i mogućnost (ne)dolaska rodbine i prijatelja iz inozemstva. Visina iznosa nije spontana, nego je dio naslijeđenoga običajnoga prava na osnovu kojega se može ustanoviti u kakvim su obiteljskim i prijateljskim vezama darivatelj i primatelj dara te koju vrstu dara i koliki iznos tko u kojem odnosu treba darovati. Pored toga bit će riječi i o vremenu darivanja, načinu darivanja i statističkoj analizi darivanja u četiri župe u toliškome kraju, studijom slučaja koliko su dvoji mladenci izdvojili za organizaciju svadbe te o svadbama kao suvremenim pokretačima malih obiteljskih gospodarstava.

I. Na koji način su crkvena vlast u Bosni i Hercegovini i svećenici na terenu pokušali racionalizirati troškove na svadbama u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća

Imajući na umu činjenicu da je u etnološkoj literaturi najčešće opisivana najbogatija i najraskošnija svadba, zanimalo me kako su različite životne okolnosti (ratovi, poplave, bolesti, nerodne godine, glad i slično), upozorenja, zabrane i poticaji službene crkvene vlasti u Bosni i Hercegovini i svećenika na terenu utjecale na smanjenje predsvadbenih pohoda i pokušaj racionaliziranja troškova na svadbama. U opisima idealiziranih svadbi uglavnom su izostavljena odstupanja od uobičajenoga opisivanja kao i okolnosti kada je broj sudionika bio manji, darovi skromniji, količina hrane minimalna, a svadbeno slavlje završavalo nakon skromnoga objeda. Zanimareni su i opisi kada su se obitelji istrošile, ali pritom nisu imale odgovarajuće pokriće što je u pojedinim slučajevima dovodilo do povećanja siromaštva i raspada obitelji. Zbog okolnosti u kojima su se nalazili oni koji nisu imali ni osnovnih uvjeta za život, osobito u razdoblju između Prvoga i Drugoga svjetskoga rata, svaka pretjerana rastrošnost na svadbama pokušala se izbjeći.

Kao reakcija na postojeće probleme u službenim glasilima Sarajevske nadbiskupije *Srce Isusovo* i *Vrhbosna* najčešće su pisali o „prevelikim izdacima seljaka u proslavi svadbi, nošenju babinja i sprovodnim daćama“, a rijetki su ih tek branili jer je takvih prigoda u životu bilo jako malo (usp. *Vrhbosna* 1933/5: 105). Javna kritika bila je upućena onima koji su pravili svadbe bez pokrića, a pritom je nerazboritost u trošenju pojedine obitelji dovodila do siromaštva. O tome je intenzivno pisano u nadbiskupijskim glasilima od osmdesetih godina devetnaestoga stoljeća do kraja tridesetih godina, a pet dekanskih konferencija održanih 1924., 1925., 1932., 1933. i 1934. bile su na temu samodošlosti i pretjeranih izdavanja prigodom rođenja, ženidbe i smrti.

Kao jedna od indirektnih posljedica ili svojevrsni pokušaj da se izbace neki predsvadbeni običaji i smanje izdavanja pojavila se *samodošlost*. Naime, mladići su dovodili djevojke u svoje obitelji i s njima živjeli prije sklapanja crkvenoga braka. Tu pojavu su u crkvenim glasilima i na terenu opisivali kao „poganski običaj koji je najprije bio izražen kod muslimana i pravoslavaca u planinskim krajevima, a po uzoru na njih ta se pojava polako uvlačila kod katolika“ (usp. *Vrhbosna* 1924/7-10: 49-58; 1924/19-20: 154-159). Sveta Stolica je 1913. godine donijela odluku kojom je samodošlost prestala biti ženidbena zapreka za sklapanje crkvenoga braka i ukinula sve ranije propisane kazne, zabrane i pokore koje su bile

propisane još od Tridentskoga sabora (1845.–1563.). Prema izvještajima, uputama i zabranama objavljenim u službenim glasilima Sarajevske nadbiskupije, takva odluka imala je „negativan odjek“. Naime, broj samodošlih na pojedinim župama bio je u porastu. Zbog toga je nadbiskup Josip Stadler sredinom 1914. godine ponovno aktualizirao raspravu o samodošlosti i uz suglasnost svećenika imenovao ju „dijecezanskom zaprekom za valjano sklapanje ženidbe“. Svi oni koji su željeli sklopiti crkveni brak, a živjeli su prije braka zajedno, morali su pisati molbu nadležnom Ordinariju za službeni oprost od dijecezanske ženidbene zapreke samodošlosti, platiti predviđenu taksu te su čekali dopuštenje za sklapanje braka od tri do šest mjeseci. Od sredine osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća svećenici su prestali isticati samodošlost kao zapreku za valjano sklapanje crkvenoga braka, iako je ona kao dijecezanska zapreka bila na snazi sve do 1991. godine kada je službeno dokinuta (ibid.: 1991/3: 143).

Kako su svećenici u župi Tolisa provodili odluke, preporuke i zabrane mjesnoga Ordinarija, pokušao sam iščitati iz opaski navedenih u župnim obavijestima. Razlog tomu je činjenica da su se župne obavijesti čitale svake nedjelje kroz crkvenu godinu i na sve veće blagdane. One su obavještavale od svim događajima u mjesnoj nadbiskupiji, a osobito u župi. U njima su opisivani svi događaji koji su bili ili za koje se župa spremala, uz tjedne izvještaje o broju umrlih i zaručenih. Bile su učinkovite u prenošenju upozorenja, javnih kritika i eventualnih zabrana mjesnoga Ordinarija i svećenika koji su tu bili na službi.

1. Upute i upozorenja nadbiskupa Josipa Stadlera o tome kako su se svećenici trebali ponašati i što su trebali činiti u slučaju samodošlosti

Na početku svojega djelovanja u Bosni i Hercegovini nadbiskup Josip Stadler je u korizmenoj okružnici 1884. godine uputio pismo svećenicima na terenu, koje su morali pročitati u župnim obavijestima. U njoj je pisao o potrebi „ozbiljnog promišljanja o svetosti ženidbe“, kao i „pokušaju da se dokine poganski običaj“ po kojem su zaručnici k sebi dovodili zaručnice prije ženidbe, osobito u onim mjestima gdje to nije bilo sramota. Nadbiskup je poticao vjernike da se umjesto „staroga grešnoga običaja uvede novi koji je odgovarao zakonu Božjemu poštujući predbračnu čistoću“ (*Srce Isusovo* 1884/1:1-3).

Prema nadbiskupovu opisu javne kazne za prekršitelje nisu bile dopuštene, a uvođenje bilo kakve vrste novčanih kazni u slučajevima samodošlosti mogle su samo „pobuditi negativni trend“ povećavanja istih. Razlog tomu bilo je takozvano „junaštvo“ u kojem je bježanje zaručnice prije crkvenoga vjenčanja zaručnikovoj kući bio svojevrstan uspjeh.

Kažnjavati takve slučajeve nije imalo smisla. Nadbiskup je smatrao da je najprije trebalo „odgojiti župljane“ kako bi sami shvatili da je to grešan način življenja. Samodošle nisu sramotile samo svoju obitelj i kuću kamo su pribjegavale, nego i cijelu župu. Takav običaj mogao se dokinuti jedino da je takvo mišljenje postalo dio javnoga mnijenja, da su ga usvojili ugledni župljani i sami nisu sudjelovali na svadbama samodošla. Župnici su trebali „pokušati probuditi savjest“ kod svojih župljana i predložiti im „grešnost uvriježena običaja“ (usp. *ibid.*: 4-7).

Ako se, unatoč svim upozorenjima, pojavi samodošlost, župnik je trebao „opomenuti roditelje da vrate djevojku“ kući prije vjenčanja. U slučaju da oni to nisu htjeli učiniti, trebao je zamoliti ugledne ljude da mu pomognu, a ako ni dalje nisu željeli trebali su tražiti pomoć civilne vlasti. Budući da su neki znali ustrajavati u svojoj nakani, župnici su trebali javno opomenuti župljane te su u obavijestima trebali reći:

Budući da se je u selu N. dogodilo da je djevojka pribjegla k svojem zaručniku, što Crkva strogo zabranjuje i srdžbu Božju na našu župu izaziva, zato ćemo sada izmoliti jedan Očenaš i Zdravo Marijo da nas Bog kazne sačuva, a onu samodošlu svojom milošću takne, da se pokaje i k svojim roditeljima čim prije povrati (*ibid.*: 10).

Nadbiskup je dokinuo „staru praksu“ zadavanja javnih pokora⁶¹ i naplaćivanje bilo kakvih novčanih kazni. Međutim, njegovi savjeti imali su slab odjek, a neredovit način privođenja djevojaka, takozvana samodošlost bila je u porastu.

---

⁶¹ Zbog lakšeg razumijevanja kazni, što su značile i kakve su bile za prekršitelja donosim dokument iz župnoga arhiva u Tolisi iz 1870. godine o kazni i pokori koje je nadležna crkvena vlast propisala jednom paru. U dopisu stoji:

Premda Mato D., porad svoje krivice nievriedan nikakva smilovanja da mu se vrijeme čekanja do poklada prikrati, ali sklanjam se na Vaše razloge koje pišete izime istoga i njegove samodošle Goričke i dajem Vam oblast da ji smirite što pria s ugovorom slideće pokore: 1. Mato D. i njegova samodošla s dna crkve do velikog oltara neka dopuzaju na koljenima jezikom na podu križiće načinjajuć za tri svetkovine; 2. Neka na pokoru stoje s kladićem o vratu za tri svetkovine (ovo može biti onda kada budu puzat na koljenim); 3. Neka Mato D. položi na dobre svrhe jedan dukat (*hunc aureum millet ad me et ego ad Eppum.*), a njegova samodošla Gorička 6 aršina beza na oltar te župe, koji možete podat (ako oltar nie potrebit) i u pare okrenuti i pare u oltarsku lemosinu metnut i na protokol oltarske elemosynae upisat; 4. Cura na vjenčanje neka dojde brez duvaka, pješe, brez svatova, a vi ćete im naći u kući ili u komšiluku vjenčanske svidoke.

Ako ovo Mato D. i njegova samodošla izvrše onda Vam dajem oblast da ji možete što pria vjenčat *juxtaritum Ecclesiae Romanae et ordinationes s. Concilii Tridentini*. Ako li Mato i njegova samodošla ne podlože se i ne obluže ovo što jim se sada naređuje, a oni neka čekaju poklada i onda po naredbi prve moje knjige možete ji vjenčat.

2. Na koji su način župnici Sarajevske nadbiskupije pokušali smanjiti rastrošnost na svadbama 1914. godine

Početkom 1914. godine na poticaj Ordinarijata iz Sarajeva svećenici su podnosili pismene izvještaje o stanju na župama i o „prevelikim troškovima“ na svadbama. Prvi izvještaj poslao je fra Alojzije Perčinlić, župnik iz Ovčareva kod Travnika. On je naveo kako su svi oni, koji su upućeni u ženidbene običaje u Bosni, svjesni da je tom prigodom bio „veliki trošak“. Njegove posljedice osjetile su mnoge obitelji. Svadbe su toliko iscrpljivale pojedine obitelji dovodeći ih do „prosjačkoga štapa“, dok se druge nisu mogle cijeli život „iskopati iz dugova“. Stoga je on pozvao po tri čovjeka iz svakoga sela (bogatog, srednje imućnoga i siromaha) u župni ured, iznio im podatke koliki su bili troškovi prigodom ženidbe i udaje i predložio kako su se isti mogli umanjiti. Zajedno su zaključili što se iz ženidbenih običaja moglo izbaciti:

1. Prstenska užina; 2. Čašćenje po čaršiji roditelja i prijatelja; 3. Darovi i iziskivanja prigodom izvoda od strane djevojke i njezinih roditelja, a tako isto i od strane momka i njegovih ukućana; 4. Konji se samo u tom slučaju dozvoljavaju, ako su djevojka ili momak iz druge župe; 5. Ukidaju se bubnjevi; 6. Trke, bilo konjske, bilo pješačke, prestaju; 7. Pirovanje traje samo jedna dan i to tako da se na večer onoga dana svatovi raspu; 8. Ukida se i takozvana slatka čaša; 9. Ko prekrši ove zaključke, kazni se prvi put globom od 25, a drugi put od 50 kruna. Ovaj novac ide u crkvenu blagajnu; 10. Prošnja se ne zabranjuje, jer dužno štovanje iziskuje da se stariji zapita za privolu, a i mora tako biti. Razumije se, da je tom prilikom slobodno ponijeti koju čašu za veselje, ali zvati ljude i častiti ih, to se zabranjuje (*Vrhbosna* 1914/5: 77).

Na dopis iz Ovčareva reagirao je župnik iz Posavine dopisom iz ožujka 1914. godine ističući kako su tamo troškovi na svadbama bili još veći. Mjesni su župnici javno govorili o tim problemima vidjevši kako su veliki izdaci i zaduživanja za vrijeme ženidbe i udaje, dovodili pojedine obitelji do raspada. Kao izravna reakcija i pokušaj izbjegavanja novčanih izdataka, pojavili su se brojni neredoviti oblici privođenja djevojaka prije sklapanja crkvenoga braka. To je bio „siguran način skraćivanja predsvadbenih običaja“, a svadbena slavlje završavalo se za jedan dan. U izvještaju se navodi kako su se pojedine obitelji žalile da ekonomski nisu mogle podnijeti: „bespotrebno pirovanje“ koje je znalo potrajati i cijeli tjedan; često „obilazjenje djevojke i nošenje darova“; „odlaske na vašare“ i kupovanje dodatnih darova zaručnici; kao ni darivanje domaćina, kuma i staroga svata kad god bi susreli udavaču prije vjenčanja (usp. *ibid.*: 1914/6: 92-93).

3. *Samodošla ili uskočica* – etimologija, uzroci, posljedice i načini suzbijanja

Rasprava o pretjeranoj rastrošnosti i sve učestalijoj pojavi neredovitoga načina privođenja djevojaka nije prestala ni u drugom desetljeću dvedesetoga stoljeća. Prvim sazivom *Šeste dekanske konferencije* 1924. godine svim župnicima poslan je dopis u kojem su trebali pismeno izvijestiti Ordinarijat kako je stanje u njihovoj župi glede samodošlosti. Sve izvještaje sumirao je Čedomil Čekada. Samodošlost je definirao kao „prisilno ili dragovoljno odvođenje djevojaka iz roditeljske kuće po noći radi ženidbe“. To se podudara i s opisima u etnološkoj literaturi, osobito u radovima Zorice Rajković, koja se sustavno bavila istraživanjem tradicijskih oblika nevjenčanoga braka i za sličnu pojavu koristi naziv „nevjenčani brak“ (usp. Rajković 1974a, 1975).

U izvještaju je istaknuto da je takav način odvođenja djevojaka u nekim krajevima bio tek iznimka, dok su u drugim sve udavače bile samodošle. Uzroke su prepoznavali u: 1. „slaboju pouci i površnom vjerskom životu“; 2. „prekomjernim troškovima“ kod prošnje i vjenčanja; 3. „siljenju roditelja“ da se njihove kćeri udaju za nedraga; 4. „izraženim lokalni običajima“; 5. „besmislenom ponosu i obijesti“ koju je tim načinom odvođenja zaručnice pokazivao narod. Župnici su u svojim izvještajima predložili uvođenje „strožih kazni“ za prekršitelje jer im je iskustvo pokazalo da je na župama, gdje su svećenici u tom pogledu bili odlučniji, bilo manje takvih slučajeva (ibid.: 1924/7-10: 57).

Prema crkveno-pravnoj terminologiji *samodošlom* ili *uskočicom* nazivana je „slobodna ženska osoba, bilo djevojka ili udovica, koja je u svrhu udaje prelazila u zaručnikovu kuću te imala prigodu da s njim seksualno opći“. Prema analizi izvještaja u glasilima Sarajevske nadbiskupije ta pojava nije bila strana ni u drugim dijelovima kršćanskoga svijeta, ali se u Bosni razlikovala po nekim vlastitostima koje su nastale kao „posljedica ugledanja u običaje inovjeraca s kojima žive“. Navedeno je sedam razloga koji su se mogli prepoznati kao uzrok tomu: 1. kulturna zaostalosti – otmica je u ranija vremena bila redoviti način ženidbe, jer su se na taj način vrijedne djevojke krale iz tuđih kuća i privodile svojoj iskazujući vlastito junaštvo; 2. neznanje; 3. pohota zaručnika; 4. bojazan zaručnika i njegovih ukućana da zaručnica ne prevari; 5. protivljenje roditelja slobodnom izboru zaručnika; 6. preveliki ženidbeni troškovi koji su se mogli izbjeći odvođenjem djevojke neredovitim putem, no samodošlost je bila češća kod bogatijih obitelji, nego kod siromašnijih; 7. slaba dušobrižnička skrb župnika i njihovih pomoćnika, koji nisu na vrijeme reagirali i slabo su poučili narod. S druge strane mjerodavne vlasti bile su svjesne da uvođenje bilo kakvih novčanih kazni ne bi

bilo učinkovito jer su pojedini mladići bili spremni platiti sve dodatne takse kako bi „dokazali svoje junaštvo i ponos“. Kao jedan od pokušaja smanjenja ovakvoga načina privođenja zaručnice predložena je „pouka vjernika i kateheze“ o tome što je to ustvari samodošlost i do čega je ona sve mogla dovesti. Uz to su predlagali racionaliziranje i smanjenje predsvadbenih pohoda, uzajamnih darivanja i dodatnih troškova koje su jedni drugima nametali za vrijeme svadbe. Drugi prijedlog bio je uvođenje predviđenih zabrana i kazni za takve slučajeve na razini cijele Sarajevske nadbiskupije (ibid.: 1924/19-20: 154-159).

4. Okružnica o samodošlosti iz 1925. godine

Nakon zasjedanja *Sedme dekanske konferencije* 1925. godine i izvještaja iz pojedinih vrhbosanskih arhiđakonata o samodošlosti izdana je *Okružnica* u kojoj je definirana samodošlost i načini kako ju je trebalo suzbijati u narodu. Nazvana je „pojavom i poganskim, grešnim i sramotnim običajem“, kojim su bili „zaraženi naši krajevi“. Vrhbosanska nadbiskupija je pokušala poukom, prigodnim katehezama i odgodom vjenčanja na šest mjeseci stati na kraj tome običaju. Takav pristup u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine bio je učinkovit i godišnji broj samodošla bio je znatno smanjen. Međutim, do povećanoga broja privođenja djevojaka prije sklapanja braka došlo je u razdoblju od 1914. do 1924. godine. Crkvene vlasti smatrale su da je do toga došlo zbog reakcije na odluku Svete Stole o ukidanju ranije propisanih kazni u slučaju samodošlosti za cijelu Katoličku Crkvu, a to je u Bosni okarakterizirano kao „negativna pojava“ jer se broj znatno povećao. U nastojanju da uspostave „moralno ćudoređe i pokušaju očuvati predbračnu čistoću“, osobito u seoskim župama, mjesni Ordinarij izdao je naredbu dijecezanskoga zakona, koja je vrijedila samo za Vrhbosansku nadbiskupiju u kojoj se navodi:

Samodošla jest svaka djevojka ili udovica, koja u svrhu udaje prijeđe ili se daje dragovoljno odvesti u kuću zaručnikovu ili njegove rodbine ili uopće na mjesto gdje može bez osobite zapreke općiti sa zaručnicom. U bitosti ostaje kažnjiv značaj samodošlosti isti, makar bio povod, uzrok ili razlog odvođenju koji mu drago. Bilo po srijedi momačka objest, ili pohota, ili bojazan da djevojka ne pođe za drugoga, ili protivljenje od strane roditelja, ili strah od prevelika troška itd. U svakom slučaju samodošla potpada odredbama i kaznama što se ustanovljuju ovom naredbom (ibid.: 1925/4-5:63).

Pojaва je imenovana kao „zlo, prokletstvo i nevolja“ za kršćanske obitelji u Vrhbosanskoj nadbiskupiji. Razlog tomu su i činjenice: da je otmica djevojaka u narodu bila „junaštvo“; predbračni odnosi nisu smatrani grijehom; mladići su jedni drugima „otimali“ već

zaručene djevojke; roditelji su bez velikoga otpora puštali svoje kćeri pijanim mladićima da ih vode tuđim kućama; na zaruke i svadbe trošena su čitava imanja. Stoga je preporučeno da dušobrižnici dva puta godišnje, pred jesen i poklade, pozovu roditelje i za udaju i ženidbu zrele mladiće i djevojke te ih pouče o svetosti sakramenta ženidbe i posljedicama raznih zloporaba. Župnici su najprije trebali pozvati uglednije obitelji i obvezati ih da sami moraju odustati od uobičajenih prekomjernih troškova, a njihovu odluku trebali su pročitati u župnim obavijestima. Iz Ordinarijata su se nadali kako je to trebalo djelovati i na siromašnije obitelji da odustanu od „ludog suvišnog troška“ kod ženidbe ili udaje (usp. *ibid.*: 63-64).

Kako bi se spriječile zlouporabe samodošlosti uveden je „Postupak za zaruke“ prema kojem je zaručnica trebala doći u župni ured u pratnji kućnoga starješine ili nekoga odrasloga člana iz svoje obitelji. Uz to kućne starješine morali su se i pismeno obvezati da neće dopustiti da zaručnica ostavi roditeljsku kuću prije vjenčanja. Zaručnik i zaručnica morali su se zakunuti pred župnikom da neće sklapati novih poznanstava s drugim mladićima i djevojkama koja bi mogla dovesti do raskida zaruka. Ako je, unatoč svim tim upozorenjima, bilo samodošlosti župnici su najprije trebali izvijestiti Ordinarijat, a onda su prve nedjelje na pučkoj misi najavljivali da se „dogodio nesretan slučaj samodošlosti“. Kao pokušaj ublažavanja toga „sramotnog čina“ svećenik je zajedno s pukom trebao moliti jedan Očenaš i Zdravo Marijo za prijestupnike. Na zarukama župnik im je govorio o crkvenim i dijecezanskim zaprekama u koje su upadali. Djevojka se morala vratiti roditeljskoj kući, a tek nakon toga slana je molba Ordinarijatu za oprost od dijecezanske zapreke samodošlosti uz plaćanje predviđene takse. Vjenčanja takvih parova bila su izvan mise na sporednim oltarima ili na ulazu u crkvu, a zaručnicama je bilo zabranjeno nošenje svadbenoga oglašnja takozvanoga *duvaka*.

Pored kazni za zaručnika i zaručnicu, odlukom mjesnoga Ordinarija, bile su određene sankcije za sve odrasle članove koji su sporazumno sudjelovali u samodošlosti. Ni jedna osoba, koja je na bilo koji način sudjelovala, nije smjela biti kum ili kuma kod krštenja ili krizme kroz tri godine. Uz to, bilo im je zabranjeno biti kumom, djeverom ili djeverušom na vjenčanju. Kroz tri godine župnik nije za vrijeme božićnoga pohoda obitelji blagoslivljao ni zaručnikovu ni zaručnicinu kuću. Zbog „javne sablazni“ osobe iz tih obitelji nisu više mogle biti crkveni oci ili *prakaraturi*, a u slučaju da su imali „svoje mjesto u crkvama“, morali su ih napustiti i ukloniti zasebne klupe. Župnici koji se nisu držali navedenih naredbi bili su „uklanjani sa svojih službi“ i proglašeni „nesposobnima za samostanu dušobrižničku službu“ (usp. *ibid.*: 64-65).

5. Samodošlost kao dijecezanska zapreka, opomena i kazna

Za potrebe *Četrnaeste dekanske konferencije* svećenici Vrhbosanske nadbiskupije slali su izvještaje o raznim zloporabama kod ženidbe i sprovoda u njihovim župama. Ponovno je bilo govora o prekomjernim izdacima sa svim mogućim posljedicama. Uslijed opće ekonomske krize početkom tridesetih godina dvadesetoga stoljeća znatan dio troškova bio je umanjen. U pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovina „potrošnja je prelazila sve granice životne razboritosti i nužne štedljivosti“, a neke su se obitelji za svadbu zaduživale „mjenicama i bankovnim ili privatnim kamatarskim zajmovima“ što je dovodilo do „nerazboritog zaduživanja i uništenja pojedinih obitelji“. Povod tomu bila su „nerazmjerna darivanja“ u predsvadbenim i svadbenim običajima. Osobito su istaknuta suvišna darivanja i to: 1. „amanet“ koji je djevojka davala mladiću kao jamstvo pristanka na udaju; 2. „novci“ koje su zaručnikovi prosci nosili „na pitanje djevojci“; 3. „prstenski novci“; 4. „ugovor ili dogovor o mirazu“ i količini darova koje je svaka obitelj trebala spremiti, bilo je popraćen čestim „velikim ucjenama i pretjeranim zahtjevima“ za dodatnim darovima za sve ukućane i svatove; 5. neracionalno čašćenje zvanih i nezvanih gostiju jelom, kavom i rakijom u zaručničnoj i zaručnikovoj kući prije i nakon vjenčanja; 6. mladenkino i mladoženjino darivanje svoje novcem i različitim vrstama odjevnih predmeta (usp. *ibid.*: 1932/4: 94).

Prema izvještajima svećenika s terena samodošlost je nastala kao „indirektna reakcija i siguran načina izbjegavanja zaduživanja i nepotrebnih darivanja“. Kako bi se ta pojava smanjila, župnici iz toliškoga kraja predlagali su Ordinarijatu da crkvene vlasti zabrane: brojne predsvadbene pohode, napose „svilu“ te muške i ženske prosce; odgodu vjenčanja na drugu ili treću srijedu iza posljednjega navještaja jer se na taj način moglo smanjiti tjedno nošenje darova zaručnici; unajmljivanje i plaćanje svirača, kao i kolo i pjesme pred crkvom; te preveliki broj zaprežnih kola na svadbama (*ibid.*: 94-95). Ordinarijat u svome izvješću nije naveo nikakve konkretne zabrane kao ni odluku o smanjenju rastrošnost, ali je dao prijedlog da se o istoj temi raspravlja na narednoj proljetnoj i jesenskoj koroni.

Godinu dana kasnije na *Petnaestoj dekanskoj konferenciji* monsinjor dr. Marko Alaupović održao je izlaganje na temu prekomjernog trošenja. Sumirajući višegodišnje izvještaje župnika iz različitih krajeva Bosne i Hercegovine zaključio je da su „seljaci prigodom ženidbe, poroda i ukopa trošili daleko više iznad svojih gospodarskih mogućnosti“, a uz to su se pojavili „neki elementi koji su narušavali javno ćudoređe“. Jednako tako govorio je o samodošlosti, kao sigurnom načinu smanjenja izdataka uz raspravu o pitanju „prekomjerne potrošnje rakije“ u svim važnijim životnim zgodama i obilnom opijanju

muškaraca i žena, osobito kod babinja. Na osnovu analize dostupne literature ustanovio sam da su na području Sarajevske nadbiskupije bili svjesni poteškoća koje su proizlazile iz „prekomjerne rastrošnosti“, ali unatoč višegodišnjim pokušajima da ih racionaliziraju, to im nije uspijevalo. Stoga su pojedini svećenici predložili što je trebalo učiniti u nekim krajevima. Svećenici iz toliškoga kraja iznijeli su dva prijedloga. Prvi je napisao župnik iz Tišine, fra Mirko Brandić, u kome je iznio svoje prijedloge:

1. Ukida se „svila“, koju djevojka zahtijeva poslije zaruka od momka, kao stvar skupa, bezvrijedna i nepotrebna;
2. Ukidaju se „ljudi“, što ih kuća zaručnikova jedne večeri od zaruka do vjenčanja šalje u kuću djevojčinu, njih pet do dvadeset na broj, gdje čitavu noć jedu i piju;
3. Ukidaju se „žene“, što nedjeljom poslije podne idu u pohode zaručnici, njih dvadeset do dvadeset i pet na broj; s jedne strane zbog suvišna troška, a s druge strane jer to bude povod za propuštanje mise zbog kuhanja i spremanja u obje kuće;
4. Zabranjuje se prizivanje svirača i bubnjara cigana, zbog suvišna troška i darivanja;
5. Zabranjuje se kolo i pjesma pred crkvom, gdje se znadu pjevati i nečedne svatovske pjesme;
6. Zabranjuje se pratnja s mnogo zaprežnih kola (8-12). Najviše se može dopustiti pet kola;
7. Vjenčanje se ima obaviti odmah u prvu srijedu iza trećeg oglasa i ne smije se prenositi na drugu ili treću srijedu bez posebnog razloga. Time će se svatovsko vrijeme prikratiti i ukloniti česti sastanci i troškovi;
8. Kod ukopa se bezuslovno zabranjuje „daća“ ili „sedmina“, jer se kod nje pun opije pa se žalost okreće u pjesmu.

Drugi prijedlog bio je župnika iz Domaljevca fra Zvonke Mikića u trinaest točaka:

1. Djevojka ne smije davati momku „obilježje“ vrijednije od 100 dinara. Ako momak odustane, mora vratiti obilježje i usto platiti djevojci u novcu njegovu vrijednost, a ako djevojka prevari gubi obilježje;
2. Prosaca smije ići najviše pet ljudi i pet žena, pa išli zajedno ili napose;
3. Zaruke (prsten) obavljaju se samo u petak prije podne, kako je i dosada bilo gotovo u svoj dekaniji, a u svrhu da se spriječi buka i skupo mrsno gošćenje;
4. Nijedna seoska djevojka ne smije doći u svili na vjenčanje, a ako dođe platit će globu od 50 dinara u korist crkvenoj blagajni;
5. Svatova smije biti najviše pet kola. Ako ih ima više, neka domaćin plati globu od 20 dinara po kolima u korist crkvenoj blagajni;
6. Svirači-cigani ne smiju ići pred crkvu. Tko ih dovede platit će 50 dinara u korist crkvenoj blagajni;
7. Vjenčanje ima uvijek biti srijedom, a ne ponedjeljkom, jer se još u nedjelju počnu spremati, a ostanu bez svete mise;
8. Taksa za vjenčanje neka se smanji, a neka se uvede plaćanje mladenačke mise prigodom vjenčanja, ako je više svatova, mogu zajednički platiti jednu misu ili svaki za sebe tihu misu, koja će se kasnije reći;
9. Taksa za vjenčanje neka bude to manja što svatovi dođu ranije: do 9 sati 50 dinara, od 9 do 10 sati 70 dinara, a poslije 10 sati 100 dinara. Ne budu li mladenci kod mise, imaju sutradan doći na ranu misu radi blagoslova. Tim bi se prisililo vjernike da manje troše i da ranije dođu pa da se nemaju prilike opiti prije vjenčanja;
10. Djevojka, za koju se zna da

spava u kućaru, ne smije doći na vjenčanje pod koprenom (duvakom); 11. Mlada i „kuhačice“ ne smiju na dan svadbe ići po selu i činiti posjete, gdje ih se mnogo daruje, pa sve to izgleda prosjački, a i pjeva se svašta; 12. Darivanje mlade smije biti samo jedanput. Isto se tako samo jedanput daruju i kuhačice i čauš; 13. U slučaju da koja stranka iza zaruka odustane od vjenčanja, ima drugoj stranci namiriti troškove, osim rakije i svile. Pri nagodbi neka sudi župnik (ibid.: 1933/5:107).

Na navedene prijedloge sudionici *Petnaeste dekanske konferencije* naveli su da se na prijedlog fra Mirka Brandića glede „ograničavanja broja zaprežnih kola na svadbi“ ne treba previše obazirati. Prije svega jer se tu radi samo o „dobrovoljnoj pratnji“, ali su bili za reduciranje prevelikoga broja sudionika. Nasuprot tomu, iz prijedloga domljevačkog župnika fra Zvonke Mikića čitava sjednica je otklonila „sistem globa“. Zaključili su kao je ona mogla imati samo negativan učinak jer su to neki „bahati seljaci mogli shvatiti kao dodatno žrtvovanje novca samo da se mogu pokazati pred drugim ljudima i provesti svoju silu“. S druge strane svi su se složili kako je trebalo zabraniti sviranje Roma na svadbi. Što se tiče satnice za vjenčanje, naglasili su da ona ne može biti jednaka zbog razlikovanja brdskih od ravničarskih župa u kojima je trebalo znatno više vremena da se od zaručničine kuće dođe do crkve (ibid.: 1933/5:108).

Godinu dana kasnije na *Šesnaestoj dekanskoj konferenciji* doneseni su zaključci glede smanjivanja prekomjernih troškova prigodom krštenja, vjenčanja i sprovoda. Ponovno je monsijor dr. Marko Alaupović podnio izvještaj pod naslovom *Konačno stanje ankete o pretjeranim troškovima prigodom rođenja, vjenčanja sprovoda* i istaknuvši da ni treća uzastopna anketa nije dovela do jedinstvenoga pogleda svećenstva o načinu rješavanja pitanja prekomjernih troškova kod seljačkoga svijeta. Brčanski i šamački dekanat zasebno su donijeli detaljan prijedlog troškova koje je trebalo dokinuti naredbom nadbiskupskoga Ordinarijata. S druge strane zenički dekanat predložio je da se izda jedinstvena sveopća naredba za čitavu Nadbiskupiju, jer „posvuda su narodni običaji identični, samo im se razlikuje terminologija“. Nasuprot tomu, ako bi se donijele vlastite zasebne odluke za svaku dekaniju, nastala bi „opća zbrka“ što je dopušteno, a što zabranjeno u pojedinim krajevima. Sam se Alaupović priklonio izvještaju zeničke dekanije da se na području čitave Nadbiskupije glavni običaji mogu nazvati identičnima i da je razlika samo u terminologiji, ali da su nužne „lokalne modifikacije“ (usp. ibid.: 1934/4: 73-86).

Na koncu je udovoljeno prijedlozima brčanskoga i šamačkoga dekanata glede smanjenja troškova jer se radilo o „susjednim etnološko i folkloristički veoma srodnim krajevima“. Za šamački dekanat i toliški kraj propisane su ove naredbe.

1. Zaruke neka budu samo petkom; 2. Ukida se „svila“ ili obilježje ili „amanet“; 3. „Ljudi“ se smanjuj na dva čovjeka i domaćina; 4. „Žene“ se ukidaju; 5. Zabranjuje se prigodom vjenčanja svaka svirka i kolo pred crkvom, a cigani i u selu; 6. Dopušta se najviše pet kola svatova; 7. Vjenčanje neka se obavlja u prvu srijedu iza trećeg oglasa, ako nema posebne zapreke, kao na primjer kvatre (ibid.: 87).

Iz navedenoga se može ustanoviti kako je samodošlost bila svojevrsni problem u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine koji su službene crkvene institucije nastojale kontrolirati i postupno iskorijeniti u razdoblju od početka 1910-tih do kraja 1930-tih godina. Premda se u etnološkoj literaturi o samodošlosti govorilo kao o jednom od tradicionalnih načina privođenja djevojaka prije sklapanja braka, crkvene vlasti u BiH o tome su govorile kao jednom od načina racionaliziranja svadbe i smanjenju troškova u predsvadbenim i svadbenim običajima.

6. Reakcije svećenika u župi Tolisa na odluke Nadbiskupskog ordinarijata glede smanjenja rastrošnosti na svadbama i samodošlosti

Kako su svećenici u župi Tolisa reagirali na upozorenja i odluke Nadbiskupskoga ordinarijata u Sarajevu o smanjenju rastrošnosti u predsvadbenim i svadbenim običajima, najbolje pokazuje analiza opaski i napomena iz knjiga župnih obavijesti. Prvi konkretni potezi u provođenju smanjenja rastrošnosti na terenu mogu se iščitati u prebacivanju termina sklapanja braka krajem devetnaestoga stoljeća s ponedjeljka na srijedu. Na taj način svadbeno slavlje trajalo je tri dana od srijede do petka, a ne više pet dana od ponedjeljka do petka. Drugi korak bio je govor o potrebnom smanjenju broja zaprežnih kola u svadbenim povorkama, a samim time i broja sudionika na svadbi. Pored toga zabranjivali su: dolazak i plaćanje raznih vrsta glazbenika pred crkveno dvorište, napose Roma; nisu dopuštali pjevanje, sviranje i igranje kola pred crkvom i u crkvenom dvorištu; nošenje raskošne odjeće i skupocjenoga nakita, između Prvoga i Drugoga svjetskoga rata i u poratnom vremenu; u pokladno vrijeme izričito su upozoravali o „nedopuštenom dolasku maskara i skupljanju čaja u zasebno kolo“; opijanje pred crkvom i nepotrebno okupljanje ljudi koji nisu dio svatovske povorke (ŽO 1935: *Druga nedjelja po Bogojavljenju; Svi sveti; XXI. nedjelja po Duhovima*; 1936: *XVIII. nedjelja iza Duhova*; 1937: *XXIV. nedjelja po Duhovima*; 1939: *Sedamdesetnica*; 1944: *Zadnja nedjelja po Duhovima*; 1954: *Nova godina*).

U razdoblju između dva svjetska rata najčešće su upozoravali: da *žene* ne bi smjele ići u prošnju zaručničinoj kući; da je *prstenovanje* petkom da bi se izbjegao „prstenski ručak“ jer

je petkom post; kako je domaćin trebao dan prije vjenčanja upisati kuma i staroga svata i platiti taksu za vjenčanje; da na svadbama nije smjelo biti više od četiri do šest zaprežnih kola; da su vjenčanja bila srijedom; da svatovi nisu smjeli pjevati ni igrati kolo pred crkvom; da mladoženje, kumovi, stari svat i ostali svatovi nisu smjeli dolaziti pijani na vjenčanje te da su mladenci trebali doći na svetoga Andriju (30. studenoga) na jutarnju misu kako bi primili svečani mladenački blagoslov i slično (ŽO 1934: *XX. nedjelja po Duhovima*). Osobito su bila naglašena upozorenja glede samodošlosti:

Nemojte se šaliti da bi se usudio itko dovesti samodošlu. Globa je za dozvolu vjenčati se 100 dinara, a križa i svete vode kroz tri godine o Božiću nema u kuću onima koji su doveli samodošlu. Uz to nema im kumovati kod krštenja i vjenčanja kroz tri godine. Samodošla se mora vjenčati bez duvaka na malom oltaru, a ne pred velikim oltarom. Takvim parovima ne može se nijedan navještaj oprostiti. Ukoliko se dogodi da se roditelji curski protive udaji svoje kćeri bez razloga, onda se odmah ima doći i stvar kod crkve prijaviti, a ne smije se djevojku voditi iz roditeljske njezine kuće prije udaje (ŽO 1935: *XXIII. nedjelja po Duhovima*).

Prema analizi matica vjenčanih, knjiga zaruka i ženidbenih navještaja ustanovljeno je kako su javni ukori, neprestano ponavljanje upozorenja svećenika u župnim obavijestima, javna sablazan, „loš glas u selu“ i strah od eventualnih kazni onim obiteljima koje su imale veze sa samodošlama, u pojedinim razdobljima smanjio takav neredoviti način privođenja djevojaka na minimum. Od 9752 sklopljena braka u župi Tolisa tek je njih 88 imalo upisano u knjige navještaja i matice vjenčanih da su zaručnice bile samodošle. Očito su biskupske odredbe i upozorenja svećenika imala dobar odjek jer je bio tako malen broj samodošlosti.

Bilo je i onih upozorenja koja su se odnosila na upute onima koji su imali „dobru odjeću i obuću“, oni su mogli i u hladnije dane dolaziti u crkvu i na vjenčanja, a oni koji to nisu imali mogli su pričekati dok ne otopli (usp. ŽO 1940: *Pačista*). Zbog toga i ne iznenađuje neprestano ponavljanje upozorenja kako je bilo neophodno smanjiti nepotrebna dodatna izdavanja i pretjeranu raskoš za vrijeme vjenčanja i sprovoda. U poratnim godinama pojedine obitelji nisu imale od čega živjeti, do novca se teško dolazilo i stoga su se uglavnom pridržavale navedenih uputa. Svaki dodatni izdatak nekima je bio prevelik. Nakon Drugoga svjetskoga rata svećenici su napominjali da „imućnije žene i djevojke ne dolaze u svili, s dukatima oko vrata i u svečanoj odjeći jer na taj način mogli su i siromašniji dolaziti u crkvu bez isticanja razlika između bogatih i siromašnih“ (ŽO 1953: *XVI. nedjelja po Duhovima*).

Sve zabrane i pokušaji smanjenja rastrošnosti mogu se promatrati kao pokušaji niveliranja vidljivih ekonomskih razlika između bogatih i siromašnih koje su u nepovoljnim godinama bile još izraženije. S jedne strane, analizirane crkvene naredbe i zabrane glede

samodošlosti mogu se promatrati kao uspješno provođenje odluka mjesnoga Ordinarijata jer je godišnji broj isti u župi Tolisa bio gotovo zanemariv. S druge strane možda je tu riječ o uspješno provedenim odlukama na terenu, poštivanju zabrana, prisutnosti određenoga straha zbog javne sablazni ili je bilo riječi o nepotrebnom isticanju problema koji nije bio u ovom kraju tako izražen.

7. Samodošlost kao izazov

Prema preporukama sarajevskoga nadbiskupa i uputama koje su svećenici na terenu davali svojim župljanima, u slučaju samodošlosti mladoženja nije išao sa svatovima po zaručnicu, vjenčanje je bilo na sporednom oltaru, ulaznim vratima ili na sredini crkve, a svadbeno slavlje završavalo se isti dan. Međutim, prema kazivanju jedne gospođe iz Boka, u njezinom selu početkom šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća bilo je „dosta djevojaka koje su utekle prije vjenčanja“. Ona sama bila je samodošla, kao i njezina kolegica. Ona je pobjegla prije vjenčanja jer se bojale da joj netko ne „ukrade momka“, a za svadbu i onako nisu imali novaca pa je ovo bio „lakši način da ju ne moraju praviti“. Poznajući običaje na vjenčanje došla je s maramom na glavi umjesto predviđenoga duvaka s bijelim velom. Budući da je „prišla“ kod zaručnika prije vjenčanja i imala spolne odnose, „nije smjela staviti duvak i bjelinu na glavu“. Svećenik ih je vjenčao na sporednom oltaru. Njezina kolegica, koja je imala isti dan svadbu i bila je samodošla kao i ona, došla je na vjenčanje sa svadbenim oglavljem zanemarivši upozorenje župnika. Nju i njezinog supruga svećenik nije htio vjenčati sve dok nije skinula duvak, a umjesto njega na glavu stavila maramu koju je posudila od gospođe Janje. Nakon vjenčanja i izlaska iz crkve kolegica je opet stavila duvak, a svadbeno slavlje kod mladoženjine kuće bilo je kao da nije bila samodošla. Gospođa Janja i njezini svatovi poštivali su sve što je svećenik rekao, a svadbeno slavlje završili su nakon skromnoga ručka (kazivali J. K. i M. K., srpanj 2013.).

Iz navedenoga možemo zaključiti da su postojale znatne razlike između pozitivnih preporuka, zabrana i upozorenja Ordinarijata, prenošenje istih preko moralnih pouka i prijetnji svećenika na terenu i onoga što su ljudi činili u praksi. Prema kazivanjima većina mladenaca držala se pravila jer su se bojali prekršiti ih, dok je bilo i onih koji su ih i svjesno kršili. U selima Oštra Luka i Bok šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća bio je „uspjeh“ kod pojedinih mladića „privesti djevojku“ prije svadbe bez obzira što su znali da postoji zabrana i da će o njima svećenik govoriti u župnim obavijestima. Samodošlost je dugo vremena smatrana „grijehom i sramotom za obitelj“ u kojoj se događala i kao takva zadržala

se do kraja osamdesetih godina. Unatoč svemu djevojke su „bježale“ bez obzira jesu li im roditelji branili ili ne. Od sredine sedamdesetih do početkom osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća samodošlost je bila učestala pojava kod maloljetnih djevojaka koje su „bježale“ iz srednje škole i udavale se bez pristanka roditelja.

Pitanje samodošlosti bilo je ponovno aktualno sedamdesetih godina kad su svećenici u župnim obavijestima napominjali kako su „neki mladići dovodili djevojke kući prije vjenčanja“. To su nazivali „zaostalim, ružnim, ciganskim običajem koji je vladao u brdskim krajevima“, premda je više od stotinu godina bio prisutan i u toliškome kraju. Napominjali su da „svi oni koji su imali problema s roditeljima glede odluke za koga se žele ili ne žele vjenčati“ trebali doći u župni ured i riješiti problem. Upozoravali su da se „prigodom vjenčanja svatovi ne moraju praviti“ jer u učestaloj pojavi samodošlosti uočavali su „pokušaj izbjegavanja svih predsvadbenih pohoda i organiziranje velikih svadbi“ (ŽO 1972: *XXVI. nedjelja kroz godinu*; 1973: *Nedjelja krštenja Gospodinova*). Najveći dio zaručnika držao se držali se navedenih propisa. Prema kazivanjima svećenika, koji su sedamdesetih godina pastoralno djelovali u toliškome kraju, činilo se kako su parovi „došli pameti i počeli slušati svećenika“ da ne prave „uzaludne velike troškove“ prigodom vjenčanja. Prije podne su dolazili mladenci s domaćinom, kumom, starim svatom i nešto svatova na vjenčanje. Međutim, ubrzo se pokazalo da su ti isti parovi popodne pravili svadbe na kojima je bivalo dvjestotinjak ljudi (usp. ŽO 1978: *Nova godina*; 1979: *XIII. nedjelja kroz godinu*). Osamdesetih godina bila su česta upozorenja onima koji su se vjenčavali subotom, a pravili svadbe nedjeljom najviše zbog izostanka vjernika s nedjeljnih misa (ŽO 1986: *XXIX. nedjelja kroz godinu*).

Od početka dvijetisućite godine svećenici su u župi Tolisa govorili župljanima o „poštivanju svetosti crkvenog prostora, doličnom ponašanju i odijevanju“.

Svima nam je drago da se naši mladi žene i udaju. Sakrament ženidbe je veliki dar, svetinja i uglavnom to svi shvaćaju, prihvaćaju i tako se vladaju. Pred nama slijede, daj Bože, mnoga vjenčanja u našoj crkvi. Na vjenčanje se ide sa veseljem, ali i dostojanstvenom ozbiljnošću i s prikladnom odjevenošću. Oltar i crkva su sveti prostor, tu je presveti oltarski sakrament i vladanje svatova i odijevanje i mlade i svatova mora biti dolično. Budući da se i snima obred vjenčanja, u crkvi neka bude reda. Tada i jest red, ali zna se dogoditi za vrijeme fotografiranja pred oltarom iza vjenčanja dosta nereda i neukusa. Upozoravamo na svetost prostora crkve, neka bude par snimaka mladenaca s familijom za uspomenu s oltara, a ostali neka se slikaju van crkve. Nadam se da nas razumijete! Molimo mladence i svatove da se ovoga pridržavaju: Kada se mladenci vjenčaju, svećenik im čestita, mladenci jedno drugome čestitaju, odmah se njih dvoje fotografiraju i oni najuži od rodbine, zatim mladenci otiđu pred oltar, kleknu i

kratko se zahvale Gospodinu, u tome vremenu ostali svatovi idu vani i svi dočekaju mladence pred crkvom gdje im čestitaju iako se žele s njima fotografirati (ŽO 2002: *III. uskrсна nedjelja – Mlada nedjelja*).

Iz navedenog je očito kako su se s vremenom promijenili prioriteti i upozorenja. Svećenici su prestali naglašavati potrebu uklanjanja razlika između siromašnih i bogatih svadbi, samodošlost je prestala biti dijecezanska zapreka, a suvremeni način življenja sa sobom je donio nove izazove. Na jednoj strani isticano je nedolično ponašanje u crkvenom prostoru, neprimjereno odijevanje, koje je bilo često oskudno, i pretjerana konzumacija alkohola. U ljetnim mjesecima pojavili su se problemi organizacije svadbi i poštivanja ugovorenih termina vjenčanja. Zbog povećanoga broja vjenčanja nisu se uspijevali na vrijeme izmijeniti svi svatovi. Bivale su gužve jer se u kratkom vremenskom roku trebalo izmijeniti pet-šest skupina. Za vrijeme vjenčanja pojedini svatovi nisu ulazili u crkvu, osobito svirači, mladići i oskudno odjevene žene. Često je dolazilo do miješanja svatova, pokazivanja, ogledanja čija je povorka veća, udruživanja svirača i zajedničke igre i pjesme. Stoga su svećenici u župnim obavijestima napominjali da se svatovi „pokušavaju držati reda i ugovorenih termina“, a čaje da „međusobno komuniciraju i sa svećenicima dogovore eventualne promjene“ (ŽO 2003: *XVI. nedjelja kroz godinu*).

8. Zaključak

Prema prikupljenim podacima iz časopisa Sarajevske nadbiskupije *Srce Isusovo* i *Vrhbosna* ustanovljeno je kako je samodošlost u počecima bila izraženija kod katoličkih obitelji u Bosni i Hercegovini. Na taj način pokušali su racionalizirati predsvadbene i svadbene običaje, pretjerana darivanja i čašćenje drugih ljudi. Kršenjem ustaljenih pravila obje su kuće bile pod svojevrsnom sankcijom. Najprije su se domaćini trebali „izmiriti“ kod svećenika u župnom uredu, djevojka „vratiti“ obiteljskoj kući, a onda su budući mladenci morali pisati molbu za oprost od dijecezanske zapreke samodošlosti. S druge strane takav način dovođenja djevojke prije vjenčanja u obiteljsku kuću automatski je smanjivao predsvadbene pohode na minimum, a svadba je trajala samo jedan dan.

Unatoč predviđenim sankcijama: zabrani kumovanja članovima obiteljima iz koje je djevojka bila samodošla i u koju je došla; izostanka božićnoga blagoslova obitelji kroz tri godine; plaćanju predviđenih taksi za dobivanje oprosta i odgodi vjenčanja od tri do šest mjeseci. Prema kazivanjima samodošlost je s vremenom postala dio „seoskog dokazivanja mladića i ponosa da je netko ukrao djevojku i priveo“ bez suglasnosti roditelja. Međutim, ista

pravila nisu bila jednaka za seosku i gradsku sredinu o čemu su govorili svećenici na susretima s biskupom. Prema kazivanjima starijih svećenika u gradskim sredinama bili su „sretni“ da se netko hoće crkveno vjenčati, osobito u vrijeme socijalizma od šezdesetih do kraja osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća, bez obzira jesu živjeli u konkubinatu ili ne. Na selima je to bila „javna sablazan“, a „loš glas“ bio je poticaj da se to što manje čini.

Na osnovu analize podataka iz knjiga zaruka i navještaja te matica vjenčanih župe Tolisa ustanovljeno je da je samodošlost bila tek sporadično zastupljena u razdoblju od kraja devetnaestoga stoljeća do početka devedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Statistički gledano godišnji broj bio je od jednog do pet slučajeva s tim da se može pratiti smanjenje broja od početka tridesetih godina. Ukupno je upisano 88 zaručnica koje su bile samodošle. Kao jedan od mogućih razloga smanjenju broja samodošlosti može se navesti intenzivnija upozorenja u župnim obavijestima, izbjegavanje javnoga čitanja prijestupnika i molitava za njih, kao i dobra suradnja svećenika s ljudima u župi koji su im pomogli da se ta pojava smanji na minimum.

Od početka devedesetih godina dvadesetoga stoljeća takav način predsvadbenoga „privođenja djevojke“ u mladićevu kuću prestao je biti dijecezanskom zaprekom, kao i siguran način da se uštedi na nepotrebnim izdacima. Mlađe generacije većinom i ne znaju za taj naziv, a dovođenje djevojke prije svadbe postao je jedan od suvremenih povoda za organiziranje slavlja u mladićevoj obitelji. Na taj je način negdašnja zabrana postala suvremeni povod za slavlje. Ono što se u ranija vremena nastojalo izbjeći, pa i pod cijenu javnog prozivanja obiju obitelji i sramote, posljednjih dvadesetak godina postao je uobičajen način obznanjivanja veze između djevojke i mladića. To je ujedno podrazumijevalo kraće ili duže vremensko razdoblje zajedničkog življenja prije samih zaruka, prosidbe i vjenčanja. Analizirajući ekonomsku dimenziju suvremenih predsvadbenih i svadbenih običaja ustanovio sam kako je jedan dio kazivača govorio da je proslava zaruka „bespotreban izdatak“ i „izbijanje novaca roditeljima“ koje je trebalo što prije ukinuti. Drugi su govorili kako su taj „novi običaj“ uveli domaći ljudi koji su na privremenom radu u inozemstvu. Najprije se pojavio u župi Domaljevac jer su se oni ženili i udavali u nekoliko faza. Jedne godine privodili su djevojku, druge su imali zaruke i civilno vjenčanje, a tek treće su se crkveno vjenčavali i pravili svadbu. Svake godine imali su nekakvo slavlje. Ugledajući se u njih tako su, posljednjih godina, radili i oni koji žive u toliškome kraju. Na taj su način podijelili troškove na duže vremensko razdoblje. Većina kazivača govorila je kako je to bilo „ekonomski neisplativo“, ali kad su imali slično slavlje u svojoj obitelji i sami su ih organizirali unatoč neisplativosti. Pojedini su naglašavali kako bi Crkva ponovno trebala

nešto poduzeti po tom pitanju i savjetovati da se „ukinu takva slavlja“. To bi ujedno značilo povratak na početak govora o racionalizaciji troškova i nepotrebnim izdacima u predsvadbenim i svadbenim običajima premda su se izmijenile okolnosti u kojima se o tome ranije govorilo.

II. Dugoročni krediti ili svadbena ekonomija

Svadbe u seoskim zajednicama mogu se promatrati kao prigoda da se obitelj koja ženi ili udaje predstavi široj zajednici. To je ujedno vrijeme naglašenog darivanja, razmjene stvari, darova i usluga kao i „potvrđivanje“ ili „dokazivanje“ kakav je bio položaja obitelji u selu i župi. Njezina imućnosti i veličina ogledala se u razgranatosti rodbinskih, prijateljskih i dobrosusjedskih veza. Svadbe su ujedno bile prigoda da se podijeli veselje s ostalim članovima uže i šire obitelji. Pored ljubavi i potrebe za osnivanjem vlastite obitelji, ekonomski su razlozi bili jedan od glavnih poticaja za sklapanje braka. U ranija vremena ženidba je značila ponajprije dolazak nove radne snage u obitelj. Kroz vrijeme mijenjali su se prioriteti i interesi. Ženidba nije više značila samo dolazak novoga člana u proširenu obiteljsku zajednicu, nego osnivanje vlastitoga, novoga kućanstva. Uvjeti su se promijenili, ali analiza ugleda obitelji, imućnost obiju kuća i dalje su ostali važni preduvjeti. Smanjio se utjecaj obitelji i rodbine na odabir bračnoga partnera, a većina novca i darovi koji se skupljaju na svadbi, uglavnom su bili namijenjeni mladencima kao pripomoć i potpora njihovom osamostaljivanju. Ukoliko izdaci za svadbu nisu bili preveliki, preostali novac postajao je kapital koji se ulagao u gradnju i uređenje kuće ili kupnju stana (usp. Supek Zupan 1983; Vitez 2003a).

Od kraja devetnaestoga stoljeća pa sve do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća bila su neznatna odstupanja u svadbenim običajima u toliškome kraju. Svojevrsni ekonomski napredak može se pratiti od početka sedamdesetih godina, a on je značio i povećanu samostalnost mladića i djevojaka u odabiru bračnoga partnera. Razlika je očita jer su u starijim opisima roditelji tražili suglasnost mladih kako bi ih oženili s onim koji su sami odabrali, a u novije vrijeme mladi su uglavnom samo obavještavali roditelje da se planiraju ženiti (usp. Rajković 1974a: 173; Vitez 2003a: 82). Ekonomski napredak i razvoj sela u toliškome kraju potaknulo je zapošljavanje ljudi u državnim poduzećima; uvođenje mehanizacije u obradu poljoprivrednoga zemljišta; veći prinos ratarskih kultura; mogućnost dizanja poljoprivrednih kredita na osnovu uzgoja duhana i pletenja korpi od obrađenoga

vrbova pruća; povećan priliv novca iz inozemstva te cjeloživotno investiranje u rodbinske, dobrosusjedske i seoske odnose. Oni su omogućili prosječnim obiteljima i onima slabijega imovinskoga stanja praviti svadbe s većim brojem uzvanika, a roditelji su mogli lakše spremati djevojke za udaju. Uvijek je bilo onih koji su bili neovisni o vremenu i (ne)prilikama, koji su imali novaca. Takvih je u prosjeku bilo do 5% od ukupnoga godišnjega broja sklopljenih brakova. U znatnoj mjeri bilo je više onih prosječnih, siromašnijih koji su se vjenčavali bez velike raskoši, a slavlja su prilagođavali vlastitim mogućnostima s minimalnim brojem svatova.

U toliškome kraju svadbe su bile i ostale dio života ne samo obitelji mladenaca, nego i širega kruga ljudi bez čije ispomoći u radnoj snazi, novcu i hrani svadbe nisu bile moguće. Proširena obitelj, susjedi i prijatelji bili su dionici svadbe, a pripomoć bila je svima korisna. Bio je niz usluga koje su se mogle „uzajmiti“ i za koje nije bio potreban novac poput: ispomoći u radu (čišćenju kuće, pripremi i tkanju mladenkina ruha, šivenju i vezenju darova); pripremi hrane (muškarci su spremali meso, a žene su pravile kolače i pekle kruh); posuđivanju posuđa, stolova i stolica; donošenju priloga u hrani i novcu; zabavljanju (sviranju, pjevanju), prijevoza (stavljanju na raspolaganje vlastitih vozila i vozača) i slično. Na koncu je to smanjivalo ukupna izdavanja. S druge strane obitelj koja je imala slavlje, sve je to na neki način trebala *zaslužiti* odlaskom drugima u ispomoć jer su se na taj način održavale veze, dobrosusjedski i obiteljski odnosi. Svadbeni dar može se promatrati kao dugoročno obiteljsko ulaganje i svojevrsna seoska i obiteljska solidarnost, nešto što se *nasljeđuje, prosljeđuje* ili *vraća*. S pravom bi se moglo definirati kao cjeloživotno ulaganje u dobrosusjedske, prijateljske i rodbinske odnose s potencijalnom ispomoći i darivanju kada za to dođe vrijeme. Bez obzira koliko dar bio osoban, bio je uvjetovan trima kategorijama: davanjem, primanjem i uzvraćanjem istoga u određenom trenutku (usp. Lovretić 1897; Filakovac 1906; Buconjić 1908; Krstić 1956; Kajmaković 1960/1961; Hećimović-Seselja 1978; Supek 1983; Zrle i Lovrić 1992; Vitez 2003a).

Po nekom nepisanom pravilu u toliškome kraju i u suvremeno doba rodbina, susjedi i prijatelji međusobno su se pomagali u snošenju troškova kod poroda, svadbe i smrti jer je „red ići na krštenje i babinje“ nekome iz susjedstva, pomagati u gradnji kuće, sudjelovati u pripremi svadbe i na samoj svadbi, kao i na sprovodima bez obzira jesu li ili nisu rod. Susretima i darivanjima stvaraju se nove poveznice, očekuje se određena bliskost i na taj način uspostavlja se mreža novih odnosa i solidarnosti. Ne izostavljaju se ni pojedinci i parovi koji su sami ili se nisu oženili. Oni su se redovito odazivali na sve pozive. Tu nije bilo riječi o reciprocitetu dara i mogućnosti da im se za isti uzvrati, ali na taj način su iskazivali svoju

ljudskost na koju im se uzvraćalo u ispomoći u slučaju nekih većih poslova, obilascima u vrijeme bolesti, dolascima na neko njihov slavlje (rođendan, imendan, godišnjicu braka i sl.), na sprovod i misu zadušnicu.

Životna slavlja u seoskoj zajednici mogu se promatrati kao dugoročni krediti i investiranje u nešto što se pojedincu i/ili njegovoj obitelji vraća na razne načine. U razgovoru s kazivačima ustanovljeno je kako postoji svojevrstni „balast nepotrebnih slavlja“ koje pojedinci, zbog sve težega imovinskoga stanja „jedva“ podnose. Neki su napravili vlastitu selekciju i išli su samo gdje su „baš morali“, dok su drugi i to „propuštali“ jer u to vrijeme nisu imali novaca ili su jednostavno ignorirali pozive. Pored toga seoska zajednica ima vlastiti korektiv pa su ponekad „sirotinjske svadbe i sprovodi“ znali biti veći od onih bogatih. Uglavnom tu nije bilo riječi samo o broju sudionika, visini iznosa koju su darivali, već i o ljudskosti. Kazivači su napominjali kako čovjek nije trebao biti bogat da bi imao dobre svatove. Slično su govorili o seoskoj solidarnosti u slučaju iznenadne smrti, teške bolesti ili neke nezgode u pojedinim obiteljima. Ljudi se solidariziraju brzo i to iznesu bez očekivanja uzvrata. Važno je bilo „biti čovjek“ i sudjelovati u suživotu drugih znajući dar dati, dar primiti i uzvratiti u određeno vrijeme, a odbacivanje dara povlačilo je određene sankcije (usp. Supek 1987: 8).

1. Pripomoć u hrani i radu nekada i danas

Ranije je pripomoć u hrani bila važna jer je po njima obitelj računala koliko je manje hrane trebala pripremiti, osobito su bili važni kumin i starosvatičin dar jer su bili izdašni. Pored toga, za svakoga svata njegovi su ukućani spremali korpu živežnih namirnica, pečena mesa i kolača koji su se stavljali pred njim na svadbenom ručku ili večeri. Svatovi su nekada jeli što su im donosile njihove ukućanke. Bliži članovi obitelji, prvi susjedi i prijatelji dogovarali su se s domaćicom što će tko donijeti, a darove su donosili tjedan dana prije svadbe. Tako je obitelj unaprijed znala s čime raspolaže i što su još sami trebali spremati. Stričevi, ujaci i tetci donosili su prase ili janje, a njihove žene perad, brašno, jaja, orahe, šećer i kućne potrepštine (usp. Lovretić 1897; Lilek 1898: 49; Delić 1906: 256; Buconjić 1908; Lukić 1924: 331-333; Kajmaković 1960/1961: 206; Ivančan 1966: 177; Supek Zupan 1983: 42; Kolić-Klikić 1987: 41-42; Vitez 2003b: 49).

U toliškome kraju i danas se zadržao običaj da žene donose darove nekoliko dana pred svadbu, a domaćica ili neka žena s kojom je ona bliska, primala je darove i „raspremala torbe“

jer trebala je „upamtiti što je tko donio“ da na sličan način „može vratiti kad bude nešto u njihovoj kući“.

Sl. 58. Žene nose prinos mladoženjinim roditeljima (Tolisa, 2015.).

U Nedićevu i Draganovićevu opisu navodi se kako su kuma i starosvatica donosile „prinos u hrani na sam dan svadbe“, a njihov dar čajo je javno prikazivao nabrajajući što su sve donijele u korpi (usp. Nedić 2014: 210-211; Draganović 2014: 584-585). Posljednjih dvadesetak godina rodbina, susjedi i prijatelji nosili su *prinos* tjedan dana pred svadbu mladenkinoj i mladoženjinoj kući što je novost u svadbenim običajima. Naime, ranije se prinos svečano nosio samo mladoženjinoj kući, dok je mladenkina kuća bila u *žalosti* jer su gubili jednoga člana svoje obitelji. Paradigma se promijenila, a „javno nošenje dara“, pjesma, kolo i zajednički ručak u suvremeno doba postali su sastavni dio predsvadbenih običaja u toliškome kraju. Uglavnom su prinos nosile žene i djevojke koje su se skupljale na ugovoreno mjesto u nekoj kući, ali je važno da ona bude na nekom drugom kraju sela kako bi *prinosnice* mogle što duže pješačiti (Sl. 58.). Za tu prigodu oblačile su se u neku inačicu nošnje toliškoga kraja, a s njima u pratnji išli su svirači. Tom prigodom nosile su darove, novac ili neke šaljive rekviziti za domaćina i domaćicu (Sl. 59.).

S prestankom donošenja darova u hrani i kućnim potrepštinama nastupila je promjena. Prinos je postao simboličan, a jedni drugima uglavnom su nosili protuvrijednost u novcu koja se računa po bliskosti obiteljskih, rodbinskih, seoskih veza i/ili ulozi koju pojedinci imaju na svadbi. Najjuža rodbina donosila je dar od 100 do 200 KM, starosvatica oko 150 KM, kuma

oko 300 KM, a susjedi i poznanici od 20 do 50 KM. Ti su novci išli domaćici, bilo mladenkinoj bilo mladoženjinoj, s kojima je ona raspolagala. Dio je išao za kupnju hrane i pića, plaćanje svirača i ručka za vrijeme prinosa, a dio za kolače i torte na svadbi i opremanje kuće i ukućana.

Sl. 59. Korpa s prinosom i simboličnim darovima za domaćina i domaćicu (Tolisa, 2017.).

Kada su se prestali praviti kolači kod mladoženjine i mladenkine kuće, žene su prestale donositi korpe s namirnicama za kolače. Pored toga prebacivanjem svadbenoga slavlja pod iznajmljene šatore ili u svadbene dvorane ulogu kuhara i kuharica, umjesto rodbine i prijatelja, preuzeli su specijalizirani pojedinci i skupine koji uz određenu novčanu naknadu pružaju sve potrebne usluge: kuhanja kave (50 KM po ženi, a treba ih najmanje dvije); kuhanje čobanca ili juhe (ovisno o kuharu cijena je bila od 150 do 300 KM po kuharu); uz kuhara iznajmljivao se i kotao za kuhanje ako je svadba pod šatorom (oko 100 KM); obrade, pečenja i serviranja mesa (200 KM po prasetu, a za prosječnu svadbu treba desetak prasaca); rezanja i serviranje salate; pravljenja i serviranja kolača (od 10 do 15 KM po kilogramu); pravljenja mladenačke torte i slično. Posljednjih dvadesetak godina ispomoć u radu svela se na minimum, pojavio se takozvani „višak radne snage, ispomoći i prestanak potrebe uzajmljivanja rada“. Pojedini su kazivači govorili kako je on u jednu ruku postao „sterilan i skup“ jer sa smanjenjem posla i ispomoći izostaje zajedništvo, pjesma i veselje koje su sve pripreme činile ugodnim, a uz to su se „smanjile obveze sudjelovanja proširene obitelji

i susjedstva u pripremi svadbe, posluživanju na svadbi i čišćenju nakon nje“. S jedne strane to je značilo i povećanje konačnoga iznosa koji su mladenci i njihove obitelji trebale nakon svadbe platiti jer u ranija vremena sve su se navedene usluge mogle odraditi besplatno. S druge strane suvremeni način kupovanja pripremljenoga mesa, kolača, kruha i salate od pojedinaca koji su se za to specijalizirali, lakši je, manje stresan za obitelji mladenaca, a ujedno je sigurniji, higijenski i zdravstveno kontroliran što smanjuje mogućnost kvarenja hrane u ljetnim mjesecima.

2. Vrijeme i način darivanja mladenaca

U opisima s kraja devetnaestoga i početka dvadesetoga stoljeća razlikovalo se darivanje kod mladenkine i mladoženjine kuće. Kod mladenkine kuće žene iz njezine rodbine darivale su mladoženju, dok su kod mladoženjine kuće mladenku darivali mladoženjini svatovi po redu i časti počevši od domaćina preko kuma, staroga svata i ostalih svatova. Žene su davale darove u robi, a muškarci su darivali novac. Darivanje je bilo javno tako što je čajo uz uvodnu formu: „Faljen Isus, domaćine, kume i stari svate i ostali svatovi! Domaćin poznaje naše mladence s...“ najprije pozdravljao glavne svatove, a potom je izmjenjujući svatovsku ulogu ili ime darivatelja javno obznanjivao što je tko i koliko darovao (usp. Nedić 2014: 211; Draganović 2014: 579-586). Unatoč buci, često neshvatljivom načinu javnoga izvikivanja vrste dara, količine novca i neumjesnim šalama na račun darovatelja, iz svega se može iščitati jedan od načina iskazivanja obiteljske, rodbinske, susjedske, seoske i prijateljske solidarnosti. Javno darivanje bilo je prigoda da se pokaže koliko je obitelj imućna, kakva je razgranatost veza koju su stvorili te na koji način su im u istoj prigodi uzvraćaju oni kojima su sami išli (usp. Vitez 2003a: 246). Tu se može govoriti o „daru kao totalnoj pojavi“ i komunikaciji između pojedinih obitelji, susjedstva i seoske zajednice (usp. Supek prema C. Lévi-Strauss 1987).

Darivanje na svadbi Olga Supek je prema Marcelu Maussu nazvala „svadbenim ritualom razmjene“ stvari, riječi i žena. Umjesto ranije poznate razmjene različitih poklona u nekoliko faza između dviju obitelji, na suvremenim svadbama prikupljaju se darovi za novu bračnu zajednicu stvarajući osnovu za vlastito domaćinstvo (usp. Marcel Mauss prema Supek 1987.). Svi su darovi bili uglavnom namijenjeni mladencima. Bez obzira je li darivanje bilo nekoliko dana prije svadbe, kao u primorskim mjestima, ili na sam dan svadbe. Primanje darova, ukoliko se nije darivalo na sam dan svadbe, odvijalo se u određenom krugu ljudi. Oni se dodjeljuju prema prijateljskim i rodbinskim vezama, tek iznimno su anonimni jer svi

nastoje upamtiti što je tko dao, kakav je dar ili koliko novca su dobili od koga. U nekim obiteljima čuvaju se bilježnice u kojima se pomno bilježilo koliko je tko novaca darovao, kakav je dar donio i koja mu je bila protuvrijednost (usp. Kajmaković 1959; Fisković 1971; Hećimović-Seselja 1978; Kolić-Klikić 1987).

Rodbina i prijatelji u toliškome kraju mladence su darivali zasebno točno razlučujući tko je komu došao na svadbu. Prema ranijim opisima, kod mladenkine kuće žene iz njezine obitelji i susjedstva darivale su mladoženju (usp. Draganović 2014: 579), a od sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća počeli su darivati mladenku. Darivanje je bilo nakon ručka u mladenkinoj kući, a prije polaska svatova na vjenčanje u crkvu. Točno se znao redoslijed darivanja i što je tko darivao, a čajo je svaki dar javno izvikivao. Najprije se prikazivao dar od mladenkinih roditelja, potom od oženjene braće i udanih sestara, stričeva, tetaka, ujaka, rođaka, prvih susjeda, prijatelja i od ostalih uzvanika. Njezini ukućani, rodbina i susjedi su po dogovoru, koji su nekoliko dana prije svadbe imali s mladenkom i njezinim roditeljima, darivali određeni iznos u novcu, dukatima ili su u protuvrijednosti kupovali kućanske aparate, bicikl, posteljinu, tkanine, uporabne predmete, posuđe, jorgane, deke i ručnike. Osobito su se žene dogovarale s mladenkinom majkom što joj je još trebalo za darivanje buduće svojte pa su u protuvrijednosti dara koji su planirali darovati, kupovali što je bilo potrebno. Na pojedinim svadbama sedamdesetih i osamdesetih godina događalo se da gotovo svi darovi koje je mladenka dobivala kod svoje kuće odu za darivanje mladoženjine rodbine i susjeda, a sve je ovisilo o „dogovoru“ dviju domaćica.

Kod mladoženjine kuće prije početka svadbene večere mladenka je „poznavala nove ukućane i rodbinu“ pripremljenim darovima, a čajo je javno prikazivao što je tko dobio opisujući vrstu dara i spretnost mladenke. Posljednje takvo darivanje vidio sam na svadbi 2007. godine u Oštroj Luci kada je mladenka iz Ugljare darivala svatovske časnike i mladoženjinu užu rodbinu. U toliškome kraju, kao i u jednom dijelu Slavonije, darivanje je javno. Izvikuje se tko i što je darovao mladencima (usp. Lovretić 1897; Filakovac 1906; Lukić 1926; Supek 1987; Škrbić 2000; Vitez 2003a; Černelić 2006). Takav način darivanja mladenaca naziva se *prikaza*. Kod mladoženjine kuće ona je počinjala prije ponoći i znala je potrajati sat ili dva vremena. Uvijek je dolazila prije sječenja torte, mladenačkoga plesa (koji ne mora biti), bacanja buketa (ako to mladenka nije učinila pred crkvom, što je u toliškome kraju učestaliji običaj), zdravice koja se pjeva, čašice za goste (koju mladenci nude svim mladenkinim gostima, a oni ih za uzvrat darivaju novcem) te povlačenja mladenaca u sobu (ako mladenka mijenja haljinu poslije pola noći). Darove je u ime mladenaca prikupljala endija, a nakon prikaze, ovisno o dogovoru, davala ih je kumu ili mladencima.

3. Uzdarje nekada i danas

Do sredine osamdesetih godina dvadesetoga mladenke su u toliškome kraju svatovima za uzdarje darivale ručnike, marame ili vezene maramice, a za uzvrat su dobivale novac. Ranije su ručnike trebale same istkati i navesti kao bi spremile dovoljan broj za sve svatove, a od početka šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća kupovale su gotove, strojno izrađene u trgovinama (usp. Nedić 2014; Draganović 2014; Janjić 1959–1960). Od kraja 1980-tih godina mladenke su prestale dijeliti ručnike svim svatovima, a u suvremeno doba pojavila su se simbolična uzdarja koja su mladenci darivali svatovima nakon prikaze darova ili po polasku kući. Prema kazivanjima oni nisu imali izravne poveznice s ranijom praksom darivanja jer se od sredine 1980-tih takva praksa se bila izobičajila premda imaju sličnu ulogu. Kazivači su ju često povezivali s „gradskom modom“ i utjecajima „suvremenih praksi koje nisu uobičajene u toliškome kraju“. Rijetki su parovi dijelili neke darove svim svatovima, a ako jesu, to su najprije bile zahvalnice s fotografijom mladenaca, alkoholnim pićem u ukrašenoj boci s imenima mladenaca i datumom vjenčanja ili su to bili neki drugi simbolični darovi (Sl. 60.).

Sl. 60. Rakija u ručno ukrašenim bocama kao uzdarje mladenaca (Ugljara, 14. 7. 2012.).

Od ranije je zadržana praksa da se nakon svadbe pogoste oni koji su ispomagali u pripremi svadbe i radili na svadbi. Preostala hrana i piće konzumirali su se dan nakon svadbe kad su mladoženjini roditelji pozivali susjede, rodbinu i prijatelje na takozvano *pepelenje*, a

jedan dio hrane spremali su ljudima na polasku kući. Većini je bilo važno da „ništa nije nedostajalo da ne bi selo nakon svadbe govorilo kako je domaćin pripremio malo i ništa nije podijelio drugima“. Kazivači su često govorili: „Bolje je da pretekne, nego da usfali“. Uz hranu mladenci su pojedincima darivali simbolične darove poput ručnika za muškarce, a kuhinjske krpe, kavu, šećer i slično za žene kao simbolične darove i zahvalnost za ispomoć u radu. To je ujedno bila prigoda da se zahvali onima koji su pomagali u pripremi, za vrijeme i nakon svadbe. Svi su uglavnom primali dar, a mnogi su ga i očekivali jer su i sami dijelili nakon slavlja u svojim kućama. Posljednjih desetak godina sve je manje *ispomoći*. Sve te poslove obavljaju konobari, kuhari i pomoćno osoblje u iznajmljenim dvoranama. Njihova usluga već je uračunata u cijenu iznajmljenoga prostora pa zbog toga u suvremeno doba sve češće izostaje praksa darivanja uzdarja.

4. Fiktivni darovi

Na pojedinim svadbama u toliškome kraju događalo se da su mladenci nakon svadbe vraćali pojedinim svatovima dar koji su im javno prikazivali za vrijeme svadbenoga ručka ili večere. Takvu pojavu nazvao sam fiktivnim darivanjem, a sam dar fiktivnim darom. Dar se posuđivalo od nekoga tko je imao novaca i dukata samo da bi se javno pokazalo na svadbi. Kazivači su govorili kako je „bilo važno da se čuje da je netko nešto darovao“ osobito domaćin, kum i stari svat, a što je u pozadini, to su znali samo mladenci i svat koji su tako darivali. Za vrijeme prikaze darova čajo je primao novac od svakoga pojedinog svata, otvarao kuverte i javno brojao novčanice ili dukate te obznanjivao koliko je tko darovao mladencima.

U posljednjih dvadesetak godina praksa takozvanoga fiktivnog darivanja sve je uobičajenija, premda se o tome previše ne govori. Nju su najčešće darivali kum i stari svat. Ona je bila stvar dogovora mladenaca i svatovski časnika koji su trebali darovati veću sumu novca. Prije svadbe su se dogovarali hoće li „starosvatiti i kumovati po redu“ što je podrazumijevalo donošenje bogatoga dara u korpi pred svadbu u vrijednosti od 300 do 500 KM, donošenje torte i voća pred mladence na svadbenu večeru i punoga iznosa novca koji su mladenci trebali uzvratiti kad im budu kumovali i starosvatili. Umjesto toga kum i stari svat mogli su *prikazati* fiktivan iznos koji su mladenci vraćali nakon svadbene večere i darovati neki simboličan dar kakav su im sami uzvraćali. Fiktivna prikaza mogla je biti i domaćinska kod mladenkine i mladoženjine kuće. Sve je ovisilo o imovinskom stanju obitelji i jesu li mladenci trebali snositi cjelokupni trošak svadbenoga ručka i večere.

5. Domaća nasuprot inozemnoj svadbi

Prilikom istraživanja svadbenih običaj često sam sugovornike pitao zašto su domaći ljudi koji žive u inozemstvu dolazili praviti svadbe u rodni kraj kad u njemu ne žive preko godine, nego dolaze samo za vrijeme blagdana i godišnjega odmora? Na osnovu analize kazivanja ustanovio sam da je jedan od izraženijih motiva zasigurno bilo „održavanje veza s rodnim krajem“ iz kojega su dolazili njihovi roditelji, bake i djedovi ili oni sami. Neizostavna je bila i želja da obitelj „pokaže kako se snašla u inozemstvu“, „stekla određeni kapital“ i da su u rodnome kraju mogli napraviti „veliku i raskošnu svadbu“ kako bi pogostili rodbinu, susjede i prijatelje. Na pojedinim svadbama dolazilo je do isticanja raskoši u odjeći, ukrašavanju, izdašnim darovima i prenaplaštenoj želji za dokazivanjem da su „domaćini uspjeli u inozemstvu“. Pored toga svadbe su najčešće bile prigode za druženje, susret i upoznavanje s rodbinom koju nisu poznavali, ali je to ujedno bila prigoda da rodbina i prijatelji uzvrate njihovoj djeci ili unucima ono što su sami ulagali dolazeći na razna slavlja i prigode (usp. Vitez 2003a: 156-157).

Jedan dio njih bili su izraziti ljubitelji tradicije, običaja i „izvorne glazbe“ koju su doživljavali kao „dio vlastitoga identiteta i uporišnu točku“ oko koje su u inozemstvu učvršćivali svoj identitet, pripadnost lokalnoj zajednici i hrvatskom narodu. S druge strane neizbježan je i ekonomski razlog. Usporedi li se cijena organiziranja svadbe u inozemstvu i u Bosni i Hercegovini, razlike su više nego očite. Cijena iznajmljene stolice u svadbenim dvoranama u toliškome kraju kretala se od desetak do maksimalnih trideset eura po gostu, a u nju je bila uračunata večera uz neograničenu konzumaciju jela i pića, dok su vani za istu morali platiti od pedeset pa do nekoliko stotina eura. Isplativije im je. Mladencima ostaje više novca za osnivanje vlastitoga kućanstva, a roditelji su im mogli darovati više novca.

Mladići i djevojke iz nekada siromašnijih i vodoplavnih sela Vidovica, Kopanica, Domaljevca i Grebnica postali su „poželjni za udaju i ženidbu“ zbog mogućnosti odlaska u inozemstvo prije ili nakon vjenčanja. Svojevremeno su mladići i djevojke izbjegavali udaju i ženidbu izvan župe Tolisa, a napose s djevojkama i mladićima iz župe Domaljevac. Razlog tomu je činjenica da je Domaljevac, više od drugih mjesta, bio plavljen, a uz to selo je svojevremeno bilo siromašnije od drugih (usp. Nedić 2014: 196).⁶² Neimaština, vodoplavno

---

⁶² Nedić je o tome zapisao:

Jednu djevojku iz sela Kostrča roditelji su natjerali da se uda u župu Domaljevac. Selo u kome se je rodila djevojka ne more Sava nikada potopiti, dočim selo u koje se je udala, čim Sava izađe iz svog korita – već je pod vodom. I ovo je bio uzrok za koga se djevojka najviše žalostila u vrijeme svoje

zemljište, nerodne godine i nemogućnost prijeratnoga zapošljavanja u državnim poduzećima pogodovali su da su Domljačani s prvim otvaranjem inozemnih granica, krajem šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća, odlazili na privremeni rad u inozemstvo. Frankfurt je postao njihovo glavno središte. Odlaskom u inozemstvo ekonomske prilike u samome selu postupno su se mijenjale zbog priliva novca, a Domljačani i Domljačanke postali su „poželjne prilike za ženidbu i udaju“. U selima toliške župe krajem devedesetih došlo je do velikih promjena. Ženidba ili udaja „za papire“ postali su jedan od glavnih motiva koji su poticali mnoge na udaju i ženidbu s mladićima i djevojkama koji su živjeli vani. Takva ženidba bila je jamac velike svadbe i izdašne *prikaze* – podloge za početak zajedničkoga života, takozvani instant kredit, a mnogima je to bila prigoda za odlazak u inozemstvo.

Pored toga pojavio se veliki nerazmjer u prikazivanju rodbine i prijatelja koji žive i rade vani i onih koji su kod kuće. Pojedinci su govorili kako im je na nekim svadbama „znalo biti neugodno“. Većina ih je darivala koliko je „bio red i koliko su sami dobili na svadbi“. Međutim, javno je darivanje još više isticalo razliku između rodbine koja je živjela u toliškome kraju i onih koji su bili u inozemstvu, a bili su u sličnim odnosima s mladencima. Njihov dar je bio barem upola manji. Prema kazivanjima domaće ljude, osobito bližu rodbini, bilo je zbog toga sram jer kolikogod su oni mogli darovati od 50 do 500 KM, to je bilo malo i neznatno u usporedbi s bilo kojim darom nekoga koji živi i radi vani.

S godinama smanjila se ekonomska mogućnost domaći ljudi. Nastala je velika razlika između svadbi mladića i djevojke koji oboje žive i rade u toliškome kraju i onih koji žive u inozemstvu. Njihove svadbe mogle su imati od 500 do 800 gostiju jer su mnogima išli na svadbe. Međutim, takve svadbe posljednjih godina postale su „ekonomski jedva isplative“. Ulaganja u pripremu i organizaciju svadbe su velika, a konačni dobitak bio je isti ili čak manji nego prije deset-petnaest godina premda je sve znatno skuplje. To je još izraženije na svadbama na kojima su mladenci od dobivenoga novca morali pokriti najveći dio konačnoga računa. Nekima roditelji nisu bili u stanju pomoći, dok su drugima nametali dodatne troškove oko uređenja kuće, kupovanja odjeće i financiranja brojnih predsvadbenih slavlja.

Mladenci koji su imali svadbe od kraja devedesetih do 2005. godine, mogli su od prikupljenih darova kod mladenkine i mladoženjine kuće sagraditi pristojnu kuću ili kupiti automobil u vrijednosti do 30000 KM. Posljednjih godina bili su rijetki parovi koji su to sebi

---

udaje. Iza svadbe došla joj je majka u pohode, ali baš u to vrijeme tako naglo voda potopi da su morali u tom selu ljudi na kućne tavane bježati. U istoj kući, đe je bila spomenuta uđadbenica s majkom na tavanu, bila je doli u kući voda za dobar metar visoka. Jednog dana kćerka spopadne majku za ramena pak ju s tavana rine doli u vodu uz popratnicu: „Vidi sad majko kako si usrećila kćerku!“ (Nedić 2014: 196).

mogli priuštiti. Ponovno treba naglasiti da je riječ o svadbama mladića i djevojke koji nisu imali nikakvu inozemnu pozadinu, živjeli su u toliškome kraju i njihove obitelji ubrajale su se u prosječne. Jedan od razloga bio je i taj što su „obični svatovi“ darivali po 50 KM, a takvih je bilo dvije do tri petine od ukupnog broja gostiju. Većina kazivača govorila je „kako su i sami bili svjesni da je to malo“, ali su naglašavali da je „mnogima bilo nemoguće dati više“. Prije svega jer je u obitelji bilo stalno zaposlen jedan ili nijedan član. Prosječna plaća bila je oko 600 KM, a većina umirovljenika imala je mirovinu oko 340 KM. U srpnju i kolovoza pojedine obitelji znale su imati tjedno troje-četvere svatove. Mnogima je bila „sramota ne otići na svadbu“ jer su bili u bliskim odnosima s mladencima ili njihovim roditeljima kao rodbina, društvo, susjedi, radne kolege ili poznanici iz sela. Financijski nekima je to bilo teško podmiriti jer trebalo je imati minimum od dvjesto do tristo konvertibilnih maraka svaki mjesec za svatove ne računajući mogućnost da se netko ženio iz bliže obitelji gdje su trebali darovati od tristo do petsto maraka po svadbi. Uz to oni koji su živjeli u toliškome kraju, imali su godišnje prosječno znatno više svadbi od onih koji su živjeli u inozemstvu.

6. Darivanje mladenaca – javno ili diskretno

Pitanje darivanja mladenaca dio je tradicije koja je naslijeđena, a sami način njegove izvedbe jednom se dijelu kazivača nije svidao. U razgovoru s mlađim kazivačima, koji se još nisu bili udali i oženili, prva stvar koju su sami željeli promijeniti u svadbenim običajima u toliškome kraju, bila je prikaza, tj. javno darivanje. Većina ih je bila svjesna da je darivanje neizbježno, ali im se nije svidao način izvedbe. Pojedini su ga okarakterizirali kao „zastarjeli i besmislen običaj“ povezan s „predugom stankom za vrijeme večere“ ne naslućujući da se iz samoga načina darivanja može iščitati zanimljiva pozadina. S druge strane, stariji su govorili da je to bio „ustaljeni način“, „nešto što se ne treba mijenjati“, „bilo je prisutno od uvijek“, „tako su navikli i naslijedili od prije“, a niz pokušaja da se nešto u samoj izvedbi i načinu darivanja promijeni, bilo je kratkoga daha.

Različite govore o darivanju, osobito protivljenja mladih javnom obznanjivanju koliko je tko darovao, kao i razni pokušaji da se tome doskoči, govore u prilog tomu da je dar neizostavan. U stvarnosti se pokazalo da su pokušaji uvođenja drugačijih praksi bili samo varijacije na istu temu. Međutim, poteškoće su se pojavljivale kada su sami bili pozvani na svadbu, a pritom nisu znali kakav su dar dobili, koliko novca i što su i koliko trebali uzvratiti. Zbog velikoga broja sudionika mnogima je bilo nemoguće upamtiti je li im netko bio ili ne ukoliko kamerman nije snimio sve svatove ili se netko pojavio iza pola noći kad su kamere

bile ugašene. Prema kazivanjima darivanje mladenaca stavljanjem pripremljenoga novčanoga iznosa u kuverte nije se još uvriježilo, a neki su govorili kako su znali dobivati prazne kuverte ne znajući od koga. Premda su se pojedinci „sablaznjavali“ na javno darivanje, ipak su u razgovorima spominjali kako imaju zaseban rokovnik sa svoje svadbe. U njemu su zapisali imena, vrstu dara i iznos svih onih koji su se potpisali na kuvertama ili su pomno gledali video snimku darivanja pa su na osnovu nje pokušali ustanoviti što je tko darovao. Darivanje kuverata na samom ulazu u svadbenu dvoranu ili u ponoć nakon sječenja torte ponovno su stvarali određenu stanku u svadbenom slavlju, duge redove i potrebu da se zabilježi tko je što darovao, barem potpisom na kuvertu.

S druge strane javno darivanje i izgovaranje imena darovatelja govori o povezanosti i veličini određene obitelji, dobrosusjedskim odnosima, povezanosti i suradnji sa suseljanim i župom, ugledu, ali i dugoročnom ulaganju mnogih članova iz uže i šire obitelji. Na nekim svadbama javno darivanje bila je prigoda da se određena obitelj podvrgne izravnoj kritici ili ne odazivu sela, obitelji, prijatelja i zajednice. Na koncu, bez obzira na način darivanja svaka svadba je prilika da prošireni krug ljudi pomogne mladome bračnome paru. Javno ili diskretno darivanje na koncu predstavlja svojevrsnu isplatu kredita koji mladenci dobivaju na dan svadbe, bilo da je netko uzvrćao dar njima ili nekom iz njihove obitelji ili je ta svadba bila prigoda da mladići i djevojke sebi „uzajme prikazu“ darivajući određeni iznos. Ona je ujedno bila znak solidarnosti, ali i naslijeđene tradicije i običaja s kojima se pojedinac može i ne mora na prvu složiti, budući da su mještani manjih sela gotovo svi išli jedni drugima na svadbe.

7. Ekonomija vremena

Do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća većina svadbi u toliškome kraju bila je u zimskim mjesecima jer su u tom razdoblju bili smanjeni poslovi na njivama, obitelj je znala smije li se upustiti u pripremu svadbe koja je uglavnom ovisila o urodu ljetine. Od početka sedamdesetih postupno je smanjena ovisnost seoske sredine o agrarnoj godini i prinosu ratarskih kultura, a sve veći upliv imala su sredstva koja su slali ukućani koji su bili na privremenom radu u inozemstvu i oni koji su radili u državnim poduzećima. Na osnovu toga promijenilo se i vrijeme oko kojeg su se koncentrirale svadbe. Iz zimskih mjeseci prebačeni su u toplije, ljetne i u vrijeme raspusta i godišnjih odmora, premda je i dalje više od polovine sela živjelo od poljoprivrede. Svadbe nisu bile preko tjedna, nego u danima vikenda i oko velikih blagdana kada se nije radilo na polju. To je ujedno značilo i povećanje broja

sudionika na svadbi, potrebu za spremanjem veće količine hrane i pića. Zbog toga je zimsko razdoblje svojevremeno bilo pogodnije jer se hrana mogla spremati za nekoliko dana bez bojazni da će se pokvariti. Pojava pokretnih hladnjača i ventilatora omogućila je premještanje svadbi iz zimskih mjeseci u ljetne. Na taj način mladenci i njihove obitelji mogli su uštedjeti na grijanju, ali jedan dio novca trošili su na iznajmljivanje hladnjača, skladištenje i čuvanje hrane.

Svadba je mogla biti u bilo koje vrijeme, osim u liturgijski zabranjenom vremenu za vrijeme adventa i korizme. Najintenzivnije vrijeme pravljenja svatova krajem šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća s kraja jeseni prebačeno je usred ljeta. U toliškome kraju najintenzivnije razdoblje je od svete Ane (26. srpnja) do Velike Gospe (15. kolovoza). Jedan od glavnih razloga je i činjenica da većina ljudi, koji žive i rade izvan rodnoga kraja, to vrijeme provodi kod kuća. Prema statističkoj analizi posljednjih tridesetak godina najveći broj sklopljenih brakova bio je od početka srpnja do polovice kolovoza. Bilo je sklapanja braka i u ostalim mjesecima kroz godinu, ali u znatno manjem postotku. Jedan dio parova vjenčavao se za vrijeme božićnih i uskrasnih blagdana – ponovno je razlog bio ekonomske naravi. Ranije su preko godine svadbe pravili uglavnom samo udovci i udovice u nekoj od kombinacija, stranci koji su prolazili kroz toliški kraj, samodošle i imućniji pojedinci. U posljednjih dvadesetak godina svadbe su izvan srpnja i kolovoza pravili pojedinci koji su živjeli i radili u toliškome kraju i nisu bili uvjetovani ritmom godišnjih odmora, školskih raspusta i dolaskom rodbine iz inozemstva.

8. Što je sve moglo utjecati na odgodu vjenčanja, promjene i eventualna odstupanja

Pored društveno-povijesnih (ne)prilika na veličinu i raskošnost svadbi utjecale su i brojne okolnosti koje su bile uvjetovane životom i nevoljama koje su mogle zadesiti pojedinca i zajednicu u kojoj živi. U nizu pitanja koje sam postavljao kazivači su najviše isticali primjere koji su se odnosili na odgodu vjenčanja zbog: prijevremenog mladenka poroda; negdašnjega odlaska mladića u na odsluženje vojnoga roka; elementarnih nepogoda i ratova.

Dugi niz godina prelazak djevojke u mladićevu kuću prije sklapanja crkvenog braka takozvana samodošlost, predbračni spolni odnosi i mladenkina trudnoća prije vjenčanja bili su „velika sramota i sablazan“ ne samo u selu, nego i u župi Tolisa. Posljednjih desetak godina pojedinim parovima to je bio povod i razlog za ubrzavanje vjenčanja ili odgodu svadbe „dok

dijete ne naraste“. Na pojedinim svadbama pojavljivala su se i djeca mladenaca, a na nekim crkvenim vjenčanjima je uz vjenčanje bilo i krštenje. Pored toga vojna obveza i odlazak na odsluženje obveznoga vojnoga roka vojno sposobnih mladića do početka devedesetih godina dvadesetoga stoljeća znali su odgoditi ugovorenu svadbu ili su se „parovi vjenčavali na brzinu“ prije odlaska mladića u vojsku. Uz to elementarne nepogode, nerodne godine i poplave često su bile povod za odgodu ili eventualno pravljenje svadbi s minimalnim troškovima i smanjenim brojem svatova, kao što je bio slučaj nakon poplave u svibnju i lipnju 2014. godine. Ratovi su bili svoja priča. Najveća odstupanja u godišnjem broju vjenčanih parova bila su u vrijeme Prvoga svjetskoga rata, dok je konac Drugoga svjetskoga rata doveo do smanjenja broja vjenčanja zbog velikog broja mladića koji su odvedeni na Križni put. Rat u 1990-tim godinama imao je za posljedicu odgađanje pravljenja svadbi, odlazak velikog broja djevojaka u izbjeglištvo i povećani priliv mladića iz drugih krajeva Bosanske Posavine u toliški kraj o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju.

Pored toga ni u jednoj obitelji nije bilo isto ženili se ili udaje prvo, drugo ili zadnje dijete. Prema kazivanjima prvom djetetu uglavnom su dolazili svi koji su bili pozvani i uzvraćali su dar recipročno onome što su sami dobivali, a ostaloj djeci mnogi su darivali skromnije ili uopće se nisu odazivali na poziv. Ni samim obiteljima nije bilo jednostavno spremati više svadbi, napose ako je netko imao samo kćeri u kući, jer su za svaku morali spremati ruho i miraz. Veliku ulogu igrala je veličina obitelji, njezina imućnost i ugled u selu. U slučaju da je mladić bio iz siromašne obitelji, koji nije imao mogućnosti sebi „uzajmiti prikazu odlaskom drugima na svadbe“, a da su mu još roditelji umrli često nije ni pravio svadbu, nego su išli samo na vjenčanje i imali skroman ručak za uži krug ljudi.

Kazivači su na poseban način govorili o određenoj vrsti „neugodnosti“ koja bi se pojavila u slučaju pravljenja svadbi nakon iznenadne smrti u obitelji u toj godini ili neposredno pred svadbu. Pojedinci su u takvim slučajevima odgađali svadbe, dok su ih drugi, koji su bili sve već spremili, iznajmili dvoranu, dogovorili isporuku hrane, pića i ugovorili sve usluge, ipak pravili. Ni jednima ni drugima nije bilo jednostavno. Neki su organizirali svadbenu večeru bez glazbe, dok su drugi sve činili kao da je sve normalno. Na veličinu svadbe ponekad su utjecale iznenadne smrti mladića ili djevojke iz susjedstva pa i sela ukoliko su bile neposredno pred vjenčanje, a dio pozvanih gostiju trebali su biti i članovi njegove obitelji i rodbine.

S druge strane nije isto: ako se ženi ili udaje prvo ili peto dijete iz obitelji; ako se ženi sin ili udaje kći jer su pojedinci govorili da je „žensko tuđe“ i zato su darovi kod mladenke bili skromniji; ako su im roditelji bogati i imaju „poznatu i brojnu familiju“ ili su imali

mnogobrojnu rodbinu; ako imaju širok krug prijatelja, dobro susjedstvo i sa svima su dobri u selu; ako su to jedini svatovi u tome danu; ako je bilo lijepo vrijeme, dobra i ekonomski povoljna godina; ako na svadbu može doći rodbina iz inozemstva; ako se žene i udaju do tridesetih godina, tj. „na vrijeme“; ako su bogate boje i mladenkina i mladoženjina obitelj. Događalo se da su na pojedinim svadbama mladenci pozvali dosta ljudi, pripremili izobilja hrane i pića, ali im se odazivao minimalan broj ljudi. Razlog tomu mogao je biti neki od navedenih iznenadni događaja ili svjesno „sankcioniranje zajednice“ obitelji koja je organizirala slavlje jer su u nekom trenutku odbili proslijediti dar i nisu sudjelovali na slavlju suseljana (usp. Supek prema Marcel Mauss 1987: 8). Svi ovi navedeni preduvjeti neizravno su se odražavali na broj sudionika na svadbama u toliškome kraju, a samim time i na njezinu ekonomsku (ne)isplativost.

III. Analiza visina iznosa koji se darivao kod mladenkine i mladoženjine kuće

Kako bih imao uvida u visinu iznosa koji se darivao na svadbama u toliškome kraju posljednjih dvadesetak godina, napravio sam anketu s četiri vrste tablica u koje su ispitanici unosili iznose prema vlastitom iskustvu. Tablica je podijeljena u četiri stupca i desetak redaka. U četiri stupca navedena su imena župa u kojima je istraživano, a u redcima se navedene titule pojedinaca koje su darivali kod mladoženjine i mladenkine kuće. Anketa je provedena u toliškome kraju od rujna do prosinca 2016. godine. U njoj je sudjelovalo pedesetak ispitanika od 20 do 50 godina starosti. Uglavnom je riječ o djelatnicima iz triju osnovnih škola i službenicima iz općinskih i županijskih ureda. Svi ispitanici dobili su iste upute, obrazac i tablice koje su trebali popuniti. U uputama sam izričito naveo da su mi podaci potrebni za istraživanje statistike o prosječnoj visini dara koji se daruje mladencima u četiri navedene župe. Ispitanike sam zamolio da popune podatke koje znaju, a ukoliko je netko od njihovih ukućana, susjeda ili radnih kolega imao drugačije mišljenje, podatke i brojke neka ih navedu.

Prema prikupljenim informacijama ispitanici nisu imali većih poteškoća u prikupljanju podataka jer je većina imala u prosjeku od pet do deset svadbi godišnje. Pored toga anketa je potaknula raspravu o: 1) (ne)isplativosti organiziranja velikih svadbi na kojima je znalo biti od 500 do 1000 osoba; 2) suvišnom opterećenju onih koji su pravili velike svadbe pa sami cijeli život moraju vraćati dug; 3) potrebi da se svadbe u toliškome kraju „reformiraju i netko

napokon prekine tradiciju pravljenja velikih“; 4) da su načini organiziranja svadbi unatoč svemu dobri jer oni povezuju ljude, donose radost i veselje u seoske zajednice u kojima nema većih godišnjih zbivanja; 5) bilo bi dobro da su svadbe raspoređene kroz cijelu godinu, a ne da se odvijaju poput glazbenih festivala u nekoliko tjedana krajem srpnja i početkom kolovoza. Popunjavajući tablice pojedini su po prvi puta shvatili da je na prosječnim svadbama najveća dobit od svatovskih časnika, uže obitelji i prijatelja, a visina njihova dara činila je gotovo tri petine konačne sume premda su na većini svadbi oni činili tek dvije petine od ukupnoga broja svatova. Pored toga jedna petina otpadala je na daljnju rodbinu, jedna na susjede i manje bliske prijatelje, a jedna na ostale svatove iz sela. Oni su u prosjeku darivali od 50 do 100 KM.

1. Statistički prikaz visine iznosa koji se daruje kod mladenkine i mladoženjine kuće

Na osnovu kazivanja brojnih sugovornika, analize nekoliko desetaka video snimki svadbi i provedene ankete formulirao sam dvije tablice. U tablicama navedeni su poželjni iznosi, kao i oni koji su bili najviše zastupljeni u javnom darivanju mladenaca, premda su iznosi na pojedinim svadbama bili znatno manji ukoliko. Osobito su upitni iznosi koje su darivali domaćin, kum i stari svat ukoliko se prisjetimo govora o fiktivnom darivanju i povratu novca nakon svadbene večere.

U Tablici 29. predstavljen je statistički prikaz visine iznosa koji su glavni svatovi, rodbina, prijatelji, susjedi i suseljani darivali na svadbenoj večeri kod mladoženje razlikujući darivanje kod onih koji žive u toliškome kraju i u inozemstvu. Na sličan način oblikovana je i Tablica 30. – opis darivanja na ručku kod mladenkine kuće. Podaci su predstavljeni u četiri različita stupca kako bi se lakše uvidjela odstupanja u visini iznosa koji se darivao u župama Tolisa, Vidovice, Domaljevac i Oštra Luka-Bok. Pored toga svaki od navedenih stupaca dodatno je podijeljen u dva stupca kako bi se uočila razlika između svadbi mladića i djevojaka koji žive i rade u toliškome kraju i onih koji su u njega dolazili iz inozemstva, a nekim poveznicama vezani su uz ove župe.

Tablica 29. Statistički prikaz prosječnoga iznosa dara kod mladoženje u toliškome kraju izražen u konvertibilnim markama.

	Župa Tolisa	Župa Vidovice	Župa Domaljevac	Župa Oštra Luka – Bok

	Domać a	Inozemn a	Domać a	Inozemn a	Domać a	Inozemn a	Domać a	Inozemn a
Domaćin	2000-3000	3000-6000	2000-3000	3000-4000	2000-4000	4000-10000	2000-3000	2000-4000
Kum	1000-2000	2000-3000	1000-2000	2000	1500-2000	2000-5000	1500-2000	1000-2000
Stari svat	750-1500	1500-2000	700-1000	1500-2000	1000	1000-3000	800-1500	800-1000
Djever	100-200	200-400	200	200-400	200	200-400	200-500	200-500
Barjakta r	100-200	100-200	100-200	200	100	100-400	100	100-200
Endija	200-500	1000	500-700	400-600	400	1000	200-500	400
Oženjeni brat	500-1000	1000-2000	500-1000	1000	500-1000	1000	500-1000	1000-2000
Udana sestra	500-1000	1000	500-1000	1000	500-1000	1000	500-1000	1000-2000
Stric i strina	200-500	600	400-600	600	500-1000	600-1000	300-500	500-1000
Tetka i tetak	200-500	500-600	300-500	500-600	500-1000	600-1000	300-500	300-500
Ujak i ujna	200-500	400-600	300-500	500-600	500-1000	600-1000	300-500	300-500
Rodice i rodaci	100-200	200-400	100-200	200-300	100-600	300-600	100-200	200-300
Prvi susjedi	100	100-200	100-200	100-200	100-300	200-300	50-100	100-200
Daljnji susjedi	50-100	50-200	100	50-100	100-200	100-200	50	50-100
Bliski prijatelji	100-200	100-200	100-200	100-200	100-200	200-300	100-200	100-200
Ostali prijatelji	50-100	50-200	50-100	50-200	100	100-200	50-100	50-100
Radne kolege	50-100	100-200	50-100	100-400	50-200	100-200	50-100	100-200
Ostali svatovi	50	50-100	50	100-200	50-100	100	50	50-100

Tablica 30. Statistički prikaz prosječnoga iznosa dara kod mladenke u toliškome kraju izražen u konvertibilnim markama.

	Župa Tolisa		Župa Vidovice		Župa Domaljevac		Župa Oštra Luka – Bok	
	Doma ća	Inozemn a	Domać a	Inozemn a	Domać a	Inozemn a	Domać a	Inozemn a
Domaćin	1000-2000	3000-4000	2000-3000	3000-5000	2000-3000	3000-6000	1000-3000	3000-4000
Oženjeni brat	500-600	1000	500-1000	500-1500	500-600	1000-2000	500-1000	1000-1500

Udana sestra	500-600	500-1000	500-1000	500-1000	500-600	1000-2000	500-1000	1000-1500
Stric i strina	300-500	400-600	400-600	400-600	400-500	600-1000	300-600	500-800
Tetka i tetak	300-500	400-600	400-600	400-600	400-500	600-1000	300-500	500-800
Ujak i ujna	300-500	400-600	400-600	400-600	400-500	600-1000	300-500	500-800
Rodice i rodaci	100-200	200	200-400	200-400	200-400	200-400	100-300	200-400
Prvi susjedi	100-150	150-300	100-200	200-300	100	100-300	100-200	100-200
Daljnji susjedi	50-100	100-200	50-100	100-200	50-100	100-200	50-100	50-100
Bliski prijatelji	100-200	100-200	100-200	200-300	100-200	100-300	100-200	100-200
Ostali prijatelji	50-100	100-200	50-100	100-200	50-100	100-200	50-100	50-100
Radne kolege	50-100	100-200	50-200	100-300	50-200	100-200	50-200	100-200
Ostali svatovi	50	50-100	50-100	50-100	50-100	50-200	50-100	50-100

Ukoliko se usporede tablice darivanja kod mladenkine i mladoženjine kuće, može se ustanoviti kako se zamjetno manje prikazuje kod mladenkine nego kod mladoženjine kuće. Kazivači su govorili kako se u zadnjih desetak godina razlika smanjila i da su iznosi ujednačeniji. Ranije je rodbina prikazivala manje djevojkama jer su one „bile tuđe“, odlazile u drugu obitelj i dar nije ostajao u njezinoj rodnoj kući. Najčešće su im darivali kućanske aparate, bicikla, posteljenu, deke, jorgane, posuđe i platno, ali njihova protuvrijednost bila je znatno manja nego što su prikazivali mladićima iz iste kuće. Pored toga uočavaju se velika odstupanja u donjoj i gornjoj granici darivanja između domaćih svadbi i svadbi ljudi iz toliškoga kraja koji žive i rade u inozemstvu. Najveće su razlike u darivanju užih članova obitelji i rodbine od kojih su mladenci i dobivali najviše novaca, dok su ostali svatovi, prijatelji i radne kolege darivali sličan iznos.

1.1.Darivanje u selima župe Tolisa i Oštra Luka – Bok

Na osnovu analize prikupljenih podataka i provedene ankete ustanovio sam da je darivanje u selima općine Orašje gotovo ujednačeno, dok se u općini Domaljevac znatno više darivalo. Iz predstavljenog može se ustanoviti da je visina iznosa koje pojedinci daruju kod mladenkine i mladoženjine kuće, izjednačena. Svakako sve ovisi koliko je čija obitelj imućna, koliko je obitelj sama darivala, toliko su im i uzvraćali pa su razlike u donjoj i gornjoj granici

velike. Gornja granica uvijek se može podizati jer nije isto ženi li se jedinac iz bogate obitelji, koji ima brojnu i imućnu rodbinu, i netko iz siromašne znatno skromnijega imovinskoga stanja. Prosjek je varirao ovisno koliko je pojedinac sam darivao ili su njegovi „uzajmili“ ranije. Ustanovio sam da darivanje nije bilo spontano, nego se visina iznosa dogovarala među bliskim članovima obitelji i rodbine. Kod glavnih svatova najvažniji je bio dogovor prije svadbe. Po nekom nepisanom pravilu „kum nikada ne smije prebaciti domaćina“, kao ni stari svat kuma, tj. javno ne bi smjeli nikada više darovati novaca od onoga tko je po časti i ulozi koju ima na svadbi veći od njih. Točno se zna koliko netko manje mora darovati da ne bi jedan drugoga „uvrijedio“. Na osnovi tablice jasno se uočavaju razlike, a na svadbama gdje su darovi bili izdašniji, razlike u darivanju između domaćina i ostalih svatova bile su još izraženije. Što se tiče bliže rodbine, oženjene braće, sestara, stričeva, tetaka i ujaka, oni su se gotovo uvijek dogovarali da po mogućnostima svi daruju sličan iznos, ali su ujedno vraćali iznos koji su mladoženjini i mladenkine ukućani darivali na njihovim svadbama ili svadbama njihovih ukućana. Prema kazivanjima pravilo je bilo jednostavno „ako su manje davali, manje su i dobivali“ bez obzira što svatovi mogu biti veliki i s puno ljudi. Pored toga nema udvostručavanja prikaze. Naime, u slučaju da je udana sestra bila endija u bratovim svatovima, ona nije prikazivala posebno kao endija, a posebno kao sestra. Jedan dar je bio za jednu obitelj bez obzira što možda iz nje može biti još djever i/ili djeveruša. Isto tako pitanje je uloge staroga svata i starosvatice koju su često imali ujak i ujna ili zet i sestra. Oni su prikazivali samo jedan iznos. Za razliku od toga, na nekim svadbama pojedinci su morali darivati i kod mladenkine i mladoženjine kuće jer su mogli biti rodbina s obje strane. Imali su takozvano „duplo darivanje“ koja se nije umanjivalo.

Kod mladenkine kuće njezini roditelji često su prikazivali manji iznos. Kao razlog tomu kazivači su navodili kako su mladenkine roditelji imali „puno više izdataka, nego mladoženjini“. Naime, oni su morali spremiti djevojci ruho koje je vozila kao miraz sa sobom (namještaj, garderobu, kućanske potrepštine i slično), ručak za mladoženjine i svoje svatove i kao dar koji su trebali prikazati. Njima „ništa nije ostajalo“ za razliku od mladoženjine kuće, a često su svadbenu večeru mladenci plaćali od novca koji su dobili i na jednoj i na drugoj strani. S druge strane „ne koštaju svi svatovi isto“. U prosječnim svatovima, kojih je većina u toliškome kraju, običan svat je darivao 50 KM, a toliko su davali i oni koji nisu bili u nikakvim rodbinskim vezama ni posebno vezani uz obitelj mladenaca. Malo bliži prijatelji i susjedi darivali su od 100 KM na više, ovisno kako je mladoženjina obitelj prikazivala njima u svatovima. Udane rodice i oženjeni rođaci davali su od 100 do 200

KM. Tetke, ujaci i stričevi davali su od 200 do 600 KM. Stari svat davao je manje od kuma, a kum nešto manje od domaćina jer ga nije trebao prebacivati.

1.2. Darivanje u župi Domaljevac

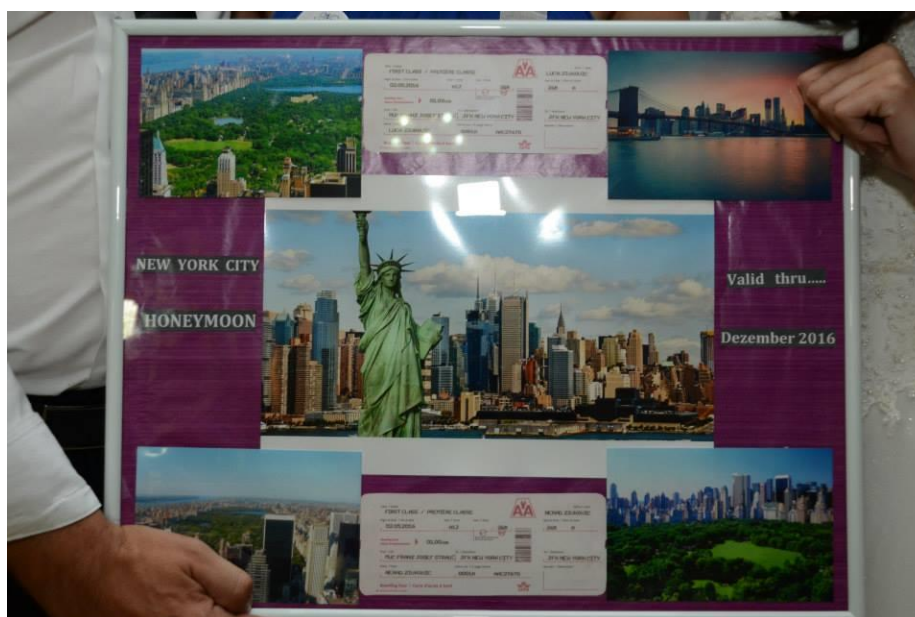
Darivanje mladenaca u župi Domaljevac bilo je izdašnije ukoliko se iznosi usporede sa selima toliške župe. Na njihovim svadbama iznos od 50 KM bio je rijedak. Prema kazivanju njega su darivali samo stariji ljudi i samci koji nisu imali nikoga, ali su se osjećali „dužni da nešto daruju i bilo ih je sram da dođu na svadbu praznih ruku“, dok je u selima toliške župe taj iznos bio uobičajen za „obične svatove“. Što se tiče ostalih iznosa, osobito viših, to je i onima koji žive u Domaljevcu bilo previše. Velike iznose „nametnuli su im suseljeni koji žive u inozemstvu“, a pored toga ni u jednu tablicu nisu upisane protuvrijednosti koje su roditelji darivali u ducatima, stanovima, bračnim putovanjima i automobilima koje pojedini roditelji znaju darovati na svadbi (Sl. 61.).

Sl. 61. Majka daruje dukate mladenki prije polaska na vjenčanje (Domaljevac, 2016.).

U Domaljevcu je postojalo svojevrsno „natjecanje tko će se bolje pokazati“. Pored dukata, koje su djevojkama roditelji stavljali oko vrata za vrijeme prikaze na uvezanim vrpčama, a oni su se rijetko ubrajali u dar jer su bili dio njihova miraza, darivali su im dodatne dukate. Ovisno o obitelji moglo ih je biti od 10, 20, 30 pa i više, malih ili velikih, ovisno koliko su roditelji skupljali (Sl. 61.). Na nekim svadbama članovi uže obitelji darivali su karte

za putovanje u inozemstvo (Sl. 62.). Uz to su pojedini imućni ljudi u selu radili neke zahvate na zajedničkim objektima, asfaltirali ceste do obiteljskih kuća i slično kako bi „pokazali selu svoju imućnost i uspjeh u inozemstvu“. Kazivači su navodili da su „takvi ekstremi“ često bili izazovni jer svaki put su „podizali ljestvicu rastrošnosti na svadbama, a seoske gazde trebale su na narednim svadbama napraviti nešto više, spektakularnije o čemu bi se moglo govoriti u selu narednih godina“ (prema kazivanju djelatnika Osnovne škole Braće Radić iz Domaljevca, studeni 2016.).

Sl. 62. Svadbeni dar mladencima karta za medeni mjesec (Domaljevac, srpanj 2016.).

1.3. Darivanje u župi Vidovice

Pored mještana sela Domaljevac i Grebnice i mještani sela Vidovice, Jenjić i Kopanice poslije rata postali su imućniji. Za vrijeme rata 1990-tih godina svi su bili prognani iz svojih kuća, a jedan veliki dio otišao je u inozemstvo. Dugogodišnji rad u inozemstvu u posljednjih dvadesetak godina promijenio je ekonomsku moć sela. Najveći broj Vidovljana živio je u okolini Salzburga. U rodnu župu uglavnom su dolazili dva-tri puta godišnje i „nije im bilo puno na svadbama darovati 100–200 eura“. Jednako tako mogli su darivati i oni koji su živjeli kod kuće jer su imali inozemne mirovine ili su imali nekoga od svojih koji žive u inozemstvu pa su im pomagali. Godišnje u selu župa Vidovice i Kopanica nije bilo puno svadbi. Svadbe su rijetkost i u prosjeku ih bude do pet godišnje. Što se tiče samoga darivanja u Vidovicama obični svatovi su darivali u prosjeku više nego u selima toliške župe što je vidljivo iz tablica

(vidi Tablicu 30. i 31.). Na svadbama bližih rođaka darivaju 200 i više eura, a u toliškoj župi rodbini u istoj relaciji darivali su 100 KM.

2. Studija slučaja – koliko su nas koštali svatovi

Kako bismo dobili cjeloviti uvid koliko je u prosjeku iznosilo ulaganje mladenaca u pripremu i organizaciju svadbe, donosim statistički prikaz iznosa koji su mladenci iz Donje Mahale potrošili za svoje svadbe. Prva je bila u srpnju 2010., a druga je bila u kolovožu 2012. godine. Svadbenu večeru parovi su imali u svadbenoj dvorani Dvor u Tolisi. U Tablici 31. navedeni su iznosi koje su mladenci nakon svadbe morali platiti, a svi su bili zapisani u zasebnim rokovnicima iz kojih sam dobio pretipkane iznose.

Tablica 31. Usporedni prikaz iznosa koji su mladenci potrošili za svadbu 2010. i 2012. godine.

Naziv	Iznos	Naziv	Iznos
Broj gostiju	750	Broj gostiju	750
Najam dvorane	3100 KM	Dvorana + konobari	3300 KM
Kruh	200 KM	Kruh	180 KM
Usluga posluživanja	840 KM		
Usluga kuhanja <i>čorbanca</i>	150 KM	Usluga kuhanja <i>čobanca</i>	150 KM
Kolači i mladenačka torta	1400 KM	Kolači i mladenačka torta	1000 KM
Piće	1900 KM	Piće	2100 KM
Janjetina	1200 KM	Janjetina	1200 KM
Prasetina	1600 KM	Prasetina	2000 KM
Usluga pečenja prasetine, rezanje i serviranje na pladnjeve	800 KM	Usluga pečenja prasetine, rezanje i serviranje na pladnjeve	900KM
Povrće za salatu i čobanac	150 KM	Salata	100 KM
Šator kod kuće i traktor za žene	150 KM	Traktor za žene	80 KM
<i>Drale</i> (pjevač u svatova)	1500 KM	<i>Drale</i> (pjevač u svatova)	1500 KM
Čajo	150 KM	Čajo	150 KM
Vjenčanica	600 KM	Vjenčanica	1150 KM
Odiijelo	600 KM	Odiijelo	500 KM

Burme	600 KM	Burme	800 KM
MIKA (frizura, šminka)	250 KM	MIKA (frizura, šminka, dekori, cvjetići)	1000 KM
Fotografiranje i snimanje	850 KM	Fotografiranje i snimanje	1100 KM
		Dvije žene za kuhanje kave	100 KM
Ukupno	16.040 KM	Ukupno	17.310 KM

Iz predstavljenoga može se ustanoviti kako ne postoje velika odstupanja u konačnom računu koji su oboji mladenci platili nakon svadbe, premda je jedna svadba bila 2010., a druga 2012. godine. Najveće iznose izdvojili su za usluge posluživanja, kuhanja čobanca i kave, pripreme i serviranja mesa, pjevanja, prijevoza, snimanja, fotografiranja i uljepšavanja mladenke (4540 KM odnosno 4900 KM); hranu i piće (6540 KM odnosno 6580 KM); najam dvorane u kojoj su organizirali svadbenu večeru (3250 KM odnosno 3300) te za kupovinu i iznajmljivanje vjenčаницe i odijela (1800 KM odnosno 2450 KM). Konačan iznos izdataka zasigurno je bio i veći, jer ni jedni nisu uračunali koliko su njihovi roditelji potrošili u pripremi svadbe, višednevnom dočekivanju rodbine, susjeda i prijatelja i njihovom čašćenju.

3. Svadba kao pokretač malih obiteljskih gospodarstava, kreativnih ideja i prigoda da se nešto zaradi

Izlazak svadbe iz užega obiteljskoga kruga, povećanje broja sudionika, otvaranje inozemnih granica, sve veći utjecaj gradskih sredina i povećavanje ekonomske moći pojedinaca, pratilo je rapidno povećanje uslužnih djelatnosti vezanih uz organizaciju svadbe i uz crkveno vjenčanje posljednjih dvadesetak godina. Tako su se pojavile specijalizirane radnje za: izradu vjenčаницa; posudionice vjenčаницa, haljina i odijela za mladoženje i svatove; tiskarske, fotografske i snimateljske usluge s montažom i izradom filmova i fotoalbuma; razne cvjećarske usluge od izrade buketa za mladenku, cvjetnih kitica, ukrasa za automobile, aranžiranje svadbenih stolova do ukrašavanja obiteljskih kuća i crkve; izradu slastica, kolača i torti; najam prostora, usluga i organizacije vjenčanja i slično (usp. Vitez 2003: 187-188).

Na osnovu istraživanja potvrdio sam tezu da su svadbe i u suvremeno doba društveni događaj za širu seosku zajednicu. One ne unose samo živost u određenu zajednicu, veselje i

međusobnu izmjenu darova i usluga, nego su one ujedno pokretale: trgovinu; potrošnju; otvaranje novih obiteljskih obrta; neprestano proširenje ponude usluga i poslova za one koji imaju stalno zaposlenje ili su im svadbe otvorile „mogućnost da nešto zarade“ jer nisu imali drugoga posla. Po uzoru na veće gradove i u toliškome kraju brojni su pojedinci i skupine koji su nudili specijalizirane usluge i obavljali različite uslužne djelatnosti vezane uz organiziranje svadbenoga slavlja. Od pranja posuđa, posluživanja, kuhanja, sviranja i zabavljanja svatova i gostiju do ukrašavanja i dekoriranja obiteljskih kuća, svadbenih dvorana, iznajmljenih šatora i crkvenoga prostora. Pojedinci su nudili usluge najma: životinja (konja, golubova), raznih ukrasa, umjetnoga cvijeća, odjeće, novaca za prikazu i prostora za fotografiranje uz određenu novčanu nadoknadu. Jednako tako bile su zastupljene ponude usluga i reklamiranje na raznim internetskim portalima i društvenim mrežama vezanim uz: iznajmljivanje raznih vrsta prijevoznih sredstava (od devetometarskih limuzina, oldtajmera, traktora, zaprežnih kola do autobusa, kamiona i motocikala); posuđa (lonaca i velikih posuda za kuhanje i pranje posuđa); rashladnih uređaja (hladnjača, rashladnih vitrina, klima uređaja, ventilatora, kalorifera) i osoblja (od profesionalnih kuhara i kuharica do amatera koji su kuhali čobanac, juhu, kavu ili u iznimnim slučajevima i neke druge vrste jela).

Iz navedenoga je očito kako svadbe nisu pokretale samo dvije obitelji koje su sklapanjem braka uspostavljale nove veze, nego su one ujedno pokretale seosku ekonomiju, ljude, novac i informacije, ali su ujedno poticale ljude na kreativnosti i proširenje mogućnosti ponude raznih usluga i radnji. Razgranata je mreža ljudi koji su imali koristi od svadbe. One nisu samo sezonski događaj koji bude i prođe jer je često njihova priprava višegodišnja. U suvremeno doba vjenčanja su postala takozvana *rent-a-wedding* jer ona mnoge vraćaju u rodni kraj, bilo da su sudionici na svadbi rodbini, susjedima i prijateljima ili ju sami prave u rodnome kraju sebi ili nekomu iz obitelji tko je već druga ili treća generacija ljudi koji su otišli na privremeni rad u inozemstvo.

IV. Zaključak

Iz analize ekonomske pozadine organiziranja svadbe može se zaključiti kako je svadba u toliškome kraju bila uvjetovana položajem obitelji u seoskoj i župnoj zajednici, razgranatošću rodbinskih, susjedskih i seoskih odnosa, uključenosti u život zajednice, imovinskome statusu, kao i o „dobrome i lošem glasu“. Pored toga kroz analizu svadbenih običaja mogle su se iščitati i neizravne reakcije pojedinaca i seoske zajednice na poziv obitelji

koja organizira svadbu. On je bio izložen izravnoj kritici, javnome odbacivanju, seoskoj solidarnosti, nedolasku ili velikome odazivu bez obzira na imovinski status određene obitelji u selu. Teške životne priče pokretale su ljude, kao i dobri i čestiti pojedinci, makar siromašni i bez rodbine, osobito jer su se uspostavljene veze u toliškome kraju nasljeđivale i prosljeđivale. „Ljubav, prijateljstvo ili prikazu“ mogao je „uzajmiti“ bilo tko u obitelji i u bilo kojoj generaciji. Na osnovu toga mogu zaključiti da su svadbe u toliškome kraju cjeloživotno ulaganje s vraćanjem u obliku svadbenoga dara, priloga u hrani ili novcu i ispomoći u radnoj snazi. S druge strane svadbeni dar je recipročan bliskosti veze s bračnim parom i njihovom obitelji. Pozivanje i odlazak na svadbu često je uključivao održavanje i njegovanje odnosna raznim vrstama posjeta, sudjelovanjem u životnim (rođenje, vjenčanje, smrt, prve pričesti, krizme), obiteljskim proslavama (seoskih godova, blagdana, obljetnica, građe, useljenja, kupnje namještaja, automobila) i osobnim slavljima pojedinaca i njihovih obitelji (imendana, rođendana, mature, diplome, zaposlenja i slično).

Svadbeni ekonomija ne zaustavlja se samo na svadbenome daru. Neki su darivali mladence premda se nisu ženili ili nisu imali djece kojoj bi „uzajmili prikazu“, a i dalje su išli na svadbe. Ponekad tu nije bilo reciprociteta. Njima su susjedi uzvraćali na druge načine pomažući im u poslu, dolazeći na njihova obiteljska slavlja i žalosti. Uz ovakve primjere bilo je i onih koji nisu išli drugima u svatove, nakon što su „proslavili svoje i pokupili novac“, ali su im suseljani uzvraćali ignoriranjem, prekidom veza ili su ih „dočekivali“ kada su imali neko drugo slavlje ili žalost u obitelji i nisu im dolazili.

Svadbeni dar je samo jedan od vidova u kojima se manifestiralo dugoročno ulaganje jedne obitelji koje se prenosilo na narednu generaciju. Dar, kao i ispomoć u radnu, su bili nasljedni. Jedan od pokazatelja promjena u ekonomskoj moći pojedinaca ili prilagođavanje suvremenoj filozofiji življenja osjetno je smanjenje ispomoći u radnoj snazi, seoskoj i rodbinskoj solidarnosti. Ispomoć je zamijenjena plaćanjem gotovo svih usluge koje su se nekada uzvraćale ili uzajmljivale. Ranije su poslužitelji na svadbama bili članovih uže obitelji stričevi, ujaci, tetci, rođaci i prvi susjed. Žene iz susjedstva i rodbine pomagale su kod kuhanja kave, pripreme i serviranja jela, pranja i pospremanja posuđa. Danas se sve te usluge plaćaju ili su unaprijed uračunate u cijenu iznajmljivanja prostora za svadbu. Osjetno je smanjena uzajamna ispomoć što je dovelo do povećanja računa koji na kraju svadbe mladenci trebaju platiti jer su dodatno povećani troškovi plaćanja usluga koje su ranije „uzajmljivali“. Višak radne snage doveo je do povećanja broja gostiju na svadbenom ručku i večeri. Prema kazivanjima pojavila se i suvremena ekonomičnost da „nitko nikome nije dužan i ne treba vraćati uslugu“. Razmjena darova u novcu, hrani i piću, kao i u raznim uslugama krojačkim,

tkalačkim, pekarskim, kuharskim, mesarskim, poslužiteljskim, prijevozničkim, glazbenim, zabavljačkim, organizatorskim i sličnim poslovima nekada je bila znatno izraženija. U suvremeno doba navedene djelatnosti postale su novi izvori prihoda jer su se uz vjenčanja pojavili pojedinci i skupine koji nude razne usluge, najam odijela i rekvizita, kao i pripremanje hrane i pića.

Želio bih da ovaj rad potakne budućih istraživanja kako se jedna seoska zajednica reproducira kroz razne rituale darivanja u kojima gotovo svi njezini članovi sudjeluju. Dolaskom na proslave krštenja i svadbi, sudjelovanjem na sprovodima ili pomaganjem u gradnji kuće i u drugim životnim (ne)prilikama učvršćuje se zajedništvo i povezanost ljudi koji žive u toliškome kraju i onih koji su odavno iz njega otišli, ali i dalje sva životna slavlja organiziraju u rodnome kraju.

5. MULTIPOZICIONIRANOST ISTRAŽIVAČA U ISTRAŽIVANJU SVADBENIH OBIČAJA

Istraživati u tolikome kraju, „kod kuće“, činilo mi se jednostavnim jer sam etnografsku građu prikupljao u rodnome kraju u kojem ne više živim, ali sam se u njega redovito vraćao. Sva obiteljska slavlja imao sam u rodnom selu i župi jer sam, kao i moja obitelj, podrijetlom iz toga kraj. Odlazak iz rodnoga kraja omogućio mi je promatranje životne sredine u kojoj sam živio s distance. Svako odmicanje od terena omogućavalo mi je kritičku prosudbu i komparativnu analizu prikupljenoga materijala.

Međutim ovo je istraživanje obilježila činjenica da sam svećenik, fratar. Zbog toga sam imao iskustvo življenja u franjevačkoj zajednici, suživot s kolegama iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine, nerazumijevanja pojedinih sličnih običaja i navika. Dugogodišnje studiranje u Sarajevu i Zagrebu doprinijeli su promjeni perspektive, shvaćanju važnosti poznavanja i razumijevanja vlastitoga kulturnog konteksta kako bih mogao razumjeti novi i drugačiji. Uz to, život u samostanskoj zajednici podrazumijevao je neprestano učenje i upoznavanje drugačijih, novih običaja i slušanje priča, anegdota i epskih kazivanja starijih fratar. Stoga je i moja specifična uloga, svećenika i fratra, imala znatan utjecaj na tijek istraživanja, kao i na teme kojima sam se bavio.

Tijekom rada pokazalo se nužnim osvijestiti vlastitu multipozicioniranost – etnologa/znanstvenika, podrijetlom iz istraživana kraja i svećenika (u dvostrukoj ulozi dušobrižnika i znanstvenika). Ujedno, istražujući u poznatom okruženju zahtijevalo je promisliti što znači baviti se „etnologijom bliskog“ (Čapo Žmegač et al. 2006). Elemente toga dugog procesa opisujem u ovom poglavlju. Ono započinje komentarom početnih istraživačkih intencija i kako su se one mijenjale tijekom vremena.

U nastavku će biti riječi o crkvenim aspektima vjenčanja kao dodatku koji nisam mogao uklopiti u ranijim poglavljima. Govorit ću o vlastitom svećeničkom iskustvu s druge strane oltara; o svemu što se događa za prije, za vrijeme i nakon sklapanja braka u crkvi; s čime sam se susretao tijekom istraživanja kao etnolog i svećenik; što su o svemu tome govorili drugi svećenici i s kojim su se suvremenim pomodnostima susretali.

I. Između plana i realizacije

Na samome početku želio sam istraživati godišnje običaje vezane uz katoličku liturgijsku godinu i životna razdoblja. Nakon razgovora s mentoricom morao sam se odlučiti samo za jedan segment iz cjelokupnoga korpusa. Odlučio sam se za svadbene običaje. Najprije sam krenuo u istraživanje arhiva (HAZU-a, Zemaljskoga muzeja u Sarajevu, Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju FFZG, Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Muzeja istočne Bosne u Tuzli, Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa) i prikupljanje rukopisne i objavljene etnografske građe o svadbenim običajima.

Zahvaljujući suvremenoj tehnologiji i radu gospodina Pere Matkića na digitalizaciji samostanskoga i župnoga arhiva neprestano sam dobivao nove materijale elektronskom poštom ili poštom na CD-ima, DVD-ima ili prijenosnim diskovima. Na taj sam način dani bio u virtualnom arhivu analizirajući različite podatke iz župnoga ureda, samostansku rukopisnu građu i ljetopise. Neprestano pristizanje novih podataka i obimnost građe u jednom razdoblju istraživanja postalo je veliki problem. Dugogodišnje istraživanje i želja da što iscrpnije istražim odabranu temu, dovela me je u jednome trenutku do pitanja što s prevelikom količinom prikupljenih podataka, etnografskih zapisa, arhivske građe, fotografija, videozapisa i snimljenih kazivanja. Pitao sam se kako ju razvrstati i pokazati da je vrijedna istraživanja, da se iz prikupljenih podataka mogu izvući zaključci o promjenama i raznim utjecajima koji su se (ne)izravno odražavali na svadbene običaje o kojima je u literaturi malo ili nikako pisano. Uvidio sam kako istraživanje poznatoga može biti prednost, a ponekad i preveliki izazov u istraživanju suvremenoga i bliskoga granica je često fluidna jer dolazi do miješanja vlastitoga i osobnoga (usp. Gulin Zrnić 2006: 78). Stoga je bilo nužno neprestano preispitivati dosege istraživanja, vrstu i kvalitetu prikupljene građe te suziti aspekte svadbenih običaja o kojima ću pisati.

II. Odmak od bliskoga terena

Moj terenski rad nije se odvijao kao klasičan odlazak i boravak u istraživanoj zajednici jedno određeno vrijeme, nego su faze odlazaka i dolazaka bile ponekad nepredvidljive. Uz to, moja se uloga mijenjala od svadbe do svadbe, ovisno o tome jesam li na svadbi bio znanstvenik-promatrač ili aktivni sudionik – što je moglo značiti da sam bio u različitim ulogama. Ponekad nije bilo čvrstih granica između mojih uloga: bio sam u ulozi običnoga

svata (kao civil), svatovskoga časnika (djevera), svećenika (svjedoka na vjenčanju i onoga koji je pripremao par za zaruke), slušatelja do etnologa – jer su mi sudionici svadbe, znajući za moj znanstveni interes, iznosili svoje spoznaje, iskustva i zaključke o svadbenim običajima. Zbog toga ovo istraživanje djelomično pripada i etnologiji bliskoga jer zahvaća u suvremeno i svakodnevno koje je meni, podrijetlom iz toliškoga kraja, bilo jako blisko. Tijekom istraživanja bilo mi je potrebno i distanciranje od terena kako bih emsko iskustvo transformirao u znanstveni diskurs (usp. Čapo Žmegač et al. 2006: 42).

U trenucima kad sam se fizički odmicao od terena, vraćajući se u samostan, bilo to u Zagrebu, Tolisi ili Visokom, nije prestajala komunikacija s kazivačima. O prikupljenim podacima razgovarao sam s kolegama svećenicima, gvardijanima i ostalim fratriba. To je bio i jedan od razloga zašto sam mogao duže izbivati iz samostana u kojem sam bio na službi. U samostanu u Zagrebu živio sam za vrijeme studija od 2006. do srpnja 2012. godine kad sam službeno premješten na službu u Visoko. S druge strane prema odredbama Franjevačkoga reda samostan u Tolisi moj je matični samostan kojemu pripadam prema župi krštenja. U njega sam navraćao nekoliko puta godišnje. Pored toga fizički odlazak na teren zamjenjivao sam pojedinačnim i skupnim virtualnim razgovorima preko društvenih mreža Facebooka, Skypea, Vibera, WatsAppa i telefona, a sam teren postao u određeno vrijeme virtualan (usp. Pleše 2006: 119-120). Ponekad su mi se javljali sami fratri kako bi me obavijestili da je bilo neko „izvanredno vjenčanje“ ili bih u razgovoru s rodbinom i prijateljima dobivao detaljno izvješće što je bilo novo u rodbini, susjedstvu, selu ili župi; tko se ženio; kakve su bile svadbena kojima su sudjelovali ili na koje su trebali tek ići.

Dio podataka čini moje osobno, autoreferencijalno iskustvo i znanje o svadbenim običajima do kojih sam došao životnim iskustvom, odrastanjem u obitelji, sudjelovanjem ili promatranjem svadbi. Ponekad sam do podataka dolazio u trenucima kada nisam imao prvotnu intenciju prikupljati ih. To mi se događalo u: neformalnim razgovorima s prijateljima na kavi; kućnim posjetima; susretima sa znancima iz rodnoga kraja; preko poznanika mojih poznanika koji su u razgovoru doznali da se bavim svadbenim običajima pa su sami govorili o svojim iskustvima, osobito ako su bili u toliškome kraju i željeli naglasiti što im je bilo neobično (od broja gostiju na svadbama, glazbi, javnom darivanju mladenaca do količine pripremljene hrane) i slično.

Neplanirani razgovori i usputna napomena da se bavim svadbenim običajima ponekad su služili kao uvod za neke druge razgovore. Budući da sam ponekad bio na terenu bez diktafona i rokovnika uza se po povratku u samostan bilježio sam podatke i/ili pokušavao rekonstruirati razgovore. Samim time javljala se višestruka autorefleksivnost kao istraživača i

sudionika u razgovoru, tj. kazivača (usp. Gulin Zrnić 2006: 90). Stavljao sam natuknice kako je započinjao razgovor o svadbenim običajima; kakvu su poveznicu sugovornici imali s toliškim krajem; odakle su dolazili i kakvo je njihovo promišljanje o svadbenim običajima. Većina ih je imala nekoga tko se ženio ili udavao pa su i sami bili na svadbi ili su se spremali za odlazak. S druge strane, većina ih je imala izgrađen stav o svadbenim običajima na temelju proživljenoga ili posredovanoga iskustva bez obzira na podrijetlo i zanimanje.

III. Prema etnografiji

Tijekom istraživanja nužno je bilo osvijestiti vlastitu višestruku ulogu svoje „multipleselves“ (usp. Zebec 2006 prema Williams 1999). Na pojedinim svadbama bio sam: sin, brat, rođak, stric, prijatelj, susjed, znanac, sumještanin i župljanin; ali i fratar, svećenik, voditelj hodočašća i vjeroučitelj i profesor te etnolog koji istražuje svadbene običaje. Zahvaljujući svojoj višestrukoj ulozi i podrijetlu iz istraživane zajednice, prije odlaska na teren nisam morao pregovarati s ljudima kako bih stekao njihovo povjerenje za vrijeme istraživanja. Kao pojedinac nisam bio stran zajednici, ali mnogima je trebalo vremena da prihvate moju ulogu fratra-etnologa. Neki kazivači imali su poteškoća u razlučivanju moje uloge istraživača na terenu, u vlastitoj obitelji, među prijateljima i poznanicima jer im je bilo neobično da nešto što je njima „obično-svakodnevno“ može biti tema doktorske disertacije. S godinama se postupno mijenjala percepcija i prihvaćala moja prisutnosti kao etnologa koji promatra svadbene običaje i/ili biva sudionikom svadbe (ne u funkciji svećenika).

Za vrijeme istraživanja mijenjao sam svoje uloge: od promatrača do aktivnoga sudionika; od istražitelja svadbenih običaja do etnologa koga su propitivali o svadbenim običajima; od svatovskoga časnika do svećenika; od izmještenoga istraživača do pojedinca kojega su tražili kako bi mi govorili o promjenama, vlastitim zapažanjima i neslaganjima s „novim ili starim običajima“. Moje vlastito istraživačko iskustvo na tragu je istraživanja Valentine Gulin Zrnić koja u svome radu navodi:

Kada se istražuje u vlastitom suvremenom društvu i kulturi istraživač ne može izbjeći svoje iskustvo, koje nije samo terensko, situacijsko nego i životno. Diskutabilna je, epistemološki i metodološki, upravo konverzija: „upotrijebiti sebe kao kazivača o vlastitome društvu ... kao dio procesa sustavnog transformiranja kulture bliskosti u sustavno znanje“ (Gullestad 1991: 89). Dva su stoga ključna postupka autoantropologije u raspravljanome kontekstu: *otklon od vlastitoga te inkorporiranje osobnoga u istraživačko* (Gulin Zrnić 2006: 87).

Budući da nisam imao ni jezičnu ni pristupnu barijeru, a uz to sam imao razgranatu vezu odnosa s kazivačima bez potencijalnih posrednika i vlastito proživljeno iskustvo, kao istraživač osjećao sam se kao „insajder“. S druge strane, bio sam autsajder, ali u smislu „domaćega stranca“ (usp. Poglavlje III.). Razlog tomu je činjenica da već dvadesetak godina živim izvan rodnoga kraja bez obzira na redovne povratke za vrijeme katoličkih blagdana, godišnjih odmora i drugih prigoda (krštenja, vjenčanja, sprovoda) (usp. Narayana 1993). Moja višestruka uloga pomogla mi je i u znanstvenom smisli jer mi je omogućila lakše distanciranje od istraživane zajednice i kritičku komparativnu analizu svadbenih običaja u toliškome kraju.

Moji sugovornici podjednako su bili muškoga i ženskoga spola, a kao franjevac i svećenik nisam imao većih problema u pristupu i razgovorima ni s jednim ni drugim. Jedan od razloga bio je i taj što sam uglavnom ispitivao ljude koji su mi bili poznati ili sam ih sretao u poznatome okruženju prijatelja ili poznanika, a kao motiv razgovora bila je tema moga rada. Uz to u istraživanju se nisam bavio osjetljivim temama koje bi zadirale u intimu. Glavni razlog tomu bila je svećenička etika – poštivanje ispovjedne tajne i povjerljivih razgovora koje sam imao s pojedincima kao svećenik. Time nisam ni u jednom dijelu rada ugrozio znanstvenu i etičku vjerodostojnost istraživanja ni sebe kao znanstvenika.

IV. Od kazivača do suradnika na terenu

Dugogodišnje terensko istraživanje rezultiralo je reakcijom i željom pojedinaca da redovno budu informirani o dosezima i spoznajama do kojih sam došao tijekom istraživanja. Svojevremeno su neki od njih postali moji „suradnici na terenu“. Dobivao sam njihove osvrte, videosnimke svadbi i zapažanja o svadbama, bez da sam to izrijeком tražio. Pojedinci su preuzeli ulogu sakupljača fotografije, raspitivali se kod susjeda i poznanika kako je to bilo kod njih na svadbi, što oni o svemu misle i koliko se to može usporediti s ranijim praksama i iskustvima koje su imali (usp. Zebec 2006: 167-169). Redovito su me izvještavali: o broju zaručenih parova u selima toliške župe; u koje je vrijeme bilo najviše ugovorenih svadbi; kakve su bile svadbe na kojima su sami sudjelovali; što su vidjeli i koje su bile novosti na vjenčanjima o kojima su slušali nakon večernje mise ispred crkve ili za vrijeme kave u susjedstvu; kakvi su bili svatovi koji su prolazili pokraj njihovih kuća; s kakvim su se inovacijama na svadbama susretali; što je bilo u modi te godine i koliko su imali koristi od svadbi (jesu li sami nešto radili, iznajmljivali ili nudili određene usluge).

Ne samo da su kazivači sami postali etnografi, nego su me pojedinci redovno ispitivali: do kojih spoznaja sam došao; odakle su koji običaji došli u toliški kraj, od kada su kao takvi prisutni i s kojim krajevima su najbližiji, što je specifično samo za toliški kraj; koje je selo u toliškome kraju imalo „najizvornije običaje“; što je s vremenom izostavljeno iz „starih svadbenih običaja, a bilo je lijepo, dobro, zanimljivo“ i na koji načini bi se to moglo ponovno vratiti. Tako se ovo istraživanje odvijalo u stalnoj razmjeni istraživača i subjekata istraživanja, u kojoj su naše uloge nerijetko bile zamagljene: subjekti istraživanja postajali su istraživači, a istraživač je nerijetko postajao informator subjektima o povijesti i transformacijama svadbenih običaja u njihovu kraju.

V. Istraživanje „kod kuće“, istraživač izmješten u druge sredine

Moje je istraživanje trebalo biti istraživanje bliskoga okruženja, obavljeno „kod kuće“. No, ono je samo prividno bilo to. Naime, istraživanje sam započeo u Zagrebu 2009. godine uz redovite odlaske na teren u rodni kraj, a u srpnju 2012. godine preselio sam se u Visoko. Istraživanje nije bilo obilježeno samo promjenom mjesta, nego i službe, od studenta i samostanskoga vikara u Franjevačkome samostanu svetoga Ilije u Zagrebu do profesora Hrvatskoga jezika i književnosti i Vjeronauka na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji te kustosa muzeja i knjižničara u Franjevačkom samostanu svetoga Bonaventure u Visokom. Drugačiji konteksti, bivanje u Zagrebu, povratak u središnju Bosnu, donijeli su mi: nove informacije; upoznavanje različitih sredina s mojim istraživanjem; promišljanje o različitim iskustvima kolega o svadbenim običajima; susret s multikulturnim sredinama i mješovitim ženidbama; praćenje priprema i udaja kolegica iz kolektiva i slično. Bio sam suočen s činjenicom da su pristizali vrlo različiti podaci, a da nisam imao prvotnu namjeru prikupljati ih. Razlog tomu bila je „zanimljivost teme“ kojom se bavim, a kolegice i kolege u kolektivu, kako svećenici tako i civili, često su govorili o vlastitom iskustvu, zapažanjima i komparativnoj analizi sličnih običaja u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine. Prelazak iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu bilo je svojevrsno primicanje terenu, no i dalje sam bio dovoljno distanciran da nisam izgubio autsajderski pristup.

VI. Vlastiti odlasci na svadbe nekada i danas

Svadbenim običajima može se pristupiti samo kao tekstu, naraciji, obredu ili kao strukturi koja snažno utječe na osobno viđenje i promišljanje koje se s vremenom i iskustvom mijenja. Moje iskustvo prožeto je sjećanjem na djetinjstvo i dječaka koji je kradom išao na svadbe u susjedstvu premda roditelji nisu išli. Išao sam jer sam u tome uživao. Mladenci su redovito pozivali moju obitelj, a ja sam se smatrao pozvanim pa sam išao, ponekad i bez njihova znanja.

U vrijeme ljetnih raspusta svatovi su bili nešto učestaliji, a za nas djecu bili su, pored sprovoda, najveći događaji. Prije svega jer smo desetak dana o tome razgovarali, stvarali određene strategije što ćemo raditi i na koji način bismo mogli sudjelovati. Ako na svadbe nismo išli s roditeljima, barem smo poznavali nekoga od djece kojima su mladenci bili u rodu. To nam je bio dovoljan razlog da se smatramo „pozvanim“ da svaki dan dolazimo pred tu kuću u kojoj će biti svadba, igramo se, nešto pojedemo i popijemo jer su nas svi poznavali. Tada nam je to bilo sasvim logično, a na svadbe su išla i druga djeca iz susjedstva. Doživljaj je bio neopisiv jer smo se vozili u automobilu; išli u druga sela; vidjeli kako je tamo; jeli smo kolače (zbog kojih sam osobito volio ići u svatove); bili na vjenčanju u crkvi; vraćali se u svadbenoj povorci u selo, a tada bismo iz prvih redova mogli sakupljati bombone i novce što su ih mladenke bacale.

Kao dijete jedno sam vrijeme pokušavao sakriti skupljeno sve dok se ne bih počeo hvaliti da znam nešto o svadbi koja je bila u susjedstvu ili kako je bilo kod mladenke za ručak; kakvi su bili kolači; kako i što su žene pjevale; tko je prvi od mladenaca izašao iz crkve; gdje je mladenka bacala buket i tko ga je uhvatio. To je posebno zanimalo moju sestru pa sam se trudio upamtiti jer je ona bila poznata kao „hvatačica buketa“. Kasnije sam shvatio da je to bila specijalnost svih djevojaka njezine dobi. Govorio sam kakvi su bili bomboni (njemački ili domaći), a majka je iz toga zaključivala da sam se „opet iskrao i otišao bez pitanja“.

Iz današnje perspektive mogu zaključiti da u djetinjstvu nismo bili samo pasivni sudionici na svadbama, nego smo pomagali u sakupljanju stvari po susjedstvu (stolica, tanjura, pribora za jelo, ručnih radova, pokrivača i slično), pravljenju ukrasa od papira i ukrašavanju iznajmljenih šatora te čuvanju mesa od muha i pasa. Kada nismo išli na svadbe, onda smo sakupljali papirnate ukrase s kojima smo se ostatak raspusta igrali svatova. Na selu smo bili i kao djeca na svoj način uključeni u cjelokupni životni ritam sela od rođenja,

vjenčanja do smrti i sprovoda. Sve se događalo u našoj kući, susjedstvu ili selu, a djeci ništa nije bilo skrivano, barem ono što smo mogli razumjeti. Ni groblje ni crkva ni bolnica nisu nam bili strani. Zbog toga smatram da mi je jednim dijelom bilo olakšano pratiti promjene svadbenih običaja jer sam od djetinjstva bio njihovim manje ili više aktivnim sudionikom.

Sl. 63. Svadba s ovu stranu oltara (Kaštel Novi, travanj 2016.).

Uz to, živio sam u toliškome kraju do devetnaeste godine kada sam otišao u samostan. Od tada se postupno počela mijenjati moja uloga u obitelji, selu, župi i zajednici. Najprije sam postao franjevac 1998., a potom i svećenik 2005. godine. Životni poziv postupno je mijenjao odnos prema ljudima i zajednici iz koje dolazim. S vremenom postao sam svojevrsan Drugi, stranac. Kada sam započeo istraživanje svadbenih običaja, kao etnolog pratio sam i bilježio reakcije ljudi koji su me kao franjevca i svećenika zamijetili na svadbi. Najčešće su pitali komu sam dolazio na svadbu; jesam li vjenčavao mladence i što sam propovijedao; kako sam se obukao; što sam i koliko darovao; jesam li molio i blagoslovio mladence i svatove na početku večere; jesam li plesao i s kime te u koje vrijeme sam odlazio sa svadbene večere.

S vremenom se i moja percepcija mijenjala jer sam, kao svećenik i etnolog, dodatno propitivao što se sve na svadbama događa. Upisivao sam nova iskustva, spoznaje, promjene, ali i utjecaje. U svemu tome promijenio se i moj odnos prema svadbama na kojima sam bio

pozvan. Za vrijeme godišnjih odmora u toliškome kraju nastojao sam biti prisutan na što većem broju crkvenih vjenčanja bez obzira jesam li bio vjenčatelj, jedan u nizu svećenika na oltaru, obični svat ili etnolog promatrač (vidi Sl. 63. i 64.). Svadbene večere često sam izbjegavao, a ukoliko sam išao, nastojao sam dar – ako sam bio svat – uručiti mladencima prije javnoga darivanja.

Sl.64. Propovijed za vrijeme vjenčanja (Zagreb – Siget, svibanj 2016.).

Biti na svadbi, čitaj terenu, kao gost, svat, svećenik ili etnolog u mojem slučaju značilo je propitivati ne samo ponašanje drugih, njihove običaje, ophođenja, darivanja, nego i vlastitu poziciju, ponašanje i položaj. Iza samorazumljivoga često su se krile „naslage zajedničkog, neizrečenoga, svakodnevnoga znanja“ koje su se sudionicima činile poznatim i razumljivim, ali jednako tako mogle su biti nejasne i strane promatračima koji ne poznaju promatranu zajednicu (usp. Hjemdahl i Škrbić Alempijević 2006: 158-159). Na izricanje takvoga znanja, koje sam akumulirao vlastitim predznanjem, čitanjem etnološke literature i boravkom na terenu, poticala me i mentorica govoreći da je teško sve to iskazati, ali da bi moglo biti dragocjeno i jedinstveno ako to uspijem učiniti.

VII. Svatovi s ovu stranu oltara

Promatranje suvremenih obreda vjenčanja u crkvi i sve veći popis inovacija koje su se uvodile u obrede, shvatio sam kako su svećenici bili prilično fleksibilni u prihvaćanju novih

elemenata. Najviše je bilo odstupanja u primjerima kada su se udavali i ženili prijatelji, članovi iz obitelji i poznanici. Prema kazivanjima od kraja devedesetih godina dvadesetoga stoljeća većinu promjena na crkvenim vjenčanjima u toliškome kraju najprije su uvele časne sestre i svećenici, a potom su s vremenom postali dio uobičajene prakse. Najprije su počeli s ukrašavanjem i dodatnim uređivanjem crkvenoga prostora ukrasnim mašnjama i cvijećem, angažiranjem pojedinaca za pjevanje i sviranje tijekom vjenčanja, a potom i uvođenjem elemenata koji su bili dugi niz godina dijelom gradske ili filmske kulture poput bacanja latica na ulazu u crkvu, posipanja rižom, puštanja golubova na izlazu iz crkve i slično.

Sl. 65. Svečani ulazak mladenaca u crkvu na Raščici u Tolisi (18. 8. 2016.).

Prema analizi raznih vrsta obrednika sakramenta ženidbe mogu ustanoviti da je sam obred crkvenoga vjenčanja od samoga početka bio prilično jednostavan i jasan. Prema pravilima i propisima navedenim u obrednicima vjenčanje je moglo biti pojedinačno ili skupno u sklopu svete mise ili samo kao obred. Budući da je obrednik izdan za cijelu Katoličku Crkvu, u općim uputama ostavljena je sloboda i mogućnost „prilagođavanja mjesnim običajima“ prema odobrenju nadležne biskupske konferencije (*Red slavljenja ženidbe* 1997: 13-17). Kod samoga obreda vjenčanja najvažnije je izricanje privole zaručnika pred dva svjedoka i predstavnikom crkve (đakonom ili svećenikom). Svi ostali elementi trebali su poslužiti kao „ukras“ samom sakramentu ženidbe, od izbora biblijskih čitanja, izbora pjesama, prigodnoga nagovora do blagoslova mladenaca. Međutim, posljednjih dvadesetak godina pojavili su se novi dijelovi koji su se na različite načine inkorporirali u obrede vjenčanja premda to nikada nije uvršteno u službeni crkveni obrednik.

Sl. 66. Obred vjenčanja u crkvi na Raščici u Tolisi (2016.).

Pored toga neizostavan je utjecaj filmske industrije na oblikovanje svijesti kakvo je vjenčanje trebalo biti, osobito po pitanju: dodatnoga ukrašavanja crkvenoga prostora; uključivanja što većega broja ljudi dodjeljivanjem počasnih uloga mladenkinjoj pratnji; svečanoga ulaska mladenaca u crkvu (Sl. 65.); iščekivanju izricanja „da“; poljupca nakon završetka obreda i slično. Pri tom bi bilo zanimljivo u nekom budućem radu istražiti iz kojih su kultura i tradicija preuzeti pojedini elementi, koliko je naglasak stavljen na naglašenu filmsku teatralnost, koja je pojačana glazbenom pratnjom, iščekivanjem ulaska mladenke s pratnjom u crkvu te pojačanom aktivnošću fotografa i snimatelja. Mladenke su najčešće išle u pratnji nekoliko djevojaka, takozvanih *djeveruša* (prijateljica, rodica, susjeda i slično) odjevenih u haljinama u određenoj boji vjenčanja, a tek rijetko je uz njih išao jednak broj mladoženjinih prijatelja *djeverova* odjevenih u odijela sličnoga kroja (Sl. 44.). Mladenke su u crkvu uvodili: otac i/ili majka, netko iz obitelji ili su išle u pratnji mladoženje. Prema katoličkom obredniku mladence je na ulaznim vratima trebao dočekati svećenik ili đakon, uputiti im nekoliko riječi i blagosloviti ih posvećenom vodom, a zatim je trebao ići nekoliko koraka ispred njih vodeći ih do oltara. Posljednjih desetak godina u toliškome kraju uvedena je praksa da ispred mladenaca ili mladenke idu prigodno obučena djeca. Njihov broj je varirao

ovisno o želji mladenaca. Neka djeca su nosila prstenje, križ, svijeću, Bibliju ili nešto drugo, dok su druga ispred mladenaca bacala latice cvijeća stvarajući cvjetnu stazu po kojoj su hodali do oltara (vidi Sl. 34. i 65.). Na nekim svadbama to su ponavljali i nakon vjenčanja pri izlasku iz crkve. Nakon djece u pratnji su znale ići djeveruše, a na kraju mladenke same ili u nečijoj pratnji.

Sl. 67. Papinski blagoslov mladencima (Tolisa, travanj 2017.).

Obred vjenčanja, bez obzira bio on u sklopu mise ili zaseban, najčešće je bio obogaćen prigodnom glazbenom pratnjom, pjesmama za tu prigodu unajmljenoga zbora, skupine pjevača i/ili pojedinaca. U sam obred često su ubacivali: čitanje iz Biblije koju je netko prije vjenčanja darovao mladencima; zaklinjanje na križ koji su mladenci sami kupili ili su im darivali svećenici; zajedničko držanje upaljene svijeće, dok je netko čitao teksta o svijeći koja je predstavlja simboliku zajedništva; poklanjanje takozvanoga „papinskoga blagoslova“ kupljenoga u nekoj trgovini u Vatikanu s potpisom aktualnoga Pape (Sl. 67.); potpisivanje dokumenata o sklopljenom braku na oltaru; čestitanje mladencima; zajedničko moljenje bračnoga para ispred Gospina oltara; darivanje oltara svadbenim vijencem, buketom cvijeća, novcem i slično (Sl. 24.).

Sl. 68. Svatovi s upaljenim bakljama na izlazu iz crkve svečano dočekuju mladence.

Pri izlazu iz crkve mladenci su uglavnom išli sami, dok su njihove korake pomno pratili snimatelji i fotografi. Na vratima su ih dočekivali svatovi koji su gledali tko će prvi izaći, a potom su ih zasipali rižom, laticama ili konfetima. Mladenke su najčešće na vratima bacale vjenčani buket i bombone. Pojedine parove dočekivali su s upaljenim svijećama, prskalicama, bakljama ili cvijećem (Sl. 68.). Neki parovi su na izlaznim vratima puštali par bijelih golubova, presijecali svežanj balona, izrezivali srce na platnu, rezali drvo, palili vatromet, pucali iz raznih oružja i slično.

Premda je većina ovih elemenata uvedena tek posljednjih desetak godina, oni su se relativno brzo ukorijenili i postali dio suvremene tradicije koja je obred vjenčanja učinila aktivnijim, a sudjelovanje svatova na samom vjenčanju, osobito mladih koji su ranije izbjegavali biti na vjenčanju u crkvi, zanimljivije.

1. Svećenik po narudžbi

U desetogodišnjem pastoralnom radu imao sam raznih iskustava vezanih uz obred crkvenoga vjenčanja. Razlikovale su se tri skupine parova: a) oni koji su htjeli da što manje vremena provedu u crkvi pa su zahtijevali da obred bude što kraći i bez ikakvih dodataka; b) oni koji su željeli smo obred, ali su pritom angažirali razne skupine i pojedince da to bude što svečanije; c) te oni kojima je sakrament ženidbe bio najvažniji trenutak u cjelodnevnom svadbenom slavlju pa su svoju privolu izricali pod svetom misom. Budući da se većina

mladenaca više mjeseci pomno pripremala za organiziranje svadbe, s vremenom im je vjenčanje u crkvi postalo važno. Jedan od razloga je i taj što su mladenke mogle u crkvi pokazati svu raskošnost vjenčаницe, ukrasa i pomodnih trendova u odabiru boje vjenčanja, vjenčanoga buketa i cvjetnih aranžmana. Većini je bilo stalo da svećenik ili đakon ne budu dosadni i da ne govore o moralu, kako se svatovi trebaju ponašati u crkvi i što je ustvari sakrament ženidbe; da budu zanimljivi; da su spremili dobru propovijedi te da su prihvaćali sve njihove zahtjeve, inovativne elemente, slušali što su im govorili i u određenom trenutku pružali (npr. jastučić s prstenjem, svijeću, križ i slično). Neki su izražavali želje da ih vjenča netko koga su poznaju ili s kim su bili u rodbinskim vezama pa sam i sam bio tako pozivan na brojna vjenčanja.

Jedne prigode pozvali su me da prisustvujem na jednoj svadbi na golf terenima u Zaprešiću. Tom prigodom nazvala me je organizatorica vjenčanja koja me je obavijestila kako je njezinoj tvrtki bila povjerena organizacija vjenčanja jednoga para iz uglednih zagrebačkih obitelji. Međutim, imala je problema s pronalaskom svećenika koji bi ih vjenčao sredinom kolovoza, a mjesni je župnik imao već ugovoren termin taj isti dan. Obavijestila me je kako je godinu dana s mladencima pripremala svadbu, ali je pritom zaboravila na vrijeme napomenuti da prijave vjenčanje. Između ostaloga predložila im je da njihovo vjenčanje bude „neponovljiva priča, kao iz bajke, u maloj crkvi u šumi“ o čemu je mladenka sanjala cijeli život. Ispričala mi je sve što je trebalo biti, što je bila „tema vjenčanja“, kako su se trebali izmjenjivati različiti glazbeni sastavi, vatrometi i elementi iznenađenja. Na kraju nisam bio u mogućnosti pomoći im u ostvarenju njihovih ideja zbog poklapanja termina s prije preuzetim obvezama.

2. Suvremeni izazovi i pomodnost

Na suvremenim svadbama susretao sam različite načine ukrašavanja crkvenoga prostora i organiziranja obreda vjenčanja, koji su nastali kao mješavina različitih kultura, filmskih iskustava, pomodnosti i sezonske ponude organizatora vjenčanja, cvjećara i dekoratera. Osobito je bilo izraženo ukrašavanje crkve, klupa, klecala, prostora ispred i iza oltara raznim materijalima, tkaninama, svijećama, ukrasnim predmetima, vazama, umjetnim i živim cvijećem, satenskim i najlonskim mašnjama i slično. Sve je ovisilo o količini novca koju su mladenci bili spremni uložiti. Prema preporuci organizatora vjenčanja ili osobnim željama pojedine mladenke nastojale su da im vjenčanje bude „jedinstveno i neponovljivo“, dok su druge ideje preuzimale s nekoga vjenčanja s televizije, iz specijaliziranih časopisa ili

Interneta. Posljednjih godina bilo je naglašeno ukrašavanje u „tematskoj boji vjenčanja“ o kojem su mladenke govorile kao o „ostvarenju sna, ispunjenju želja i cjeloživotnom planiranju“ (Sl. 69.). Neizostavno je bilo ukrašavanje crkve cvjetnim ukrasima od božura, hortenzija, orhideja, ljiljana, ruža i karanfila, koji su bili „novootkriveno cvijeće“, a ne samo simbol negdašnjega socijalizma.

Sl. 69. Popis tematskih boja vjenčanja za proljeće 2014.

Bilo je i onih koji su imali posebne zahtjeve glede unošenja prstenja ispred mladenaca u crkvu. Jedni su na razgovoru prije vjenčanja pitali svećenika može li im dječak s autićem na daljinsko upravljanje uvesti prstenje, što je on odbio zbog neprimjerenosti prostoru i samom sakramentu ženidbe. Drugi su bili spremili psa da unese na jastučiću oko vrata prstenje u crkvu, ali o tome nisu unaprijed obavijestili svećenika. Prema kazivanjima netko je pred samo vjenčanje došao u sakristiju i o tome ga obavijestio. On je izašao vani i rekao im da mu je žao, ali takav način unošenja prstenja nije bio prikladan crkvenom prostoru. Zamolio ih je da uđu, a pas da ih sačeka vani. Mladoženjini roditelji uvjerali su ga kako je to „dobar i pametan pas, koji je imao putovnicu i s njima putovao po svijetu“. Bilo im je nezamislivo da on ne bude na vjenčanju jer se ženio njihov sin, a pas im je bio „poput djeteta“. Na to im je rekao:

„Ukoliko želite da vjenčam mladence, imate pet minuta da uđete u crkvu, a ako ne, onda slobodno idite kamogod vam je volja“. Nakon toga uslijedio je filmski scenarij i govor da im je „svećenik pokvario najljepši dan u životu njihova sina“ te da su oni to „godinama sanjali i planirali kako će biti“. Unatoč svemu vjenčanje je prošlo bez ceremonije ulaska sa psom u crkvu, a jastučiće s prstenjem nosili su sami mladenci.

Sl. 70. Mladenci sa svatovima nakon vjenčanja ispred crkve u Domaljevcu.

Uz sve to posljednjih desetak godina u toliškome kraju uvedene su različite prakse „dočekivanja mladenaca na izlaznim vratima iz crkve“ nakon obavljenoga obreda vjenčanja. Na izlaznim bi ih vratima dočekivali svatovi uz: puštanje balona i/ili golubova; vatromet; pucanje iz raznih oružja; puhanje balona od sapunice; posipali ih rižom, papirnatim konfetima ili laticama; bacali bi bombone i slično. Ovo su samo neki od mnoštva elemenata koji su se pojavljivali na izlaznim vratima crkve, a bili su predviđeni kao „dodatni elementi i iznenađenje“ za mladence (Sl. 66. i 70.). Jedna od neobičnijih običaja bilo je rezanje pripremljenoga trupca ručnom pilom pred crkvenim vratima. U toliškome kraju to je prvi put bilo 2010. godine, a drugi put 2013. godine. Svećenik, koji je vjenčao oba para, a mladenke su ga prije vjenčanja pitale za dopuštenje, nije imao ništa protiv. Rekao je da se s takvom praksom još nije susreo i da je to bio „strani običaj“ koji nije bio poznat u ovome kraju. Jedna od mladenki objasnila mu je kako je to bilo uobičajeno kod protestanata u Švicarskoj, a taj dio

iz njihovih običaja željele su ukomponirati u svadbu u rodnome kraju. Obje su imale mješovitu ženidbu jer su im supružnici bili druge vjeroispovijesti, a takva praksa se nije više ponavljala.

3. Kultura ponašanja u crkvenom prostoru

O „neumjesnom ponašanju“ u crkvenom prostoru i „neprimjerenom fotografiranju“ pisala je u svojoj knjizi o svadbenim običajima Zorica Vitez. Prema njezinim navodima to je napose bilo upadljivo početkom devedesetih godina dvadesetoga stoljeća kad su mnogi „pohrlili u crkve na vjenčanje i kršćansko opismenjavanje jer su za vrijeme komunizma bili daleko od crkve“. Pojedinci nisu shvaćali kako se trebalo ponašati u crkvi pa su „uz prizore strastvenih poljubaca i fotografiranje u neobičnim pozama pred oltarom ili čak na nadbiskupskoj katedri“ izazivali reakcije Crkve i zgražanje vjernika (Vitez 2003a: 162). Uvažavajući neponovljivost i posebnost svakoga obreda vjenčanja i u suvremeno doba događala su se neka odstupanja, koja su bila neprimjerena bilo kakvom javnom i kulturnom prostoru, a napose crkvenome. Od načina odijevanja, prevelike konzumacije alkohola, čašćenja u samoj crkvi, navijanja za vrijeme vjenčanja kao na nogometnim stadionima, filmskih poljubaca do neprimjerenoga fotografiranja i višesatnih čestitanja. To se nije događalo samo na svadbama onih koji nisu imali kontakta s crkvom i svećenicima, nego i kod pojedinca koji su išli redovito u crkvu i pridržavali se crkvenih normi i pravila. Kada su oni bili domaćini ili imali neku uloga u svadbenome slavlju, često su zaboravljali na crkveni prostor i dostojanstveno ponašanje. U nekoliko slučajeva bio sam iznenađen kad su mi domaćin, domaćica, kum ili stari svat nudili da nazdravim nakon vjenčanja. Pokušavao sam razumjeti da su tim činom sudionici svadbe željeli iskazati svoju gostoljubivost i širokogrudnost, ali jednako tako bili su iznenađeni kada sam ih diskretno odbijao i govorio da smo još uvijek u crkvi i da to nije primjereno za ovaj prostor.

Prema kazivanjima svećenika na pojedinim svadbama bilo je svatova koji su dolazili pripiti na vjenčanje, dobacivali neumjesne šale i skandirali za vrijeme vjenčanja, kao da su na nekoj nogometnoj utakmici. Kolega iz Zagreba kazivao je kako je jednom mladoženji za vrijeme vjenčanja pozlilo te je prije izricanja privole pao u komu. Vjenčanje je morao prekinuti i pozvati hitnu službu jer je kombinacija antidepresiva i alkohola učinila svoje. Gotovo na vrhuncu snimanja i fotografiranja sve je stalo. Zbor i svirači prestali su pjevati, a svatovi su se uplašili jer nitko nije znao što se događa s mladoženjom. Nakon nekoga vremena zbunjeni svatovi su s mladenkom otišli u restoran, a mladoženja s kumom u bolnicu. Oko 22

sata mladenci su se s kumovima ponovno vratili u crkvu kako bi se vjenčali. Prema kazivanju, župnik ih je najprije pozvao u ured, raspitao se za okolnosti koje su dovele do prekida obreda vjenčanja, jesu li mladenci bili svjesni što čine te treba li im to uopće. Kada se uvjerio da je mladoženja pri svijesti, s kumovima i mladenkom ponovno je otišao u crkvu i bez kamera, fotografa i crkvenoga zbora vjenčao ih.

O ovakvim i sličnim iskustvima u etnografskoj literaturi rijetko se ili nikako pisalo. Pojedina crkvena glasila znala su navoditi određene „pobune mjesnih župnika“ ili su objavljivali na internetskim stranicama upute o ponašanju u crkvenom prostoru za vrijeme i nakon vjenčanja.⁶³ Osobito su isticali poslove koje je netko trebao obaviti nakon vjenčanja. Mnogi koji su „ukrašavali crkve“ za vjenčanje rijetko su ukrase sami uklanjali, a u crkvama su nakon vjenčanja često bivale mise zadušnice za pokojne. Prema kazivanjima časnih sestara nije im bilo teško ukloniti iznajmljeni dekor, mašne, umjetne aranžmane, svijećnjake, klecalo, stolice i ukrasne navlake, nego čišćenje i metenje crkve od latica, konfeta i raznobojnih sitnih papira, koji su utrjavali u kameni pod ili ih je bilo nemoguće pokupiti po crkvenom dvorištu.

VIII. Zaključak

U komparativnoj analizi etnografskoga materijala, arhivskih podataka, znanstvenih radova i prikupljenoga materijala na terenu pokušao sam osvijestiti vlastitu autoetnografsku i znanstvenu poziciju u proučavanju svadbenih običaja u toliškome kraju uočavajući prednosti i nedostatke takvoga istraživanja. Vlastitu višestruku poziciju nastojao sam osvijestiti ne samo udaljavajući se od terena i kazivača, koji je značio odlazak iz rodnoga kraj, nego propitujući ulogu etnologa, svećenika, sudionika i promatrača svadbenih običaja u toliškome kraju. U većini primjera to mi je bila olakotna okolnost jer kazivači me nisu doživljavali kao stranca, nego kao jednoga od njihovih. Zbog takve pozicije i bliskosti s kazivačima službeni istraživački intervjui prerastali su u ponovljene razgovore, dijaloge i rasprave, a mnogi komentari, promišljanja, interpretacije i zaključci nastali su kao zajedničko promišljanje o svadbenim običajima.

---

⁶³ Usp. <http://www.franjevcikarlovac.hr/zvjencanja.html>; <http://www.glas-slavonije.hr/214805/4/Zasipanje-mladenaca-rizom-i-konfetima-ljuti-zupnike>; <http://wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/2108/Kako-Crkva-kaze-Kr-scaron-canski-obicaji-vjencanja.aspx>; pregled 17. 2. 2014.; http://www.kastav-crkva.org/ob_vjencanje_n.html; <http://www.zadarskanadbiskupija.hr/?p=7588>; <http://www.gospa-sinjska.hr/index.php/81-upute-za-sakramente/1558-upute-za-sakrament-zenidbe>; pregled 7. 12. 2016.; http://www.otisos.hr/~rokovci/index.php?option=com_content&view=article&id=112&Itemid=204; pregled 22. 7. 2017.

U posljednjemu dijelu ovoga poglavlja pokušao sam razlučiti svoje različite uloge u istraživanju i pisati iz aspekta svoga svećeništva osvrnuvši se na neke dijelove, kulturu ponašanja u crkvenome prostoru i inoviranja u sam obred vjenčanja.

Na koncu mogu reći da su svećenici reagirali na različite načine na moderne intervencije koje su nastale uz sakrament ženidbe jer u službenom katoličkom obredu nema tumačenja kako se trebalo ponašati u slučaju uvođenja nekih novih elemenata. Jedan dio se pita kamo sa svim tim novim dijelovima i na koji način postaviti granicu, a da pritom svi budu zadovoljni. Drugi dio lako se prilagodio svemu i prihvaćao većinu prijedloga, dok treći odbijaju bilo kakvu inovaciju sve dok se Biskupska konferencija ne oglasi posebnim dekretom i uputama što bi bilo primjereno i dopušteno za sva vjenčanja. Pored toga u praksi se već uobičajili pojedini dijelovi, prije i poslije samoga obreda vjenčanja (poput svijeće s vjenčanja, pjevanje, potpisivanje dokumenata na oltaru i slično), a da ih ni sami ne doživljavaju inovativnima.

ZAKLJUČAK

U suvremeno doba sve se više osjećala globalizacija i njezini utjecaji na toliški kraj koji čini skupina hrvatskih rimokatoličkih sela. Ona nisu nikada bila izolirana u potpunosti, nego su kroz cijelo promatrano razdoblje bila u doticaju s modernim, suvremenim i onim što se nazivalo „gradskim“. To je vidljivo i iz analize svadbenih običaja koji su bili pod utjecajem suvremenih gibanja i isticanjem tradicionalnih elemenata, koji su se prilagođavali suvremenim trendovima i novim usvojenim obrascima preuzetim iz drugih sredina, s filma i interneta.

U disertaciji je analizirana različita etnografska rukopisna i objavljena građa, kao i podaci iz nekoliko arhiva kroz stotinu i trideset godina oblikujući etnološku i kulturno-antropološku interpretaciju o svadbenim običajima u toliškome kraju. Razmatrano je kako su kroz povijest o svadbenim običajima pisali etnografi i etnolozi, koliko je bio zastupljen toliški kraj i koje su vremensko razdoblje obuhvaćali. Bilo je neizostavno uočavanje promjena koje su se odrazile na smanjenje broja predsvadbenih pohoda, trajanje svadbe ili uvođenje nekih novih običaja. Na tom tragu uočeni su utjecaji društveno-ekonomskih, povijesno-političkih, crkvenih, suvremenih i globalnih promjena te prirodnih katastrofa, elementarnih nepogoda i ratova.

U cijelom promatranom razdoblju od kraja devetnaestoga stoljeća do suvremenoga doba uočen je izrazit utjecaj Katoličke Crkve i svećenika koji su djelovali na području župe Tolisa. Svojim pastoralnim radom i javnim nastupima pokušavali su pomoći ljudima, osobito u teškim društveno-povijesnim prilikama. S vremenom se mijenjao njihov pristup, ali su u cijelom promatranome razdoblju nastojali održati moralnu disciplinu i zaštititi zaručnike od neugodnosti i eventualnih prekida zaruka. Ponajprije su nastojali racionalizirati troškove u predsvadbenim i svadbenim običajima jer je u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća bila izražena *samodošlost* kao neizravan način izbjegavanja brojnih predsvadbenih darivanja i višednevnih svadbenih slavlja.

U suvremeno doba bila je sve izražena fleksibilnost svećenika i popuštanje željama mladenaca u uvođenju novih elemenata, ne samo u obredu vjenčanja u crkvi, nego i na cjelokupnoj svadbi, a koji su bili pod utjecajem gradske kulture, filmova i pomodnosti. S druge strane, dugogodišnje planiranje svadbi dovelo je do promjena u prioritetima. Ugovaranje zaruka i vjenčanja u crkvi nije bila prvotna točka u planiranju svadbenoga slavlja, nego je postala samo jedna u nizu točaka koje su zaručnici trebali uskladiti sa slobodnim

terminima: svadbenih salona, svirača, šminkera, frizera, dekoratera, cvjećara, važnih datuma iz njihovih života i slično.

Tradicionalna nasuprot suvremenoj svadbi

Suvremene svadbe promatrane su na dvije razine uočavajući razliku između njezinih tradicionalnih i suvremenih dijelova. Na jednoj strani oni su bili duboko ukorijenjeni u lokalnoj, toliškoj tradiciji, a na drugoj strani prepoznaju se dijelovi koji su se susretali na svim drugim svadbama. Dio lokalne tradicije prepoznaje se u organiziranju svadbe u selu i svjesnom podvrgavanju tradicijskom modelu. To je ujedno značilo pozivanjem na svadbenu večeru ne samo bliže rodbine i uskog kruga prijatelja, nego širega susjedstva, suseljana i poznanika iz sela i okolice. Samim tim aktivirala se rodbinska i seoska solidarnosti reciprocitet u takozvanom *uzvraćanju uzajmljenoga*; odazivanju na poziv i dolaskom na svadbu; radnoj ispomoći u organizaciji i pripremi svadbe; donošenju priloga u namjernicama i novcu mladenkinim i mladoženjinim roditeljima; novčanom darivanju mladenaca te na koncu u distribuiranju preostale hrane rodbini i susjedima.

Na drugoj strani mogu se prepoznati šire rasprostranjeni modeli suvremenih svadbi, koji se mogu susresti i u drugim seoskim i gradskim sredinama, a to su: višemjesečne pripreme svadbi; tiskanje prigodnih pozivnica i njihovo osobno uručivanje; izbor svadbene odjeće i ukrasa u skladu s modnim trendovima; održavanje svadbene večere pod iznajmljenim šatorom ili u svadbenoj dvorani; suvremeni glazbeni sastavi i njihov raznovrstan repertoar; ples mladenaca; javno darivanje mladenaca i dijeljenje uzdarja; ceremonijalno rezanje i konzumiranje torte uz brojno fotografiranje i snimanje mobilnim uređajima; bacanje mladenkina buketa; posebno ugovoreno i organizirano fotografiranje nekoliko dana prije i nakon svadbe te montaža, uređivanje i prikazivanje video i filmskoga materijala.

Ono što se moglo vidjeti na istraživanim svadbama u toliškome kraju u posljednjih dvadesetak godina bilo je supostojanje prizora koji su bili vezani uz lokalne oblike negdašnje seljačke kulture i prizore urbanoga podrijetla, kao naplavine raznih utjecaja, posredovani raznim medijima ili usvojeni u izravnim dodirima u intenzivnim migracijama stanovništva. Na jednoj strani bili su prisutni tradicionalni dijelovi: 1) dolazak mladoženjinih svatova pred vrata mladenkina doma i pregovaranje čaje s čuvarima ulaza oko uvjeta i simboličnoga plaćanja ulaza u dvorište; 2) prisutnost *ženskoga zbora* koji je bio sastavljen samo za tu svadbu i svojom pjesmom je komentirao i pratio sve što se zbivalo na svadbi; 3) endijino

pregovaranje za ulazak u mladenkinu sobu i plaćanje ulaza; 4) iznošenje mladenkine cipele i njezino *potkivanje*; 5) izvođenje mladenke i plaćanje za to; 6) mladenkin pozdrav sa svim svatovima; 7) javno darivanje i *izvikivanje* darova; 8) roditeljski blagoslov mladenaca i oproštaj od ukućana; 9) škropljenje svatovske povorke blagoslovljenom vodom i odlazak na crkveno vjenčanje.

Drugu skupinu činili su prizori urbanoga podrijetla, koji su se mogli susresti i u drugim sredinama. Oni su podsjećali na prizore iz američkih filmova ili televizijskih serija u kojima se: 1) mladenka pojavljivala u bijeloj vjenčanici sa svadbenim buketom; 2) u njezinoj su pratnji bile djeveruše u istobojućim haljinama; 3) uz raskošno crkveno vjenčanje i neizostavnu mladenkinu pratnju, glazbenu pozadinu i filmsko izricanje privole; 4) posipanje mladenaca rižom, laticama i konfetima; 5) mladenci su se vozili u raskošnim iznajmljenim automobilima; 6) svadbene su večere započinjale svečanim ulaskom glavnih svatova, plesom i pozdravom svatova; 7) stolovi su bili ukrašeni aranžmanima od prirodnoga ili umjetnoga cvijeća, svijećama i drugim ukrasima; 8) nakon javnoga darivanja pred mladence se iznosila torta na više katova, a potom je slijedilo zajedničko rezanje uz glazbenu pratnju i međusobno hranjenje; 9) šaljivo skidanje podvezice i njezino bacanje; 10) bacanje mladenkina buketa; 11) ples mladenaca; 12) darivanje svatova i gostiju simboličnim ukrasnim uzdarjima; 13) snimanje svadbe i montiranje nekoliko različitih videozapisa ovisno o vrsti publike kojoj se prezentiralo i kojoj je bilo ponuđeno na gledanje.

U pojedinim primjerima običaji su se održavali u cijelosti, dok su se u drugim mogli naslutiti fragmenti starije prakse s brojnim novim, gradskim elementima. Osobito su bile zanimljive svadbe na kojima je dolazilo do spajanja lokalnih i drugih, stranih tradicija (njemačke, švicarske, austrijske, kanadske, dalmatinske, hercegovačke, srednjobosanske i sl.). To je bilo najizraženije na svadbama mladih ljudi i njihovih obitelji, koji kao radna emigracija nisu živjeli u rodnome kraju, ali su često iznenađivali odlukama da svadbe prave prema običajima u toliškome kraju. Mnogim pojedincima to nije bilo jasno jer im je bilo teško povezati dijelove iz svadbenih običaja s životima i navikama onih koji žive u inozemstvu. Prije svega bilo je riječi o: *glazbi* (raznim *turbo-folk* inačicama i izvedbama lokalnih bendova; sviranju uz šargiju i violinu; postojanju ženskoga zbora kao zasebne svatovske skupine koja je pratila svadbenu povorku i pjesmom tumačila sve što se događalo), *odijevanju* (članice ženskoga zbora bile su obučene u neku od inačica nošnje toliškoga kraj) i *pojedinim običajima* (nošenje takozvanog *prinos*a mladenkinoj i mladoženjinoj kući tjedan dana prije svadbe; zaključavanje mladenke s kojom je mladoženja prije crkvenoga vjenčanja godinama živio; prodavanje cipele; izvođenje mladenke i plaćanje za to; prekrivanje ručnicima

markiranih odijela i haljina; javno izvikivanje darova; mladenkino sjedanje svekrvi u krilo i primanje u kućanstvo u kojem nikada neće živjeti; stavljanje muškoga nakoljenčeta mladenki u krilo, a prije sklapanja crkvenoga vjenčanja već je rodila djevojčicu; odvajanje mladenkinih i mladoženjinih svatova za vrijeme svadbene večere i slično). Međutim, oni su ih prepoznavali kao sastavne dijelove vlastitoga identiteta, lokalne kulture i tradicije koja se na suvremen način prenosila i prilagođavala novim zahtjevima isticanja vlastite različitosti od drugih, stranih kultura s kojima su se susretali u novom okruženju te su ih kao takve usvojili i prezentirali gostima i prijateljima iz drugih krajeva i inozemstva koje su pozivali na slavlja.

Svadbena slavlja su ostala važni pokretači godišnjih zbivanja, a njihova koncentracija u ljetnim mjesecima u vrijeme seoskih zaštitnika (svete Ane, Gospe od Anđela i Velike Gospe), školskih raspusta, godišnjih odmora i mogućnosti dolaska najvećega dijela rodbine iz inozemstva dokaz su promjena i prilagođavanja svadbi suvremenome načinu promišljanja i potrebama ljudi. Zanimljiva je činjenica kako su mladi, koji su rijetko boravili u toliškome kraju ili su rođeni i žive u inozemstvu, studirali u velikim gradovima, pratili modne trendove i slušali suvremenu glazbu, organizirali vlastite svadbe poštujući tradicionalan model s određenim modifikacijama, ispuštanjem pojedinih običaja i oživljavanjem nekih starih na suvremen način. Uz to važno je istaknuti kako se promijenio način gledanja na seosku endogamiju. Ako se mladići i djevojke nisu ženili ili udavale iz svojega sela ili župe, bilo je važno da pronađu nekoga tko je bio podrijetlom iz toliškoga kraja ili da im je barem netko od roditelja bio rodom iz toga kraja. Mnogi su bili sami rođeni u inozemstvu, ali su toliški kraj doživljavali kao vlastiti i s njime se poistovjećivali na različite načine.

Svadba između osobnoga – privatnoga i javnoga – svima dostupnoga

Analizirajući brojne opise svadbenih običaja u literaturi i nekoliko desetaka videozapisa svadbi u posljednjih tridesetak godina ustanovljeno je da svadbu ne treba promatrati samo kao privatni čin određenoga bračnoga para i njihovih obitelji. Naime, unatoč isticanju privatnosti one i u suvremeno doba predstavljaju važan događaj na čijoj se pozadini može iščitati društveni i ekonomski aspekti zajednice; njezina opstojnosti; razgranatost obiteljskih, prijateljskih, dobrosusjedskih i seoskih veza i odnosa; bogatstvo i bijeda; prkos i inat, kao i želje pojedinih ljudi da pokažu novostečeni status. Stoga i ne čudi što je u toliškome kraju *gledanje svatova* bilo izrazito popularno još od kraja 19. stoljeća sve dok se svadbena slavlja nisu od 2005. godine postupno premještala iz obiteljskoga dvorišta u

iznajmljene svadbene dvorane. Gledanjem videozapisa bio je omogućen ulazak u „zatvoreni, privatni prostor“ i onima koji nisu bili u bliskim odnosima s mladencima i njihovim obiteljima, ali s određenom odgodom.

Sukladno s tim, u posljednjih desetak godina društveni su mediji odigrali važnu ulogu u rapidnom povećanju reklamiranja suvremenih trendova ponuđača raznih usluga, kao i specijaliziranih pojedinaca i skupina, kojima je svadba prigoda za reklamiranje i privlačenje novih klijenata. Zahvaljujući fotografiji i mogućnosti *označavanja* ili *tagiranja* reklamiraju se: cvjećari; šminkeri; frizeri; pedikeri; majstori kolača i torti; dekorateri, aranžeri, iznajmljivači raznih rekvizita i prijevoznih sredstava; pjevači, svirači i ini pružatelji raznih usluga ukrašavanja obiteljskih kuća, crkvenoga prostora i svadbenih dvorana. Stoga su se na svadbama uočavali elementi, koji su se mogli promatrati kao „pomodni i sezonski“ jer su pratili što to drugi rade. Nije bilo važno odakle je sve to dolazilo, čijoj je kulturi i običajima pripadalo, ako je nekome to bila „dobra ideja“ ili su je organizatori vjenčanja prodavali kao „vlastitu kreaciju“, onda se uvodilo. Zahvaljujući društvenim mrežama, slični motivi su se „kopirali“, prenosili dalje i postajali su „nezaobilazni dijelovi suvremenih svadbenih običaja“. Najizraženiji bili su u: tematskim bojama vjenčanja; trendovima u dizajnu i izgledu vjenčanica; vjenčanih buketa; oblikovanju frizura; načinu kako i gdje su se mladenci fotografirali; izgledu torti; kao i uvođenju svjetlosnih i inih efekata.

Od statističkih podataka do iscrpne demografske analize

Više od tri godine uloženo je u statističku analizu knjiga matica vjenčanih i oblikovanje raznih tablica i grafikona. Njihovim konstruiranjem došlo je do uvida da je bilo neophodno razumjeti kontekst i povezati različite arhivske podatke (osobito matica vjenčanih, krštenih i umrlih sa samostanskim ljetopisima i arhivskom građom za tekuću godinu) kako bise ustanovilo što je sve utjecalo na povećanje ili smanjenje godišnjega broja sklopljenih brakova te što su sve državne i crkvene vlasti tražile od mladića i djevojaka, udovaca i udovica da učinite prije crkvenoga vjenčanja.

U dijakronijskom prikazu promjena svadbenih običaja najprije su uočene promjene u načinu življenja, postupnom smanjenju broja članova proširenih obitelji i stvaranju manjih, nuklearnih obitelji krajem devetnaestoga i u prva dva desetljeća dvadesetoga stoljeća. U to vrijeme došljaci su bili iznimka, a seoska i župna endogamija bile su izražene što je pokazala i iscrpna statistička analiza podataka iz knjiga matica vjenčanih. Na osnovu nje ustanovljeno je

kako je agrarna godina, sve do kraja šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća, imala velik utjecaj na odabir mjeseca i dana svadbi uz poštivanje rimokatoličke liturgijske godine, rasporeda zabranjenoga i dopuštenoga vremena. Pojedina odstupanja postala su jasnija nakon usporedbe godišnjeg broja vjenčanih s: godina i kombinacijama u kojima su sklapali brakove (mladić, djevojka, udovac i/ili udovica); dominantnim danima i mjesecima; staležu i podrijetlu mladenaca i njihovih obitelji; mješovitim ženidbama; povećanom broju sklopljenih brakova domaćih ljudi sa strancima i strankinjama.

Što se tiče godina u kojima su muškarci i žene sklapali brakove, može se zaključiti kako se kroz sva razdoblja postupno povećavala dobna granica. Na godine u kojima su sklapali brakove, utjecale su i promjene životnih prilika, postupno napuštanje isključivoga življenje od poljoprivredne proizvodnje, povećano zapošljavanje u državnim poduzećima, migracije mladih u inozemstvo, veće osamostaljivanje djevojaka i mladića, mogućnost osnivanja vlastitoga kućanstva te produženje školovanja. Najprije je bio prelazak s obveznoga četverogodišnjega na osmogodišnje krajem šezdesetih, potom sve veći trend upisivanja srednjih strukovnih škola sedamdesetih i osamdesetih, a posljednjih dvadesetak godina studija. Pored toga, bilo je očekivati da su se djevojke udavale nešto mlađe krajem devetnaestoga i u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća. Međutim, podaci iz matica vjenčanih demantirali su pretpostavke. Naime, sedamdesetih i osamdesetih godina udalo se znatno više maloljetnih djevojaka, nego u svim prethodnim razdobljima. U posljednja dva desetljeća vidljivo je pomicanje dobne granice udaje i ženidbe krajem dvadesetih do sredine tridesetih godina.

Na osnovu iscrpne statističke analize utvrđeno je da se mijenjao udio ljudi koji su iz drugih krajeva dolazili u toliški, kao i njihova struktura. Najprije su prepoznavani kao pojedinci koji su dolazili kao državni službenici, isluženi vojnici, krčmari i trgovci jer im se uz ime i prezime navodilo i zanimanje. Neki su bili poznati po vlastitoj tituli i zanimanju, a neki po ulogama i titulama koje su imali njihovi roditelji. Jedan dio njih dolazio je zbog posla, trgovine i dobre zarade; drugi su dolazili kao izbjeglice i prognanici u raznim ratovima; treći kao sudionici raznih vrsta migracija (dnevni, mjesečnih, sezonskih, godišnjih), dok su neki dolazili zbog ljubavi, ženidbe ili udaje. Ipak, iz analize navedenih podataka može se zaključiti kako su došljaci u toliškome kraju najprije bili pojedinci koji su zbog državnih ili privatnih poslova dolazili u ovaj kraj. To je vidljivo iz njihovih zanimanja i poslova koje su obavljali jer se u usporedbi s domaćim, koji su uglavnom bili *težaci* i *ratari*, sve do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća jasno isticao njihov status. Dolazili su iz raznih država i pokrajina, a bilo ih je iz: Slavonije, Banata, Bačke, Srijema, Mađarske, Austrije, Slovenije, Italije,

Švicarske, Njemačke, Češke, Poljske, Moldavije, Rusije, Ukrajine, Nizozemske, Irske, Velike Britanije, Kanade i Dominikanske Republike.

Pored mladoženja i mladenki koji su bili došljaci, od sredine osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća pojavili su se i takozvani *domaći stranci*. Riječ je o pojedincima koji su imali određene poveznice s toliškim krajem, bilo da su sami rođeni u njemu, kršteni u nekoj od okolnih župa, imali obiteljsku kuću u toliškome kraju ili je netko od njihovih roditelja ili baki i djedova iz ovoga kraja. Kod njih se pojavljuje i navođenje višestrukih mjesta prebivališta sa sve učestalijom tendencijom navođenja onoga inozemnoga. Njihov udio u ukupnom godišnjem broju sklopljenih brakova zadnjih desetljeća sve je veći. Pored *domaćih stanaca* bilo je i onih koji su bili druge vjeroispovijesti, a dolazili su u toliški kraj zbog svojih bračnih partnera, pristajali na crkveno vjenčanje i sklapanje mješovite ženidbe po rimokatoličkom obredu. Statističkom analizom podataka ustanovljen je postupni porast udjela takvih brakova u posljednja dva desetljeća.

Nova pitanja, teme i perspektive budućih istraživanja o svadbenim običajima

Istraživanje svadbenih običaja pokazali su se kao izuzetno zahvalna tema za istraživanje. Za neka buduća istraživanja svadbenih običaja bilo bi zahvalno analizirati promjene u rodnoj strukturi i ulozi žena u svadbenim običajima. Ukoliko se bude promatralo duže vremensko razdoblje na određenom području mogle bi se uočiti promjene u rodnoj strukturi svadbene povorke od negdašnje dominantne muške formacije svatovskih časnika i voditelja svadbenoga slavlja do njihove marginalizacije i prebacivanja naglaska na ulogu žene organizatorice i voditeljice.

Uz to bilo bi nezaobilazno istraživati koliki je udio mješovitih multikulturalnih brakova u pojedinim krajevima, kako su se oni uklapali u gradskim i seoskim sredinama, kakve su bile njihove svadbe te što su ljudi različitih svjetonazora, pogleda na tradiciju i običaje inkorporiraju u vlastitu svadbu. Nažalost, u domaćoj etnološkoj literaturi o tome nije bilo puno govora.

Suvremeni način življenja, sveprisutnija virtualna stvarnost i društveni mediji zasigurno su u mnogome utjecali na globalizaciju svadbenih običaja i sve veću potrebu isticanja lokalnoga i autohtonoga nasuprot sveprisutnom globalnom. Jedan od mogućih puteva istraživanja mogao bi ići u smjeru propitivanja što je to lokalno i autohtono što se

ističe u različitim regijama i kako se ono transformira na svadbama u primjerima kada su mladenka i mladoženja iz različitih regija i krajeva. Zanimljivo bi bilo istraživati kako su se tradicionalni dijelovi iz svadbenih običaja prilagodili novim, urbanim sredinama. Na tom tragu moglo bi se uočiti što je svatko od mladenaca ugrađivao kao dio tradicije iz rodnoga kraja u gradskim sredinama u Hrvatskoj, Austriji, Njemačkoj, Švicarskoj, Kanadi i drugim zemljama, od pjesama, hrane, pića, neke varijante narodne nošnje i darova do pozivanja rodbine koja živi u rodnom kraju. Drugi put bi mogao biti propitivanje uloge fotografije i fotografa, kao i kamere i kamermana na svadbama nekada i danas, bez obzira na sredinu i vremensko razdoblje koje bi se istraživalo.

Na koncu istraživanje svadbeni običaji u toliškome kraju samo je jedim dijelom opisalo demografsku analizu, promjenu u strukturi svadbene povorke i važnost uočavanja pozadine svadbene ekonomije. U nekom budućem istraživanju bilo bi zahvalno definirati ulogu *ženskoga zbora* koji i na suvremenim svadbama svojim izgledom, formacijom i ulogom koju ima još uvijek podsjeća na korove iz grčkih drama. Kako je on preživio, koje su bile promjene i kako se kroz određeno vremensko razdoblje prilagođavao novim uvjetima samo su neka od pitanja o kojima bi se mogla istraživati.

LITERATURA

Skraćenice u doktoratu

Autor 1943 – skraćenica za rukopis *Svatovski običaji u toliškoj okolici* nepoznatog autora nastalog 1943. godine

HER – *Hrvatski enciklopedijski rječnik*

IPF – Institut za proučavanje folklora Zemaljskog muzeja u Sarajevu

KKC – *Katekizam Katoličke Crkve*

K. SZ – Korespondencija iz *Stare zbirke* Odsjeka za etnologiju HAZU

KN – knjige ženidbenih navještaja

MU – matica umrlih

MV – matica vjenčanih

NZUR – *Najave zaruka i ubilježbe računa*

OEFF – Odsjek za etnologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Odbor – Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature kasnije Odbor za narodni život i običaje Južnih Slavena koji je djelovao u sklopu JAZU-a

Osnova – *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*

SZ – *Stara zbirka* iz Odsjeka za etnologiju HAZU

UEA – *Upitnice* Etnološkog atlasa Jugoslavije

ZbNŽO – *Zbornika za narodni život i običaje*

ZEP – Zdrruživanje i njihovi etnološki pokazatelji

ZKP – *Zakonik kanonskog prava*

ŽO – umjesto naziva knjiga *Crkvene naredbe*, *Naredbe župe Tolisa*, *Vijesti župe Tolisa*, *Knjiga župnih obavijesti*, *Župske naredbe* i *Župne obavijesti*

I. Popis izvora

1. Popis korištene arhivske građe iz Franjevačkoga samostana na Raščici i župe Tolisa, Bosna i Hercegovina

1.1. Knjige župnih obavijesti

Crkvene naredbe u župi Tolisa od 1. I. 1933. do 10. VI. 1934.

Knjiga župnih obavijesti župe Tolisa za Matiče i Ugljaru od 5. IX. 1979. do 15. IX. 1985.

Naredbe župe Tolisa od 1. I. 1952. do 31. XII. 1953.

Naredbe župe Tolisa od 1. I. 1954. do 3. IV. 1955.

Vijesti župe Tolisa od 1. I. 1975. do 31. X. 1976.

Vijesti župe Tolisa od 1. IX. 1976. do 5. II. 1978.

Vijesti župe Tolisa za filijale Matiči i Ugljara od 1. VIII. 1976. do 5. II. 1978.

Župne naredbe župe Tolisa od 12. II. 1978. do 5. VIII. 1981.

Župne naredbe župe Tolisa od 12. VII. 1981. do 22. XII. 1985.

Župne naredbe župe Tolisa od 18. X. 1970. do 25. III. 1973.

Župne obavijesti (Ugljara – Matiči) od 20. II. 1994. do 7. IX. 1997.

Župne obavijesti župe Tolisa od 12. IX. 1999. do 25. XII. 2005.

Župne obavijesti župe Tolisa od 25. XII. 1985. do 25. XII. 1990.

Župske naredbe od 18. X. 1942. do 27. V. 1945. godine u župi Tolisi, pošta Orašje n/S.

Župske naredbe od 27. V. 1945. do 30. XI. 1947. godine u župi Tolisi, pošta Orašje n/S.

Župske naredbe od 3. II. 1935. do 7. II. 1937. u župi Tolisa

Župske naredbe u župi Tolisa od 18. VI. 1939. do 30. VIII. 1942.

Župske naredbe u župi Tolisa od 7. II. 1937. do 18. VI. 1939.

Župske naredbe za filijale Ugljaru i Matiče od 12. II. 1978. do 29. VII. 1979.

Župske naredbe župe Tolisa od 1. IV. 1973. do 31. XII. 1974.

Župski navještaji župe Tolisa od 27. VII. 1997. do 22. VIII. 1999.

1.2. Knjige urudžbenih zapisnika župe Tolisa

Urudžbeni zapisnik (protokol) župe Tolisa od 30. X. 1987. do 31. XII. 1991.

Urudžbeni zapisnik župe Tolisa od 2. I. 1992. do 6. VIII. 1998.

Urudžbeni zapisnik župe Tolisa od 6. VIII. 1998. do 31. XII. 2004.

1.3. Knjige najave prstena i ženidbenih navještaja

Knjiga zaruka župe Tolisa 1884. –1908. 1911. –1919.

Najave zaruka (uređenje računa) od 7. I. 1960. do 3. IX. 1970. godine u župi Tolisa.

Najave zaruka župe Tolisa (uređenje računa). Teftar od 3. VIII. 1955. do 18. XI. 1956.

Navještaji ženidbeni 1919. –1923. Knjiga oglasa.

Navještaji ženjenikah za godinu 1904.

Teftar za najavu prstena. Za nobete i dugovanja 1957. – 1959.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 1. I. 1977. do 29. XII. 1978.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 1. I. 1979. do 29. VIII. 1980.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 1. VII. 1985. do 21. VI. 1987.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 10. XII. 1983. do 30. VI. 1985.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 13. VI. 2004. do 4. II. 2005.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 13. VIII. 1995. do 27. VII. 1997.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 19. V. 2007. do 23. VII. 2011.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 1951. – 1954.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 1955. –1960.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 1961. –1967.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 21. VI. 1987. do 23. XII. 1988.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 22. IX. 1972. do 31. XII. 1974.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 22. VIII. 1999. do 15. XII. 2001.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 22. XII. 2001. do 30. V. 2004.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 23. XII. 1988. do 29. XII. 1989.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 24. XII. 1972. do 25. XII. 1976.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 26. VI. 1982. do 9. XII. 1983.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 27. VII. 1997. do 22. VIII. 1999.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 28. I. 2005. do 18. V. 2007.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 29. IX. 1991. do 13. VIII. 1995.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 29. XII. 1989. do 22. IX. 1991.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 30. VIII. 1980. do 20. VI. 1982.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 30. XII. 1970. do 19. 9. 1972.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 31. VII. 2011. do 7. VII. 2014.

Ženidbeni navještaji župe Tolisa od 7. VII. 2014.

Ženidbeni oglasi 1928. –1930.

Ženidbeni oglasi od 27. X. 1935. do 1. II. 1943.

Ženidbeni oglasi od 28. IX. 1930. do 1. XI. 1935.

Ženidbeni oglasi u župi Tolisi od godine 1943. do 1950.

Ženidbeni oglasi župe Tolisa 1927. godine.

Ženidbeni oglasi župe Tolisa od 1967. – 1. XII. 1970.

Ženidbeni oglasi župe Tolisa od X. 1950. do XI. 1951.

1.4. Ljetopisi i kronike

Kronika Franjevačkog samostana u Tolisi od 1973. do 1985. Knjiga IV.

Kronika Franjevačkog samostana u Tolisi od 1986. do 1991. Knjiga V.

Kronika Franjevačkog samostana u Tolisi. Knjiga I. Librum hunc pro ad notandis in hoc contu memoriam diem procuravit p. Elias Oršolić. Arhiv samostana franjevacah u Tolisi od godine 1885. do 31. XII. 1943.

Kronika samostana toliškog od 13. VIII. 1970. do 15. VI. 1973. Knjiga III. Prilozi.

Ljetopis Franjevačkog samostana i župe Tolisa od 1. I. 1944. do 29. VI. 1946. Knjiga II.

1.5. Matice krštenih

Matica krštenih župe Tolisa 1948. Svezak XI.

Matica krštenih župe Tolisa do 1904. Svezak III.

Matica krštenih župe Tolisa od 1. VII. 1894. do 1905. Svezak IV.

Matica krštenih župe Tolisa od 1884. do 17. IV. 1886. Svezak I.

Matica krštenih župe Tolisa od 1887. Svezak II.

Matica krštenih župe Tolisa od 1906. do 1912. Svezak V.

Matica krštenih župe Tolisa od 1913. do 1922. Svezak VI.

Matica krštenih župe Tolisa od 1923. do 1927. Svezak VII.

Matica krštenih župe Tolisa od 1928. do 1935. Svezak VIII.

Matica krštenih župe Tolisa od 1936. do 1944. Svezak IX.

Matica krštenih župe Tolisa od 1945. do 1947. Svezak X.

Matica krštenih župe Tolisa od 1949. do 1957. Svezak XII.

Matica krštenih župe Tolisa od 1958. do 1966. Svezak XIII.

Matica krštenih župe Tolisa od 1967. do 1974. Svezak XIV.

Matica krštenih župe Tolisa od 1975. do 1983. Svezak XV.

Matica krštenih župe Tolisa od 1984. do 3. IX. 1988. Svezak XVI.

Matica krštenih župe Tolisa od 1998. do 2009. Svezak XVIII.

Matica krštenih župe Tolisa od 2010. do 2014. Svezak XIX.

Matica krštenih župe Tolisa od 3. IX. 1988. do 1997. Svezak XVII.

1.6. Matice umrlih

Matica umrlih župe Tolisa od 10. XI. 1918. do 1927. Svezak V.

Matica umrlih župe Tolisa od 12. IX. 1892. do 29. IX. 1899. Svezak III.

Matica umrlih župe Tolisa od 1928. do 21. 9. 1935. Svezak VI.

Matica umrlih župe Tolisa od 1946. do 1948. Svezak VIII.

Matica umrlih župe Tolisa od 1949. do 1974. Svezak IX.

Matica umrlih župe Tolisa od 1975. do 2. XI. 1993. Svezak X.

Matica umrlih župe Tolisa od 1993. do 2006. Svezak XI.

Matica umrlih župe Tolisa od 2007. do 2014. Svezak XII.

Matica umrlih župe Tolisa od 29. III. 1935. do 1945. Svezak VII.

Matica umrlih župe Tolisa od 6. X. 1899. do 9. XI. 1918. Svezak IV.

Zapisnik mrtvih župe Tolisa od 1884. do 31. III. 1888. Knjiga I.

Zapisnik umrlih župe Tolisa od 5. IV. 1888. do 11. IX. 1892. Knjiga II.

1.7. Matice vjenčanih

Knjiga I. Zapisnik vjenčanih župe Tolisa od 6. II. 1884. do 21. XI. 1893.

Knjiga II. a. Matica vjenčanih župe Tolisa od 1884. do 1904.

Knjiga vjenčanih župe Tolisa od 18. XI. 1835. do 19. VI. 1875.

Knjiga vjenčanih župe Tolisa od 26. I. 1876. do 26. XI. 1887.

Kostrč. Vjenčani 1753. – 1864.

Liber copulorum parochiae Tolissanae ab anno 1865. – 1883.

Liber copulorum parochie de Biela pro capellania in Tolisa ananno dni 1782. et 1802. (do 1832.).

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. II. b. od 1893. do 1917.

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. III. od 14. VIII. 1917. do 30. XI. 1940.

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. IX. od 1995. do 7. IX. 2000.

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. V. od 1949. do 1955.

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. VI. od 1956. do 1972.

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. VII. od 1973. do 1983.

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. VIII. od 1984. do 1994.

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. X. od 9. IX. 2000. do 2007.

Matica vjenčanih župe Tolisa sv. XI. od 2008. do 2014.

Matići. Vjenčani 1753. – 1864.

Rimokatolički župski ured u Tolisi. Matica vjenčanih sv. IV. od 1940. do 1948.

Tolisa. Vjenčani 1753. – 1864.

Ugljara. Vjenčani 1756. – 1864.

Utorkovište – Donja Mahala. Vjenčani 1752. – 1864.

1.8. Ostale knjige, dokumenti i rukopisi

Arhiv župe Tolisa za tekuću godinu od 1884. do 2014. godine.

Autor. 1943. *Svatovski običaji u toliškoj okolini* (rukopis).

Brkić, fra Bono. *Naredbe dijecezanske od 1894. do 1912. godine* (rukopis).

Dnevnik rasprava, parnica, pritužbi župljana jednih na druge (osobito muževa i žena jednih na druge) od 1. I. 1957. do 28. VI. 1972.

Dominković, Tunjo Čičin. 1977. *Opis sela Tolise, života i običaja* (rukopis).

Godižbina, Donja Mahala od 1981. do 2000.

Godižbina, Tolisa od 1981. do 2000.

Nadbiskupove naredbe od 15. I. 1882. do 11. II. 1920. godine (rukopis).

Najave zaruka (uređenje računa) od 7. I. 1960. do 3. IX. 1970. godine u župi Tolisa.

Naknadne ubilježbe vjenčanja u župi Tolisa od 1947. do 1968.

Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 9. januara 1900., br. 185.579/I. iz 1899., O postupanju pri sklapanju brakova austrijskih državljana, to jest pripadnika kraljevina i zemalja zastupanih u carevinskom vijeću u Bosni i Hercegovini. 1900: 1.

Naredbe vrhbosanskoga Ordinarijata za fra Augustina Čičića bogoslova koje pokloni fra Martinu Nediću bogoslovu III. tečaja mjeseca studenog godine 1917. (rukopis).

Nedić, fra Bono. 1880. *Pismo velečasnome ocu fra Martinu Nediću. Tolisa 28. XI. 1880. (rukopis).*

Nobetnik. Donja Mahala. Franjevačka, Braće Ribara i Sarajevska. Knjiga I.

Nobetnik. Donja Mahala. J. bana Jelačića, Školska, Savska. Knjiga III.

Nobetnik. Donja Mahala. Matije Gupca, Vinkovačka, A. Šenoe, Kraljice Katarine, Sportska, Zadružna, Vrtovi, Ivana Gundulića, Vinkovačka. Knjiga II.

Nobetnik. Donja Mahala. Stjepana Radića, Vladimira Nazora. Knjiga IV.

Nobetnik. Kostrč. Knjiga I.

Nobetnik. Matići. Josipa bana Jelačića, Oslobođenja, Sportska, V. Nazora, I. G. Kovačića. Knjiga I.

Nobetnik. Matići. Radnička, Omladinska, fra M. Nedića, Braće Ribara, Posavska, Prvomajska, B. Kidrića, Ive Andrića, M. Gupca, Župeljska. Knjiga II.

Nobetnik. Tolisa. Ostružanska. Ive Andrića, Braće Radića, Kućiški put, J. bana Jelačića, Matije Gupca, fra Ilije Starčevića. Knjiga II.

Nobetnik. Tolisa. Vladimira Nazora III.

Nobetnik. Tolisa. Vladimira Nazora, Oslobođenja, Criteška, Omladinska, Jelića, Vezića, Prvomajska, fra Martina Nedića, Miroslava Krleže, Savska, Tina Ujevića. Knjiga I.

Nobetnik. Ugljara. Knjiga I.

Pejičić, fra Kruno. *Razne zgode i zapamćenja iz starih vremena* (rukopis).

Pouka što ju zemaljska vlada prilikom izdavanja naredbe radi postupka pri sklapanju brakova austrijskih državljana u BiH pruža posredstvom crkvenih starješina, svećenstva raznih (nemuhamedanskih) vjeroispovijesti. 1900: 1-5.

Prva knjiga nobeta (pobira) za selo Matiče s početkom 1989.

Status animarum. Donja Mahala. Od A do I (Ilišević). Knjiga I.

Status animarum. Donja Mahala. Od I do S (Stanić). Knjiga II.

Status animarum. Donja Mahala. Od V do Ž. Knjiga III.

Status animarum. Kostrč od A do Ž. Knjiga I.

Status animarum. Matiči od A do P. Knjiga I.

Status animarum. Matiči od P do Ž. Knjiga II.

Status animarum. Tolisa. Baotić – Oršolić (Pavšić – Baričkić). Knjiga I.

Status animarum. Tolisa. Oršolić – Živković (Baričkić). Knjiga II.

Status animarum. Ugljara od A do Ž. Knjiga I.

Tomić, fra Ivan Krizostom. 1941. *Narodne priče od Jakova Jozića. Ulice 9. III. 1941. godine* (rukopis).

Zapisnik koronah dekanije Tolise od godine 1883. do 1918. (rukopis).

2. Popis korištenih rukopisa iz Arhiva Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Draganović, Petar. 1907. *Ženidba. Narodni običaji u Matićima (Bosna).* SZ 126. 65 str.

Draganović, Petar. 1907.–1912. *Etnografska građa prema „Osnovi“.* SZ 159. 238 str.

Draganović, Petar. *Ženidbeni običaji u Muslimana, s.a.* SZ 167. 9 str.

Draganović, Petar. 1907.–1913. *Korespondencija*. Sign. K.SZ.145/1-6.

Nedić, fra Bono Dobroslav. 1898.–1902. *Bosanska Posavina (Tolisa, Vidovice i Domaljevac)*. Prema Radićevoj „Osnovi“. SZ 52. 299 str.

Nedić, fra Bono Dobroslav. 1897.–1899. *Korespondencija*. sign. K.SZ.539a/1-6.

3. Popis korištenih rukopisa iz Arhiva Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, sastavljenih u okviru projekta *Združivanja i njihovi etnološki pokazatelji*

Janjić, Stjepan. 1959.–1960. *Svadbene običaji u Vidovicama, kotar Brčko*. Zbirka starih rukopisa OEFF rkp. 163.

Janjić, Stjepan. 1984. *Običaji oko sklapanja braka, Krepšić, općina Brčko (Bosanska Posavina)*. Zbirka starih rukopisa OEFF rkp. 45.

Janjić, Stjepan. 1984. *Običaji oko sklapanja braka, Vidovice, općina Orašje na Savi (Bosanska Posavina)*. Zbirka starih rukopisa OEFF rkp. 44.

Janjić, Stjepan. 1984. *Sijela, prela i drugi seoski sastanci, Krepšić, općina Brčko (Bosanska Posavina)*. Zbirka starih rukopisa OEFF rkp. 45.

Janjić, Stjepan. 1984. *Sijela, prela i drugi seoski sastanci, Vidovice, općina Orašje na Savi (Bosanska Posavina)*. Zbirka starih rukopisa OEFF rkp. 44.

Janjić, Stjepan. 1984. *Žensko ogavlje, Krepšić, općina Brčko (Bosanska Posavina)*. Zbirka starih rukopisa OEFF rkp. 45.

Janjić, Stjepan. 1984. *Žensko ogavlje, Vidovice, općina Orašje na Savi (Bosanska Posavina)*. Zbirka starih rukopisa OEFF rkp. 44.

Pejić, Branka. 1983. *Odakle i kako se uzima bračni drug, Gornji Zovik, Brčko, (Bosanska Posavina)*. Zbirka starih rukopisa OEFF rkp. 18.

4. Popis *Upitnica* Etnološkog atlasa Jugoslavije, Centar za etnološku kartografiju, Etnološki zavod, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Iz obilne građe prikupljene iz *UEA* koristio sam samo onu koja je bila vezana uz toliški kraj i lokalitete u Bosanskoj Posavini. Navedena su: signatura, lokalitet, ime i prezime i tko je bio zapisivač.

Signatura	Lokalitet	Kazivač	Zapisivač
eL 342	Donja Mahala	Joso Baotić	Smilja Spajić
eL 331	Bazik	Ruža Josić (83)	Zijad Lagundžija
FL 214	Vidovice	Finka Maršić i Kata Janjić	Stjepan Janjić

5. Popis rukopisne građe *Instituta za proučavanje folkloru Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*

Sva korištena građa iz *IPF* prikupljena je u lokalitetima u Bosanskoj Posavini. Vezana je uz opis svadbenih običaja i kazivanje o nastanku pojedinih mjesta u toliškome kraju. Navedene su: signatura; lokalitet i datum, mjesec i godina zapisivanja; ime i prezime kazivača i koliko je godina imao/la u godini zapisivanja te tko je bio zapisivač.

Signatura	Lokalitet i vrijeme zapisivanja	Kazivač	Zapisivač
5220	Donja Mahala, 24. X. 1956.	Pavo Pejić (74)	Radmila Filipović
5221	Donja Mahala, 24. X. 1956.	Pavo Pejić (74)	Radmila Filipović
5222	Donja Mahala, 24. X. 1956.	Pavo Pejić (74)	Radmila Filipović
5225	Tolisa, 25. X. 1956.	Marijan Nedić (60)	Radmila Filipović
5230	Kostrč, 26. X. 1956.	Ivo Mikić (73)	Radmila Filipović
5234	Kostrč, 26. X. 1956.	Ivo Mikić (73)	Radmila Filipović
5271	Batkuša, 22. XII. 1956.	Milka Stevanović (20)	Radmila Filipović
5277	Batkuša, 22. XII. 1956.	Ruža Simić (44)	Radmila Filipović
5373	Batkuša, 8. X. 1956.	Ruža Simić r. Jekić (46)	Vlajko Palavestra
5560	Vidovice, 24. X. 1956.	Matija Župarić (57)	Vlajko Palavestra

5766	Batkuša, 8. X. 1956.	Ruža Simić r. Jekić (46)	Vlajko Palavestra
5776	Donja Tramošnica, 9. X. 1956.	Ivka Krstić r. Marijanović (62)	Alija Nametak
5778	Donja Tramošnica, 9. X. 1956.	Ivka Krstić r. Marijanović (62)	Alija Nametak
5828	Tišina, 23. X. 1956.	Mato Karalić (58)	Alija Nametak
5830	Vidovice, 24. X. 1956.	Janja Kobaš r. Župarić	Alija Nametak
6003	Donja Tramošnica, 9. X. 1956.	Ivka Krstić r. Marijanović (62)	Radmila Nikolić
6004	Donja Tramošnica, 9. X. 1956.	Ivka Krstić r. Marijanović (62)	Radmila Nikolić
6005	Gornja Tramošnica, 9. X. 1956.	Ivo Ešegović (87)	Radmila Nikolić
6061	Vidovice, 24. X. 1957.	Anto Ivkić	Radmila Nikolić
6062	Vidovice, 24. X. 1957.	Svadba u kući Ante Ivkića, mladoženja sin Mijo	Radmila Nikolić
6067	Vidovice, 25. X. 1956.	Matija Župarić, (57)	Radmila Nikolić
6068	Vidovice, 24. X. 1956.	Anto Ivkić	Radmila Nikolić
6070	Vidovice, 25. X. 1956.	Matija Župarić (57)	Radmila Nikolić
6074	Donja Mahala, 26. X. 1956.	Ivka Vincetić (56)	Radmila Nikolić
10723	Donja Mahala, 24. X. 1956.	Marko Ilišević (40)	Milica Obradović
10724	Tolisa, 25. X. 1956.	Marijan Nedić (60)	Milica Obradović
10746	Vidovice, 26. X. 1956.	Mara Knežević r. Maršić (26)	Milica Obradović
12140	Tišina, 26. X. 1956.	Kaja Karalić r. Tufeković (61)	Ljuba Simić
12141	Tišina, 26. X. 1956.	Kaja Karalić r. Tufeković (61)	Ljuba Simić
12187	Donja Mahala, 30. X. 1956.	Kata Đurić r. Baotić (36)	Ljuba Simić
12188	Donja Mahala, 30. X. 1956.	Kata Đurić r. Baotić (36)	Ljuba Simić
12189	Donja Mahala, 30. X. 1956.	Kata Đurić r. Baotić (36)	Ljuba Simić
12191	Donja Mahala, 30. X. 1956.	Anka Pejić r. Jurić (68)	Ljuba Simić
12192	Donja Mahala, 30. X. 1956.	Anka Pejić r. Jurić (68)	Ljuba Simić
12193	Donja Mahala, 30. X. 1956.	Anka Pejić r. Jurić (68)	Ljuba Simić
12194	Donja Mahala, 30. X. 1956.	Pavo Pejić (73)	Ljuba Simić
12207	Vidovice, 31. X. 1956.	Manda Stanić r. Matanović (42)	Ljuba Simić
12208	Vidovice, 31. X. 1956.	Manda Stanić r. Matanović (42)	Ljuba Simić
12209	Vidovice, 31. X. 1956.	Manda Stanić r.	Ljuba Simić

		Matanović (42)	
12210	Vidovice, 31. X. 1956.	Manda Stanić r. Matanović (42)	Ljuba Simić
12211	Vidovice, 31. X. 1956.	Manda Stanić r. Matanović (42)	Ljuba Simić
12220	Vidovice, 31. X. 1956.	Antonija Knežević (19)	Ljuba Simić

6. Popis građe korištene iz službenih glasnika *Srce Isusovo i Vrhbosna* Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu

Beller, Franjo. 1919. „Ženidbeno pravo po novom crkvenom zakoniku I.“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIII. 1919/1-2: 1-5.

Beller, Franjo. 1919. „Ženidbeno pravo po novom crkvenom zakoniku II.“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIII. 1919/5-6: 58-61.

Beller, Franjo. 1919. „Ženidbeno pravo po novom crkvenom zakoniku III.“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIII. 1919/10-11: 113-117.

Beller, Franjo. 1919. „Ženidbeno pravo po novom crkvenom zakoniku IV.“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIII. 1919/19-20: 190-194.

Beller, Franjo. 1921. „Ženidbeno pravo po novom crkvenom zakoniku V.“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXV. 1921/1-2: 3-7.

Bezić, Josip. 1887. „Ženitbe vojnika“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/14: 223.

Čekada, nadbiskup Smiljan Franjo. 1971. „Dijecezanske liturgijske takse“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik s prilogom*. Godina I. 1971/1: I-III.

Čekada, nadbiskup Smiljan Franjo. 1971. „Ženidba bez ženidbenih navještaja“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik s prilogom*. Godina I. 1971: 9-11.

Čekada, nadbiskup Smiljan Franjo. 1972. „Okružnica br. 427/72. Primjena takse za vjenčanje prema novom taksovniku“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina II. 1972/1: 15.

Čekada, nadbiskup Smiljan Franjo. 1972. „Okružnica. Matrimonia mixta“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina II. 1972/7-8: 320.

Giustini, Philipus. 1910. „Razjašnjenja k dekretu *Ne temere*“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXIV. 1910/15-16: 253-254.

Göszl, Ivan. 1887. „Što će raditi dušobrižnik s onimi, koji kane bez dispenze sklopiti mješovitu ženidbu ili su je već sklopili?“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/4: 63-67.

Jagatić, Andrija. 1887. „Crtice iz katoličkog ženitbenog prava“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/5: 80-83; 1887/10: 164-167; 1887/21: 336-339; 1887/23: 372-376.

Jeglić, Antun. 1882. „Što treba za vjenčanje (drugi dio)“.U: *Srce Isusovo. Službeni list za Vrhbosansku nadbiskupiju*. Godina I. 1882/12: 187-190.

Jeglić, Antun. 1882. „Što treba za vjenčanje (prvi dio)“.U: *Srce Isusovo. Službeni list za Vrhbosansku nadbiskupiju*. Godina I. 1882/2: 164-171.

Jozinović, nadbiskup Marko. 1977. „Okružnica br. 340/77. Teme za proljetnu koronu. O nerazrješivosti ženidbe“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina VII. 1977/1: 23-24.

Jozinović, nadbiskup Marko. 1983. „Novi Taksovník“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina XIII. 1983/2: 21-23.

Jozinović, nadbiskup Marko. 1984. „S Novom godinom na snazi nove odredbe“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina XIV. 1984/6: 4-8.

Jozinović, nadbiskup Marko. 1985. „Novi Taksovník“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina XV. 1985/1: 41.

Jozinović, nadbiskup Marko. 1986. „Nove takse uz liturgijske čine“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina XVI. 1986/4: 40.

Mihačević, fra Lovro. 1887. „Običaji albanežki kod sklapanja ženitbe“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/16: 261-262.

Nadbiskupski Ordinarijat. „Što će svet reći?“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/19: 306-609.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1887. „Mješovite ženitbe u Crnoj Gori“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/10: 168-169.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1889. „Mješovite ženitbe“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina III. 1889/12: 201-202.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1893. „Semiliberali i ženitba“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina VII. 1893/8: 124-127; 1893/22: 348-351.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1894. „Pristojba za vjenčanje“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina VIII. 1894/24: 383.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1894. „Pristojba za vjenčanje“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina VIII. 1894/17: 274.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1894. „Pristojba za vjenčanje“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina VIII. 1894/22: 383.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1896. „Odgovor na upit o samodošlosti“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina X. 1896/21: 338.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1897. „Broj sklopljenih brakova“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XI. 1897/2: 30; 1897/15: 244.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1899. „Vjenčanje talijanskih podanika“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XIII. 1899/9: 140-142.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1899. „Vjenčanje umirovljenih časnika“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XIII. 1899/9: 142.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1902. „Glede razvrgnutih zaruka“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XVI. 1902/2: 29.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1907. „Izvadci vjenčanih brakova, krštenih i smrtnih listova“. *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXI. 1907/10: 166.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1907. „Objava dekreta de sponsabilus et matrimonio“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXI. 1907/19-20: 336.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1907. „Ženitbe vojnoj dužnosti podvrženih mladića“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXI. 1907/24: 417.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1908. „Novi odgovori kongregacije Koncila gledom na ženitbeni dekret *Ne temere*“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXII. 1908/8-9: 150-155,

Nadbiskupski Ordinarijat. 1908. „Novi ženidbeni dekret „*Ne temere*“. Naredba vrhbosanskom svećenstvu“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXII. 1908/5-6: 90-96.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1912. „Ženidbena zabrana br. 326“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXVI. 1912/11-13: 172.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1914. „Dopis iz Posavine o rastrošnosti seoske svadbe“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXVIII. 1914/6: 92-93.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1916. „Okružnica. Prijavljivanje preudaja udovica iza palih vojnika“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXX. 1916/13-14: 211.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1916. „Oprost od oglasa za *ratna vjenčanja*“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXX. 1916/10-11: 148.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1918. „Okružnica. Vjenčanja naših vojnika u zarobljeništvu“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXII. 1918/13-14: 170.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1926. „Okružnica br. 1029. Izdavanje slobodnih listova“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XL. 1926/6: 106.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1934. „Arhijerejski sinod i obligatni liječnički pregled prije vjenčanja“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina XLVIII. 1934/8-9: 210.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1934. „Liječnička svjedodžba u predmetu sklapanja braka“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina XLVIII. 1934/6-7: 165.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1934. „Pravnici bi htjeli obvezatan civilni brak“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina XLVIII. 1934/8-9: 210.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1979. „O rastavljenim, ponovno oženjenima“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina IX. 1979/2: 12-13.

Nadbiskupski Ordinarijat. 1983. „Pastoralne upute o brakovima među kršćanima različitih vjeroispovijesti“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina XIII. 1983/4: 7-20.

Perčinlić, fra Alojzije. 1941. „Dopis o uzornom radu za narod“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXVIII. 1941/5: 77.

Praenest, Vincentisu. 1907. „Decretum de sponsabilus et matrimonio iussu et auctoritate ss. d. n. Pii Papae X a s. Congregatione consilii editum“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXI. 1907/15-16: 253-255.

Puljić, nadbiskup Vinko. 1991. „Naredba o samodošlama“. U: *Vrhbosna. Službeno glasilo biskupija metropolije Vrhbosanske Sarajevo, Banja Luka, Mostar-Duvno, Trebinje*. Godina II (CV). 1991/3: 143.

Puljić, nadbiskup Vinko. 1999. „Dopunske odredbe partikularnoga prava koje je Biskupska konferencija BiH donijela uz opće norme crkvenoga zakonika“. U: *Vrhbosna. Službeno glasilo biskupija metropolije Vrhbosanske Sarajevo, Banja Luka, Mostar-Duvno, Trebinje*. Godina XI. 1999/3: 320-327.

Puljić, nadbiskup Vinko. 1999. „Pastoralne upute o brakovima među kršćanima različitih vjeroispovijesti“. U: *Vrhbosna. Službeno glasilo biskupija metropolije Vrhbosanske Sarajevo, Banja Luka, Mostar-Duvno, Trebinje*. Godina XI, 1999/3: 330-336.

Puljić, nadbiskup Vinko. 1999. Odredba br. 153/99. „Službeni formulari potrebni pri sklapanju braka“. U: *Vrhbosna. Službeno glasilo biskupija metropolije Vrhbosanske Sarajevo, Banja Luka, Mostar-Duvno, Trebinje*. Godina XI. 1999/3: 336-349.

Rajić, Bosiljko. 2011. „Tečaj priprave za brak“. U: *Vrhbosna. Službeno glasilo biskupija metropolije Vrhbosanske Sarajevo, Banja Luka, Mostar-Duvno, Trebinje*. Godina XXIII. 2011/2: 167.

Ribičić, Ivan. 1924. „Samodošle ili uskočice“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXVIII. 1924/19-20: 154-159.

Ruspini, A. 1924. „Novi popis o ženidbi aktivnih vojnika“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXVIII. 1924/5-6: 45-46.

Senjak, Lovro. 1887. „Izvršnost i svetost ženitbe“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/4: 52-57.

Senjak, Lovro. 1887. „Nerazrješivost ženidbe“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/21: 339-343; 1887/22: 352-356.

Stadler, nadbiskup Josip. 1882. „Oprost od ženitbenih zapreka“. U: *Srce Isusovo. Službeni list za Vrhbosansku nadbiskupiju*. Godina I. 1882/2: 29-30.

Stadler, nadbiskup Josip. 1882. „Ženitba vojničkih obveznika u Bosni i Hercegovini“. U: *Srce Isusovo. Službeni list za Vrhbosansku nadbiskupiju*. Godina I. 1882/12: 182-184.

Stadler, nadbiskup Josip. 1883. „Sveta ženidba“. U: *Srce Isusovo. Službeni list za Vrhbosansku nadbiskupiju*. Godina II. 1883/12: 198-205.

Stadler, nadbiskup Josip. 1884. „Nadbiskupova korizmena okružnica o ženidbi“. U: *Srce Isusovo. Službeni list za Vrhbosansku nadbiskupiju*. Godina III. 1884/1: 1-23.

Stadler, nadbiskup Josip. 1884. „Ženitbe vojnikah“. U: *Srce Isusovo. Službeni list za Vrhbosansku nadbiskupiju*. Godina III. 1884/2: 57.

Stadler, nadbiskup Josip. 1887. „Davanje ženitbenih dozvola austrijskim i ugarskim državljanom u području okupacije“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina I. 1887/5: 6.

Stadler, nadbiskup Josip. 1888. „Naredba br. 898“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina II. 1888/22: 364.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1919. „Okružnica. Oprost ženidbenih oglasa“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIII. 1919/19-20: 215.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1919. „Okružnica. Preudaja ratnih udovica“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIII. 1919/19-20: 215.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1920. „Okružnica br. 3881. Zaklinjanje svjedoka na zamolnice župskih ureda“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIV. 1920/9-12: 127.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1920. „Okružnica br. 3888. Vjenčanja vojnih obveznika“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIV, 1920/9-12: 127.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1924. „Okružnica. Poziv i teme Šeste dekanske konferencije“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXVIII. 1924/3-4: 30.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1924. „Šesta dekanska konferencija. Pismeni referati pojedinih arhiđakonata o pitanju *Samodošla*“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXVIII. 1924/7-10: 49-58.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1925. „Okružnica br. 89. Teme Sedme dekanske konferencije“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIX. 1925/1: 13-14.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1925. „Sedam dekanska konferencija. Naredba o samodošlama“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XXXIX. 1925/4-5: 63-65.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1927. „Okružnica br. 908. Vjenčanje aktivnih vojnih lica“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XLI. 1927/6: 101.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1927. „Uredba o ženidbi oficira, podoficira i redova“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina XLI. 1927/11-12: 192-193.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1932. „Četrnaesta Dekanska konferencija. Zloporabe kod ženidaba i sprovoda“. U: *Vrhbosna svećenička revija*. Godina XLVI. 1932/4: 94-95.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1932. „Izvještaji dekana o zloporabama kod vjenčanja i sprovoda“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina XLVI. 1932/2: 64.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1933. „Petnaesta Dekanska konferencija. O Naredbi protiv prevelikih troškova prigodom ženidbe, poroda i smrti na selu“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina XLVII. 1933/5: 101-115.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1934. „Šesnaesta Dekanska konferencija. Naredba za brčanski i šamački dekanat glede ženidbe i sprovoda“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina XLVIII. 1934/4: 73-89.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1935. „Okružnica br. 458/1935. Liječnički pregled prije stupanja u brak“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina XLIX. 1935/3: 71.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1936. „Osamnaesta Dekanska konferencija“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina L. 1936/4-5: 73-92.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1937. „Devetnaesta Dekanska konferencija“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. LI. 1937/4-5: 77-99.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1939. „Dvadesetprva Dekanska konferencija. Pismeni izvještaj dekana o župama u njihovim dekanijama“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina LIII. 1939/5: 100-113.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1940. „Dvadesetdruga Dekanska konferencija. Pismeni izvještaj dekana o župama u njihovim dekanijama“. U: *Vrhbosna, svećenička revija*. Godina LIV. 1940/4: 90-94.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1941. „Dvadeset i treća Dekanska konferencija. Pismeni izvještaj dekana o župama u njihovim dekanijama“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina LV. 1941/6: 110-113.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1942. „Državljanstva pridržaje prigodom udaje – uputa“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina LVI. 1942/1-2: 47.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1942. „Okružnica br. 2548/42. Dijecezanski taksovník“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina LVI. 1942/1-2: 47.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1943. „Nove upute i odredbe o ispitu zaručnika“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina LVII. 1943/4-5: 112.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1943. „Okružnica br. 2399/43. Luknarstvo – podavanje u pšenici i kukuruzu za dušobrižničko svećenstvo“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina LVII. 1943/10: 363-364.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1943. „Okružnica br. 3082/43. Zabrana vjenčavanja osoba oružanih snaga bez dozvole za sklapanje ženitbe“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina LVII. 1943/11-12: 404.

Šarić, nadbiskup Ivan. 1943. „Oružnici – ženidba“. U: *Vrhbosna. Svećenička revija*. Godina LVII. 1943/3: 64.

Šeper, kardinal Franjo. 1973. „Saopćenje Svete kongregacije za nauk vjere. O nerazrješivosti ženidbe“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina III. 1973/4: 206.

Tamarut, Antun. 1983. „Sumarni prikaz ženidbenoga prava u novome kodeksu (za privatnu upotrebu)“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina XIII. 1983/3: 51-66.

Vučetić, Ivan. 1893. „Liberali i ženitba“. U: *Vrhbosna. Katoličkoj prosvjeti*. Godina VII. 1893/4: 59-61.

Žanić, Pavao. „Pastoralna priprava za brak“. U: *Vrhbosna. Službeni vjesnik Nadbiskupije Vrhbosanske*. Godina XII. 1982/1: 9-10.

II. Popis knjiga

Adam, Adolf. ²1993. *Uvod u katoličku liturgiju*. Zagreb: Hrvatski institut za liturgijski pastoral.

Adams, Tony E., Stacy Holman Jones and Carolyn Ellis. 2015. *Autoethnography*. New York: Oxford University Press.

Anić, Vladimir i Ivo Goldstein. 2004. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.

Anić, Vladimir. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Ardalić, Vladimir. 2010. *Bukovica. Narodni život i običaji*. Ž. Bjelanović (ur.). Novi Sad: Budućnost.

Babić, Marko. 2003. *Župa Vidovice*. Vidovice – Zagreb: Fonticulus Vidovicensis - Župni ured sv. Vida.

Baotić, Josip. 2007. *Orijentalizmi u govoru starosjedilaca Bosanske Posavine*. Sarajevo: Institut za jezik.

Barun, Anđelko. 2003. *Svjedoci i učitelji. Povijest franjevac Bosne Srebrene*. Sarajevo – Zagreb: Svjetlo riječi.

Batušić, Nikola. 1978. *Povijest hrvatskoga kazališta*. Zagreb: Školska knjiga.

Belaj, Ferdinand. 1893. *Katoličko crkveno pravo*. Svezak drugi. Zagreb: Tiskom dioničke naklade.

Belaj, Ferdinand. 1893. *Katoličko crkveno pravo*. Svezak prvi. Zagreb: Tiskom dioničke naklade.

Benković, Zvonko. 2012. *Elementi pučkoga teatra i karnevala Držićevih drama i svadbenih običaja u toliškome kraju*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Jeruzalemska Biblija. 2003. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Biti, Ozren. 2012. *Nadzor nad tijelom. Vrhunski sport iz kulturološke perspektive*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Blažević, fra Velimir. 2007. *Vodič kroz crkveno pravo za vjernike*. Sarajevo – Zagreb: Svjetlo riječi.

Bošković Stuli, Maja. 1999. *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor.

Buconjić, Nikola. 1908. *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Tisak i naklada Daniela A. Kajona.

Carević, Josip. 1918. *Promjene u novome Crkvenom Zakoniku*. Split: Leonova tiskara.

Carić, Juraj. 1918. *Priručnik crkvenih zakona po kodeksu sa nekim propisima za splitsko-makarsku biskupiju*. Split: Naklada Hrvatske knjižare.

Ceribašić, Naila. 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Cervantes, de Miguel. 2004. *Don Quijoto*. Zagreb: Vjesnik – Jutarnji list.

Chang, Heewon. 2008. *Autoethnography as method*. Walnut Creek: Left Coast Press.

Codex iuris canonici. Papae Benedicti XV. 1918. Vatikan: P. J. Kenedy&Sons.

Colloer, John Jr. And Malcolm Collier. 1986. *Visual anthropology*. Universiti of New Mexico Press.

Crnica, Ante. 1937. *Kanonsko pravo Katoličke Crkve. Uvod i opća pravila*. Split: Tisak Leonove tiskare.

Crnica, Ante. 1945. *Priručnik kanonskoga prava Katoličke Crkve*. Zagreb: Tisak štamparije Vjesnik.

Čapo Žmegač, Jasna et al. 1998. *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Zagreb: Matica hrvatska.

Čapo Žmegač, Jasna, Valentina Gulin Zrnić i Goran Šantek. 2006. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Naklada Jesenski i Turk.

Čapo Žmegač, Jasna. 1997. *Hrvatski uskrсни običaji. Korizmeno-uskrсни običaji hrvatskoga puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*. Zagreb: Golden marketing.

Čapo Žmegač, Jasna. 2002. *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*. Zagreb: Durieux.

Čapo, Jasna i Valentina Gulin Zrnić. 2011. *Mjesto i ne mjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Čapo, Jasna. 1991. *Vlastelinstvo Cernika. Gospodarstvene i demografske promjene na hrvatskome selu u kasnome feudalizmu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Černelić, Milana, Marijeta Rajković i Tihana Rubić. 2009. *Živjeti na Krivom Putu. Život mladih, priprema za brak i sklapanje braka*. Svezak III. Zagreb: FF press.

Černelić, Milana. 2016. *Bunjevci – ishodišta, sudbine, identiteti*. Zagreb FF Press, Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.

Čulić, Zorislava. 1963. *Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zemaljski muzej.

Derenčin, Marian. 1880. *Tumačenje k obćemu austrijskomu građanskomu zakonu*. Knjiga I. Zagreb: Naklada sveučilišne knjižnice Albrechta i Fiedlera.

- Duby, Georges.** 1987. *Vitez, žena i svećenik. Ženidba u feudalnoj Francuskoj*. Split: Logos.
- Dulstuš, Ljubomir.** ur. 1897. *Službeni dodatak Školskoga vjesnika* 4/7-8. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Dulstuš, Ljubomir.** ur. 1898. *Službeni dodatak Školskoga vjesnika* 5/7-10. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Dulstuš, Ljubomir.** ur. 1899. *Službeni dodatak Školskoga vjesnika* 6/5-12. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Dulstuš, Ljubomir.** ur. 1904. *Službeni dodatak Školskoga vjesnika* 11/7-8. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Dulstuš, Ljubomir.** ur. 1905. *Službeni dodatak Školskoga vjesnika* 12/4-5. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Dulstuš, Ljubomir.** ur. 1909. *Službeni dodatak Školskoga vjesnika* 16/11-12. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Edwards-Jones, Imogen.** 2013. *Svadbena Babilon. Iza kulisa najsretnijega dana u životu*. Zagreb: Algoritam.
- Eliade, Mircea.** 2002. *Sveto i profano*. Zagreb: AGM.
- Epitomerituum pro solemnioribus diebus excerptorum ex rituali in usum cleri Boniae et Hercegovinae.* 1888. Graecii: Typis Styriae, Tipographiae C. R. Universitatis.
- Erdei, Ildiko.** 2008. *Antropologija potrošnje. Teorije i koncepti na kraju XX veka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Erlich, S. Vera.** 1964. *Porodica u transformaciji. Studija u tri stotine jugoslavenskih sela*. Zagreb: Naprijed.
- Forijan, Josip.** ur. 2002. *Narodne nošnje Hrvata izvan Republike Hrvatske* (katalog izložbe). Zagreb: Posudionica i radionica narodnih nošnji.
- Gačić, Milica.** 2012. *Pisanje znanstvenih i stručnih radova*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gavazzi, Milovan.** 1940. *Pregled etnografije Hrvata*. Zagreb: Klub ABC.

Gavazzi, Milovan. 1978. *Vrela i sudbine narodnih tradicija. Kroz prostore, vremena i ljude. Etnološke studije i prilozi iz inozemnih izdanja.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Gavazzi, Milovan. 1991. *Baština hrvatskoga sela.* Zagreb: Otvoreno sveučilište.

Gavazzi, Milovan. ³1991. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja.* Zagreb: Hrvatski sabor kulture.

Gavran, fra Ignacije. 1988. *Putovi i putokazi. Sveta pustolovka.* Sarajevo: Svjetlo riječi.

Gilbert, Elizabeth. 2011. *U dobru i zlu. Kako je jedna skeptična moderna žena sklopila mir s institucijom braka.* Sarajevo: Buybok.

Gönc Moačanin, Klara. 2002. *Izvedbena obilježja klasičnih kazališnih oblika: grčka tragedija – indijska natya – japanski no.* Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Gulin Zrnić, Valentina. 2009. *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Naklada Jesenski i Turk.

Hoško, F. Emanuel, P. Čošković i V. Kapitanović (ur.). 2010. *Hrvatski franjevački biografski leksikon.* Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Hrvatska opća enciklopedija O – Pre. 2006. Slaven Ravlić (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Jankélévitch, Vladimir. 1997. *Smrt.* Sarajevo: ZID.

Janjić, fra Vjenceslav Tunjo i Ilija Orkić. 2006. *Obedari.* Orašje.

Jeličić, fra Vitomir. 1930. *Kanonsko ženidbeno pravo Katoličke Crkve.* Sarajevo: Tisak i naklada Hrvatske Tiskare d. d.

Jojić, Ljiljana i Ranko Matasović (ur.). 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik.* Zagreb: Novi Liber.

Jozić, Željko (ur.). 2013. *Hrvatski pravopis.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Kašić, Bartol. 1640. *Ritual rimski.* Rim.

Katekizam katoličke crkve. 1994. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija.

Kaufman, Jean-Claude. 2004. *Život u dvoje. Analiza uspostava para kroz odnos prema rublju.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Klaić, Bratoljub. 1990. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Kovačić, Anto Slavko. 1991. *Biobibliografija franjevac Bosne Srebrene. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture.* Sarajevo: Svjetlost.

Krizmanić, Mirjana. 2011. *U ljubavi i bez nje. Postojanost i prolaznost naših privrženosti.* Zagreb: Profil.

Liebbald Ljubojević, Juliji. 1867. *Katoličko ženitbeno pravo obzirom na građanske zakone u Austriji.* Osijek: Brzotiskom Dragutina Lehmana i drugara.

Lozica, Ivan. 1990. *Izvan teatra. Teatrabilni oblici folklora u Hrvatskoj.* Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa.

Lozica, Ivan. 1996. *Folklorno kazalište (zapisi i tekstovi).* Stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb: Matica hrvatska.

Lozica, Ivan. 1996. *Folklorno kazalište (Zapisi i tekstovi).* Zagreb: Matica hrvatska.

Lozica, Ivan. 1997. *Hrvatski karneval.* Zagreb: Golden marketing.

Lozica, Ivan. 2008. *Zapisano i napisano: folkloristički spisi.* Zagreb: AGM.

Luketić, Katarina. 2013. *Balkan: od geografije do fantazije.* Zagreb – Mostar: Algoritam.

Manuale ritualis in usum cleri saecularis et regularis totius Bosniae et Hercegovinae. 1914. Sarajevo: Typis Vogleret. Co.

Marjanović, Mirko. 2001. *Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas.* Sarajevo: Matica hrvatska – HKD Napredak.

Marković, Jelena. 2012. *Pričanja o djetinjstvu. Život priča u svakodnevnoj komunikaciji.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Marković, Jelena. 2012. *Život priča u svakodnevnoj komunikaciji.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

- Matić, Marko.** 1997. *Domaljevac. 450 godina postojanja*. Wuppertal: Lijepa naša.
- Matić, Marko.** 2006. *150-ta obljetnica škole u Domaljevcu 1854/55–2004/05*. Wuppertal: Lijepa naša.
- Mijić, fra Stanko.** 2002. *Vremeplov Bosanske Posavine. Crkva i samostan na Raščici u Tolisi*. fra Roko Špionjak (ur.). Tolisa: Franjevački samostan.
- Miletich, fra Augustin.** 1828. *Naredbe i uprave biskupa namistnika apostolskih proshasti i sadascgnega*. Rim: U štampariji Svetoghskuppa.
- Mršić, Dubravko.** 2000. *Eponimski leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Naputak k novom ženidbenom pravu.* 1918. Zagreb: Nadbiskupska pisarna.
- Nedić, Dobroslov Bono i Petar Draganović.** 2014. „Toliški kraj koncem 19 i početkom 20 stoljeća“. U *Zbornik za narodni život i običaje. Knjiga 57*. Jakša Primorac i Zvonko Benković (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Nedić, fra Anto.** 2002. *Župa Tolisa 1802.–2002*. Tolisa: Franjevački samostan.
- Nedić, fra Bono Dobroslov.** 1888. *Kratka povijest župe, crkve i samostana toliškog*. Pečuh.
- Nedić, fra Bono.** 2011. *Razni doživljaji prošlosti. Autobiografija*. Mato Nedić (ur.). Tolisa: Zaklada „TerraTolis“.
- Obrednik biskupije bosansko-djakovačke i sriemske.* 1878. Zagreb: Tisak dioničke tiskare.
- Okley, Judith and Kenen Callaway.** 1992. *Anthropology and autobiography*. London and New York: Routledge.
- OraićTolić, Dubravka.** 2011. *Akademsko pismo. Strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Osnovni zakon o braku i Zakon o državnim matičnim knjigama.* 1946. Beograd: Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije.
- Pallant, Julie.** ⁴2011. *SPSS – Priručnik za preživljavanje*. Beograd: Mikro knjiga.
- Patačić, Gabrijel.** 1738. *Kaločki obrednik*. Viduae, Budae: Typis Veronicae Nottensteinin.

Petz, Boris. 2007. *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Prica, Ines. 2001. *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden marketing.

Radić, Antun. 1897. „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnome životu“. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 2: 1-88.

Radić, Antun. 1929. *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskare.

Radić, Antun. 1997. *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Pretisak izdanja iz 1897. Zagreb: Dom i svijet.

Rajković, Zorica. 1975. *Tradicijski oblici nevjenčanoga braka kod Hrvata i Srba u svjetlu pojma „pokusni brak“*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.

Red slavljenja ženidbe. 1997. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1984. *Struktura tradicijskoga mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevnice*. Zagreb: Školska knjiga.

Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa a opblašću svetog g. n. pape Pija X. udešen prema Zborniku kanonskog prava. 1929. Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare.

Rimski obrednik: Red vjenčanja. Obnovljen prema odluci svetoga ekumenskoga sabora II. Vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. 1970. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Rimski ritual (obrednik) izdan po zapoviedi sv. otca pape Pavla V a pomnožan i poizpravljen Benediktom XIV. 1893. Rim: Tisak sv. Sбора de Propaganda Fide.

Rituale romano-seraphicum ordinis Fatrum minorum. 1910. Roma: Typographia Collegii s. Bonaventurae.

Rituale Zagradiense. 1729. Zagreb: Typis Joannis Weitz, Inclyti Regni Croatiae Typographi.

Serdar, Vladimir i Ivan Šošić. 1981. *Uvode u statistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

Sikirić, fra Miron. *De matrimonio* (skripta). Sarajevo: Franjevačka teologija.

Squire, Susan. 2012. *Ne uzimam. Sporna povijest braka*. Zagreb: Algoritam.

Sulima, Roh. 2005. *Antropologija svakodnevnice*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Šarić, Ljiljana i Wiebke Wittschen. 2010. *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Šilić, Miroslav. 2001. *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata Bosanske Posavine*. Sarajevo: Hrvatska kulturna zajednica u Federaciji BiH.

Šilić, Miroslav. 2003. *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata sjeverne Hercegovine, Završja i kupreške visoravni*. Livno: Franjevački muzej i galerija Gorica Livno; Mostar: Hrvatska kulturna zajednica.

Škokić, Tea. 2011. *Ljubavni kod. Ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Šljivo, Galib. 2001. *Orašje: doprinos Bošnjaka i Hrvata odbrani u ratu 1992.–1995. godine*. Orašje: Mjesna zajednica Orašje.

Špionjak, fra Roko. 2003. *Život i djelovanje posavskih franjevacu u sjeveroistočnoj Bosni kroz dva stoljeća (1802.–2002.)*. Tolisa: Franjevački samostan.

Tanocki, Franjo. 1983. *Rječnik rodbinskih naziva*. Osijek: Revija.

Tomas, Ivan. 1965. *Krunoslav Stjepan Draganović. Prigodom 60-godišnjice njegova života*. Wien.

Topić, fra Mato. 2005. *Ramske starine*. Rama – Sarajevo: Svjetlo riječi.

Vitez, Zorica. 1996. *Mladenka u hrvatskim svadbenim običajima*. Zagreb: Etnografski muzej – Institut za etnologiju i folkloristiku.

Vitez, Zorica. 2003a. *Hrvatski svadbeni običaji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Vrtovec, Ivanka. 1985. *Narodni nakit Hrvatske*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Kršćanska sadašnjost.

Walliman, Nicholas. ²2016. *Social Research Methods. The Essentials*. SAGE. Los Angeles / New Delhi / Singapore / Washington DC.

Zakonik kanonskoga prava. 1988. Zagreb: Glas Koncila.

Zelenika, Ratko. 2000⁴. *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Rijeka: Ekonomski fakultet.

Zlatanović, Sanja. 2003. *Svadba – priča o identitetu*. Vranje i okolica. Beograd: Etnografski institut.

Zorić, Snježana. 1991. *Obredi i običaji: prožimanje religijskog i običajnog u kontekstu liturgijske godine*. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor.

Živković, Pavo. 2000. *Studije iz povijesti Bosanske Posavine, Usore i Soli*. Osijek: Hrvatsko kulturno društvo Napredak.

Živković, Pavo. 2008. *Prilozi povijesti Usore i Soli. (Povijesni mozaik Bosanske Posavine, Usore i Soli od najstarijih vremena do današnjih dana)*. Zagreb: Hrvatsko kulturno društvo Napredak.

III. Popis članaka

Alaupović-Gjeldum, Dinka. 1999. „Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata“. U *Ethnologica Dalmatica* 8: 149-168.

Antoš, Zvezdana. 1996. „Tri moslavačke mladenke“. U *Mladenka u hrvatskim svadbenim tradicijama*. Zagreb: Etnografski muzej. 91-94.

Babić, Jakov. 1982. „Ženidbeni običaji hrvatskog stanovništva u jednom dijelu Bosanske Posavine“. U *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne* XIV: 175-201.

Babić, Marko. 1995. „Bibliografski prinos o etnologu Stjepanu Janjiću“. U *Etnološka tribina*, 18: 161-167.

Baotić, Josip. 2002. „O govoru starosjedilaca Bosanske Posavine“. U *Župa Tolisa 1802.–2002.* fra Anto Nedić (ur.). Tolisa: Franjevački samostan. 415-444.

Batina, Klementina, Jelena Marković, Ivana Polonijo, Jakša Primorac i Luka Šešo. 2010. „Dokumentacijski pregled arhivskog gradiva Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 55: 45-466.

Bekavac, Ana-Marija, 1999. „Svadbeni barjak“. U *Etnološka tribina* 22: 153-161.

Belaj, Melanija. 2006. „Obiteljska fotografija – analiza i interpretacija u okviru teorije predstavljanja Ervinga Goffmana“. U *Etnološka tribina* 29: 53-69.

Belaj, Melanija. 2008. „Obiteljska fotografija kao kreiranje i arhiviranje (poželjne) stvarnosti“. U *Narodna umjetnost* 45/2: 135-151.

Belaj, Melanija. 2009. „Obiteljski fotografski album“. U *Studia etnologica Croatica* 21: 285-305.

Belaj, Vitomir. 1994. „Mladenkin vijenac na suhoj grani. Mitska pozadina jednoga svadbenoga običaja u sjevernoj Hrvatskoj“. U *Studia etnologica Croatica* 5: 81-91.

Ben-Amos, Dan. 1982. „Posrednici folklora u kulturi“. U *Narodna umjetnost* 19: 31-40.

Benković, Đuro. 2002. „Poslijeratna stradanja“. U *Tolisa 1802.–2002.* fra Anto Nedić (ur.). Tolisa: Franjevački samostan. 113-117.

Benković, Đuro. 2002. „Razvoj privrede“. U *Tolisa 1802.–2002.* fra Anto Nedić (ur.). Tolisa: Franjevački samostan. 339-350.

Benković, Zvonko. 2014. „Narodni život i običaji u toliškome kraju u zapisima Bone Dobroslava Nedića i Petra Draganovića“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 57: 33-49.

Bernadić, Mario. 2015. „Priprava za brak – ispružena ruka Crkve budućim supružnicima“. U *Bilten Sinode – Službeno glasilo biskupijske Sinode Vrhbosanske nadbiskupije* III/3: 24-27.

Bernadić, Mario. 2015. „Promišljanje uz *Brak i obitelj* odgovori na drugu sinodsku anketu“. U *Bilten Sinode – Službeno glasilo biskupijske Sinode Vrhbosanske nadbiskupije* III/3: 6-13.

Bijelić, Bogdan. 1917. „Mañi prinosi. Ženidba. (Cavtat u Dalmaciji)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XXII: 312-316.

Birt, Danijela, Jasmina Juraković i Petra Kelemen. 2003. „Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka na obroncima senjskoga Bila“. U *Senjski zbornik* 30: 445-538.

Biškupić-Bašić, Ines. 1996. „Gospa mlada z Gornjega Vrapča“. U *Mladenka u hrvatskim svadbenim tradicijama*. Zagreb: Etnografski muzej. 95-97.

Bonifačić Rožić, Nikola. 1965. „Svadbena dramatika u dubrovačkom primorju“. U *Narodna umjetnost* 3: 39-70.

Bonifačić Rožić, Nikola. 1984. „Dramski elementi i oblici u našem narodnom stvaralaštvu“. U *Folklorni teatar u balkanskim i podunavskim zemljama. Zbornik radova X. kongresa folklorista Jugoslavije*. Dragoslav Antonijević (ur.). Beograd: SANU i Balkanski institut. 283-296.

Bošković Stulli, Maja. 1973. „Kuhinjski humor u kajkavskim svadbenim govorima“. U *Narodna umjetnost* 9: 55-65.

Braica, Silvio. 1990. „Običaj i kriza“. U *Etnološka tribina* 13: 15-19.

Bratić, Toma A. 1903. „Svadbeni i pogrebni običaji na selu u Gornjoj Hercegovini“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XV/2: 385-401.

Bratoljić, Dubravka. 1988. „Domazetski brak u Istri“. U *Etnološka tribina* 11: 129-133.

Bujanović, J. 1896. „Ženidbeni običaji. g) Praputnik i okolica u hrv. Primorju“. U *Zbornik za narodni život i običaje* I: 188-190.

Cajko, Valentin. 1896. „Ženidbeni običaji. e) Pitomača u hrvatskoj Podravini“. U *Zbornik za narodni život i običaje* I: 178-190.

Carić, Antun Ilija. 1897. „Zaručeni i vjenčani običaji u općini bogomoljskoj na otoku Hvaru“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* IX/4: 685-694.

Ceribašić, Naila. 1991. „Svadbene obredne i običajne pjesme u Rakitovici (Slavonska Podravina)“. U *Narodna umjetnost* 28: 87-141.

Cik, Nikola. 2016. „Crkvene matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja, na primjeru župe Đurđevac“. U *Pro Tempore. Časopis studenata povijesti*. Zagreb: Klub studenata povijesti – ISHA. 236-251.

Crnčević, Ante. 2015. „Pred vratima susreta. O simbolizmu vrata i praga u liturgijskoj arhitekturi“. U *Živo vrelo*. Zagreb: Hrvatski institut za liturgijski pastoral pri HBK. 8-13.

Crnić-Pejović, Marija. 2005. „Smješani brakovi“. U *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 53: 121-134.

Cvitanović, Vladislav. 1964. „Nekadanji svadbeni običaji na otoku Ižu“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 42: 53-61.

Čale Feldman, Lada. 1991. „Igra „svatova“ u okviru svadbe – teatar, meta-teatar ili meta-običaj?“. U *Narodna umjetnost* 28: 227-242.

Čapo Žmegač, Jasna. 1993. „Hrvatski korizmeno-uskršni običaji u svjetlu teorije rituala prijelaza“. U *Etnološka tribina* 16: 75-112.

Čapo Žmegač, Jasna. 1996. „Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj“. U *Narodna umjetnost* 33/2: 179-196.

Čapo Žmegač, Jasna. 1997. „Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja“. U *Narodna umjetnost* 34/2: 9-33.

Čapo Žmegač, Jasna. 1997. „Objektivni i subjektivni čimbenici identifikacije sa zajednicom“. U *Etnološka tribina* 20: 69-82.

Čapo Žmegač, Jasna. 1998. „Elementi hrvatske seljačke kulture u prostoru i vremenu“. U *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Jasna Čapo Žmegač et al (ur.). Zagreb: Matica hrvatska. 9-22.

Čapo Žmegač, Jasna. 1998. „Seoska društvenost“. U *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Jasna Čapo Žmegač et al (ur.). Zagreb: Matica hrvatska. 251-295.

Čapo Žmegač, Jasna. 2003. „Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu“. U *Narodna umjetnost* 40/2: 117-131.

- Čapo Žmegač, Jasna.** 2006. „Etnolog i njegove publike. O restituciji etnografskoga istraživanja“. U *Etnografija bliskog*. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin i Goran Pavel Šantek (ur.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Naklada Jesenski i Turk. 213-235.
- Čapo, Jasna.** 1988. „Hrvatsko-slovenski brakovi uz rijeku Sutlu“. U *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*. Ljubljana. 5: 114-135.
- Čapo, Jasna.** 1989. „Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj“. U *Etnološka tribina* 12: 5-19.
- Čapo, Jasna.** 1990. „Pogled etnologa na proučavanje kvantitativne građe i kućanstvima“. *Narodna umjetnost* 27: 59-71.
- Čapo, Jasna.** 1991. „Hrvatska etnologija, znanost o narodu ili o kulturi?“. U *Studia ethnologica Croatica* 3: 7-15.
- Čapo, Jasna.** 1993. „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću“. U *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka: Zbornik*“. Ante Sekulić (ur.). Zagreb: Matica hrvatska. 121-142.
- Černelić, Milana i Biserka Jaramazović Ćurković.** 2014. „Tradicijska obilježja zaručničkog darivanja kao simbol identiteta bunjevačkih Hrvata“. U *Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Jadranka Grbić Jakopović (ur.). Zagreb: FF press. 155-169.
- Černelić, Milana i Sanja Lončar.** 2009. „Uvod: Život mladih, pripreme za barak i sklapanje braka“. U *Živjeti na Krivom Putu*. FF press. Zagreb. III: 7-11.
- Černelić, Milana.** 1989. „Kravaj u svadbenim običajima južnih Slavena“. U *Etnološka tribina* 12: 21-31.
- Černelić, Milana.** 1991a. „Role of the Starješina svatova among the Bunjevci“. U *Studia ethnologica* 3: 181-191.
- Černelić, Milana.** 1991b. „Pristup pitanjima svatovske grane u Južnih Slavena“. U *Etnološka tribina* 14: 103-114.

- Černelić, Milana.** 1993. „Na tragovima izvorištu osebujnoga postupka pri blagoslovu mladenaca u podunavskih Bunjevaca iz okolice Budimpešte“. U *Studia ethnologica Croatica* 5: 63-79.
- Černelić, Milana.** 1995./1996. „Comparable Occurrences in Wedding Customs of the Bunjevci and Romance Language Speaking Inhabitants of the Balkan Peninsula“. U *Studia ethnologica Croatica* 7/8: 181-192.
- Černelić, Milana.** 1999a. „Osobitosti pojedinih običaja pri sklapanju braka u Lici“. U *Etnološka tribina* 22: 47-52.
- Černelić, Milana.** 1999b. „Tragovi bunjevačkih elemenata u svadbenim običajima Like i Primorja: svatovska čast kuma“. U *Etnološka tribina* 22: 37-46.
- Černelić, Milana.** 2000./2001a. „Pojava vukova u svadbenim običajima u okolici Novske“. U *Studia ethnologica Croatica* 19: 125-134.
- Černelić, Milana.** 2000./2001b. „Svatovska čast kuma u okolici Novske u prostornom kontekstu“. U *Studia ethnologica Croatica* 12/13: 135-143.
- Černelić, Milana.** 2002./2003. „Watercrossing of the Wedding Procession“. U *Studia ethnologica Croatica* 14/15: 5-21.
- Černelić, Milana.** 2006. „Specifični načini darivanja nevjeste u bunjevačkim svadbenim običajima“. U *Etnološka tribina* 29: 113-131.
- Černelić, Milana.** 2009. „Običajno-pravni i imovinski aspekti života u obiteljskim zadrugama Like“. U *Senjski zbornik* 36: 301-322.
- Čolić, Snježana.** 2004. „Globalizacija, kultura kapitalizma i globalna kultura“. U *Narodna umjetnost* 41/2: 185-192.
- Čondić, Alojzije.** 2007. „Život u slobodnim vezama i ženidbama na pokus – kršćani u građanskim ženidbama“. U *Diacovensia* II: 7-35.
- Čubelić, Tvrtko.** 1984. „Teatralizacija i uprizorenje narodnih obreda i običaja balkanskih naroda“. U *Folklorni teatar u balkanskim i podunavskim zemljama*. Dragutin Antonijević (ur.). Beograd: SANU i Balkanski institut. 13-25.

Čulić, Zorislava. 1956. „Narodna nošnja u Posavini I.“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* 11: 71-100.

Čulić, Zorislava. 1957. „Narodna nošnja u Posavini II.“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* 12: 5-16.

Čulić, Zorislava. 1959. „Narodna nošnja u Posavini III.“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* 14: 5-28.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1969. „Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste – otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije“. U *Ljetopis JAZU za godinu 1966.* Zagreb. 73: 445-458.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1971. „Posljednje porodične zajednice u Hrvatskome zagorju“. U *Zbornik za narodni život i običaje. O 70-godišnjici Marijane i Branimira Gušić* 45: 423-449.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1976. „Porodica nevjenčanog para“. U *Etnološka tribina* 5-6: 55-69.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1979. „Historijski prikaz etnoloških istraživanja i interesa za narodnu kulturu u Hrvata“. U *Etnološka tribina* 9: 67-88.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1984. „Običajno pravo, njegova primjena i proučavanje do polovine 20. stoljeća“. U *Etnološka tribina* 6-7: 51-70.

Čurić, Lucija. 2009. „Predbračni život mladih“. U *Živjeti na Krivom Putu.* Zagreb: FF press. III: 13-27.

D. M. „Svadbeni običaji u Lastvi“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XI/1: 157-171.

Delić, Stevo R. 1906. „Seoska svadba u Gacku (prvi dio)“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XVIII/4: 509-540.

Delić, Stevo R. 1907. „Seoska svadba u Gacku (drugi dio)“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XIX/1: 115-154.

Delić, Stevo R. 1907. „Seoska svadba u Gacku (treći dio)“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XIX/2: 253-302.

- Dobrovšak, Ljiljana.** 2005. „Ženidbeno (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj“. U *Croatia Christiana Periodica* 56: 77-104.
- Đaković, Branko.** 1999. „Etnografska baza podataka i etnološka kartografija“. U *Etnološka istraživanja* 6: 329-344.
- Đaković, Branko.** 2006. „Etnološka kartografija“. U *Studia ethnologica Croatica* 18: 65-70.
- Đorđević, R. Tihomir.** 1929. „Iz bračnih običaja“. U *Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu* IV: 1-12.
- Ekrapić, Radoslav.** 2002. „Vodoprivreda“. U *Tolisa 1802.–2002.* fra Anto Nedić (ur.). Tolisa: Franjevački samostan. 361-370.
- Filakovac, Ivan.** 1906. „Ženidba. Narodni običaji u Retkovcima (Slavonija)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XI/1: 108-128.
- Filipović, S. Milenko.** 1963. „Lepenica. Narodna vera i običaji. Ženidba i udadba“. Posebno izdanje. Knjiga III. Sarajevo: Naučno društvo SR BiH. 341-363.
- Filipović, S. Milenko.** 1969. „Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne“. U *Grada*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH. 12: 111-144.
- Filipović-Fabijanić, Radmila.** 1966. „Narodne pripovetke i predanja iz Bosanske Posavine“. U *Glasnik Zemaljskog muzeja* 11: 135-165.
- Fisković, Cvito.** 1971. „Svatovski običaji i pjesme u Orebićima“. U *Zbornik za narodni život i običaje. O 70-godišnjici Marijane i Branimira Gušić* 45: 279-303.
- Frykman, Jonas.** 1990. „Što ljudi čine, a o čemu rijetko govore“. U *Etnološka tribina* 13: 79-93.
- Galin, Krešimir.** 1997. „Transformacije tradicijskih aerofonih glazbala u Lazu kraj Marije Bistrice. U *Narodna umjetnost* 14: 55-81.
- Geiger Zeman, Marija i Zdenko Zeman.** 2015. „Potrošački snovi *chic* djevojaka: rodno lice konzumerizma. U *Narodna umjetnost* 52/2: 105-137.

Glik, Leopold. 1889. „O Urocima. Prinosi iz narodnog ljekarstva u Bosni i Hercegovini“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini* I/4: 58-65.

Grbić, Jadranka. 1993. „Etnicitet i razvoj. Ogled o etničkome identitetu i društvenome razvoju“. U *Etnološka tribina* 16: 57-72.

Grbić, Jadranka. 2004. „Jezični procesi, identitet i globalizacija“. U *Narodna umjetnost* 41/2: 235-253.

Hammel, Eugen A. 1984. „Odnosi među etnografijom, etnologijom, povijesti i demografijom“. U *Narodna umjetnost* 21: 77-85.

Handler, Richard i Jocelyn Linnekin. 1984. „Tradition, Genuineor Spurious“. U *The Journal of American Folklore* 97: 273-290.

Hećimović-Seselja, Mara. 1978. „Pirni običaji u Ivčević Kosi“. U *Etnološki prilozi* 1: 135-148.

Herman, Kosta. 1890. „Starodrevna ploska (čutura)“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* II/4: 413.

Hlača, Nenad. 2006. „Forma sklapanja braka u Republici Hrvatskoj od „liberalizma“ do „katolicizma“ i natrag“. U *Bogoslovska smotra* 76/4: 1059-1071.

Horvat, Rud. 1896. „Koprivnička predgradja: Banovac, Bregi, Brežđanec, Dubovec i Miklenovec u Hrvatskoj“. U *Zbornik za narodni život i običaje* I: 171-178.

Ivančan, Ivan. 1966. „Svatovi u Molvama nekada i danas“. U *Narodna umjetnost* 4: 175-189.

Ivanišević, Frano. 1905. „Poljica. Narodni život i običaji“. U *Zbornik za narodni život i običaje* X: 11-111.

Ivanišević, Frano. 1905. „Poljica. Narodni život i običaji“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 1: 152-159.

Ivić, Irena. 2009. „Tijek svadbe“. U *Živjeti na Krivom Putu*. Zagreb: FF press. III: 153-177.

Jambrešić Kirin, Renata. 1995. „Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovjednom posredovanju osobnoga iskustva“. U *Narodna umjetnost* 32/2: 165-185.

Janjić, fra Vjenceslav Tunjo. 2006. „Svatovanje u Vidovicama prije prvog svjetskog rata“. U *Obedari*. fra Vjenceslav Tunjo Janjić i Ilija Orkić (ur.). Orašje: Župni ured svetoga Vida. 71-78.

Janjić, Stjepan. 1970. „Narodna nošnja Bosanskih Šokaca“. U *Etnološka tribina*, 1: 12-18.

Jurešić, Miroslav. 2013. „Lajkam, dakle, jesam“. U *Svjetlo riječi*. Sarajevo. 361: 28-29.

K. 1870. „Ženitbeni običaji u Bosni“. U *Vienac zabavi i pouci*. Zagreb. II/25: 400-403; II/26: 415-418; II/27: 431-433.

Kajmaković, Radmila i Petar Kostić. 1961. „Bibliografija ženidbenih običaja“. U *Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu* XXIV: 153-176.

Kajmaković, Radmila. 1959. „Ženidbeni običaji. Neum“. U *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XIV: 121-130.

Kajmaković, Radmila. 1960-1961. „Ženidbeni običaji u Livanjskom polju“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XV-XVI: 203-219.

Kajmaković, Radmila. 1963. „Ženidbeni običaji kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XVIII: 77-90.

Karaula, Marijan. 2015. „Propovjednik ljubavi i mira. Uz 90. obljetnicu pokretanja Kalendara svetoga Ante“. U *Kalendar svetoga Ante 2016*. Sarajevo. 163-170.

Kelemen, Petra i Tihana Rubić. 2006. „Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju“. U *Studia ethnologica Croatica* 18: 99-114.

Klarić, Ivan. 1897. „Ženidbeni običaji kod rimsko-katolika u Varcar Vakufu“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* IX/4: 696-703.

Klopotan, Snježana. 1999. „Miraz“. U *Etnološka tribina* 22: 85-105.

Kolić-Klikić, Vesna. 1987. „Darovi i milošća za vrijeme ašikovanja i svatova u Davoru“. U *Etnološka tribina* 10: 37-49.

Kožić, Maja. 1982. „Bračni život slavonske graničarske žene u svjetlu suvremenih zapisa“. U *Etnološka tribina. Posebni otisak Panonia* 15-21.

Kristić, Augustin. 1956. „Crkveno-narodni običaji Kreševa“. U *Dobri Pastir*. Sarajevo. 7: 4-20.

Kulier, Andrija. 1901. „Ženidbeni običaji težaka katolika okolice kotor-varoške“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XIII/4: 608-618.

Kulišić, Špiro. 1958. „Matrilokalni brak i materinska filijacija u narodnim običajima Bosne, Hercegovine i Dalmacije“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XIII/1: 51-75.

Kulišić, Špiro. 1959. „Matrilokalni brak i materinska filijacija u narodnim običajima Bosne, Hercegovine i Dalmacije“ (dopuna). U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XIV: 307-309.

Kurjaković, Mijo. 1896. „Ženidbeni običaji. a) Iz Vrbove (kotar Nova Gradiška) u Slavoniji“. U *Zbornik za narodni život i običaje* I: 152-159.

Lang, Milan. 1913. „Samobor“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XVIII/1: 1-138.

Lasić, Ines. 1999. „Svatovski časnici“. U *Etnološka tribina* 22: 133-152.

Lilek, Emilijan. 1894. „Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine. Žrtvovanje i čišćenje“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini* VI/4: 631-674.

Lilek, Emilijan. 1898. „Ženidba i udadba u Bosni i Hercegovini“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini* X/1: 5-92.

Lilek, Emilijan. 1899. „Etnološki pabirci po Bosni i Hercegovini“. U *Glasnik zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini* XI/4: 699-721.

Linardić, Andrija. 1918. „Ženidba (Otok Cres)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XXIII: 269-276.

Lončar, Sanja i Valentina Dačnik. 2009a. „Predsvadbeni običaji od prosidbe do svadbe“. U *Živjeti na Krivom Putu. Svezak III*. Zagreb: FF press. 105-151.

Lončar, Sanja. 2009b. „Izbor bračnog druga“. U *Živjeti na Krivom Putu. Svezak III.* Zagreb: FF press. 29-74.

Lončar, Sanja. 2009c. „Neredovni oblici predbračnog i bračnog života“. U *Živjeti na Krivom Putu. Svezak III.* Zagreb: FF press. 75-103.

Lončar, Sanja. 2009d. „Vjerovanja vezana uz izbor bračnoga druga i zaštitu mladenaca“. U *Živjeti na Krivom Putu. Svezak III.* Zagreb: FF press. 179-184.

Lozica, Ivan. 1985. „Folklorno kazalište i scenska svojstva običaja“. U *Dani hrvatskog kazališta.* Split: Književni krug. 22–33.

Lozica, Ivan. 1985. „Inscenacija običaja kao kazališna predstava“. U *Narodna umjetnost 22:* 261-271.

Lozica, Ivan. 2005. „Lokalno, regionalno, nacionalno i globalno u folklornome kazalištu“. U *Krležini dani u Osijeku 2004. Zavičajno i europsko u hrvatskoj drami i kazalištu.* Danko Hećimović (ur.). Zagreb – Osijek. 241-245.

Lukić, Luka. 1924. „Varoš. Narodni život i običaji“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 25/1: 105-174.

Lukić, Luka. 1924. „Varoš. Narodni život i običaji“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 25/2: 255-349.

Lulić, Jasenka. 1989. „Odnos muškarac-žena u svadbenim običajima sjeverne Dalmacije“. U *Etnološka tribina* 12: 33-39.

Marković, Jelena. 2010. „Arhiviranje života (djetinjstva) izbliza. Neke refleksije o problemima pohrane i transkripcije terenskih snimki“. U *Etnološka tribina* 33: 57-69.

Martić, Zvonko. 2002. „Kako sam počeo sakupljati narodne nošnje?“. U *Narodne nošnje Hrvata izvan Republike Hrvatske.* Josip Forijan (ur.). Zagreb: Posudionica i radionica narodnih nošnji. 8-18.

Marušić, Josip. 1912. „Ženidbe megju naravnim srođnicima“. U *Bogoslovska smotra* 2/4: 372-384.

- Matković, Šimun Ivan.** 1968. „O značenju glagola (o)ženiti (se), vjenčati (se), udati (se)“. U *Crkva u svijetu* III/6: 93-96.
- Medjimurac, M.** 1896. „Ženidbeni običaji. h) Hlebine u Hrvatskoj“. U *Zbornik za narodni život i običaje* I: 190-194.
- Mijaković, Magdalena.** 1999. „Nevjenčani brak“. U *Etnološka tribina* 22: 163-187.
- Mikić, Tunjo Ive.** 1965. „Svatovanje prije Prvog svjetskog rata u selu Vidovice kod Brčkog“. U *Članici i građa za kulturnu historiju istočne Bosne*. Tuzla. VI: 157-169.
- Milardović, Anđelko.** 2003. „Od državnog do korporacijskoga multikulturalizma“. U *Zarez* 5/116: 22-23.
- Milčetić, I.** 1896. „Ženidbeni običaji. c) Iz Dubašnice na otoku Krku (Istra)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* I: 162-171.
- Miličević, Franjo.** 1915. „Ženidba (Broćanska župa u Hercegovini)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XX/2: 185-225.
- Miličević, Josip.** 1978. „Mogućnosti prikazivanja narodnih običaja na sceni“. U *Etnološka tribina* 7-8: 29-35.
- Muraj, Aleksandra.** 1977. „Transformacije načina i kulture stanovanja u Jalševcu“. U *Narodna umjetnost* 14: 95-149.
- Muraj, Aleksandra.** 1984. „Teorijsko-metodološke zamisli Antuna Radića i njihov utjecaj na etnološki radu u Hrvatskoj“. U *Narodna umjetnost* 6-7: 31-36.
- Narayan, Kirin.** 1993. „How Native Is a „Native“ Anthropologist?“. U *American Anthropologist* 95(3): 671-686.
- Nedić, Mato.** 2002. „Razvoj školstva na području župe Tolisa“. U *Tolisa 1802.–2002.* fra Anto Nedić (ur.). Tolisa: Franjevački samostan. 465-476.
- Nedić, Mato.** 2015. „Žive slike negdašnjega života“. U *Marulić*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo svetoga Jeronima. 48/2: 207-2013.

Nikolić, Desanka. 1984. „Čauš kao glumac i redatelj“. U *Folklorni teatar u balkanskim i podunavskim zemljama. Zbornik radova X. kongresa folklorista Jugoslavije*. Dragoslav Antonijević (ur.). Beograd: SANU i Balkanski institut. 181-190.

Oršolić, fra Mato. 2002. „Prisutnost Katoličke crkve“. U *Tolisa 1802.–2002.* fra Anto Nedić (ur.). Tolisa: Franjevački samostan. 173-235.

Oršolić, Mario. 2002. „Pučko glazbeno stvaralaštvo. U *Tolisa 1802.–2002.* fra Anto Nedić (ur.). Tolisa: Franjevački samostan. 487-498.

Oršolić, Tado. 2002. „Župa od 1878. do 1945. godine“. U *Tolisa 1802.–2002.* fra Anto Nedić (ur.). Tolisa: Franjevački samostan. 59-109.

Palunko, Vice. 1908. „Ženidba (Običaji u Popovu u Hercegovini)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XIII:233-266.

Pavićević, Aleksandra. 2002./2003. „The Weddding Actin Serbiain the Light of Social Changes. A Study of Traditionaland Contemporary Ceremony“. U *Glasnik Etnografskog instituta SANU*. Beograd. L-LI: 79-86.

Perić Kaselj, Marina i Jadranka Galiot Kovačić. 2012. „Život na dvije lokacije: *osjećaj mjesta* i kako povezati stari i novi dom“. U *Etnološka istraživanja* 17: 241-257.

Petović, Ž. Petar. 1931. „Svadbeni običaji (Beogradsko podunavlje)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 28/2: 92-110.

Plas, Pieter. 2003. „Stočni diskurs i vukovi na svadbi u narodnoj tradiciji dinarskog areala: metafore, motivacija, izvedbe“. U *Narodna umjetnost* 40/2: 81-116.

Pleše, Iva. 1998. „Neki aspekti hrvatske etnologije srodstva“. U *Etnološka tribina* 21: 59-78.

Povrzanović, Maja. 1987. „Pojmovi običaj, navika, obred/rituala, ceremonija, slavlje, svečanost i praznik u jugoslavenskim i inozemnim rječnicima, enciklopedijama i leksikonima“. U *Narodna umjetnost* 24: 39-82.

Prica, Ines. 1991. „Granice običaja“. U *Narodna umjetnost* 28: 243-267.

Prica, Ines. 2000. „Povratak s terena: konceptualni ideal i izvedbene mogućnosti *dijaloga* u etnografskom tisku“. U *Narodna umjetnost* 37/2: 47-65.

Puljar D' Alessio, Sanja. 2002. „O etnografskom filmu u odnosu na etnografsko pismo“. U *Narodna umjetnost* 39/2: 33-51.

Rajković Zorica. 1974a. „Narodni običaji okolice Donje Stubice“. U *Narodna umjetnost* 10: 153-216.

Rajković Zorica. 1974b. „Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja“. U *Etnološki pregledi* 12: 129-134.

Rajković, Zorica. 1981. „Običaji otoka Zlarina“. U *Narodna umjetnost* 18: 221-252.

Rajković, Zorica. 1985a. „Sjećanje govedine. O jednom delikatnom svadbenom običaju“. U *Narodna umjetnost* 251-260.

Rajković, Zorica. 1985b. „Dramski momenti u svadbenim običajima“. U *Dani hrvatskoga kazališta*. Split. 2/1: 177-196.

Rajković, Zorica. 1987. „Zašto govorimo o običajima?“. U *Narodna umjetnost* 24: 15-18.

Rajković, Zorica. 1990. „Običaji otoka Šolte između dva svjetska rata“. U *Narodna umjetnost* 27: 73-98.

Rakita, Rade. 1985. „Ženidbeni običaji u predjelu Janj (Zapadna Bosna)“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* 40: 217-243.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1971. „Položaj tradicionalne kulture u suvremenome društvu.“ U *Narodna umjetnost*, 8/1: 3-16.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1974a. „Vrednote kao predmet etnološkog istraživanja“ U *Naučni skupovi. Knjiga II. Simpozijum o metodologiji etnoloških nauka*. SANU. Beograd.305-312.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1974b. „O nekim metodološkim problemima etnološkog istraživanja sadašnjosti“. U *Etnološki pregledi* 12: 121-127.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1976. „Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja“. U *Narodna umjetnost* 13/1: 1-25.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1979. „Istraživanje folklora i kulturna praksa“. U *Narodna umjetnost* 16/1: 9-19.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1987. „Njemački pojmovi *Sitte und Brauch* i poimanje običaja u našoj etnologiji“. U *Narodna umjetnost* 24: 83-92.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1987. „Štednja jučer i danas“. U *Etnološka tribina* 10: 19-28.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1987. „Teorija o dvije kulture (Od Radića do Garmscija, Ciresea i Burkea)“. U *Narodna umjetnost* 24: 177-192.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1990. „O dekristijanizaciji narodne kulture“. U *Etnološka tribina* 13: 7-14.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1992. „O konstrukciji tradicije u naše dane. Ritualni simboli i konotacije vremena“. U *Narodna umjetnost* 29: 25-43.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1997. „Hipoteza Antuna Radića o dvije kulture i hrvatska etnologija“. U *Narodna umjetnost* 34/2: 35-44.

Rihtman-Šotrić, Dunja. 1991. „Zbirka notnih zapisa instrumentalne tradicionalne muzike Bosne i Hercegovine u Zemaljskom muzeju u Sarajevu“ (posebno izdanje). U *Narodna umjetnost* 3: 265-268.

Ritić-Beljak, Nives. 1986. „Slučaj Resničke svadbe“. U *Narodna umjetnost* 23: 99-117.

Rožić, Vatroslav. 1908. „Prigorje“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XIII/1: 16-112.

Rubić, Tihana i Marinko Vuković. 2009. „Podaci iz Stališa duša kao izvor za etnološko istraživanje obiteljskog života Krivopućana“ U *Živjeti na Krivome Putu: Etnološka monografija o životu Primorskih Bunjevaca. Svezak II.* Zagreb: FF – press. 57-76.

Ruspini, Ivan Angelo. 1913. „Uvjjeti valjanoga braka za katolika“. U *Bogoslovska smotra* 4: 369-380.

S. L. B. 1910. „Ženidba u bosanskoj Krajini kotara jajačkog, varcarskog, ključkog itd“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XXII/1: 135-139.

Seklevicky, Lydia. 1983. „Nužnost „ženske perspektive“ u etnologiji“. U *Etnološka tribina* 11-12/4-5: 121-126.

Sekulić, Ante. 1980. „Svadbeni običaji bačkih Bunjevaca“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 48: 141-176.

Semiz, Savo N. 1903. „Svadbeni običaji u Mostaru“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* XV/3-4: 586-597.

Sklevicky, Lydia. 1988. „Nova Godina – od „Mladog ljeta“ k političkom ritualu“. U *Etnološka tribina* 11: 59-72.

Spajić-Vrkaš, Vedrana. 1995. „Tradicijska i vertikalna klasifikacija obiteljskih odnosa“. U *Društvena istraživanja Zagreb* 18-19/4-5: 451-464.

Supek, Olga. 1987a. „Darivanje kao totalna komunikacija“. U *Etnološka tribina* 10: 7-18.

Supek, Olga. 1987b. „Status pojam *običaj* u angloameričkoj antropologiji“. U *Narodna umjetnost* 24: 105-116.

Supek-Zupan, Olga. 1976. „Od teorije do prakse i nazad. Mogućnost marksističkog shvaćanja u etnologiji“. U *Narodna umjetnost* 13/1: 57-76.

Šantek, Goran-Pavel. 2009. „Postajanje svetim. O religiji kao sredstvu nove identifikacije. U *Etnolog* Vitomir Belaj, Petrović Leš, Tihana (ur.). Zagreb: FF press. 385-411.

Šaško, Ivan. 2015. „Liturgijska slavlja na vratima crkve“. U *Živo vrelo*. Zagreb: Hrvatski institut za liturgijski pastoral pri HBK. 14-19.

Šilić, Rufin. 1952. „Ašikovanje naših prababa“. U *Dobri Pastir*. Sarajevo. 3: 108-113.

Širola, Božidar. 1933. „Manji prinosi. Pir u Dobrinju na Krku“. U *Zbornik za narodni život i običaje* 29: 233-235.

Širola, Božidar. 1934. „Svadba (Novi Vinodolski)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XXIX/2: 184-194.

Škrbić Alempijević, Nevena. 2006a. „Inverzija spolova u hrvatskim pokladnim i svadbenim običajima“. U *Narodna umjetnost* 43/2: 41–65.

Škrbić Alempijević, Nevena. 2006b. „Karnevalske sastavnice svadbenih običaja u Lovretićevo „Otoku“ i njihove usporednice u drugim hrvatskim krajevima“. U *Osječki zbornik* 28: 231–245.

Škrbić Alempijević, Nevena. 2007. „Predstava svadbe u hrvatskim pokladnim običajima“. U *Studia ethnologica Croatica* 19: 199-222.

Škrbić, Nevena. 1999. „Pavenka – djevojačka večere i pletenje svadbenog vijenca“. U *Etnološka tribina* 22: 107-131.

Škrbić, Nevena. 2000./2001. „Život mladih, priprema za brak i sklapanje braka u selima u okolini Novske“. U *Studia ethnologica Croatica* 12/13: 145-213.

Ugljen, Sadik. 1892. „Odakle je došlo ime Šokac“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini* IV/3: 272-273.

Ujević, Ivan. 1896. „Ženidbeni običaji. b) Iz Imotske i Vrgorske krajine u Dalmaciji“. U *Zbornik za narodni život i običaje* I: 159-162.

Uzelac, Alan. 1999. „Od liberalizma do katolicizma: neki aspekti pravnih odnosa između crkve i države u Republici Hrvatskoj – novo pravno uređenje braka“. U *Zbornik PFZ* 49/3-4: 341-347.

Vince-Pallua, Jelka. 1992. „Životni običaji u Baranji (rođenje – svadba – smrt)“. U *Studia Ethnologica* 4: 153-168.

Vitez, Zorica. 1998. „Iskorak iz svagdašnjice“. U *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Jasna Čapo Žmegač i dr. (ur.). Zagreb: Matica hrvatska. 151-183.

Vitez, Zorica. 2003b. „Svadba Mirte i Vida Baloga: *Onako po starinski*“. U *Etnološka tribina* 33: 35-53.

Vitez, Zorica. 2004. „Svadbeni običaji između globalnog i lokalnog“. U *Narodna umjetnost* 41/2: 193-203.

Vrkljan, Mario. 2005. „Sklapanje građanskog i vjerskog braka u Republici Hrvatskoj“. U *Pravnik* 39/2: 173-184.

Zec, Nikola. 1926. „Ženidba (Dubašica na otoku Krku)“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XXVI/1: 160-171.

Zlatanović, Sanja. 2007. „Svadba i konstruisanje identiteta“. U *Kultura u transformaciji*. Dragan Radojčić (ur.). *Zbornik Etnografskog instituta SANU* 23: 35-45.

Zlatanović, Sanja. 2012. „Svadba, tradicionalni ženski kostim i identitetski diskursi srpske zajednice jugoistočnog Kosova“. U *Glasnik Etnografskog instituta SANU*. Beograd. LX: 89-105.

Zorić, Mate. 1896. „Ženidbeni običaji. f) Visočane u zadarskom kotaru (Kotari) u Dalmaciji“. U *Zbornik za narodni život i običaje* I: 184-190.

Zovko, Ivan. 1890. „Kako je postao barjak i njegovo ime“. U *Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu* II/1: 114-115.

Zovko, Ivan. 1907. „Ašikovanje u Herceg-Bosni“. U *Zbornik za narodni život i običaje* XII: 156-159.

Zrile, Nikola i Ljubo Lovrić. 1991. „Tradicionalni, svadbeni običaji u jajačkom kraju“. U *Napredak. Hrvatski narodni kalendar za prijestupnu 1992*. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 40: 189-196.

Živković, Pavo. 2008. „Narodni život i običaji Bosanske Posavine“. U *Prilozi za povijest Usore i Soli. (Povijesni mozaik Bosanske Posavine, Usore i Soli od najstarijih vremena do današnjih dana)*. Zagreb: Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 121-138.

Žižić, Ivica. 2015. „Korak u sveto. Preobrazbena snaga obreda“. U *Živo vrelo*. Zagreb: Hrvatski institut za liturgijski pastoral pri HBK. 2-7.

IV. Popis internetskih portala

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/02/tiruale-strigoniense-seu-fornula-1715.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/03/kasicev-obrednik-iz-1640-puni-tekst.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/03/obrednik-biskupije-bosansko-djakovacke.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/03/rimski-obrednik-iz-1929.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/03/rituale.romano-colocense-1738.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/03/roman-ritual-wikipedia.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/04/rituale-romano-zagrebiense-1796-puni.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/04/rituale-zagrebiense-1729.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/06/korablja.html>, pristup 24. 5. 2011.

<http://bibijana-majglad.blogspot.com/2009/10/rimski-obrednik-iz-1893-god.html>, pristup 10. 11. 2010.

<http://blog.dnevnik.hr/suncokretica/2011/07/1629387409/skidam-kapu-do-poda-i-klanjam-se-do-istog-svima.html>, pristup 17. 2. 2014.

<http://danvjencanja.com/kumovi-na-vjencanju/>, pristup 12. 7. 2013

<http://doznajemo.com/2012/12/16/httpdoznajemo-comp39782/>, pristup 10. 2. 2014.

<http://dvor-tt.com/index.php/fotogalerija>, pristup 9. 11. 2017.

<http://dvor-tt.com/index.php/svadbe/svadbeni-protokol>, pristup 9. 11. 2017.

<http://dvor-tt.com/index.php/svadbe/svecani-meni>, pristup 9. 11. 2017.

<http://evarazdin.hr/magazin/lifestyle/kad-se-vjenca-dvoje-fotografa-i-fotke-moraju-biti-vrhunske-ali-ni-prica-ne-zaostaje-za-njima-358787/>, pristup 27. 9. 2016.

<http://katedrala-mostar.info/2016/01/krstenje-gospodinovo-3/>, pristup 23. 6. 2016.

<http://magazine.ba/?p=617>, pristup 10. 2. 2014.

<http://oaza-tolisa.ba/>, pristup 9. 11. 2017.

<http://oaza-tolisa.ba/index.php/getting-started/svecani-svadbene-menu-1>, pristup 9. 11. 2017.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/10-kada-xxl-mladenka-trai-vjenanicu-u-xs-svijetu>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/17-kraljevsko-vjenanje>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/18-muke-po-bandu>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/19-bitno-da-smo-mogli-birati>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/22-kako-utediti-na-sitnicama>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/23-krenje-tradicije>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/26-ah-te-svadbene-cipele>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/27-bili-smo-jako-vrijedni>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/28-to-do-list->, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/32-ah-ta-papirologija>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/37-polako-sve-ide-prema-planu>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/40-dijeljenje-pozivnica>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/8-i-tako-je-sve-poelo>, pristup 11. 2. 2014.

<http://svijet-vjencanja.com/index.php/dnevnik-jedne-mladenka/9-potraga-za-restoranom>, pristup 11. 2. 2014.

<http://vjencanjeizbajke.com/planiranje-vjencanja/planiranje-vjencanja-5.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/planiranje-vjencanja/savrseno-vjencanje.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/planiranje-vjencanja/troskovi-cijena-vjencanja.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/planiranje-vjencanja/vjencanje-priprema.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/torte-kolaci/svadbena-torta.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/vjencanice-odijela/dijeta-smrsaviti-vjencanje.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/vjencanice-odijela/vrste-vjencanica.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/zanimljivosti/brak-za-cijeli-zivot.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/zanimljivosti/mladenka-u-godinama-nikad-nije-kasno.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/zanimljivosti/najskuplja-vjencanja.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vjencanjeizbajke.com/zanimljivosti/vjencanje-horoskop.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://vrhbosanska-nadbiskupija.org/nadbiskupija/sluzbeno-glasilo>, pristup 15. 7. 2015.

<http://vrhbosanska-nadbiskupija.org/nadbiskupija/sluzbeno-glasilo>, pristup 15. 7. 2015.

<http://vrhbosanska-nadbiskupija.org/ustanove/ekonomat/141-smjernice-za-vodenje-racuna-u-zupi>, pristup 21. 7. 2014.

<http://wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/161/Ne-scaron-to-novo-ne-scaron-to-staro-ne-scaron-to-posudeno-ne-scaron-to-plavo.aspx>, pristup 17. 2. 2014.

<http://wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/2108/Kako-Crkva-kaze-Kr-scaron-canski-obicaji-vjencanja.aspx>, pristup 17. 2. 2014.

<http://wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/372/Vjencani-buketi-napravljeni-od-vintage-bro-scaron-eva.aspx>, pristup 17. 2. 2014.

<http://wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/413/Bacanje-buketa-Odakle-potjece-ta-tradicija.aspx>, pristup 17. 2. 2014.

<http://wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/418/Alternativne-za-bacanje-buketa.aspx>, pristup 17. 2. 2014.

<http://wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/63/Ne-mozemo-s-njima-ne-mozemo-bez-njih-Obicaji.aspx>, pristup 17. 2. 2014.

<http://wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/714/-Scaron-to-radi-barjaktarna-svadbi.aspx>, pristup 17. 2. 2014.

<http://www.24sata.hr/lifestyle/najbitniji-dan-skoro-je-postao-katastrofa-ali-tad-se-pojavio-on-493117>, pristup 29. 9. 2016.

<http://www.24sata.hr/moda/dress-code-na-vjencanju-bez-bijele-goth-looka-i-jake-sminke-317102>, pristup 31. 5. 2013.

<http://www.24sata.hr/obitelj/9-tipova-na-vjencanju-skrtac-party-zvijer-i-teta-pod-gasom-420988>, pristup 26. 5. 2015.

http://www.24sata.hr/trazi/?query=svadba&order=-publish_from#top_pagination, pristup 2. 11. 2016.

<http://www.24sata.hr/zanimljivosti/leteci-mladenci-na-svadbu-u-tomislavgrad-doslo-800-ljudi-317655>, pristup 4. 6. 2013.

<http://www.24sata.hr/zanimljivosti/tko-zeli-u-brak-mora-stati-na-paunovo-pero-sol-je-gubitak-421956>, pristup 3. 8. 2015.

<http://www.bh-vjencanje.com/18/post/2012/04/planer-za-vjenanje.html>, pristup 12. 7. 2013.

<http://www.bh-vjencanje.com/18/post/2012/04/planer-za-vjenanje.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://www.djos.hr/djakovo1/index.php/zupa/crkvena-imovina>, pristup 21. 7. 2014.

<http://www.forum.hr/archive/index.php/t-196211.html>, pristup 17. 2. 2014.

<http://www.frama-posusje.com/cesta-pitanja>, pristup 21. 7. 2014.

<http://www.framaposusje.com/cesta-pitanja>, pristup 21. 7. 2014.;

<http://www.franjevcikarlovac.hr/zvjencanja.html>, pristup 17. 2. 2014.

<http://www.glas-slavonije.hr/214805/4/Zasipanje-mladenaca-rizom-i-konfetima-ljuti-zupnike>, pristup 17. 2. 2014.

<http://www.hrvatska-tisina.com/content/obicaji/obicaji-hrvatskog-naroda-u-bosanskoj-posavini/niti-povezivanje-rasute-bastine.html>, pristup 22. 8. 2015.

<http://www.in7.studio/#our-awesome-story>, pristup 9. 11. 2017.

<http://www.jutarnji.hr/ivankovacki-cajo-vodio-cak-468-svatova-u-36-godina/171529/>, pristup 6. 2. 2012.

<http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/zgrozeni-svecenik-o-vjencanjima-u-dalmaciji-u-crkvu-donose-rakiju-mladenke-dolaze-polugole-pijani-se-dovikuju-a-nakon-obreda-skroz-podivljaju.../4709945/>, pristup 20. 9. 2016.

<http://www.medias.rs/2013/05/29/cudni-svadbeni-obicaji/>, pristup 17. 2. 2014.

http://www.otisos.hr/~rokovci/index.php?option=com_content&view=article&id=112&Itemid=204, pristup 22. 7. 2017.

<http://www.posavski-vremeplov.com/zapisi-o-zemlji/ukidanje-nekih-svadbenih-i-pogrebnih-obi%C4%8Daja-u-posavini/>, pristup 1. 12. 2012.

<http://www.posavski-vremeplov.com/zapisi-o-zemlji/ukidanje-nekih-svadbenih-i-pogrebnih-obi%C4%8Daja-u-posavini/>, pristup 1. 12. 2012.

<http://www.radio-djakovo.hr/2014/08/nesvakidasnji-svatovi-na-vjencanje-se-dovezli-biciklima/>, pristup 16.3.2015.

<http://www.restoranzaproslavevjencanja.com/tekstovi/svadbeni-i-drugi-obicaji/svadbeni-obicaji-razni/dio-1.html>, pristup 1. 12. 2012.

http://www.slavonija-info.com/portal/index.php?option=com_content&task=view&id=1316&Itemid=504, pristup 6. 2. 2012.

<http://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/425729/zgrozeni-svecenik-o-vjencanjima-u-dalmaciji-u-crkvu-donose-rakiju-mladenke-dolaze-polugole-pijani-se-dovikuju-a-nakon-obreda-skroz-podivljaju>, pristup 20. 9. 2016.

<http://www.svjettlorijeci.ba/clanak/2558/misli-i-zapazanja/lajkam-dakle-jesam>, pristup 16. 9. 2016.

http://www.tolisa.info/indeks.php?option=com_glossary&func=view&Itemid=89&catid=20&term=nobet, pristup 21. 7. 2014.

<http://www.vecernji.ba/fratri-mladenci-i-svatovi-molimo-vas-budite-pristojniji-957393>, pristup 28. 8. 2014.

<http://www.vencanja.com/>, pristup 12. 7. 2013

<http://www.vjencanje-ponuda.com/savjeti-za-vjencanje/vjencanje-sa-stilom/vodic-vjencanje.html>, pristup 2. 7. 2013.

<http://www.wedding.hr/Naslovnica/Pregledclanka/tabid/63/ArticleId/73/10-stvari-koje-svakako-morate-i-nikako-ne-smijete-napraviti.aspx>, pristup 2. 7. 2013.

<http://www.youtube.com/watch?v=fpeW7ZqaznU>, pristup 1. 12. 2012.

<http://www.youtube.com/watch?v=fpeW7ZqaznU>, pristup 1. 12. 2012.

<http://www.youtube.com/watch?v=py8pcS4bkq0>, pristup 6. 2. 2012.

<http://www.youtube.com/watch?v=QNGbEOfcYH8>, pristup 1. 12. 2012.

http://www.youtube.com/watch?v=Y7QwyM3ak_c&feature=related, pristup 6. 2. 2012.

http://www.zovik.com/novosti_zupa_01.asp, pristup 28. 11. 2015

<http://zadovoljna.dnevnik.hr/clanak/potez-mladenke-iz-samobora-koji-bi-napravila-rijetko-koja-zena---451411.html>, pristup 27. 9. 2016.

<https://picasaweb.google.com/110902237935885312493/500Cajevanje31052009#5343126133597156818>, pristup 6. 2. 2012.

<https://www.facebook.com/Tea.Pejic.TeiTo?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/419234438226858/photos/a.422037171279918.1073741834.4192,34438226858/704908439659455/?type=3&theater>, pristup 13. 1. 2017.

<https://www.facebook.com/cvjecarna.kala.orasje?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/cvjecarna?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/CvjecarnaLuca?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/djurofotograf?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/DVORTolisa?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/FOTO-HD-BURDA-234305456693041/timeline/>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/Foto-Video-Focus-%C5%BDupanja-179633455387994/timeline/>, pristup 28. 9. 2015.

https://www.facebook.com/glamourlight/?hc_ref=ARRgGthvJCc1Y1qgzTJ8lvyTJ3oP0jONvXWPZKPNlsYd8v--5AdPQolAwPEvgsQMg9M, pristup 9. 11. 2017.

https://www.facebook.com/goran.skrlecbrigkna?hc_ref=ARQIKYesLMZ47rsOfyVe_CAVJCsl t5jWrZu6cF71B6tHEm5ova9myo3VO0UggOCXT6A, pristup 9. 11. 2017.

<https://www.facebook.com/IN7STUDIO?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/messages/1188902225>, pristup 17. 7. 2013.

<https://www.facebook.com/messages/search/conversation611763002177451?query=an%C491ela>, pristup 9. 5. 2013.

<https://www.facebook.com/messages/search/natasa.orsolicbenkovic?query=an%C4%91e>, pristup 18. 7. 2013.

<https://www.facebook.com/MIKA-347812008618207/timeline/>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/pages/Prahir-zlatarnica/103126966476545>, pristup 10. 2. 2014.

https://www.facebook.com/pg/Tea.Dominkovic.TeiTo/photos/?ref=page_internal, pristup 9. 11. 2017.

<https://www.facebook.com/pnedic?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/RU%C5%BDICA-Studio-za-dekoraciju-vjen%C4%8Danja-10150097669005414/timeline/>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/satori.baotic?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.facebook.com/svecanadvorana.oaza/>, pristup 9. 11. 2017.

<https://www.facebook.com/Ukrasne-boce-1914229695459952/>, pristup 9. 11. 2017.

<https://www.facebook.com/Vinkovi%C4%87-junior-529172367254206/>, pristup 9. 11. 2017.

<https://www.facebook.com/visnja.benkovic>, pristup 9. 11. 2017.

<https://www.facebook.com/visnja.benkovic?fref=ts>, pristup 28. 9. 2015.

<https://www.hasic-online.at/tradicija/svadbeni-obicaji/zakljucak/index.html>, pristup 21. 10. 2010.

V. Popis fotografija

Uz dopuštenje gvardijana fra Marijana Živkovića fotografije: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13, 14, 15, 23, 24, 34 i 37 preuzeo sam iz Arhivski zbirki Franjevačkog samostana na Raščici. Administratori Facebook stranica i osobnih profila dopustili su mi korištenje fotografija sa stranica: *Donja Mahala u slikama* preuzete su fotografije: 26, 27, 28 i 33; od svadbene dvorane *Dvor Tolisa* preuzete su fotografije: 39, 40, 42, 43, 45, 48, 49, 50, 51 i 52; od fotografkinje *TeiTo* fotografije: 53, 62, 67 i 70; od fotografa *Goran Škrlec Brkin* fotografija 68; od fotografskog kluba *Orton* iz Orašja fotografije: 9, 16, 19, 20, 21, 25 i 31; te od multimedijalnog studija *IN7 STUDIO* fotografije: 44, 54, 55, 56, 60, 65 i 66. Gospođe Merilend Blavicki, Maja Mitar Kovačić i Petra Milavec ustupile su mi fotografije sa svojih vjenčanja i to brojeve 35, 36, 62 i 63. Ostale fotografije: 7, 8, 10, 11, 17, 18, 22, 29, 30, 32, 38, 41, 46, 57, 58, 61, 62 i 69 su iz privatnog arhiva obitelji Benković i moje osobne kolekcije.

VI. Popis video zapisa svadbi

U popisu korištenih snimki za potrebe doktorata uz dopuštenje vlasnika koristio sam osobna imena mladenaca iza kojih dolazi broj koji govori na koliko je DVD-a ili VHS kazeta snimljena navedena svadba. Zatim dolazi oznaka *r*, uglavnom za DVD snimke, koja ukazuje da su video zapis uz suglasnosti mladenaca režirani i da postoji snimka u trajanju do tri sata koju su mladenci distribuirali rodbini i prijateljima na gledanje. Oznaka *z* pojavljuje se uz VHS snimke. Ona označava video zapise koji predstavljaju „sirovi materijal“ bez dodatnih montažerskih intervencija i dorada snimljenih na nekoliko VHS kazeta u trajanju od tri do četiri sata. Oznaka *t* govori da navedeni video zapis ima zasebnu snimku, kratki film ili *trailer* od nekoliko desetaka minuta u kojima su izdvojeni najvažniji trenutci sa svadbe u režiranoj verziji montažera i snimatelja.

Što se tiče etičke dimenzije i dopuštenosti uporabe navedenih video zapisa, isključivo u istraživačke i akademske svrhe, dobio sam potrebnu suglasnost vlasnika navedenih zapisa, tj. mladenaca, kamermana, snimatelja i montažera. Svi su dali usmeno dopuštenje i suglasnost da smijemo koristiti navedeni materijal za potrebe izrade doktorskog rada.

Ana i Alen 1–2/r/t/7/2010/DVD.

Ana i Tomislav 1–2/r/t/DVD.

Anela i Mario 1–2/r/t/DVD.

Dijana i Ivan 1/t/2012/DVD.

Đurđica i Jozo 1–2/r/t/6/2011/DVD.

Eva–Marija i Josip 1–2/r/t/7/2010/DVD.

Ina i Ivica 1–2 /r/t/7/2010/DVD.

Ilija i Mira 1–3/r/z/1997/VHS.

Ivana i Antonije 1–3/r/t/d/8/2011/DVD.

Ivana i Marko 1–3/r/t/d/7/2011/DVD.

Jasminka i Miroslav 1/z/2002/VHS.

Katarina i Ivica 1–2/r/t/9/2010/DVD.

Kristina i Marko 1–2/r/t/7/2008/DVD.

Kristina i Nenad 1–2 /r/t/7/2008/DVD.

Kristina i Snježan 1–3/r/t/8/2007/DVD.

Lucija i Mario 1–2/r/t/7/2010/DVD.

Magdalena i Anto 1–2/r/t/7/2009/DVD.

Manda i Pavo 1–3/r/t/d/7/2011/DVD.

Mara i Ivica 1–2/r/t/9/2009/DVD.

Marija i Grga 1–3/r/t/8/2010/DVD.

Marija i Sreten 1–2/r/t/6/2010/DVD.

Marina i Blaž 1–3/r/d/10/2010/DVD.

Marina i Darko 1–2/r/t/d/DVD.

Nataša i Ilija 1-3/r/z/2000/VHS.

Ruža i Mladen 1/z/10/1988/VHS.

Ružica i Mario 1–3/r/t/d/7/2010/DVD.

Ružica i David 1–3/r/t/d/DVD.

Sanja i Željko 1–2/r/t/8/2010/DVD.

Sanja i Josip 1-2/r/t/2010/DVD.

Ulrike i Branko 1–2/r/t/d/8/2011/DVD.

Vera i Anto 1–2/r/t/DVD.

Verica i Marko 1–2/r/t/9/2009/DVD.

Vesna i Ante 1–2/r/t/7/2010/DVD.

Zdenka i Marijo 1–2/r/t/DVD.

PRILOG 1. ANALIZA GODINA U KOJIMA SU SKLAPALI BRAKOVE U ŽUPI TOLISA PO POVIJESNIM RAZDOBLJIMA

Tablica 1. Razdoblje od 1884. do 1913. godine.

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30+	40+	50+	60+	70+	nn	Svega
	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	
1884.			2/4	2/9	5/7	4/11	4/17	1/4	5/1	10/1	10/-	6/1	1/1	3/-	1/-	5/5	3/1					62
1885.				1/6	-/11	3/20	1/7	4/2	12/1	15/-	4/1	6/1	-/-	2/-	-/-	5/9	5/-				1/1	59
1886.				-/4	3/11	8/15	6/4	7/3	2/-	6/2	2/-	1/1	1/1	1/3	3/1	9/3	-/3	1/-	1/-			51
1887.		-/1	-/6	5/10	2/4	10/24	10/5	4/1	8/-	1/2	5/1	3/-	4/1	-/2	-/-	4/1	4/2					60
1888.			-/15	18/39	18/22	8/6	2/-	9/-	8/1	2/2	10/3	4/3	2/-	2/-	1/1	10/5	1/1	2/-	1/-			98
1889.		-/1	-/11	5/12	4/14	3/24	5/1	11/4	7/1	7/2	8/2	2/1	4/-	3/2	3/-	15/8	3/2	3/-	1/-	1/-		85
1890.	-/1		-/4	2/20	12/20	17/20	7/7	7/3	8/2	5/1	3/1	6/-	2/-	2/-	2/-	12/7	5/5	1/-				91
1891.		-/1	-/4	2/15	3/11	8/8	7/5	8/1	5/1	6/1	2/2	5/4	1/-	3/1	1/2	8/8	6/1	2/1			7/8	74
1892.			-/11	1/18	11/20	14/11	10/3	8/8	8/1	4/2	4/2	6/-	2/-	2/-	-/-	8/9	10/5	4/2				92
1893.		-/3	-/13	3/31	9/14	16/12	3/1	22/2	7/1	2/1	4/1	2/2	1/-	4/-	-/-	9/6	6/1	-/1	1/-			89
1894.			-/4	3/25	4/24	21/14	15/8	23/-	7/-	-/-	1/-	-/-	-/-	-/1	-/-	4/3	2/-	-/1				80
1895.		-/1	1/7	3/7	3/10	5/6	2/2	7/-	3/-	3/-	1/3	2/-	3/-	-/-	-/-	4/3	2/-	1/1	-/1	1/-		41
1896.			1/9	1/14	4/13	9/9	7/2	7/2	7/-	6/1	2/-	1/1	1/-	-/1	-/-	4/2	4/-	1/-			1/2	56
1897.		-/1	-/3	1/6	4/8	4/9	2/2	4/1	3/-	2/-	1/-	-/-	4/1	2/-	1/-	7/4	2/4	2/-				39
1898.		-/1	-/4	3/8	5/20	6/21	2/5	9/5	6/-	14/2	6/1	4/1	1/1	2/-	1/1	10/3	2/-	2/-				73
1899.			-/4	-/14	7/20	9/16	5/7	6/2	12/-	8/-	2/1	2/2	3/1	-/1	-/1	16/10	9/2	3/2	1/-		2/2	85

1900.		-/3	-/4	4/13	4/15	9/12	8/12	5/5	6/5	8/3	5/1	9/3	4/-	1/1	2/-	13/10	5/4	8/1	1/-			92
1901.		-/3	2/4	7/7	3/16	6/13	3/9	5/7	8/1	9/2	4/4	5/-	3/1	4/-	1/-	8/5	4/1	1/2	3/1			76
1902.			-/6	7/18	5/13	14/13	5/4	8/11	6/4	10/2	6/1	4/4	6/2	2/-	-/-	5/2	3/2	1/-				82
1903.	-/1	-/1	-/3	1/6	2/7	-/9	2/5	5/6	3/6	4/4	6/1	6/1	4/1	7/-	3/-	9/4	5/3	1/1		1/-		59
1904.		-/3	-/4	3/4	4/11	9/20	6/18	5/2	8/6	4/1	9/7	9/3	7/-	6/-	3/2	8/8	7/2	2/-	1/1	1/-		92
1905.		-/1	-/4	-/14	2/9	7/13	11/13	9/7	12/4	8/3	-/3	7/-	2/-	2/2	3/-	11/8	8/4	2/-	1/-			85
1906.		-/4	-/8	4/5	3/6	8/10	6/11	4/9	3/6	9/3	7/3	5/2	7/2	2/1	4/2	12/5	5/5	2/1	2/-			83
1907.		-/3	-/3	1/7	1/5	2/5	2/3	3/4	2/4	7/3	3/5	7/1	2/-	3/2	1/1	11/-	1/1				1/-	47
1908.	-/3	-/3	-/7	3/10	7/9	-/6	5/4	4/5	2/5	7/2	6/2	7/1	5/-	4/3	-/-	14/4						64
1909.		-/2	-/4	-/6	4/6	2/9	5/11	6/6	5/1	11/3	7/2	4/3	3/4	2/-	5/-	5/4	1/-	2/1				62
1910.		-/4	-/9	1/10	6/10	7/17	2/6	3/4	5/3	12/2	9/1	2/-	5/-	2/-	2/1	14/3	2/2					72
1911.	-/1	-/4	-/2	3/8	8/11	3/12	5/5	6/5	1/1	4/1	4/1	3/1	7/1	3/1	2/1	5/1	2/1		1/-			57
1912.			-/4	-/7	3/8	2/8	1/7	4/5	5/5	4/-	4/-	4/1	2/1	3/1	2/-	12/3	2/1	1/-			7/5	56
1913.			-/5	2/12	4/5	7/6	4/11	2/5	7/1	4/1	3/3	1/-	2/1	3/1	4/-	10/3	3/2	2/1	-/1			58
Svega	-/6	-/40	6/166	86/365	150/360	221/379	153/195	206/119	181/61	192/47	138/52	123/37	89/19	70/23	45/13	267/146	112/55	44/15	14/4	4/-	19/18	2120

Tablica 2. Razdoblje od 1914. do 1939. godine.

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30+	40+	50+	60+	70+	nn	Svega
	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	
1914.				-/3	1/2	-/3	1/-	3/2	-/1	2/1	1/1	1/-	1/1	1/-	1/-	1/1	1/1	1/-	1/1	1/-		17
1915.				-/1	1/1	1/5	3/4	2/3	2/-	2/1	2/1	-/1	1/-	1/1	1/-	2/-	-/1	1/-				19
1916.		-/1	-/2	2/2	1/5	1/4	1/3	3/4	4/1	4/-	2/-	1/-	1/2	-/-	-/-	4/1	2/1				1/1	27

1917.				2/6	3/3	2/14	7/7	3/4	5/2	6/1	3/2	1/-	-/-	-/2	-/-	7/4	4/1	4/1			4/4	51
1918.		-/1	-/6	11/12	7/7	7/25	3/5	7/7	8/7	12/6	5/3	4/5	3/5	7/1	4/-	7/5	11/3	3/1			9/9	108
1919.		-/4	3/9	6/28	17/16	11/37	12/8	5/12	18/11	14/5	19/5	11/6	7/3	10/9	4/2	30/21	14/7	5/2		1/-	3/5	190
1920.	-/1	-/1	1/6	7/17	8/8	8/7	5/5	1/6	3/7	8/1	12/4	7/5	5/5	5/1	4/3	18/16	7/2	2/1	1/3	2/-	5/10	109
1921.		-/2	2/10	8/12	13/16	8/8	5/2	3/5	2/3	7/1	7/-	4/1	2/2	2/3	3/2	6/8	4/-	3/2	1/1	1/-	4/7	85
1922.	-/2	-/5	4/10	7/8	9/7	6/12	5/7	3/4	10/5	3/1	6/4	3/2	4/4	3/-	3/-	11/12	5/3	4/1	1/-		2/2	89
1923.		-/4	1/10	4/8	10/13	13/7	3/8	10/4	3/10	8/4	4/2	3/3	6/-	-/1	3/-	11/9	7/4	1/-			3/3	90
1924.		-/1	-/2	8/10	6/6	9/13	2/3	5/6	7/3	1/1	4/3	2/-	1/3	-/1	1/-	7/5	2/2	2/1	2/-		3/2	62
1925.		-/1	1/2	6/6	10/14	1/14	4/8	5/3	10/4	6/4	5/1	4/3	1/-	4/1	-/3	8/1	-/1	1/-			7/7	73
1926.		-/1	-/6	2/-	1/2	3/6	1/2	4/2	2/3	7/1	1/2	3/2	1/-	-/-	-/-	6/2	2/3	1/1			1/2	35
1927.	-/1	-/2	1/4	4/12	8/9	6/12	9/7	6/5	9/5	7/8	10/1	5/4	2/1	-/1	1/-	6/4	4/2	1/-			-/1	79
1928.		-/1	2/7	4/6	6/12	8/11	9/7	5/8	8/4	7/3	6/6	7/4	3/4	5/3	2/-	8/5	-/1	1/-		1/-		82
1929.		-/2	1/1	3/5	5/9	4/9	2/5	5/8	8/7	3/5	7/3	6/1	6/4	3/1	1/1	11/3	-/1	1/1				66
1930.	-/1	-/3	1/3	8/16	9/8	9/13	9/15	12/4	6/8	8/5	6/2	9/3	2/1	2/2	3/-	4/4	2/6	3/1	2/-			95
1931.		-/2	-/6	7/14	10/12	7/10	6/9	9/8	7/7	6/4	9/7	6/1	8/4	2/-	5/1	7/4	4/3		-/1			93
1932.	-/1	-/1	-/4	5/7	4/4	7/12	-/4	5/3	8/5	4/2	6/3	4/3	1/-	3/3	1/3	10/4	1/1	1/1	2/-	-/1		62
1933.	-/2	-/1	-/4	1/3	5/7	5/3	2/9	4/6	4/5	3/10	8/5	13/3	1/1	5/-	1/-	12/6	2/2	1/-	1/1			68
1934.	-/2	-/2	-/3	-/3	4/2	3/11	7/6	3/8	5/4	9/6	5/2	3/3	4/-	2/2	1/-	10/3	2/1	2/4	2/-			62
1935.		-/3	-/1	1/4	1/3	5/7	6/11	1/6	10/1	5/3	6/4	4/-	1/1	3/1	1/3	5/4	2/-	1/-	1/-			53
1936.	-/2	-/3	1/4	1/3	-/6	4/3	5/3	4/9	3/5	10/7	4/3	5/6	8/4	7/2	3/1	11/7	5/3	3/4	3/1	14*	-/1	77
1937.		-/3	1/4	2/9	1/3	3/3	1/5	4/4	4/-	5/2	5/4	3/2	4/3	1/2	3/1	10/3	2/-	-/1				49
1938.		-/3	1/4	2/1	2/7	1/6	4/2	1/4	6/2	3/2	2/3	6/7	3/3	4/1	3/-	10/4	1/2	1/-	1/-			51
1939.	-/1	-/2	-/7	-/9	10/14	3/16	2/2	2/6	5/3	5/3	10/-	7/3	4/2	6/2	6/-	16/9	4/2		1/-			81
Svega	- /13	- /49	20/ 115	101/ 206	152/ 196	135/ 271	114/ 147	115/ 141	157/ 113	155/ 87	155/ 71	122 /68	80/ 53	76/ 40	55/ 20	238/ 145	88/ 53	43/ 22	19/ 8	6/1	42/ 54	1873

Tablica 3. Razdoblje od 1940. do 1969. godine.

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30+	40+	50+	60+	70+	nn	Svega
	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	
1940.		-/5	-/4	-/7	5/8	8/6	8/4	2/1	-/1	3/1	4/4	4/3	4/4	-/-	3/2	12/4	2/-	1/1			-/1	56
1941.	-/1	-/2	2/4	4/4	5/5	3/12	7/8	6/9	3/2	3/1	1/2	4/3	4/4	3/-	4/-	13/3	1/1		1/2	1/-	1/3	66
1942.		-/2	1/4	-/1	2/6	2/6	3/1	5/7	3/1	1/1	2/1	2/-	1/1	2/-	-/1	9/2	2/1	2/1		1/1	1/2	39
1943.		-/2	2/4	2/8	7/5	4/8	2/6	4/12	4/4	8/1	4/2	1/-	1/-	4/2	2/-	12/5	2/-	-/1	2/-	1/-	-/2	62
1944.			-/1	-/6	-/9	3/5	9/11	5/6	6/6	8/10	4/6	2/2	1/-	7/-	-/2	17/1	3/-					65
1945.		-/1	-/3	-/-	1/2	3/2	2/9	3/2	1/2	4/1	3/7	7/1	1/3	-/-	-/-	11/6	4/-	1/-	-/1		-/1	41
1946.		-/4	1/6	5/5	6/8	9/14	5/7	5/6	6/7	7/3	5/3	1/5	2/1	5/-	3/1	16/6	2/4	2/2	2/-			82
1947.		-/5	1/4	5/9	6/4	5/10	8/7	4/7	7/8	6/7	9/6	4/3	5/3	7/1	-/-	11/5	1/1					81
1948.		-/1	-/2	5/5	7/6	5/9	3/7	4/11	4/8	8/4	5/7	4/2	7/3	5/1	2/1	9/2	2/1	2/3	-/-	1/-		73
1949.			-/2	4/3	2/6	7/8	-/6	3/5	3/3	4/3	3/2	2/3	5/2	3/3	3/-	10/5	2/-					51
1950.		-/2	-/3	4/12	5/10	8/13	2/4	1/10	9/8	10/8	12/4	8/3	9/2	9/2	2/4	10/5	1/-					90
1951.		-/1	2/5	5/5	9/9	5/11	6/5	3/5	10/11	8/2	7/4	7/4	3/6	-/4	2/-	7/6	4/3	3/-	1/1	2/-	-/2	84
1952.		-/3	-/7	8/8	6/5	6/13	3/7	8/5	12/5	15/8	4/2	2/6	2/5	4/1	-/1	10/11	4/2	6/1				90
1953.			1/10	9/9	8/7	1/9	1/11	3/9	22/8	8/1	10/8	5/2	5/1	3/2	-/-	8/9	3/1					87
1954.			-/6	4/14	6/3	8/7	1/7	9/9	8/4	11/5	7/2	3/3	2/4	2/4	5/3	9/7	2/-	1/1	1/2	2/-		81
1955.		-/1	-/4	-/4	2/8	7/13	2/14	15/7	16/6	6/8	5/5	11/3	9/-	2/2	-/1	9/11	2/1	2/-				88
1956.		-/3	1/5	5/2	2/9	5/7	2/6	12/7	9/5	7/-	5/1	-/1	2/2	1/-	-/-	1/7	3/1	1/-	-/1	1/-		57
1957.		-/1	-/2	2/2	2/4	3/9	2/9	2/1	10/2	7/2	6/7	6/2	4/1	1/-	-/2	3/7	4/3	1/-	1/-			54
1958.			-/2	1/10	5/14	7/8	2/10	4/9	19/7	14/6	8/4	13/5	-/4	1/3	2/1	8/1	1/1		1/1			86
1959.			-/3	-/7	7/14	4/10	3/15	8/13	5/16	27/5	16/1	8/3	6/1	2/1	3/-	8/7	2/4	1/-				100

1960.		-1	-5	1/8	1/10	4/6	3/11	7/5	14/9	11/6	8/8	10/4	6/2	6/-	5/2	12/11						88
1961.		-2	3/4	1/16	4/7	2/8	3/3	4/7	7/5	21/8	12/1	2/2	6/3	4/1	1/1	5/6	1/3	2/1				78
1962.		-3	2/8	4/14	2/9	6/10	4/3	7/5	5/8	7/4	10/4	7/1	9/1	5/1	1/2	11/7	-1	1/-				81
1963.			-2	4/10	5/14	4/11	3/5	7/5	5/2	7/2	5/2	7/3	3/3	3/3	2/-	8/3	1/1	1/-	1/-			66
1964.	-1	-2	3/8	3/14	9/15	7/12	4/17	5/8	7/6	18/3	8/5	10/4	9/1	8/1	4/-	8/6			2/2			105
1965.	-1	-5	-6	3/16	5/16	10/13	5/7	9/3	13/8	10/1	9/4	10/4	3/-	6/3	2/4	9/3						94
1966.		-2	-9	3/17	2/9	4/4	8/8	10/6	11/5	7/3	9/3	9/6	2/1	4/1	3/3	11/6	-2	2/1	1/-			86
1967.	-1	-2	1/8	2/8	5/10	2/6	1/5	4/7	13/5	8/-	8/5	4/-	4/-	2/-	4/-	3/5	2/2	1/-	1/1			65
1968.	-2	-4	-9	1/4	2/9	2/1	5/7	7/5	9/2	12/6	8/2	3/2	4/4	3/1	1/1	9/8	2/1	-1	2/1			70
1969.	-1		-10	1/11	6/15	3/14	9/9	13/6	6/7	12/3	10/-	7/4	3/3	5/3	5/1	11/6	2/1		2/1			95
Svega	-7	-	20/ 54	86/ 150	134/ 256	147/ 265	116/ 229	179/ 198	247/ 171	278/ 113	207/ 112	163/ 84	122/ 65	107/ 40	59/ 33	280/ 171	56/36	31/ 13	18/ 13	9/1	2/11	2261

Tablica 4. Razdoblje od 1970. do 1991. godine.

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30+	40+	50+	60+	70+	nn	Svega
	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	
1970.		-12	-16	4/11	7/14	5/11	11/7	19/6	10/9	4/-	9/2	6/1	5/1	3/1	3/2	10/3	2/2	-1	1/-			99
1971.	-7	-7	2/15	5/16	4/10	5/10	12/5	13/5	11/2	6/1	1/6	9/-	4/1	4/2	4/1	20/9	2/5					102
1972.		-3	-19	2/18	5/11	10/12	15/12	12/5	9/1	9/4	8/3	3/1	5/2	5/2	4/2	11/4	2/1		1/1			101
1973.	-2	-4	-10	6/13	4/21	3/6	15/3	8/4	10/5	11/4	6/2	5/2	2/1	3/1	-/-	10/6	3/2					86
1974.		-3	-6	1/14	3/5	6/9	9/6	9/4	6/4	6/1	5/1	2/2	4/1	1/2	2/-	6/2						60
1975.	-1	-4	-9	3/11	5/16	6/10	14/8	13/7	9/3	9/-	6/2	2/1	1/1	1/-	-/-	6/2	1/-	-1				76
1976.	-2	1/1	-8	1/12	-4	2/5	6/1	10/9	10/4	6/2	5/-	1/1	3/1	3/2	4/1	3/3	2/2	2/1				59

1977.	-/2	-/8	1/8	1/11	4/10	5/9	7/6	14/5	11/5	3/3	5/2	5/1	2/-	6/1	5/1	7/2	1/2				-/1	77
1978.	-/1	-/4	1/13	-/15	-/17	4/3	14/2	13/4	12/5	5/6	4/1	5/4	3/1	4/-	2/-	11/2	1/1					79
1979.	-/4	-/3	-/9	2/10	3/16	4/9	12/10	6/9	9/2	11/3	5/3	9/1	4/1	7/-	5/-	6/2	-/2		1/-			84
1980.		-/6	-/10	1/19	2/16	9/18	14/16	16/6	14/4	11/1	8/3	7/9	11/-	6/1	3/-	12/5	-/1	1/1	1/-			116
1981.		-/6	-/7	1/10	3/11	6/10	12/10	9/9	3/5	11/3	11/6	7/3	5/-	1/-	3/3	14/4	1/-	-/1		1/-		88
1982.		-/4	-/7	-/5	-/9	-/14	11/9	11/6	13/4	13/4	5/3	7/3	4/1	-/3	-/1	12/6	3/-	1/1				80
1983.		-/6	-/12	-/18	1/14	4/16	12/22	24/10	20/6	23/4	14/5	2/-	7/2	2/1	3/1	5/-	1/2	2/1				120
1984.		-/4	1/10	-/14	2/23	7/12	15/17	17/14	19/7	13/5	11/2	10/3	9/1	2/1	4/1	5/1	1/1					116
1985.		-/4	-/3	1/9	1/11	2/16	9/8	9/9	10/5	7/2	12/2	10/3	4/2	4/2	2/1	7/1	1/1					79
1986.		-/3	-/4	1/9	-/13	1/13	11/9	10/3	7/10	14/5	9/-	6/2	3/4	5/2	1/1	11/-	-/1					79
1987.		-/1	-/4	1/13	-/7	1/15	8/9	12/12	13/16	10/6	10/3	10/2	9/2	6/1	2/2	12/2	2/1		1/1			97
1988.		-/3	1/15	-/6	2/11	4/11	9/16	14/13	17/6	16/5	15/10	8/4	4/1	3/-	4/1	9/5	2/1					108
1989.		-/9	-/11	-/16	-/8	3/16	8/13	17/11	15/8	14/2	11/6	10/5	12/4	9/1	3/1	13/4	1/1					116
1990.		-/2	-/10	-/13	-/15	2/16	15/8	6/13	17/6	16/4	18/6	12/4	3/3	3/3	4/3	13/4	1/-	-/1	2/-	-/1		112
1991.		-/5	1/5	1/6	-/11	5/18	8/7	6/2	5/5	12/3	8/5	8/-	6/-	5/3	-/2	9/2						74
Svega	- /19	1/ 102	7/ 211	31/ 269	46/ 273	94/ 259	247/ 204	268/ 166	250/ 122	230/ 68	186/ 73	144 /52	110 /30	83/ 29	58/ 24	212/ 69	27/26	6/8	7/2	1/1	-/1	2008

Tablica 5. Razdoblje od 1992. do 2004. godine.

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30+	40+	50+	60+	70+	nn	Svega
	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	
1992.			-/1	-/4	-/6	1/3	4/7	3/1	7/4	6/3	1/2	7/2	3/2	1/-	-/1	8/5						41
1993.		-/1	-/-	2/4	-/11	1/10	4/7	5/6	5/9	12/4	7/2	2/1	5/1	6/1	3/1	11/7	3/1					66

1994.		-/2	-/5	-/9	-/5	2/6	1/12	10/7	10/1	8/5	8/5	8/2	3/-	5/2	2/2	13/7	1/1					71
1995.		-/5	-/4	-/6	-/11	2/9	5/9	9/7	11/5	7/4	5/10	7/6	12/4	9/5	7/2	20/8	1/-					95
1996.		-/1		-/5	-/7	-/4	3/9	7/7	3/7	4/2	10/9	8/-	5/4	6/4	5/2	13/3			1/1			65
1997.			-/5	2/7	-/6	1/8	2/10	4/6	10/9	11/9	9/7	2/3	9/5	2/6	6/2	39/16	4/2					101
1998.			-/2	-/3	-/8	1/1	-/8	2/9	4/4	11/6	2/5	7/-	4/2	7/2	4/2	18/9	2/1					62
1999.			-/3	-/6	1/8	3/10	5/8	8/5	4/9	10/2	8/2	4/6	4/6	6/4	5/1	21/13	4/1	2/1				85
2000.			-/2	-/5	-/5	1/11	5/6	3/11	6/8	7/5	7/5	9/4	12/2	2/5	5/3	19/6	2/-	-/1	1/-			79
2001.				-/1	-/8	-/7	3/6	2/6	6/3	4/4	6/6	6/6	6/3	2/3	6/1	19/8	2/-					62
2002.			-/1	1/5	1/8	2/5	2/7	2/6	5/10	6/3	8/-	8/4	1/1	6/4	5/6	25/14	3/1					75
2003.				1/5	1/10	2/12	4/6	2/4	8/4	5/3	6/5	5/3	3/1	6/1	4/2	15/9	4/1					66
2004.		-/1		-/1	-/6	2/4	-/5	5/6	8/6	1/10	5/8	8/7	6/3	8/1	2/1	18/7	4/1					67
Svega		-/10	-/23	6/61	3/99	18/90	38/100	62/81	87/79	92/60	82/66	81/44	73/34	66/38	54/26	239/112	30/9	2/2	2/1			935

Tablica 6. Razdoblje od 2005. do 2014. godine.

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30+	40+	50+	60+	70+	nn	Svega
	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	m/ž	
2005.			-/2	-/1	-/4	2/10	1/7	2/5	10/7	8/8	4/3	4/3	6/4	7/2	3/1	19/13	5/1					71
2006.			-/1	-/5	-/3	3/4	4/6	4/2	4/8	2/7	4/4	4/4	8/4	4/3	3/3	18/10	7/1	1/1	1/1			67
2007.			-/1	-/2	-/2	-/3	3/11	3/3	3/5	5/6	7/1	4/5	3/2	5/3	1/5	19/5	1/-					54
2008.					-/3	-/3	1/4	-/1	4/7	4/3	2/2	7/3	3/5	1/5	4/-	14/4	1/1					41
2009.				-/3		1/5	2/2	4/6	7/6	5/9	7/5	2/2	4/5	2/-	4/1	12/6	1/1					51
2010.						-/3	-/4	2/3	4/2	4/5	7/7	4/8	4/7	8/3	3/2	12/6	4/3	1/-	-/1	1/-		54
2011.						-/1	3/4	1/2	1/8	2/6	7/6	2/2	7/5	6/4	2/5	19/10	3/1	1/-				54

2012.				-/3	-/3	1/4	1/5	2/2	4/6	5/6	5/3	3/2	3/5	8/3	10/6	12/7	2/1					56
2013.					-/2	-/1	-/2	1/5	1/4	4/7	6/8	4/4	10/4	6/1	6/5	14/10	3/2					55
2014.						-/2	1/4	-/1	-/7	2/7	6/11	8/4	4/3	5/2	5/3	20/6	-/1			1/1		52
			-/4	-/14	-/17	7/36	16/49	19/30	38/60	41/64	55/50	42/37	52/44	52/26	41/31	159/77	27/12	3/1	1/2	2/1		555
Svega	-/ 45	1/ 256	53/ 669	310/ 1153	485/ 1201	622/ 1300	684/ 924	849/ 735	960/ 606	988/ 439	823/ 424	675/ 322	526/ 245	454/ 196	312/ 147	1395/ 720	340/ 191	129/ 61	61/ 30	22/ 4	63/ 84	9752

PRILOG 2. ANALIZA MJESECI U KOJIMA SU SKLAPALI BRAKOVE U ŽUPI TOLISA PO POVIJESNIM RAZDOBLJIMA

Tablica 7. Razdoblje od 1884. do 1913. godine.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1884.		10			3	3	1	1	3	2	39		62
1885.	2	4					5	1	8	4	35		59
1886.	3	5				4			2	3	34		51
1887.	1	3			2	1	1	1		4	47		60
1888.	3	6		2	2		4	7	9	18	47		98
1889.	2	10	3		2	5	3	1	7	13	39		85
1890.	2	6			1	1	5	1	4	4	67		91
1891.	7	8		2	1	2	1	3	7	11	32		74
1892.	5	15		4	1	4	5	1	4	7	46		92
1893.	3	8		2	5	2	3	3	4	11	48		89
1894.	4					1	1	3	4	12	55		80
1895.	1	7			4	3	2	1		3	20		41
1896.	1	5			1	1	1	1	6	6	34		56
1897.	1	11	3		3	4			2	2	13		39
1898.	2	7			1	3	2	2	2	7	47		73
1899.	1	6			6		1	2	5	11	53		85
1900.	4	11			9	3		8	8	11	38		92
1901.	2	4			6	2	3	1	8	9	41		76
1902.	2	17		1	2	1	1	1	2	13	41		82
1903.		6			5	1		3	8	8	28		59
1904.	1	3		2	2	1	3	2	5	13	60		92
1905.	1	2	2		4	1	3	2	5	19	46		85
1906.	6	14			5	3	3	2	2	21	27		83
1907.	2	4		1	4	2	3	1	5	9	16		47
1908.		1	2		1				3	12	45		64
1909.	2	8		1	4	3	3	1	4	7	29		62
1910.	5	4		1	1	1	2		5	15	38		72
1911.		8			3	4		2	7	6	27		57
1912.	3	3		1			2	1	6	8	32		56
1913.	4	2		2	1	3	1		3	8	34		58
	70	198	10	19	79	59	59	52	138	277	1158		2120

Tablica 8. Razdoblje od 1914. do 1939. godine.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1914.	2	8			1	2				1	3		17
1915.	1	3			2				3	3	6	1	19
1916.		3	2		2		2	5	4	4	5		27
1917.	3	3		2	2		2	10	11	2	15		51
1918.	3	8		6	7	1	7	10	21	22	22	1	108
1919.	33	56	13	1	13	10	7	4	8	20	25		190
1920.	6	19		5	5	2	3	1	14	14	40		109
1921.	13	3		1	2	2	1	7	12	18	26		85
1922.	5	12			6	3		2	7	25	29		89
1923.	12	14			3			1	7	14	39		90
1924.	1	8	3		2			3	6	8	31		62
1925.	1	9			1	2	1		6	16	37		73
1926.		12			3	1		1	4	6	8		35
1927.	7	7			2			1	13	10	39		79
1928.	2	7		1	2	1			2	17	40	1	82
1929.	4	4		2	1				4	13	37	1	66
1930.	3	13	1	1	2	3	1		12	24	35		95
1931.		9		4	2				9	35	34		93
1932.	6	2				1	1		2	13	37		62
1933.	2	5			3				1	14	43		68
1934.	2	5	1	4	2	1			2	11	34		62
1935.	2	8		1	1	2			7	8	24		53
1936.	2	5		1	1	2			3	17	46		77
1937.	4	4		1	1	1	1	3	3	5	26		49
1938.	4	6			3	4	2	3	3	7	19		51
1939.	5	6		1	2		1	3	4	18	41		81
	123	239	20	31	71	38	29	54	168	345	741	4	1873

Tablica 9. Razdoblje od 1940. do 1969. godine.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1940.	14	2	1	4	2	2	3	1	5	4	18		56
1941.	11	15			1		6	1	3	9	19	1	66
1942.	2	2				4	1		5	8	16	1	39

1943.	5	3	8		1	1	3		6	10	25		62
1944.	8	10		1	2	3	2	1	4	11	23		65
1945.	10	10				1	1			9	10		41
1946.	4	6	5	1	3	6		3	6	10	38		82
1947.	4	15		1	3	1	3	2	5	14	33		81
1948.	13	9	1	2	3	2	4	3	5	4	27		73
1949.	2	13		1	1	3	3	3	5	10	10		51
1950.	3	21	1	2	5	4	2		8	23	20	1	90
1951.	8	6		1	2	5	3	6	10	12	31		84
1952.	8	22	2	2	2	1	2	3	9	14	24	1	90
1953.	3	14	4	2		3	1	2	8	14	31	5	87
1954.	5	15	6	1	4	1	3	3	12	12	19		81
1955.	11	19			8	3	2		7	7	31		88
1956.	4	19		2	1	1	1	3	2	5	17	2	57
1957.	3	11	2		2	2		2	4	5	21	2	54
1958.	6	19		3	4	6		2	9	11	26		86
1959.	20	20		4	6	1	3	7	6	9	23	1	100
1960.	5	29			2	7		2	6	12	21	4	88
1961.	11	18		3	7			2	7	11	18	1	78
1962.	5	12	5	5	5	3	1	3	7	9	25	1	81
1963.	6	13		2	4	1	4	2	3	4	27		66
1964.	16	21	1	6	6	3	2	5	8	14	23		105
1965.	8	28	5		3	2	4	4	15	6	18	1	94
1966.	7	28		3	7	3	4	4	7	9	13	1	86
1967.	8	12	2	5	5	2	3	1	3	8	15	1	65
1968.	18	18		3			2	2	6	7	13	1	70
1969.	16	10	1	3	7	2	1	8	13	9	15	10	95
	244	440	44	57	96	73	64	75	194	290	650	34	2261

Tablica 10. Razdoblje od 1970. do 1991. godine.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1970.	27	10	2	10	6	2	2	11	8	5	11	5	99
1971.	23	29	1	3	9	5	2	12	7	2	8	1	102
1972.	21	6		4	8	3	6	16	13	5	13	6	101
1973.	28	9	2	5	5	6	3	7	7	8	3	3	86

1974.	11	7		1	5	2	3	12	5	4	2	8	60
1975.	10	7		3	9	2	7	21	8	1	5	3	76
1976.	8	5	1	2	7	7	2	7	9	5	3	3	59
1977.	12	3	1	3	5	5	8	11	6	9	4	10	77
1978.	10	4	1	10	2	6	6	12	11	8	4	5	79
1979.	3	3	-	15	5	6	2	18	10	7	7	8	84
1980.	7	6		8	13	6	8	29	10	8	9	12	116
1981.	6	3	1	4	10	3	8	22	10	9	10	2	88
1982.	5	1	1	8	4	7	9	14	13	9	4	5	80
1983.	5	3		14	4	4	17	26	14	18	6	9	120
1984.	7	1	1	14	9	9	12	25	15	12	5	6	116
1985.	3	1	1	10	5	7	11	16	8	10	3	4	79
1986.	1			6	5	4	14	20	14	7	5	3	79
1987.	4	2	2	7	8	6	16	25	12	10	3	2	97
1988.	5	1	1	8	7	7	17	27	10	19	4	2	108
1989.	1	1		9	9	8	20	34	14	14	3	3	116
1990.	3	1		13	9	4	18	26	15	11	6	6	112
1991.	2	2	1	6	10	5	8	26	11		1	2	74
	202	105	16	163	154	114	199	417	230	181	119	108	2008

Tablica 11. Razdoblje od 1992. do 2004.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1992.	2	6	1	2		1	7	6	3	2	8	3	41
1993.	1	5		9	5	5	6	17	2	9	2	5	66
1994.	4			4	7	8	8	20	9	6	1	4	71
1995.	3	1		9	4	4	8	26	15	15	2	8	95
1996.		1		6	8	2	6	18	9	8	5	2	65
1997.	1	1	4	9	14	6	19	25	15	5	1	1	101
1998.	1	1		4	6	4	7	21	7	6	2	3	62
1999.	2	2		10	10	8	16	21	6	7		3	85
2000.				9	3	6	12	28	16	2	2	1	79

2001.		1		6	3	7	13	16	5	7	1	3	62
2002.	4	1		8	7	7	14	21	5	4	1	3	75
2003.		1		6	8	8	14	23	3	1	1	1	66
2004.				4	10	9	15	19	4	4		2	67
	18	20	5	86	85	75	145	261	99	76	26	39	935

Tablica 12. Razdoblje od 2005. do 2014.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
2005.		1	2	2	6	5	14	33	4	3		1	71
2006.	1	2		3	2	4	16	25	5	5		4	67
2007.	1			8	5	5	13	18	3	1			54
2008.		1	1	1	7	3	11	12		2	2	1	41
2009.		1		4	6	2	12	21	2	2		1	51
2010.		1		1	7	8	10	20	3	3	1		54
2011.				3	4	10	10	21	2	2		2	54
2012.		1		2	4	3	12	22	9	1		2	56
2013.	2			4	4	7	9	19	5	3		2	55
2014.				3	3	3	10	18	10	2	1	2	52
	4	7	3	31	48	50	117	209	43	24	4	15	555

PRILOG 3. ANALIZA DANA U KOJIMA SU SKLAPALI BRAKOVE U ŽUPI TOLISA PO POVIJESNIM RAZDOBLJIMA

Tablica 13. Prvo razdoblje od 1884. do 1913. godine.

	Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak	Petak	Subota	Nedjelja	
1884.	2	2	58					62
1885.			59					59
1886.			46	4			1	51
1887.	1		58	1				60
1888.	5		88	5				98
1889.	3		79	3				85
1890.			87	3			1	91
1891.	2	1	69	1		1		74
1892.	1		88	3				92
1893.	9	44	33	2		1		89
1894.	7		69	3		1		80
1895.	2	3	33	2			1	41
1896.	4	1	50	1				56
1897.	5		32	1			1	39
1898.	4		66	2			1	73
1899.	4		79	1		1		85
1900.	4	1	86	1				92
1901.	4	1	70	1				76
1902.	5	1	74	2				82
1903.	7	3	48	1				59
1904.	5	2	78	7				92
1905.	12	2	70	1				85
1906.	16	3	63				1	83
1907.	4	1	41	1				47
1908.	10	1	50	3				64
1909.	6	1	50	5				62
1910.	7		61	1			3	72
1911.	6	1	44	6				57
1912.	6	1	48	1				56
1913.	6		50	1			1	58
	147	69	1827	63	0	4	10	2120

Tablica 14. Drugo razdoblje od 1914. do 1939. godine.

	Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak	Petak	Subota	Nedjelja	
1914.	2	1	11	2			1	17
1915.	4	2	11				2	19
1916.	10		14				3	27
1917.	14	12	22	2			1	51
1918.	27	7	68		1	4	1	108
1919.	58		127	2	1		2	190
1920.	9	10	86	1			3	109
1921.	15	7	61	1			1	85
1922.	22		61	3			2	89
1923.	21		67				2	90
1924.	7		53	1	1			62
1925.	6	1	61	1		2	2	73
1926.	4		27				4	35
1927.	22	1	53		1	1	1	79
1928.	16	2	60	1			3	82
1929.	16	1	48	1				66
1930.	34	1	57	1			2	95
1931.	35	2	52	3		1		93
1932.	11	2	46	2			1	62
1933.			62	1			5	68
1934.	19	3	35	4			1	62
1935.	15		33	1			4	53
1936.	25		50	1			1	77
1937.	21		27			1		49
1938.	15	5	27	2		1	1	51
1939.	32		47				2	81
	460	57	1266	30	4	10	45	1873

Tablica 15. Treće razdoblje od 1940. do 1969. godine.

	Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak	Petak	Subota	Nedjelja	
1940.	19		32	1		1	3	56
1941.	15	1	43		1		6	66
1942.	13	1	14	2			9	39
1943.	28	1	27				6	62
1944.	31		26	2			6	65
1945.	20	1	13				7	41
1946.	33	4	37	3		1	4	82

1947.	30	1	42	1		2	5	81
1948.	30	1	38			2	2	73
1949.	22		26				3	51
1950.	48		37				5	90
1951.	47		28			6	3	84
1952.	31	3	48				8	90
1953.	30	1	38	2	1	2	13	87
1954.	32	3	27	2	1		16	81
1955.	37		31		1	2	17	88
1956.	17		39				1	57
1957.	7		41				6	54
1958.	15		57			5	9	86
1959.	36	4	46	2		1	11	100
1960.	16	1	55	1	1	1	13	88
1961.	19	1	45	2		4	7	78
1962.	18		50	2	1	4	6	81
1963.	11	4	43		2	1	5	66
1964.	30	1	50			5	19	105
1965.	34	1	42	1		8	8	94
1966.	33	3	33		2	6	9	86
1967.	24	1	24	1	1	6	8	65
1968.	17	4	28		1	13	7	70
1969.	21	4	39	3		22	6	95
	764	41	1099	25	12	92	228	2261

Tablica 16. Četvrto razdoblje od 1970. do 1991. godine.

	Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak	Petak	Subota	Nedjelja	
1970.	17	4	45	1	1	27	4	99
1971.	25	4	33	1	1	27	11	102
1972.	18		29	2	1	19	32	101
1973.	12	3	22	4		17	28	86
1974.	4	2	15	2		18	19	60
1975.	2	2	11	4	1	24	32	76
1976.	2		4	5	2	27	19	59
1977.	3	3	5	7	1	50	8	77
1978.	4	2	5	3	4	55	6	79
1979.	8	2	4	4	1	54	11	84
1980.	5	1	6		1	92	11	116
1981.	5		5	4	1	72	1	88
1982.	1	1	3	1		69	5	80
1983.		5	5	1	3	104	2	120

1984.	3		2	2	5	102	2	116
1985.	2	1	6	1	1	68		79
1986.	1		4	2	2	70		79
1987.	1	1	2	3		85	5	97
1988.			2	1		93	12	108
1989.	5		4	3	1	102	1	116
1990.	4	4	3	2	1	98		112
1991.	1	1	5	2	1	57	7	74
	123	36	220	55	28	1330	216	2008

Tablica 17. Peto razdoblje od 1992. do 2004.

	Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak	Petak	Subota	Nedjelja	
1992.	1	2	6	2	1	26	3	41
1993.		2	6	1		42	15	66
1994.	6	1	4	4	1	40	15	71
1995.	3	4	14	10		43	21	95
1996.	1	1	1	8	1	42	11	65
1997.	6		9	5	1	56	24	101
1998.	1	2	8	5		34	12	62
1999.	1		6	5		56	17	85
2000.	3	1	3	7		49	16	79
2001.	4	1	3	3		40	11	62
2002.	2	2	5	6		48	12	75
2003.	2	2	4	4	2	43	9	66
2004.	2	3	5	5		44	8	67
	32	21	74	65	6	563	174	935

Tablica 18. Šesto razdoblje od 2005. do 2014.

	Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak	Petak	Subota	Nedjelja	
2005.	3	3	5	4		46	10	71
2006.	1	5	8	9	2	35	7	67
2007.	3	3	6	3		32	7	54
2008.	1	3	3	4		25	5	41
2009.		3	4	5		28	11	51
2010.	2	2	4	4		36	6	54
2011.	1	3	4	6		36	4	54
2012.	2	1	5	3	1	33	11	56
2013.	1	2	2	3	1	39	7	55
2014.	5	3	2	2	2	31	7	52
	19	28	43	43	6	341	75	555

ŽIVOTOPIS

Zvonko Benković član je Franjevačke provincije Bosne Srebrene. Rodom je iz sela Ugljara u Bosanskoj Posavini. Osnovnu školu i Gimnaziju završio je u Orašju. Godine 2005. završio je filozofsko-teološki studij na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, a potom je 2012. godine diplomirao Kroatistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Sudjelovao je u osnivanju, projektiranju i oblikovanju muzeja Vrata Bosne te uređenju knjižnice u Franjevačkom samostanu na Raščici u župi Tolisa u Bosanskoj Posavini. Godine 2011. postao je jedan od duhovnika nevladine humanitarne organizacije Dječja udruga Hrabrost – DUH, koja se bavi integracijom djece s teškoćama u razvoju i mladih s invaliditetom u društvo i organizacijom njihovoga godišnjega hodočašća u Lurd. Od 2012. godine profesor je Hrvatskoga jezika i književnosti na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji te knjižničar i kustos muzeja u Franjevačkom samostanu svetoga Bonaventure u Visokom.

Popis literature

Autorske knjige

2017. *Ne lomite napukle trske. Život s darovanim teškoćama*. fra Goran Azinović i fra Zvonko Benković. Mostar: Fram Ziral (monografija).

2017. *Do not break the crushed reed. Life with God given-difficulties*. FR. Goran Azinović, OFM and FR. Zvonko Benković. Mostar: Fram Ziral (monografija).

Uredničke knjige

2014. Dobroslav Bono Nedić i Petar Draganović. *Toliški kraj koncem 19. i početkom 20. stoljeća*. Primorac, Jakša i Zvonko Benković (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (zbornik).

2013. *Turistička monografija Župe Uznesenja Marijina, Franjevačkog samostana i Muzeja „Vrata Bosne“*. Benković, Zvonko; Želimir Brnić. Adnan Busuladžić et. all. (ur.). Ugljara: Grafolade & 77x7. Franjevački samostan Tolisa, Muzej Vrata Bosne i Turistička zajednica Orašje (turistička monografija).

Poglavlja u knjizi

2014. „Narodni život i običaji u toliškome kraju u zapisima Bone Dobroslava Nedića i Petra Draganovića“. U: *Dobroslav Bono Nedić i Petar Draganović. Toliški kraj koncem 19. i početkom 20. stoljeća* / Primorac, Jakša i Benković, Zvonko (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. *Zbornik za narodni život i običaje*. Knjiga 57. 33-49.

Znanstveni radovi u drugim časopisima

2011. „Tisuću i jedna noć konzum - (n)acije“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. 48/2. 63-82 (prethodno priopćenje, znanstveni).

2008./2009. „Elementi usmene književnosti u putopisima Ivana Frane Jukića“. *Jukić*. 38-39. 315-330 (članak, znanstveni).

2007. „Hrvatske Marijanske hodočasničke pjesme (na primjeru župa Tolisa i Vidovice)“. Zvonko Benković i Stipe Botica. *Gospa Sinjska*. XXXIV. 266-288 (članak, znanstveni)

2007. „Tramošnica i Gospa od Anđela – Porcijunkula“. *Kalendar svetog Ante 2008*; Sarajevo 15. 143-150 (članak, znanstveni).

2004. „Priča koja se zove život. Ivana Brlić Mažuranić (1874.–1938.)“. *Bilten – Franjevačka teologija Sarajevo*. XXXI/1-2. 269-272 (članak, znanstveni).

2004. „Od ideje zatvora do zatvora ideja. Ugo Vlasisaljević, Lepoglava i univerziteti. Ogled iz političke epistemijologije“. Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2003, 194 str. *Bilten – Franjevačka teologija Sarajevo*. XXXI/1-2. 339-341 (prikaz, znanstveni).

2000./2001. „Neki božji atributi i suvremeni čovjek“. *Bilten – Franjevačka teologija Sarajevo*. XXVIII/2. 119-121 (članak, znanstveni).

Ostali radovi u drugim časopisima

2017. „Nelakirani dragulj“. U: *genij, varalice i oni treći. Ogledi o odnosu vjere i znanosti*. Ivica Musić. Tomislavgrad – Zagreb: Naša ognjišta, Kršćanska sadašnjost. 172-173 (recenzija).

2008. „Tvorac smijeha i suza“. *Svjetlo riječi – vjera, društvo, kultura*. XXV. 305. 20-23 (članak, ostalo).

2003. „Zrnca iz djetinjstva“. *Kalendar svetog Ante 2004*. Sarajevo: Svjetlo riječi. 260-263 (esej, ostalo).

Sažeci u zbornicima skupova

2017. „Nošnja Posavine“. *Dani europske kulture i naslijeđa 2017*. (predavanje, sažetak, znanstveni).

2012. „Multipozicioniranost istraživača – etnografa u svadbenim običajima u toliškome kraju“. Grbić, Jadranka; Valentina Gulin Zrnić; Sanja Lončar; Marija Živković (ur.). Zagreb: *Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Institut za etnologiju i folkloristiku; Hrvatsko etnološko društvo*. 3-3 (predavanje, sažetak, znanstveni).

2011. Benković, Zvonko. „Teritorijalna i društvena podjela sela Ugljare“. Novi Sad. Srbija. 1.12.2011. (predavanje, sažetak).

2010. „Lik i djelo fra Martina Nedića u spisima i dnevničkim zapisima fra Bone Dobroslava Nedića“. *Fra Martin Nedić - život i djelo (1810.–1895.)*. (predavanje, sažetak, znanstveni).

Diplomski radovi

2012. *Elementi pučkog teatra i karnevala Držićevih drama i svadbenih običaja u toliškome kraju* (završni rad– diplomski/integralni studij). Zagreb: Filozofski fakultet, 05.07. 2012. 63 str. Voditeljice: dr.sc. Nevena Škrbić Alempijević i dr. sc. Dolores Grmača.

2005. *Božji atributi. Praktično-teološki pristup* (diplomski rad). Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, Franjevačka teologija Sarajevo, 15.6. 2005. 33 str. Voditelj: dr. sc. Ivan Šarčević.

Druge vrste radova

2017. „Uloga ženskoga zbora u svadbenim običajima bosanskih Hrvata u toliškome kraju“. *Matica hrvatska i Hrvatsko etnološko društvo* (elaborat).

2009. „Obredni i blagdanski kruh“. *Galerija Abonus Ugljara* (katalog izložbe).

2002./2003. „Iz bakina kredenca“. *Bilten – Franjevačka teologija Sarajevo*. XXX/1-2. 270-271 (esej).

2001./2002. „Zarobljene stope vremena. Tolisi u spomen“. *Bilten – Franjevačka teologija Sarajevo*. XXIX/1-2. 302-304 (esej).

2001-2002. „Sloboda u odabiru vlastite sjene“. *Bilten – Franjevačka teologija Sarajevo*. XXIX/1-2. 305-306 (popularan rad).

2001-2002. „Još nešto o slobodi“. *Bilten – Franjevačka teologija Sarajevo*. XXIX /1-2. 307-308 (popularan rad).

2000. „Misli o Božiću“. *Bilten – Franjevačka teologija Sarajevo*. XXVII/2. 267-268 (esej).